

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

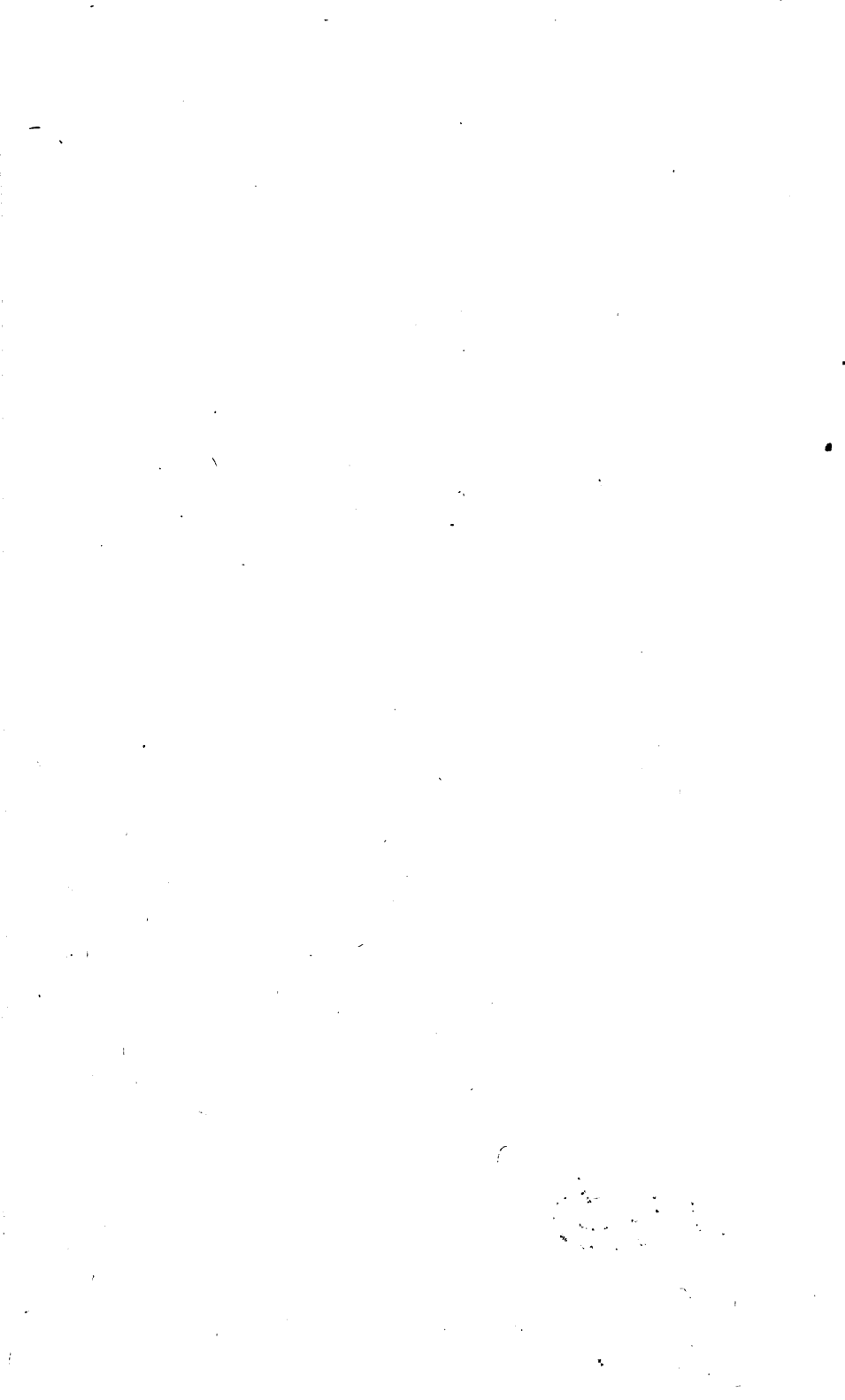
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

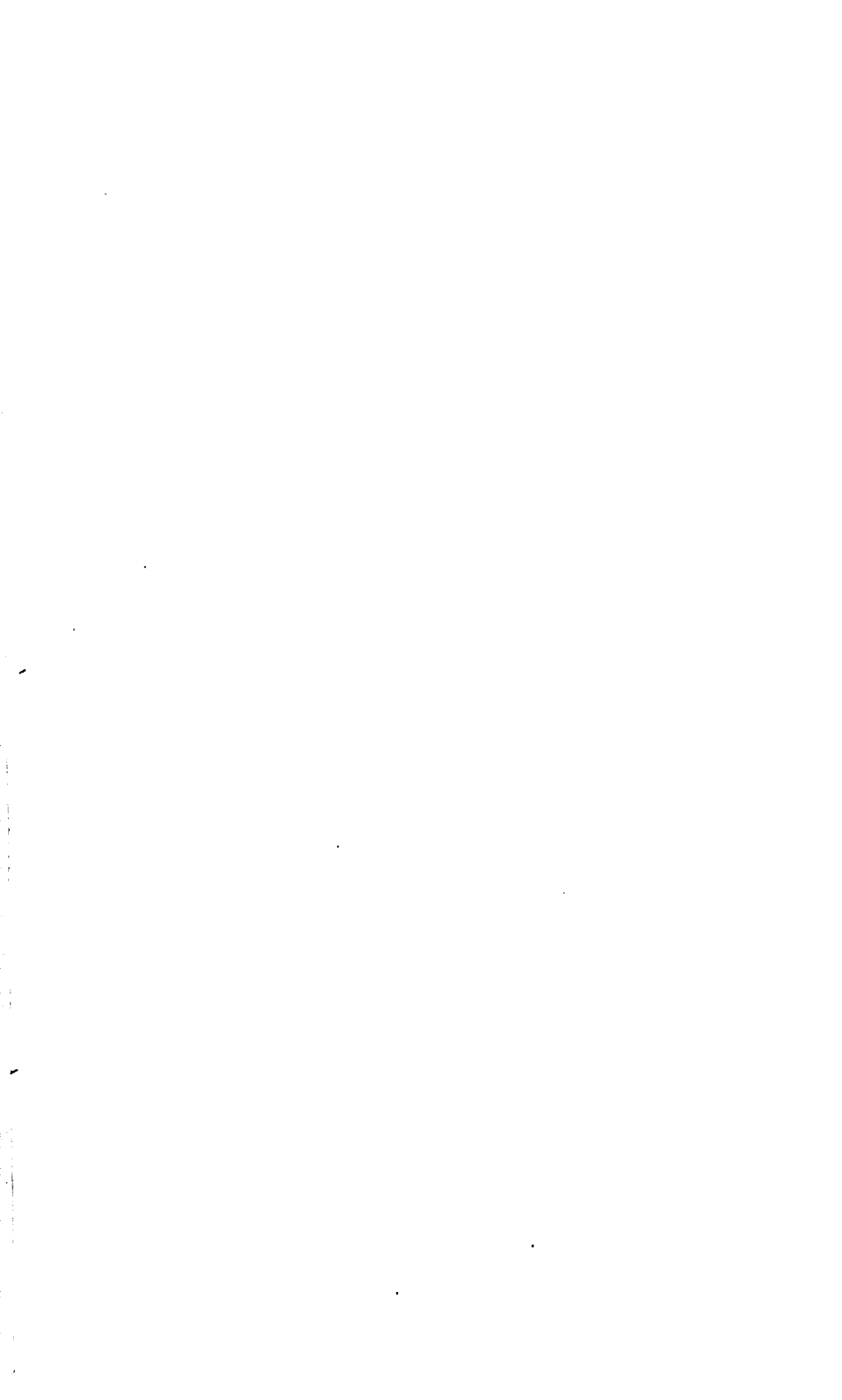
- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Statistisk-topographisk Beskrivelse

af

Danmark

ved

J. P. Trap.

Kjøbenhavn.

I Commission hos Boghandler G. E. C. Gad.

Verktøjs Bogtrykkeri ved N. S. Sienderup.

1860.

(TRAP)
GAK

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

1215 Broadway, New York

Statistisk-topographisk Beskrivelse

af

Kongeriget Danmark

ved

J. V. Trap,

Statsraad, Ridder af Danneb. og Rbm.

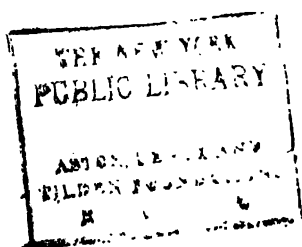
Almindelig Deel.

Kjøbenhavn.

I Commission hos Boghandler **J. E. C. Gad.**

Berlingske Bogtrykkeri ved **N. S. Stenderup.**

1858.

NEW YORK
PUBLIC
LIBRARY

A faint, dotted version of the New York Public Library logo, consisting of the words "NEW YORK", "PUBLIC", and "LIBRARY" stacked vertically in a bold, sans-serif font.

Indholdsfortegnelse.

Det danske Monarchi.

I. Beskrivelse af Landet.

A. Hovedlandet.

	Side.
a. Beliggenhed og Størrelse.....	3.
b. Grænser (de omgivende Have, Fæstlandsgrænse).....	6.
c. Naturlig Bæffaffenbed	18.
d. Producter	32.

B. Bilandene.

a. Færøerne	41.
b. Jøland	42.
c. Grønland.....	45.
d. De vestindiffe Der.....	47.

II. Om Befolkningen.

A. Hovedlandet.

a. Befolkningens Størrelse.....	48.
b. Befolkningens Tilvært, Fødsler og Dødsfald.....	53.
c. Middellevetid	58.
d. Befolkningens Fordeling efter Religionfbefjendelse	60.
e. Døvsomme, Døve og Blinde	61.
f. Familierne	62.
g. Tælførholdet mellem Kjønnene	63.
h. Førfholdet af Alderøfflafserne	64.
i. Befolkningens Fordeling efter Næringsvei og Stilling..	66.
k. Befolkningens Tæthed.....	70.

B. Bilandene.

a. Færøerne	74.
b. Jøland	75.
c. Grønland.....	76.
d. De vestindiffe Der.....	77.

C. Om Opløsningsvæfenets Tilftand.....

78.

D. Om Erhverv

78.

Om Monarchiets Handelsforhold

79.

III. Forfatningen for Monarchiets Fællesanliggender

97.

IV. Forvaltningen af Monarchiets Fællesanliggender.....

101.

Kongeriget Danmark.

I. Beskrivelse af Landet.

Befiggenhed, Størrelse, Folkemængde.....	Sitr. 118.
Landbosforhold.....	119.
Induftrielle Forhold.....	163.

II. Kongeriget Danmarks Forfatning for dets færlige Anliggender..... 174.

III. Kongeriget Danmarks Forvaltning for dets færlige Anliggender.

1. Ministerierne.....	179.
2. Finantssloven.....	189.
3. Overdomstolene.....	193.
4. Rirkelige Forhold. Stiftsøvrighederne. Tienden. Afvigende Troessamfund.....	194.
5. Amterne.....	198.
6. Landfuriidictioner og Sognebiftrictet.....	211.
7. Rjebfæderne.....	215.
8. Udffrivningsvæfenet.....	217.

IV. Kongeriget Danmarks Adminiftrativ-Inbdelinger..... 222.

1. Matrifel-Inbdelingen.....	228.
2. Den geiflig-adminiftrative Inbdeling.....	228.
3. De civil-adminiftrative Inbdelinger.....	229.
4. Medicinal-Inbdeling.....	243.
5. Amtfue-Inbdeling.....	249.
6. Udffrivnings-Inbdeling.....	252.
7. Balg-Inbdeling.....	253.

Anhang.

Stolelærer-Embederne og biffes Reguleringsfummer.....	255.
Inbdeling i Forligskredfe.....	295.

I de indledende Ord til 1ste Hefte af statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark forbeholdt jeg mig ved Skriftets Slutning nærmere at udtale mig om sammes Plan, idet jeg dog derhos yttrede, at der ved Udgivelsen fornemmelig havde for Øie, at afhjælpe Savnet af en Haandbog i statistisk-topographisk Retning. Dette Skriftets Hovedformaal er heller ikke paa nogen Maade fraveget, og forsaavidt er Planen fra først til sidst forbleven usforandret den samme. Ved Siden af de statistisk-topographiske Meddelelser vilde, efter de foreløbige Udtalelser i 1ste Hefte, være at meddele korte historiske og antiquariske Notitser, „at der ikke, naar Underretning søges om en enkelt By eller Gaard, ganske skulde savnes Oplysning om de vigtigste Begivenheder, der i Fortiden have tilbraget sig paa Stedet, ei heller om de Mindesmærker, hvilke der endnu maatte være at finde.“ „Enkeltsviis“, tilføiedes der derefter, „ville dog disse Notitser, ved Hjælp af flere Geistliges og Godseieres mig meddeelte Undersøgelser angaaende deres Embedsdistricters og Godseis tidligere Historie, indeholde Data, der ikke forhen have været bekendte, og hvilke, det tør jeg vente at man ikke vil misfjende, ville findes gjengivne i en Udstrækning, der ligger noget ud over Skriftets Plan.“ Jeg har ved Fremsendelsen af 2det Hefte alt bemærket, at saadanne Meddelelser, som foran findes betegnede, ved den Interesse Skriftet har mødt, ere komne mig tilhænde i større Mængde og Omfang, end jeg havde turdet vente, og det,

der af mig var forudsat som Undtagelse, er bleven hvad jeg maaskee med nogen Ret vilde kunne kalde Regel. Ligesom i det Hele taget saa megen Velvillie og Imødekommen maatte forøge Fordringerne til mig selv, saaledes blev det og derved stillet mig som Opgave ved en udvidet Correspondance ogsaa andetshedsfra at staffe tilsvarende Oplysninger. De danske Herregaardes Historie modtog navnlig paa denne Maade en Udvidelse, som væsentlig understøttedes ved Benyttelsen af Prof. L. Beckers og Cand. magist. Sechers omfattende Undersøgelser, meddeelte i Bærket „Prospecter af Danske Herregaarde“. Da Skriftets første Hefte kun for en ganske ringe Deel omhandler de Egne, hvor der endnu findes gamle Hovedgaarde, er det Proportionelle heller ikke derved betydelig fraveget. Det har i hvert Fald været min Bestræbelse ved senere supplerende Tilføjninger at tilvejebringe en Ligelighed i Meddelelsernes Omfang.

Efterat de første Hefter vare Subscribenterne tilhændekomne, blev der foretaget en ny Regulering af Skolelærere-mbederne, og Kongeriget modtog i Genhold til Lov af 4de Marts 1857 en ny Inddeling i Forligskredse. Disse vigtige administrative Foranstaltninger troede jeg at burde i Detail meddele som Anhang til Skriftets almindelige Deel.

Over fire Aar ere forløbne fra første Hestes Udgivelse indtil det Dieblif, da dette nedskrives: denne Tid har fremsfor andre Perioder været riig paa nye vigtige Institutioner, navnlig i Landets Hovedstad, og det maatte upaatvivlelig være Beskrivelsens Opgave paa en omfattende Maade at ommelde disse. Dette er skeet i et Supplement, som desuden, ogsaa i Genhold til det foran Anførte, indeholder flere Tilføjninger samt de Rettelser, der alt tidligere vare meddeelte til de enkelte Hefter; hvilket nærmere er forklaret i en særskilt Indledning til Supplementet.

De henved 20,000 Stednavne, der findes i den specielle Deel og i fornævnte Supplement, maatte nødvendigviis gjengives i et Register, ved Hjælp af hvilket det vilde være muligt med Lethed at finde de specielle Beskrivelser, og som tillige kunde til sit Sted henhøre de senere tilføiede supplerende Meddelelser. En af mine Medarbeidere har derfor ogsaa lige fra Udgivelsens Begyndelse af været beskæftiget med Registreringen af Stednavnene, og jeg er derved bleven sat istand til allerede nu at kunne fremsende dette Arbeide.

Til disse Meddelelser om de Tillæg, Beskrivelsen af Kongeriget har modtaget under Udgivelsen, maa jeg endnu tilføie nogle Data om selve Skriftets Tilblivelse. Da jeg omtrent var skredet frem med Trykningen indtil 4de Heste, blev jeg ved min Konges Tillid og Raade beskikket til at fungere som Allerhøjstsaammes Cabinetssecretair og ikke længe efter udnævnt i denne Post. Min disponible Tid blev derved i høj Grad indskrænket, og istedetfor at mit Ophold før var i Kjøbenhavn, nærved alle litteraire Kilder og Hjælpe-midler og ved det Officin, hvor Skriftet blev trykket, havde jeg nu for den langt overveiende Deel af Tiden at leve, fjernet fra Hovedstaden, paa Kongens forskjellige Residentser, Frederiksborg, Skodsborg, Glücksb. og Jægerspriis. Naar jeg desuagtet var istand til at fortsætte Udgivelsen, maa jeg for en stor Deel tilskrive dette, at jeg paa Frederiksborg i Hr. Overlærer Rønigsfeldt fandt en Medarbeider, der med udmærkede historiske Kundskaber forenede saavel Interesse for Sagen som en utrættelig Flid, medens i Kjøbenhavn Hr. Bregendahl, Fuldmægtig i Statistisk Bureau, ikke alene besørgede en Correctur for mig, men lod ogsaa ved denne Leilighed sine udstrakte Kundskaber i statistisk-topographisk Retning komme Bærket tilgode; jeg maa beklage, at forandrede Embedsforhold ikke tillod Hr. Bregendahl at vedblive sin Virksomhed for mig

under Udgivelsen af de seneste Hefter. Hr. Cand. theol. A. Rasmussen, Hr. Kammerraad, Contoirchef Erichsen, der tillige ved min Ansættelse som Cabinetssecretair for mig overtog Redactionen af Statshaandbogen, Hr. Fuldmægtig under Finantsministeriet Lütken og Hr. Skolelærer Winel maa jeg dernæst nævne som dem, der for enkelte Partier af Skriftet have ladet dette tilflyde Frugterne af deres Flid og Kundskaber. Hr. F. C. B. Treschow, Embedsmand under Marineministeriet, har under hele Arbejdet været min nidkjære Medhjælper ved Affattelsen af Registret, ved Ordning af Materialet, ved Correspondancen m. m. m. Jeg har alt i Skriftet selv nævnt, at jeg fra Hr. Conferentsraad, Professor Forchhammer, Hr. Kammerherre, Amtmand Rosenørn, Hr. Professor B. S. Jørgensen, Hr. Mægler Hoskier, Hr. Cancelliraad Olsen og Hr. Professor Thorsen har modtaget større Bidrag til Skriftet. Jeg har endnu at tilføie, hvad ikke paa sit Sted er bemærket, at Hr. Directeur A. C. Tuxen har meddeelt den Sp. D. I. S. 10—14 indeholdte Fremstilling af Kjøbenhavns Havn og de til Flaaden hørende Etablissementer og at den Sp. D. II. S. 900—904 givne historiske Fremstilling om Jellinge skyldes Hr. Professor Worsaae. Naar jeg nu herefter ikke nævner alle de Mange, der have ydet mig Meddelelser til nærværende Skrift, da er det fordi jeg vilde komme til et Tal, der stiger op mod To Tusinde, og ved at nævne Enkelte vilde kunne synes utaknemmelig mod Andre. I erkjendtlig Paastjønne af den Velvillie og Hjælpsomhed, der er viist mig, har jeg ladet disse Meddelelser, der ofte have været langt ud over hvad jeg har kunnet benytte, ordne efter Landets forskjellige Dele, og vil jeg anmode Bibliothekaren for Universitetsbibliotheket om til dette at modtage denne Samling for det Tilfælde, at en tilkommende Beskriver af Landet skulde deri ville søge Oplysninger. Af disse Samlinger vil ogsaa sees, at flere Partier af Skriftet først har

været trykt som Manuscript og derefter gennem d'Herr. Provster og Andre været omsendt til Gjennemsyn og Rettelse. De, der ved denne Omsendelse for anden Gang eller enkeltviis ogsaa flere Gange have været uleiliggede af mig, har jeg en yderligere Taksigelse herved at bringe.

Naar der i det Foregaaende er nævnt flere Forøgelser, som successive ere tilføiede den statistisk-topographiske Beskrivelse af Kongeriget, da have disse vel i sin Tid ikke været angivne paa de til Subscription omsendte Lister, men have dog været i Overensstemmelse med Skriftets oprindelige Plan. En Udvidelse af denne var det derimod da jeg, med særskilt Subscription, som skildrende Bilag til Kongerigets Beskrivelse udgav Grundtegninger af Kjøbstæderne, Kort over disses Forder, Afbildninger af Bygninger fra For- og Nutid m. m. Det var Hr. Conferentsraad, Geheime-Archivarius Dr. Wegener, hvis velvillige Opmærksomhed for mit Arbejde stedse har glædet mig, der først henvendte en Opfordring til mig om i historisk Interesse at tilvejebringe Grundtegninger fra Nutiden af de danske Kjøbstæder og at indlemme disse i mit Skrift. Denne Opfordring, der senere gjentoges af Flere, kunde jeg naturligtviis ikke Andet end forsøge paa at skaffe Fyldest. Jeg henvendte mig til Regjeringen om Bevillingen af en Sum til at lade Byerne opmaale, og der blev ved Finansloven for 1858—59 og 1859—60 tilstaaet 4000 Rd. til dette Diemed. Capitain J. A. F. v. Hoffmann paatog sig med Ministeriets Billigelse Tilsynet med det hele Arbejde og Opmaalingerne bleve efter en approberet Instrux foretagne af ham, samt af Stiftslandinspector Foss, Capitain v. Lumholtz, Landinspector, Lieutenant v. Mansa, Krigsassessor Meinung, Landmaaler, Capitain v. Lecht, Landinspector J. Tidemand, Premierlieutenant v. Wille-rup m. fl. Fra de vedkommende Borgermestere eller Byfogder er-

hvervedes Attester om Kortenes Overeensstemmelse med de virkelige Forhold. Ved Siden af Grundtegningerne optoges Kort over de til Kjøbstæderne liggende Jorder. Samtlige disse Grundtegninger og Kort samt Øvrighedsattesterne ere overeensstemmende med Betingelserne for Bevilgelsen af de ovennævnte 4000 Rd. indsendte til Indenrigsministeriet, hvorfra de atter successive ere modtagne tillaaens for at lithographeres som Dele af Bilagene. Grundtegningerne, der efter Instruxen ere optagne i $\frac{1}{4000}$ af den virkelige Størrelse, ere gjengivne for Byer, der have over 2400 Indvaanere, i samme Størrelse; for de mindre Byer, der i Regelen kun have en Hovedgade med Sidegader, i $\frac{1}{8000}$. Da der af Kjøbenhavn haves talrige Grundtegninger, har det ikke været anset nødvendigt, at gjengive denne i samme Størrelse, som de øvrige større Kjøbstæder, saameget mindre som en Plan af det Omfang kun vanskelig vilde kunne indbindes i Skriftet. Saavel til nærmere at betegne Kjøbstædernes Beliggenhed samt for at angive deres Grændser i juridictionel og communal Henseende have Bilagene ogsaa optaget Kortene over Kjøbstadjorderne, i Regelen i $\frac{1}{40000}$.

Det er snart 200 Aar siden, at Præsident i Kjøbenhavn, Dr. Peder Resen bestemte sig for, med den Beskrivelse over Danmark, som han agtede at udgive, at lade følge Tegninger af Byerne. Det er bekjendt at den Resenske Beskrivelse eller Atlas aldrig udkom i Trykken, hvorimod enkelte Aftryk af de Kobberplader, som Forfatteren havde ladet stikke til sine Byprospecter, findes i Bibliothekerne. Disse Aftryk vise ikke alene Byerne i Fugleperspectiv, men give ogsaa nogle større Bygninger, navnlig Slotte, i særskilte Afsbildninger. Det var henimod 100 Aar efter at Resen havde ladet sine Kobberstik udføre, at Procantsler ved Kjøbenhavns Universitet, Dr. Erich Pontoppidan, og efter dennes Død Præsident i Fredericia, Etatsraad Hans de Hofman, med

„Danste Atlas“, som af dem blev udgivet, lode følge, foruden Stæ-
bernes Grundrids og Prospector, Afsbildninger af flere Slotte,
Kirker og Herregaarde. Ligesom det vistnok til Kjøbstædernes Ud-
viklings Historie er af Interesse nu i det tredie Aarhundrede at
have disses Grundtegninger, saaledes har jeg heller ikke troet at
burde forlade den af Nesen og Pontoppidan angivne Wei med Hen-
syn til større Bygninger, og det er ogsaa i historisk Fortsættelse
af hine Forfatteres Meddelelser, at Bilagene indeholde Afsbild-
ninger af Bygninger fra For- og Nutid. Architecturmalerne
Hr. Heinrich Hansens og Hr. J. Kornerups Bygningstegninger, der
findes i det antiquarisk-topographiske Archiv under Museet for de
nordiske Oldsager, have med en Imødekommen, der har Krav paa
min taknemmelige Anerkjendelse, været mig overladte til Afsbenyttelse.
Flere Kunstnere, hvis Navne findes anførte paa de enkelte Billeder,
have paa Stederne selv udført Tegninger for mig; Hs. Majestæt
Kongens private Malerisamling, hvori flere Bygningstegninger af
Hr. F. Richardt, samt Hr. Dr. Burman-Beckers omfattende Sam-
ling af architectoniske Afsbildninger, have staaet mig aabne; enkelte
Kunstnere have selv tilbudt mig mindre Prospector; Photographerne
Hr. Kirchhoff og Hr. Petersen i Odense have optaget photographiske
Billeder til mig. Herved og ved at benytte ældre Afsbildninger har
jeg seet mig istand til i Bilagene at kunne give Skildringer af c.
200 Bygninger.

For at paavise Grundene til disses Valg, samt for at give
en Oversigt med Hensyn til de Tidsaffnit og de Stilarter, hvortil
de høre, har jeg til Skriftets almindelige Deel knyttet en Afhand-
ling om Bygningsformerne i Danmark.

Idet jeg med disse Bemærkninger slutter et Arbejde, der
igjennem Aar har været mig en kjær Besjæftigelse, og sluttelig
endnu engang gjentager min Tak til Alle, der under samme have

ydet mig deres velvillige Understøttelse, tillader jeg mig at anbefale et andet Arbejde, som jeg ligeledes kun ved Manges Hjælp kan bringe for Lyset, men for hvis Udgivelse der foreligger Opfordringer til mig, som jeg antager det for min Pligt at følge. Der vil i den nærmeste Tid under min Ledelse og ved Benyttelse af al den Tid, som staaer til min fri Raadighed, udkomme en statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, der alt længe med Regjeringens Understøttelse er forberedt, og som vil blive i det Væsentlige affattet efter samme Plan som Beskrivelsen over Kongeriget. Jeg tør antage, at Flere ønske at sammenfatte begge Beskrivelser, og jeg lader for dette Tilfælde det omstaaende Blad medfølge med Forslag, at den fælles Titel, som derpaa angivet, maatte være:

Statistisk-topographisk Beskrivelse af Danmark.

Glücksborg, d. 11te September 1860.

J. P. Trap.

Statistisk-topographisk Beskrivelse

af

Kongeriget Danmark.

Med at fremsende nærværende 1ste Hefte af det dermed paabegyndte Skrift har jeg først og fremmest at bringe min Tak til d'Hr. Sognepræster, Kjøbstadembedsmænd og Godseiere, m. fl., til hvilke jeg har henvendt mig om Meddelelser og som i det Hele med saa megen Beredvillighed have tilfattet mig disse. Da Antallet af de udsendte Breve nærmer sig to Tusinde og de allerfleste af disse ere besvarede, haaber jeg at man deri vil see en Undskyldning for, at jeg ikke har bragt min Taksigelse til hver Enkelt især, som har bærret mig med Svarskrivelse eller uden saadan har tilfattet mig de ønskede schematiske Dplysninger.

Hvad Skriftets Plan angaaer, da forbeholder jeg mig nærmere at udtale mig derom i en almindelig Indledning, der vil følge med 8te eller sidste Hefte. I denne vil jeg og finde Leilighed til at nævne de større Afhandlinger og Bidrag, jeg fra forskjellige Lærde og Fagmænd til Optagelse i Skriftet har modtaget, og af hvilke Hr. Etatsraad Professor Forchhammers Fremstilling af Jordbundens Bestaaffenhed i det danske Monarchiets Hovedland alt findes i dette 1ste Hefte. Kun skal jeg her endnu gjentage, hvad alt i den forudskikkede Subscriptionsindbydelse er bemærket, at dette Skrifts nærmeste Hensigt er, at afhjælpe Savnet af en Haandbog og i statistisk-topographisk Retning. Meget skalde det dog glæde mig, om denne kunde blive læst, naar man i en videre Kredss vil søge Rundskab om Danmark, og ikke blot lexicalt benyttet, naar man savner en enkelt stedlig Dplysning. Skriftets saaledes betegnede Formaal vil ikke alene forklare, men ogsaa, haaber jeg, tilstrækkelig forsvare, at der

i sammes specielle Deel vil findes Gjentagelser, navnlig angaaende administrative Forhold, af Oplysninger som alt eengang ere givne i den almindelige Deel, især da dette kun finder Sted, hvor Afbenyttelsen af Henvisninger maatte volde megen Lidskaap. Skriftets Character som Haandbog vil forhaabentlig ogsaa forklare Meddelelser af forskjellige Detailler, saasom om Præstefaldenes og Skolelærerembedernes Indtægter.

De historiske og antiqvariske Notitser kunne i Regelen ikke gjøre Krav paa at bringe noget Nyt, udenfor hvad der alt er bekjendt gennem trykte Skrifter. Ved deres Meddelelse er det nærmest tilfiet, at der ikke, naar Underretning søges om en enkelt By eller Gaard, ganske skulde savnes Oplysning om de vigtigste Begivenheder, der i Fortiden have tilbraget sig paa Stedet, ei heller om de Mindeamærker, hvilke der endnu maatte være at finde. Enkeltskildt ville dog disse Notitser, ved Hjælp af flere Geistliges og Godseieres mig meddeelte Undersøgelser angaaende deres Embedsdistricters og Godsets tidligere Historie, indeholde Data, der ikke tidligere have været bekjendte, og hvilke, det jeg tør vente at man ikke vil misfjende, ville findes gjengivne i en Udstrækning, der ligger noget ud over Skriftets Plan. Ogsaa for enkelte større Partier af den historisk-topographiske Beskrivelse er der givet mig Løfte om Meddelelser, der grunde sig paa et mere omfattende Studium af Arkiverne.

Af de Kilder, jeg, foruden trykte Skrifter og de foran ommeldte schematiske Besvarelser fra d'Herr. Sognepræster, Byembedsmænd og Godsejere, ved Udarbejdelsen af Skriftets specielle Deel har benyttet, skal jeg alt her nævne de af Generalstaben i Aarene 1852 og 1853 indsamlede og udarbejdede Dislocationstabeller, der indeholde en Fortegnelse over alle Byer og Gaarde paa Landet, med Angivelse af Antallet af Gaardene og Husene i hver Sogn og By og med speciel Mærkning af alle de Gaarde, der kunne afgive Officereskvarteer. Til disse Kisters Afbenyttelse er der med megen Forekommenhed aabnet mig Adgang, og de have været mig af en væsentlig Nytte ved Angivelsen af de i hvert Sogn beliggende Byer og Gaarde, ligesom og af Antallet paa de større og mindre Beboelser. Ogsaa har jeg væsentlig fulgt disse Tabeller

med Hensyn til de Gaarde under 12 Tdr. Hff., (Gaarde over 12 Tdr. Hff. findes alle anførte), der særlig ere nævnte.

Som bekendt ere i Regelen de Sogne, der danne eet Pastorat, ogsaa forenede til een Commune; ved Annererne bemærkes derfor ikke, at de i communal Henseende ere forenede med Hovedsognet, kun hvor derfra er gjort Undtagelser er det udtrykkeligt anført. Da de allerfleste Sogne danne hvert eet Sognesogedistrict, er det heller ikke anseet nødvendigt ved hvert enkelt Sogn at anføre, at det har en Sognesoged, kun hvor Sognet er deelt i 2 Sognesogedistricter eller forenede med et andet Sogn til eet District, er dette bemærket. Da der netop nu føres Forhandlinger om Raldsretten til Skolelærerembederne, er det antaget rigtigere nu at forbigaae at nævne denne ved de enkelte Embeder, idet det maa være forbeholdt, naar noget Endeligt i saa Henseende bliver bestemt, at komme tilbage paa dette Punct.

Til at angive Landsfognenes Afstand fra de nærmeste Kjøbsteder, hvilke Afstande, naar ikke anderledes er bemærket, beregnes efter lige Linie, ere Kirkerne betragtede som Udgangspuncter. Angaaende den Maade, hvorpaa de for Skolelærerembederne angivne Arealer i Tdr. Land og aarlige Indtægter i Byg og Penge ere bragte i Beregning, maa henvises til Noten i Speciel Deel, Pag. 80.

Af Forkortelser findes enkelte. Saaledes er Mærket (F. M.) benyttet til at betegne de af Staten fredede Oldtidsmindemærker, hvorom der af Inspecturen over disse velvillig er meddeelt mig Fortegnelse. De øvrige Forkortelser, saasom S. for Sogn, G. for Gaard, H. for Huus, m. fl., ville forhaabentlig kunne forstaaes af Forbindelserne, hvori de forekomme.

Nærværende første Hefte indeholder kun Begyndelsen af Skriftets almindelige Deel, nemlig Landets Beskrivelse og de igjennem Departementets Tidenden bekendtgjorte Hovedresultater af den sidste Folketælling. Naar denne gjennem Statistisk Tabelværk i Aarets Løb bliver fuldstændig bekendtgjort, vil den almindelige Deel blive fortsat med den endnu tilbagestaaende Part af Afsnittet om det danske Monarchies Befolkning, dennes Cultur og Erhvervsforhold, samt dernæst med Afnittene om det danske Monarchies

Forsatning for dets sælles Anliggender, om Kongeriget Danmarks Forsatning for dets særlige Anliggender og om Kongerigets Forvaltning, hvilken sidste Afdeling Hr. Kammerherre, Amtmand M. H. Rosenørn paa min derom gjorte Anmodning har overtaget at udarbeide til Optagelse i dette Skrift. Indtil den almindelige Deel kan fortsættes, ville de efterfølgende Hefter kun indeholde Fortsættelsen af den specielle Deel.

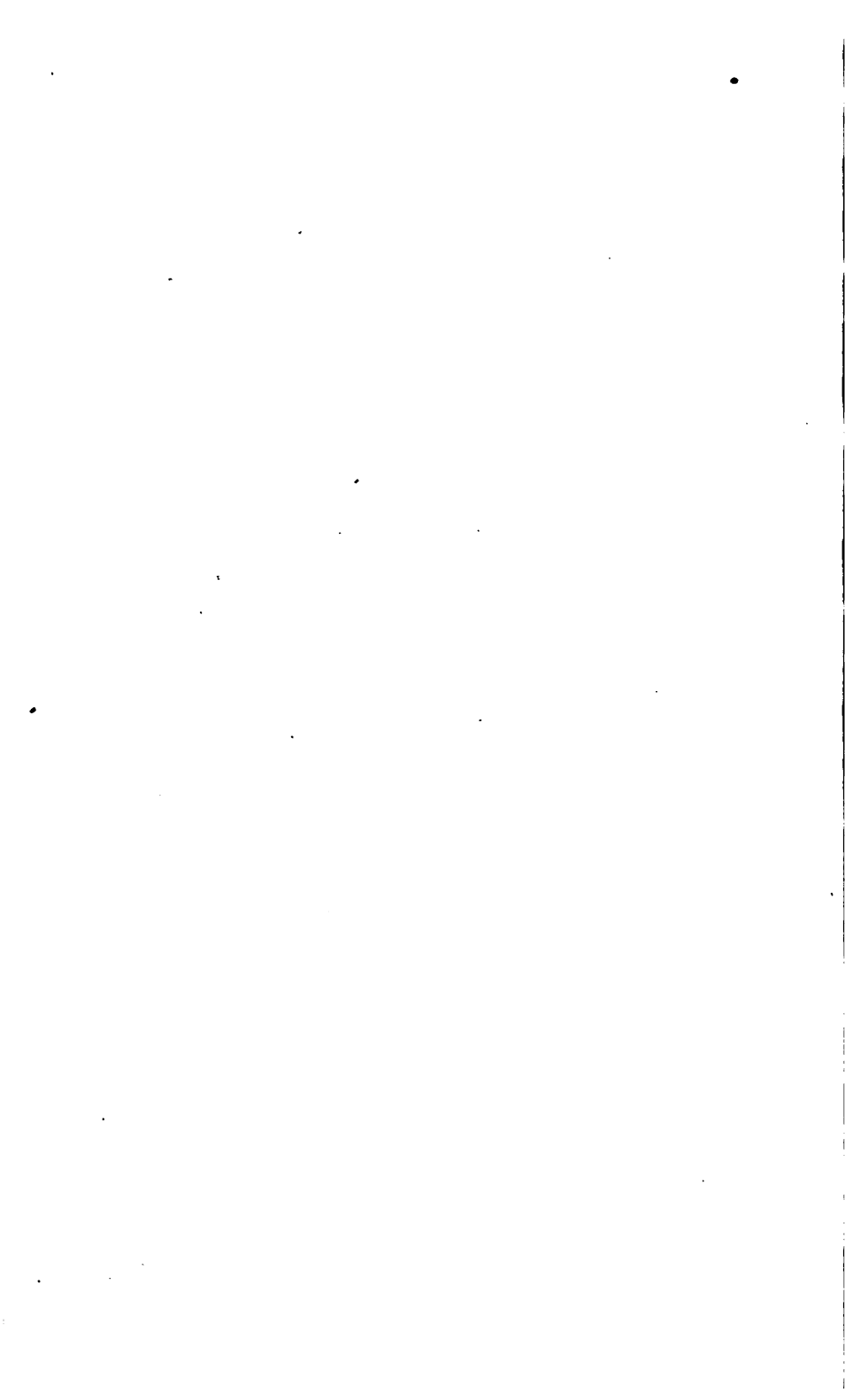
Sluttelig henvender jeg mig ved disse Linier til Alle, der maatte kunne give berigtigende Oplysninger til hvad der i dette og følgende Hefter findes anført enten om Landet i det Hele eller om Byer og enkelte Steder, med Anmodning, at de ville understøtte dette Skrifts Formaal ved velvilligen at meddele mig saadanne Berigtigelser. Disse ville af mig blive samlede og til sin Tid udgivne i et Supplements-Hefte.

Kjøbenhavn, den 27de Januar 1856.

J. P. Trap.

Almindelig Deel.

Det danske Monarchie.

Det danske Monarchies Territorium bestaaer: 1) af en fra det nordeuropæiske Fastland mod Nord, mellem Nordsøen og Østersøen samt Kattegattet, nord for Elbfloeden udstykende Halvø, samt c. 200 øst og vest for denne Halvø, i og mellem de nævnte Have beliggende, større og mindre Øer: hvilke Landsdele, der tilsammen danne en Gruppe af Monarchiets vigtigste Provinsler og derfor i Almindelighed ved den geographiske Beskrivelse er sammenfattet under Benævnelse **Hovedlandet**, efter historiske, politiske og administrative Forhold, som senere blive omhandlede, deles i Kongeriget Danmark (i dets mest indskrænkede Betydning), Hertugdømmet Slesvig, Hertugdømmet Holsten og Hertugdømmet Lauenborg; og 2) af følgende **Bilande**: a) Færøerne, en Øgruppe i Nordhavet, b) Island, en stor Ø i det nordlige Atlanterhav, c) Grønland, en eller flere, kun paa enkelte Steber ved Kysten beboede, Øer øst for Baffinsbugten, og d) de 3 vestindiske Øer St. Croix, St. Thomas og St. Jan.

I. Beskrivelse af Landet.

A. Hovedlandet.

a. Beliggenhed og Størrelse.

Det danske Monarchies Hovedland ligger mellem $53^{\circ} 22' 42''$ og $57^{\circ} 44' 52''$ nordlig Brede, at regne fra det sydligste Punkt i Lauenborg, Staden Lauenborg, til det nordligste Punkt paa Halvøen, ved Skagens Fyrtaarn, og mellem $25^{\circ} 44' 27''$ og $32^{\circ} 51' 49''$ østlig Længde fra Ferro, at regne fra Blaavandsbukt, det vestligste Punkt paa Halvøen, til de østligst beliggende Øer, Ertholmene.

Den største Udstrækning fra Nord til Syd er saaledes $4^{\circ} 22' 10''$ eller $64\frac{2}{3}$ danske Mile, altsaa omtrent $\frac{1}{21}$ af Afstanden mellem Nordpolen og Equator. Den længste Dag er i den nordligste By, Skagen, 17 Timer 47 Minutter, i den sybligste, Lauenborg, 16 Timer 46 Minutter; den korteste Dag i Skagen 6 Timer 13 Minutter, i Lauenborg 7 Timer 14 Minutter. Afstanden fra Ertholmene til Blaavandsbush $7^{\circ} 7' 22''$, eller omtrent 60 Mile, bevirker — idet Solen for hver af de 360° , der udgjøre Jordens Peripheri, viser sig $\frac{1}{360}$ af 24 Timer eller 4 Minutter tidligere eller senere om Morgenens, eftersom disse Grader ligge mod Ost eller mod Vest, — at der bliver mellem 28 og 29 Minutter tidligere Dag paa det førstnævnte end paa det sidstnævnte Sted.

Hoveblandets Fladeindhold er 1037 g. □ M. Heraf udgjøre:

Halvøen (med Verne i Limfjorden) 780 g. □ M.

Verne 257 - —

1037 g. □ M.

Kongeriget:

Den nørrejydske Halvø (eller Ø), nord for

Limfjorden 84 g. □ M.

Verne i Limfjorden $7\frac{1}{3}$ - —

Den nørrejydske Halvø, syd for Limfjorden . $355\frac{1}{2}$ - —

De Dele af Sønderjylland, der regnes til

Nørre-Jylland $7\frac{1}{2}$ - —

Verne vest for Halvøen, der regnes til

Nørre-Jylland 3 - —

Verne i Kattegattet, der regnes til Nørre-

Jylland $3\frac{1}{3}$ - —

Nørre-Jylland $460\frac{2}{3}$ g. □ M.

Sjælland med omliggende mindre Øer . . . 134 g. □ M.

Fyen med omliggende mindre Øer $60\frac{1}{3}$ - —

Lolland og Falster med omliggende mindre Øer $30\frac{1}{3}$ - —

Bornholm og Ertholmene $10\frac{2}{3}$ - —

Kongeriget ialt 696 g. □ M.

Hertugdømmet Slesvig:

Faßtlandet 152 g. □ M.

Verne øst derfor: Als ($5\frac{1}{2}$ □ M.), Frø

($1\frac{1}{2}$ □ M.), Femern (3 □ M.) . . 10 - —

Verne i Vesterhavet 5 - —

Hertugdømmet Slesvig ialt 167 g. □ M.

Salt Danmark med Slesvig 863 g. ☐ M.
 Hertugdømmet Holsteen 155 g. ☐ M.

Hertugdømmet Lauenborg 19 - —

Salt Monarchiets Hovedland 1037 g. ☐ M.

Lægger man hertil Størrelsen af Bilanbene,
 af hvilket dog Grønland ikke lader sig ansætte til
 noget bestemt Areal,

Færøerne 24 g. ☐ M.

Island 1800 - —

St. Croix, St. Thomas og St. Jan. 6 - —

Bliver 2867 g. ☐ M.

Størrelsen af de Kongen af Danmarks Scepter under-
 lagte Lande.

Til de ovennævnte Arealer vil, for Kongerigets Vedkommenbe,
 være at lægge det endnu ikke nøiagtig opmaalte Areal af de fra Havet
 og navnlig dettes Bugter ind i Landet i de senere Aar indbundne
 Strækninger, saasom i Sjælland: Sidbings-Fjord og Svinninge-Beile,
 tilsammen henimod $\frac{1}{4}$ ☐ M., Allerup-Noer ved Hovedgaarden Aunø,
 c. $\frac{1}{20}$ ☐ M., foruden nogle mindre i Vester-Flakkebjerg Herred og
 ved Hovedgaarden Taarnholm af tilsammen omtrent 200 Tdr. Land. I
 Holland flere Stykker af Nakstov og Rødbj Fjorde og af en Viig, der
 afstiller Durebygaards Forder fra Taars, med flere Steber, af tilsam-
 men henimod $\frac{1}{4}$ ☐ M. Paa Falsler er c. 200 Tdr. Land indbæm-
 mede ved Valnæssgaard, medens de større Indbæmninger ved Baalse-
 Viig og Rippinge-Noer ikke vel endnu kunne ansees for fuldbænte. I
 Fyen er der steet flere Indbæmninger, ved Kjerteminde, ved Østrup-
 gaard, ved Hofmangsgave, paa Grevstabet Røepstorff og ved Bogenfse.
 Paa Langeland er Rejsbjerg Noer, en Deel af Lindelse-Noer og tildeels
 Magleby-Noer indbæmmede. I Thyland er der indbundet 300 Tdr.
 Land ved Indbæmning af Norsminde. Paa en Indbæmning af flere
 Tusinde Tønder Land af Risum-Fjord arbeides der med Kraft. Paa
 den østlige Side og i den sydlige Ende af Ringkjøbing-Fjord er ved
 naturlig Opvært og Udtørring i de senere Aar fremkommet ikke ube-
 thydelige Engstrækninger. Ogsaa syd for Kongeaaen er der, i de saakaldte
 blandede Distrikter, indbundet ikke ubetydelige Engarealer fra Havet.
 See herom forøvrigt „Meddelelser fra det statistiske Bureau II.“ Ved
 Angivelse af Arealet for Hertugdømmet Holsteen er taget Hensyn til
 de senere Aars store Landvinding paa Vestkysten og ved Elben.

b. Grændser.

1. De omgivende Have.

Iblandt Jordklodens Verdensdele frembyder Europa noget ganske Eiendommeligt ved sine mangfoldige Ledemod. Overalt trænger Havet i Bugter og indesluttede Bunde ind i den mangelunde deelte Masse af Lande og denne Søndring har vor Verdensdeel at takke for en Rystudsstrækning, der forholdsviis er 3 til 4 Gange større end de andre Verdensdeles, — denne Udstrækning har vor Verdensdeel at takke for den lette Samsærfel, det mildnede Clima og sin hele materielle og aandelige Udviklingshvide*).

Gjælder dette om Europa i det Hele, vil det især finde Anvendelse paa Danmark, thi intet Land kan forholdsviis opvise en saa udbredt Ryststrækning som vort. Dets Halvø og henved 200 større og mindre Øer med deres mangfoldigt bugtede Ryster, talrige Vig og dybe Fjorbindsnit, beskjilles i en Udstrækning af over 800 Mile af Havet, og om dette endog ikke bringer vort Klima den Mildhed, som det ved den tropiske Strøm tilfører de denne nærmere liggende Lande, Cornwall, Irland og forholdsviis Færøerne og det vestlige Norge, maa dog denne Strøms Indvirkning paa Nordøen og de til denne stødende Have tilskrives en væsentlig Deel i at Danmark, der ligger paa samme Bredegrad som Kamtschatka, Labrador og det indre Rusland, har de milde Vintre og i det Hele et Clima, som kun under lige Veligheden mod Nord overtræffes, med Hensyn til Middelvarme, af England og det sydlige Skotland.

Hertil kan føies, hvad mere særlig gjælder for Danmark, at Havet ikke alene afgiver dets væsentligste Grændse, men og ved Indbigninger og Indbæmninger — med Hensyn til disse understøttet ved enkelte Dele af Landets successive Hævning — tilstøder en Udvidelse af selve Grændsen, medens det paa den anden Side truer med Oversvømmelse og paa enkelte Steder ogsaa successive bortstjærer mindre Strækninger, der ere udsatte for Strømmens Paavirkning.

Ved den specielle Beskrivelse af de det danske Monarchies Hovedland begrænsende Have, bliver at skjelne mellem:

Østersøen med dens 3 Udløb, Sundet, Store-Belt og Lille-Belt;
Kattegatet;
Nordøen.

*) Nyt Archiv for Søvesen, 2den Række, Nr. 13. „Om Østersøens fysiske Beskaffenhed“ af Prof. Michaëlis.

Ostersøen

med Sundet og Belterne.

Ostersøen omslattes af Sverrig, Rusland, Preussen, Mecklenborg, Fristaten Lybeds Gebet, Fyrstendømmet Eutin og Danmark. Den har et Fladeindhold af c. 6500 □ M.

Geognostiske Forskninger have lebet til den Anstuelse, at Ostersøen, der i de ældste Tider gennem det hvide Hav synes at have staaet i Forbindelse med Fiskhavet og ved detses Iis tilført vort Klima en Kulde, vi nu ikke kende, ved en Vandflod, man har kaldet den baltiske, i en forhistorisk Tid gennem Sundet og Belterne har brudt sig en Forbindelse med Nordsøen, og derved givet de danske Der samt Nørrejylland's Ostkyst i det Væsentlige sine nuhavende Omrids.

Abstilt fra Oceanet ved flere Mellemled har Ostersøen i mange Henseender Characteren af et Indrehav. Kun enkeltviis opnaaer det en Dybde af 100 Favne og i vore Farvande ikke over 20 Favne. Dets Vand har kun $\frac{1}{2}$ Deel af Verdenshavets Saltholdighed, der omtrent er $3\frac{1}{2}$ Procent. Ebbe og Floed, der kun er ringe i Rategattet, findes næsten aldeles ikke her, hvorimod vel en Forskel mellem Høivande og Lavvande som en Følge af Vandets Indstrømmen eller Udstrømmen.

Blandt alle Europas Have modtager Ostersøen i Forhold til dens Areal den største Tilstrømning af ferskt Vand, hvilket, i Forening med dets, i den nordlige Beliggenhed grundebe, ringe Fordampning, forklarer saavel dets mindre Saltholdighed som de særegne Forhold, der finde Sted med Hensyn til Udstrømningerne gennem Sundet og Belterne, hvilke forholde sig til Indstrømningerne gennem disse som 7: 2.

I Ostersøens Hovedbasin ligger Bornholm, 5 Mile fra den nærmeste svenske Kyst og $12\frac{3}{4}$ M. fra den pommerste, samt $18\frac{1}{2}$ M. fra Nøen.

Den Deel af Ostersøen, der støder til Danmark eller dette Havs vestligste Viig, deler sig omtrent 15 Mile vest for Bornholm i flere Sunde og store Bugter. Den gaaer saaledes op i en Havsnævring mellem Skaane og Sjælland, og danner i denne Farsø eller Præstø Bugten med Præstø Fjord og Rjæge Bugt, fra hvilken Kallebodstrand gaaer op mellem Sjælland og Amager og i sin nordligste smalle Deel danner Rjæbenhavns Havn.

Imellem Amager og Saltholm gaaer Løbet Drogden, der igjen af Middegrundten deles i 2 mindre Løb: Kongeddybet, der gaaer ind til Rjæbenhavn, og Hollænderddybet.

Mellem de mindre danske Der indstøder Ostersøen, syd for Sjælland, følgende Sunde:

— 8 —
Ulv-Sund mellem Sjællands Sydspids og Møen, ved hvis Indløb Den Nyord,

Grøn-Sund mellem Møen og Falsler,

Guldborg-Sund mellem Falsler og Volland, hvori Den Hassels.

Imellem disse 3 Sund, der alle støde til Bordingborg-Bugten, hvilken senere bliver at omhandle, ligge de 2 Bugter: Hjelms-Bugten paa Sydsiden af Møen og det side Bots Noer paa Sydspidsen af Falsler.

I sin vestligste Deel danner Østersøen to store Bugter:

Neustadter-Bugten mellem Mecklenborg, Rybeds Territorium, Fyrstendømmet Eutin og Holsteen, samt

Kieler-Bugten, eller den Deel af Havet, som strækker sig ind mellem Langeland og den ved Femersund fra Holsteen afstillede Ø Femern. Mindre Bugter heraf ere igjen: Høhewacht-Bugten, den inderste Deel af den Indbugtning i Holsteens Nordkyst, der paa Kortene endnu kaldes Colbergerheide, Kieler-Fjord, Edernefærde-Fjord, begge af Dybde for store Skibe, og den smalle Elie.

Mellem Birknæse, det slesvigste Landstabs Angelens nordøstligste Punkt, og Sydspidsen af Als, Poels Huk, gaaer Indløbet til den store, dybe Flensborg-Fjord, af hvilken Nybelnoer er en Sidebugt. I den sydvestlige Deel af Den Als, der ved den smalle og dybe Alsund stilles fra Slesvig, indstrækker Høruphav og nordligere, fra Alsund, Augustenborg-Fjord.

Fra den her beskrevne Deel af Østersøen udgaar Sundet og begge Belterne.

Sundet. Fra Drogdens Fyrstib, mellem Amager og Saltholm, begynder Sundet eller det hele Stræde, der forbinder Østersøen med Kattegattet og som begrænses mod dette af en Linie draget fra Rullen i Skaane til Sjællands nordligste Punt, Silbjergboveb, og hvis snevrere (mellem Helsingør og Helsingborg kun $\frac{1}{12}$ M. brede) Deel, Øresund, begrænses af en Linie fra Vikens Huk i Skaane til Næstelveb paa Sjælland, samt mod Syd af Den Hveens Nordside.

Store-Belt gaaer op fra begge Sider af Den Langeland, mellem denne Ø og Volland benævnet Langelands-Beltet. Fra Lille-Belt stilles det ved en Linie draget fra Krø's østligste Spids til Nordvestspidsen af Taasinge. Mod Nord stiller det, med en Bredde fra 2 til 4 Mile, Sjælland fra Thyen, indtil det mellem Thyensboveb, Nordostpinden af Thyen, og Refsnæs, Sjællands vestligste Punt, udmunder i Kattegattet.

I selve Beltet ligge, foruden Langeland og Taasinge, følgende mindre Øer: Strømsø, Sjø og Tursø, alle vest for Langeland; Ågersø, Dmø, Muusholm og Keersø, alle ved den sjællandske Kyst; Sprogø midt i Beltet og Romø ved Thyens Nordvestkyst.

Mod Øst danner Store-Belt, foruden de mindre Bugter, Rasklov-Fjord paa Lolland, Stjelslørs-Noer, Korsør-Noer og Rallundborg-Fjord i Sjælland,

Bordingborg-Bugten, ogsaa kaldet Søen eller Farvandet mellem Smaalandene, der i en Længde af indtil 8 Mile og en Bredde af indtil 5 Mile omgives mod Nord, Øst og Syd af Sjælland, Møen, Falster og Lolland, samt af de disse adskillende Sunde. Heri ligge talrige Øer, kaldet Smaalandene, nemlig: Veirø, Raagø, Stalsø, Fejø, Færø, Lillesø, Glænsø, Lønsø, Mønø, Masnedsø, Farsø, Baagø, Lørsø og Langø.

Mod Vest danner Store-Belt den dybe Nyborg-Fjord og Hjerte-minde-Fjord.

Lille-Belt tager sin Begyndelse mod Syd fra en Linie draget mellem Poelsøhus og Værø Sydspids Veinæs, mod Øst begrænses det af Store-Belt og Fyen, mod Vest af Als, Slesvigs Fastland og Nørre-Fjælland; dets Nordgrænse mod Kattegattet dannes af en Linie draget fra den nord for Fyen beliggende lille Ø, Hvelø, til Bjørns-Lunde i Nørre-Fjælland. Beltet har en meget afvejlende Bredde, der fra 3 Mile (mellem Als og Taasinge, ligesom og mellem Knudshoved i Slesvig og Hellenæs i Fyen) aftager mod Nord indtil 1200 Alen mellem Snoghøi og Middelfart*). Fra Snoghøi naaer det atter en Bredde af indtil 2 Mile.

I Lille-Belt ligge, foruden Værø, følgende mindre Øer: Birholm, Hjortø, Staarø, Svelmø, Drejø, Avernæs, Lø, alle mellem Værø og Fyen; Baagø, Brandø og Færø ved den syenste Ryst, samt Varø og Mars ved den slesvigste.

Mere end de tvende andre Forbindelsesvande mellem Østersøen og Kattegattet bugter Lille-Belt sig ind i de samme omgivende Lande og danner, foruden flere mindre, efternævnte Fjorde og Vigge: i Fyen Ørborg-Viig, Faaborg-Fjord, Hellenæs-Bugten, Lybring-Viig, Fønse-Viig og Gamborg-Fjord; paa Halvøen den brede og dybe Aabenraa-Fjord, Gjenner-Fjord, Sand-Viig, Haderslev-Fjord, Kolbing-Fjord med Altrup-Viig og Veile-Fjord, begge sidstnævnte Fjorde af Dybde for større Skibe.

Mellem Fyen og Taasinge forbinder Svendborgsund Store-Belt med Lille-Belt.

Dybden i Østersøens Hovedløb, samt i Sundet og Belterne, til-
lader overalt Passagen af de største Coffardskibe, ligesom og Krigsskibe

*) I denne Deel af Beltet viser, efter flere Aars af Commandeur-Capt. Irmingers ved en dertil konstrueret selvantegnende Vandstandemaalers gjorte Jagtagelser, Vandet ved Niptid en Difference mellem Ebbe og Flod af 1,08 Fod, ved Springtid af 1,33 Fod. (A. f. Sø. 12te Bind.)

af enhver Størrelse kunne passere begge Belterne, men ei Sundet, hvis ringere Dybde i Drogden, paa det Laveste 23 Fod ved dagligt Vand, ikke tillader Gjennemfarten af de større Linieskibe*). I Indrehavene, saasom Bordingborg-Bugten, samt mellem Fyen og Værø, er der i Regelen saa ringe Dybde og saa talrige Grunde, at endogsaa Farten med de større Coffarbskibe der ikke er mulig.

Kattegattet.

Kattegattet, c. 500 □ M. stort, omgives mod Øst af Sverrig, mod Syd af de danske Øer, Sundet og Belterne, mod Vest af Nørre-Jylland, mod Nord af den Bugt af Nordsøen, der kaldes Skagerak, fra hvilket det stilles ved en Linie draget fra Jyllands nordligste Punkt, Skagen, indtil Indløbet af Uddevalla Læbet i Sverrig.

Dette Farvand, der fra ældre Tider ansaaes for mere end almindelig farligt for Seiladsen, men nu, formedelst de kraftigere Midler, der ere anvendte, navnlig ved Anlægning af talrige Fyr og ved Opmaalingers Afsetning paa gode Kort, ikke længere i den Grad frygtes eller i Virkeligheden er forbunden med ualmindelig Fare, deles i to Løb, Øst og Vest om den Række af Øer og Grunde, som gennemstjære det fra Syd til Nord. Begge Løb kunne benyttes af enhver Størrelse af Skibe, men hidtil er Vestløbet, skjøndt det med Hensyn til Strømfætning, Beskyttelse mod Vinden, levede Landmærker og talrige Ankerpladse, staaer over det østlige, om end noget dybere, Løb, dog næsten alene benyttet af Skibe bestemte til og fra Belterne og Havnene i Jylland.

Medens Ebbe og Flod i Kattegattet, som tidligere bemærket, er meget ringe, er Strømmen af stor Betydning, og ved Østersøens store Udstrømning, ligesom i Sundet og Belterne, den langt større Deel af Aaret sydlig.

Imellem det østre og vestre Løb ligge, omgivne af Grunde, Øerne Vassø, Anholt og Hesselø, paa en udflydende Flade i det vestlige Løb Hirtsholmene og i Kattegattets sydvestligste Bugt, hvoraf den Deel, der ligger mellem Sjælland og Samsø, kaldes Samsø-Beltet, foruden sidstnævnte større Ø, de mindre: Hjelmen, Røholm, Thunø, Endelave, Seirø og Nexelø, de tvende sidstnævnte i Seirø-Bugten ved Sjællands Kyst.

Paa Østkysten af Jylland udgaar fra Kattegattet talrige Fjorde og Bugter. Den største blandt disse er:

Liim-Fjorden ($26\frac{1}{2}$ □ M.), der med en Længde af 21 M.

*) I 1854 og 1855 passerede de større engelske og franske Skibe, paa Veien til Rusland, Kattegattets Østløb, gik derpaa mellem Anholt og store Middelhav grund henimod Bornø, herfra gennem Samsø-Beltet og Store-Belt.

abstiller Nørre-Hjælland i 2 Dele og nu, efter at den smalle Landstrimmel ved Agger, der stilte den fra Vesterhavet, siden 3 Febr. 1825 er gjennembrudt, egentlig er et Sund. Da Liim-Fjorden kun har ringe Dybde saavel ved Mundingen til Rategattet (10—11 Fod), som ved Agger (6—8 Fod), medens den ved Løgstør spærres af en Sandbarre, hvor der kun er 3 à 4 Fod Vand, kan Fjorden, der dog paa flere Steder naaer en Dybde af indtil 10 Favne, ikke beseiles af meget store Skibe og paa sin hele Længde kun af mindre. Indtil den lille Ø Eggholm (4—5 M.) er Fjordens Løb ikke over $\frac{1}{4}$ M. bredt. Den omgiver derefter i en større Bredde Verne Gjøl og Øland, indsnævrer sig atter til henimod Løgstør, men udvider sig derfra igjen til Liv-Bredning, et 8 à 9 □ M. stort Indrevand (hvori Verne Livø og Fuur) affætter derfra mod Øyd, gennem Hvalp-Sund og Virl-Sund, Skive-Fjord og Hjarbæk-Fjord, og deler sig dernæst i 2 smalle Arme, der omgiver Den Mors og de mindre Agersø og Jegindø, den nordlige Arm med Fegge-Sund, Vil-Sund og Næs-Sund, den sydlige med Salling-Sund. Øyd for Mors udvider Liim-Fjorden sig atter og danner en Bredning, efter en deri beliggende Ø kaldet Vensø Bugt, hvilken igjen ved det mod Øyd udstykende Landstak, Thyhholm, sammentrænges til det smalle Øbde-Sund. Gjennem dette Sund forenes Vensø-Bugt med Liimfjordens vestligste og næststørste Indrevand Nisum-Bredning. Denne sidste abstilles ved den 2 M. lange Harboøre Tange fra Vesterhavet, der, som anført, her trænger ind gennem den smalle Aggerkanal.

Blandt de øvrige Fjorde og Bugter i Nørre-Hjælland mærkes: Mariager-Fjord, Randers-Fjord, begge indtil 4 Mile lange men ikke meget dybe, Gjerrild-Bugt, Ebeltoft-Viig, Vegtrup-Viig og Kallø-Viig med Knebel-Viig, alle, især sidstnævnte, af Dybde for store Skibe, Horsens-Fjord, ved hvis Indløb ligge Verne Alrø og Hjarno, sidstnævnte abstilt fra Fastlandet ved det dybe Hjarnø-Sund.

Imellem Høns nordligste Punkt, Dgernæs, og denne Døes nordostligste Deel, Hindsøholm, gaaer Indløbet til Dønsø-Fjord gennem det smalle Midfunds. Denne Fjord er i det Hele dyb. Blandt dens talrige Øer mærkes Vikelsø, vest for hvilken ligger Klintebjerg Havn.

I Sjælland indstøder fra Rategattet Seirø-Bugten mellem Refsnæs og den nordvestlig indløbende Sjællands Øbde, samt mere mod Øst den 8 □ M. store Isø-Fjord, hvis Munding, mellem Spødsbjerg og Korshage, kun er en $\frac{1}{2}$ M. bred og berhos af en saa ringe Dybde (11 Fod), at Fjordens Beseiling af større Skibe derved forhindres. Strax indenfor Mundingen affætter Fjorden mod Øst den lange og smalle Røskilde-Fjord, den vestlige Deel beholder Navnet Isø-Fjord, og afbøjer sig igjen i Holbæk-Fjord med Bramsnæs-Fjord, syd for Den Dursø, og i Ramme-Fjord, hvis Stedgreen, Sibbinge-Fjord, nu bliver indbæmmet.

Nordsøen

eller Vesterhavet er en c. 10,000 □ M. stor Bugt af Nord-oceanet, fra hvilket den stilles ved en Linie draget fra Hetlands-ørerne til Fjorberget Stat i Norge. Nordsøen omgives forøvrigt af Norge, Kattegattet, den danske Halvø, Thyfland, Holland, Belgien, Frankrig, Strædet ved Calais, England og Skotland. Den Deel af dette Hav, der ligger nærmest Kattegattet, benævnes Skagerak og regnes at strække sig til Nørre-Thyllands Nordvesthuf Hanstholm.

Ligesom Sundet, Belterne, Kattegattet, de danske Øer i disse og Thyllands Østkyst, synes i en forhistorisk Tid at have været Stuepladsen for en stor Vandflob, den baltiske, saaledes er det bragt til en høj Grad af Sandsynlighed, at Nordsøen og Thyllands Vestkyst i en senere Periode, efter at Landet var blevet befolket, ere blevne paavirkede ved en Naturrevolution (der endog endnu eksisterer i Sagn paa Sylt og i Omegnen af Nymindegab), ved hvilken Vesterhavet brød sig en ny Bane mellem England og Frankrig, samt dels oversvømmede, dels bortred store Strækninger af Halvøens Vestkyst*). I den historiske Tid have ogsaa betydelige Oversvømmelser truffet den sydlige Deel af denne, hvis Grændser mod Havet, saavel ved disse som ved de talrige Indbigninger, som den sig bestandig ansættende Klæg tilføder, have modtaget deres nuhavende Form.

Øbbe og Flob ere i Nordsøen stærkt fremtrædende og tiltager fra Nord mod Syd, hvor Fjorstjellen, under sædvanlige Forhold, er indtil 10 Fod og kan, naar med den stærkere Flob, der indtræffer ved Ny- og Fulbmaane (Springflob), forener sig en stærk Nordvestvind, der driver Vandet ind i Bugten mellem Halvøen og det nordlige Thyfland, ved Sydslesvigs og Holsteens Kyster naae indtil over 25 Fod (Stormflob).

Kysten fra Skagen til Blaavandshuf, det sydvestligste Punkt af Nørre-Thylland, er en af de Søfarende saakaldet Jernkyst, uden Havne og Tilflugtssteder, idet selv Mundingerne af Fjordene ere saavel af foranderlig som i det Hele taget af ringe Dybde. Indtil Hanstholm ligge 3 og sybligere 2 Rader af Revler udenfor denne, næsten overalt af høie Sandklitter dækkede, enkeltviis brat nedgaaende Kyst. Disse Revler og den ovenansførte Mangel paa Tilflugt, lader i Paalandsstorme mange Skibe her forulykkes**).

*) See Etatsraad Forchhammers Afhandling om Havvands Beseendelse og Strømninger i Dansk Tidsskrift Nr. 4.

**) For saavidt muligt at bserge Besætningen paa de forulykkelige Skibe, er der paa Vestkysten stationeret Redningsbaade og indrettet Raketaapparater

Paa denne Kyst indskræver: Agger-Kanal, som er foran omtalt, i Røm-Fjorden; Thorsminde, som er Indløbet til den ved en smal Sandstrimmel fra Havet afstilt, 2½ M. lange, Nissum-Fjord; Rymindegab, Mundingen for den 6 M. lange, ligeledes fra Havet ved en Sandtunge afstilt Ringfjæbing-Fjord, i hvis nordlige Deel ligger Den Holmsland.

Fra Blaavandsbukt til Elbflodens Munding har Havet ved gjentagne Vandfloder gennembrudt det naturlige Kystværn, Sandklitterne, der nu, foruden ved Ording i det Eiderstedtske, kun findes paa Vestkysterne af de mange ved Gjennembrudene dannede Øer. Disse, ligesom og Kysten, ere omgivne af udstrakte lavvandede Grunde, der i Ebbetiden forlades af Vandet og danner det storartede Skue af en, indtil 3 Mile bred, af Dyndet bruungraafarvet Slette, hvori de flade Øer danne de eneste Hødepunkter og hvori Skibene, forladte af Vandet, ligge liig opstillede Brag, medens talrige større og mindre Strømme ile mod det tilbagevigende Hav. De vigtigste Øer i denne Deel af Havet ere: Fånsø, Månsø, Romsø, Sylt, Føhr, Amrum, Nordmarst, Hooe, Bellworm og Nordstrand. Af de mellem disse og Fastlandet gaaende Løb ere særlig at mærke: Graa-Øh, der fører ind til den paa Nørre-Fjllands Sydvestkyst liggende Høe-Bugt med Indløb Hjerting Revier, Vister-Øh, mellem Romsø og Sylt, Fartrap-Øh, mellem Sylt og Amrum, Nye-Smalbøh, der fortsættes i Norder-Aue mellem Amrum og Føhr paa den ene Side og Nordmarst med flere Halliger paa den anden Side, Hever-Strømmen, der gaaer imellem Eiderstedt og Nordstrand.

Den inderste Deel af Nordsøen, mellem Eideren og Weseren og inden for Den Helgoland, kaldes af de Søfarende Hamburger-Bugten eller Helgolands Bugten. I denne udmunder den vigtige Flod Elben, der danner en stor Deel af Monarchiets Sydgrændse mod Kongeriget Hannover, først i en Strækning af 3 Mile fra Lauenborg af til det Hamborg-Lybeckiske Distrikt Vierlandene; og dernæst paa c. 10 Mile fra Staden Hamborg og til Flodens Udløb. Paa denne sidste Deel af sit Løb udbider Elben sig fra et smalt og grundet Løb af

til at udflyde Limer ombord i Skibene. Saavel Redningsfartøi som Raketapparater findes saaledes paa følgende Steder: Slagen, Randesheerne, Hirtshals, Konstrup, Løkken, Blokhuse, Hantholm, Nordre Borupøre, Flyvholm, Løstær, Søndre Lyngvig og Blaavandsbukt; Redningsfartøi i Agger-Kanal; Raketapparater ved Slette Strand, Lild Strand, Klitmøller, Vestre Agger, Lybo Røn, Beddersø Klit, Rymindegab og Penne Strand.

Trekroner. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $2\frac{1}{2}$ Mil.
Drogdens Fyrstib. Fast Fyr; Lyssvide $2\frac{1}{4}$ Mil.

Store-Belt.

Refsnæs. Fast Fyr af 5te Orden med Lindse-Apparat; Ly. $2\frac{3}{4}$ M.
Rallundborg. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $2\frac{1}{4}$ Mil.
Halskov. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $2\frac{1}{2}$ Mil.
Korsør. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvide 2 Mil.
Sprogø. Blinkfyr med Blink hvert $\frac{1}{4}$ Minut; 6te Orden; Ly. $2\frac{3}{4}$ M.
Knudshoved. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $2\frac{1}{2}$ Mil.
Slipshavn. Fast (rødt) Fyr af 6te Orden; Lyssvide 2 Mil.
Nyborg. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvide 1 Mil.
Helholm (paa Agersø). Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $2\frac{1}{4}$ Mil.
Veirø. Blinkfyr med Blink hvert $\frac{1}{2}$ Minut; 6te Orden; Ly. $2\frac{3}{4}$ M.
Svendborg. 3 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvide $1\frac{1}{2}$ Mil.

Lille-Belt.

Fredericia. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide 1 Mil.
Midbelfart. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $\frac{3}{4}$ Mil.
Baagø. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $2\frac{1}{2}$ Mil.
Åsens. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide 2 Mil.
Narsund. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $1\frac{1}{2}$ Mil.
Nabenraa. Fast (rødt) Fyr af 6te Orden; Lyssvide 1 Mil.

Østersøen.

Refsnæs. Fast Fyr af 5te Orden med Lindse-Apparat; Ly. $2\frac{3}{4}$ M.
Båll (ved Kieler-Fjord). Fast Fyr af 5te Orden med Lindse-Apparat; Lyssvide $2\frac{3}{4}$ Mil.
Fredrikssort. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvide 2 Mil.
Düsterbrook. Fast (rødt) Fyr af 6te Orden; Lyssvide $1\frac{1}{2}$ Mil.
Fakkebjerg paa Langeland. Fast Fyr af 3die O.; Ly. $3\frac{1}{2}$ Mil.
Marie-Fyr paa Femern. (Marienleuchte). Blinkfyr med Blink hvert $\frac{1}{2}$ Minut; 4de Orden; Lyssvide 3 Mil.
Pelzerhage ved Neustadter-Bugten. Fast Fyr med Blus hvert 2det Minut; 5te Orden med Lindse-Apparat; Lyssvide 3 Mil.
Gieser paa Falsster. Fast Fyr af 3die O. med Lindse-Apparat; Ly. $3\frac{1}{4}$ M.
Møen. Fast Fyr af 5te Orden med Lindse-Apparat; Lyssvide $2\frac{3}{4}$ Mil.
Rjøge. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvide $1\frac{1}{2}$ Mil.
Stevns. Blinkfyr med Blink hvert $\frac{1}{2}$ Minut; 3die O.; Ly. $3\frac{3}{4}$ M.
Hammershuus. Fast Fyr af 3die Orden; Lyssvide $3\frac{1}{2}$ Mil.
Rønne. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvide $2\frac{1}{4}$ Mil.
Christiansø. Blinkfyr med Blink hvert 20de Secund; 3. O.; Ly. $3\frac{1}{2}$ M.

Nordsøen.

Hanstholm paa Nordvestspidsen af Thyland. Blinkfyrt med Blink
 hvert $\frac{1}{2}$ Minut; 2den Orden med Lindse-Apparat; Lyssvibe 5 Mil.
 Rist. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvibe $2\frac{1}{2}$ Mil.
 Wyd. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvibe $1\frac{1}{4}$ Mil.
 Dagebøl. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvibe $1\frac{1}{4}$ Mil.
 Eiderens Fyrskib. Fast Fyr; Lyssvibe $2\frac{1}{2}$ Mil.
 Stør. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvibe $1\frac{1}{2}$ Mil.
 Glückstadt. Fast (rødt) Fyr af 6te Orden; Lyssvibe $1\frac{1}{2}$ Mil.

2. Fastlandsgrændsen.

Monarchiets Hoveblands Fastlandsgrændse, der har en Udstrækning af over 50 Mile, stiller det:

1. Fra Kongeriget Hannover (see foran det ved Elbfloeden Anførte);

2. Fra den frie Hansestad Hamborgs Gebet og det hamborgs-lybedste District Vierlandene, hvilke Landsdele, der have en nordvestslybstlig Udstrækning langs med Elben af indtil 3 Mile, fra denne Floed bugte sig ind i det danske Territorium, med en Bøining mod Nord af indtil 2 Mile, og en Grændse af c. 10 Mile;

3. Fra Storhertugdømmet Mecklenborg-Schwerin, Storhertugdømmet Mecklenborg-Strelitz, den frie Hansestad Lybed og den slyblige Deel af det med Storhertugdømmet Oldenborg forenede Fyrstendømme Eutin. En Deel af denne Grændse, der udgjør c. 20 Mile, dannes af den mod Syd i Elben slybende Delvenau, Schall-Sø, Duzau-Sø, Golben-Sø, Rögelin-Sø, Gramm-Sø, Garren-Sø, Plötschen-Sø, Rakeborg-Sø og den fra denne udstrømmede Waddenitz, samt af Trave Floeden;

4. Fra den nordlige Deel af Fyrstendømmet Eutin, som med en Omfærd af c. 12 Mile og et Fladeindhold af $4 \square$ M. er ganske omgivet af holsteensl Territorium.

Foruden denne større Enclave, gives der ogsaa i Lauenborg nogle mindre, deels henhørende til Vierlandene, deels til Lybed og Mecklenborg-Strelitz, samt endvidere i det slyblige Holsteen nogle, tildeels kun bestaaende af enkelte Gaarde, hørende til Hamborg og Lybed, medens den til Holsteen hørende Deel af Curau paa den anden Side ganske er omgivet af Lybeds Gebet.

c. Naturlig Bestaaffenhed.

1. Jordbunden.*)

Hovedgruppen af de til det danske Monarchie henhørende Lande, med Undtagelse af Bornholm**), henhører til det nordeuropæiske Slette-land. Grundlaget, saavel for Halsøen som Øerne, er et Kridt- og Kalklag, der flere Steder træder for Dagen, og det navnlig i et mod Nordvest strygende Belte, saasom paa Møen, ved Stevns, ved Faxe, ved Kolindsfund, syd for Randers, ved Daugbjerg og Mønsted, forskjellige Steder ved Mariager-Fjord og Liim-Fjorden, samt ved Bulbjerg. Foruden denne Kridtformation afgiver en yngre Dannelse, Bruunkulformationen, Underlag for en stor Deel af Fastlandets Vestkyst, ligesom Liim-Fjordens Kridtdannelse af og ned til Elbbreden; ligesom den ogsaa er forefundet pletviis paa Østkysten og i det nordvestlige Jylland og Sjælland. I denne Dannelse forekommer en særegen Art glimmerrigt Leer samt Rav, og den træder frem i Lag af virkelige Bruunkul ved Lem, Halsø, ved Ulfborg, ved Hjøgom i Nærheden af Lemvig, paa Thyholm og Morsø, ligesom og i Morsum Klit paa Sjølt.

Den største Deel af Landets Overflade dannes imidlertid af en Formation, som i alle sine Led indeholder Brudstykker af ældre Klippe-masser, der for det meste ere afrundede og afflebede. De kaldes med et fælles Udtryk Kullestene og have givet Anledning til at betegne den hele Dannelse, hvori de karakteristiske forekomme, med Navnet **Kullesteensformation**. Snart ere disse Stene udbredte uden nogensomhelst Orden i guult, blaat eller graat Leer, eller i dertil svarende Mergel, snart findes de indblandede i Sandet, og de danne da i Almindelighed bestemte Lag, snart ere de samlede med ringe Indblandinger af Leer eller Sand i særegne Vassestrøg, og snart findes de spredte paa Overfladen af alle vore øvrige Dannelser, med Undtagelse af Ahlsandet, Flyvesandet, Marsten og Tørvemoserne.

Det vigtigste Led af denne store Kullesteensformation er Kullesteensleer, som bestaaer af Leer, der i de allerfleste Tilfælde er mere eller mindre sandblandet og indeholder Kullestene af undertiden meget betydelig Størrelse indblandet uden nogensomhelst Orden. Den øverste

*) Den Deel af efterstaaende Beskrivelse af Jordbundens Bestaaffenhed, som omhandler Kullesteensformationen, Ahlformationen, Marsten, Sandklitterne samt Niveauforandringer, er meddeelt til Optagelse i dette Skrift af Hr. Etatsraad Professor Forchhammer.

**) Om Bornholms naturlige Bestaaffenhed, see den specielle Beskrivelse af dette Land.

Deel af Leerlaget, forsaavidt som den kommer nær til Jordens Overflade, er i Almindelighed guulfarvet, men i en bestemt, forresten meget forskjellig Dybde, gaaer denne gule Farve over i Graat og Blaåt. I begge Tilfælde hidrører Farven fra Jern, der i de dybere Lag ikke er saa stærkt iltet (oxyderet), som i de øvre, og kemiske Analyser have vist, at det gule Leer ved Overfladen og det graa i større Dybde kun ere forskjellige derved, at Jernet i Nærheden af Overfladen er bleven fuldkommen iltet, og derfor har antaget den Tilstand, som vi, i en renere og ublandet Form, kjende i Jernrøst. Luftens Indvirkning paa Leret betinges i det Væsentlige deraf, at Vandet med Lethed kan gjenne-trænge Leret, af hvilken Grund det sandblandede Leer er guulfarvet indtil store Dybder, medens det renere, mere sandfrie Leer selv i Nærheden af Overfladen har vedligeholdt sin blaa Farve. Deri ligger den physiske Grund, hvorfor den Landmand, der søger Leer til sine Vandbyggningsarbejder, i Almindelighed foretrækker Blaaleer, der, naar det findes i Nærheden af Overfladen, allerede ved sin Farve antyder, at det er mindre sandblandet, og derfor bedre stiftet til at modstaae Vandets Gjennemtrængning. Af samme Grund antager den blaa Mergel, naar den bringes paa Marken og ved Jordens Behandling bliver fiindeelt, meget snart Overfladens gule Farve, fordi Luft og Vand gjenne-trænge den med Lethed. Dette Leer er fremkommen ved en kemisk Forstyrrelse af den over hele Skandinavien udbredte Granit-Gneus, og indeholder fra denne sin Oprindelse en Mængde plantenærende Mineralstoffer, hvorpaa vor Jordbunds oprindelige Frugtbarhed beroer. Dette gjelber navnlig om 2 Substantser, der kun i ringe Mængde forekomme selv i den bedste Jordbund, og ere uundværlige til de vigtigste af vore dyrkede Planter's Udvikling, nemlig Kali og Phosphorsyre.

Meget hyppigen er dette Produkt af Granit-Gneusens Forstyrrelse blandet med mere eller mindre Kalk, som hidrører fra forstyrrede Lag af vor Kridtformation, og den overordentlig store Mængde af Flintstene, som overalt forekommer i vor Kullesteensdannelse, viser hvilke Masser af Kridt der ere forstyrrede, da Kullesteensformationen blev dannet. Snart er det Skribekridt, der er indblandet i Leret og formedelt dens Blødhed nogenlunde eensformig er udbredt i den hele Masse, snart er det de smaa Brudstykker af Coraller, der oprindeligen næsten ubelukkende danne de Led af vor Kridtdannelse, vi kalde Riimsteen, og som efter Forstyrrelsen især findes i Sandlagene, snart er det de større Stykker af den haardere Saltholmskalk, som saaledes meddele Kalk til vor Jordbund. Mergelens Bestaandthed er tildeels afhængig af den indblandede Kalks Natur; er det Kridt, der forvandler Leer til Mergel, bliver denne hurtig fiindeelt og kan meget snart udgøve sin hele Virkning; er det derimod Saltholmskalk, som findes indblandet, varer

af enhver Størrelse kunne passere begge Belterne, men ei Sundet, hvis ringere Dybde i Drogden, paa det laveste 23 Fod ved dagligt Vand, ikke tillader Gjennemfarten af de større Linieskibe*). I Indrehavene, saasom Borningborg-Bugten, samt mellem Fyen og Værø, er der i Regelen saa ringe Dybde og saa talrige Grunde, at endog saa Fartøi med de større Coffardiskibe der ikke er mulig.

Kattegattet.

Kattegattet, c. 500 □ M. stort, omgives mod Øst af Sverrig, mod Syd af de danske Øer, Sundet og Belterne, mod Vest af Nørre-Jylland, mod Nord af den Bugt af Nordsjøen, der kaldes Skagerak, fra hvilket det stilles ved en Linie draget fra Jyllands nordligste Punkt, Skagen, indtil Indløbet af Uddevalla Lædet i Sverrig.

Dette Farvand, der fra ældre Tider ansaaes for mere end almindelig farligt for Seiladsen, men nu, formeddelt de kraftigere Midler, der ere anvendte, navnlig ved Anlægning af talrige Fyr og ved Opmaalingers Affætning paa gode Kort, ikke længere i den Grad frygtes eller i Virkeligheden er forbunden med ualmindelig Fare, deles i to Løb, Øst og Vest om den Række af Øer og Grunde, som gennemstjære det fra Syd til Nord. Begge Løb kunne benyttes af enhver Størrelse af Skibe, men hidtil er Vestløbet, skjøndt det med Hensyn til Strømsætning, Bestyrtelse mod Vinden, levende Landmærker og talrige Ankerpladse, staaer ober det østlige, om end noget dybere, Løb, dog næsten alene benyttet af Skibe bestemte til og fra Belterne og Havnene i Jylland.

Medens Ebbe og Floed i Kattegattet, som tidligere bemærket, er meget ringe, er Strømmen af stor Betydning, og ved Østersøens store Udstrømning, ligesom i Sundet og Belterne, den langt større Deel af Aaret sydlig.

Imellem det østre og vestre Løb ligge, omgivne af Grunde, Øerne Væssø, Anholt og Hesselø, paa en udslybende Flade i det vestlige Løb Hirtsholmene og i Kattegattets sydvestligste Bugt, hvoraf den Deel, der ligger mellem Sjælland og Samsø, kaldes Samsø-Beltet, foruden sidstnævnte større Ø, de mindre: Hjelmen, Røholm, Thunø, Endelave, Seirø og Nexelø, de tvende sidstnævnte i Seirø-Bugten ved Sjællands Røst.

Paa Østkysten af Jylland udgaae fra Kattegattet talrige Fjorde og Bugter. Den største blandt disse er:

Kiim-Fjorden ($26\frac{1}{2}$ □ M.), der med en Længde af 21 M.

*) I 1854 og 1855 passerede de større engelske og franske Skibe, paa Veien til Rusland, Kattegattets Østersø, gik derpaa mellem Anholt og store Middelhgrund henimod Bornæs, herfra gennem Samsø-Beltet og Store-Belt.

abstiller Nørre-Fjælland i 2 Dele og nu, efter at den smalle Landstrimmel ved Agger, der stikte den fra Vesterhavet, siden 3 Febr. 1825 er gjennembrudt, egentlig er et Sund. Da Liim-Fjorden kun har ringe Dybde saavel ved Mundingen til Rategattet (10—11 Fod), som ved Agger (6—8 Fod), medens den ved Løgstør spærres af en Sandbarre, hvor der kun er 3 à 4 Fod Vand, kan Fjorden, der dog paa flere Steder naaer en Dybde af indtil 10 Favne, ikke besejles af meget store Skibe og paa sin hele Længde kun af mindre. Indtil den lille Ø Eggholm (4—5 M.) er Fjordens Bødd ikke over $\frac{1}{4}$ M. bredt. Den omgiver derefter i en større Bredde Verne Øjøl og Øland, indsnævrer sig atter til henimod Løgstør, men udbider sig derfra igjen til Liv-Bredning, et 8 à 9 □ M. stort Indrevand (hvori Verne Livs og Fuur) affætter derfra mod Øyd, gennem Hvalp-Sund og Virk-Sund, Skibe-Fjord og Hjarbæk-Fjord, og deler sig dernæst i 2 smalle Arme, der omgiver Den Mors og de mindre Agers og Jegindø, den nordlige Arm med Jegge-Sund, Vil-Sund og Næs-Sund, den sydlige med Salling-Sund. Øyd for Mors udbider Liim-Fjorden sig atter og danner en Bredning, efter en deri beliggende Ø kaldet Venø Bugt, hvilken igjen ved det mod Øyd udstykende Landstak, Thyholm, sammentrænges til det smalle Ødde-Sund. Gjennem dette Sund forenes Venø-Bugt med Liimfjordens vestligste og næststørste Indrevand Rissum-Bredning. Denne sidste abstilles ved den 2 M. lange Harboøre Tange fra Vesterhavet, der, som anført, her trænger ind gennem den smalle Aggerkanal.

Blandt de øvrige Fjorde og Bugter i Nørre-Fjælland mærkes: Mariager-Fjord, Randers-Fjord, begge indtil 4 Mile lange men ikke meget dybe, Gjerrild-Bugt, Ebeltoft-Biig, Vegtrup-Biig og Kallø-Biig med Anebel-Biig, alle, især sidstnævnte, af Dybde for store Skibe, Horsens-Fjord, ved hvis Indløb ligge Verne Alrø og Hjarno, sidstnævnte abstilt fra Fastlandet ved det dybe Hjarno-Sund.

Imellem Øyens nordligste Punkt, Ogernæs, og denne Øs nordostligste Deel, Hindsholm, gaaer Indløbet til Odense-Fjord gennem det smalle Midfjund. Denne Fjord er i det Hele dyb. Blandt dens talrige Øer mærkes Biskø, vest for hvilken ligger Klintbjerg Havn.

I Sjælland indstøder fra Rategattet Seirø-Bugten mellem Refsnæs og den nordvestligt indløbende Sjællands Ødde, samt mere mod Øst den 8 □ M. store Isse-Fjord, hvis Munding, mellem Spødsbjerg og Rørshage, kun er en $\frac{1}{2}$ M. bred og berøst af en saa ringe Dybde (11 Fod), at Fjordens Besejling af større Skibe derved forhindres. Strax indenfor Mundingen affætter Fjorden mod Øst den lange og smalle Røskilde-Fjord, den vestlige Deel beholder Navnet Isse-Fjord, og afbider sig igjen i Holbæk-Fjord med Bramsnæs-fjord, syd for Den Durs, og i Ramme-Fjord, hvis Sidsgreen, Sidsdinge-Fjord, nu bliver indbæmmet.

Nordsøen

eller Vesterhavet er en c. 10,000 □ M. stor Bugt af Nord-oceanet, fra hvilket den stilles ved en Linie draget fra Hetlands-ørerne til Forbjergtet Stat i Norge. Nordsøen omgives forøvrigt af Norge, Kattegattet, den danske Halvø, Thyssland, Holland, Belgien, Frankrig, Strædet ved Calais, England og Skotland. Den Deel af dette Hav, der ligger nærmest Kattegattet, benævnes Skagerak og regnes at strække sig til Nørre-Thyllands Nordvesthuk Hanstholm.

Ligesom Sundet, Belterne, Kattegattet, de danske Øer i disse og Thyllands Østkyst, synes i en forhistorisk Tid at have været Stuepladsen for en stor Vandflob, den baltiske, saaledes er det bragt til en høj Grad af Sandsynlighed, at Nordsøen og Thyllands Vestkyst i en senere Periode, efter at Landet var blevet befolket, ere blevne paavirkede ved en Naturrevolution (der endog endnu eksisterer i Sagn paa Sylt og i Omegnen af Nymindegab), ved hvilken Vesterhavet brød sig en ny Bane mellem England og Frankrig, samt dels oversvømmede, dels bortrev store Strækninger af Halvøens Vestkyst*). I den historiske Tid have ogsaa betydelige Oversvømmelser truffet den sydlige Deel af denne, hvis Grændser mod Havet, saavel ved disse som ved de talrige Indbigninger, som den sig bestandig ansættende Klæg tilstøder, have modtaget deres nuhavende Form.

Øbbe og Flob ere i Nordsøen stærkt fremtrædende og tiltager fra Nord mod Syd, hvor Forstjellen, under sædvanlige Forhold, er indtil 10 Fod og kan, naar med den stærkere Flob, der indtræffer ved Ny- og Fulbmaane (Springflob), forener sig en stærk Nordvestvind, der driver Vandet ind i Bugten mellem Halvøen og det nordlige Thyssland, ved Sydslesvigs og Holsteens Kyster naae indtil over 25 Fod (Stormflob).

Kysten fra Skagen til Blaavandshuk, det sydvestligste Punkt af Nørre-Thylland, er en af de Søfarende saakaldet Jernkyst, uden Havne og Tilflugtssteder, idet selv Mundingerne af Fjordene ere saavel af foranderlig som i det Hele taget af ringe Dybde. Indtil Hanstholm ligge 3 og sydligere 2 Rader af Revler udenfor denne, næsten overalt af høie Sandklitter dækkede, enkeltviis brat nedgaaende Kyst. Disse Revler og den ovenanførte Mangel paa Tilflugt, lader i Paalandsstorme mange Skibe her forulykkes**).

*) See Etatsraad Forchhammers Afhandling om Havvandets Bestanddele og Strømninger i Dansk Tidsskrift Nr. 4.

**) For saavidt muligt at bjerge Besætningen paa de forulykkelige Skibe, er der paa Vestkysten stationeret Redningsbaade og indrettet Raketaffarater

Paa denne Ryst indstjærer: Agger-Kanal, som er foran omtalt, i Riiim-Fjorden; Thorsminde, som er Indløbet til den ved en smal Landstrimmel fra Havet afstille, 2 $\frac{1}{2}$ M. lange, Nissum-Fjorb; Rymindegab, Mundingen for den 6 M. lange, ligeledes fra Havet ved en Landtunge afstille Ringkjøbing-Fjorb, i hvis nordlige Deel ligger Den Holmsland.

Fra Blaavandsbuk til Elbflodens Munding har Havet ved gjentagne Vandfoder gennembrudt det naturlige Rystværn, Sandklitterne, der nu, foruden ved Ording i det Eiderstedtske, kun findes paa Vestkysterne af de mange ved Gjennembrudene dannede Der. Disse, ligesom og Rysten, ere omgivne af udstrakte lavvandede Grunde, der i Ebbetiden forlades af Vandet og danner det storartede Skue af en, indtil 3 Mile bred, af Dyndet bruungraafarvet Slette, hvori de flade Der danne de eneste Høidepunkter og hvori Skibene, forladte af Vandet, ligge liig opstillede. Brag, medens talrige større og mindre Strømme ile mod det tilbagevigende Hav. De vigtigste Der i denne Deel af Havet ere: Fens, Mans, Roms, Sylt, Føhr, Amrum, Nordmarst, Hooge, Bellworm og Nordstrand. Af de mellem disse og Fastlandet gaaende Løb ere særlig at mærke: Graa-Dyb, der fører ind til den paa Nørre-Fyllands Sydvestkyst liggende Høe-Bugt med Indløb Hjerding Revier, Lister-Dyb, mellem Roms og Sylt, Fartrap-Dyb, mellem Sylt og Amrum, Rye-Smalldyb, der fortsættes i Norder-Aue mellem Amrum og Føhr paa den ene Side og Nordmarst med flere Halliger paa den anden Side, Høer-Strømmen, der gaaer imellem Eiderstedt og Nordstrand.

Den inderste Deel af Nordsøen, mellem Eideren og Weseren og inden for Den Helgoland, kaldes af de Søfarende Hamburger-Bugten eller Helgolands Bugten. I denne udmunder den vigtige Flod Elben, der danner en stor Deel af Monarchiets Sydgrændse mod Kongeriget Hannover, først i en Strækning af 3 Mile fra Lauenborg af til det Hamborg-Lybske Distrikt Vierlandene; og dernæst paa c. 10 Mile fra Staden Hamborg og til Flodens Udløb. Paa denne sidste Deel af sit Løb udbider Elben sig fra et smalt og grundet Løb af

til at udskyde Liner ombord i Skibene. Saavel Redningsfartøi som Raketapparater findes saaledes paa følgende Steder: Slagen, Landstederne, Pirshals, Lönstrup, Løffen, Blokhuse, Pantholm, Nordre Borupøre, Glypholm, Luskær, Søndre Lyngvig og Blaavandsbuk; Redningsfartøi i Agger-Kanal; Raketapparater ved Slette Strand, Lild Strand, Klitmøller, Vestre Agger, Lybo Røn, Beddersø Klit, Rymindegab og Penne Strand.

Trekroner. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $2\frac{1}{2}$ Mil.
Drogdens Fyrstib. Fast Fyr; Lyssvide $2\frac{1}{4}$ Mil.

Store-Belt.

Refsnæs. Fast Fyr af 5te Orden med Lindse-Apparat; Ly. $2\frac{3}{4}$ M.
Rallundborg. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $2\frac{1}{4}$ Mil.
Halskov. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $2\frac{1}{2}$ Mil.
Korsør. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvide 2 Mil.
Sprogø. Blinkfyr med Blink hvert $\frac{1}{4}$ Minut; 6te Orden; Ly. $2\frac{3}{4}$ M.
Knudshoved. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $2\frac{1}{2}$ Mil.
Slipshavn. Fast (rødt) Fyr af 6te Orden; Lyssvide 2 Mil.
Nyborg. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvide 1 Mil.
Helholm (paa Agersø). Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $2\frac{1}{4}$ Mil.
Veirø. Blinkfyr med Blink hvert $\frac{1}{2}$ Minut; 6te Orden; Ly. $2\frac{3}{4}$ M.
Svendborg. 3 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvide $1\frac{1}{2}$ Mil.

Lille-Belt.

Fredericia. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide 1 Mil.
Midbelfart. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $\frac{3}{4}$ Mil.
Baagø. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $2\frac{1}{2}$ Mil.
Åsens. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide 2 Mil.
Narsøund. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvide $1\frac{1}{2}$ Mil.
Nabenraa. Fast (rødt) Fyr af 6te Orden; Lyssvide 1 Mil.

Østersøen.

Refenæs. Fast Fyr af 5te Orden med Lindse-Apparat; Ly. $2\frac{3}{4}$ M.
Vålø (ved Kieler-Fjord). Fast Fyr af 5te Orden med Lindse-Apparat; Lyssvide $2\frac{3}{4}$ Mil.
Fredrikssort. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvide 2 Mil.
Düsterbrook. Fast (rødt) Fyr af 6te Orden; Lyssvide $1\frac{1}{2}$ Mil.
Fakkebjerg paa Langeland. Fast Fyr af 3die O.; Ly. $3\frac{1}{2}$ Mil.
Marie-Fyr paa Femern. (Marienleuchte). Blinkfyr med Blink hvert $\frac{1}{2}$ Minut; 4de Orden; Lyssvide 3 Mil.
Pelzerhage ved Neustadter-Bugten. Fast Fyr med Blus hvert 2det Minut; 5te Orden med Lindse-Apparat; Lyssvide 3 Mil.
Gieser paa Falsster. Fast Fyr af 3die O. med Lindse-Apparat; Ly. $3\frac{1}{4}$ M.
Møen. Fast Fyr af 5te Orden med Lindse-Apparat; Lyssvide $2\frac{3}{4}$ Mil.
Rjøge. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvide $1\frac{1}{2}$ Mil.
Stevns. Blinkfyr med Blink hvert $\frac{1}{2}$ Minut; 3die O.; Ly. $3\frac{3}{4}$ M.
Hammershuus. Fast Fyr af 3die Orden; Lyssvide $3\frac{1}{2}$ Mil.
Rønne. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvide $2\frac{1}{4}$ Mil.
Christiansø. Blinkfyr med Blink hvert 20de Secund; 3. O.; Ly. $3\frac{1}{2}$ M.

Nordsøen.

Hanstholm paa Nordvestspidsen af Thyland. Blinffyr med Blinff
 hvert $\frac{1}{2}$ Minut; 2den Orden med Lindse-Apparat; Lyssvibe 5 Miil.
 Rist. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvibe $2\frac{1}{2}$ Miil.
 Wad. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvibe $1\frac{1}{4}$ Miil.
 Dagebøl. 2 faste Fyr af 6te Orden; Lyssvibe $1\frac{1}{4}$ Miil.
 Eiderens Fyrstib. Fast Fyr; Lyssvibe $2\frac{1}{2}$ Miil.
 Stør. Fast Fyr af 6te Orden; Lyssvibe $1\frac{1}{2}$ Miil.
 Glückstadt. Fast (rødt) Fyr af 6te Orden; Lyssvibe $1\frac{1}{2}$ Miil.

2. Fastlandsgrændsen.

Monarchiets Hovedlands Fastlandsgrændse, der har en Udstrækning af over 50 Mile, stiller det:

1. Fra Kongeriget Hannover (see foran det ved Elbfloeden Anførte);

2. Fra den frie Hansestad Hamborgs Gebet og det hamborgslybedste District Vierlandene, hvilke Landsdele, der have en nordvestsydostlig Udstrækning langs med Elben af indtil 3 Mile, fra denne Flod bugte sig ind i det danske Territorium, med en Bøining mod Nord af indtil 2 Mile, og en Grændse af c. 10 Mile;

3. Fra Storhertugdømmet Mecklenborg-Schwerin, Storhertugdømmet Mecklenborg-Strelitz, den frie Hansestad Lybed og den sydlige Deel af det med Storhertugdømmet Oldenborg forenede Fyrstendømme Cutin. En Deel af denne Grændse, der udgjør c. 20 Mile, dannes af den mod Syd i Elben flydende Delvenau, Schall-Sø, Duzau-Sø, Golben-Sø, Rögelin-Sø, Gramm-Sø, Warren-Sø, Plötschen-Sø, Rageborg-Sø og den fra denne udstrømmede Wadenitz, samt af Trabe Floden;

4. Fra den nordlige Deel af Fyrstendømmet Cutin, som med en Omfærd af c. 12 Mile og et Fladeindhold af $4 \square$ M. er ganske omgivet af hollsteens Territorium.

Foruden denne større Enclave, gives der ogsaa i Rauenborg nogle mindre, deels henhørende til Vierlandene, deels til Lybed og Mecklenborg-Strelitz, samt endvidere i det sydlige Holsteen nogle, tildeels kun bestaaende af enkelte Gaarde, hørende til Hamborg og Lybed, medens den til Holsteen hørende Deel af Curau paa den anden Side ganske er omgivet af Lybeds Gebet.

c. Naturlig Bestaaffenhed.

1. Jordbunden.*)

Hovedgruppen af de til det danske Monarchie henhørende Lande, med Undtagelse af Bornholm**), henhører til det nordeuropæiske Slette-land. Grundlaget, saavel for Halvøen som Øerne, er et Kridt- og Kalklag, der flere Steder træder for Dagen, og det navnlig i et mod Nordvest strygende Belte, saasom paa Møen, ved Stevns, ved Faxe, ved Kolindsfund, syd for Randers, ved Daugbjerg og Mønsted, forskjellige Steder ved Mariager-Fjord og Liim-Fjorden, samt ved Bulbjerg. Foruden denne Kridtformation afgiver en yngre Dannelse, Bruunkulformationen, Underlag for en stor Deel af Fastlandets Vestkyst, ligesom Liim-Fjordens Kridtdannelse af og ned til Elbbreden; ligesom den ogsaa er forefundet pletviis paa Østkysten og i det nordvestlige Fyen og Sjælland. I denne Dannelse forekommer en særegen Art glimmerrigt Leer samt Rav, og den træder frem i Lag af virkelige Bruunkul ved Tem, Halb-Sø, ved Ulfborg, ved Hjøgom i Nærheden af Lemvig, paa Thyholm og Morsø, ligesom og i Morsum Klit paa Sylt.

Den største Deel af Landets Overflade dannes imidlertid af en Formation, som i alle sine Led indeholder Brudstykker af ældre Klippe-masser, der for det meste ere afrundede og afflebne. De kaldes med et fælles Udtryk Kullestene og have givet Anledning til at betegne den hele Dannelse, hvori de karakteristiske forekomme, med Navnet **Kullesteensformation**. Snart ere disse Stene udbredte uden nogensomhelst Orden i guult, blaat eller graat Leer, eller i dertil svarende Mergel, snart findes de indblandede i Sandet, og de danne da i Almindelighed bestemte Lag, snart ere de samlede med ringe Indblandinger af Leer eller Sand i særegne Bakkestrøg, og snart findes de spredte paa Overfladen af alle vore øvrige Dannelser, med Undtagelse af Ahlsandet, Fihvesandet, Marsten og Tørvemoserne.

Det vigtigste Led af denne store Kullesteensformation er KullesteensLeer, som bestaaer af Leer, der i de allerfleste Tilfælde er mere eller mindre sandblandet og indeholder Kullestene af ubertiden meget betydelig Størrelse indblandet uden nogensomhelst Orden. Den øverste

*) Den Deel af efterstaaende Beskrivelse af Jordbundens Bestaaffenhed, som omhandler Kullesteensformationen, Ahlformationen, Marsten, Sandklitterne samt Niveauforandringer, er meddeelt til Optagelse i dette Skrift af Hr. Etatsraad Professor Forchhammer.

**) Om Bornholms naturlige Bestaaffenhed, see den specielle Beskrivelse af dette Land.

Deel af Leerlaget, forsaavidt som den kommer nær til Jordens Overflade, er i Almindelighed guulfarvet, men i en bestemt, forresten meget forskjellig Dybde, gaaer denne gule Farve over i Graat og Blaåt. I begge Tilfælde hidrører Farven fra Jern, der i de dybere Lag ikke er saa stærkt iltet (oxyderet), som i de øvre, og chemiske Analyser have vist, at det gule Leer ved Overfladen og det graa i større Dybde kun ere forskjellige derved, at Jernet i Nærheden af Overfladen er bleven fuldkommen iltet, og derfor har antaget den Tilstand, som vi, i en renere og ublandet Form, kende i Jernrust. Luftens Indvirkning paa Leeret betinges i det Væsentlige deraf, at Vandet med Letthed kan gennemtrænge Leeret, af hvilken Grund det sandblandede Leer er guulfarvet indtil store Dybder, medens det renere, mere sandfrie Leer selv i Nærheden af Overfladen har vedligeholdt sin blaa Farve. Deri ligger den physiske Grund, hvorfor den Landmand, der søger Leer til sine Vandbrygningsarbejder, i Almindelighed foretrækker Blaaleer, der, naar det findes i Nærheden af Overfladen, allerede ved sin Farve antyder, at det er mindre sandblandet, og derfor bedre stikket til at modstaae Vandets Gjennemtrængning. Af samme Grund antager den blaa Mergel, naar den bringes paa Marken og ved Jordens Behandling bliver fiindeelt, meget snart Overfladens gule Farve, fordi Luft og Vand gennemtrænge den med Letthed. Dette Leer er fremkommen ved en chemisk Forstyrrelse af den over hele Scandinavien udbredte Granit-Gneus, og indeholder fra denne sin Oprindelse en Mængde plantenærende Mineralstoffer, hvorpaa vor Jordbunds oprindelige Frugtbarhed beroer. Dette gjelder navnlig om 2 Substantier, der kun i ringe Mængde forekomme selv i den bedste Jordbund, og ere uundværlige til de vigtigste af vore dyrkede Planters Udvikling, nemlig Kali og Phosphorsyre.

Meget hyppigen er dette Produkt af Granit-Gneusens Forstyrrelse blandet med mere eller mindre Kalk, som hidrører fra forstyrrede Lag af vor Kridtformation, og den overordentlig store Mængde af Flintstene, som overalt forekommer i vor Kullesteensdannelse, viser hvilke Masser af Kridt der ere forstyrrede, da Kullesteensformationen blev dannet. Snart er det Skrivekridt, der er indblandet i Leeret og formestens Blødhed nogenlunde eensformig er udbredt i den hele Masse, snart er det de smaa Brudstykker af Coraller, der oprindeligen næsten ubelukkende danne det Led af vor Kridtdannelse, vi kalde Liimsteen, og som efter Forstyrrelsen især findes i Sandlagene, snart er det de større Stykker af den haardere Saltholmskalk, som saaledes meddele Kalk til vor Jordbund. Mergelens Bestaaffenhed er tildeels afhængig af den indblandede Kalks Natur; er det Kridt, der forvandler Leer til Mergel, bliver denne hurtig fiindeelt og kan meget snart udøve sin hele Virkning; er det derimod Saltholmskalk, som findes indblandet, varer

det længere Tid, førend den haarde Kalksteen kan paavirkes af Luften, Vandet og Planterødderne. Førend man her i Landet begyndte at mergle Jorden, var den øvre Jordbørpe næsten aldeles blottet for Kalk, og da man ikke kan antage, at denne oprindelige har været væsentligen forskjellig fra den Jordbund, der ligger nogle Fod dybere, bliver det i høi Grad rimeligt, at hiin ved en almindelig Paavirkning har mistet den Kalkmængde, som den tidligere indeholdt. Aarsagen dertil maae vi søge i Planterne selv, der udtrække Kalken af Jorden, gjøre den opløselig og derved foranledige, at Vandet kan opløse og ubbaste den, hvorved den omfider føres ud i Havet, desuden levere Planterne ved deres Forraabnelse flere Syrer (Kulsyre og Humussyre) som opløse Kalken, og derved gjør det muligt, at Vandet kan bortvadske den.

Kullesteensleret er den Deel af vor Kullesteensformation, der først og oprindelige er dannet, medens Sand- og Gruuslagene kun hidrøre fra en Forstyrrelse af den oprindelige Leerbannelse, idet Vandet har ubrørt en Deel af det sand- og gruuksblandede Leer, bortskyllet de fine Leerpartikler, og levnet de grovere Bestanddele, der nu danne særegne Lag, som deels findes inbleire i Kullesteensleret, deels bække det, i ofte meget udstrakte og mægtige Lag.

Den sidste af disse Forstyrrelser af Kullesteensleret har en mere almindelig Charakter end alle de tidligere, og da den danner Overfladen i en meget betydelig Deel af Danmark, og derved faaer en særegen Betydning med Hensyn til Agerdyrkningen, er den fortrinnsvis bleven betegnet med Navnet Kullesteenssand.

Kullesteensleret er herstende i den sydlige og mellemste Deel af Sjælland, paa Møen, Falster, Røland, Vangeland og Smaasøerne syd for Fyen, ligesom i den sydlige og mellemste Deel af selve Den Fyen.

Paa Halsøen indtager den den nordlige og vestlige Deel af Benschøel og den største Deel af de øformige Høie, der ligge umiddelbart nord for Fiimfjorden, med Undtagelse af et Par Steder, hvor disse faa godt som ubelukkende bestaae af Kridtformationens Steenarter.

Paa Landets Østkyst findes dens vestlige Grændse i Nærheden af Mariager, trækker sig derfra i en bugtet Linie til Nærheden af Randers, danner derfra en stor Bøining imod Vest, og gaaer vestlig omkring Frøsøborg og østlig omkring Skanderborg, indtil Nærheden af Horsens. Den store Halsø imellem Kalløvig og de lave Engstrækninger, der danner Rougsø-Herrebs sydsøstlige Grændse, bestaaer med smaa Undtagelser derimod af Kullesteenssand. Fra Horsens gaaer Kullesteenslerets Grændse til ganske lidt østlig for Veile, og derfra i en meget bugtet Linie langt imod Vest til vestlig for Kolbing, hvorfra den i en sydsøstlig Linie løber til Hammelev ved Haderslev og naaer Havet noget nordlig for Gjennerbugt. Der fra løber den som en smal Kyststriben til Apenrade og

derfra over Fjeldsteb noget østlig fra Rinkenæs til Flensborger-Fjord. Herfra gaaer den til Elben ved Midsunde, og derfra til den østlige Side af Noret ved Eternsørde, hvorfra den i en meget bugtet Linie gaaer over Wittensee og Flemhude til Flintbed ved Kiel, hvorfra den gaaer over Preetz til Eutin i sydøstlig Retning og derfra sydvestlig til Segeberg. Fra Segeberg gaaer den over Oldeslohe til Eichede og Sandesneben, hvor den affjæres af den store Kullesteenssandbannelse og nu trækker sig næsten lige fra Syd til Nord op til Lübeck. Alt hvad der ligger østlig for denne Linie er i det Væsentlige Kullesteensleer, men saavel paa Halvøen, som paa Øerne forekommer der en stor Mængde enkelte Kullesteenssandpartier, og man kan antage, at alle Fjorde, alle større Indsøer og alle større Aaløb have deres tilhørende Kullesteenssandpartier.

Foruden dette Kullesteensleer findes i den øvrige Deel af Halvøen en Mængde forskjellige øformige Leerpartier, som rage frem over de omgivende, nære Dannelser. Det bethdeligste af disse indtager en stor Deel af Thy, Mors og Omegnen af Lemvig, omgivet til de forskjellige Sider, deels af Kridt- og Bruunkulbannelser, deels af Kullesteenssand, Afsand og Flyvesand. En anden større øformig Dannelse forekommer omkring Herning og Gjellerup i Hammerum-Herred, en tredje findes omkring Tønder og mindre Partier af lignende Bestaaffenhed forekomme paa Øerne Sylt, Føhr og Amrum. Midt i Marsten i Eiderstedt findes 2 saadanne Øer, en anden findes i Nærheden af Igehøe og i den sydligste Deel af Landet, fra Blankenese og Flottbed ved Elben over Trittau ind i Lauenborg forekommer igjen et meget stort Kullesteensleerparti. Foruden disse her nævnte, større Kullesteensleersøer findes en Mængde smaae Partier, adspredte over hele den mellemste og vestlige Deel af Halvøen. Selv der, hvor Kullesteensleeret ikke kommer op til Overfladen, er det meget hyppigen kun dækket af tynde Sandlag, saaledes at dets Leer og Mergel med Fordeel kan benyttes til at forbedre Agerstøppen. Kun i den Deel af Kullesteenssandet, der banner et Belte, som imod Øst støder op til Kullesteensleerets Hovedparti, og som har en meget bakket Overflade, ere Mergel- og Leerlag overordentlig sjældne.

Kullesteenssandet er kun sjelden aldeles blottet for Leer, og ved tiltagende Leermængde gaaer det over i det virkelige Kullesteensleer, saaledes at det paa mange Steder er overordentlig vanskeligt at drage nogen skarp Grændse imellem disse to Dannelser. Dets Frugtbarhed staaer i Almindelighed ligesom i Forhold til den indblandede Leermængde. Det forekommer snart i Form af Aaser, som f. Ex. Aasen, der paa en lang Strækning ledsager Rjøge-Aaen paa den nordlige Side, Aasen imellem Næstved og Mogenstrup-Kro og Aasen ved

Gylbensteen i det nordlige Fyen; snart i Form af Kuller, saasom Kulbjergene ved Bordingborg, en Mængde enkelte Bakker paa Langeland, det nordlige Fyen, den nordlige Deel af Samsø og især Helgenæs og Omegnen af Ebeltoft. Snart forekommer dette Kullesteenssand som et udstrakt, meget bakket og brudt Terrain, der især danner et Belte, som paa Halvøen løber parallelt med Kullesteenslerets vestlige Grændse og indeholder Halvøens største Høider, saasom Bakkerne ved Rye og Silkeborg (c. 550 Fod) og Hüttenerbjergene i det sydlige Slesvig. Dette Beltes Brede er meget forstjellig, snart overstiger det ikke een Miil, snart, f. E. ved Silkeborg og Standerborg, indtager det 3—4 Miles Brede. Ikke sjældent forekommer Kullesteenssandet som en stor Slette, med grovt Sand og Gruus, der da umærkeligen gaaer over i Aflformationen.

Det er allerede bleven bemærket, at Kullesteenssandet staaer i en bestemt Forbindelse med Forbryningerne i Landet, saaledes at Siderne og Enderne af Fjordene, Omgivelserne af Indsøerne og Siderne af de større Aalsøb for en stor Deel dannes af Kullesteenssandbakter. Dette fører til den Formodning, at den Vandbevægelse, der har ublaaaren Fjordene og de øvrige Forbryninger, hvorom der her er Tale, har oprobet Jordbunden, har affat Sandet af den forstyrrede Jordbund omkring den indskaarne Forbryning og har bortskyllet Leret. Fjordenes Form og Affættelsen af Kullesteenssandet i de mere vestlige Dele af Halvøen og de nordlige og vestlige Dele af de store Der godtgjøre, at denne Vandbevægelse er gaaet ud fra mere østlige Egne og her har antaget en mere nordlig Retning.

I det bakkebe Kullesteenssandterrain finde vi for nærværende Tid vore største Skove, og vi have Grund til at antage, at det i en ældre Tid har været aldeles dækket med Træer. Den meget dybe, skjøndt ikke meget nærende, Jordbund er vel skikket til at ernære Træerne, men har forholdsvis kun liden Tiltrækning for Agerdyrkningen, da de opløselige plantenerende Bestanddele kun findes i forholdsvis ringe Mængde og ved Vandet let føres til større Dybder, end vore dyrkede aarige eller toaarige Planter og Rødder kunne naae. Hvor Kullesteenssandet er leerblandet, er Bøgen dets Hovedtræ, hvor Leret er stærkere tilbage-trængt, som i flere af de jydske Partier, findes især Ege-skove, og den store Mængde af Egekrat, der findes overalt i Thyland, hvor Kullesteenssandet ikke er indtaget til Agerdyrkning, viser, at disse Ege-skove i en tidligere Tid have haft en stor Udstrækning. I en endnu ældre Tid synes det især at have været Fyrren, som har dækket disse Strækninger.

En stor Deel af de mere vestlige Kullesteenssandfletter ere dækkede af en Dannelse, som er bekjendt under Navnet Aflformationen. Det jernholdende Kullesteenssand med Smaa-stene dækkes af en brun, løs

Sandsteen, i Jylland bekendt under Navnet Sandahl, der i Almindelighed har en Tykkelse af imellem 6—12 Tommer, derpaa følger et Lag af reent, hvidt Kvartssand, af 12—24 Tommers Tykkelse, hvorpaa der følger den sorte Overflade, som bestaaer af samme Sandlag, kun gjennemtrængt af Hedehumus. Sandahlen er uigjennemtrængelig for Rødderne af de mindre Planter, og Overfladebanet kan heller ikke trænge igjennem dette Lag. Den har sandsynligviis aldrig havt Skov i nogen Udstrækning, thi endstjødnt man undtagelsesviis finder, at en Rod af et større Træ har gjennemtrængt Laget, er det et sjældent Tilfælde og paa disse Sletter findes der ikke Krat dannet ved Rodstub af større Træer, hvilket er saa karakteristisk for den ikke af Ahl dækkede Kullesteenssandformation. Disse Ahlsletter indtage meget bethdelige Strækninger af den vestlige Deel af Jylland, Slesvig og Holsteen, og en stor Deel deraf er bevoxet med en kummerlig Lyngvegetation. Ahldannelsen synes at være fremkommet derved, at Vandet i meget lang Tid har staaet over disse Sletter, og fuldstændigen udvasket alle fine, plantenærende Bestanddele. Det Bindemiddel, der forener Sandkornene i Ahlsandstenen er en Forbindelse af Vernilte, som hidrører fra det dybere liggende jernholdende Kullesteenssand, og Tørvesubstantien, den saakaldte Humusshyre. Man kunde troe, at denne Ahlsandsteen havde dannet sig i en senere Tid og kunde maastee endnu vedblive at danne sig. Men der er et Phænomen, som ikke stemmer overeens med en saadan Anskuelse. Man finder nemlig overalt, hvor Ahlen forekommer, i den brune Sandsteen, smaa Stykker virkelig Trækul, der naturligviis ikke med det humusrige Vand kunde fra den lyngbegrøede Overflade have trukket sig ned til Kullesteensandet; Trækullene og Ahlsandstens Bindeiddel synes derfor at hidrøre fra Tørvemoser, der ere blevene forstyrrede ved den samme Vandbedækning, der har udvasket Ahlformationens hvide Sandlag. Det er nemlig en almindelig Erfaring, især i vore Skovmoser, at vi i Tørven finde en overordentlig stor Mængde Trækul, og selv Træ, der paa Overfladen er forfulket. Enten nu dette Trækul hidrører fra den ældre Tids Skovbrande, eller fra Urbeboernes Maade at fælde Træer, eller fra begge, ledsage disse Trækul Skovmoserne i alle dens forskjellige Former og vilde, da Kullene ere uforstyrrelige ved Atmosfærens og Vandets Indvirkning under sædvanlige Temperaturer, vedligeholdte sig, naar Tørvemosen ved Oversvømmelser blev forstyrret, og affætte sig igjen hvor Vandet blev roligt.

Ahlformationen er den ufrugtbareste af alle vore Dannelser. Det Sand, hvoraf den er sammensat, er saa godt som aldeles frit for plantenærende Bestanddele, og Planterne maa faae deres Føde, forsaavidt som den er afhængig af Jorden, enten derved, at man bringer dybere og bedre Jord til Overfladen, eller ved de Næringsmidler, som

det fra andre Egne tilstrømmeude Vand medfører, eller ved Gjødning. Kort sagt, da denne Jordbund ikke har nogen oprindelig, plantenærende Bestanddele, maa Planternes Næring hentes fra andre Steder.

Marfken. Vi have egentlig 2 Arter af Marf her i Landet. Den ældste, for længe siden affluttede Marfkbannelse, findes i den nordligste Deel af Fjlland, omkring Liimfjorden og i Benschysel; den bestaaer af blaagraat, i Almindelighed kaltholdende Leer, næsten altid fuldt af Forsteninger af de samme Staldhør, som endnu leve i vort Hav. Hvor den er uforstyrret danner den store, vandrette Sletter, og udgjør i de nævnte Egne for en stor Deel Bunden af Kærjorden, men paa mange Steder er den ved underjordiske Kræfter løftet til bethdelige Høider, og nogle af de høieste Bakker i Benschysel bestaae af denne ældgamle Marfsjorb. Oprindelig er den affat i Vige og Sunde med lavt Vand og naar man seer, at en ganste lignende Jordbund forekommer hyppigt ved Bredderne af den ligeoverfor liggende Gøtha-Elv i Sverrig, bliver man fristet til at antage, at det er Gøthaelvens Vand, der har medført Leerdelene, som have affat sig paa de Steder, hvor Vandet var roligt. De ere derved forskjellige fra den egentlige Marf paa Vestkysten af Halvøens sydlige Deel, at de ved Scandinaviens langsomme Hævning ere løftede op over Havets Speil.

Den egentlige Marf danner sig ved Vestkysten af Halvøen paa saadanne Steder, hvor Vær eller Sandbanker bryde Bølgeslaget. Derfor mangler den paa Vestkysten af Fjlland, med Undtagelse af dets sydligste Deel; men ved Kysten af Slesvig, hvor en Række af Vær med ældre Jordbund, Sylt, Fjhr og Amrum, og derfra udgaaende Revler og Sandbanker give Læ for Bølgeslaget, har den i ældre Tider affat sig i stor Udstrækning, og vedbliver endnu at danne sig. Hver Flob bringer Vand ind paa Kysterne, der er opfyldt med Leer. I den korte Tid, da Høivandet holder sig næsten uforandret, affætter der sig et meget tyndt Lag af Leer, som ikke bliver bortskyllet igjen, naar Vandet ved den udgaaende Flob trækker sig tilbage. Denne Tilvæxt af Marfken stæer meget langsomt, selv under de Forhold, hvor hvert Høivand overstrømmer de lave Sletter (Watten) og den bliver endnu mindre, naar Marfken er vøret saa høit, at den kun oversvømmes af de sjældnere Spring- og Stormflober. Den sidste Forhøielse af Marfken, hvorved den opnaaer sin fuldkomne Modenhed, tilveiebringes sandsynligviis i det Væsentlige ved Planternes Rødder, der staae sig Plads, idet de trænge ned i Jordbunden og levere organiske Substantier, naar de døe. Naar Marfken er moden og de øvrige Betingelser ere gunstige, omgives den af et Dige, for at beskytte den imod de meget høie Flober. Den Deel af Marfken, som endnu ikke er indbygget, men forresten moden,

kalbes „Vorland“ og de Marstøer, der ere saa smaae, at de ikke kunne bære Omkostninger af en Inddigning, kalbes „Halliger.“ De lave Sletter, der overstykkes af den daglige Flod, kalbes „Watten“ og ere efter Jordbundens Bestaaffenhed, enten Sand- eller Schlid- (Klæg) Watten. Den ældre Jordbund kalbes, i Modsaetning til Marst, Geest. En stor Deel af Marsten hviler paa gamle Tørvemoser, og disse kunne enten være allerede faste, hvor de da kun nedtrykkes svagt ved Marstens Vægt, eller Mosen har, da den blev dækket af Marsten, endnu ikke været færdig dannet, i hvilket Tilfælde Marsten hviler paa sort, tørveholdigt Vand, og bliver ved at synke, indtil langt under Havets nuværende Niveau. I dette sidste Tilfælde, som findes ved en Deel af Wistler- og Krempen-Marst i Holsteen, maa Regnvandet afledes ved kunstige Møbler, især Vindmøller, der løfte det op i en Kanal, som ligger saa høit, at Vandet kan flyde ud i Havet. En anden meget stor Deel af Marsten hviler paa gammel Havsand og synker ikke mere.

Aarsagen til Marstens overordentlige Frugtbarhed har været Gjens-standen for mangfoldige Undersøgelser, der staae i nøie Forbindelse med Forskninger med Hensyn til de Dannelser, der have leveret Materialet til Marstjorden. I de egentlige Sømarster, hvorom her fortrinsviis er Tale, findes Leret i Almindelighed blandet med en Mængde fine, hvide Glimmerblade, og den er saa lidt kalkblandet, at de Muurstene, der dannes deraf, have en rød Farve. Vi have en ældre Formation, der har mægtige Leerlag, som ligeledes udmærke sig ved Tilstedeværelser af en stor Mængde af de samme, hvide Glimmerblade og ved Mangel paa Kalk. Dette er Bruunkulformationens Glimmerleer. Da det er velbekendt, at Bruunkulformationen forekommer i Dybden paa hele den vestlige Deel af Halvøen, og da den store Mængde Rav og Bruunkulstykker, som Vesterhavet opstøller paa hele denne Kyst, beviser at denne Bruunkulformation danner Vesterhavets Bund i Nærheden af Halvøen, kan det neppe være Tvivl underkastet, at jo denne Formations Glimmerleer har leveret en meget stor Deel af Materialet til vore Marstegnes Dannelse. Denne oprindelig frugtbare Jordbund har aabenbart af Havet optaget en Mængde plantenærende Bestanddele, og Havets smaa Dyr og Planter, der ere blandede med denne Jord, maa væsent-ligen have bidraget til at forøge dens Frugtbarhed.

Sandklitterne. Flyvesandet er en Sidebannelse af Marstleret; naar Bølgeslaget forstyrrer de ældre Jorlag, affætter Leret sig, som nylig omtalt, paa de Steder af Havet, hvor Vandet er roligt, medens de grovere Bestanddele, som allerede bundsfældes naar der er nogen Bevægelse i Vandet, affatte sig paa de Steder af Kysten, hvor Bølgerne bryde sig stærkere. At Flyvesandet af vore Klitter hidrører fra

forstyrret Bruunkulformation og svarer til Marstjorden, seer man af de mange smaa Glimmerblade, der ligesaa regelmæssigen forekomme i Flyvesandet som i Marstjorden og have foranlediget, at man tidligere urigtigen har troet, at Klitternes Sand bestod af fine, tynde Quartzlameller, der formebest denne Form lettere blev bevæget af Vinden. Klitsandet bestaaer imidlertid i det Væsentlige af fine, runde Kvarts-korn, men desuden indeholder det de omtalte Glimmerblade, Titanjern og Granit i meget fine Korn. Klitternes Dannelse foregaaer paa den Maade, at Bølgerne stykke Sandet op paa Havstollen og Vinden flytter det længere ind i Vandet; da Luftens Bevægelse er hvirvelnde, udstroes Sandet ikke eensformig, men samler sig i enkelte Partier, i Væskeform. Fordelingen af disse Væsker stæer da i Almindelighed saaledes, at der danner sig en Række parallel med Stranden. Paa denne følger en Dal, parallel med denne ydre Række, hvorpaa atter en Række følger, og atter en Længdebal og saaledes videre. Længdebalene ere hyppigen forbundne med Tverdale, som stjære Klitrækkerne i enkelte Partier. Denne Ordning af Klitterne bliver hyppigen forandret ved Plantning af de bekjendte Klitplanter og navnlig Klitgræsarterne, og man kan indtil en vis Grad bestemme Klitdannelserne ved at plante disse Græsarter paa Steder, hvor man ønsker at fremkalde en Klit; den hele vedblivende Klitdannelse beroer derpaa, at Bølgerne bestandig stykke nyt Sand til. Paa den nordlige Halv af Den Sydt, List, ere Klitterne omtrent 100 Fod høie. Vel findes der Klitter, hvis Top er endnu højere over Havets Overflade, men de hvile paa en ældre højere Jordbund.

Klitsandet forekommer desuden endnu paa en Maade, som er meget afvigende for den her bestrevne, idet Flyvesandet blæser ud i Indsøer, Fjorde og Sunde; her bliver Sandet ved Vandets Bevægelse ubjævnet, og store Sandflekker, især Nord for Liimfjorden, stykke denne Virkningsform deres Oprindelse. Klitsandet er formebest de indblandede Glimmerblade paa ingen Maade saa ufrugtbart, som man i Almindelighed er tilbøjelig til at troe, naar man seer det affat i Klitformen; hvor det derimod ved Vandets Medvirkning er ubjævnet, bærer det gode Afgrøder af Korn og Græs.

Ligesom vi have en ældre Marst, der er dannet under Forhold, der for længe siden have ophørt, saaledes have vi ogsaa ældre Sandklitter, dannede under en ganske anden Tingenes Orden, end den nuværende. Disse ældre Sandklitter forekomme paa Halvøens vestlige Side i en Afstand af omtrent 4 Mil fra den nuværende Strand. Paa enkelte Steder ere de overordentlig tydelige, saasom ved Lygum i Slesvig og ved Ulsborg ved Nisumfjorden, hvor de saakaldte Ulsborg Sande blive dannede af disse Klitter. Paa andre Steder ere Levningerne mindre tydelige, men kunne dog kjendes som Klitdannelser, medens der

forekomme Strækninger, hvor lignende Klitter, som det synes, aldrig have eksisteret. Dette ufuldkomne og afbrudte Klitparti er affat før end den egentlige Marstbannelse har begyndt, og findes overalt hvor den forekommer i Nærheden af Marsten østlig for denne, og betegner den gamle Strandbred.

Niveauforandringer. Det er velbekendt, at de Forandringer i Forholdet imellem Land og Hav, som man tidligere betegnede ved at antage en regelmæssig Aftagen eller Tiltagen af Vandet, nu, efter nyere Jagttagelser, antages at hidrøre, ikke fra Forandringer i Vandmassen paa Jorden, men i Bevægelser af den faste Jordstørpe. Hævninger svare da til det, man tidligere kaldte Vandets Aftagen, og Sænkninger til det, der betegnedes ved Vandets Tiltagen. Begge disse Bevægelser have fundet Sted ved Danmarks Kyster, og have haft en væsentlig Indflydelse paa Landets geographiske Forhold.

Tegn paa Vandets tidligere Sænkning finde vi i en stor Udstrækning ved Vestkysten af Hertugdømmet Slesvig, hvor vi omkring Den Rom, ved den lille Hallig Oland og i Nærheden af Husum, overalt finde submarine Skove, det vil sige, vi finde under Havets nuværende Overflade Stubber og Rødder af Træer, fæstede i Havets Bund, som deres tidligere Bøgested. Endnu langt mere udbredt ere ved denne Kyst de saakaldte submarine Tørvemoser, Tørv der aabenbart er dannet dels af Levninger af Træer, dels af vore almindelige Ferskvands og Sumpplanter, og som nu er dækket af Havet, undertiden indtil en Dybde af 12 Fod. Disse Tegn paa Land, der nu er dækket af Havet, indskrænke sig ikke til Vestkysten af Slesvig og til Marstegnene, men vi iagttage lignende Phænomener i Jylland s. Ex. ved Rissumfjord paa Vestsiden, og Mariagerfjord paa Østsiden, paa Sjælland ved Herløv i Nærheden af Isesfjorden, hvor en Ferskvandstørvemose er dækket af et Lag Blaalær, der indeholder spredte og lukkede Skaller af den almindelige Hjertemusling. Man finder dem endvidere paa Sydvestsiden af Bornholm, hvor store Fyrrestammer ligge fæstede i Havets Bund indtil en Dybde af flere Favne under Overfladen. Ved Husum har man funden en Gravhøi med Flintknive og Flint- og Granitstykker, der saae ud som brændte; Gravhøien var endnu tildeels dækket af den submarine Tørvemose, der atter var dækket af Havet.

Denne Sænkning kan ligeledes eftervises ved de nordvestlige Kyster af Thyssland, ved Frankrigs og Englands Kyster, indtil Nordkysten af Spanien, og Jagttagelsen ved Husum viser, at Landet allerede en Tidlang havde været beboet af Mennesker, før end den indtraf. Det er sandsynligvis denne Sænkning, der enten har foranlediget eller idet mindste bidraget til, at den gamle Kyst af Hertugdømmet Slesvig, som

fra Skallingen gaaer over Derne Syt, Føhr og Amrum, er bleven gjennembrudt, og de gamle Klitstrækninger i Slesvig hidrøre sandsynligviis fra Tiden umiddelbar efter Sænkningen.

I den nordlige og østlige Deel af Landet findes mange Tegn paa en modsat Bevægelse af Jordkorpen, en Hævning. Havstofte ligge paa mange Steder høit over de Punkter, som Bølgeslaget nu kan naae, Lag af Muslinger med alle de Tegn, der bevise at de ere blevene usforstyrrede, siden de ere affatte af Havet, ligge langt over dets nuværende Niveau, lave Strækninger, som Navnet endnu betegner som Vige og Sunde, ere tørre eller forvandlede til Ferskvandsøer og Steder, der kaldes Der eller Holme, ere fuldkomment landfaste. Alle disse Tegn vise, at Danmark tager Deel i den store skandinaviske Hævning, men denne udstrækker sig ikke over hele Landet, og skjøndt dens geographiske Virkning har været meget betydelig, er den Høide, hvortil Overfladen løftes i en given Tid, langt mindre end paa den skandinaviske Halvø. Grænselinien for denne Hævning løber fra Nordvest til Sydøst, fra Nissumsfjorden over et Sted omtrent $\frac{1}{2}$ Mil Syd for Nyborg og derfra Syd for Den Møen. Alt, hvad der ligger sydlig og vestlig for denne Linie forandrer for nærværende Tid ikke sine Niveauforhold, medens den Deel af Landet, som ligger nordlig og østlig for Linien, hæver sig langsomt og regelmæssigen.

Denne Hævnings Indvirkning paa Landets geographiske Forhold har været meget stor, fordi Havet ved vore Kyster er fladt, og en ringe Hævning derfor maa udøve en stor Indflydelse paa Kystforholdene. Her skal blot anføres, at det nordlige Jylland i Begyndelsen af denne Hævningsperiode var en Gruppe af mange Der, og at et lignende Forhold fandt Sted omkring Issfjorden.

Da Havet overalt trænger ind i Landet, saaledes at der intetsteds dertil er en Afstand af 10 Mile, da Halvøen gjennemskæres af en Landryg, der gjør et Vandstjæl til Øst og Vest, og endelig da de fleste Vandstrømme optages af de for Danmark eiendommelige langstrakte Fjorde, der trænge flere Mile ind i Landet, er det let forklarligt, at her, foruden Grændsefloden Elben, ikke findes Floder af betydelig Størrelse. Næst denne er den 20 Mile lange Eider, der har sit Udspring i Holsteen og danner Grændsen mellem dette Land og Slesvig den betydeligste og vigtigste Flod. Efter denne følger: Guden-Aa, 19 M., med Udløb i Randers-Fjord, Traven 14 M. (Neustadter Bugt), Suus-Aa 11 M. (Karrebæks Bugt), Stor-Aa 11 M. (Nissum-Fjord), Skjern-Aa 10 M. (Ringkjøbing-Fjord), Varde-Aa 9 M. (Ho-Bugten), Dønsø-Aa 8 M. (Dønsø-Fjord), Rønge-Aa 8 M. (Vesterhavet), Elbe-Aa 8 M. (Kiimfjorden), Støren 7 M. (Elben).

Indføer findes forbeelte over hele Landet, og de større af disse fremstaae som oftest som Grupper af Søer i samme Egn, saaledes i Lauenborg Schall-Sø, Rakeborg-Sø, Dugau-Sø, m. fl.; i det nordvestlige Holsteen Pløner-Sø, Selenter-Sø, Barber-Sø, m. fl.; den lange Søgruppe, hvis Vand tilstrømmer Guden-Aa, saasom Skanderborg-Sø, Mos-Sø, Salten-Lang-Sø, Juul-Sø, m. fl.; i det nordlige Sjælland Arre-Sø, Esrom-Sø, Gurre-Sø, Fure-Sø, Sjæl-Sø; i det sydvestlige Sjælland Sorø-Sø, Tuel-Sø, Bavelse-Sø. Blandt de enkeltliggende Søer ere Rolindsbund i det østlige Jylland, Bitten-Sø i det sydlige Slesvig, Maribo-Sø paa Volland og Tiis-Sø i Sjælland de betydeligste.

Over næsten hele Landet ere talrige **Tørve moser** forbeelte, deels som Skovmoser i Kullesteensformationens nu eller forhen af Skove omgivne Fordybninger, deels som Rjør-, og deels som Lyngmoser.

Sluttelig tilføies her en, tildeels paa ældre Beregninger støttet, calculatorist Angivelse i ☐ Mile af Landets Areal efter dets forstjellige Bestanddele og Anvendelse.

	Agerland.	Markland.	Moser og Engtjør.	Skove.	Hebeland.	Slyveland.	Beie, Byggepladse m. m.	Søplan.	Summa.
De danske Øer (Østifterne)	192½	"	7	19	2	"	10	3	233
Jylland nord for Lim-Fjorden med Øerne i denne samt Læsø og Anholt...	62	"	9	1½	10	7	4	½	94
Østlige Jylland og Samsø	149	"	20	7	40	"	9	3	228
Vestlige Jylland (Ribe og Ringkjøbing Amt).....	58	2	10	½	60	4	5	1½	141
Slesvig... ..	97	18	12	6	24	2	6	2	167
Holsteen og Lauenborg	102	20	15	12	12	"	8	5	174
	660	40	73	46	148	13	42	15	1037 ☐ M.

2. Klima.

Danmarks Klima er ustabigt og forholdsvis mildt. Den vestlige, fra det atlantiske Ocean udgaaende Vindstrøm kjæmper steds med de østlige Vinde, der komme til os fra Nordasien og Rusland. Hiin, der modtager Varme og Fugtighed fra den fra Equator mod Nordøst gaaende Vandstrømning, bringer mild og fugtig Luft; disse, der paavirket af et Fastlandsclima, om Vinteren meget kolbt, om Sommeren af stærk Varme, medføre om Vinteren og Foraaret Kulde, om Sommeren Varme, næsten altid en ubehagelig tør Luft.

Efter mange Aars Jagttagelser blæser af 100 Dage i Kjøbenhavn

B. S. B. N. B. S. D. S. D. N. D. N.

19 17 12 12 12 10 9 9.

De vestlige Vinde have saaledes en afgjort Overvægt over de østlige, i Kjøbenhavn efter et Forhold af 16 til 10, paa Vestkysten endog af 18 til 10. Disse toende Retninger give som antydet vort Klima sin Hovedfarve. De sydlige Vinde, der bringe overtrukken Himmel og mild Luft (kun naar Vinteren er streng i Mellemuropa Kulde), overveie i Antal de nordlige, der medføre kold og klar Luft. Nordvestvinden er den der, om det endog noget oftere stormer mod Nordøst, naar den hæver sig til Storm, raser med største Vedholdenhed og Styrke. Den bærer vore Skove mod Øst og bortsviber ofte om Foraaret Bøgetræernes unge Løv, den hvirvler paa Vestkysten Sandet op til høje Banker og bringer Havet til at gjennebrude Marsslandets Diger. Den indvirker i Særdeleshed skadelig paa de forøvrigt ved Jordbundens Bestaaffenhed meget begunstige Provindsfæ Tø og Venshøvel, der ved deres Veliggenhed ere særligt udsatte for dens Paavirkning og hvor den, navnlig i Tø (af Indvaanerne benævnet Skai) ofte i Mai og Juni Maaned blæser flere Dage i Rab med en særegen Tørhed, som angriber Græsset og hele Vegetationen. Ogsaa fører den fra Vesterhavet ind over Halvøens Nordvestkyst, ofte indtil 7 Mile ind i Landet, en saltagtig Taage, Havlug eller Havguse, der dog er mere ubehagelig end i Regelen skadelig for Plantevæksten.

Det er i det Hele dette Forhold med Hensyn til Vindens Retning, der, i Forening med den Varme, der gennem Ækvatorialstrømmen tilføres Danmark, medens dette ved de omliggende Lande er ubeluftet fra at paavirkes af Nordoceanets Is, at man maa søge Grunde til vort, efter Landets Veliggenhed mod Nord, forholdsmeetsig meget milde Klima, med en sædvanligviis meget ringe Vinterkulde. *)

*) Til Sammenligning med forskjellige andre Steder, meddeles her følgende Tavle.

	Geogr. Brede.	Vinter.	Sommer.	Hele Aaret.
Reykjavik	46°9'	— 1,2°	+ 9,6°	+ 3,3°
Trondhjem	63°26'	— 4°	+ 12,0°	+ 3,5°
Petersborg	59°37'	— 7°	+ 12,8°	+ 2,2°
Stockholm	59°21'	— 3°	+ 13,0°	+ 4,5°
Edinburgh	55°57'	+ 2,8°	+ 11,3°	+ 6,9°
Moskov	55°16'	— 8,2°	+ 14,1°	+ 3°
Rain i Labrador	55°41'	— 14,5°	+ 7,5°	— 2,5°
Kjøbenhavn	55°41'	— 0,1°	+ 13,8°	+ 6,6°
München	48°9'	— 1°	+ 14,5°	+ 7°
Rom	41°54'	+ 6,6°	+ 18,2°	+ 12,4°

Efter mangeaarige, af Statsraad J. F. Schouw fremsatte, Jagttagelser var Middelvarmen i Grader efter Reaumur:

Altona. Apenrade. Kjøbenhavn. Frederikshavn.

Vinter*)	+ 0,2	+ 0,0	÷ 0,4	+ 0,0
Føraar	+ 6,8	+ 5,8	+ 5,2	+ 4,9
Sommer	+ 13,5	+ 13,5	+ 13,8	+ 12,6
Efteraar	+ 7,9	+ 7,8	+ 7,6	+ 7,4
Hele Aaret	+ 7,2	+ 6,8	+ 6,6	+ 6's **).

Luftvarmens højeste daglige Stand indtræffer i samtlige de her omhandlede Landsdele omtrent Kl. 2 Eftm., den laveste omtrent $\frac{1}{2}$ Time før Solopgang. Middel forskjellen mellem Skygge og frit Solskin kan ved klar Luft antages at være 10—11°, den højeste Forskjel 22—23°. Den højeste observerede Varme er 27°,5 (Juli 1834), i Solen 41°, den største bekjendte Kulde ÷ 18°,2 (Januar 1789), hvilken Kuldegrad dog er meget afvigende fra den i Danmark almindelige største Kulde, ibet Gjennemsnittet af de laveste Kuldegrader for Januar Maaned i Kjøbenhavn udgjør ÷ 8,7°.

De strengeste bekjendte Vintre have haft en Middeltemperatur, 1789 af henved ÷ 5°, 1830 og 1838 af noget under ÷ 3°. Andre bekjendte strenge Vintre vare 1855, 1841, 1829, 1814, 1809, 1805, 1800, 1799, 1795, 1786, 1785, 1740, 1709, 1670, 1658, 1635, 1546, 1460, 1423, 1394, 1306. I flere af disse har Østersøen og store Partier af Rategattet kunnet passeres***). De varmeste bekjendte Sommer, saafom 1846, 1834, 1826, 1819, 1798, 1788 og 1775 have haft en Middeltemperatur fra 15—16° R.

Den aarlige Regn- og Sneemængde udgjør for Kjøbenhavn, efter 45 Aars Jagttagelser, et Vandlag af henimod 21 Tommer. Nebbslagsdagens Antal er i Gjennemsnit 137, hvoraf omtrent 32 Sneedage. Den mindste Vandmængde falder i Marts, den største i August. Man har nu ogsaa gjort Jagttagelser fra Fyen og fra Vestkysten af Sjælland, der vise en mod Vest tiltagende Regnmængde, saaledes at Stabil i Ringkjøbing Amt, endogsaa efter 6 Aars Jagttagelser, har haft en Regnmængde af 32 Tommer aarlig. Det foran Anførte, hvorefter Vestvinden

*) December, Januar og Februar regnes til Vinter, de efterfølgende 3 Maaned er til Føraar, o. s. fr.

**) Nogle i Aaret 1855 af Prof. P. Pedersen i „Nebbelser fra det statistiske Bureau“, den Samling, indrykkede, med meget fuldstændige Calculer Iedsagebe, Jagttagelser over Thermometerstanden i Kjøbenhavn fra 1767 til 1853, vise kun en Middeltemperatur for Kjøbenhavn for hele Aaret af 6° 11' til 6° 14'.

***) I den senest bekjendte strengere Vinter, 1855, hentedes fra Samøes Posten i længere Tid directe over Isen fra Aarhus.

blæser hyppigere og stærkere i disse Egne, forklarer tilstrækkelig dette Phænomen.

Barometrets Middelfstand ved Havets Niveau og reduceret til 0° Temperatur er 28" 1'" par. Maal.

Magnetnaalens vestlige Afvigning er i Kjøbenhavn 18° og er i Aftagende, den magnetiske Hældning er næsten 70° og er i Aftagende ligesom Afvigelsen.

Stjødnt Climæet, som bemærket, i Danmark er meget ustabigt og derfor ikke kan regnes til de behagelige, er det dog netop ved denne Ustabighed, der aldrig lader Regnen udeblive i lang Tid, gunstig for Plantevæksten. I det Hele maa det antages for sundt, hvilket dog mindre gjælder om de lavere Der Holland, Fjern, samt om Marsten, hvor der ofte herfle Fjebere, der maa antages at have sin Grund i en Sammenvirkning af fugtig Luft og siib Jordbund.

d. Producter.

1. Af Planteriget.

Korn. Efterstaaende Calcule, der nærmest refererer sig til Productionen i Aaret 1847, der var et godt Middelaar, viser Udbytten i den sidste Halvdeel af forrige Decennium af vort Lands vigtigste Product, Kornet, hvortil her ogsaa er henregnet Vrter, Bønner og Boghvede.

	Rongeriget.	Slesvig.	Dolsteen og Lauenborg.	Salt.
Ørde.....Tdr.	600,000	200,000	550,000	1,350,000
Rug. —	3,200,000	700,000	800,000	4,700,000
Byg..... —	3,400,000	600,000	650,000	4,650,000
Havre..... —	3,950,000	1,200,000	1,500,000	6,650,000
Vrter og Bønner —	750,000	100,000	300,000	1,150,000
Boghvede..... —	220,000	180,000	200,000	600,000
	12,120,000	2,980,000	4,000,000	19,100,000

Det vil sees, at ovenstaaende Calcule viser et aarligt Udbytte af 19—20 Millioner Tdr. af de forskjellige Kornsorter. Productionen har imidlertid, begunstiget af høie Priser, taget et betydeligt Opsving i alle Dele af Landet og i alle Retninger, navnlig er Culturen af Ørde, Byg og Vrter tiltaget i høi Grad og der vil vistnok ikke være meget feilet naar man sætter Middelfproductionen for Målestikket, af de

fornævnte forskjellige Kornsorter, til c. 24 Millioner Tønder, som afgives af en Udsæd af noget over 3 Millioner Tønder.

Af disse 24 Millioner Tønder, anvendes, som		
ansført, til Udsæd c.	3 $\frac{1}{4}$ Mill. *)	
Til Befolkningens Ernæring, efter Beregning 3 $\frac{1}{2}$,		
Tdr. årlig pr. Individ, eller c.	9	—
Til Føde for Kreaturer c.	8	— **)
Til Udsørsel c.	3 $\frac{3}{4}$	—
	<hr/>	
	24 Mill.	

Naar Udsæden her beregnes til 3 $\frac{1}{4}$ Million Tønder, stemmer dette med den S. 23 gjorte Calculer over Arealet og henviser til, at henimod Halvdelen af Agerlandet eller c. 300 Qv.-Mile årlig besaaes med Korn. **)

De bedste Hvedelande ere: Volland, Langeland, Stevns Herred i Sjælland, Marsslen, det østlige Slesvig, det østlige Holsteen.

Rug ables fortrinsviis paa Halsøen og navnlig paa Møllesteenssandets og Hedesletternes Terrain. Høen er den Deel af Landet, som derefter deeltager i Rugproductionen.

Byg produceres forholdsviis meget paa Øerne og i Omegnen af Lim-Fjordens vestlige Deel.

Havren er meest udbredt i Fynland, samt derefter i Marsslen og i Fyen.

Boghvede dyrkes i de sandebe Egne paa Halsøen, samt i Fyen, kun lidet paa de øvrige Øer.

*) Man regner, at der saaes 1 Td. Hvede i 16000 □ Alen, Rug i 14000 □ Al., Byg i 9—11000 □ Al., Havre i 10—12000 □ Al., Ørter i 18000 □ Al. og Boghvede i 42000 □ Al.

**) Slussen calculerer, i sit Skrift om Rational-Industrien i Danmark, i Aaret 1819, det Quantum Korn, der anvendes til Kreatursføde til 6 Millioner Tdr., hvoraf omtrent 5 Mill. Tdr. Havre. Af denne sidste Kornart anvendes næsten Alt, hvad der ikke bruges til Udsæd eller udsøres, til Foder, af Ørter anvendes nu og store Qvanta til Dvægsføde, ligeledes er Consumenten af Byg til denne Anvendelse meget tiltaget; cfr. Meddelelser fra det statistiske Bureau. Anden Samling, Pag. 259 og 261. At denne Green af Consumenten mere end de øvrige varierer, eftersom Priserne ere høie eller lave, ligesom og at der kommer en meget stor Deel af det til Befolkningens Ernæring calculerede Quantum som Værme, Klib, o. dsl., Kreaturerne tilgøde, behøver næppe at tilføies.

**) Dypivælle i St. L. over Udsæden i 1837 angiver kun for Kongeriget et besaaet Areal af c. 150 Qv.-M. og de foreliggende Calculer for den øvrige Deel af Landet hentyde kun paa et til årlig Kornproduction benyttet Areal af 80 Qv. M.; men dets er der senere indvundne betydelige Strækninger af Hede, Skov og Overdrev, dets ere disse Data efter Alles Mening for lave.

Arter fornemlig paa Holland, Bønner i Marsten.

Kartofler dyrkes over hele Landet. Productionen angaves i Midten af forrige Decennium til 2 Millioner Tdr. De dyrkes nu, efter at de gjennem flere Aar have været angrebne af Sygdom, meget mindre. Samsø er bekjendt for sine gode Kartofler.

De øvrige Rodfrugter dyrkes kun enkeltviis, og ere i hvert Fald kun paa ganske faa Steder optagne i Rotationen.

Hør havet rundt omkring i smaa Lodder ved Bøndergaardene, til eget Forbrug, men ikke tilstrækkelig til Landets Behov.

Kløveren er Landets vigtigste Foderurt og bedækker om Forsommeren vel 100 Qvadratmile med sit friske Grønt.

Men ved Siden af alle disse Planter, skal her dog endnu nævnes tvende eller rettere tvende Arter, der i Almindelighed forbigaaes ved Opregningen af Landets Producter, men som henhøre til vort Fødelands oprindelige Frembringelser og ved Siden af Havet og Bøgeskovene give det sit særegne Præg. Over Halvbølen af Landet klæbes om Sommeren af Græsset, efter hvilket vor største Digter med Rette kaldte Danmark det „græsfriske“; endnu videre bredte sig i sin Tid den brune Lyng og endnu dæktes halvbandhundrede Qvadratmile af Danmarks Bakker, Dale og Sletter af denne Plante, hvilken af de Fleste kun nævnes som et Onde, der skal udryddes, medens den dog, indtil dette kan lykkes Fliid og Udholenhed, yder Føde til Tusinder af Faar og Geber, næsten det eneste Brændsel for store Districter af Landet, og ved sin Afte fremmer Dyrkningen af de Planter, der ere bestemte til at fortrænge den.

Det indfredede Skovareal udgjør i Tdr. Land:

1. Sjælland og Møen	120,000 Tdr.
2. Bornholm	2,000 —
3. Holland og Falsler	33,200 —
4. Fyen og Langeland	28,800 —
5. Nørre-Sjælland	92,000 —

Tilsammen Kongeriget 276,000 Tdr.

Hertugbømmet Slesvig	61,500 —
— Holsten	91,500 —
— Lauenborg	34,000 —

I Alt tilsammen 463,000 Tdr.

Lægges hertil de uindfredede Skovstrækninger, der ere rundt om i Landet, vil Skovarealet vise sig at være omtrent 480,000 Tdr. Land eller c. 46 □ M. Men i dette Areal er dog indbefattet flere □ M.,

som ikke ere beplantede med Træer, men som indenfor Skovenes Indbegninger benyttes til Græsning og Tørvestjær, m. m.

Det almindelige Skovtræ er Bøgen, som udgjør c. $\frac{4}{5}$ af alle Høiskovene. Dette Træ trives fortrinligt i vort Land, som det synes bedre end noget andetsteds*). Næst Bøgen følger i Hyppighed Egen, der endog i de lollandste Skove er omtrent ligesaa hyppig som Bøgen. Af langt mindre Betydning ere: Birken (i det nordøstlige Sjælland og Hjøland) Elmen, Åsten, Åspen, Rønnen, Fuglebærtræet, Skovabilden og Vibien; i de sydligere Dele af Landet tillige Mjør, Aunbøg og Lind (den sidste især i Lauenborg).

Naaletræer forekomme kun som plantebe, deels i større Plantager (i det nordlige Sjælland og Nørre-Hjøland), deels som mindre Plantninger paa Sandbanker og inde i Løvskovene, rundt omkring i hele Landet. Gran, Fyr og Lærke ere de almindeligste Arter.

I de talrige, efter det almindeligst der forekommende Træ, saakaldte Ellekratte, som altid vøge paa Kjær- eller Mose-Land, forekommer, foruden Ellén, Tørstetræet, Brietornen, Vandhylden og adskillige Pilearter; i den almindelige Underkov: Hæssel, Slaaen, Hvidbjørn, Hægebær, Veeneb, Brombær, Hindbær, vilb Korneel, Ribsarter, Rosenarter, Gebeblad. Næsten eiendommelige for Halvøens sydligere Deel ere Christtorn og Tornblad; for Bornholm Aelbær og vilb Mespil. Hjelbribsen forekommer paa Bornholm og Møens Klint.

De almindelige Frugttræer, Æble-, Pære-, Kirsebær- og Blomme-Træer findes over hele Landet, ligesom der ogsaa, dog uden at Frugten i de nordlige Egne altid modtager sin fulde Udvikling, i Espalier drives Fersken- og Apricos-Træer, samt Vinranke; men egentlig, og mere almindelig, Avel af Træfrugt til Affætning, findes med enkelte Undtagelser, kun i det sydlige Sjælland og paa Møen, i det sydlige Fyen, samt paa Taasinge, paa Als, paa Vørø, i Sundebød, i Angel, samt i nogle Marster ved Elben. Disse Egne, Provstiet i Holsteen og end mere Amager, ere ogsaa Sædet for en almindeligere Dyrkning af de sædvanlige saakaldte Havevæxter**). Humle dyrkes i Havenne i Fyen og paa nogle Steder i Hjødsjælland, i Slesvig og i Holsteen.

*) See J. J. Schouws oplysende Bemærkninger til Olsens Kort over Danmark. Efter en i 1847 foretaget Maalning af en Bøg i Dänisch-Wohld, var dennes Høide 126 Fod, Grenenes Udbredelse 100 Fod, Stammens Omfang, paa 1 Fods Høide 32 Fod, paa 5 Fods Høide 22 Fod. Den gamle Eg ved Jægerspris har i 3 Fods Høide et Omfang af 26 Fod.

**) Skjønt der i Christian den Femtes danske Lov, 3, 13, 18, er givet den Befaling, der ikke senere er ophævet, „at enhver Bønde aarligén, imens han haver

2. Af Røeriget.

Dvægavl hører til vort Lands Hovederhvervskilder og drives overalt i Forening med Agerbruget, men i forskjelligt Forhold til dette; medens Dvægavlen saaledes i de fleste Marskdistricter er at betragte som den væsentligste Deel af den samlede Bedrift, og paa hele Halvøens Vestkyst og i dennes nordlige Deel, som i det Hele taget i de fleste større Aalsbrug over hele Landet, i productiv Bigtighed ikke staaer meget tilbage for Kornproductionen eller vel endog paa sine Steder i Betydning overgaaer denne, er dette dog saa langt fra Tilfældet over hele Landet, at man endog i flere Egne og det navnlig blandt Bondestanden paa Volland og Sjælland, betragter denne Deel af Landbruget som noget meget underordnet, der kun stænkes liden Interesse.

I Februar 1838 var i Kongeriget Antallet af

Røer	563,000
1ste Mai 1845 i Slesvig	152,000
— — i Holsten	169,000
Rægges hertil for Rauenborg c.	16,000

haves et Antal af c. 900,000

Man har calculeret, at der nu forbruges her i Landet c. 25 Pund Smør pr. Individ aarlig, hvilket giver paa $2\frac{1}{2}$ Millioner Mennesker c. 62 Millioner Pund aarlig. Udsørselen er henimod 80,000 Tdr. aarlig eller c. 16 Millioner Pund. Da nu Gjennemsnitsudbyttet af en Ro er 70—80 Pb. Smør aarlig, vil denne Calculé vise et Antal af c. 1 Million Malskøer eller noget deroover, et Antal som vel passer til den Udvisning Landet har taget siden ovennævnte Tællinger. Efter disse var Antallet af Stude, Tyre og Ungkvæg henimod 500,000; men naar hensæes til den betydelige forøgede Udsørsel saavel af Hornkvæg og Kalve (57,877 Stkr. i 1844, 66,400 Stkr. i 1854), som af Rjød (1,438,000 Pund i 1844, 2,706,000 Pund i 1854), maa ogsaa her Antallet vistnok sættes ikke libet høiere. Det rette samlede Antal af Hornkvæg (Røer, Stude, Tyre og Kalve) vil derfor vistnok falde mellem $1\frac{1}{2}$ og 2 Millioner.

Rum til og Leilighed er, skal i det mindste lægge 5 Samlekuler, 3 Imper Abild, Pære eller andre gode Træer og desforuden plante 10 Pile“, bestaae endnu de fleste Bondehaue kun af et lille Stykke Jord paa 1 à 2 Skpr. Land, hvorpaa groer Kaal og Kartofler, kun undtagelsesviis et forvoret Brugtræ; det Hele omgivet af et Gærde med Piiil og Hylb.

Af Heste og Føl havde Kongeriget	
i Februar 1838	325,000
Mai 1845, Slesvig	55,000
— — Holsteen	61,000
Lægges hertil for Lauenborg	7,000

blicher det samlede Antal 458,000

Disse Opgivenber ere efter al Sandsynlighed altfor lave, og naar Professor Oluffen i 1819 calculerer Antallet til 550,000, er han vistnok nærmere det Rette (jfr. det som angaaende Hesteholdet paa Landet i Danmark senere vil blive anført i Ufsnittet om Agerdyrkningen). Det tør vel endog formenes, at det, naar hensees til den større Udførsel af Heste, det større Hold af Lurusheste og den intensive og extensive Udvikling af Agerbruget, at Antallet, uagtet Høveriets Afstæffelse vel noget maa have nedsat Hesteholdet paa Fæstegaarden, medens det ikke i samme Forhold er tiltaget paa Hovedgaardene, og uagtet de forbedrede Agerdyrkningsredskaber ikke lidet maa have formindsket Arbeidet for Hesten, nu maa anslaaes til henimod 600,000 Stkr. I Island, især i Omegnen af Randers, i Salling, Thy og Mors gives de bedste Heste af dansk Race, og derfra stæer ogsaa den største Udførsel.

Faar. Besætningen af Faar og Lam er for Kongerigets Vedkommende opgivet i Februar 1838 til 1,165,000 Stkr. (hvoraf foræblede 71,000).

1ste Mai 1845 angives Antallet af Faar	
i Slesvig til	184,000 —
i Holsteen til	139,000 —

Fjinnulbede Faar af spansk og engelsk Race holdes endnu ikke af Mange, og kun paa enkelte større Gaarde i noget bethdeligt Antal. Den oprindelige danske Faarerace, der har en grov, kort og stiv Uld, vedligeholder sig paa mange Steder ublandet, men er dog, navnlig paa Værne, som oftest krydset af udenlandske Racer; de friske, dithmarske og wilssterke Faar have lang Uld, velstikket til at forarbejdes til Ramgarn. Naar man tager en heel Faaresflo, regner man af foræblede Faar 2—3 Pund Uld pr. Stk. aarlig, af uforæblede 3—4 Pund pr. Stk. aarlig. I Gjennemsnit regner man 3 Pund Uld af hvert Faar. Man har calculeret den samlede Production til 5 Millioner Pund Uld aarlig, hvilket meget godt stemmer med det ovenangivne Antal.*) Udførselen af Uld er vel senere noget tiltaget, men paa den anden Side er Forarbejdningen af Uldet i Landet selv ved Hnuusflid vistnok ikke

*) Ved Uldmarkederne 1855 i Kjøbenhavn og Randers blev udbudt resp. c. 100,000 Pund og 30,000 Pund Raceuld.

libet aftaget, ligesom det og her er af Betydning, at de runde Uldhatte, der før var Landalmuens almindelige Hovedbedækning, nu ere fortrængte af Kasketter og Hatte af Silke.

Sviin. De fornævnte Tællinger give for Kongeriget, Slesvig og Holsteen et Antal af 270,000 Stkr. Dette er nu ikke libet større, da Tillæget paa Halvøens Vestkyst, hvorfra pr. Dampskib er en betydelig Udsørsel til England, i de senere Aar er væsentligt forøget. (Udsørselen af Sviin og Grise, der i forrige Decennium kun var c. 20,000 Stkr. aarlig, er nu 40,000—50,000 Stkr.)

Fjærkræ, saasom Gjøse, Vender, Rastuner, Høns og Duer tillægges overalt i Landet i temmelig Mængde.

Bier holdes over hele Landet i større og mindre Omfang.

Vildt forefindes i det Hele ikke i stor Mængde. Kronvildt og Daavildt næsten alene i Dyrehaver og i nogle enkelte større Skove paa Østkysten af Halvøen og de større Øer. De hvide Hjorte i Jægersborg Dyrehave ere af stor Sjældenhed og Skjønhed. Raavildt endnu i de fleste Skove af nogen Betydning, Harer og Ræve næsten overalt. Kaniner paa nogle Øer i Vesterhavet. Vildsviin i en indhegnet Deel af Sachsenwald i Hertugdømmet Lauenborg. Af Fuglevildt findes Swaner, Vildgjøse, Vildvænder, Kramsfugle og Agerhøns over hele Landet, Edderfugle paa Christiansø, i Velterne og paa Vesthavssøerne, Urhøns paa Heberne, Fangsten af Vildvænder (Krikvænder) i Fuglekøier paa Sylt og Føhr er betydelig.

Fisk. Havet omkring de danske Øer og Halvøen har overalt Overflodighed af Fisk, men denne rige Rilde benyttes, medens Agerbruget i saa høi Grad kræver arbejdsføre Hænder og giver god Erhverv, paa store Districter næsten aldeles ikke, saasom paa Kysten af Holsteen (med Undtagelse af Blankenese og nogle andre Fiskerleier ved Elben); den sydlige Deel af Slesvigs Vestkyst; Hollands og Falslers Kyster; Sydskysten og den sydlige Halvdeel af Østkysten af Sjælland. Meest afbenyttet som Næringsvei er derimod Fiskeriet i den nordligste Deel af Syllands Østkyst, (Torst, Fladfisk, som for en Deel forsendes i Dvaaser); i Elsen (Silb som røges) i Kieler-Fjord; (Spryt); Blankenese (Schellfisch eller Kuller) Widdelfart, Kolbing-Fjord og flere Steber ved Lille-Belt (Torst, Aal); Kysterne ved Store-Belt, Seiersø (Torst, Rødspætter, Silb, Hornfisk, Makrel); Nordøstkysten af Sjælland (Torst, Rødspætter, Silb, Hornfisk, Makrel); paa Bornholm (Torst, Lax, Silb); i Gudena (Lax). Af Ferskvandsfisk fanges: Karper (især i Holsteen i dertil indrette Damme); Karubser, Suder, Brasen, Geber, Sandart (alene i den sydlige Deel af Halvøen); Muræner (i Schæl-Sø); Foreller (i Hebeegnene); Aborrer, Skaller. De forskjellige Slags Aal fanges saavel i det Landet omgivende Have, som og i næsten alle Fjorde,

Indsøer og Aaer. Østersbanker findes ved Hirtsholmene (Sladstrands Østers), mellem Sylt, Føhr og Amrum, (Flensborger Østers), samt i Kiim-Fjorden; Muslinger findes af fortrinlig Godhed i Fjordene paa Slesvigs Østkyst. Hummer fanges ved Frederikshavn og flere Steder. I Gøteborg-Dugten, samt i Jøse-Fjorden fanges Marsvin.

3. Af Mineralriget.

Danmarks største Rigdom bestaaer i dets Agerdyrknings-Producter, men ligesom Jordens vedvarende og forøgede Productionsevne beroer paa en Begelbirtning mellem de øvre og de dybere Lag, paa en deelsviis Fornøelse af den ved Dyrtning udtrukne og ved Regnen udvaskede Jordstørpe, saaledes er hiin Rigdom i høi Grad betinget af de Statte, som Jorden skjuler i sit Skjød, og det vil vistnok uden Nødsigelse blive indrømmet, at Danmarks vigtigste Product af Mineralriget, et Product, der opveier rige Miner, og i næsten lige Grad er forbeelt over hele Landet, er Kalkens Sammenblanding med Leer og Sand til Mergel. *)

Men ogsaa uden denne Sammenblanding er Kalken, der efter dets forskjellige Sammensætning og efter de forskjellige Steder, hvor det

*) I en i Qvartalsberetningerne fra Industriforeningen i Kjøbenhavn, 8de Aargangs 2det og 3die Hefte, samt 9de Aargangs 2det Hefte, meddeelt Afhandling om Danmarks technisk vigtige Mineralproducter yttres Etatsraad Forchhammer om Mergelen: Aarsagen, hvorfor Mergelen forøger Jordens Frugtbarhed i saa høi Grad, ligger i dens Kalk, hvilken indvirker gavnlig paa Planterne af tvende Aarsager. For det første behøve alle vore dyrkede Planter en Deel Kalk for at kunne vore frodigen, og Kalken er et plantenærende Stof. Jordstørpen, saaledes som vi finde den hos os, indeholder i Almindelighed itkun en yderst ringe Mængde Kalk, langt fra ikke tilstrækkeligt for at Planterne kunne optage den behørlige Mængde deraf. Naar man altsaa bringer mere Kalk i den dyrkede Størpe, ville Planterne vore kraftigere, fordi de finde en behørlig Mængde af dette Næringsstof. Men Kalken er langt fra ikke det eneste plantenærende Stof i Jordbunden, og den ved Kalken kraftig vorende Plante vil nu være istand til ogsaa at optage langt mere af de andre i Jordbunden tilstedeværende Stoffer. Derfra hidrører det, at Mergelen foranlediger, at Jorden udtrækkes og hurtig taber sin Fugtighed, naar en uforfægtig Landmand alene ved Mergelen vedvarende vil fremtvinge en frodig Bært, og derpaa beroer den almindelige Regel, at man maa bruge Gjødning tilligemed Mergelen. Dernæst bestaaer den anden Birtning af Mergelen deri, at den optager en Syre, der hyppigen findes i udbyrket eller fletdyrket Jord. Denne Syre er meget skadelig for vore dyrkede Planter og idet Mergelens Kalk binder den, taber den sine farlige Birtninger.

forekommer, kaldes Kridt, Viimsteen (hvorefter Viim-Fjorden benævnes) og Bleg, et af vore vigtigste Mineralproducter. Den bedste Kalksteen brydes ved Faxe (indtil 3000 Cubitsavne aarlig) og paa Saltholm. Under Kjøbenhavn og i Stadens Omegn ligger den efter Saltholm benævnte Saltholmskalk i en Dybde af mellem 20 og 40 Fod, og i de nordlige Egne af Sjælland omkring Farum, Kirkeværlose og Lynge findes i Bakkerne en saa stor Mængde løse Stykker af samme Kalksteen, at man deraf aarlig brænder 10,000 Tdr. Kalk. Af denne Kalksteen, brændes ogsaa Kalk ved Ratholm i det østlige Thyland, hvor en Banke-række ud mod Havet i stor Mængde indeholder løse Stykker af Saltholmskalk. Medens Faxe Kalksteen aarlig giver c. 120,000 Tdr. Kalk, tilvirktes der nu vistnok i det Hele omtrent 60,000 Tdr. Saltholmskalk aarlig. Ved Daugbjerg og Mønsted, i Midten af Thyland, er anlagt et Kalkbrud af c. 10,000 Tønder aarlig Production, paa en blød til Kridtformationen hørende Steenart (Bleg). Ogsaa ved Gudumlund, syd for Viim-Fjorden og omkring denne, brydes Kalk (Viimsteen). I Holsteen høves Kalkbrud ved Elmsborn; ogsaa Muslingstaller benyttes her til Kalkbrænding. Det for Statens Regning drevne Gypshjerg ved Segeberg giver aarlig 6—7000 Tdr. Gypskalk. Forøvrigt ere Hertug-tugdommerne, den sydlige Deel af Nørre-Thyland og Fyen uden Kalkbrud. Paa Bornholm findes Cementsteen (en egen Art mager Kalk) og en Kalksteen, der ved Politur afgiver sort Marmor.

Foruden at Leer er en væsentlig Deel af den til Agerdyrkning optagne Jordbund, og en af de vigtigste Betingelser for dennes Frugtbarhed, leverer den ogsaa Materiale til teknisk Brug. Saalebes findes paa Bornholm Porcellainsjord, samt Pibeleer, hvilket sidste, i Forening med Porcellainsjorden, finder Anvendelse i de bornholmske Steentøisfabrikker. Omkring den vestlige Deel af Viim-Fjorden findes Møleer, der vil kunne benyttes saavel til ilbfaste Steen som til Steentøi. Pottemagerleer forekommer rundt omkring i Landet, og benyttes saavel til Fajance af simplere Art, som til røde og sorte Pottemagerarbejder. Muursteensleer findes udbredt over Østkysten af Halsøen og de øst for denne liggende Øer, ligesom det og forekommer pletviis i de øvrige Dele af Landet. Det afgiver Materiale til talrige Teglbærnerier. 2 Steentøisbrud høves paa Bornholm, med en Production, der har steget indtil 40—50,000 Tdr. aarlig, men fortiden er ikke lidet mindre. Kullene, hvis Varmekraft er mindre end de engelske Kuls, til hvilke de forholde sig som 2 : 3, ere ikke egnede til Export, men af stor Vigtighed for selve Øen, der mangler Brændselstrø og Tørv.

Som alt foran bemærket træde Brunkullene paa flere Steder frem i formelige Lag paa Jordens Overflade. De have en Varmegrad, der staaer ikke lidet tilbage for de bornholmske Steentøis; medens de

dog staae endeel over endog de bedste Løv. De brydes endnu kun paa enkelte Steder i det vestlige Jylland, men ville vistnok i en ikke fjern Fremtid blive langt mere afbenyttede, navnlig til Driften af Rullbrænderier og Teglsteensfabrikker.

Salt forekommer ikke som fast Masse, men alene som Saltfilber, dels i Holsleen og dels paa flere Steder i Jylland. Ved Olbesløe i Holssteen drives en Saltkilbe for Statens Regning med et aarligt Product af c. 7000 Tdr.

Paa Metaller er Danmark fattigt. Vel findes Jernsteen i flere Arter paa Bornholm, men benyttes ikke. Vigtigere er, om endog fortibet*) ikke benyttet, Halvøens Malm, der har 40—50 Procent Jern. Dets fremtidige Anvendelse vil beroe paa Jernpriserne fra Udlandet, Brændselspriserne og Muligheden af Jernets Udsmetning som Støbegods umiddelbart af Høivne.

B. Øilandene.

a. Færøerne.

Denne Gruppe, der ligger i Nordhavet omtrent 45 Mile Nordvest fra Sketlandsøerne, 76 Mile sydpst for Island og 80 Mile Vest for Norge, 170 Mile N. V. for Kjøbenhavn mellem $61^{\circ} 26'$ og $62^{\circ} 25'$ nordlig Brede, samt mellem $18^{\circ} 52'$ og $20^{\circ} 15'$ vestlig Længde fra Kjøbenhavns Meridian, bestaaer foruden nogle Holme af 17 beboede Øer, tilsammen af Areal 24 □ Mile, nemlig: Strømsø $6\frac{1}{2}$ □ M., Østersø $4\frac{1}{2}$ □ M., Sydersø henved 3 □ M., Vaagsø henved 3 □ M., Sandsø henved 2 □ M., Bordsø henved 2 □ M., samt efternævnte mindre: Ralsø, Nolsø, Vedersø, Myggenæs, Fuglø, Svins, Skus, Hestsø, Rolter og Store Dimon.

Havet stærrer sig i dybe Fjorde ind i disse af Klipper dannede, kun paa de jevnere Steder af et tynnt Forblag bedækkede Øer, hvis som oftest steile Kyster udstyde indtil 2000 Fod høje Forbjerg. Øernes Indre hæver sig i svagt straanende Terrasser, Hamre, af hvilke i Regelen kun de laveste bruges til Opdyrkning og de øvrige saavidt muligt til Græsgange, og ender i Fjeldtinder af indtil 2700 Fods Høide. Luften er ofte taaget og Veiret i det Hele ustabigt. Vinteren er saa mild, at Faarene og Hestene stedse gaar ude, og Fjordene, tildeels dog og

*) Man har historiske Vidnesbyrd om at der i ældre Tider har været erlagt Landgilde i Malm. Flere Stednavne erindre ogsaa om, at der har fundet Udsmetning Sted af dette Metal.

paa Grund af Havets stærke Strømninger, næsten aldrig fryse til. Middeltemperaturen om Sommeren er kun 7—8°.

Derne producere af Kornsorterne kun Byg, der dog ofte ikke fuldkommen modnes, hvorimod Kartofler og Røer i Almindelighed lykkes. Vigtigere end selve Agerdyrkningen er Faareavlen, og Færingerne forarbejde ved Huusflid Ulben til Trøier og Strømper. Endvidere hører Fiskeri saavel af Grindehval som Torsk, samt Fuglefangst til Indvaanernes vigtigste Indtægtskilber. Saavel paa Suderø som paa Nyggenæs og Lindholmen findes Steenkulslag, men fornemlig ere dog kun Kullagene paa den nordlige Deel af førstnævnte De af økonomisk Betydning. Disse Lag ere af betydelig Udstrækning, men kun af brugbart Kul af en Middelmægtighed af 21 Tommer. Kullene, som der brydes, ere bedre end de svenske Kul, men staae tilbage for de engelske, til hvilke de forholde sig som 3 : 2 ½ : 3 Tdr. færreste = 2 Tdr. engelske. Træv findes og paa Færøerne, hvilket er af saa meget større Betydning, som Dens fugtige Klima medfører stort Brændeforbrug.

b. Island.

120 Mile vest for Norge, 150 Mile nord for Irland og 250 Mile nordvest for København ligger Island mellem 63° 24' og 66° 33' n. B. og mellem 26° 06' og 37° 12' v. L. fra København. Dens største Udstrækning fra Øst til Vest fra Bjarnarnápur til Gæpir er 65 Mile, fra det sydligste Fjorberg Portland (Dyrhólar) til det nordligste Raubínápur er 50 Mile, fra Portland tvært over Landet 42 Mile. Dens Flaadeindhold er henimod 1800 □ Mile.

Landet er af plutonisk Oprindelse og har endnu flere virksomme Vulkaner, der alle ere beliggende i et Bælte, der strækker sig tvært igjennem Den fra Sydvest til Nordøst og adskiller Øst- og Vestlandets skittede Transformation fra hinanden.

Mod Vest og Nord samt tildeels mod Øst trænge store og dybe Fjorde ind i Landet, der i det Hele hæver sig høit mod Søen og kun mod Syd har en lav og sandig Kyst, der fra Østerhorn til Hjørleirhøfði, tvende paa Sydossthysten liggende Fjorberge, er omgivet af Sandrevler og kun mere mod Vest har enkelte Smaahavne og Anløbssteder. 10 Mile vest for Portland og 3 Mile fra Kysten ligger en Gruppe af 14 Øer, Vestmannøerne. Forøvrigt er Island rigt paa Havne og Anløbssteder, navnlig ved Fjordene. De vigtigste blandt disse ere: mod Vest Faxafjorð, ved hvilken Reykjavík ligger, Brede-fjorð og Þse-fjorð; mod Nord Hunaflói, Skáge-fjorð og Öfjorð; mod

Vst Vapna-Fjorb, Reybar-Fjorb og Veru-Fjorb, hvilke Ibe sidstnævnte dog ere mindre bethdelige.

Islands Indre danner et næsten uafbrudt sammenhængende og øde, med store Sand- og Lavastrækninger samt Hebeland gjennemdraget Bjergplateau, der fornemlig hæver sig mod Sydøst indtil en Høide af 6000 Fod og der udbreder sig næsten til Kysten. Fra dette udstyde Grene, der som oftest først ende i bratte, mod Havet udgaaende Fjor- bjerger, og paa flere Steder naae en Høide af henimod 6000 Fod, saa- som Dranga-Jökul imod Nordvest 5800 Fod, Snæfjeld mod Vest 5800 Fod, Herdubreib mod Vst 5300 Fod. Flere af disse Bjerge ere som anført Vulkaner, blandt hvilke Hella i Sydvest og Krabla i Nordøst have havt de hyppigste og største Udbrud. Lavastrømningerne fra Vul- canerne samt Afte og Pimpsteen danne paa mange Steder Grunden for vidtløftige øde Strækninger (paa Islandsk Hraun), men paa den anden Side yder den vulcanisk-varme Jordbund, af hvilken fremvælder mange hede tilbels sprublende Kilder (Hverar), ofte en rigere Vege- tation, navnlig ved Græsbægt, end man af Landets øvrige Naturforhold kunde vente. Næsten alle Bjerge paa Island, der hæve sig over 2700—3000 Fod, ere bedækkede med evig Is og Sne (Jökuler). Fornemlig fra disse, men og fra de øvrige Bjerge, udspringe talrige Aar eller Elve, hvis Vand, ved den vulcaniske Grund de gjenneumløbe, ofte er farvet snart hvidt af Pimpsteen, snart bruunt, ofte er meget koldt af den Isksamling, de udstømme fra, ofte næsten lunkent enten ved at optage Vandet fra varme Kilder eller ved den vulcanisk-varme Flosseng. Deres Længde overstiger kun enkeltviis 18—20 Mile, men da de paa en saa kort eller end kortere Strækning maa nedstige til Havet fra en ofte bethdelig Høide, strømme de som oftest med stor Bold- somhed og danne talrige Vandsalb. Naar deres Løb derimod sagtnes ved at træffe paa fladere og mindre klipperige Strækninger, danne deres Bredder frugtbare Græsgange. Saadanne findes ogsaa paa mange Steder ved de sig i Landet indsthydende Fjorde, undertiden og ved Havet. De talrige Klipper m. m. ere i flere af Islands Egne til Hindrer for at Jordbundens Fugtlighed kan finde tilstrækkelig Afledning, og der frem- staaer derved Rjar- og Mose-Strækninger (Mjrar), der kun hde en ringe Græsnng.

De største Aar udspringe fra Bjergfletterne og Jökulerne i Landets Midte, saasom den i Borgar-Fjorb falvende Hvítá, der kommer fra Eriksjökul og optager Aflobet saavel fra Arnarvatnsheidi og Holtavør- buheide (Nordurá), som fra flere af de frugtbare Dale i Borgar- fjordshysel; den ved Eyrarbakki udstømmende Ölfusá, der dannes af Sog, eller Aflobet fra Thingvallavatn, og af Hvítá, som kommer fra Hvítarvatn og saaledes medfører Aflobet fra den tildeels med Lava

(Kjalhraun) opfyldte Indsænkning mellem Lang-Jökul og Hofs-Jökul; østen for Ölfusá gennemstrømmes de lave, tildeels sumpede Strækninger, hvortil Vandet sænker sig fra Geyfir og Hantebdal indtil Hella og Eysfjalla Jökul, af Thjórðsa og Thverá, og de østligere Jökuler udsende korte, men brede og rivende Strømme til Havet; fra Lang-Jökul strømmer mod Nord, forbi Springkilderne paa Hveravellir, gennem græsrigge Dale Blandá, der falder i Huna-Fjord; fra Arnarfells Jökul flyder, ligeledes mod Nord, de gennem Skaga-Fjords ikke mindre græsrigge Dale strømmende Heradsvøtn; den fra Klofa-Jökul kommende Skjalfanda Flot stiller den forholdsvis frugtbare Deel af Nordlandet fra den vulkaniske Ørten om Krabla og Indsøen Myvatn, og endelig udgaaer fra Landets sydøstlige Vjerge Islands bredeste og længste, som oftest gennem øde Strækninger strømmende Flod, Jökulsá, der mod Nord strømmer i Agar-Fjord, og den i et snævert Klippeleie indknebnede, voldsomt strømmende Jökulsá a Brú (med Broen), der mod Nordøst falder i Hjeradsflói.

Blandt Indsøerne mærkes, foruden de ovennævnte, Myvatn og Thingvallavatn, ved hvilken Althinget forud holdtes, den tildeels med lave Virkeløbe omgivne Skoravatn i Borgarfjords Sysel og den paa Zeolither og andre Mineralier rige Lagarflot i det græsrigge Fliótdalsherad i Mulefshæfel.

Middelvarmen i Reykiavik er om Vinteren — 1,2°. om Foraaret + 2,2°, om Sommeren + 9,6°, om Efteraaret + 2,6°, hele Aaret + 3,3°; i Øfjord, norden for Midtlandsjökulerne, er Vinterens Middelvarme — 5°, Sommerens + 6°, hele Arets 0°. Golfstrømmens nordlige Afløb følger Islands sydlige og vestlige Kyst indtil den drives tilbage af den fra Ishavet kommende Strømning, der ledsages af store Mæsser af Drivis, der medføre stærk Kulde og i det Hele taget meget indvirker paa Islands Klima. Isen ligger stundom om Nord- og Østkysten indtil Juni eller Juli Maaned, men kommer ikke længere end til Vestmannøerne og fra Norden aldrig syd for Bjarnarnupur ved Brede-Fjordens nordlige Side. Luften er temmelig fugtig og taaget, stærke Storme ere hyppige og Veiriget i det Hele ustabigt. Middel-tallet af Dage med Nedslag er i Reykiavik 140, Nedslagens Høide 29 Tommer, størst i October 3 Tommer, mindst i Juni 1 Tomme og 4 Linier. Sneen falder sammeledes i Gjennemsnit paa 46 Dage aarlig. Hvad Vindforholdene angaaer, have de nordlige Vinde Overvægt over de sydlige, de østlige over de vestlige. Stille Veir finder Sted efter Middelstal i 41 Dage, Storm i 44 Dage, Blæst i 55; i den øvrige Deel af Aaret, navnlig om Sommeren, blæser en frisk Kuling.

Af Mineralier findes paa Island Svovl, Porcelainjord, Sandsteen, Zeolither, Kalkspath og Calcedoner m. fl. Af Træer voxe

kun Rønnen og Birken, der dog her ikke nu naaer høiere end 5 Alen. Græs væksten er paa dertil egnede Steder om Sommeren meget frodig, Kartofler og Rjøfflenurter, navnlig Raal, dyrkes, hvorimod Frugttræer ikke lykkes. Tørv og Drivtømmer samt Surtarbrand eller ved vulcaniske Phænomener forfulede Vegetabilier erstatte Mangelen af Skove. Strandhavre, islandsk Mos og visse Slags Tang benyttes paa fine Steder som Fødemiddel.

Faareavl er bethdelig; denne og Fiskeriet afgive Islændernes vigtigste Indtægtskilber. Antallet af Faar og Lam var i 1845 omtrent 700,000. Til samme Tid habdes af Hornqvæg omtrent 25,000 Stk., samt c. 32,000 Heste, Faareavl er stærkest paa Nordlandet. Rensdyr, der i 1770 er bragt til Landet, have formeret sig stærkt i vild Tilstand, især i Fjeldbegnen mellem Thingvallavatn og Nephlanæs. Af vilde Dyr gives forøvrigt kun Ræve. Edderfuglene og flere spiselige vilde Fugle ere af Bigtighed for Landet. Hovedgjensstandene for Fiskeriet ved og under Island er Torsk og Håkal. Stortorsken, der veier fra 12—40 Pb., nærmer sig i store Stimer Vestkysten midt om Vinteren, men er i størst Mængde nærmest Landet i Marts og April, den vigtigste Deel af Islændernes Fisketid, som isøvrigt gaaer fra 2. Febr. til 12. Mai, i hvilken Tid en stor Deel af Beboerne fra Nord- og Østlandet i dette Tiemed samles ved den fiskerige Farøfjord. Fra Midten af Mai til Midten af August fiskes derimod Stortorsken fra fransk, belgisk, dansk og islandsk Dælsfartøier paa de ydre Banker, som i en Afstand af 4—12 Mile omgive Landet. Stortorsken berebes deels til Røstfisk eller saltet Tørfisk, deels til Platfisk, til hvis Virkning ikke bruges Salt (Støkfisk). Håkal, en Brøstfisk, fiskes for Leberens Skib, hvoraf koges Tran, fra et bethdeligt Antal aabne Baade samt smaae danske og islandsk Dælsfartøier paa Yderkanten af de ydre Fiskebanker.

c. Grønland.

Grønlands Sydspids, Cap Farvel (Statenhuf), ligger under 59° 45' n. B. og 56° 35' v. L. og dets Vestkyst strækker sig derfra over 300 Mile mod Nord og afvikles ved Davidstrædet og Baffinsbugten fra Amerika. Østkysten*), der bestandig omgives af Drivis, er kun beboet af enkelte

*) Østkysten er i Almindelighed utilgængelig formedels Drivisen, dog lykkedes det 1822 den engelske Dvalsfanger Captain Scoresby at undersøge Kysten fra 68½° til 70° n. B. og i 1829—30 trængte den danske Captain Graah frem fra det sydlige Fjorberg Statenhuf til 65° 30' n. B. og hjembragte det Resultat, at Østlandet aldrig har havt nogen Coloni, men at Middelalderens Østerbygd har været en Deel af Vestlandet.

Estimo-Familier, og alene Vestkysten af Landet er coloniseret og taget i Besiddelse af de Danske. Disse Colonier strække sig langs Havet indtil 73° n. B. Isthæbte, indtil 4000 Fod høje Bjerge hindre al Indtrængen i Landet. Kun det lavere Underland ved Søen samt paa enkelte Der er om Sommeren frit for Sne og Is, og kun her findes de behøvede Steber. Havet skjærer sig i flere Fjorde ind i Landet, de vigtigste blandt disse ere den 14 Mile lange Discobugt, Baalsrevier og Kummelpotten, hvilken sidste deler Landet i Nord- og Syd-Grønland.

Vestkystens store Udstrækning gjør Varmeforholdene meget forskellige; medens saaledes ved Colonien Julianehaab under 60° n. B. Vinterens Middelvarme er — 4,9°, Sommerens + 4,7°, hele Aarets — 0,3°, har Upernavik under 73° n. B. resp. — 20,2°, + 1,9°, og — 8,4°. Om Sommeren, der er meget kort, naaer Varmen undertiden en ikke ringe Høide, men afløses pludselig af streng Vinter. Den længste Nat er ved Sydspidsen 18½ Time, men i Disko-Bugten under 68° sees Solen ikke fra 30. Novbr. til 12. Januar (ved Umanak først den 4de Februar), i hvilken lange Nat alene Maanen, Stjernerne, de stærke Nordlys og Sneen udbrede Lysning. Ligeledes er i det nordlige Grønland om Sommeren Solen i flere Døgn ikke under Horizonten. Det blæser oftere fra Syd end fra Nord og navnlig i Discobugten blæser der undertiden en forunderlig Sydbøst, der medfører en saadan Varme selv midt om Vinteren, at Sneen smelter paa Fjeldene og Temperaturen stiger til 8—9°.

Bjergene bestaae af Granit og Sandsteen og af Mineralier findes Steenful ved Discobugten, samt paa flere Steber Marmor, Blhant, Kobbermalm, Krysolith, Tinsteen og Jernspat.

Inde ved Fjordene voxer om Sommeren godt Græs, navnlig i den sydlige Deel, hvor og enkelte Havevæxter nogenlunde trives, og hist og her findes lavt Krat af El, Birk og Piel, men nordligere voxer kun Enebærbuske, Cochleare og andre antiscorbutiske Væxter.

Af fiirføddede Landdyr findes der Hunde, som bruges til at kjøre med, vilde Hensdyr, hvis Kjød afgiver et vigtigt Næringsmiddel, hvide Bjørne, Harer og ved de sydlige Colonier nogle Kæer, Geder og Faar, men det er Sødyrene, især Hvalen og Sælhundene, der ere af særdeles Vigtighed for Grønlænderen og navnlig hder Sælhundene ham ei alene hans kjæreste og vigtigste Føde, men og hans nødvendigste Klædningsstykke, danner hans Bolig om Sommeren og staffer ham Midler til ved Bytte at tilveiebringe hans faa Luxusartikler.

d. De danske Øer i Vestindien,

St. Croix, St. Thomas og St. Jan,

henhøre til de nordvestligste af de smaa Antiller. De ligge mellem $17^{\circ} 41'$ og $18^{\circ} 21'$ n. B., samt $77^{\circ} 14'$ og $77^{\circ} 43'$ v. L. fra Kjøbenhavns Meridian (1080 Mile i lige Linie fra Kjøbenhavn), og have et Fladeindhold af henimod 6 \square Mile, nemlig St. Croix $3\frac{1}{2}$ \square M., St. Thomas $1\frac{1}{8}$ og St. Jan 1 \square M. De to sidstnævnte ere meget bjergrige, St. Croix derimod i det Hele flad, kun paa Nordkysten findes Bjerge. Klimaet er tropiskt med en bestandig Sommer. I de 5 Maaneber fra December til April, som er Høsttiden, falder der mindre Regn end i de andre 7 Maaneber af Aaret, og af disse igjen meest i de 4 Maaneber fra August til Novbr. Efter Dr. Hornbeds meteorologiske Journal er den aarlige Middelregnmængde paa St. Thomas 43 Tommer, 4 Linier. De 3 Maaneber, August, September og October og kaldes Orkantiden, fordi de svære tropiske Storme indtræffe paa den Tid. Varmen varierer kun lidt, den gaaer sjelden under 18° og sjelden over 25° Reaumur. Det hele Aars Middelvarme kan antages at være mellem 20° og 21° . Solen er i Mai og August lige i Zenith, og Dagenses Længde varierer kun $2\frac{1}{2}$ Timer, idet den længste er $13\frac{1}{4}$ og den korteste $10\frac{1}{4}$ Time. Klimaet maa i det Hele antages at være sundt, men virker ved sin Varme enerverende paa Europæerne.

Alle 3 Øer ere rige paa de skønneste Frugter og have tamme Kreaturer af samme Slags som i Europa; men af overveiende oeconomisk Bigtighed er kun Sukkerproductionen, hvilken dog er betydelig ringere paa de 2 mindre klipperige Øer, end paa det fladere og i det Hele frugtbarere St. Croix, derimod er Dvægavlen af nogen større Betydning paa hine end paa denne. Til Sukkerdyrkning anvendtes i 1850, 21,742 Acres (à 10,000 \square M.), hvoraf 20,196 paa St. Croix, 570 paa St. Thomas og 976 paa St. Jan. I Gjennemsnit produceres aarlig 16—17 Millioner Pund Sukker og 4 à 5 Millioner Potter Rom.

II. Om Befolkningen.

A. Hovedlandet.

a. Befolkningens Størrelse.

Efter den den 1ste Februar 1855 stedfundne Følketælling, hvis Hovedresultater ere meddelte i Departementstidenden Nr. 53 og 54 samt Nr. 62 og 63 for bemeldte Aar var Følketallet:

i Kongeriget:

Kjøbenhavn	143,591	
Kjøbstæderne	185,020	
Landet	1,171,239	
		<hr/> 1,499,850

i Hertugdømmet Slesvig:

Stæderne	70,711	
Flækkerne	13,874	
Landdistriktet	311,210	
		<hr/> 395,795

i Hertugdømmet Holsten:

Stæderne	106,895	
Flækkerne	54,268	
Amterne, Landstæderne og Røgene	224,261	
De adelige Districter	138,104	
		<hr/> 523,528

i Hertugdømmet Lauenborg:

Stæderne	8,172	
Amterne	28,338	
De adelige Godser	12,965	
		<hr/> 49,475

I Monarchiets Hovedland ialt 2,468,648

Lægges hertil Vilandenæs og Coloniernes
Befolkning, der udgjorde

paa Færøerne d. 1. Febr. 1850	8,137
paa Island d. 1. Febr. 1850	59,157
paa Grønland d. 31. Decbr. 1849	9,400
paa de dansk-vestindiske Øer d. 13. Mai 1850	39,614

Tilsammen med calculeret Tilvæxt for
den siden Tællingerne og indtil 1. Febr.
1855 forløbne Tid omtrent 120,000

Bliver hele Monarchiets Befolk-
ning d. 1. Febr. 1855 omtrent 2,590,000.

— 19 —

Det vil ikke være uden Interesse at sammenligne den sidste Folketælling med nogle af de ældre Tællinger. Hvorfor her meddeles en samlet Oversigt. —

I Kongeriget:

	1769*)	1801	1834	1845	1855
1. Kjøbenhavn	92,571	100,975	119,292	126,787	143,591
2. Sjællands og Møns Kjøbstæder	21,256	22,938	32,791	37,950	45,808
3. Bornholms Kjøbstæder	5,184	5,926	8,011	8,693	10,087
4. Fyens og Langelands Kjøbstæder	14,622	16,059	25,176	29,130	35,868
5. Lollands og Falsters Kjøbstæder	4,905	5,918	8,667	10,147	12,964
6. Nørreyslands Kjøbstæder	35,716	39,076	57,565	64,595	80,293
7. Paa Landet i Sjælland og Møen	180,902	218,616	287,879	324,153	354,358
8. Paa Landet paa Bornholm . . .	12,047	13,581	16,634	17,853	18,862
9. Paa Landet i Fyen og Langeland	87,293	105,311	141,886	153,630	160,943
10. Paa Landet i Lolland og Falster	38,044	46,978	57,519	65,102	71,132
11. Paa Landet i Nørreysland . . .	321,698	350,302	468,377	512,287	565,944
Hele Kongeriget Danmark	814,238	925,680	1,223,797	1,350,327	1,499,850

I Hertugdømmet Slesvig:

1769. 1803. 1835. 1845. 1855.

Stæderne	36,175.	46,412.	57,310.	59,212.	70,711.
Flækkerne og Landdist.	214,629.	229,927.	280,882.	303,688.	325,084.
I Alt	250,804.	276,339.	338,192.	362,900.	395,795.

I Hertugdømmet Holsteen:

1769. 1803. 1835. 1845. 1855.

Stæderne	41,938.	58,040.	79,057.	89,912.	106,895.
Flækkerne og Landdist.	237,025.	267,708.	356,539.	389,452.	416,633.
I Alt	278,963.	325,748.	435,596.	476,364.	523,528.

I Hertugdømmet Lauenborg:

1810. 1845. 1855.

Stæderne	4,523.	6,926.	8,172.
Flækkerne og Landdistricterne	27,473.	39,560.	41,303.
I Alt	31,996.	46,486.	49,475.

Skjøndt det nærmere henhører til dette Skrifts specielle Deel at angive Folketallet i de enkelte Kjøbstæder, skulde her dog, for at give en samlet Oversigt over disses Størrelse til forskjellige Tider og derhos i Forhold til hverandre, meddeles efterfølgende Tabel. Tællene i de mindre Rubrikker angive den Orden, som de resp. Tællinger vise, hvori Stæderne med Hensyn til Indbaanernes Antal indbrydes følge efter hverandre.

*) St. Lbv. ældre Række Iste Hefte S. VII.

Løngeriget.

	1855	1845	1801	1769
Riskenhavn	1 143591	1 126787	1 100975	1 92571
Odense	2 12932	2 10238	2 5782	2 5801
Nalborg	3 9102	5 7477	3 5579	3 4776
Selsinger	4 9097	3 7995	4 5282	5 4051
Narhuus	5 8891	4 7864	6 4102	4 4156
Handers	6 8844	6 7126	5 4562	7 3143
Gorsens	7 7250	7 5058	9 2396	8 2942
Fredericia	8 5579	8 4615	7 3474	6 3191
Evendborg	9 5280	10 3858	12 1942	12 1949
Ronne	10 5239	9 4243	8 2436	11 2109
Elagelse	11 4747	12 3563	16 1732	17 1498
Diborg	12 4579	11 3828	10 2379	10 2528
Roeskilde	13 4338	13 3343	15 1768	14 1831
Belle	14 4164	15 2943	23 1310	29 967
Nyborg	15 3565	14 3220	13 1866	13 1884
Rolding	16 3476	17 2644	18 1672	15 1661
Ribe	17 3386	19 2638	11 1994	9 2532
Rakflov	18 3375	20 2583	17 1671	21 1290
Risens	19 3262	16 2697	20 1443	25 1146
Restved	20 3228	18 2644	14 1785	16 1519
Solbøl	21 2811	22 2330	21 1332	22 1239
Saaborg	22 2777	25 2178	30 1061	26 1138
Thisted	23 2763	26 2145	29 1068	31 815
Risje	24 2659	23 2249	19 1527	18 1480
Risjebing p. Falster	25 2608	27 2028	28 1079	27 1040
Rudkjebing	26 2540	24 2189	27 1141	32 814
Rallundborg	27 2420	21 2355	22 1322	20 1433
Sillersød	28 2292	28 1855	26 1214	23 1211
Rorsør	29 2236	32 1611	25 1219	19 1458
Sjerring	30 2190	31 1751	44 744	44 600
Rjerteminde	31 1963	29 1782	31 1045	35 719
Maribo	32 1960	37 1416	46 686	52 508
Stege	33 1934	30 1761	36 917	33 808
Varde	34 1855	33 1590	33 1020	40 690
Middelfart	35 1840	34 1549	34 1019	34 736
Bordingborg	36 1763	35 1512	35 931	30 852
Risjebing p. Mors	37 1746	41 1259	48 651	46 566
Rogensø	38 1709	36 1419	42 760	60 435
Rødby	39 1545	46 1159	40 776	42 655
Sobro	40 1538	56 930	59 488	56 492
Solstebro	41 1526	42 1257	37 853	39 699
Ringsbød	42 1477	43 1223	39 817	36 708
Frederikshavn	43 1467	40 1332	62 463	41 670

	1855		1845		1801		1769	
Elagen	44	1451	39	1384	38	834	38	704
Ekive	45	1424	48	1151	55	520	59	441
Kers	46	1414	38	1406	24	1274	24	1175
Ekjelfter	47	1379	55	966	53	567	45	595
Grenaa	48	1379	52	1017	43	760	37	706
Ringkjøbing	49	1331	44	1213	41	771	51	511
Rhxfjøbing i Sjælland	50	1330	47	1156	49	615	53	500
Skanderborg	51	1271	53	1011	59	488	43	635
Storehedinge	52	1231	51	1033	52	576	50	514
Rhstet	53	1227	50	1036	45	690	54	494
Ribe	54	1219	45	1203	32	1044	28	1029
Ekeltøft	55	1211	49	1054	50	598	48	564
Stubbelkjøbing	56	1191	54	1010	61	467	55	494
Præstø	57	1154	60	852	60	480	63	392
Lenwig	58	1107	62	748	65	375	65	326
Earlkjøbing	59	1058	58	915	54	549	61	424
Eors	60	1033	59	856	51	592	49	535
Hasle	61	1002	63	724	58	513	58	445
Evanike	62	973	57	924	47	663	47	565
Sæby	63	966	61	834	56	517	57	492
Frederiksfund	64	679	64	646	67	262	67	218
Alinge	65	615	65	551	66	337	66	307
Nakirkeby	66	587	66	545	63	455	64	366
Mariager	67	578	67	523	64	414	62	405
Sandvig	68	257	68	300	68	248	68	217

Herfugdommet Elesvig.

	1855		1845		1803		1769	
Slensborg	1	18872	1	13443	1	13109	1	6842
Elesvig	2	12411	2	11551	2	7823	2	5629
Paderslev	3	7477	3	6128	7	2685	4	3141
Hufum	4	5079	5	3982	3	3658	3	3342
Nabenaa	5	4920	4	4086	5	2834	5	2701
Sønderborg	6	3997	7	3299	6	2761	6	2692
Edernførde	7	3931	6	3817	4	2921	9	2091
Lenning	8	3077	9	2701	10	1923	10	1487
Lønder	9	2909	8	2849	8	2579	7	2584
Frederiksfad	10	2449	10	2467	9	2207	8	2260
Burg	11	2297	11	1811	11	1463	11	1430
Erstskjøbing	12	1712	12	1552	12	1291	12	1138
Garding	13	1580	13	1526	13	985	13	838

denne Periode som i de foregaaende 5 Aar*), syntes det derimod for Hovedstaden Kjøbenhavn at være bleven noget gunstigere.

c. Middellevetid.

Middellevetiden angiver hvormange Aar hver Enkelt af et vist Antal Individer i Gjennemsnit lever, uden Hensyn til hvor hurtig en vis Mængde af dem dør. For at finde denne maa-man sammentælle de Enkeltes Levealder og dividere med Antallet. Prof. Rahser har i Indlebbningen til Stat. Tabv. Ny Række 1ste Bind S. XCI givet følgende Riste over Middellevetiden for Kongerigets Vedkommenbe:

	Mandsfolk.			Fruentimmer.		
	1845—49	1840—49	1835—44	1845—44	1840—49	1835—44
ved Fødslen	39, ₈₈	40, ₈₈	40, ₈₇	42, ₅₉	43, ₄₅	43, ₂₁
5 Aar . .	50, ₈₂	50, ₈₁	50, ₆₂	51, ₆₄	51, ₉₅	51, ₇₀
10 — . .	47, ₄₉	47, ₈₀	47, ₆₇	49, ₀₈	49, ₁₁	48, ₈₇
20 — . .	39, ₇₈	40, ₀₈	39, ₈₄	41, ₇₅	41, ₈₀	41, ₅₆
30 — . .	33, ₁₈	33, ₀₂	32, ₆₁	34, ₆₂	34, ₅₂	34, ₂₂
40 — . .	25, ₈₀	25, ₇₅	25, ₅₂	27, ₇₇	27, ₇₅	27, ₅₇
50 — . .	19, ₁₁	19, ₀₅	19, ₀₂	20, ₇₄	20, ₇₂	20, ₇₇
60 — . .	13, ₁₅	13, ₁₆	13, ₁₅	14, ₉	14, ₂₀	14, ₂₆
70 — . .	8, ₉₆	8	8, ₄₅	8, ₇₆	8, ₈₁	9, ₀₂

En Mand paa 20 Aar har saaledes under almindelige Vilkaar Udfigt til at blive 60 Aar, en Mand paa 30 63 Aar, paa 40 65½ Aar, paa 50 69 Aar paa 60 73 Aar og paa 70 78 Aar. Et Fruentimmer paa 20 61½

til Træng her i Kjøbenhavn have til Hjælp af Fødsels- og Pleiestiftelsen, (hvorefter de have meget forud for Ægtefolk i samme Formuesvilkaar), vistnok ogsaa ansees som en væsentlig Grund til det store Antal uægte Børn, som der findes her i Landet*.

*) Foraaavidt man til Sammenligning med andre Stater i Europa vil benytte Opgivelser om dette Forhold, der tilveels angaa de seneste Aar, var Tilstanden flattere end hos os i følgende Lande:

i Baiern i 1844—51 . . . 20, ₅₅ pCt.	i Norge i 1846—55 . . . 8, ₀₂ pCt.
i Sachsen i 1845—49 . . 15, ₀₈ —	i Preussen i 1852 . . . 8, ₁₂ —
i Baden i 1833—55 . . . 15, ₀₂ —	i Belgien i 1841—50 . . 7, ₄₄ —
men derimod bedre i følgende Lande:	i Frankrig i 1841—53 . . 7, ₁₈ —
i Østerrig i 1839—47 . . 10, ₇₁ pCt.	i England i 1848—52 . . 6, ₀₄ —
i Hannover i 1853 . . . 10, ₁₇ —	i Nederlandene i 1850—53 4, ₇₅ —
i Sverrig i 1851—55 . . 9, ₅₁ —	

b. Befolkningens Tilvæxt, Fødsler, Dødsfald. *)

Sammenligner man Resultatet af Folketællingen d. 1ste Februar 1855 med Tællingen d. 1ste Februar 1845, som er den nærmest foregaaende, der samtidigt foretoges i Monarchiets samtlige Landsdele, saa vil det sees, at Folkemængden i disse 10 Aar er steget $10\frac{2}{100}$ pCt. Dette er lidt mere end Tilvæksten udgjorde i det foregaaende Decennium, hvilken, som efterfølgende Tabel viser, kun var $9\frac{7}{100}$ pCt.

	Befolkningens Tilvæxt i Kjøbstæderne og Landdistricterne tilsammen.		
	Mandskøn.	Kvindeskøn.	Begge Køn.
Kongeriget Danmark:	pCt.	pCt.	pCt.
1845—1854	11,14	11,01	11,07
1835—1844	10,29	10,29	10,24
Hertugdømmet Slesvig:			
1845—1854	9,37	7,31	8,33
1835—1844	7,86	6,99	7,42
Hertugdømmet Holsten:			
1845—1854	9,61	9,78	9,70
1835—1844	10,35	9,59	9,97
Hertugdømmet Lauenborg:			
1845—1854	6,09	6,17	6,13
1835—1844	"	"	"
Hele Monarkiet:			
1845—1854	10,37	10,05	10,20
uden Lauenborg 1835—1844	9,99	9,63	9,76

Herefter tiltog Befolkningen i Kongeriget i 1845—54: $11\frac{7}{100}$ pCt. i 1835—44: $10\frac{3}{100}$ pCt. I Aarene 1801—34 var Tilvæksten henimod 1 pCt. aarlig. I Perioden mellem de to endte første Folketællinger i Kongeriget, 1769—1787, var den derimod kun $1\frac{7}{100}$ pCt. aarlig, ja Folkemængden viste sig endog aftagende i Jylland. I Aarene 1787—1800 steg Folketallet med en Tilvæxt af $7\frac{1}{100}$ pCt. aarlig, en Tilvæxt,

*) Ved de efterfølgende Afsnit, forsaavidt de angaa Resultaterne af Folketællingen i 1855, er Statistisk Tabelværk ny Række 12te Bind (efter hvis Udgivelse, som tidligere anført, disse Afsnits Afslutning har været opsat) særlig benyttet, og paa flere Steder ere de i Indledningen til det sidstnævnte Bind af Tabelværket indeholdte interessante Oversigter uddragsviis gjengivne. Det skulde her bemærkes, at ifølge de detaillerede Lister har Folketallet i Hertugdømmet Slesvigs Landdistricter vist sig at være 311,275 og i hele Hertugdømmet Slesvig 395,860 ifølgelig, som i sin Tid i Departementstidenden meddeelt og derefter i nærværende Skrift optaget (A. D. S. 48), resp. 311,210 og 395,795.

der i Sammenligning med den nærmest foregaaende Periode er forbaasende og nofsom viser dette for Danmark paa vigtige Reformer rige Tidsrumms Indflydelse paa Landets Fremstriben.

I Hertugdømmet Slesvig var Tilvæksten 1845—54: $8^{33}/_{100}$ pCt.; i 1835—44: $7^{42}/_{100}$ pCt.; i Aarene 1803—1834 aarlig omtrent $2/3$ pCt.; i 1769—1802 aarlig omtrent $1/3$ pCt.

I Hertugdømmet Holsteen var Tilvæksten 1845—54: $9^{79}/_{100}$ pCt.; 1835—44: $9^{97}/_{100}$ pCt.; altsaa noget mindre i det førstnævnte Decennium, hvilket for en Deel maa tilskrives Udranbringer. I 1803—1834 var Tilvæksten omtrent 1 pCt. aarlig, 1769—1802 $1/2$ pCt. aarlig.

I Hertugdømmet Lauenborg har Tilvæksten været 1845—54: $6^{43}/_{100}$ pCt. Der mangler Midler til at kunne sammenligne den med det næstforegaaende Decenniums; men i Tidsrummet 1810—44 findes Folkemængden at have tiltaget med omtrent $1 1/3$ pCt. aarlig.

Det er allerede foran bemærket at i Hovedlandets samtlige Kjøbstæder i 1855 levede 514,389 Mennesker. Af 1000 Mennesker levede herefter 208 i Kjøbstæderne, de øvrige paa Landet, og Forholdet var specielt i Kongeriget 219, i Slesvig 179, i Holsteen 204, i Lauenborg 265 af 1000. Regner man i Hertugdømmerne Flækkerne med som Kjøbstæder, da faaer man de større Forholdstal 214, 308 og 165 resp. for Slesvig, Holsteen og Lauenborg.*) Det vil her være at fremhæve, at

*) Til disse Resultater knytter Etatsraad David (Stat. Tabv. Ny Række, 12te Bind, Indl. S. XXI og XXII) følgende Bemærkninger: Men hvad enten man regner Fläckernes Befolkning med til Kjøbstadbefolkningen eller ikke, maa det danske Monarchi henregnes til de Lande, der staae midt imellem de Stater, hvor Kjøbstadbefolkningen er meget stor, som England og Skotland (efter Folketællingen 1851 levede i England og Skotland af hvert 1000 Mennesker 497 paa Landet og 503 i Stæderne), og dem, hvor Kjøbstadbefolkningen kun er meget ringe, som Sverrig og Norge (efter Folketællingen i 1855 kom i Sverrig af hvert 1000 Mennesker 896 paa Landet og 104 paa Kjøbstæderne, og i Norge efter Folketællingen i 1855 af hvert 1000 Mennesker 868 paa Landet og 132 paa Kjøbstæderne). Men om end det hos os stedfindende Forhold mellem Land- og Byfolkningen hører til Mellemligeholdet i Europa og ikke er meget forskjelligt fra f. Ex. det Forhold, som finder Sted i Belgien, hvor af hvert 1000 Mennesker 748 levede paa Landet og 252 i Kjøbstæderne, eller i Preussien, hvor der levede 711 paa Landet og 289 i Kjøbstæderne, saa maa det dog ikke oversees, at vi have en overordentlig stor Mængde Kjøbstæder i Forhold til Landets Størrelse og Folkemængde. Der er i det Hele 98 Kjøbstæder, og tæller man Flækkerne med til disse 125. Ved denne Adspaltelse af Kjøbstadbefolkningen forringes dens Indflydelse og Betydning i høi Grad. I Belgien, for at tage et Exempel fra et Land, hvor Forholdet numerisk er omtrent det samme som hos os, er der derimod kun 86 Bycommuner, der betragtes som Stæder. Foruden at vi saaledes have en stor Mængde Kjøbstæder, maa det heller ikke oversees, at en enkelt By hos os, hvad enten vi betragte den

Befolkningen i Landdistricterne langt fra er tiltaget i den senere Tid i samme Forhold som i Kjøbstæderne. Medens disses Folkemængde i Decenniet 1845—54 steg $18\frac{7}{100}$ pCt., tiltog Befolkningen i hine kun $8\frac{7}{100}$ pCt., hvorhos maa bemærkes at i det foregaaende Decennium var Tilvæksten omtrent eens i Kjøbstæderne og paa Landet. *)

Der fødtes i Kongeriget, Hertugdømmet Slesvig og Hertugdømmet Holsteen **):

i 1835—44 662,295 Børn;

i 1845—54 748,018 —

medens der ialt i disse 3 Landsdele fødte:

i 1835—44 460,458

i 1845—54 512,395.

Mod 1000 Dødsfald kom der i den første Periode 1438 Fødsler, i den anden 1460 Fødsler, medens Dødeligheden i begge Decennier omtrent var lige og forholdsvis sig i den første til Gjennemsnitsbefolkningen som 220 : 1000, i den anden som 222 til 1000. ***)

i Forhold til den enkelte Landsdeel eller i Forhold til Monarchiet i det Hele, har en relativt overordentlig stor Befolkning. Paa Kjøbenhavn kom i 1855 28 pCt. af den hele Kjøbstadbefolkning i Monarchiet, og 44 pCt. af Kongerigets. Selv London med sin uhyre Folkemængde af 2,382,236 Mennesker i 1851 udgjorde dog kun $2\frac{1}{2}$ pCt. af Kjøbstadbefolkningen i Storbritanien og paa Brüssel kom kun omtrent 12 pCt. af den belgiske Kjøbstadbefolkning.

I Hertugdømmet Holsteen finder et tildeels lignende Forhold Sted med Hensyn til Byen Altona, paa hvilken alene kom 38 pCt. af Hertugdømmets Kjøbstadbefolkning, og 25 pCt., naar man tager Flæskernes med.

Det store Antal af Kjøbstæder hos os, og den Omstændighed, at et Par store Stæder saa at sige opsluge en saa betydelig Deel af dem, maa det tilskrives, at Kjøbstadbefolkningen hos os i det Hele ikke kan udøve den Indflydelse paa Udviklingen, som den har i andre Lande, hvor den vel ikke i Styrke, men i Concentration og ligelig Fordeling overgaaer Kjøbstadbefolkningen hos os. Imidlertid er, som vi i det Foregaaende have seet, Kjøbstadbefolkningen i en ikke ringe Tilvæxt, hvilket idetmindste indtil en vis Grænse, som vi dog endnu ere saare langt fra at naa, maa ansees for et Gode.

*) Med det 12te Bind af Tabelværkets nye Række følge tvende Populationstort over det danske Monarchi resp. for Aarene 1845 og 1855, udarbejdede og tegnede af Lieut. Ravn af Sættaten, paa hvilke Befolkningens Tæthed graphisk er fremstillet ved Curver, der angive den specielle Befolkning fra 500 til 1000 og opad for hver 500. Det fremgaaer af Sammenstillingen af disse interessante Kort, at det er fornemlig paa Værne, paa Østkysten af Jylland og i den nordvestlige Deel af denne Provinds at Tilvæksten gjør sig meest anfølelig.

**) For Hertugdømmet Lauenborgs Bedkommende findes ingen Rister over Fødsler og Dødsfald for disse Perioder.

***) Over Materierne om Fødsler og Dødsfald findes fra den nyere Tid flere større og mindre Afhandlinger (foruden hvad der indeholdes i Indledningerne til de respectve Bind af Stat. Tabv. angaaende Folketællingerne) nemlig: Prof.

Med Hensyn til de uægte Fødslers Antal gives i Indledningens til Stat. Tabv. Ny Række 1ste Bind S. LXXIV følgende Oversigtstabel.

For hvert 1000 ugifte Fruentimmer mellem 20 og 50 Aar i Kongeriget Danmark var Antallet af uægte Fødsler følgende:

	1845—49	1840—49	1835—44.
Sjællands Stift	34,60	32,40	30,96
Fyens —	52,58	52,01	51,95
Holland-Falsters —	38,70	37,19	36,27
Aalborg —	47,18	45,88	44,24
Viborg —	39,48	37,59	33,61
Narhuns —	39,14	38,22	36,94
Ribe —	25,84	26,00	25,00

Det fremgaar heraf, at Antallet var tiltaget i Kongeriget, navnlig i de senest anførte 5 Aar fremfor i de foregaaende 10 Aar.

Forholdet mellem Antallet af de uægte Fødsler og samtlige Fødsler i de enkelte Landsdele samt i hele Monarchiet (Rauenborg undtagen) vil sees af den efterfølgende Oversigt, hvorved der, da Risterne over Fødslerne i Slesvig og i Holsteen for Aarene 1845—1854 ikke hidtil ere offentliggjorte, alene er taget Hensyn til Aarene 1835—1844.

Blandt hvert 100 af samtlige Fødsler udgjorde de uægte Fødsler nemlig i Gjennemsnit aarlig:

	1835—39	1840—44	1835—44
i Kongeriget Danmark:			
i København	25,85 pCt.	26,16 pCt.	25,75 pCt.
i de øvrige Kjøbstæder	12,63 —	12,98 —	12,80 —
i Landdistricterne	8,42 —	9,74 —	9,09 —
i hele Kongeriget	10,29 —	11,55 —	10,98 —
i Hertugdømmet Slesvig:			
i Kjøbstæderne	6,89 —	6,98 —	6,97 —
i Landdistricterne	5,02 —	5,29 —	5,16 —
i hele Hertugdømmet Slesvig	5,24 —	5,55 —	5,40 —
i Hertugdømmet Holsteen:			
i Kjøbstæderne	13,18 —	14,51 —	13,86 —
i Landdistricterne	6,89 —	7,48 —	6,91 —
i hele Hertugdømmet Holsteen	7,47 —	8,65 —	8,07 —
tilsammen for Kongeriget, Stgd. Slesvig og Stgd. Holsteen	8,87 —	9,92 —	9,40 —

Kapser „Om Fødselsforholdene i Danmark“, i Medicinske Selsk. Skr. Ny Række 1ste Bind S. 172 ff.; Etatsraad David: „Om Antallet af Dødsfødsler i Danmark“, i 3die Aargang af Bladet Fædrelandet Nr. 143; Prof. Kapser: „Om Pypplighed og Tilvæert af uægte Fødsler i Danmark i Tidsrummet 1830—44“, i dansk Tidsskrift 1ste Bind S. 105—131 (jfr. en Afhandling „Om Mængden af uægte Fødsler i Danmark“, i Fædrelandet 3die Aargang, 1837, S. 852—860); Prof. Jønger, „Om Dødelighedsforholdene i Danmark“ i Medicinske Selsk. Skr. Ny Række 1ste Bind S. 3 ff.; Prof. Kapser, „Om Maanedernes og Aarstidernes Indflydelse paa Dødeligheden“ ibid. S. 72 ff.; jfr. 2 smaa Afhandlinger af Etatsraad David i Fædrelandet 1ste Aargang (1835) S. 61 ff., og i dansk Ugekrift 1ste Bind S. 205 ff.

Antallet var saaledes overalt forøget fra den første Periode til den følgende*). At Forholdet i Hovebstaden Kjøbenhavn var saa overveiende stærkt fremfor andetsteds i Landet stemmer iøvrigt med den fra andre Lande hentebe Erfaring. Blandt de øvrige Kjøbstæder udbiise Kjøbstæderne i Holsteen det mindst gunstige Forhold, der danner en paafalde større Forskjel i Modsatning til Landdistricterne end Tilfældet var for de to andre Landsdele.

For Kongerigets Betskommenbe var Forholdet i Aarene 1845—1849 Gjennemsnit aarlig:

i Kjøbenhavn	18,24
i de øvrige Kjøbstæder	12,72
i Landdistricterne	10,47
i hele Kongeriget	11,47

Medens Forholdet saaledes i det Hele omtrent var det samme i

*) I Stat. Tabv. ældre Række 10de Heste Indl. S. XXI er optaget efterfølgende Betragtninger over den ovenomhandlede Deel af Sædelighedsstilstanden:

„Det uheldige Phænomen, at de uægte Børns Antal i Danmark er saa stort og i Tiltagende, synes tildeels at kunne finde sin Forklaring i vore Love og Indretninger. Straf for simpelt Leiermaal har saaledes ikke fundet Sted siden 12te Juni 1812, (Ja man kan gjerne sige siden Udsættelsen af Fred. af 23de Mai 1800, da de Leiermaalsbøder, som bleve tilbage efter den sidstnævnte Forordnings Udsættelse, og som først bleve hævede ved Placat af 12te Juni 1812, i Reglen afstingedes med 24 Skilling), og dette har vistnok meget bidraget til at forøge de uægte Fødsels Antal, fornemmelig vel fordi Straffen vedligeholdte Forestillingen om at Løssagtighed er en sædelig Uorden og en Synd, men dog ogsaa tillige fordi Frygten for Straffen og den Bestæmmelse, som fulgte med samme virkede afstrækkende. Dette synes ogsaa at bekræftes ved at det heromhandlede Forhold er meget gunstigere i Hertugdømmerne, hvor Leiermaal endnu straffes, end i Kongeriget, og ved at Ribe Stift, der for en Deel ligger indesluttet i Slesvig, og hvor den i det sidstnævnte Hertugdømme hos Almuen almindelige Forestillingsmaade kan antages at være herskende, ved alle de forskjellige Folketællinger har forholdsvis haft det mindste Antal uægte Fødsler. Den særdeles Gunst, som vor Lovgivning viser Paternitetsklager, bidrager vistnok ogsaa til at fremme Løssagtighed, isærlig for, som Hensigten vel er med samme, at lue den. I flere fremmede Stater, navnlig i Frankrig, Belgien, England, de preussiske Rhinprovincer, og en Deel af Storhertugdømmet Hessen, ere Paternitetsklager enten ganske afskaffede eller dog indskrænkede til saadanne Betingelser, at de yderst sjældent finde Anvendelse, og i disse Lande, i hvilke Leiermaalsstraf tillige er afskaffet, har det just vist sig, at man ved at nægte det faldne Fruentimmer al tutelær Betyttelse, stærker Uvinderhønsnets Sædelighedsfænde, eller i alt Fald bringer det til at vogte sig for Besvangrelse, og at der ved denne Strengbed vindes mere til Formindskelse af Leiermaal end der tabes ved Leiermaalsstraffens Ophævelse. Endelig kan den aabne Afgang, som besvangrede Fruentimmer have til at faae Understøttelse af Fattigvæsenet, og endnu mere den, som de endogsaa uden Hensyn

denne Periode som i de foregaaende 5 Aar*), syntes det derimod for Hovedstaden Kjøbenhavn at være bleven noget gunstigere.

c. Middellevetid.

Middellevetiden angiver hvormange Aar hver Enkelt af et vist Antal Individer i Gjennemsnit lever, uden Hensyn til hvor hurtigt en vis Mængde af dem dør. For at finde denne maa-man sammentælle de Enkeltes Levealder og dividere med Antallet. Prof. Kayser har i Indlæbningen til Stat. Tabv. Ny Række 1ste Bind S. XCI givet følgende Riste over Middellevetiden for Kongerigets Vedkommende:

	Mandsfolk.			Fruentimmer.		
	1845—49	1840—49	1835—44	1845—44	1840—49	1835—44
ved Fødslen	39, ₈₈	40, ₈₈	40, ₈₇	42, ₅₉	43, ₄₅	43, ₂₁
5 Aar . .	50, ₈₂	50, ₈₁	50, ₆₂	51, ₆₄	51, ₉₈	51, ₇₀
10 — . .	47, ₄₉	47, ₈₀	47, ₆₇	49, ₀₈	49, ₁₁	48, ₈₇
20 — . .	39, ₇₈	40, ₀₈	39, ₈₄	41, ₇₅	41, ₈₀	41, ₈₆
30 — . .	33, ₁₈	33, ₀₂	32, ₆₁	34, ₆₂	34, ₅₂	34, ₂₃
40 — . .	25, ₈₀	25, ₇₅	25, ₅₂	27, ₇₇	27, ₇₅	27, ₅₇
50 — . .	19, ₁₁	19, ₀₅	19, ₀₂	20, ₇₄	20, ₇₈	20, ₇₇
60 — . .	13, ₁₅	13, ₁₆	13, ₁₅	14, ₉	14, ₂₀	14, ₂₆
70 — . .	8, ₉₆	8	8, ₄₆	8, ₇₆	8, ₈₁	9, ₀₂

En Mand paa 20 Aar har saaledes under almindelige Vilkaar Udfigt til at blive 60 Aar, en Mand paa 30 63 Aar, paa 40 65½ Aar, paa 50 69 Aar paa 60 73 Aar og paa 70 78 Aar. Et Fruentimmer paa 20 61½

til Træng her i Kjøbenhavn have til Hjælp af Fødsels- og Pleiestiftelsen, (hvorved de have meget forud for Ægtefolk i samme Formuesvilkaar), vistnok ogsaa ansees som en væsentlig Grund til det store Antal uægte Børn, som der findes her i Landet*.

*) Foraaavidt man til Sammenligning med andre Stater i Europa vil benytte Opgivelser om dette Forhold, der tilveels angaa de seneste Aar, var Tilstanden flattere end hos os i følgende Lande:

i Baiern i 1844—51 . . . 20, ₅₅ pCt.	i Norge i 1846—55 . . . 8, ₀₂ pCt.
i Sachsen i 1845—49 . . 15, ₀₈ —	i Preussen i 1852 . . . 8, ₁₂ —
i Baden i 1833—55 . . . 15, ₀₂ —	i Belgien i 1841—50 . . 7, ₄₄ —
men derimod bedre i følgende Lande:	i Frankrig i 1841—53 . . 7, ₁₈ —
i Østerrig i 1839—47 . . 10, ₇₁ pCt.	i England i 1848—52 . . 6, ₀₄ —
i Hannover i 1853 . . . 10, ₁₇ —	i Nederlandene i 1850—53 4, ₇₅ —
i Sverrig i 1851—55 . . 9, ₅₁ —	

Åar, paa 30 64 $\frac{1}{2}$, Åar, paa 40 67 $\frac{1}{2}$, Åar, paa 50 70 $\frac{1}{4}$, Åar, paa 60 74 $\frac{1}{2}$, Åar og paa 70 79 Åar.

Middellevetiden er saaledes ikke libet større for Fruentimmer end for Mandfolk. Forskjellen er især betydelig i de Aldersklasser i hvilke Dødeligheden er størst, Barndommen og Alderdommen, og Fruentimmerne i disse Aldersklasser kunne antages at ville leve 6—9 pCt. flere Åar end Mandfolkene.

Ligesom Middellevetiden er større paa Landet end i Rigsstæderne og i disse større end i Hovedstaden, saaledes er der ogsaa en Forskjel i Samfundsklasserne, og saaledes vise sig for de saakaldte høiere Klasser, paa hvilke der saa at sige gaaer mindre Slid ved Arbejde og som ogsaa i andre Henseender leve under bedre Vilkaar, gunstigere Forhold for Livsvarigheden. I Tillæget til Bergsøes Statistil S. 380 er meddeelt følgende Liste, der støtter sig paa de Erfaringer, der ere gjorte ved Livsforsikringen i Rigsbankhøi med Hensyn til de der Indtegne:

Middellevetiden er for

i en Alder af			i en Alder af		
Mandfolk.			Mandfolk.		
Fruentim.			Fruentim.		
	Åar.	Åar.		Åar.	Åar.
20 Åar . . .	42	42	46 Åar . . .	23	25
21 — . . .	41	41	47 — . . .	22	24
22 — . . .	40	41	48 — . . .	22	23
23 — . . .	39	40	49 — . . .	21	22
24 — . . .	39	39	50 — . . .	20	22
25 — . . .	38	39	51 — . . .	20	21
26 — . . .	37	38	52 — . . .	19	20
27 — . . .	37	37	53 — . . .	19	20
28 — . . .	36	37	54 — . . .	18	19
29 — . . .	35	36	55 — . . .	17	18
30 — . . .	34	35	56 — . . .	17	18
31 — . . .	34	34	57 — . . .	16	17
32 — . . .	33	34	58 — . . .	15	16
33 — . . .	32	33	59 — . . .	15	16
34 — . . .	32	33	60 — . . .	14	15
35 — . . .	31	32	61 — . . .	14	15
36 — . . .	30	31	62 — . . .	13	14
37 — . . .	29	31	63 — . . .	13	13
38 — . . .	29	30	64 — . . .	12	13
39 — . . .	28	29	65 — . . .	12	12
40 — . . .	27	29	66 — . . .	11	12
41 — . . .	27	28	67 — . . .	11	11
42 — . . .	26	27	68 — . . .	10	11
43 — . . .	25	27	69 — . . .	10	10
44 — . . .	24	26	70 — . . .	9	10
45 — . . .	24	25			

Aar større i Landdistricterne end i Kjøbstæderne, og Forholdet af Klasserne mellem 15 og 20 Aar og mellem 20 og 60 Aar mindre i de første end de sidste. Stædernes Overvægt af Individier i de meest lovende og i de kraftigste Albrete skyldes paa den ene Side, at de trække Individier netop i disse Albrete til sig, som der søge Udbannelse, Beskæftigelse og Fortjeneste, og paa den anden Side den deraf følgende Tilbagevirkning paa Forholdene i Almindelighed. I modsat Retning maa dette gjøre sig gjældende i Landdistricterne; men hertil kommer endnu paa den ene Side de sanitaire og sociale Forhold paa Landet, der ere fordeelagtigere for Opnaaelsen af en høi Levealder end Livet i Byerne, og paa den anden Side Egtelabers større Hyppighed og Frugtbarhed i Landdistricterne end i Byerne.

i. Befolkningens Fordeling efter Næringsvei og Stilling.

Efter Resultaterne af Folketællingen i 1855 henhørte omtrent $\frac{7}{8}$ af Landets Befolkning til de saakaldte producerende Klasser, det vil sige til dem, som ved deres materielle Arbeide bidrage til Rigdommens Opkomst og Forædling.

Af hvert 1000 Mennesker af Befolkningen udgjorde saaledes:

De som leve af Jordbrug	384, ₆₈
— — — — — Søen	27, ₄₈
— — — — — Producters Forædling	224, ₆₃
— — — — — Producters Omsætning	47, ₆₆
— — — — — Dagleierarbeide	188, ₉₀

872,₇₇.

Ligesom dette Resultat ikke afviger fra de foregaaende Folketællingers, saaledes ere Forholdstallene mellem Landsdelene heller ikke væsentlig forskellige. I Kongeriget hørte saaledes 873,₈₀ af hvert 1000 til disse Hovednæringsveie, i Hertugdømmet Slesvig 874,₃₆, i Hertugdømmet Holsten 870,₁₁ og i Hertugdømmet Lauenborg 871,₇₆.

Men noget anderledes forholder det sig, naar man sammenligner

Klasserne: Jordbrugere, Søfarende, Industribrivende og Handlende med hinanden i de forskjellige Landdele. Da synes Uligheben eller Forstjellen at være temmelig betydelig.

Medens nemlig i Kongeriget af 1000 af begge Køn 442,⁴⁶ levede af Jordbrug, levede i Hertugdømmet Slesvig kun 353,⁰², i Hertugdømmet Holsteen endog kun 249,²⁹ og i Hertugdømmet Lauenborg blot 304,⁴⁹ af Jordbrug.

Ved Producers Forædling levede i Kongeriget 211,⁰¹, i Hertugdømmet Slesvig 218,⁸⁴, i Hertugdømmet Holsteen 265,⁰⁹ og i Hertugdømmet Lauenborg 220,⁸⁸ af hvert 1000 af begge Køn.

Ved Producers Omsætning levede i Kongeriget 42,²⁰, i Hertugdømmet Slesvig 53,⁸¹, i Hertugdømmet Holsteen 60,⁸¹ og i Hertugdømmet Lauenborg 31,⁷⁶ af hvert 1000 af begge Køn.

Endelig udgjorde de, som levede af Spen, i Kongeriget 26,⁸⁸, i Hertugdømmet Slesvig 35,²¹, i Hertugdømmet Holsteen 24,²⁴ og i Hertugdømmet Lauenborg 19,⁸⁹ af hvert 1000 af begge Køn.

Forstjellen er imidlertid i Virkeligheden ikke saa stor, som den ved første Blik kunde synes at være, thi den ubjævnnes for en Deel ved den Forstjel, som finder Sted med Hensyn til dem, som levede af Dagleierarbeide, og som i forskjellig Grad i de forskjellige Landdele understøttede i de omtalte Virksomhedsgrene.

Dagleierklassen udgjorde i Kongeriget lidt over $\frac{1}{4}$ af Befolkningen, i Hertugdømmet Slesvig lidt over $\frac{1}{5}$, i Hertugdømmet Holsteen lidt over $\frac{1}{4}$ og i Hertugdømmet Lauenborg næsten $\frac{2}{10}$. I Kongeriget kom nemlig af hvert 1000 af begge Køn 150,⁶⁰ paa Dagleierklassen, i Hertugdømmet Slesvig 213,⁰⁷, i Hertugdømmet Holsteen 270,²⁸ og i Hertugdømmet Lauenborg 295,⁰⁸. Dagleierklassen var altsaa betydelig større i Holsteen end i Kongeriget, og naar man nu der i høiere Grad end her benytter Dagleierarbeide ved Jordbruget, saa er det naturligt, at det maatte faae Udseende af, at Antallet af dem, der levede af Jordbrug, der var ringere end det i Virkeligheden var.

Da det med Hensyn til de øvrige Samfundsklasser vil være af Interesse at kunne overflue de indbyrdes Forhold i de forskjellige Landdele, ligesom og at sammenligne disse Resultater med den foregaaende Telling for samtlige Dele af Monarchiets Hovedlande, meddeles efter Statistisk Tabelværk efterfølgende Oversigtsliste.

Denne Oversigt viser strax ved Sammenligning mellem de tvende Decennier flere meget tilfredsstillende Resultater. De Almisshelpende, hvis Antal i 1845 udgjorde næsten $3\frac{1}{2}$ pCt. af Befolkningen, viste sig i 1855 kun at være lidet over 2 pCt. Antallet af de i Straffeanstalter indesiddende Personer viste sig at være aftaget. I Straffeanstalterne hensesab i 1855: 2083, i 1845: 2665. Arrestanternes Antal var derimod noget større i 1855 (977) end i 1845 (877).

Den industrielle Klasse er, naar undtages Hertugdømmet Lauenborg, hvor denne Klasse ikke engang har holdt Skridt med Befolkningens Tilvæxt i Almindelighed, i de andre Landsdele tiltagen omtrent lige meget og overalt i stærkere Forhold, end Befolkningen i dens Heelhed, hvilket allerede kunde formodes deraf, at Befolkningen i Stæderne, der ere Industriens Hovedsæde, er stegen stærkere end i Landdistricterne.

Det vil sees, at den handlende Klasse var tiltagen i et større Forhold i Kongeriget end i de andre Landsdele, navnlig end i Hertugdømmet Slesvig og i Hertugdømmet Holsteen; men det maa herved ikke oversees, at Antallet af dem, der beskæftigede sig med Producternes Omsætning, i 1845 forholdsvis var langt større i Holsteen og i Slesvig end i Kongeriget, hvor den handlende Klasse kun udgjorde 9,8 af hvert 1000 af Befolkningen, medens den i Hertugdømmet Slesvig og i Hertugdømmet Holsteen udgjorde resp. 12,1 og 14,7 af 1000. Endnu efter Folketællingen i 1855 var den handlende Klasse forholdsvis mindst talrig i Kongeriget; den udgjorde kun 11,9 af 1000 af Befolkningen her, medens den i Hertugdømmet Slesvig beløb sig til 13,9 og i Hertugdømmet Holsteen til 16,7 af 1000 af Befolkningen. Hertil bidrager vistnok ikke lidet, at den handlende Klasse i Kongerigets Landdistricter var forholdsvis langt mindre end i de nævnte Hertugdømmers Landdistricter; i Kongeriget kom nemlig paa 10,000 Mennesker, der levede i Landdistricterne, ikkun 23 handlende Hovedpersoner og Medhjælpere, i Hertugdømmet Slesvig derimod 51 og i Hertugdømmet Holsteen 60. Men isørgt maa det erindres, at Angivelserne med Hensyn til Næringsvei og Stilling albrig kunne være ganske fuldstændige eller nøiagtige, da Mange, især paa Landet, ofte have flere Leveveie ved Siden af hinanden, og det altsaa er tilfældigt, til hvilken Klasse af Næringsdrivende de blive henregnebe, ligesom man i denne Henseende heller neppe overalt er gaaet frem paa samme Maade ved de forskjellige Folketællingers Udførelse.

k. Befolkningens Tæthed.

Ved at omtale Befolkningens Størrelse er det alt foran bemærket, at Befolkningens Tæthed i det danske Monarchies Hovedland viser et Tal af 2381 pr. geographisk □ Mil. Derne, den tættest befolkede Deel af Monarchiet, har pr. □ Mil 3646 Mennesker, derefter kommer Hertugdømmet Holsteen, 3378 pr. □ M., hvorpaa følger Hertugdømmet Lauenborg 2694 pr. □ M., Hertugdømmet Slesvig 2374 p. □ M. og endelig Nørre-Jylland 1403 pr. □ M.

I Belgien var Befolkningens Tæthed i 1856 . . 8595 pr. □ M.

- Holland	—	—	i 1855 . . 5385	—
- England	—	—	i 1851 . . 4815	—
- Frankrig	—	—	i 1856 . . 3697	—
- Preussen	—	—	i 1856 . . 3371	—
- Østerrig	—	—	i 1850 . . 3012	—
- Spanien	—	—	i 1849 . . 1658	—
- Sverrig	—	—	i 1855 . . 452	—
- Norge	—	—	i 1855 . . 259	—

Det danske Monarchies Hovedland hører derfor til de mindre tæt-befolkede Lande; men i enkelte Dele, Derne og Hertugdømmet Holsteen, er Befolkningens Tæthed omtrent som i Frankrig og Preussen.

Den efterfølgende efter Statistisk Tabelværk meddeelte Riste vil vise Befolkningens Tæthed i de enkelte mindre Dele af hele det danske Monarchies Hovedland. I Kongeriget er ved denne Oversigt Herredsinddelingen lagt til Grund, i Hertugdømmet Slesvig ligeledes væsentlig Herredsinddelingen, i Hertugdømmerne Holsteen og Lauenborg deels Amtsinddelingen deels den ved faktiske Omstændigheder givne Districtsinddeling. I Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen ere Flækkerne ikke medregnede.

Kongeriget Danmark.

Høftemængde
pr. geog. □ M.

Slaugs Herred, Ribe Amt.	329
Hammerum — Ringkjøb. A.	546
Bølling — — —	583
Ginding — — —	586
Ulsborg — — —	646
Nørre — — —	683
Brabs — Standerb. A.	703
Øster Horne Herred, Ribe A.	743
Vester Horne — — —	767
Rinds Herred, Viborg Amt	777
Gislum — Aalborg —	817
Hjends — Viborg —	823
Aars — Aalborg —	858
Nørhng — Viborg —	884
Hind — Ringkjøb. —	891
Skobborg — — —	927
Norvang — Veile —	966
Skabs — Ribe —	986
Onsild — Randers —	989
Hornum — Aalborg —	991
Hids — Viborg —	997
Gjorbing — Ribe —	1002
Malt — — —	1023
Hjern — Ringkjøb. —	1056
Hillerslev — Thisted —	1106
Vester Han — — —	1140
Lyngaard — Viborg —	1147
Hinſted — Aalborg —	1154
Hleſum — — —	1166
Horns — Hjørring —	1204
Sønderhng — Viborg —	1208
Nørre — Randers —	1238
Dronninglund S., Hjørring —	1247
Nørrehaub — Randers —	1254
Øster Han — Hjørring —	1266
Hellum — Aalborg —	1269
Slet — — —	1272
Middelfom — Viborg —	1302
Hundborg — Thisted —	1348

Kongeriget Danmark (fortf.).

Høftemængde
pr. geog. □ M.

Læsø Herred Hjørring Amt	1363
Houlbjerg — Viborg —	1379
Rødding — — —	1390
Rjær — Aalborg —	1407
Thyrſting — Standerb. —	1437
Hindborg — Viborg —	1449
Sønderhaub S., Randers —	1460
Thyriſb — Veile —	1500
Gjerlev — Randers —	1506
Anst — Ribe —	1520
Sønder — Randers —	1526
Det blandede District, Ribe —	1538
Nørre Herred, Viborg —	1625
Hvetbo — Hjørring —	1628
Rougeſø — Randers —	1674
Terlev — Veile —	1683
Børglum — Hjørring —	1694
Harre — Viborg —	1695
Vennebjerg — Hjørring —	1698
Sabro — Aarhus —	1753
Mols — Randers —	1765
Sønder — Bornholms —	1769
Hasſing — Thisted —	1791
Galten — Randers —	1808
Mors Sønder S., Thisted —	1815
Nørre Herred, Bornholms —	1818
Gjern — Standerb. —	1820
Støvring — Randers —	1825
Vester — Bornholms —	1834
Østerliisbjerg S., Randers —	1864
Øster Herred, Bornholms —	1984
Stam — Odenſe —	2098
Hjelmſlev — Standerb. —	2118
Bor — Standerb. —	2174
Reſø — Thisted —	2196
Ringſted — Sorø —	2224
Laalands S. S., Maribo —	2256
Bandsfuld S., Ringkjøb. A. —	2258
Museſe — Maribo —	2272

Kongeriget Danmark (forts.).

Hol'emangde
pr. geog. □ M.

Mors Nørre H., Thisted	—	2284
Brust Herred, Veile Amt	—	2292
Faxe	— Præstø	— 2339
Nim	— Standerb.	— 2354
Ramsø	— Rjøbenh.s	— 2357
Falsters S.	— Maribo	— 2363
Holbo	— Frederiksb.	— 2365
Hammer	— Præstø	— 2370
Holmans	— Veile	— 2376
Horns	— Frederiksb.	— 2380
Bjeverflov	— Præstø	— 2389
Tune	— Rjøbenh.s	— 2395
Øds	— Holbæk	— 2405
Hatting	— Veile	— 2425
Vesterlitsbjerg	— Aarhuus	— 2448
Bjerge	— Veile	— 2454
Skippinge	— Holbæk	— 2471
Galling	— Svendb.	— 2484
Voldborg	— Rjøbenh.s	— 2489
Øster Flakkebjerg H., Sorø	—	2532
Merløse Herred, Holbæk	—	2533
Skovby	— Odense	— 2547
Gudme	— Svendb.	— 2556
Raaslands N.	— Maribo	— 2562
Arts	— Holbæk	— 2563
Baag	— Odense	— 2572
Vinding	— Svendb.	— 2607
Tubse	— Holbæk	— 2611
Ring	— Aarhuus	— 2616
Framlev	— —	— 2629
Hads	— —	— 2642
Elbo	— Veile	— 2649
Alsted	— Sorø	— 2653
Fuglse	— Maribo	— 2669
Falsters N.	— —	— 2669
Bjerge	— Odense	— 2672
Thbjerg	— Præstø	— 2707
Baarfe	— —	— 2714
Stevns	— —	— 2721

Kongeriget Danmark (forts.).

Hol'emangde
pr. geog. □ M.

Slagelse Herred, Sorø	A.	2727
Nasum	— Odense	— 2734
Lyng-Fdb. Herred, Fdb.	—	2771
Hasle Herred, Aarhuus	A.	2777
Løve	— Holbæk	— 2780
Vends	— Odense	— 2782
Somme	— Rjøbenh.s	— 2788
Ølstykke	— Frederiksb.	— 2794
Langel.s N.	— Svendb.	— 2859
B. Flakkebjerg H., Sorø	—	2887
Samsø Herred, Holbæk	—	2893
Smørum	— Rjøbenh.s	— 2910
Runde	— Odense	— 2911
Møenbo	— Præstø	— 3014
Odense	— Odense	— 3035
Strø	— Frederiksb.	— 3040
Sunds	— Svendb.	— 3183
Langel.s S.	— —	— 3356
Lyng-Kronb.	— Frederiksb.	— 3856
Søkkelunds	— Rjøbenh.s	— 5879

Hertugdømmet Slesvig.

Hvidbing Herred	995
Nørre-Rangstrup Herred	1031
Tønder og Hgumkloster H.	1044
Slux	1105
Bies	1141
Amrum, hele Den	1270
Sønder-Rangstrup H.	1271
Uggel	1271
Ralslund H. med Ribe Provsti	1293
Krop og Meggersdorf H.	1382
Gram	1453
Bredstedt Amt	1472
Rarr H.	1477
Frøs H.	1483
Romø, hele Den	1650
Rise H.	1679
Husum Amt	1782

Hertugdømmet Slesvig (forts.).

Holfemængde
pr. geog. □ M.

Arens og Treia Herred . . .	1801
Lø og Møgeltønder — . . .	1810
Sylt, hele Den	1831
Hohn H.	1878
Høier og Biding H.	1951
Lundtofte —	1967
Thyrstrup —	2169
Hütten —	2218
Haderslev —	2239
Landst. Stapelholm	2339
— Eiderstedt, Østrebelen	2365
Bøking H.	2374
Landst. Eiderstedt, Vestrebelen	2461
Edernsørde H. nordl. Deel (Schwanen)	2464
Landst. Nordstrand og Pelworm	2501
Edernsørde H. sydlige Deel (Dänischwohld)	2514
Fehmern, hele Den	2678
Struxdorf, Satrup og Mohr- kirken H.	2735
Föhr, hele Den	2799
Nie H. med Nykirke S.	2878
Nordborg og Igen H.	2940
Olies og Füsing —	3114
Husby H. med Munkbrarup S.	3122
Sønderborg og Augustenb. H.	3219
Rappel —	3333
Nybol H. med Varnæs S.	3565
Warp	4848

**Hertugdømmerne Holsteen og
Lauenborg.**

Holfemængde
pr. geog. □ M.

Neumünster Amt	900
Segeberg —	1422
Rendsborg —	1503
Plöden Amt	1551
Lauenborg Amt uden Byen Lauenborgs Forstæder	1610
Schwarzenbeck Amt	1734
Adelige Godser i Lauenborg	1931
Ratzeburg Amt	1997
Grevst. Ranzov og Herflabet Herzhorn med Fogderierne	2008
Adelige Godser i Holsteen	2345
Traventhal Amt	2416
Ditmarsten med Rogene	2452
Borbesholm A. m. Fogd. Sachsenlande	2465
Reinbeck Amt	2792
Herflabet Pinneberg	2819
Ahrensboed Amt	2834
Reinsfeld Amt	3137
Klosteret Ikehoe	3220
Trittau Amt	3229
Klosteret Uetersen	3261
Steinhorst Amt	3353
Tremsbüttel Amt	3411
Klosteret Breck	3549
Steinburg Amt	3649
Glsmar Amt	3728
Gronshagen Amt	4090
Kethwisch Amt	5536
Kiel Amt	5053

B. Befolkningen i Bilandene.

a. Færøerne.

Folketallet efter de forskellige Folketællinger har viist sig saaledes:

Aar 1769 . . .	4775
— 1782 . . .	4409
— 1834 . . .	6928
— 1840 . . .	7314
— 1845 . . .	7781
— 1850 . . .	8137
— 1855 . . .	8651.

Af disse sidste vare 4536 Mandfolk og 4315 Fruentimmer. Paa de enkelte Øer levede: Fuglø 90, Svinsø 84, Vidarø 146, Vordø 358, Runø 147, Ralsø 198, Østersø 2067, Strømsø 2411, Nolsø 135, Hestø 49, Koltersø 49, Baagø 702, Myggensø 112, Sandø 618, Ekusø 69, Store Dimon 20, Suderø 1387. Paa en geographisk □ Miil levede, naar Arealet efter Borns Opmaalinger ansættes til 3,364,000,000 □ Alen (jfr. Sundbahl, Bemærkn. om de færøiske Landboforhold, Kbh. 1851, S. 14) eller 24 $\frac{1}{7}$ □ M. *)

i Aaret 1769 . . .	198	Mennesker
" — 1850 . . .	337	—
" — 1855 . . .	358	—

Den efterstaaende Liste viser, til hvilke Samfundsklasser Befolkningen i 1855 hørte, men herved maa dog ikke tabes af Sigte, at de forskellige Næringsveje paa Færøerne ingenlunde ere saaledes sondbrede som i Kongeriget. Jordbrug og Fiskeri drives nemlig som oftest i Forening, ligesom ogsaa Mange blandt Befolkningen finde et bethdeligt Bierhverv ved Udbinding og Fuglesangst. Ikke saa Jordbrugere og Fiskere ere derhos i Besiddelse af den fornødne Haandværksfærdighed for at kunne betjene sig selv og Andre som Tømmere, Smede etc.

Geistlige og civile Embedsmænd og Betjente samt fast

Ansatte i underordnede Poster	414
De som leve af Jordbrug	5555
De som leve af Søen	1524
De som leve af Produktors Forædling	491
De som leve af Handel	22
Pensionister og Kapitalister	265

*) Hertil vil Angivelsen Alm. Deel S. 41 være at rette

	Transport	8267
Dagleiere og Tjenende uden fast Tjeneste m. fl.		279
Almissehjendende		101
Arrestanter		4
	Tilsammen	8651

b. Island.

Den ældste Kundskab til Folketallet paa Island er fra det 11te Aarhundrede, da der efter Biskop Gissurs Tælling var 4560 Bønder, der skulde betale Afgifter. De forskjellige Folketællinger have viist følgende Resultater:

1703	var	Folkemængden	50,444
1769	—	—	46,201
1801	—	—	47,240
1825	—	—	51,704
1835	—	—	56,035
1840	—	—	56,094
1845	—	—	58,558
1850	—	—	59,157
1855	—	—	64,603

Af disse sidste vare 30,869 Mandfolk og 33,734 Fruentimmer.

I de enkelte Amter levede i Aaret 1855:

Sønder Amt 22,810

(deraf i Kjøbenhavn 1354)

Vester Amt, 16,362

Nord- og Øster-Amterne 25,431

Befolkningens Tæthed eller Forhold til Arealet har man hidtil vanskeligt kunnet angive med nogenlunde Sikkerhed, da man ikke har havt nøjagtig Kundskab om Islands Fladeindhold. Dette Savn er nu bleven afhjulpet, idet der i de af det islandsk litteraire Selskab udgivne statistiske Meddelelser om Island er givet Oplysning om Landets Størrelse. Beregningen af Fladeindholdet, der er foretaget af en med de locale Forhold nøie bekendt Videnskabsmand, er udført efter de af fornævnte Selskab i Aaret 1844 udgivne Kort i 4 Blade over Island, der er grundet paa de i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede ifølge Regjeringens Foranstaltning foretagne Opmaalinger af Kysterne; og Resultatet kan saaledes antages for paalideligt. Islands Størrelse angives saaledes til 1867 □ Miil *), (Sønder-Amt

*) Hertil vil Angivelsen i Alm. Deel S. 41 nu være at rette.

645, Vester-Amt 298, Nord- og Øster-Amterne 924 □ M.), og Befolkningsforholdet vilde altsaa være, at der i Aaret 1855 levede kun omtrent 34 Mennesker paa 1 □ M. Imidlertid vil det være rigtigere at angive Forholdet med Hensyn til den Deel af Landets Fladeindhold, der er beboeligt, og da dette er beregnet til at udgjøre 764 □ M., bliver Resultatet, at der i 1855 levede 84 Mennesker paa en beboelig Qvadratmiil.

Den efterfølgende Riste viser, til hvilke Samfundsklasser Befolkningen hørte:

Geistlige Embedsmænd og Præsterstanden	2365
Civile Embedsmænd og Betjente	454
Pensionister og Kapitalister	356
Privatiserende Videnskabsmænd	140
De, som leve af Jordbrug	52,475
De, som have Næring af Spen	5055
Den industrielle Klasse	710
De, som leve af Handel	730
Dagleiere	523
Ubestemt Næring	586
Almissehæbende	1207
Arrestanter	2

Tilsammen 64,603

Det maa imidlertid bemærkes at, ligesom paa Færøerne, saaledes kunne ei heller paa Island de enkelte Næringsveie bestemt afstilles, navnlig er Jordbruget ofte forbunden med anden Levevei.

c. Grønland.

Der levede paa Grønlands Vestkyst

i 1834	196	Europæere,	7356	Indfødtte	=	7552
i 1840	251	—	7877	—	=	8128
i 1845	234	—	8501	—	=	8735
i 1850	215	—	9185	—	=	9400
i 1855	248	—	9644	—	=	9892

Af disse sidste vare 4762 Mandfolk og 5130 Fruentimmer.

I Aaret 1855 var Folketallet i Syd-Grønland 6248 Indvaanere: (nemlig 120 Europæere og 6128 Indfødtte) og i Nord-Grønland 3644 Indvaanere: (nemlig 128 Europæere og 3516 Indfødtte).

Kun enkelte Steder ganske nær Kysten ere beboede; her kan altsaa ikke være Tale om Befolkningens Tæthed. De indfødte Grønlændere leve

næsten udelukkende af Jagt og Fiskeri; Europæerne tilhøre fornemlig Embedsklassen eller ere ansatte ved Handelen. I Rinks Beskriv. ov. Grønlands søndre Inspectorat Kbhvn. 1857, S. 284—385 er givet, følgende Udsigt over Forbelingen af Hovedpersoner af Mandkjønnet (Familieforsørgere) med Hensyn til Næringsvei for hele Grønlands Beboere:

Indfødte. 1) Næringsdrivende (blandt hvilke tillige c. 84 ringe lønnebe Kateketer): 1700 Sælhundefangere og 400 Fiskere, Garnpassere og Jægere; 2) i Handelens Tjeneste: 1 Overbetjent, 17 Udliggere, Formænd og Vaabsmænd, 22 Bødfere, Tømmermænd og Smede, 87 Arbeidere, Matroser og Kofte, samt 15 Pensionister; 3) i Missionens Tjeneste: 20 bedre lønnebe Kateketer eller Overkateketer.

Europæere. 11 danske Missionærer og 13 tyske Missionærer (møhrske Brødre), 3 Jæger, 31 Overbetjente, 36 Udliggere og Underassistenten, 7 Formænd og Fartøjsførere, 28 Bødfere, Tømmermænd og Smede, 19 Arbeidere, Matroser og Kofte, samt 8 Pensionister.

d. De vestindiske Øer,

St. Croix, St. Thomas og St. Jan.

Befolkningens Antal udgjorde:

	St. Croix.	St. Thomas.	St. Jan.	Alle 3 Øer.
1755	10,220	4,412	2,243	16,875
1761	15,242	4,063	2,196	21,501
1773	21,809	4,371	2,402	28,582
1789	25,477	5,266	2,283	33,026
1796	28,803	5,734	2,120	36,657
1815	28,650	8,799	2,734	40,183
1835	26,681	14,022	2,475	43,178
1841	25,624	12,776	2,555	40,955
1846	24,065	13,073	2,450	39,588
1850	23,720	13,666	2,228	39,614
1855	22,862	12,560	1,715	37,137

Blandt Øernes hele Befolkning i 1855 vare 16,114 Mandfolk og 21,023 Fruentimmer, nemlig paa St. Croix 10,209 Mdf. og 12,653 Fruent., paa St. Thomas 5091 Mdf. og 7469 Fruent. og paa St. Jan 814 Mdf. og 901 Fruent. Af Indvaanerne paa de enkelte Øer levede paa St. Croix i Byen Christianssted 5260 og i Byen Frederiksstad 2957, paa St. Thomas i Byen Charlotte Amalie 11,161 og paa St. Jan i Byen Cruzbah 101. I Alm. Deel S. 47 er Arealet

angivet for St. Croix til $3\frac{1}{2}$ □ M., St. Thomas $1\frac{1}{2}$ □ M. og St. Jan 1 □ M., herefter levede altsaa i 1855 paa 1 □ M. paa St. Croix c. 6532 Mstr., paa St. Thomas c. 11,160 Mstr. og paa St. Jan c. 1715 Mstr.

Som det ovenfor er viist, er Befolkningen siden 1835 aftaget paa alle Øerne, om end ikke paa dem alle i lige stor Grad. Som en Grund hertil har man mindre antaget Udvandring, end at den aarlige Dødelighed blandt Negerne er større end Tilvæksten af Fødsler, samt at Tilførsel af ufrie Negere allerede siden Aaret 1803 har været forbudt og navnlig i de senere Aar blev strengere overholdt, selv forinden Negerfriheden i Aaret 1848 stadfæstedes.

C. Om Oplysningsvæsenets Tilstand.

I Henseende hertil vil være at henvise til de enkelte Landsdeles Beskrivelser, jfr. saaledes for Kongeriget Danmark: „Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet“ Alm. Deel S. 187—189; „Kirkelige Forhold“ m. m, Alm. Deel S. 194—198. Jfr. og det ved Staden Kjøbenhavns Beskrivelse om de derværende videnskabelige Anstalter Anførte, Spec. Deel S. 30—37. See og Sorø Academi Spec. Deel S. 295—299, Hørlusholms lærde Skole Spec. Deel S. 367—372, de lærde Skoler i Frederiksborg, Roskilde, Odense, Nykjøbing, p. Falster, Aalborg, Viborg, Randers, Aarhus, Horsens og Ribe ved disse Byers Beskrivelse samt Seminarierne i Voenstrup, Skaarup, Ranum, Lyngby og Tellinge ved de respective Landsfogne. Over samtlige Landskoler vil i et Anhang til Skriftet følge en Liste.

D. Om Erhverv.

Ogsaa i Henseende til dette Affnit vil være at henvise til Landsdelenes specielle Beskrivelser; dog undtages herfra den efterfølgende Udsigt over Handelen i Monarchiets Hovedland, hvilken, med Hensyn saavel til den Stilling der er givet Handelsadministrationen som til det foreliggende statistiske Materiales Ordning, har maattet være at give Plads i den almindelige Beskrivelse af Monarchiet og følger umiddelbart herefter (Alm. Deel S. 79—96). „Landbosforhold“ i Kongeriget Danmark see Alm. Deel S. 119—163; „Industrielle Forhold“ i Kongeriget Danmark see Alm. Deel S. 163—173.

Monarchiets Handelsforhold.

a. Den indenlandske Handel.

Ingen af de Dele, hvoraf det danske Monarchies Hovedland staaer, afstiller sig med Hensyn til Productionen i det Væsentlige for øvrige Land, idet Agerbrug og Dvægavl baade i Kongeriget og i Hertugdømmene — om endog Industrien i disse og navnlig i Holsteen har op nogen større Betydning end i hiint — ere overvelende over alt andet herved. Det kan derfor ikke ventes, at Affætningen af indenlandske Varer mellem de enkelte Landsdele kan være af noget meget stortfang, og denne vil paa ingen Maade kunne sammenlignes med indre Omfætning i større Stater, hvor enkelte Provindser efter forskjellige Naturbestaaffenhed og øvrige Forhold netop kunne præge det, hvortil andre Provindser have Trang; men ikke desto mindre den indenlandske Handel mellem det danske Monarchies Hoved og forskellige Dele, begunstiget ved disses Veliggenhed i og omkring & ikke ubetydelig.

Landboerne bringe saavel i Danmark som i Hertugdømmene Almindelighed deres Producter til Affætning i de nærmeste Kjøbstæder og afhente fra disse igjen de for dem fornødne Varer. Denne saakaldte Bondehandel er for de fleste mindre Kjøbstæder og Flækker af væsentlig Betydning og staaer i nøie Forbindelse med deres øvrige indenlandske Handel, idet denne fornemlig bestaaer dels i at affætte andre indenlandske Værelse en Deel af de fra Landmanden modtagne Producter, dels i paa Tilførselsstæderne at indkjøbe fremmede Værelse som disse maatte have modtaget directe eller indirecte fra Udlandet. For Kjøbenhavn og enkelte af de større Kjøbstæder i Hertugdømmene er Omfætningen med Landboerne af forholdsvis mindre Betydning ligesom de ei heller til de øvrige Kjøbstæder kunne antages at aflevere store Quantiteter af Betydning af Landmandens Producter; derimod har de stor Tilførsel, saavel til eget Forbrug, som til Gjenudførsel til den indenlandske Handel, hvilken atter hder dem Udsørgelsesgjenside til øvrige Kjøbstæder.

Til den indenlandske Handel, som, da næsten alle Kjøbstæder i Danmark og Hertugdømmene ligge ved Havet eller ved Blande, der Udbløb deri, fornemlig drives ad Søveien og kun for en mindre Deel af Jernbane og pr. Ager, afbenyttes omtrent de $\frac{2}{4}$ af samtlige de

libe, men disse udgjøre dog, da de for en stor Deel syn til Drægtighed kun libet over Halvdelen af den lade, hvorhos det dog maa bemærkes, at en Mængde nedregnes i denne, benyttet til den indenlandske

af det statistiske Tabelværk uddragne Tabeller angive (rt*) udlossebe og indladebe Commerce-Læster Gods.

3 Maret 1852.

	Paa andre Steder i Kongeriget.		Paa Hertugd. Slesvig.		Paa Altona.		Paa andre Steder i Hertugd. Holsteen.	
	Lossebe Gftr.	Ladebe Gftr.	Lossebe Gftr.	Ladebe Gftr.	Lossebe Gftr.	Ladebe Gftr.	Lossebe Gftr.	Ladebe Gftr.
1/2	52896 ³ / ₄	43488 ¹ / ₂	21603 ¹ / ₂	12896	1107	841	6190 ³ / ₄	7707 ¹ / ₂
3	8449 ¹ / ₂	11639 ³ / ₄	25743 ¹ / ₂	26880 ¹ / ₂	2236	2205	10504 ³ / ₄	9027 ³ / ₄
1 ³ / ₄	7121 ¹ / ₂	1019 ³ / ₄	8947	6043 ³ / ₄	7361	11194	17670 ³ / ₄	15996 ¹ / ₂
9	68467 ¹ / ₂	56147 ³ / ₄	56293 ³ / ₄	45820 ¹ / ₂	10704	14240	34366 ¹ / ₂	32731 ¹ / ₂

	Paa Island.		Paa Færøerne.		Paa Grønland.		Paa Robbe- og Hvalfiskefangst samt andet Fiskeri i aaben Sø.	
	Lossebe Gftr.	Ladebe Gftr.	Lossebe Gftr.	Ladebe Gftr.	Lossebe Gftr.	Ladebe Gftr.	Lossebe Gftr.	Ladebe Gftr.
34	2211	3310	415	485	754	899	1169	263
105	35	12	"	"	"	"	130	263
	"	"	"	"	"	"	292	45
39	2246	3322	415	485	754	899	1591	571

elværk regnes til den indenlandske Skibsfart de fra Altona, en, Island, Færøerne og Grønland indgaabe og de dertil ud- omendkjendt de Varer, som indgaar fra og udgaar til disse es som indgaabe fra og udgaabe til Udlandet.

3 Maret 1855.

	Paa Kjøbenhavn.		Paa andre Steder i Kongeriget.		Paa Hertugd.-Slesvig.	
	Løsfede Gldr.	Ladende Gldr.	Løsfede Gldr.	Ladende Gldr.	Løsfede Gldr.	Ladende Gldr.
Til og fra Kongeriget.	25368 $\frac{1}{2}$	35634	64083 $\frac{1}{2}$	54187 $\frac{1}{2}$	26729 $\frac{1}{4}$	10360 $\frac{1}{2}$
— Hertugd. Slesvig . .	2348 $\frac{3}{4}$	10449 $\frac{1}{2}$	8923 $\frac{1}{2}$	17187	18642 $\frac{1}{2}$	18029 $\frac{1}{2}$
— Hertugd. Holsteen . .	1016 $\frac{3}{4}$	3621 $\frac{3}{4}$	13966	2932 $\frac{1}{2}$	10878	7314 $\frac{3}{4}$
Tilsammen . .	28734	49705 $\frac{1}{2}$	86973	74307	56250	35704 $\frac{3}{4}$

	Paa de dansk-vestindiske Besiddelser.		Paa Island.		Paa Færøerne.	
	Løsfede Gldr.	Ladende Gldr.	Løsfede Gldr.	Ladende Gldr.	Løsfede Gldr.	Ladende Gldr.
Til og fra Kongeriget.	4619	1794	3281	3648	582	535
— Hertugd. Slesvig . .	67 $\frac{1}{2}$	864 $\frac{1}{2}$	33	12	"	"
— Hertugd. Holsteen . .	"	"	41 $\frac{1}{2}$	"	"	"
Tilsammen . .	4686 $\frac{1}{2}$	2658 $\frac{1}{2}$	3355 $\frac{1}{2}$	3660	582	535

Det vil af disse Tabeller sees at den indetaget ikke lidet i Maret 1855 mod 1852, idet i ningen af de løsfede Varer udgjorde 205,479 $\frac{3}{4}$, indladede Varer 203,834 $\frac{1}{4}$ Com.-Læster, medens var resp. 224,771 og 222,598 $\frac{1}{2}$ Com.-Læster, 38,045 $\frac{1}{2}$ bestuvende Com.-Læster. Af den bestuvende landstige Skibsfart i 1855 falder paa Kongeriget De Kjøbenhavn næsten 18 pct.), Hertugdømmet og Hertugdømmet Holsten (incl. Staden Altona).

Om Kjøbenhavns Deelagtighed i den om af hvilke Varer der spille en Hovedrolle i nærværende Skrifts specielle Deel Side 50.

Næst Hovedstaden tage Stæberne Flensb den største Deel i den indenlandske Handel; de

Na
ning
steen
facta

ban
bare

flibe
be 2b
ba vi
derede
20,67
ninger
732 2.

paa 1
mætk
forstje
gende
Indde
2
Iabet

iborg.

Ladende
Gldr.

Til og f 304 $\frac{1}{2}$

Kong 1084 $\frac{1}{2}$

— Her

Sl 3177

— Her

204566

Tilsamm

org, Aarhus, Randers, Odense og Kallstov. Omsæt-
 i bestaaer hovedsagelig i Kornvarer, Fedevarer, Muur- og Tag-
 Brænde, alle Slags Colonial- og Urteframvarer og Manu-
 varer.

Omsætningen i den indenlandske Fart stæer aldeles overveiende med
 Skibe. Af de i denne Fart i 1855 expederede 90,185 Skibe
 39,166 danske og kun 1019 fremmede.

Det turde endnu være at bemærke at Varesørfelsen ved Damp-
 b i de senere Aar har hævet sig betydeligt. Holde vi os alene til
 æ sidste Aar, for hvilke Oplysninger i saa Henseende foreligge,
 er det sig, at medens Antallet af de i indenlandsk Fart expe-
 n Dampskibe i Aaret 1854 var 2964 med en Vægtning af
 19³/₄ Com.-Læster, var derimod i 1855 Antallet 3696 og Vægt-
 18 25,626¹/₂ Com.-Læster, altsaa en Forøgelse alene i eet Aar af
 Dampskibsexpeditioner og 4946³/₄ Com.-Læster Gods.

b. Handelen paa Udlandet.

rdet vi gaae over til at give en Sammenstilling af Skibsfarten
 Udlandet i Aarene 1852 og 1855, maa der forudstilles den Be-
 ring, at det statistiske Tabelværk i de senere Aar classificere de
 Uge fremmede Lande anderledes end tidligere og at de efterføl-
 rige Tabeller saaledes indbyrdes ere noget afvigende i Henseende til
 ringen af Landene.

Label over de i Fart paa Udlandet udførsede og ind-
 se Commercelæster Gods:

I Aaret 1852.

	Paa Belgien.		Paa Bremen, Hannover, Ol- denborg, Elb- havnene (undt. Hamburg).		Paa England.		Paa Frankrig.		Paa Hamborg.	
	Købsede Elstr.	Solgte Elstr.	Købsede Elstr.	Solgte Elstr.	Købsede Elstr.	Solgte Elstr.	Købsede Elstr.	Solgte Elstr.	Købsede Elstr.	Solgte Elstr.
tilriget	473	247	1119	149	62488	53692	1686	631	418	102
tugb.	..	426	1243	250	11091	18264	143	44	120	504
stegen	..	149	21262	1963	6472	6818	3334	8705
en..	473	822	23624	2362	80051	78764	1829	675	3872	9404

	Paa Holland.		Paa Lübed.		Paa Medlen- borg.		Paa Norge.		Paa Preussen.	
	Køstede Gldr.	Ladende Gldr.	Køstede Gldr.	Ladende Gldr.	Køstede Gldr.	Ladende Gldr.	Køstede Gldr.	Ladende Gldr.	Køstede Gldr.	Ladende Gldr.
Til og fra Kongeriget	2374	4014	1805	856	252	214	4555 ⁵	27228	13796	3947
— Hertugd. Slesvig	862	602	418	292	201	148	2270	882	2245	279
— Hertugd. Holsteen	349	2813	1234	984	210	283	80	679	717	162
Tilsammen . .	3385	6929	3457	2072	663	645	47905	28789	16758	4398

	Paa Rusland.		Paa sydeuro- pæiske samt øvrige Rids- delshavs- lande. *)		Paa Sverrig.		Paa Afrika og Ostindien.	
	Køstede Gldr.	Ladende Gldr.	Køstede Gldr.	Ladende Gldr.	Køstede Gldr.	Ladende Gldr.	Køstede Gldr.	Ladende Gldr.
Til og fra Kongeriget . . .	19218	2533	2218	341	21065	6191	837	875
— Hertugd. Slesvig . .	763 ¹	865	20	"	16810	167	"	"
— Hertugd. Holsteen . .	3771	376	"	"	10012	340	"	"
Tilsammen . . .	30620	3774	2238	341	47887	6698	837	875

*) De franske Havne ikke hertil medregnede.

3 Mæret 1855.

	Paa Belgien.		Paa Bremen, Hamborg, Olden- borg og Elb- havnene (undt. Hamborg).		Paa England.		Paa Frankrig.		Paa Hamborg.	
	Køstede Gldr.	Ladende Gldr.	Køstede Gldr.	Ladende Gldr.	Køstede Gldr.	Ladende Gldr.	Køstede Gldr.	Ladende Gldr.	Køstede Gldr.	Ladende Gldr.
Til og fra Kongeriget	563 ³ / ₄	2198	995 ¹ / ₂	1349 ³ / ₄	69498 ¹ / ₂	60794 ¹ / ₂	1198 ³ / ₄	422 ¹ / ₂	281 ¹ / ₂	304 ¹ / ₂
— Hertugd. Slesvig	65	234	1210 ³ / ₄	452 ³ / ₄	16626 ¹ / ₂	18745	"	"	171 ¹ / ₄	1084 ¹ / ₂
— Hertugd. Holsteen	24 ¹ / ₂	300	19158	1981 ¹ / ₄	16680	7584	"	147	1562 ¹ / ₂	18177
Tilsammen . .	653 ¹ / ₄	2732	21964 ¹ / ₄	3733 ³ / ₄	122806	87123 ¹ / ₂	1198 ³ / ₄	569 ¹ / ₂	2015 ¹ / ₄	14566

	Paa Holland.		Paa Lübed.		Paa Medlen- borg.		Paa Norge.	
	Kødfede Gftr.	Læder Gftr.	Kødfede Gftr.	Læder Gftr.	Kødfede Gftr.	Kødfede Gftr.	Læder Gftr.	Læder Gftr.
Til og fra Konge- riget	3039 ³ / ₄	20057	2053 ¹ / ₄	826 ¹ / ₄	1062 ¹ / ₄	707 ¹ / ₂	72849	23558
— Hertugdømmet Slesvig	941	1862 ¹ / ₂	360 ¹ / ₄	313 ¹ / ₄	172	97 ¹ / ₂	1705 ¹ / ₄	853 ³ / ₄
— Hertugdømmet Holsteen	648 ¹ / ₄	1812 ¹ / ₂	1104 ¹ / ₂	1464 ¹ / ₂	108 ¹ / ₂	126	144 ¹ / ₂	1106
Tilfsammen . .	4629	23232	3518	2604	1342 ³ / ₄	931	74698 ³ / ₄	25512 ¹ / ₄

	Paa Preussen.		Paa Rus- land.		Paa Sydeuro- pæiske samt øvrige Riddelhavslande.		Paa Sverrig.	
	Kødfede Gftr.	Læder Gftr.	Kødfede Gftr.	Læder Gftr.	Kødfede Gftr.	Læder Gftr.	Kødfede Gftr.	Læder Gftr.
Til og fra Konge- riget	25920 ³ / ₄	6540 ¹ / ₄	497 ¹ / ₂	153	3376	692 ¹ / ₂	40428 ¹ / ₂	4971 ¹ / ₂
— Hertugdømmet Slesvig	5224 ³ / ₄	2241 ¹ / ₂	170 ¹ / ₂	52 ¹ / ₂	128 ¹ / ₂	"	24346 ¹ / ₂	295 ¹ / ₂
— Hertugdømmet Holsteen	877 ¹ / ₂	430	89	50 ¹ / ₂	120 ¹ / ₂	"	7016 ¹ / ₄	151 ¹ / ₂
Tilfsammen . .	32023	9211 ³ / ₄	757	256	3625	692 ¹ / ₂	71791 ³ / ₄	5418 ¹ / ₂

	Paa Nord- søen.		Paa Østersøen.		Paa Amerika.		Paa Ostindien, China og Syd- havet.	
	Kødfede Gftr.	Læder Gftr.	Kødfede Gftr.	Læder Gftr.	Kødfede Gftr.	Læder Gftr.	Kødfede Gftr.	Læder Gftr.
Til og fra Konge- riget	"	"	42 ³ / ₄	5503	6050	1302 ¹ / ₄	962	513
— Hertugdømmet Slesvig	116 ¹ / ₄	53 ¹ / ₂	"	"	175 ¹ / ₂	"	"	"
— Hertugdømmet Holsteen	18	"	42	2717 ³ / ₄	315	120 ¹ / ₂	"	"
Tilfsammen . .	134 ¹ / ₄	53 ¹ / ₂	84 ³ / ₄	8220 ³ / ₄	6540 ¹ / ₂	1422 ³ / ₄	962	513

Det bestuvende Rum i den udenlandske Skibsfart udgjorde herefter :

	Kødfede Gftr.	Læder Gftr.
i 1855 . . .	348,143 ¹ / ₄	186,793 ¹ / ₄
i 1852 . . .	270,002	148,918

Forøgelsen var saaledes i 1855 78,141¹/₄ 37,845¹/₄
eller sammenlagt 115,986¹/₂ Com.-Bæfter, altsaa næsten 28 pCt. mere
end i 1852.

Af overveiende Betydning er Farten paa England, idet der i 1855 omfattedes med dette Land 209,928 $\frac{1}{2}$ Elstr. Gods eller c. 39 pCt. af den samlede Bestyning i den udenlandske Fart, medens Omfættningen i 1852 var 158,815 Elstr. Gods. Næst efter England var Omfættningen med Norge størst, nemlig i 1855 100,211 $\frac{1}{2}$ Elstr. og derefter med Sverrig 77,210 $\frac{1}{4}$ Elstr. Farten paa Rusland var i 1855, som Følge af den orientalske Krig, betydelig reduceret. Paa de fjernere Verdensdele var Skibsfarten i 1855 ikke væsentlig afvigende fra 1852.

Hvad angaaer danske Skibes Deelagtighed i Vareomsætningen med Ublanbet, da udgjorde denne i 1855 for Indgaaende 65 pCt. og for Udgaaende 41 pCt.

Kjøbenhavn tager en meget væsentlig Deel i den udenlandske Handel, navnlig i Importhandelen (see den specielle Deel S. 48—49). Efter Kjøbenhavn have Altona, Flensborg, Kiel, Aalborg, Aarhus, Randers, Odense, Helsingør den betydeligste Handel paa Ublanbet. Foruden disse Stæder staae næsten alle Søstæder i directe Forbindelse med Ublanbet, hvortil de navnlig affikse en stor Deel af deres Exportartikler, ligesom de directe fra Ublanbet modtog de mere volumineuse Varer, saasom Tømmer, Steentul og deslige.

Udførselen.

Af Udførselsartiklerne er Kornvarer af aldeles overveiende Betydning. Overstudsudførselen fra Kongeriget, Slesvig og Holsteen antages i Decenniet 1775—1784, før Indførselen af den frie Kornhandel og i det Hele i Slutningen af det forrige Aarhundrede og Begyndelsen af nærværende, neppe at have været 600,000 Tdr. aarlig, og det kun af ringe Bestaafenhed. I Decenniet 1830—1839 bevægede Overstudsudførselen, der var kjendelig mindre end i Decenniet 1820—1829, sig imellem 1,012,000 Tdr. (i 1831) og 2,517,000 Tdr. (i 1834), og var i Gjennemsnit 1,683,500 Tdr. I 1840—1843 bevægede den sig imellem 1,114,000 Tdr. (i 1842) og 2,377,000 Tdr. (i 1840); i 1844—1847 imellem 2,200,000 Tdr. (1844) og c. 3,000,000 Tdr. (1847). For Aarene 1848, 1849, 1850 og 1851 savnes autentiske Oplysninger fra Hertugdømmerne. I 1852 var den samlede Udførsel*) til fremmede Stæder 3,352,184 Tdr., i 1853: 3,376,235 Tdr.,

*) Fra det danske Toldforbund, nemlig Kongeriget Danmark, Hertugdømmet Slesvig, Hertugdømmet Holsteen og de syvstedske Lübedske Enclaver. Til Ublanbet regnes saaledes Staden Altona, Flecken Wandsbek, Hertugdømmet Lauenborg, de nordlige Bilerne og Colonierne Vestindien.

i 1854: 3,881,300 Tdr., i 1855: 4,584,183 Tdr. *) og i 1856: 3,219,754 Tdr. Men foruden at den quantitative Udførsel saalebes i de sidste Decennier er betydelig stegen, maa det vel erindres, at vore Kornvarer nu blive behandlede med en langt større Omhyggelighed end tidligere og deres Værdi derved betydelig er forøget.

De i 1855 og 1856 udførte Kornvarer bestode af følgende Arter:

	1855	1856
Boghvede	105,423	51,356
Byg	1,590,412	1,250,330
Erter	133,867	115,897
Havre	890,515	592,316
Hvede	778,070	588,902
Mais	3,554	35
Malt	19,714	15,742
Rug	971,093	505,522
Vikter	19,586	18,301
Grøn	33,477	24,800
Meel	38,472	56,553
Tilsammen . .	4,584,183	3,219,754

Hvorledes Udførselen af fornævnte Kornvarer fordeles sig paa de forskjellige Provindser i 1855 vil sees af efterfølgende Tabel:

Sjælland	826,260 Tdr.
Falster	81,925 —
Lolland	231,793 —
Møn	38,910 —
Bornholm	7,938 —
Rangeland	63,896 —
Fyen	591,166 —
Jylland	1,446,337 —

Kongeriget Danmark . . . 3,288,225 Tdr.

Rat. . . 3,288,225 Tdr.

*) Aaret 1855 lægges i det Efterfølgende til Grund for nogle Fremstillinger af Kornudførselen, saavel som tildeels for den S. 89—92 givne Udsigt over Indførselen, idet der kun findes en foreløbig Meddelelse om Udførselen og Indførselen i 1856, see Dep. Tid. for 1857 S. 394—397. — Indførselen af Kornvarer, som ikke er fradraget ovenstaaende Udførsel, var i 1855: 1565 Tdr. Boghvede, 31,233 Tdr. Byg, 3719 Tdr. Erter, 26,363 Tdr. Havre, 85,115 Tdr. Hvede, 3657 Tdr. Mais, 68,806 Tdr. Rug, 896 Tdr. Vikter, 57 Tdr. Grøn og 821 Tdr. Meel.

Erp. . .	6,288,225 Tdr.
Hertugdømmet Slesvig . . .	322,812 —
— Holsteen . . .	963,340 —
Fyrstendømmet Lübeck	9,806 —
Salt . .	4,584,183 Tdr.

Svovlede Udførselen af Kornvarer i 1855 har været til de forskellige fremmede Lande og tolbefrie Steder vil sees af Nedestaaende:

Altona og Wandsbeck	229,351 Tdr.
Belgien	52,384 —
Bremen	35,653 —
England	1,990,976 —
Frankrig	6,404 —
Færøerne	7,215 —
Grønland	1,982 —
Hamborg	616,484 —
Hannover	36,987 —
Holland	727,164 —
Island	36,794 —
Lauenborg	319 —
Lübeck	75,821 —
Meklenborg	2,761 —
Norge	639,205 —
Portugal og Mabeira	1,800 —
Preussen	87,183 —
Sverrig	9,395 —
Dansk Vestindien	14,118 —
Nordamerika	490 —
Sydamerika	27 —
Ostindien, China og Sydhavet	7,994 —
Andre ikke forhen anførte Steder	3,676 —

Tilsammen . . . 4,584,183 Tdr.

Af den samlede Kornexport i 1855 har saaledes England modtaget c. 43½ pCt., Holland c. 16 pCt., Norge c. 14 pCt. og Hamborg c. 13½ pCt.

Af de andre vigtigere Exportartikler mærkes:

Been af Kreaturer. I 1856 udførtes 5,542,064 Pund, i 1855 5,883,468 Pb., i 1854 8,464,495 Pb., i 1853 6,444,066 Pb., i 1852 8,009,776 Pb., i 1844 7,921,737 Pb.

Brændevin af Korn og Kartofler. I 1856 259,913 Btl., i 1855 401,297 Btl., i 1854 318,033 Btl.

Brød. 3 1856 1,620,268 Pb., i 1855 3,532,479 Pb., i 1854 2,137,629 Pb.

Bønner: Hestebønner. 3 1856 51,456 Tdr., i 1855 54,416 Tdr., i 1854 73,900 Tdr.

Åaar. 3 1856 28,962 Stf., i 1855 25,768 Stf., i 1854 32,305 Stf.

Ællef. 3 1856 3,569,461 Pb., i 1855 4,444,617 Pb., i 1854 3,682,979 Pb., i 1853 3,830,980 Pb., i 1852 4,581,912 Pb., i 1844 2,147,718 Pb.

Heste. 3 1856 8727 Stf., i 1855 12,286 Stf., i 1854 13,020 Stf., i 1853 13,450 Stf., i 1852 16,188 Stf., i 1844 13,804 Stf.

Hornqvæg og Kalve. 3 1856 59,788 Stf., i 1855 64,652 Stf., i 1854 66,344 Stf., i 1853 67,432 Stf., i 1852 63,191 Stf., i 1844 57,877 Stf. Af Hornqvæg udsørtes i 1855 pr. Dampskib fra Tønning til England 17,479 Stf.

Hørfrø. 3 1856 9433 Tdr., i 1855 7401 Tdr., i 1854 6991 Tdr.

Raff, brændt. 3 1856 16,711 Tdr., i 1855 18,230 Tdr., i 1854 19,176 Tdr.

Kartofler. 3 1856 133,787 Tdr., i 1855 142,546 Tdr., i 1854 147,761 Tdr., i 1853 142,718 Tdr., i 1852 180,351 Tdr.

Rjød. 3 1856 1,982,973 Pb., i 1855 1,843,056 Pb., i 1854 2,706,141 Pb., i 1853 2,057,767 Pb., i 1852 2,048,263 Pb., i 1844 1,438,899 Pb.

Rube. 3 1856 1,154,474 Pb., i 1855 1,156,541 Pb., i 1854 2,221,038 Pb.

Muursteen. 3 1856 6,591,311 Stf., i 1855 5,105,171 Stf., i 1854 5,708,903 Stf.

Oljer. 3 1856 2,055,221 Pb., i 1855 1,396,061 Pb., i 1854 2,468,550 Pb., i 1853 1,534,497 Pb.

Oliefaget. 3 1856 21,484,005 Pb., i 1855 27,626,084 Pb., i 1854 24,550,692 Pb., i 1853 26,975,571 Pb., i 1852 24,944,419 Pb., i 1847 c. 21,000,000 Pb., i 1846 c. 18,000,000 Pb., i 1845 c. 19,000,000 Pb., i 1844 c. 21,000,000 Pb., i 1841 kun c. 2,500,000 Pb., efter Gjennemsnit af 1836—1840 c. 10,000,000 Pb.

Øft. 3 1856 827,990 Pb., i 1855 878,368 Pb., i 1854 746,540 Pb., i 1853 1,273,670 Pb., i 1852 1589,719 Pb.

Rapsæd. 3 1856 147,528 Tdr., i 1855 77,646 Tdr., i 1854 263,466 Tdr., i 1853 118,421 Tdr., i 1852 162,688 Tdr., i 1846 265,000 Tdr.

Skind og Huder. 3 1856 3,955,902 Pb., i 1855 3,143,373 Pb., i 1854 4,418,190 Pb.

Smør. 3 1856 82,355 Tdr., i 1855 78,645 Tdr., i 1854 81,406 Tdr., i 1853 74,755 Tdr., i 1852 74,532 Tdr., i 1844

66,691 Lbr., efter Gjennemsnit af 1835—39 64,000 Lbr. og af 1830—34 49,000 Lbr.

Siin og Grise. I 1856 50,180 Stk., i 1855 43,418 Stk., i 1854 43,957 Stk., i 1853 43,523 Stk., i 1852 43,925 Stk., i 1844 18,643 Stk.

Uld. I 1856 3,109,839 Pb., i 1855 3,056,514 Pb., i 1854 3,351,151 Pb., i 1853 3,114,891 Pb., i 1852 3,536,600 Pb., i 1844 2,483,575 Pb.

For at belyse Beskaffenheden af vor Export og dens Værdi gives efter „Statistisk Tabelværk“ en summarisk Oversigt over de udførte Varer i 1855, inddeelte i 3 Klasser:

Officiel Værdi.

a) Raa-Stoffer og halvtforarbejdede Varer	6,333,941 Rb.
b) Fortæringsgjenstande	31,414,208 "
c) Industrigjenstande	2,083,485 "

Ialt . . 39,831,614 Rb.

Af Raa-Stoffer og halvtforarbejdede Varer vare efter Værdien de vigtigere: Skind og Huber af Værdi 955,227 Rb., Heste 921,450 Rb., Rapsøb og Røefrø 621,168 Rb., Olielager 552,522 Rb., Uld 529,192 Rb.; af Fortæringsgjenstande: Kornvarer 18,984,358 Rb., Smør 3,932,250 Rb., Hørnqvæg og Kalve 3,264,132 Rb., Brændevin 889,880 Rb., Flest og Kjøb 751,200 Rb.; af Industrigjenstande: Slomagerarbejde 670,460 Rb., Uldmanufacturvarer 252,407 Rb., Glasvarer 207,894 Rb.

Det maa her erindres, at Værdierne ikke ere ansatte efter Markedspriserne, men efter de officielle Værdier, som ere calculerede meget lavt. Af Hvede, Rug, Byg, Havre, Kærter og Raps blev saaledes i 1855 udført 4,441,603 Lbr., hvis officielle Værdi er beregnet til 18,198,013 Rb., medens den virkelige Værdi efter Gjennemsnitspriserne paa det Kjøbenhavnske Marked i bemeldte Aar vilde have udgjort 34,851,904 Rb., altsaa over 16 $\frac{1}{2}$ Mill. Rb. mere.

Indførselen.

Denne er mere forskjelligartet end Udførselen, idet det danske Monarchies Indvaanere maae hente Colonialvarer, de fleste Apotheker- og Malervarer, en stor Mængde Industrigjenstande, næsten alle Bjergværksfrembringelser, samt en betydelig Deel af det nødvendige Bygningsmateriale, ligesom og Siin og Sybfrugter, fra Udlandet.

Af de vigtigere Importartikler var Indførselen som følger:

Bomuldsgarn. I 1856 5,170,796 Pb., i 1855 4,691,917 Pb., i 1854 3,950,685 Pb., i 1853 2,672,316 Pb.

Bomuldsmanufacturvarer. I 1856 2,901,680 Pb., i 1855

3,126,547 Pb., i 1854 2,542,841 Pb., i 1853 1,679,824 Pb.
Brændev. 3 1855 33,142 Favn, i 1854 28,902 Favn, i 1853 28,309 Favn.

Brændevin. 3 1856 472,639 Btl., 9679 Btl. og 272 Rjelbere, i 1855 481,774 Btl., 9447 Btl. og 290 Rjelbere, i 1854 461,661 Btl., 8522 Btl. og 1029 Rjelbere, i 1853 355,883 Btl. 6119 Btl. og 532 Rjelbere.

Cichorierødder. 3 1855 3,571,332 Pb., i 1854 4,297,884 Pb., i 1853 4,174,260 Pb.

Glj. 3 1855 6,861,356 Pb. og 35,606 Tdr., i 1854 3,231,179 Pb. og 33,864 Tdr., i 1853 3,450,310 Pb. og 27,076³/₄ Tdr.

Frugter. 3 1855 4,168,537 Pb. og 1809 Tdr., i 1854 2,741,914 Pb. Pb. og 1247 Tdr., i 1853 2,836,585 Pb. og 1213 Tdr.

Glasvarer. 3 1856 3,198,134 Pb., 219,423 Stk. og 2879 Potter, i 1855 3,004,347 Pb., 188,502 Stk. og 20,824 Potter, i 1854 3,027,451 Pb., 182,325 Stk. og 2232 Potter, i 1853 2,618,400 Pb., 191,822 Stk. og 2508 Potter.

Hamp. 3 1855 5,896,525 Pb., i 1854 2,256,243 Pb., i 1853 3,698,750 Pb.

Humle. 3 1855 594,558 Pb., i 1854 304,317 Pb., i 1853 270,998 Pb.

Hør. 3 1855 2,174,767 Pb., i 1854 743,009 Pb., i 1853 1,133,672 Pb.

Jern og Jernvarer. 3 1856 92,067,908 Pb., i 1855 69,007,644 Pb., i 1854 81,981,062 Pb., i 1853 63,559,736 Pb.

Jubiga. 3 1855 222,804 Pb., i 1854 237,290 Pb., i 1853 133,758 Pb.

Kaffe. 3 1856 22,570,291 Pb., i 1855 23,162,698 Pb., i 1854 16,716,741 Pb., i 1853 14,327,384 Pb.

Kinnedgarn. 3 1855 626,448 Pb., i 1854 514,061 Pb., i 1853 364,269 Pb.

Kinnedmanufakturvarer. 3 1856 2,756,839 Pb., i 1855 2,800,691 Pb., i 1854 2,212,207 Pb., i 1853 1,842,345 Pb.

Kulervarer. 3 1855 1,154,513 Pb., i 1854 835,922 Pb., i 1853 771,841 Pb.

Kulbler. 3 1855 334,895 Pb., i 1854 230,892 Pb., i 1853 255,827 Pb.

Kulfiner. 3 1855 2,155,090 Pb., i 1854 2,278,264 Pb., i 1853 888,332 Pb.

Kulier. 3 1855 3,183,789 Pb., i 1854 1,184,732 Pb., i 1853 1,442,852 Pb.

Kulanger. 3 1855 3,192,631 Stk., 31,382 Pb. og 848 Btl.,

i 1854 3,492,326 Stk., 37,261 Pbd. og 101 Stk., i 1853 3,189,151 Stk., 33,252 Pbd. og 1234 Stk.

Ris. I 1856 14,179,346 Pbd., i 1855 9,038,156 Pbd., i 1854 7,788,452 Pbd., i 1853 5,901,190 Pbd.

Rosiner og Corander. I 1855 2,086,036 Pbd., i 1854 2,941,930 Pbd., i 1853 2,294,141 Pbd.

Sago. I 1855 930,787 Pbd., i 1854 585,219 Pbd., i 1853 328,217 Pbd.

Salt. I 1856 113,329 Tdr. og 19,091,240 Pbd., i 1855 140,822 Tdr. og 13,779,859 Pbd., i 1854 150,775 Tdr. og 15,691,346 Pbd., i 1853 98,736 Tdr. og 9,288,288 Pbd.

Silke og Silkevarer. I 1856 125,651 Pbd., i 1855 123,919 Pbd., i 1854 101,572 Pbd., i 1853 73,931 Pbd.

Sind og Suber. I 1855 2,934,286 Pbd., i 1854 2,538,515 Pbd., i 1853 987,545 Pbd.

Staal. I 1855 784,080 Pbd., i 1854 619,684 Pbd., i 1853 710,443 Pbd.

Steenful. I 1856 2,813,451 Td., i 1855 2,041,507 Tdr., i 1854 2,087,154 Tdr., i 1853 1,605,119 Tdr.

Steentoi. I 1855 2,460,991 Pbd., i 1854 2,690,104 Pbd., i 1853 2,087,614 Pbd.

Sukker, Sirup og Mallas. I 1856 43,626,120 Pbd., i 1855 46,534,831 Pbd., i 1854 45,974,390 Pbd., i 1853 47,473,774 Pbd.

Thee. I 1856 755,751 Pbd., i 1855 1,129,268 Pbd., i 1854 655,349 Pbd., i 1853 666,228 Pbd.

Tjære. I 1855 23,448 Tdr., i 1854 12,826 Tdr., i 1853 81,993 Tdr.

Tobak. I 1856 8,067,047 Pbd., i 1855 8,321,405 Pbd., i 1854 8,418,240 Pbd., i 1853 8,303,626 Pbd.

Tømmer og Træ. I 1856 10,181,675 Tsfod. og 104,267 Tlstr., i 1855 10,001,564 Tsfod og 80,800 Tlstr., i 1854 8,647,698 Tsfod. og 62,540 Tlstr., i 1853 7,824,960 Tsfod og 82,275 Tlstr.

Uldgarn. I 1855 250,316 Pbd., i 1854 188,684 Pbd., i 1853 97,307 Pbd.

Uldmanufacturvarer. I 1856 1,748,012 Pbd., i 1855 1,637,352 Pbd., i 1854 1,454,722 Pbd., i 1853 886,114 Pbd.

Viin. I 1856 421,622 Stk. og 198,697 Stk., i 1855 356,769 Stk. og 191,170 Stk., i 1854 558,146 Stk. og 171,478 Stk., i 1853 508,983 Stk. og 134,046 Stk.

Ligesom for Udsørfelsens Vedkommende gives ogsaa for Indsørfelsen en summarisk Oversigt over de i 1855 importerede Varer, indbeelte i 3 Klasser:

Officiel Værdi.

- a) Kaa-Stoffer og halvtforarbejdede Varer 24,980,384 Rb.
 b) Fortæringsgjenstande 16,646,368 "
 c) Industrigjenstande 21,553,938 "

Ialt . . . 63,180,690 Rb.

Af disse repræsenterede følgende de største Værdier: af Klassen a: Tømmer og Træ 4,479,748 Rb., Bomulds-garn 3,085,630 Rb., Jern 2,583,835 Rb., Steenful 2,143,542 Rb., Tobak 1,778,654 Rb., Kaffe 931,261 Rb., Hamp 828,014 Rb., Skind og Hud 780,614 Rb., Indigo 668,412 Rb., Uldgarn 610,146 Rb.; af Klassen b: Sukker 5,414,646 Rb., Kaffe 3,474,405 Rb., Brændevin 1,173,684 Rb., Mils 1,082,990 Rb., Fisk 935,747 Rb., Kornvarer 773,831 Rb., Thee 635,213 Rb., Vin 632,849 Rb., Frugter 583,445 Rb., og af Klassen c: Uldmanufacturvarer 5,790,371 Rb., Bomuldsmanufacturvarer 3,798,429 Rb., Jernvarer 3,174,011 Rb., Pinnedmanufacturvarer 1,335,290 Rb., Silke og Silkevarer 1,263,192 Rb., Baand 922,223 Rb.

Transithandel.

Igjennem Hertugbømmerne transitere meget betydelige Partier fremmede Varer, dels ad Elbercanalen, dels ad Jernbanen mellem Altona, Glückstadt og Kiel, dels ad Stednitzcanalen og dels ad Sidebanen til Lübeck fra den Berliner-Hamborger Jernbane, ligesom Transithandelen paa den sydslesvigske Jernbane fra nordkysten til østkysten af Havne ikke er ubetydelig. Om den sjællandske Jernbane vil udøve nogen væsentlig Indflydelse paa Transithandelens Retning, derom kan endnu, efter den korte Erfaring, ikke dømmes.

Det vil være af Interesse at see, hvorledes Værdien af Kongeriget Danmarks, Hertugbømmet Slesvigs og Hertugbømmet Holsteens Vareomsætning med Udlandet og de todfrie Steder har stillet sig i Aaret 1855, sammenlignet med Aarene 1852 og 1847, og meddeles derfor nedenstaaende af statistisk Tabelværk uddragne Tabeller, der angive den officielle Værdi af de til og fra de forskjellige Lande exporterede og importerede Varer. Ved at sammenligne Totalsammen af Importen med Exporten maa det erindres, at, som alt foran bemærket, sidstnævnte er calculeret til meget lave Priser.

Ligeledes maa det bemærkes, at under Import- og Exportværdierne for hver Landsdeel kun er optaget hvad der directe er indgaaet til eller udført fra den vedkommende Landsdeel og at saaledes i. Ex. det Dvæg, der over Kongegaaden er udført til Slesvig og derfra videre afgaaet med Dampskibe fra Tønning til England, er optaget under Hertugbømmet Slesvigs Exportværdi.

Kongeriget Danmark.

	1855				1852				1847			
	Import- værdi.	Export- værdi.	Sal- sammen.	Rb.	Import- værdi.	Export- værdi.	Sal- sammen.	Rb.	Import- værdi.	Export- værdi.	Sal- sammen.	Rb.
	Rb.	Rb.	Rb.		Rb.	Rb.	Rb.		Rb.	Rb.	Rb.	
England	8394903	7657242	16082145	5130856	7399952	4679713	12530908	2320018	3344842	6999731	6824858	6241746
Norge og Øverrig	5396179	5268818	10664997	3458420	5595470	84487	9053890	3450016	1040373	1503957	1502754	1502754
Frankrig	8462198	360788	8822986	5425129	32409	512211	5457538	6157259	436148	1736282	908655	108773
Sjælland og Belgien	1121803	2599004	3720807	938934	852291	774963	1591225	523614	512211	1502754	1502754	1502754
Tyskland	2752381	876816	3629197	854019	774963	1628982	1591225	990513	44363	1502754	1502754	1502754
Amerika og de fremmede vestindiske Øer	3196175	125012	3321187	4330276	171603	4501879	4501879	1516139	130704	2117977	1502754	1502754
Danish Vestindien	2262106	117975	2380081	1448435	131915	1580350	1580350	1987273	130704	2117977	1502754	1502754
Sjælland, Grønland og Færøerne	1419874	736594	2156468	1217934	664374	1862308	1862308	1300134	436148	1736282	908655	108773
Skibe	1710321	126509	1836830	1530772	240751	1771523	1771523	780999	127656	908655	108773	108773
Skibe	1548958	82031	1629869	260608	48214	308822	308822	7763	101010	108773	108773	108773
Altona og Hamborg	828917	615897	1442814	460363	454244	914807	914807	954390	663048	1617438	1617438	1617438
Bremen og Hannover	470147	176141	646288	564035	12623	576658	576658	362699	50811	413510	413510	413510
Frankrig	427078	177525	604603	564422	143603	708025	708025	655341	419637	1075178	1075178	1075178
Østindien og China	480390	102782	583172	505385	45171	550566	550566	149064	31986	181050	181050	181050
Indienvestindien	442245	15671	457916	385179	17980	403159	403159	451740	23748	475488	475488	475488
Susland	114588	6121	120709	1677346	245392	1922738	1922738	2454309	175798	2630107	2630107	2630107
Andre ikke forjente anførte Steder	410058	509621	919679	113228	624975	738203	738203	277491	705793	983294	983294	983294
Summa	39434321	19584547	58018868	28863351	17255830	46121261	46121261	21368812	12572528	36941340	36941340	36941340

Hertugdømmet Slesvig.

	1855				1852				1847			
	Import- verbl.	Export- verbl.	Til- fammen.	Import- verbl.	Export- verbl.	Til- fammen.	Import- verbl.	Export- verbl.	Import- verbl.	Export- verbl.	Til- fammen.	Til- fammen.
Hamborg	5418379	711906	6130285	3872649	1565199	5437848	3185487	230292	3185487	230292	3185487	3415779
England	1369322	2470734	3840056	640953	1945171	2586124	359835	1112146	359835	1112146	1501981	1501981
Sverrig og Norge	975018	240377	1215395	791182	237429	1028611	651332	167120	651332	167120	818452	818452
Witona og Bandøbed	685024	503569	1188613	842659	956021	1798680	999444	1070403	999444	1070403	2069847	2069847
Preussen	649162	64949	714111	193738	119602	313340	60870	54116	60870	54116	114982	114982
Holland og Belgien	122027	317621	439648	90171	225549	315720	80598	412846	80598	412846	493244	493244
Bremen og Hannover	381047	51369	432436	337293	131019	468312	159869	43929	159869	43929	233708	233708
Danſk Befindten	50066	193166	243252	134302	242591	376893	459574	235969	459574	235969	728543	728543
Stæbed	202719	33045	235764	159833	96860	256713	227492	64743	227492	64743	292235	292235
De fremmede befindte Øer	138441	"	138441	135378	"	135378	86514	23122	86514	23122	109636	109636
Rusland	42109	3521	45630	658131	43227	701358	1127511	3725	1127511	3725	1163236	1163236
Grantrig	25935	4725	30660	64500	6610	73310	59911	204430	59911	204430	264341	264341
Slesland	13066	7529	20595	72007	18128	90135	109226	66519	109226	66519	175745	175745
Medlenborg	2892	9322	12314	5247	63682	68929	27265	90271	27265	90271	117536	117536
Midelſtandslandene	7423	"	7423	2118	"	2118	453	12293	453	12293	12776	12776
Ørindien og China	"	563	563	"	"	"	143671	29420	143671	29420	173081	173081
Andre ſtte foruden anførte Øer	33259	24383	57672	8199	37383	45582	47497	20691	47497	20691	68188	68188
Summa	10116039	4636819	14752858	8008360	5690691	13699051	7876579	3876835	7876579	3876835	11753414	11753414

Portugalskøbet og Salget.

	1855			1852			1847		
	Import- værdi.	Export- værdi.	Sal- sammen.	Import- værdi.	Export- værdi.	Sal- sammen.	Import- værdi.	Export- værdi.	Sal- sammen.
Hamburg	7703540	8299272	16002812	5795582	6088484	11884066	5712637	4618866	10331503
Lissabon og Lissabøbed	3180729	3872022	7052764	2223152	2160021	4403173	2170527	6809020	8979547
England	724213	971675	1695888	255157	1252569	1507746	315422	701671	1017093
Lissab	577282	867014	1444296	525186	414312	939498	626578	361486	988084
Pannover og Bremen	414467	308509	722976	234036	290737	524773	260745	206996	469741
Sverrig og Norge	380725	94495	455220	394885	78514	462699	523669	137341	664810
Sjælland og Belgien	19341	379415	388756	16624	554529	571153	67131	532353	599484
Preussen	42679	186862	229541	65219	163671	226590	44797	217207	262004
Stettinborg	24668	186663	211381	16173	240075	256248	11402	308397	320799
Amerika og de fremmede vestindiske Øer	164592	302	165194	14	"	14	"	1255	1255
Frankrig	"	34536	34530	1653	24675	26328	22965	148746	171711
Rusland	11153	583	11736	213921	40749	254670	480015	12104	492119
Sjælland	4775	"	4775	86049	12608	100657	108191	4646	112837
Dansk Besiddelse	"	"	"	2180	"	2180	"	1137	1149
Indvæsningslandene	"	"	"	"	"	"	"	675	675
Andre ikke forhen anførte Steder	169679	149728	319407	115355	121761	237116	125236	166572	291808
Summa	13398143	15351070	28749213	9936686	11462725	21398411	10469327	14231472	24700799

Handelsflaaden.

Denne var ved Udgangen af Aaret 1855, sammenstillet med Aaret 1845:

	1855		1845	
	Natal.	Gist. Drægtigheb.	Natal.	Gist. Drægtigheb.
Rongeriget Danmark:				
Kjøbenhavn	322	20,275 ³ / ₄	251	14,449
Det øvrige Sjælland	444	6,636 ³ / ₄	167	3,040 ³ / ₄
Falster	43	1,134	30	776 ¹ / ₄
Lolland	103	1,760 ³ / ₄	72	947
Møn	31	511 ¹ / ₄	25	415 ¹ / ₂
Bornholm	131	2,408 ¹ / ₂	116	1,520
Langeland	75	1,080	42	735 ¹ / ₄
Fyen	573	11,746 ¹ / ₂	443	7,422
Sjælland	800	16,184 ³ / ₄	588	9,084 ³ / ₄
	2522	61,738 ¹ / ₄	1734	38,390 ¹ / ₂
Hertugd. Slesvig	1483	27,119 ³ / ₄	1073	20,361
— Holsteen	1271	20,691	1475	18,995
Summa	5276	109,549	4282	77,746 ¹ / ₂

De Steder, næst Kjøbenhavn, som ved Udgangen af 1855 havde den største Handelsflaade, vare: i Rongeriget: Svendborg 203 Fartøier af 5716 Ræsters Drægtigheb, Farsø 134 Fartøier af 3216 Ræsters Drægtigheb, Aalborg 73 Fartøier af 2810¹/₄ Ræsters Drægtigheb, Helsingør 112 Fartøier af 1742¹/₄ Ræsters Drægtigheb, Odense 68 Fartøier af 1695¹/₄ Ræsters Drægtigheb, Aarhus 57 Fartøier af 1680³/₄ Ræsters Drægtigheb; i Hertugdømmet Slesvig: Flensborg 132 Fartøier af 5683¹/₄ Ræsters Drægtigheb, Marstal og Hørsløbing 340 Fartøier af 4718¹/₂ Ræsters Drægtigheb, Apenrade 83 Fartøier af 4616¹/₄ Ræsters Drægtigheb, Rendsborg 160 Fartøier af 2550¹/₂ Ræsters Drægtigheb, Sønderborg 90 Fartøier af 1777³/₄ Ræsters Drægtigheb; i Hertugdømmet Holsteen: Blankenese 215 Fartøier af 6491¹/₄ Ræsters Drægtigheb, Altona 106 Fartøier af 5153¹/₄ Ræsters Drægtigheb.

Hvad specielt Dampskibsflaaden angaaer, — der forøvrigt med Hensyn Antallet og Ræstebægtigheben er indbefattet i forestaaende Liste — da var denne i 1855 i Rongeriget: 25 Dampskibe af 1001¹/₂ Ræsters Drægtigheb med 1668 Hestes Kraft og heraf i Kjøbenhavn 12 Dampskibe af 570¹/₂ Ræsters Drægtigheb med 935 Hestes Kraft; i Hertugdømmet Slesvig: 8 Dampskibe af 162¹/₄ Ræsters Drægtigheb med 306 Hestes Kraft; i Hertugdømmet Holsteen: 1 Dampskib af 67 Ræsters Drægtigheb med 40 Hestes Kraft.

III. *)

Forsatning for Monarchiets Fællesanliggender.

1.

Efterat de, i Henhold til Kongens Proclamation af 14de Juli 1850 og allerhøjeste Manifest af samme Dato, i Flensborg sammenkaldte Notablers Forhandlinger ikke havde ført til den tilsigtede Overensstemmelse om Monarchiets fælles Anliggender og Hertugdømmet Slesvigs ved Danmarks Riges Grundlov af 5te Juni 1849 en nærmere Ordning forbeholdte Stilling i samme, blev ved allerhøjeste Rundgjørelse af 28de Januar 1852, under Henvisning til de da indlevede Forhandlinger om Monarchiets permanente Integritet, deels truffet foreløbig Bestemmelse om de fælles Anliggenders Bestyrelse ved fælles Autoriteter og deels tilfagt en fælles Forsatning for de fælles Anliggender, til hvis Indførelse Kongen forbeholdt sig at foretage de fornødne Skridt.

Efter dertil af den danske Rigsdag, for sit Vedkommende, ved Beslutning af 24de Juni 1853 meddeelt Samtykke, udstedte Kongen derpaa under 31te Juli s. A. Thronfølge Lov for det danske Monarchie. Det er heri udtalt som en nebarvet Regjeringsgrundsaetning, at de Lande, der ere underkastede de danske Kongers Scepter, ikke deles eller adskilles. Men da Bestraebelserne for at ubbide den i Kongeriget, i det med den danske Krone uadskilleligt forenede Hertugdømme Slesvig og utvivlsomt ogsaa i flere andre af Monarchiets Dele gjældende, i Kongeloven fastsatte subsidaire quindelige Arvesølge, til at være anerkjendt gyldig for hele Monarchiet, ikke havde ført til Opnaaelsen af det tilsigtede Niemod, erkjendes det for nødvendigt, for det Tilfælde, at Kong Frederik den Trebiedes Mandstamme slulde uddøe, at udstede en ny, for Monarchiets hele Omfang gyldig og altsaa Kongelovens Arveforstrifter ophævende Thronfølge Lov. I Henhold til de derom førte Forhandlinger bestemmes derfor, at naar Kong Frederik den Trebiedes Mandstamme uddør, skal al Arveret efter Kongelovens Art. 27—40 være ophævet, og kun Mand af Mand med Udelukkelse af Qvinderne være arveberettiget til de under Kongens Scepter forenede Lande. Thronfølgen skal da i samtlige disse Lande gaae over paa Prinds Christian af Slesvig = Holsteen = Sønderborg = Glücksborg, der tilslagdes Navn af Prinds til Danmark, og paa hans mandlige Afkom

*) Afsnit III og IV ligesom ogsaa de senere Artikler om Kongerigets Forsatning og Forvaltning ere (i Regelen alene med Undtagelse af de med mindre Typer tilføjede Bemærkninger) meddeelte til Optagelse i dette Skrift af Pr. Kammerherre, Amtmand M. S. Rosenørn.

med Prindsesse Louise, Kong Frederik den Syendes Sødsfendebarn. Paa dette Afkom, Mand efter Mand og Mand af Mand, nedarves Kronen efter Førstefødselsretten og den agnatiske Linealfølge. Dersom der skulde opstaae overhængende Fare for, at denne Mandstamme skulde uddøe, skal den da regjerende Konge være forpligtet at drage Omfarg for Thronfølgens videre Ordning paa den Bevarelsen af Monarchiets Selvtændighed og Integritet samt Kronens Rettigheder bedst sikrende Maade og for at tilvelebringe europæisk Anerkjendelse af saadan Ordning i Overeensstemmelse med den under 8de Mai 1852 i London afsluttede og af de fleste europæiske Magter tiltraadte Tractat, ved hvilken Principet om det danske Monarchies Integritet er blevet erkjendt som permanent.

Medens derefter Indskrænkningen af Danmarks Riges Grundlov af 5te Juni 1849 til alene at angaae Kongerigets særlige Anliggender paa grundlovmæssig Maade underkastedes gjentagen Forhandling med Rigsdagen, blev der allerede ved det under 20de Decbr. 1853 udstedte Patent om Hertugdømmet Lauenborgs indre Forfatning taget Forbehold med Hensyn til de Forholdsregler, som for Lauenborgs Vedkommende maatte ansees nødvendige til Indførelsen af den paatænkte Fællesforfatning for Monarchiet, og udkom dernæst under 15de Februar 1854 Forordningen om Hertugdømmet Slesvigs Forfatning, hvorefter dette Hertugdømme er et uadskilleligt Tilbehør af den danske Krone, og Udøvelsen af Kongens souveraine Magt for Hertugdømmets særegne Anliggender nærmere er ordnet, ligesom under 11te Juni 1854 Forordning om Hertugdømmet Holsteens Forfatning, hvorved Indførelsen af den paatænkte Fællesforfatning udtrykkelig forbeholdtes.

Under 26de Juli 1854 udstedte Kongen derpaa Forordning om det danske Monarchies Forfatning for dets Fællesanliggender, hvorved for disse Anliggender anordnedes et Rigsraad, som foreløbig bestod af 20 af Kongen udnævnte Medlemmer, og uden hvis Samtykke Forandringer i bemeldte Forordning ikke kunde foretages, hvorimod saalænge Grundloven af 5te Juni 1849 endnu ikke var indskrænket til Kongerigets særlige Anliggender, den Rigsraadet ved denne Forordning indrømmede Skattebevillingsret og raadgivende Medvirkning ved andre Fællesanliggender ikke kunde komme til Anvendelse uden efter det paagjældende Anliggendes Forhandling med Rigsdagen. Sluttelig blev, efterat dette foreløbige Rigsraad under 24de Juli 1855 havde vedtaget det, samme foreslagte, Udkast til en Fællesforfatning, ved Grundlovsbestemmelse af 29de August 1855 Grundloven af 5te Juni 1849 indskrænket til alene at gjælde for Kongeriget Danmarks særlige Anliggender, hvilken Indskrænkning dog først traadte i Kraft ifølge Rundgjørelse af 2den Octbr. næstefter samtidigt med den under denne Dato udstedte, men tilbiger,

som ovenfor bemærket, af det foreløbige Rigsraad vedtagne Fællesforfatning, ved hvis Udstedelse Forordningen af 26de Juli 1854 atter ophævedes. (Efr. isvrigt Afsnittet om Kongeriget Danmarks Forfatning for dets særlige Anliggender.)

2.

Ifølge den saaleedes under 2den Octbr. 1855 udstedte Forfatningslov for det danske Monarchiets Fællesanliggender er Regjeringsformen indskrænket monarkist, Kongemagten arvelig, Thronfølgen den i Thronfølgeloven af 31te Juli 1853 fastsatte. (§ 1.)

Kongen kan uden Rigsraadets Samtykke ikke være Regent i andre Lande (§ 2), skal høre til den evangelisk-lutherske Kirke (§ 3) og er, ligesom de kongelige Prindser, myndig, naar han har fyldt sit 18de Aar (§ 4).

Forinden Kongen tiltræder Regjeringen, afgiver han, forsaavidt saabant ei tidligere er steet af ham som Thronfølger, en skriftlig eblig Forsikring om ubrødelig at holde Forfatningslovene saavel for Fællesanliggenderne som for de enkelte Landsdeles særlige Anliggender (§ 5, cfr. Lov 1ste April 1856).

Civillisten bestemmes for Kongens Regjeringstid og kan ikke behæftes med Gjæld (§ 7).

Kongen har den højeste Myndighed over Monarchiets Fællesanliggender og udøver den gennem sine Ministre (§ 9). Han er ansvarsfri, hans Person hellig og ukrænkelig, Ministrene ansvarlige for Regjeringens Førelse (§ 10). Han udnævner og afskediger sine Ministre, bestemmer deres Antal og Forretningernes Fordeling mellem dem. Ministeriel Contrasignatur udfordres under Ansvarlighed (§ 11).

Ministrene kunne af Kongen eller Rigsraadet sættes under Tiltale, og dømmes da af Monarchiets Rigsret (§ 12). Denne bestaaer midlertidig af 15 Medlemmer: 5 valgte af Rigsraadet (nemlig 3 fra Kongeriget, 1 fra Hertugdømmet Slesvig og 1 fra Hertugdømmerne Holsteen og Lauenborg) og 10 valgte af Monarchiets øverste Domstole (nemlig 6 af Højesteret, 2 af den slesvigiske Appellationsret og 2 af den holsteen-lauenborgske Overappellationsret). Valgene, der ikke ere bundne til de nævnte Institutioners egne Medlemmer, gjælde for 8 Aar. For Følgingsmaaden anvendes Loven af 3die Marts 1852 for Kongeriget med de fornødne Modificationer, som Ketten fastsætter (midlertidig Bestem. 2). Kun med Rigsraadets Samtykke kunne Ministrene benaades for de dem af Rigsretten idømte Straffe (§ 18).

Ministrene for Fællesanliggenderne udgjøre i Forening med Ministrene for Landsdelene, under Kongens Forsæde, Geheimestatsraadet, hvori ogsaa Thronfølgeren, naar han er myndig, har og andre kongelige

Prindsen kunne gives Sæde (§ 14). Alle Føde og vigtigere Regjeringsforanstaltninger behandles i Geheimestatsraadet. Er Kongen forhindret fra at afholde et saadant, kan han lade Sagerne forhandle i Ministerconferencer under Forsæde af Conseilspræsidenten, der forelægger Kongen den af Statssecretairen førte Protocol, hvornæst Kongen bestemmer, om han vil bifalde Conferencens Indstilling eller lade sig Sagen yderligere forebrage i Geheimestatsraadet (§ 15). (De Prindsen, der maatte være Medlemmer af Geheime-Statsraadet ere berettigede til at overvære de her ommeldte Ministerconferencer, see Igl. Rescr. 3die Decbr. 1855 og Depmt. for 1856 S. 252.)

Embedsmændenes Pension bestemmes ved Pensionsloven (§ 16), og saalænge denne ikke er given, efter de nu gjældende Regler. Kongen har forbeholdt sig at bestemme Ministrenes Pensioner indtil et Beløb af 3000 Rd. (midlertidig Bestem. 3).

Spørgsmaal om Øvrighedsmyndighedens Grænser afgjøres, efter forudgaaet protocolleret Votering i en Ministerconference, af Kongen i Geheimestatsraadet og contrasigneres af de Ministre, som have været enige i samme. Øvrighedens Befaling bør dog foreløbig efterkommes (§ 20).

Forsaauidt den dømmende Magts Udøvelse er et Fællesanliggende kan den kun omrøbes ved Lov (§ 13).

3.

Den lovgivende Magt i alle Fællesanliggender er hos Kongen og Rigsraadet i Forening (§ 21). Rigsraadet er berettiget til at indgive Anragen og Besværinger til Kongen (§ 46).

Fællesanliggender ere alle, som ikke udtrykkeligt ere bestemte at skulle være særlige for de enkelte Landsdele. Competencestridigheder mellem Rigsraadet og de særlige Repræsentationer afgjøres i Geheimestatsraadet eller de i § 20 indeholde Forrifter (§ 22). Forfatningsloven berører ikke Hertugdømmerne Holsteens og Lauenborgs Forhold til det højste Forbund (§ 23).

Rigsraadet bestaaer af 80 Medlemmer, hvoraf Kongen vælger 20 for 12 Aar — nemlig 12 fra Kongeriget, 3 fra Slesvig, 4 fra Holsteen og 1 fra Lauenborg —, hvorimod af de øvrige 60, der alle vælges for 8 Aar, Medlemmerne af Landsdelenes repræsentative Forsamlinger ere berettigede til at vælge den ene Halvdeel — Rigsdagen 18, Slesvigske Stænder 5, holsteenske Stænder 6, lauenborgske Ridder- og Landflak 1 —, og den anden Halvdeel vælges ved umiddelbare Valg, nemlig 17 i Kongeriget, 5 i Slesvig og 8 i Holsteen. Ved Opøsninger beholde de kongevalgte Medlemmer deres Sæde (§§ 24—28, cfr. § 34).

Balgbar er enhver uberygtet Mand, som har Indfødsret, er 25 Aar og raabig over sit Bo. Valgret ved de umiddelbare Valg er derhos betinget af en directe Skat af 200 Rd. eller en reen aarlig Indtægt af 1200 Rd. (§ 29). I Henhold til Forfatningens 5te midlertidige Bestemmelse udkom samtidigt med Forfatningsloven en foreløbig Valglov, saavel for de umiddelbare som for de middelbare Valg. Herefter føres Risterne over de umiddelbare Vælgere jurisdictionsviis (§ 8), undtagen i Holsteen, der ved Velkendtgjærelse af 3die Novbr. 1855 i denne Henseende er deelt i 11 Districter. Spørgsmaalet om Valgberettigelse kan endelig afgjøres ved Rettergang (§ 14). Disse Valg foregaae i 9 Valgkreds, saaledes at 1ste Kreds (Sjælland) vælger 7, 2den (Volland, Falster og Fyen) 3, 3die (Nørrejylland) 7, 4de—8de Kreds (Slesvig) hver 1, og 9de Kreds (Holsteen) 8 Medlemmer, og stee ved forseglede Stemmesebler, saaledes at hvor kun eet Medlem skal vælges eller det fornødne Antal ikke er valgt ved første Scrutinium, stæer Afgjørelsen ved simpel Stemmesfleerhed, men ellers tælles kun de paa Stemmeseblerne øverst skrevne Navne og til Valget udfordres fuld Quotient af de Stemmendes Antal divideret med det Antal, der skal vælges, eller subsidiairt over halv Quotient (§§ 23—26). Paa samme Maade stemmes ved de middelbare Valg, der i hver Forsamling ledes af en kongelig Commissarius. Af de 18 Medlemmer, Rigsdagen vælger, vælges 12 af Folkethinget og 6 af Landstinget (§§ 29—32).

Rigsraadets ordentlige Samling skal holdes hvert andet Aar i 2 Maaneber, men kan een Gang i Bienniet af Kongen udsættes paa bestemt Tid, dog ikke over 4 Maaneber (Forfatningens §§ 31 og 32). Ved Dødsninger skal Rigsraadet samles inden 4 Maaneber, og flere end 2 Dødsninger kunne ikke finde Steb i Bienniet (§ 34). Ordentligviis forsamles Rigsraadet i Kjøbenhavn (§ 35).

Rigsraadets Præsident og Vicepræsident udnævnes af Kongen for hver Samling (§ 37).

Samtlige Ministre have Adgang til Deeltagelse i Rigsraadets Forhandlinger (§ 40) under fornøden Sagttagelse af Forretningsordenen.

Ifølge denne, der er fastsat ved Lov af 4de Mai 1856, og Forfatningens § 36, betjene Medlemmerne sig under Forhandlingerne efter Borgobtfindende af det danske eller tyske Sprog. Alle Forslag og Betænkninger forelægges Forsamlingen i begge Sprog, i hvilke ogsaa Forhandlingsprotocollen føres, og Afstemningen kan foredres stillet. Raadets Beslutninger udfærdiges alene paa dansk. (Forretningsordenens § 5.)

Alle Lovforslag indbringes af Regjeringen og kunne, naar de af denne-tages tilbage, ikke optages af nogen Anden. De stulle, efter at

være indbragte i et Møde, underkastes 3 Behandlinger, idet de først forhandles i deres Almindelighed og, efter at være ifølge Afstemning overgaaede til anden Behandling, ved denne eventuelt underkastes Afstemning i enkelte Affnit. Er Forslaget overgaaet til 3die Behandling, foretages det ved denne i den Form, som Regjeringen efter de foregaaende Forhandlinger finder hensigtsmæssig, og stemmes da kun om Forslaget som Heelhed. Stadfæster Kongen ikke et vedtaget Lovforslag inden 3 Maanedes, er det bortfaldet. (Forfatn. § 45, cfr. Forretningsordenens §§ 12—15).

Ingen Beslutning kan tages af Rigsraadet, med mindre over 40 Medlemmer ere tilstede og deeltage i Afstemningen (Forretn. § 28, cfr. Forfatn. § 37). Præsidenten deeltager ikke i Afstemningen. (Forretn. § 29).

Ifølge den af Rigsraadet i Henhold til Forfatningens § 39tagne Bestemmelse ere sammes Forhandlinger, naar ikke det modsatte undtagelsesviis bestemmes, offentlige, og optages i en stenographist Tidende.

Rigsraadets Medlemmer nyde et aarligt vederlag af 500 Rd. (§ 36). Embedsmænd behøve ikke Regjeringens Tilladelse til Valgets Modtagelse (§ 43.) Under Raadets Samling kan intet Medlem uden dets Samtykke fængsles eller tiltales, undtagen han er greben in flagranti. Uden Raadets Samtykke kan intet Medlem udenfor Raadet drages til Ansvar for Ytringer i samme (§ 44).

4.

Til Meddelelse af Indfødsret (som navnlig udfordres til Ansættelse som Embedsmand, § 16), Forandring i de fælles Skatter, Optagelse af fælles Statslaan, Udskrivning til Hæren eller Flaaden, Salg eller Erhvervelse af Monarchiets Domaines udfordres Lov (§§ 47—50). Ligeledes udfordres Rigsraadets Samtykke til Afstaaelse af nogen Deel af Monarchiet og til enhver Forpligtelse, som væsentlig forandrer de bestaaende statsretlige Forhold (§ 17). Kongens Ret til at slaa Mønt udøves i Overeensstemmelse med Loven (§ 51).

Ifølge Forfatningslovens § 52 skal der ved Lov fastsættes et Normalbudget, indeholdende et Overslag over de ordinaire Fællesindtægter og Udgifter, men indtil dette kan stee, skal Kongen, i Henhold til den 7de midlertidige Forfatningsbestemmelse, fastsætte et foreløbigt Normalbudget, hvilket er udstedt under 28de Februar 1856.

For hver toaarig Finantsperiode bevilges de extraordinaire Indtægter og Udgifter ved særegne Tillægslove (§ 52).

Efter § 54 maa ingen Udgift afholdes, som ikke har Hjemmel i de

nævnte finantzielle Love. Dog kan Kongen, naar Rigsraadet ikke er samlet, under særdeles paatrængende Omstændigheder og Tugttagelse af den i § 20 fastsatte Fremgangsmaade (see oven under Affnit 2 i Slutningen), beslutte Afholdelsen af ikke bevilgede Udgifter, hvorefter Beslutningen bliver at forelægge det først sammentrædende Rigsraad (§ 54). Rigeledes blive foreløbige Love, der kun kunne udstedes i særdeles paatrængende Tilfælde, naar Rigsraadet ikke er samlet, og ikke maa stride mod Forfatningen, at forelægge det først sammentrædende Rigsraad til Beslutning (§ 56).

Efter Forfatningslovens § 55 skal der for Revisionen og Decisionen af de forskellige Forvaltningsgrenes Regnskaber ved Lov oprettes en Regnskabsret, der fører Tilsyn med samtlige Regnskabsbetjente og vaager over, at ingen Udgift afholdes uden i Overensstemmelse med § 54. Statsregnskabet skal approberes ved Lov, hvortil Forslaget forelægges Rigsraadet, ledsaget af Regnskabsrettens Bemærkninger. Men indtil den saaledes tilsigtede Lov om Regnskabsretten kan udkomme, behandles Revisionen og Decisionen af de forskellige administrative Regnskaber, ifølge den 8de miblertibige Forfatningsbestemmelse, efter de hidtil gjældende Regler, og bliver da Statsregnskabet at forelægge Rigsraadet til Betænkning, forinden det endelig af Kongen approberes.

Efter Forfatningslovens § 53 skal det Beløb, hvormed Monarchiets Fællesudgifter maatte overstige dets Fællesindtægter, dækkes af de enkelte Landsdeles særlige Indtægter, saaledes at der af Kongeriget Danmark bidrages 60 pCt., af Hertugdømmet Slesvig 17 pCt. og af Hertugdømmet Holsteen 23 pCt., hvormed det i Henseende til Hertugdømmet Lauenborgs finantzielle Stilling, indtil anberledes ved Lov bestemmes, skal forblive ved det hidtil Gjældende (hvorefter Overskuddet af de fra Lauenborg indkommende Indtægter over de der faldende Udgifter indflyde i den fælles Statskasse).

Det saaledes fastsatte Forholdstal mellem de forskellige Landsdele er allerede forudsat i det under 2den Septbr. 1853 for Finantsaaret 1853/54 approberede Statsbudget (see Finantsministerens Forestilling af 25de August 1853), og er det i de respective Forfatninger for Slesvig og Holsteen (§ 2 og § 3) fastsat, at Spørgsmaal, om en Indtægt eller Udgift hører til de fælles eller særlige, indtil videre skal afgjøres efter Positionerne i bemeldte Statsbudget.

For at Forfatningsforandringer kunne vedtages af Rigsraadet, udfordres Tilstedeværelse af $\frac{3}{4}$ af dets Medlemmer og Samtykke af $\frac{2}{3}$ af de Tilstedeværende (§ 57).

IV.

Forvaltningen af Monarchiets fællesanliggender.

1.

Denne er for Tiden fordeelt mellem:

Finantsministeriet,
Ministeriet for Monarchiets fælles indre Anliggender,
Udenrigsministeriet,
Krigsministeriet og
Marineministeriet.

a. Finantsministeriet.

De under dette Ministerium henhørende Forvaltningsgrene vare indtil 1ste Novbr. 1856, væsentligst i Henhold til Bekjendtgjørelserne af 5te Decbr. 1848 og 31te Octbr. 1855, deels indbefattede i den Administration, der under Benævnelse af Finantsernes Centralbestyrelse leedes af Ministeren selv og deels henlagte under Generaltoldbdirectoratet og Generaldecisoratet for det indirecte Skattevæsen; men ved Bekjendtgjørelse af 28de Octbr. 1856 ere de tvende sidstnævnte Afdelinger indtil videre udgaaede fra Finantsministeriets Ressort og overgaaede under Ministeriet for Monarchiets fælles indre Anliggender.

Som en Følge heraf fortære for Tiden alene de efternævnte Brancher under Finantsministeren.

1. Departementet for Finantsager i Almindelighed. Under dette Departement, der har to Contoirer, af hvilke det ene er Ministeriets Expeditionsscretariat og det andet Contoir for Pensionsager, fortære alle almindelige Finantsager, Budgetvæsenet, Grabmaalingen, de topographiske Arbejder, Personalialia, samt Pensions- og Understøttelsesager.

2. Under Departementet for Assignationsvæsenet, Mønterne samt Rangskat- og Lottosager hører Assignations- og Bogholdercontoiret, hvorhos Rangskattsagerne indtil videre behandles gennem det under Kongerigets Indenrigsministerium henhørende Expeditionsccontoir for denne Landsdeels Skatteager, og Lottosagerne gennem Kongerigets Expeditionsccontoir for Stempelsager.

3. Departementet for Statsactiverne, hvorunder Contoiret af samme Navn hører, forestaaer Bestyrelsen af og Bogsøringen over de Staten tilhørende Activer.

4. Departementet for Statsgjælden, hvorunder Statsgjælscontoiret hører, har Bestyrelsen og Bogføringen over den for Monarchiet sælles Statsgjæld.

5. Departementet for Statens udenlandske Betalinger, hvorunder et paa samme Maade benævnt Contoir hører, forestaaer samtlige Staten vedkommende udenlandske Betalinger og Omsætninger i fremmed Valuta, saavel som Bestyrelsen af Finantsernes Reservecash.

6. Statsbogholderiet fører Bogholderi saavel over de for hele Monarchiet sælles som de enkelte Landsdeles særlige Statsindtægter og Udgifter, og har Behandlingen af de Statsregnskabsvæsenet vedkommende Sager.

Disse 6 Afdelinger, af hvilke de 5 første hver forestaaes af en Directeur og Statsbogholderiet af Overfinantsbogholderen, ere bemyndigede til paa Finantsministerens Begne at expedere de under samme hørende Sager.

7. Hovedklasserne (nemlig Finants hovedklassen i Kjøbenhavn, Centralkassen for Hertugdømmet Slesvig i Flensborg, Centralkassen for Hertugdømmet Holsteen i Rendsborg og Centralkassen for Hertugdømmet Lauenborg i Røgeborg) modtage Intraberne fra de locale Kassebetjente og udtælle de paa dem anviste Beløb.

8. Bestyrelsen for Pensioneringen af Militairetaternes Underklasser samt Invalidforsørgelsen, der i Henhold til Lov af 9de April 1851 § 37 bestaaer af en administrerende Directeur og 5 andre Medlemmer, hvoriblandt en Læge.

9. Det statistiske Bureau, der bearbejder og offentliggjør Oversigter over statistiske Forhold, deels i det derfra udgivne statistiske Tabelværk og deels i mindre Meddelelser, sorterer med Hensyn til sine almindelige og personelle Forhold under Finantsministeriet, men isvrigt under de forskjellige Ministerier, hvorunder det paagjældende Forhold hører.

10. Directionen for den ifølge Fundats af 30te August 1775 § 17 af Staten garanterede almindelige Enkelkasse, i hvilken efter Forordningen 4de August 1788 i Reglen alle giste Embedsmænd skulde gjøre Indskud, bestaaer af toende Directeurer, hvorunder sortere et Bogholder- og et Kasserer-Contoir. Da denne Enkelkasse under uheldige Eendomsconjuncturer havde lidt bethdelige Tab paa sine udsatte Midler og den til Grund for dens Indretning lagte Tarif ikke længere svarede til de nuværende Livsvarigheder, ophørte den med den 30te August 1845 at modtage nye Indskud, hvorimod den i 1842 oprettede Livrente- og Forsørgelsesanstalt fra samme Tid af traadte i dens Sted med Hensyn til Forpligtelsen til at sikkre Enken Pension. (Placat 22de Juli 1845).

11. Directionen for Livrente- og Forsørgelsesanstalten af 1842 samt Livsforsikringsanstalten i Kjøbenhavn bestaaer af 5 Medlemmer, hvoriblandt 2 Mathematikere. Førstnævnte Anstalt (cfr. Lov af 5te Januar 1851 om Embedsmænds Forpligtelse til at sikkere deres Enker Overlevelsesrenter) blev strax oprettet under kongelig Garanti (Col. Tid. for 1842, S. 253 og 257), hvilken ogsaa foreløbig blev meddeelt for Livsforsikringsanstalten, ligesom denne senere ifølge Interessenternes Beslutning og lgl. Resolut. af 25de Decbr. 1847 blev stillet under vedvarende kongelig Garanti og Bestyrelse (Departements-Tidende for 1849, S. 113).

b. Ministeriet for Monarchiets fælles indre Anliggender

er oprettet ved Kundgjørelse af 16de October 1855, cfr. Bekjendtgjørelse af 31te Octbr. og 8de Novbr. s. A. De under Ministeriet hørende Forvaltningsgrene bestyres deels gennem Ministeriets Secretariat og deels gennem mere selvstændige Directorater.

Under Secretariatet, der forestaaes af en Chef, henhøre, foruden de fra Directoraterne til Ministeren indkommende Sager, navnlig alle Anliggender, som vedkomme selve Rigsraadet, organiske Love om Fællesanliggender, forsaavidt disse ikke henhøre under andre Ministerier, Meddelelse af Indfødsret, Løsning af det undersaatlige Forhold og Statsklassens Mellemværende med Civillisten.

Generaltolbdirecteuren forestaaer Bestyrelsen saavel af Strøm- og Øresundstolden som af det almindelige Toldvæsen og den dermed forbundne Beskatning af Brændevin og Spillekort. For Generaltolbdirecteuren vicariere 3 Comiterebe, respective for Kongerigets, det flensvigste og det hølsteen-lauenborgske Toldvæsen, og sortere 2 Expeditionscontoirer for Kongeriget, eet for Slesvig og eet for Hølsteen og Lauenborg, foruden et Øresunds- og Strømtoldcontoir (cfr. Bekjendtgjørelse 30te Decbr. 1854).

Øresunds- og Strømtolden opkræves i Henhold til Toldrullen af 1ste Januar 1842 og tilsvarende Bekjendtgjørelse af s. D., ved Øresunds Toldkammer i Helsingør og Strømtoldkammerne i Ryborg og Fredericia.

Med Hensyn til Toldvæsenets Lønning henvises, for Kongerigets Vedkommende, til Lønningsloven af 11te Marts 1851.

Den hølsteenste Landgrændse bevogtes for den største Deel af dens Udstrækning af et militairt organiseret Gensdarmeri, og samtlige Støtster af et Arvædetoldvæsen.

De lauenborgske Toldintrader bestaae af Elb- og Stednig-Tolden samt en Land- og Transittold, hvorimod dette Hertugdømme,

saavel som Staden Altona og Flækken Wandsbeck, ikke ere indbragne under det almindelige danske Toldsystem.

Generalpostdirecteuren forestaaer Post-, Telegraph-, Befordrings- og Færgevæsenet. For Generalpostdirecteuren vicarierer en Committeret, og under Directoratet fortære, foruden et Bogholder- og et Kassere-Contoir, tre Postsecretariater. Med Hensyn til Befordrings- og Færgevæsenet, som bestyres gennem Bde Postsecretariat, er det neppe endelig afgjort om og i hvilket Omfang det henhører under Monarchiets Fællesanliggender eller de enkelte Landsdeles særlige Anliggender. Om Postvæsenet henvises navnlig til Lov om Postforsendelser af 11te Marts 1851 (cfr. Bekjendtgjørelsen af 22de Juni 1853) og Lov om Postvæsenets Lønninger af 27de Januar 1852.

Domainedirecteuren har Bestyrelsen af Monarchiets i Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig beliggende Domainer, derunder tilfælle indbefattet Skovene, de Fællesstaten tilhørende Slotte og Bygninger, Porcellainsfabriken og Etablissementet paa Frederiksbælt. Under Directoratet fortære et Domaine-Expeditions-Contoir og et Forst- og Jagtcontoir. Det tekniske Tilsyn med de under Directoratet henhørende Bygninger i Kongeriget (navnlig Christiansborg, Rosenborg, 3 Palæer paa Amalienborg, Palæet Nr. 123 i Amaliegade, Sorgenfri, Eremitagen, Frederiksberg, Frederiksborg, Kronborg, Charlottenlund, Bernstorff og Odense Slotte samt nogle andre Bygninger) er forbeelt, mellem 3 Bygningsinspecteurer (cfr. det under Kongerigets Indenrigsministerium om Bygningsinspecteurerne anførte). Om Forstbestyrelsen henvises navnlig til Lov af 25de Februar 1851 om Bestyrelsen af Statskovene i Kongeriget, cfr. Instr. 27de Marts s. A., og Patent 5te August 1852 for Hertugdømmet Slesvig. (Domainerne i Hertugdømmene Holsten og Lauenborg bestyres indtil videre igjennem Ministeriet for bemeldte Hertugdømmer.)

Colonialdirecteuren bestyrer de danske Besiddelser i Vestindien (cfr. Coloniallov af 26de Marts 1852 og de senere stedsfundne, endnu ikke afsluttede Forhandlinger om Coloniernes Stilling til Rigsdagen og Rigsaadet).

Generaldecisor for det indirecte Skattevæsen, under hvem 4 Toldrevisionscontoirer fortære, bestyrer, under Ministerens Overtilsyn (cfr. Rundgj. 30te Decbr. 1840), Toldvæsenets Regnskabs- og Kassevæsen. Quittancerne underskrives af Ministeren, til hvem Decisionerne kunne paaankes (Frø. 8de Juli 1840 § 36).

(Den væsentligst under Kongerigets Indenrigsministerium sorterende Generaldecisor for det directe Skattevæsen staaer med Hensyn til visse Revisionsanliggender, navnlig Rangsstaten og Domainerevisionen i et

lignende Forhold til Fællesindenrigsministeren, som Generaldecisor for det indirecte Skattevæsen.)

For Postvæsenets Regnskaber er et særligt Revisionscontoir og en særlig Generaldecisor.

Toldafgifterne dele sig i Indførselstold, Udførselstold, Transit-
told, Skibsafgifter og Sportler, foruden nogle mindre betydelige Afgifter
saasom Recognitioner af Handelsreisen o. d. l., hvorhos Afgiften af
Brændeviinsbrænding optrædes i Forbindelse med Toldintraderne.

Hvormange Aaand der tidligere hvilede paa Handelen turde endnu
være i frist Minde. Flere Varer kunde slet ikke indføres i Landet,
andre vare bethyngede med saa høie Afgifter, at de meget nær lignede
Forbud og atter andre, navnlig stempelspligtige Manufacturvarer, kunde
kun under meget hæmmende Betingelser indføres. Endelig udkom Forordn.
1ste Mai 1838, der danner Udgangspunctet for en friere Udvikling af
det danske Toldafgiftssystem. De Grundsætninger, hvorpaa dette Lovbud
selv angiver sig at være bygget, ere, at bringe Toldafgifterne i et pas-
sende Forhold til Handelsens, Industri- og Fabrikslidens, samt Ager-
dyrkingens Tarv, og, saavidt muligt, at tilveiebringe Lighed mellem
disse Afgifter i Kongeriget og i Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen,
samt at aabne en muligt fri Samfærdsel mellem disse Statens forstjel-
lige Dele. Medens denne Anordning medførte betydelig Lettelse, have
senere forstjellige Lovbud tilveiebragt yderligere Nedsættelser i Told-
afgifterne, ligesom Ligheden i Afgiftsystemet nu er fuldstændigt tilveie-
bragt ved de i Aaret 1853 emanerede Bestemmelser. Den danske Told-
bestatning maa erkendes at være meget liberal i Forhold til andre
Landes; Toldsatserne variere i Almindelighed mellem 3 og 20 pCt. af
Varernes Værdi og til høiere Told ere kun meget faa Artikler ansatte.
Udførselstold erlægges nu kun af 12 Artikler, medens tidligere en bety-
delig Mængde Varer vare pligtige til at erlægge denne. Transithandelen
er ligeledes efterhaanden emanciperet fra de paa den hvilende Aaand
og ikke faa Varer ere nu ganske fritagne for Erlæggelsen af Transittold.
Skibsafgifterne ere betydelige modificerede og navnlig har Fritagelsen
for Erlæggelse af Kastepenge i den indenrigste Fart medført en ikke ubig-
tig Lettelse. Ogsaa Bestatningen af Brændeviinsbrænding er modificeret.
Men uagtet mange og betydelige Lettelser for Handelen ere indtraadte
have Toldafgifterne dog været i stadig Stigen. Medens Toldintraderne,
Skibsafgifterne og Brændeviinsbrændingsafgiften, efter Fradrag af Godt-
gjørelser, men uden Afkortning af Administrationsomkostninger, i Konge-
riget Danmark og Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen i Aaret 1843
beløb c. 5,000,000 Rd., i 1844 c. 5,300,000 Rd. og i 1845 c.
5,500,000 Rd. udgjorde disse Indtægter i Finantsaaret 18^{52/54}
8,254,367 Rd., i 18^{54/55} 8,309,433 Rd. og i 18^{55/56} 9,657,471 Rd.

Toldvæsenet i Kongeriget er inddeelt i 3 Overtoldinspectorater,
nemlig for Kjøbenhavn, for Østifterne og for Nørrejylland, som hver
forestaaes af en Overtoldinspector. Under Overtoldinspectoratet for
Kjøbenhavn med Dragør og Vebæk ere ansatte: 3 Toldinspecteurer,

2 Toldskrivere, en Oplagskriver, en Posthansforvalter, en Oppebørselscontroleur for Brænderiavgift, en Kortstemplingsforvalter, 3 Havneskrivere, 19 Controleurer og 88 Toldassistenten; under Overtoldinspectoratet for Østifterne, 35 Toldinspecteurer, Toldkasserere og Toldforvaltere, 37 Controleurer med og uden Oppebørsel og 125 Toldassistenten; under Overtoldinspectoratet for Nørrejylland: 29 Toldinspecteurer, Toldkasserere og Toldforvaltere, 34 Controleurer med og uden Oppebørsel og 143 Toldassistenten. Toldvæsenet i Hertugdømmet Slesvig er underlagt en Overtoldinspecteur, under hvem fortære 27 Toldinspecteurer, Toldkasserere og Toldforvaltere, 46 Controleurer med og uden Oppebørsel og 96 Toldassistenten. Ved Toldvæsenet i Hertugdømmet Holsteen, som er inddeelt i Overtoldinspectorater, ere ansatte 29 Toldinspecteurer, Toldkasserere og Toldforvaltere, 69 Controleurer med og uden Oppebørsel og 147 Toldassistenten. Grændsetoldbeholdningen af Hertugdømmet Holsteen stæer deels ved civile Vigilanceembedsmænd under 4 Overvigilanceinspecteurer og deels ved et Gensbarmarmericorps, der bestaer af en Commandeur, 4 Lieutenanter og 371 Underofficerer og Menige.

Forretningerne ved Elb- og Stednig-Tolden i Hertugdømmet Lauenborg varetages af en Toldinspecteur, en Toldkasserer, en Toldassistent og en Kranmester og ved Land- og Transit-Tolden sammesteds af en Overtoldinspecteur, 4 Toldforvaltere, 13 Controleurer med og uden Oppebørsel og 4 Toldassistenten.

Krydstoldvæsenet er inddeelt i 2 Afdelinger, for Monarchiets Østlyst og for Vestlysten. Ved Krydstvæsenet paa Østlysten er ansat en Krydstoldinspecteur, en Næstcommanderende og 25 Assistenten og ved Krydstvæsenet paa Vestlysten en Krydstoldinspecteur, en Controleur og 24 Assistenten, foruden Skippere og andet Mandstab.

Om Øresundstolden og dens Administration henvises til den specielle Deel Pag. 72—73.

Totalsummen af de mellem samtlige Postcontoirer i det danske Monarchie (incl. Overpostamterne i Hamborg og Lübeck) udveglede private Breve har udgjort i Aaret 1854 7,193,057, i 1855 7,619,302 og i de 3 første Kvartaler af 1856 6,168,835.

Postvæsenet i Kjøbenhavn er underlagt en Overpostmester, under hvem fortære 2 Overpostcontroleurer, 5 Postcontroleurer, et Fodpostcontoir, et Personpost- og Befordringsvæsencontoir, et Jernbanepostcontoir og et Aviscontoir. Postvæsenet i det øvrige Danmark er underlagt 2 Postinspecteurer, nemlig en for Østifterne (der tillige er Postinspecteur for Slesvig) og en for Nørrejylland. I Kongeriget er 61 Postmestere (i Helsingør desuden en Postcontroleur), 9 Postexpediteurer, 6 Postførere, foruden Opsynsmænd ved Befordringsvæsenet, Expediteurer for de Rgl. Postdampskibe, Transportforvaltere, Færgeforpagtere m. fl.; i Hertugdømmet Slesvig 18 Postmestere (i Flensborg desuden en Postcontroleur), 5 Postexpediteurer og 2 Postførere; i Hertugdømmet Holsteen, der i Forening med Hertugdømmet Lauenborg er underlagt en Postinspecteur, 20 Postmestere (i Altona desuden en

Postcontrolleur) og 13 Postexpediturer; i Hertugdømmet Slesvig 3 Postmestere og 2 Postexpediturer. I Hamborg og Lübeck ere Overpostamtsdirecteurer ansatte, i Gütin en Postmester og i Schwartau en Postexpeditur.

Den electro-magnetiske Stats-Telegraph forestaaes af en Directeur, under hvem de ved de forskjellige Stationer ansatte Bestyrere, Assistenten og Telegraphister sortere. Foruden den tilstedeværende underjordiske Telegraphledning vil der ifølge Lov af 27de April 1856 blive anlagt en ny overjordist Ledning fra Helsingør over Frederiksborg, Kjøbenhavn, Korsør og Nyborg til Fredericia, og derfra saavel igjennem Jylland til Frederikshavn, som fra Fredericia til Hamborg. Desuden er der ifølge bemeldte Lov oprettet 15 nye Stationer, saaledes at der, efterat denne Bestemmelse i Loven nu er bragt til Udførelse, ere Stationer paa følgende Steder: Kjøbenhavn, Korsør, Helsingør, Frederiksborg, Nyborg, Odense, Veile, Horsens, Aarhus, Randers, Hobro, Aalborg, Hjørring, Frederikshavn, Kolbing, Haderslev, Aabenraa, Slesvig, Kiel, Hamborg og Helsingborg.

Communalbestyrelsen i Svendborg har for Communens Regning laabet oprette en Telegraphstation der.

Domainerne i Kongeriget Danmark bestaae, foruden af Slotene ialt 67,840 Tdr. Land, af meget bethdelige Godsdistricter (især i det nordlige Sjælland), nemlig Kjøbenhavns District 5727 Tdr. Hartorn, Amagerland 734 Tdr., Frederiksborg District 5374 Tdr., Kronborg District 3803 Tdr., Hirschholm District 1491 Tdr., Ødsheereds District 423 Tdr., Jægerspris 70 Tdr., Frederiksværk District 76 Tdr., Bornholm 7310 Tdr. (cfr. dette Skrifts specielle Deel Pag. 510), Baadesgaard Gods paa Lolland 662 Tdr., Falters Gods 97 Tdr., Frederiksgave og Flensstofte Godser 50 Tdr., Bjørnsholm Gods 105 Tdr. og Silkeborg Gods 20 Tdr., ialt 25,942 Tdr. Htt. Arvefæsteeiendomme, hvis Hovedgaarde dog alt forlængst, med Undtagelse af Faarholm (82½ Td. Htt.), Trollesminde (45¼ Td. Htt.) og Hille-rødsholm (41 Tdr. Htt.) paa Frederiksborg District, Grønnæssegaard (27¾ Td. Htt.) paa Frederiksværk District og Bjørnsholm (43 Tdr. Htt. A. og E. og 12¾ Td. Dist.), Padkjær (9¼ Td. Htt.) og Lundgaard (25¼ Td. Htt.) i Aalborg Amt, samt Silkeborg Hovedbygning, ere bortsolgte, medens Bønderne kun betale Arvefæstefgift o. d. l. Endvidere høre under Domainerne forskjellige enkelte Bøndergaarde, Tiender og mindre Indtægter af Fiskeri, herunder Østersbanterne i Limfjorden og ved Fladstrand, af Forstrande m. m. og endelig forskjellige Slotte og Bygninger. Med Undtagelse af Baadesgaard Gods paa Lolland, de Bjørnsholmste Godser og Silkeborg Gods, for hvilke egne Forvaltere ere ansatte, besørges Domainedæsenets Forretninger for de øvrige Districter af de resp. Amtsforvaltere. Det Staten tilhørende egentlige Fæstegods, som i Henhold til Lov af 8de April 1851 allerede for største Delen er, og Resten inden kort Tid vil være, overgaaet til Selveieendom udgjør: paa Kjøbenhavns District 21 Tdr. Htt., Frederiksborg District 97 Tdr., Kronborg Distr. 334 Tdr., Hirschholm Distr.

12 Tdr., Odsherred Distr. 2195 Tdr., Jægerspris Distr. 454 Tdr., Frederiksværk Distr. 652 Tdr., Baadesgaard Gods 51 Tdr., Falsters Gods 617 Tdr., Frederiksgave og Flenstoftes Gods 867 Tdr., Bjørnsholm Gods 445 Tdr. og Eilleborg Gods 21 Tdr., ialt 5766 Tdr. Ht.

Domainerne i Hertugdømmet Slesvig bestaae, foruden af Skovene 19,515 Tdr. Land og de af Kronen erhvervede bethdelige Augustenborgske og Graasteenske Gods og Besiddelser, nemlig Augustenborg og Rumorsgaard, Evelsgunde, Gammelgaard, Sundstrup, Rainæsgaard, Rabegaard, Raibølgaard, Rønhave og Werthemine, Slottet ved Sønderborg, Avnbølgaard, Aarup, Rielsstrup, Fjstbæk, Graasteen og Riding med Tiliggende, — af de saakaldte egentlige Domainedistricter: de Glücksborgske Allodialgods, Flæcken Cappel og Gudslog i Tønder Amt, Østerskanten ved Føhr, samt deels af Herligheds- og deels af Eiendomsret over en Mængde adspredt over hele Hertugdømmet liggende Eiendomme saavel af Bøndergaarde som af Møller og Huse, af hvilke udredes Afgifter saasom Forpagtningsafgifter, Domainecanon, Arvesæfteafgift, Landgilbe, Herrepenge, Skjoldsaetningscanon m. m. m. For de egentlige Domainedistricter ere særlige Inspecteurer, medens Domainevæsenets Forretninger for de øvrige Districters Vedkommende besørges af de resp. Amtsforvaltere.

Domainerne i Hertugdømmet Holsteen bestaae, foruden af Skovene 30,695 Tdr. Land, af de egentlige Domainier: Godset Drage, den kongl. Andeel af Godserne Wandsbeck og Wellingsbüttel, Kronprindseskog med Sophieskog, Travensalze Saltværk, Segeberg Gipsbjerg, de kongl. Udenbigsjorder i Sønderbitmarsten, samt deels Eiendoms-, og deels Herlighedsret over en bethdelig Mængde Jorder, Gaarde, Huse, Møller o. d. l., af hvilke Afgifterne omtrent ere af samme Natur som i Slesvig. Medens der for de egentlige Domainier ere egne Embedsmænd ansatte, besørges Domainevæsenets Forretninger for de øvrige Districters Vedkommende, ligesom i Danmark og Slesvig, af de resp. Oppehørsbetjente.

Domainerne i Hertugdømmet Lauenborg bestaae, foruden af de meget bethdelige Skove, der indtage et Areal af $2\frac{1}{2}$ □ Mile og indeholde 54,283 Morgen Land (1 Morgen omtrent = $\frac{1}{2}$ Td. Land), af 11 saakaldte „Borwerke“, der alle ere bortforpagtede, og deels Eiendoms- og deels Herlighedsret over enbeel andre Grundstykker, af hvilke erlægges Afgifter, saasom Meieri-Afgifter, „Herrendienstgelder“, Forpagtningsafgift og Arvesforpagtningsafgift, Kornintraber, Recognitioner, „Høheitsgælle“ m. m.

Domaine-Indtægterne, efter Fradrag af de deraf afholdte Udgifter, have efter Gjennemsnit af Finantsaarene 18⁵⁰/₅₄, 18⁵¹/₅₅ og 18⁵⁵/₅₆ udgjort i Kongeriget Danmark: Domaineindtægter 442,507 Rd., Forstintraber 232,813 Rd.; i Hertugdømmet Slesvig Domaineindtægter 593,290 Rd., Forstindtægter 116,578 Rd.; i Hertugdømmet Holsteen, Domaineindtægter 596,134 Rd., Forstindtægter 119,374 Rd.; i Hertugdømmet Lauenborg, Domaineindtægter 128,206 Rd., Forstindtægter 162,664 Rd.

Med Hensyn til Forst- og Jagtvæsenet er Kongeriget inddeelt i 4 Overførsterdistricter, der hver forestaaes af en Overførster. Paa 1ste:

Oversørsterdistrikt (c. 22,196 Tdr. Land) ere ansatte 8 Skovridere og 21 Skovfogder; paa 2det Oversørsterdistrikt (c. 15,032 Tdr. Land), 6 Skovridere og 20 Skovfogder; paa 3die Oversørsterdistrikt (c. 11,158 Tdr. Land), 4 Skovridere og 14 Skovfogder; paa 4de Oversørsterdistrikt (c. 18,734 Tdr. Land), 3 Skovridere, 3 Planteurer og 7 Skovfogder. Hertugdømmet Slesvig danner et Forst- og Jægermester-Distrikt, der igjen er inddeelt i 3 Oversørster-Inspectioner, som hver forestaaes af en Oversørster og under hvilke fungere 15 Skovridere og 32 Skovfogder. Forst- og Jagtvæsenet i Hertugdømmet Holsteen staaer ligeledes under en Forst- og Jægermester og er inddeelt i 3 Forstinspectioner, der hver forestaaes af en Oversørster. Ved det holsteenste Forstvæsen ere ansatte 16 Skovridere, 20 Skovfogder og 1 Forstassistent. Forstvæsenet i Hertugdømmet Lauenborg sorterer under Forst- og Jægermesteren i Hertugdømmet Holsteen og er inddeelt i 2 Forstinspectioner, der hver forestaaes af en Oversørster. Under disse fungere 16 Forstere og 8 Skovløbere.

c. Udenrigsministeriet.

Ifølge Rundgjørelsen af 24de Novbr. 1848 og allerh. Resol. 11te Decbr. s. A. henhøre under Ministeriet samtlige udenrigste Anliggender, Consulatssager derunder indbefatte, samt de umiddelbare Handelsforhold til Udlandet. Efter allerh. Resol. af 18de Februar 1856 (Depmt. S. 376) har Ministeriet 3 Departementer, som hvert forestaaes af en Chef. 3die Departement omfatter Handels- og Consulatssager, og mellem 1ste og 2det Departement fordeles alle øvrige Sager efter Ministerens nærmere Bestemmelse og navnlig i Relation til de forskjellige fremmede Stater.

Danmark har for Tiden (ult. Januar 1857) diplomatisk Repræsentation paa følgende Steder: de forenede nordamericanske Stater, Belgien, Frankrig, Nederlandene, Portugal, Preussen, Rusland, Spanien, Storbritannien, Sverrig og Norge, Tyrkiet, Forbundsbadgen i Frankfurt, de nordtyske Hoffer og Hansestederne, samt Østerrig. Forretningerne udføres ved 7 overordentlige Gesandter og befuldmægtigede Ministre, 1 Gesandt i overordentlig Mission, 3 Ministerresidenter, 1 Chargé d'Affaires og 8 Legationssecretaier.

Danmark har endvidere i Udlandet 23 Generalconsulater og 105 Consulater, under hvilke igjen forskjellige Viceconsuler ere ansatte.

d. Krigsministeriet.

Ministeriets Ordning er bestemt ved Befjendtgjørelse af 16de Juni 1856 (Depmt. S. 684).

Herefter henhøre under Ministerens Secretariat, der forestaaes af en Secretair, Modtagelse og Fordeling af de til Ministeriet

indkommende Sager; Ministeriets Organisation, Retsforhold og Personalialia; Bearbejdelse af Lovforslag og Udfærdigelse af Love, undtagen Finantslovene; Indstillinger og Expeditioner om Naadesbeviisninger, Opbevaring af Conduitelister, og alle Sager, der ikke ere henlagte under noget Departement.

Under Directionen for Commandoen, der forestaaes af en Directeur, henhøre alle Sager vedkommende Armeens Commando, derunder indbefattet Udfærdigelsen af Armeebefalinger; de Armeens Personel vedkommende organisatoriske og reglementariske Bestemmelser; Udnævnelser, Ansættelser og Afgang i Armeen; Affattelse af Fortegnelser over Armeens Personel (Etater og Styrkelister); de under Ministeriet hørende Værnepligtsager; Underviisningsvæsenet; Udfærdigelse af Bevillinger, Giftermaalstillabelser og Rejsepas; samt (nærmest under Bestyrelse af Ingenieurcorpsen) det hele militaire Bygnings- og Fortifikationsvæsen, ligesom ogsaa det egentlige Krigsmateriel og Remontevæsenet.

Under Armeens Intendantur, der forestaaes af en Chef med en Comiteret, henhøre Landmilitairetatens Deconomi og Forpleiningsvæsen, samt Affattelsen af de disse vedkommende organisatoriske og reglementariske Bestemmelser; Krigsministeriets Budget og Regnskabsoversigter; Gagerings- og Lønningsvæsenet; Indkvarteringen og Marschbestemmelser, Befordrings- og Transportvæsen; Dyrlægevæsenet; Underviisningsanstaltens Deconomi; Bestyrelsen af Legater og Tilsyn med Forsørgelsesanstalter, Munderings- og Eqpiperingsvæsen; Bogholberiet, Kassereforretningerne og Arkivet.

Endelig forestaaer en Generaldecisor Revisionen og Decisionen af samtlige Landmilitairetatens vedkommende Regnskaber.

Armeens Intendantur og Generaldecisoratet ere bemyndigede til paa Ministerens Begne at expedere de dem underlagte Sager.

En raadgivende Committee under Krigsministeriet er oprettet ifølge Kongl. Resol. 17de Juli 1856 og bestaaer af en Præsæs, 4 ordinaire Medlemmer og en Secretair.

Den danske Hær erholder sin Tilgang ved Udskrivning blandt det unge, i Regelen 22-aarige, værnepligtige Mandstabs. Rongeriget hder $\frac{2}{5}$, Hertugdømmerne $\frac{2}{5}$.

Hæren bestaaer af en staaende Hær (Linien og Krigsreserven) og Hærens Forstærkning (Fastmandsklassen og Reservklassen).

Hæren raader efter Armeeargamentationen til enhver Tid over følgende vaabensvæde Styrke:

	Linien.	Krigs- reserven.	Forskrætnings- og Fæstmandsklassen.	Talt.
Ingenieurtropper . . .	184	184	368	736
Artillerister	2,916	972	6,928	10,816
Cavallerister	3,240	3,240	5,760	12,240
Infanterister	14,560	14,560	45,760	74,880
	20,900	18,956	58,816	98,672.

Udskrivningsvæsenet sorterer for Kongerigets Vedkommende under Justitsministeriet, for Hertugdømmet Slesvig under det slesvigste Ministerium og for Hertugdømmerne Holsteen og Lauenborg under Ministeriet for disse Hertugdømmer, (cfr. det efterfølgende Afsnit III om Kongeriget Danmarks Forvaltning for dets særlige Anliggender).

Armeen bestaaer af en Generalstab, et Ingenieurcorps (hvorunder 2 Ingenieurcompagnier), en Artilleribrigade bestaaende af 2 Regimenter (12 Batterier à 8 Piecer), 1 Tøietat og 1 Pontonneercompagni, 25 Eskadroner Cavalleri, indbeelte i den Kongl. Livgarde til Hest, Husarregimentet og 5 Dragonregimentet, 23 Batailloner Infanteri, nemlig den Kongl. Livgarde til Fods, 17 Linie-Infanteri-Batailloner og 5 Jægercorps'er. Cavalleriet og Infanteriet ere indbeelte i 2 Cavalleri- og 3 Infanteribrigader, der igjen ere underlagte 3 Generalcommandoer, af hvilke 1ste Generalcommando indbefatter Sjælland og Øerne, 2den Generalcommando Nørrejylland, Thy og Hertugdømmet Slesvig og 3die Generalcommando Hertugdømmerne Holsteen og Lauenborg.

Armeens Officeerpersonale var den 1ste Januar 1857 følgende: 1 General, 6 Generallieutanter og 14 Generalmajorer; ved Hs. Maj. Kongens Adjutantstab var, foruden den tjenstgjørende Generaladjutant for Landetaten, ansat 6 Adjutanter (hvoraf 2 af Søetaten); Generalstaben havde foruden Chefen 4 Oberster og Oberstlieutanter (hvoraf 1 à la suite), 3 Majorer, 6 Capitainer af 1ste Klasse og 3 Capitainer af 2den Klasse; ved Ingenieurcorps'et, foruden Chefen, 4 Oberster og Oberstlieutanter (hvoraf 1 à la suite), 3 Majorer, 13 Capitainer af 1 Kl., 6 Capitainer af 2den Kl. (hvoraf 1 à la suite), 13 Premierlieutanter og 8 Secondlieutanter (hvoraf 2 à la suite); ved Artilleribrigaden, foruden Chefen, 6 Oberster og Oberstlieutanter (hvoraf 1 à la suite), 8 Majorer (hvoraf 1 à la suite), 23 Capitainer af 1ste Kl. (hvoraf 3 à la suite), 15 Capitainer af 2den Kl. (hvoraf 3 à la suite), 29 Premierlieutanter (hvoraf 1 à la suite), 8 Secondlieutanter à la suite; ved Cavalleriet 9 Oberster og Oberstlieutanter (hvoraf 1 Præsæs for Remontecommissionen og 1 à la suite), 9 Majorer (hvoraf 1 à la suite), 21 Ritmestere af 1ste Kl., 7 Ritmestere af 2den Kl., 50 Pr.-Lieut. (hvoraf 10 à la suite) og 71 Sec.-Lieut. (hvoraf 3 à la suite); ved Infanteriet 21 Oberster og Oberstlieutanter, 27 Majorer (hvoraf 3 à la suite), 72 Capitainer af 1 Kl. (hvoraf 4 à la suite), 26 Capitainer af 2den Kl., 162 Pr.-Lieut. (hvoraf 12 à la suite) og 217 Sec.-Lieut. (hvoraf 23 à la suite).

Armeens Krigsreserves Officeerspersonale bestod til samme Tid af: i Artilleriet 24 Sec.-Lieut.; i Cavalleriet 6 Pr.-Lieut. og 5 Sec.-Lieut. og i Infanteriet 66 Pr.-Lieut. og 56 Sec.-Lieut.

Om Bornholms Milice henvises til den specielle Deel Pag. 515.

Under 4de August 1851 blev nedsat en Commission til at tage under Overveielse og bringe i Forslag saadanne Forandringer i Armeens Organisation, som skjønnes at være til Landets og Armeens Lære og til at ubearbejde de derhen hørende Love.

e. Marineministeriet.

Ministeriet bestaaer af 4 Afdelinger.

Under den første eller Secretariat og Commando-Bureau, der forterer umiddelbart under Ministeren, hører Modtagelse og Forbedring af indkomne Sager; Commando-Sager, Skibes Udrustning, Skibschefers Instruction og Rapporter; Bemandingsreglementer og Skjtruller; Embedsansættelser, Conduitelister og Avancement; Cadetunderviisningen og Officerers Uddannelse; alle videnskabelige og tekniske Anliggender, navnlig Sølaartarchivet, Skibsconstruction, Artilleri og Takellage, samt Fortification og øvrige Bygningsarbejder; Marinens Justitsvæsen og Kirkepatronat.

Under anden Afdeling eller Admiralitets-Bureauet, der forestaaes af en Directeur, hører de ved Orlogsværftet ansatte Officianter og Mandskab, samt Nyboders Bygninger, Skolevæsen og Hospital; Løbsvæsenet; Hvervingen; Opvaskningen; Fyr- og Vagervæsenet, samt Navigationsunderviisningen.

Under tredje Afdeling eller Commissariats-Bureauet, der ligeledes forestaaes af en Directeur, hører Marinens Budget og Regnskabsoversigter, samt Deconomi og Forskning, ligesom ogsaa de civile Embedsmænds og Betjentes Lønning, samt Ministeriets Bogholberi og Pengeanviisninger.

Under fjerde Afdeling eller Revisions-Bureauet, der forestaaes af en Directeur og Generaldecisor, hører ikke blot det hele Revisionsvæsen, men tillige indtil videre Kassere- og Archiv-Forretningerne, Udfærdigelsen af Bestallinger og Afsteder, samt Svogværst- og Assistentshuset.

Flaaden bestaaer af 4 Linieskibe paa resp. 84, 84, 84 og 72 Kanoner, 6 Fregatter (hvoraf 1 rasée) paa resp. 60, 48, 46, 46 og 44 Kanoner, 4 Corvetter paa resp. 28, 20, 14 og 12 Kanoner, 4 Brigger paa resp. 16, 16, 12 og 12 Kanoner, 3 Skonnerter paa resp. 3, 1 og 1 Kanoner, 1 Kutter paa 6 Falconetter, 34 Bombe-Kanon-Chaluper, 17 Bombe-Kanon-Toller, 16 almindelige Kanon-Chaluper, 16 Transportfartøier, 2 Strubedampfregatter (hvoraf den ene er under Bygning), 2 Strubedampcorvetter, 7 Hjul-Dampskibe og 2 Strubedampbaade (hvoraf den ene er under Bygning).

Til Flaaden og Værfterne hører, foruden Officerer, et fast Mandskab bestaaende af et Artillericorps paa 265 Mand, et Matroscorps paa 173 Mand, et Værftscorps paa 327 Mand, et Haandrærkskorps paa 947 Mand, samt Opsyns- og Justitsbetjente 24 Mand, ialt 1736 Mand. Det øvrige til Flaadens Besætning fornødne Mandskab

udskrives deels af den Deel af Nationen, der ernærer sig ved Skibsfart, deels af Befolkningen i Kjøbstidtricterne og paa Verne, de saakaldte Sølimitbidtrictet. Udskrivningen til Flaaden stæer i Forening med Udskrivningen til Armeen og forterer resp. under Justitsministeriet for Kongeriget Danmark (see det efterfølgende Afsnit III om Kongerigets Forvaltning), Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig og Ministeriet for Hertugdømmerne Holsteen og Lauenborg.

Officeerscorpset bestaaer for Tiden (1. Januar 1857) af 1 Viceadmiral, 2 Contreadmiraler, 7 Commandeurer, 8 Commandeurcapitainer, 18 Capitainer, 24 Capitainlieutenanter, 40 Premierlieutenanter og 38 Secondlieutenanter.

Drlogsværftet er underlagt en Chef, under hvem fortere 2 Equipagemestere, en Inspectionsofficeer ved Reberbanen og Seilbugsvæveriet, en Chef for Mastincorpset og Vandbhgmester, en Underdirecteur ved Mastin- og Vandbhgningsvæsenet, en Fabrikmester, en Underfabrikmester, en Taffelmester og en Sjøtimester, Equipage- og Commandocontoirtet, Hoved- og Klædnings-Magazincontoirtet og Veiercontoirtet, 3 Sjøtøhuuslieutenanter, 3 Skippere, en Constructeur og 12 Miestere.

Ifølge Lov af 21de Juni 1856 skal Søetatens Officeerscorpset fra 1ste April 1858 bestaae af en Chef for Søofficeerscorpset, en Chef for Drlogsværftet, 26 Capitainer, 3 Directeurer ved Drlogsværftet, 22 Capitainlieutenanter og 72 Lieutenanter.

2.

Naar de Beløb, der ere bevilgede ved de finantsielle Tillægslove for den toaarige Finantsperiode 1856—58, lægges til de tilsvarende Positioner paa det foreløbige Normalbudget af 28de Februar 1856, og Summerne derefter halveres, hvorved altsaa et lige stort Beløb beregnes for hvert af de paagjældende to Aar, stille de aarlige Indtægter og Udgifter for hvert af disse Aar sig saaledes, som nedenfor anført.

Indtægt.

1.	Overskud af Domaineindtægter	1,755,894 Rb.
2.	— „ Hertugdømmet Lauenborg	300,000 —
3.	— „ de vestindiske Besiddelser	3,000 —
4.	Renter af og Afdrag paa Statsactiverne	1,516,040 —
5.	Sund-, Strøm- og Canalold	2,066,000 —
6.	Overskud af Told-, Skibs- og Brænderiafgifter m. m.	7,339,118 —
7.	— „ Post- og Telegraph-Indtægter	61,684 —
8.	Indtægt af Glæselotteriet	75,000 —
9.	Afstillige Indtægter (hvorunder Afdrag paa Forskud)	217,045 —
10.	Af Kassebeholdningen tages til Indtægt	75,000 —
11.	Tilskud af Landsbelenes særlige Indtægter	3,837,819 —

Tilsammen 17,246,600 Rb.

Udgift.

1. Civillisten	800,000 Rb.
2. Apanager	370,060 —
3. Geheimestatsraadet	72,400 —
4. Statsgjældens Forrentning og Afbetaling *) . . .	6,345,000 —
5. Pensionsvæsenet	1,523,700 —
6. Udenrigsministeriet	232,400 —
7. Krigsministeriet	4,314,670 —
8. Marineministeriet	1,865,062 —
9. Finantsministeriet	466,650 —
10. Ministeriet for Monarchiets fælles indre Anliggender	18,950 —
11. Rigsraadet	70,000 —
12. Afstillelige Udgifter	257,708 —
13. Uforudsæelige Udgifter	75,000 —
14. Midlertidigt Sagetillæg under Fællesministerierne	675,000 —
15. Rye Telegraphanlæg	160,000 —

Tilfammen 17,246,600 Rb.

Foraaavdt enkelte af disse Beløb afvige fra dem, der ere opførte i det under 2den October 1856 publicerede Statsbudget for Finantsaaret fra 1ste April 1856 til 31te Marts 1857, hidrører Forskjellen derfra, at i disse Administrationsgrene Indtægten eller Udgiften ikke paa Budgettet er beregnet med ganske det samme Beløb for hvert af de paagjældende to Aar, hvilket derimod, som ogsaa oven anført, her er steet for at antyde det aarlige Gjennemsnitsbeløb for Finantsperioden.

*) Monarchiets fælles Statsgjæld ansloges d. 1. April 1856 til 119,869,300 Rb.

Kongeriget Danmark.

Det er alt foran bemærket, at „Kongeriget Danmark“ her tages i den meest indskrænkede Betydning og efter denne hverken omfatter Hertugdømmerne Slesvig, Holsteen og Lauenborg eller Vilandene.

I. Beskrivelse af Landet.

Beliggenhed, Størrelse og Folkemængde.

Kongeriget er beliggende mellem $54^{\circ} 33' 50''$ og $57^{\circ} 43' 46''$ nordlig Brede, at regne fra det sydligste Punct, Gjedserodde paa Falster, til det nordligste, Stagen i Jylland, og mellem $25^{\circ} 44' 27''$ og $32^{\circ} 51' 49''$ østlig Længde fra Ferro, at regne fra Blaavandsbukt, det vestligste Punct paa Halvøen, til Ertholmene. Kongerigets Hovedbestanddele findes angivne Side 4, hvorhos de mindre Der, der høre til de enkelte Landsdele, ville findes opregnede ved Beskrivelsen af disse. Landets Grænse er alt, forsaavidt den dannes af Havet, foran angivet (S. 6—17). Fra Hertugdømmet Slesvig adskilles Kongeriget ved Kolbing-Fjord og Ronge-Aaen (fra Vandrup til Udløbet i Vesterhavet), mellem disse gaaer en to Mile lang ved Bøle betegnet Landgrænse, bestemt ved den kolbingste Rees af 1576 og Patentet af 29de October 1727. Den strækker sig syd for Byen Kolbing, mellem Landsbyerne Bonstid og Seest omkring Fobislet og Oddis Skove*). Syd for denne

*) Ganske nøiagtig kan denne Angivelse efter Forholdene dog ikke være, (See „Slesvigs Land og Folk“ af J. A. Schmidt, S. 2). I Seest Sogn, som 1566 lagdes fra Slesvig til Jylland, hører endnu Bondegården Skovdrupgaard til Slesvig, derimod hører Gaarden Nørrebygaard (1580 endnu i Frøs Herred), nogle Gaarde i Bastrup, ligesom den foregaaende i Vandrup Sogn, Byen Holte og enkelte Gaarde i Oddis og Skovborg Sogne til Nørre-Jylland, uagtet de ligge sønden for Ronge-Aaen.

Grændse ligger endvidere flere til Nørre-Jylland henhørende Enclaver indenfor Hertugbømmet Slesvigs Grændser, nemlig 1) Ribe By og Birk og 2) Lø Herred samt Møgeltonder-Ballum Birk. Til disse to Enclaver hører desuden en deel Strøgods eller enkelte Gaarde i forøvrigt slesvigsk Byer, og ligeledes ligge enkelte slesvigsk Gaarde indsprængte i Enclavernes sammenhængende Strækninger.

Rongeriget Danmarks Størrelse er 696 g. □ M. (jfr. S. 4).

Efter sidste Folketælling den 1ste Februar 1855 var Folketallet: 1,499,850 eller omtrent $1\frac{1}{2}$ Million (jfr. S. 48—52).

Om Jordbundens Beskaffenhed see S. 18—29, Klima S. 29—32 og Producter S. 32—41.

Landboforhold.

a. Om Hartkornet.

I Rongeriget har Skylsætning af Jorbeienomme fundet Sted, i Aaret 1664 efter de ældre Landgildebødder, hvorved Landet ansattes til 443,834 Tdr. Hartkorn, og i Aaret 1690 efter Opmaaling og Bonitering, hvorefter Hartkornet ansattes til 372,216 Tdr.

Ved Forordning af 24de Juni 1840, der traadte i Kraft fra 1ste Januar 1844, indførtes den nu gjældende Matriculering. Til denne, der senere er fuldenbt for Bornholm og den Deel af Jylland som ligger sønden for Kongeaaen, skeete Opmaalingen og Jordbboniteringen fra 1806 til 1822, men, forsaavidt det begjæredes, foretoges en Revision i 1842 og 1843. Jorberne ere herved ansatte til Tøgt i Forhold til 24 for bedste Jord, og Uniteten er 72,000 □ Alen boniteret Jord, saa at Stattebasis, en Tønde nyt Hartkorn, er $5\frac{3}{14}$ Td. Land til Tøkten 24. Dog vedbliver den væsentligste Deel af den ældre Landstat, som Gammelstat, at udredes efter det gamle Hartkorn, hvorimod det nye Hartkorn afgiver Basis for en mindre Deel af Landstaten samt Repartitioner. For Bornholm, hvor Skylsætningen af 1664 hidtil var den ene gjældende, er den nye Matriculering foretaget efter en Unitet af 49,600 □ Alen boniteret Jord. Paa 1 Td. nyt Hartkorn gaaer der i Gjennemsnit: i Kjøbenhavns Amt $9\frac{1}{4}$ Td. Land, i Frederiksborg Amt 12 Tdr., i Holbæk Amt $11\frac{1}{4}$ Td., i Sorø Amt 10 Tdr., i Præstø Amt $9\frac{1}{2}$ Td., paa Bornholm 12 Tdr., i Odense Amt $9\frac{3}{4}$ Td., i Svendborg Amt $10\frac{1}{4}$ Td., paa Volland og Falster $8\frac{3}{4}$ Td., i Hjørring Amt $31\frac{1}{4}$ Td., i Thisted Amt $21\frac{3}{4}$ Td., i Aalborg Amt 28 Tdr., i Viborg Amt $27\frac{1}{2}$ Td., i Randers Amt 17 Tdr., i Århus Amt

10³/₄ Td., i Skanderborg Amt 25³/₄ Td., i Veile Amt 19 Tdr., i Ringkjøbing Amt 43¹/₂ Td., i Ribe Amt (nordenfor Kongeaaen) 42¹/₄ Td. I Gjennemsnit gaaer der paa Verne 10 Tdr. Land paa 1 Td. nyt Hartkorn, i Jylland 26¹/₄ Td., og i hele Kongeriget 17¹/₄ Td.

Hartkornet for Ager og Eng, samt Skovfald, er nu som følger:

	Ager og Eng.		Skov- fald.
	Gammelt Hartkorn	Nyt Hartkorn	
	Tdr.	Tdr.	Tdr.
Skjælland og Møen	113,877	113,778	3,777
Bornholm	8,296	6,048	
Føland og Falsker	29,316	30,153	919
Fyen og Langeland	55,891	56,909	951
Jylland	164,836	170,972	620
Tilfsammen	372,216	377,860	6,267

Det ovenanførte Ager og Engs Hartkorn er i den nye Matriful fordeelt paa de enkelte Amter faaledes:

	Tdr.	Skpr.	Fbd.	Alb.
Kjøbenhavn's Amt	21,669	2	"	2
Frederiksborg —	16,197	4	3	2 ¹ / ₄
Solbæk —	24,437	"	2	1 ¹ / ₄
Sors —	23,478	3	1	" ¹ / ₂
Præsto —	27,995	4	2	" ¹ / ₂
Bornholm —	6,048	1	2	2 ¹ / ₂
Maribo —	30,152	5	1	2 ¹ / ₄
Odense —	31,277	"	1	1 ¹ / ₄
Svendborg —	25,632	"	2	1 ¹ / ₂
Hjørring —	16,117	7	1	1 ¹ / ₂
Lysted —	13,617	4	2	" ² / ₃
Aalborg —	18,291	2	1	" ³ / ₄
Biborg —	19,353	1	3	"
Randers —	24,796	5	"	"
Aarhus —	12,664	2	"	2 ¹ / ₂
Skanderborg —	11,488	3	1	2 ¹ / ₂
Veile —	19,675	1	3	1
Ringkjøbing —	18,302	3	2	1
Ribe —	16,665	"	3	" ³ / ₄
Tilfsammen	377,860	"	2	" ¹ / ₂

b. Om Hartkornets Fordeling samt om Antallet af Gaarde og Huse.

At Kongerigets Hartkorn henhører kun en mindre Deel til de større Jordbrug, hvorimod den langt overveiende Deel er fordeelt mellem mindre Jordbrug af forskjellig Art og Størrelse; dog optages den største Deel af Hartkornet af de egentlige Bøndergaarde eller Jordbrug mellem 12 og 4 Tdr. Hartkorn; mindre Gaarde paa 4—1 Td. Hartkorn, hvis Antal iøvrigt er ligesaa stort som de større Bøndergaardes, findes i langt større Mængde i Jylland end paa Øerne. Hvor stor Deel af Kongerigets Hartkorn efter den nugældende Matrikul hver af de forskjellige Klasser af Eiendomme udgjorde i Aaret 1850, vil sees af følgende Fremstilling:

	Større Jordbrug paa over 12 Tdr. Hf.	Bøndergaarde (Selveier-, Arvefæste- og Fæstegaarde).		Huse (Selveier-, Leie- og Fæstehuse).		Styldsatte Løbder, som bruges i Jælleds-Tab.	Kjøb-Tab-jorder.
		paa 4—12 Tdr. Hf.	paa 1—4 Tdr. Hf.	paa over 1 Hf. Hf.	paa under 1 Hf. Hf.		
Sjælland	16,7	63,7	9,4	6,0	0,1	1,5	1,7
Øen	11,4	64,0	12,5	7,0	0,0	1,2	3,0
Følland	21,8	63,5	5,7	6,4	0,1	0,3	2,1
Falkter	15,7	68,2	7,8	5,5	0,0	1,8	1,5
Fyen	14,8	61,5	14,2	7,0	0,0	0,4	1,7
Fangeland	22,2	50,8	15,7	9,2	0,1	0,0	1,8
Øerne (undt. Bornh.)	16,8	63,1	10,5	7,0	0,0	1,1	1,7
Jylland	10,0	45,0	33,5	7,8	0,0	1,8	1,7
Hele Kongeriget (undtagen Bornholm)	13,8	55,2	20,0	7,4	0,0	1,2	1,7
		76,1		7,4			

Medens samtlige Jordbrug over 12 Tdr. Hf., iberegnet Arvefæste- og Fæstegaarde, i Aaret 1850 udgjorde et Antal af 1715 med et Tiliggende af 50,998 Tdr. Hf., fandtes der af større Landeieendomme over 12 Tdr. Hf., som besiddes med fuldstændig Eiendomsret, kun et Antal af 1481 med et Tiliggende af 45,358 Tdr. Hf. brevet under Gaardene selv og et Veløb af 129,753 Tdr. Hf. underliggende Arvefæste- og Fæstegods. Af disse 1481 større Landeieendomme fandtes paa Øerne 811 med 28,818 Tdr. Hf. Tiliggende under Gaardene selv og 97,240 Tdr. Hf. Bøndergods, og i Jylland 670 med 16,540 Tdr. Hf. Tiliggende under Gaardene selv og 32,513 Tdr. Hf. Bøndergods. Med Hensyn til Størrelsen af de enkelte Gaardes eget Jordbrug viser sig en ikke ringe Forskjel, ligesom der ogsaa paa Øerne findes forholdsvis flere Gaarde med større Jordtiliggende end i Jylland.

	Over 60 Tdr. Hartkorn.	Mellem 60 og 25 Tdr. Hartkorn.	Mellem 25 og 12 Tdr. Hartkorn.
Derne	150 Gaarde (med i Alt 12267 Tdr. Hartk.).	243 Gaarde (med i Alt 9758 Tdr. Hartk.).	418 Gaarde (med i Alt 6793 Tdr. Hartk.).
Jylland	25 Gaarde (med i Alt 1942 Tdr. Hartk.).	199 Gaarde (med i Alt 7132 Tdr. Hartk.).	446 Gaarde (med i Alt 7466 Tdr. Hartk.).
Hele Kongeriget	175 Gaarde (med i Alt 14209 Tdr. Hartk.).	442 Gaarde (med i Alt 16690 Tdr. Hartk.).	864 Gaarde (med i Alt 14259 Tdr. Hartk.).

Til Huse eller Jordbrug paa under 1 Td. Hartkorn henligger som anført kun $\frac{1}{18}$ Deel af Kongerigets Hartkorn, idet der i Maaret 1850 fandtes 108,182 Huse af alle Slags med 27,938 Tdr. Hartkorn, heraf havde den overveiende Deel et Jordtilliggende af 1 Fdkr. Hartkorn, der var nemlig:

	Huse (Selveier-, Fæste- og Leiehuse)			
	med 1 Fdk. Hartk. og derover.		med under 1 Fdk. Hartkorn.	
	Antal.	Tdr. Hartk.	Antal.	Tdr. Hartk.
Sjælland	21,635	7,585	12,537	84
Moen	958	283	415	3
Folland	3,479	1,362	1,379	10
Falster	1,479	510	827	6
Fyen	9,791	4,163	3,980	28
Langeland	1,049	411	539	4
Derne (undtagen Bornholm)	38,391	14,314	19,677	135
Jylland	31,449	13,417	18,665	72
Hele Kongeriget (undtagen Bornholm)	69,840	27,731	38,342	207

Al samtlige Huse i Kongeriget (Bornholm undtagen) var der i Maaret 1850 et Antal af 54,995 Selveier- og Arvesæstehuse med 16,320 Tdr. Hartkorn og 53,187 Fæste- og Leiehuse med 11,618 Tdr. Hartkorn; men for et Antal af 4220 blandt Selveier- og Arvesæstehusene og for 7086 blandt Fæste- og Leiehusene bæres det dem tillagte Hartkorn af andre Eiendomme.

c. Om Selveier- og Fæstegaarde.

Efter de i „Meddelelser fra det statistiske Bureau“ 1. 2. og 3. Samling indeholdte Oplysninger er i de 11 Aar fra 1ste Januar 1845 til 31te Decbr. 1855 solgt 7062 Fæstegaarde af 36,379 Tdr. Hartkorn og heraf overgaaet til Selveiendom 6202 Gaarde af 31,726 Tdr. Htt. og til Arvefæste 860 Gaarde af 4653 Tdr. Htt.

Af den efterfølgende Tabel vil det sees, deels hvormange Fæstegaarde og deels hvormange Selveiendoms- og Arvefæstegaarde der her- efter fandtes i hvert af Kongerigets Aanter d. 1. Januar 1856.

	Samtlige Bøndergaarde.		Deraf			
			Fæstegaarde.		Selveiendoms- og Arvefæstegaarde.	
	Antal.	Tdr. Hartk.	Antal.	Tdr. Hartk.	Antal.	Tdr. Hartk.
Kjøbenhavns Amt	2,875	15,955	942	5,972	1,933	9,983
Frederiksborg —	2,665	12,536	180	1,035	2,485	11,501
Holbæk —	3,631	17,906	1,963	9,825	1,668	8,081
Sorø —	3,161	17,344	1,512	8,747	1,649	8,597
Præstø —	3,905	21,078	2,357	13,521	1,548	7,557
Naribo —	3,812	21,787	1,300	7,877	2,512	13,910
Odense —	5,088	24,057	1,402	7,575	3,686	16,482
Esbønderborg —	4,090	18,970	2,181	11,245	1,909	7,725
Hjørring —	4,085	11,661	379	1,015	3,706	10,646
Lysteb —	2,954	10,629	148	588	2,806	10,041
Aalborg —	4,016	14,639	985	3,573	3,031	11,066
Viborg —	4,586	15,924	401	1,567	4,185	14,357
Randers —	4,567	19,857	768	3,537	3,799	16,320
Aarhus —	2,257	10,324	363	1,807	1,894	8,517
Sklænderborg —	2,697	9,260	147	543	2,550	8,717
Beile —	3,856	14,868	404	2,016	3,452	12,852
Ringkjøbing —	4,623	14,863	210	799	4,413	14,064
Ribe —	3,976	13,500	307	960	3,669	12,540
Tilfsammen	66,844	285,158	15,949	82,202	50,895	202,956

d. Om Kornpriser.

For Rug, Byg og Havre var Capitelstaxten eller den af Stifts- øvrigheden ved hvert Aars Slutning efter Gjennemsnitspriserne i det afvigte Aar satte Taxt paa Kornvarer for Sjællands Stift i Gjennemsnit:

	Rug.		Byg.		Havre.	
	Mt. bff. Gr.	§.	Mt. bff. Gr.	§.	Mt. bff. Gr.	§.
1684—1693	10	14	8	10		
1694—1703	13	9	9	12		
1704—1713	12	14	9	2		
1714—1723	13	3	9	13		
1724—1733	11	14	9	4	}	4 10
1734—1743	13	2	9	8		
1744—1753	11	4	8	4		
1754—1763	15	10	11	"	6	13
1764—1773	18	2	13	"	7	6
1774—1783	16	10	12	4	8	2
1784—1793	19	14	14	10	9	"
1794—1803	26	5	17	10	11	9
1804—1806	41	5	22	6	14	"

eller for de 3 sidstnævnte Aar i Rdb. r. S. $10\frac{2}{3}$ Rdb., $5\frac{2}{3}$ Rdb. og $3\frac{1}{2}$ Rdb.

Fra 1807—1813 steg Capitelstarten for Rug fra 6 Rdb. 4 Mt. til 131 Rdb., for Byg fra 3 Rdb. 2 Mt. til 73 Rdb. 4 Mt. 4 St. og for Havre fra 2 Rdb. 3 Mt. 8 St. til 43 Rdb. 3 Mt. bff. Cour. 1814—1817 var den i Gjennemsnit i Rigsbankpenge for Rug 16 Rdb. 3 St., Byg 9 Rdb. 20 St., Havre 5 Rdb. 70 St., og derefter:

	Rug.		Byg.		Havre.	
	Rdb.	§.	Rdb.	§.	Rdb.	§.
1818—1827	3	29	2	64	1	89
1828—1837	4	14	2	73	1	86
1838—1845	4	49	3	30	2	6
1846	7	31	5	4	3	56
1847	5	5	4	31	3	3
1848	3	19	3	3	2	8
1849	3	25	2	84	2	9
1850	3	91	3	12	2	29
1851	5	84	3	93	2	72
1852	5	22	4	26	2	62
1853	9	40	5	95	4	3
1854	6	49	4	93	3	74
1855	9	56	6	78	4	78
1856	6	36	5	74	3	87

Over Kornpriserne paa Kjøbenhavns Børs fra 1815 til Udgangen af 1855 giver den ligeoverfor staaende Tabel*) en Udsigt.

*) Tabellen, der er fulgt med dette Skrifts 2det Hefte, bliver her at indslæbe.

e. Om Agerbruget.

I ældre Tid dyrkedes sædvanlig kun de nærmest Bjerne liggende Dele af Marken, medens de fjernere Dele, der dannebe Overdrev og vare beklædte af Træer, Krat og Stene, benyttedes til Græsgang. Mod Midten af det forrige Aarhundrede begyndte Kobbeldriften fra Hølssteen at vinde Indgang paa de større Gaarde, hvorved den hele eller idetmindste den største Deel af Marken afveglende benyttedes til Kornavl og Græsgang, og da Udskiftningen i Slutningen af Aarhundredet havde fundet Sted over den største Deel af Landet kom de fleste Overdrev under Ploven og en Art Kobbeldrift fandt ogsaa Indgang paa Bøndergaardene, dog albrig i det Omfang som i Hølssteen, da Jorden her ikke giver saa godt Græs, og Korn dyrkningen i de frugtbare Dele af Landet altid har været langt vigtigere end Dvægavlen. Selv paa de større Gaarde hvor den rene Kobbeldrift havde været indført sølte man Ulemperne af de mange Kornmarker efter hverandre, ligesom ogsaa Jorden ved at henligge for lang Tid i Græs gav et ringe Udbytte. Nu for Tiden har man næsten overalt forladt den rene Kobbeldrift og nærmet sig mere til et Bøgelbrug. Med Undtagelse af Lyngheder og Kjær er nu næsten Alt bragt under Dyrkning og drives i en regelmæssig Drift, der, omenstjændt den er forskjellig i de forskjellige Dele af Landet, dog mere og mere nærmer sig en vis Gensformighed. I Almindelighed er Agerjorden inddeelt i 8 Skifter, hvoraf den ene Halvdeel benyttes til Korn, den anden til Græs og Brak; dog bevirker et større Tilliggende af Eng mange Forandringer heri. Et meget almindeligt Sædskifte er: Brak, Vintersæd, Byg, Kærter, Havre og 3 Aars Kløver, hvoraf det første Aar ganske eller tildeels benyttes til Høset og de to sidste Aars Kløver til Græsgang for Dvæget. Hos de mindre Besiddere tages ofte en Kornafgrøde mere og saaledes er det almindelige Sædskifte paa Bøndergaardene i Sjælland: Brak, Vintersæd, Byg, Kærter, Havre og 2 Aars Kløver; i dette Tilfælde tages imidlertid sjældnere Heelbrak, men Marken benyttes til Græs indtil midt i Juni, da den ombrakkes og behandles til Vintersæd. Større Undtagelser fra dette Sædskifte findes paa Lolland, Falster og Møen, hvor især hos Bønderne Kornavlen spiller en overveienende Rolle og hvor ofte indtil $\frac{2}{3}$ af Marken dyrkes med Korn og Bølgfrugter, og i de vestlige Egne af Jylland, hvor omvendt Dvægavlen er den fremherskende og ofte kun $\frac{1}{3}$ af Marken benyttes til Korn. Man finder saaledes hos de første ofte Jorden deelt i 6 Marker, der dyrkes med Brak, Hvede, Kærter, Byg, Havre, Kløver; hos de sidste 9 Marker med Brak, Rug, Byg, Havre og 5 Aars Græsleie. Paa de større Gaarde er dog over hele Landet

Driften mere eensformig, og man lægger nu selv i de bedste Kornegne megen Vægt paa Dværgavlén, ligesom ogsaa Kornavlén ved den bedre Dyrkning drives i langt større Omfang i det vestlige Jylland end tidligere.

Besætningen bestaaer i hele Landet fortrinsviis af Mallekøer; hvor disse findes ubelukkende holdes paa frugtbar Jord 1 Ko paa 3—4 Tdr. Land, men da der imidlertid paa alle mindre og de fleste større Gaarde findes Tillæg af Ungkvæg er Antallet af Mallekøer oftest ringere. Paa mange Gaarde i det vestlige og nordlige Jylland holdes Stude eller Ungkvæg som Hovedbesætning og ved Siden af kun de til Huusholdningen nødvendige Mallekøer. Paa enkelte større Gaarde, navnlig i det nordlige Sjælland, findes Skæferier af Merinosfaar og da regnes sædvanligt 8—10 Faar at kunne holdes paa samme Areal som een Ko. Det er temmelig almindeligt paa større Gaarde at holde en Faareflo af Merinosfaar ved Siden af Besætningen af Mallekøer, der da bliver forholdsviis mindre. Hos Bønderne holdes i Regelen en halv Snees Faar for Uldens Skyld der anvendes i Huset; disse Faar ere imidlertid ikke finulsbede, men sædvanlig en Blanding af danske Faar med engelske, der giver en Uld, som egner sig godt til Huusbrug, og tillige have en Kropbygning, der giver kjøbsfulde Faar og Lam til Slagtning. Bøndernes Faarehold er dog i Aftagende, da Brugen af hjemmegjorte Stoffer aftager og man nu lægger mere Vægt paa Meieribæsenet, medens det derimod paa de større Gaarde har for har bliver almindeligere at holde mindre Flokke af Merinosfaar. Kun hvor Jordbunden er meget let og Græsset ikke stærkt nok for Køer, navnlig i Hebeegnene i Jylland, danner Faarene ogsaa paa mindre Gaarde Hovedbesætningen. Sviin holdes paa alle haade større og mindre Gaarde, men Omfanget hvori det finder Sted er saa forskjelligt, at derom ingen Regel kan opstilles.

Som Arbeidsdyr bruges saa at sige overalt kun Heste, kun i enkelte Egne af Jylland anvendes Stude og hos smaa Jordbrugere Køer som Træddyr. Paa de større Gaarde behøves i Regelen 4 Arbeidsheste for hver 100 Tdr. Land af Gaardens Størrelse; i helbige Tilfælde hvor Gaarden er velarronderet og har kort Vej til Affætningsstedet, kan Antallet reduceres til henimod 3, dog er dette kun undtagelsesviis Tilfældet og Antallet er snarere større end mindre end ovenanført. Paa Bøndergaarde med et Tilliggende af i Gjennemsnit 60 Tdr. Land Middeljord holdes mindst 4 Heste, altsaa flere end paa de større Gaarde; Hestene ere imidlertid mindre og fodres ikke saa stærkt. Hvor Hestetillæg finder Sted bliver Antallet naturligviis større, og da det er almindeligt, at der hos Bønderne holdes 1—2 Følhopper, er Antallet

af Hestene paa Bøndergaardene hyppig større end det ovenanførte, men Følhoppen bruges da kun en Tid af Aaret til Arbejde. *)

Som et Bidrag til Kjendskab om Landbovæsenets Tilstand i Kongeriget i Aaret 1853 gives Udbrag af en Beretning (see „Meddelelser fra det statistiske Bureau“ 2den Samling) om flere Agerbrugets Fremstridt betingende Forhold. Denne Beretning er Resultatet af de indkomne Besvarelser fra en stor Mængde Godseiere og Landmænd, ligesom og fra Amtmændene og enkelte Amtsråad.

1. Om Indbuddinger og Udtørringer. Raae Jorderes Opdyrkning.

Det fremgaaer af Indberetningerne, at der i de senere Aar ved Indbuddinger fra Havet, hvortil Kystens Dannelse paa mange Steder i Kongeriget frembyder rigelig Leilighed, ligesom ogsaa ved Udtørring af Søer og af Moser og sumpige Strækninger inde i Landet er indvundet ikke ubetydelige Arealer. De vigtigste Indbuddinger fra Havet ere allerede ommeldte i dette Skrifts almindelige Deel Side 5. Af Indsøer, der ere udtørrede, nævnes: Selsø-Sø i Horns Herred, 300 Tdr. Land, Munkesø ved Kallundborg Ladegaard, 30 à 40 Tdr. Land, Bilsø ved Hovedgaardens Vibstrup, c. 200 Tdr. Land; en Sø ved Gaarden Gammelgaard i Storring Sogn i Aarhuus Amt, c. 30 Tdr. Land, er udgravet, ligesom Udtørringen af Klinte-Sø i Dals Herred og Sønder-Sø ved Hovedgaardens Rugaard i Randers Amt strider rast frem.

Hvad dernæst angaaer Opdyrkning af raae Jorder, da er det noksom bekjendt, at en ikke ringe Deel af Landets Jorder endnu den Dag i Dag henligger uopdyrket; navnlig er dette Tilfældet i Jylland med dets udstrakte Heider, Flyvesandsstrækninger og Kærjorder, men ogsaa paa Verne findes der i de fleste Amter større eller mindre Arealer af raae Jorder. At Opdyrkningen altid er skreden rastest frem i de frugtbare, mere velhavende og tættere befolkede Egne af Landet, finder sin Forklaring, naar det betænkes, at Muligheden af Opdyrkningen af sige raae Jorder i større Udstrækning, forudsat at Agerdykningsprodukterne fra vedkommende Steder kunne affættes til saadanne Priser, at Dyrkningen kan give et nogenlunde Overflud, nærmest beroer paa Tilstedeværelsen af tilstrækkelig Indsigt, Kapital og Arbeidskraft.

Hvormeget der nu end er forbeholdt en kommende Tid at udrette, er dog Landets samlede Areal af raae, uopdyrkede Jorder ikke ubetyde-

*) Den foranstaaende Udsigt over Agerbruget i Kongeriget er meddeelt af Dr. Professor B. S. Jørgensen.

ligen aftaget, efterhaanden som Velstanden blandt Landbrugerne er frede frem, og en friere Udvikling af Landbosforholdene og en større Udbredelse af agronomist Indsigt har havt Fremgang. At der navnlig i den sidste halve Sneses Aar saagodtsom i alle Egne af Landet er taget særdeles betydelige Strækninger af raae Jornder under Dyrkning, fremgaaer af Beretningerne; hvorved dog bemærkes, at for Rjøbenhavn's Amts Vedkommende indberettes, at der i de senere Aar ingen Opdyrkning af raae Jornder har fundet Sted i større Udstrækning.

2. Om Markfred, Sæbsliste, Engvandings-Anlæg, Anlæg af drains.

Ved den i Slutningen af forrige Aarhundrede paabegyndte Udskiftning af Jordfællesskabet bevirkes et væsentligt Gode for Landets Agerbrug, idet enhver Jordbruger erholdt fri Raadighed i Benyttelsen af sin Jord. Denne Frihed kunde dog ikke blive af stor Betydning, medmindre Jordbrugeren formaaede at faa sig Fred paa sin Mark, og selv stræbte efter at holde denne i Hævd. Regjeringen har derfor ogsaa ved forskellige Anordninger om Hegn og Fredning søgt at fremme Bestræbelserne for denne Sag. Gjennemførelsen af Markfred har imidlertid mødt mange Vanskeligheder, dels fordi Vondestanden paa mange Steder endnu ikke tilfulde erkjender denne Sags Bigtighed, og blandt Andet kun altfor meget holder fast ved den gamle Skik om Efteraaret at opgive Været, dels fordi særegne locale Forhold ofte ere til Hinder for Fredens Overholdelse. Den mindre Jordbruger kan derfor i det Hele ikke siges endnu at vise den tilbørlige Opmærksomhed for Markfreden, medens dens Nytte dog er erkjendt af enhver indsigtsfuld Jordbruger, og den paa de større Gaarde ogsaa næsten overalt bliver efterstræbt. Almindelig Overholdelse af Markfred kan derfor ogsaa kun siges at finde Sted i enkelte Egne af Landet.

I denne Henseende staaer, som det synes, Maribo Amt øverst, idet saavel paa Volland som paa Falsster Interessen for Markernes Indhegning fra tidligere Tid har været saa almindelig, at der ikke alene overalt findes Skjel mellem Gaardene, men ogsaa mellem den enkelte Gaards Marker, og disse ere beplantede med Træer og levende Hegn. I Thyen ere ligeledes Hegn og Plantninger meget hyppige, ligesom dette ogsaa er Tilfældet paa Møen; og om end heller ikke paa disse Øer den gamle Skik at opgive Været ganske er gaaet af Brug, lægger man dog der mere Vægt end tidligere paa at passe paa Kreaturerne, naar de gaae løse, og sporer man gavnlig Virkning af de almindelig udbredte Hegn til at frede om de besaaede Marker. Med den tiltagende bedre Dyrkningsmaade aftager desuden Værets Betydning, og ogsaa paa

deens Naade bidrager Agerbrugets Fremstribt til Markfredens Besættelse. Den stærke Udbyrdelse af levende Hegn, hvor de ere almindelige, antages imidlertid af ikke faa at have haft den slavelige Virkning, som i Almindelighed tillægges de tætte Plantninger, naar de anvendes som Hegn mellem Markerne, at de nemlig ved at flygge for meget hindre Sædens Udbyrdning, at de bidrage til, at Sneen om Vinteren samler sig i altfor store Masser, og at de optage for megen Plads, som bedre kunde anvendes til Dyrdning. I de senere Aar har man paa nogle Steder derfor ogsaa begyndt at sløise de opførte Hegn, hvad det ogsaa indberettes fra Sjø-Sjælland at være Tilfældet, fornemmelig dog Mellemhegnene, der vel ogsaa bedre kunne undværes end Udhegnene, som afstille de forskjellige Gieres Lødder fra hinanden.

I Sjælland ligesom i Jylland holdes i Almindelighed paa de større Gaarde god Markfred, idet der, skøndt Hegn her ikke ere saa almindelige som paa de mindre Der, derimod vises større Opmærksomhed end tidligere for at tøre og vogte Kreaturerne, naar de om Efteraaret sættes til Græsning paa Markerne. Derimod er det hos Bønderne i Sjælland og Jylland næsten overalt Brug at opgive Hvret, og da man, detmindste paa mange Steder, heller ikke viser megen Omhyggelighed for de løslupne Kreaturers Vogtning, er det naturligt, at Markernes tidlige Tilfaaening derved forhindres, eller at de tilfaaede Marker ofte derved lide Skade. Dog have nogle af de sjællandske Amter, navnlig Frederiksborg, ogsaa med Hensyn til Markfred gjort kjendelig Fremgang. Paa enkelte Steder er derimod Bøndernes Fastholden ved den gamle Stil saa stærk, at den almindelige Ubillie mod Forandring ikke sjelden afholder den Enkelte, der kunde ønske Forbedring, fra at foretage noget Skridt hertil; saaledes hebdet det i en Vereining fra Samso, at Chikaner og Fjendskab mellem Naboer ofte opstaae formeabelst Fredning, og at det paa Grund af den indgroede almindelige Fordom er saagodtsom umuligt for den Enkelte i denne Henseende at gjøre Fremstribt.

Det bemærkes derhos fra flere Steder, at Huusmændene som oftest ere de stærkeste Modstandere af Markfreden, da dejs Overholdelse indskrænker dem i at holde saa mange Kreaturer, især Saar, som naar disse ved Løs Drift over Naboernes Marker kunne skaffe sig den Næring, som Gierens ringe Jordbød ikke er istand til at yde.

En væsentlig Hindring for Markfredens Overholdelse frembyder ogsaa paa mange Steder den mindre heldige Udskiftning, der ofte har afdeelt en Gaards Tilliggende i mange særskilt beliggende Lødder, som det næsten er umuligt at indhegne. Navnlig er dette Tilfældet i Hede-Egnene i Jylland, hvor de enkelte Gaarde have et temmelig udstrakt Jordtillæg. Der anføres saaledes, at i Ringkjøbing Amt er Markfreden kun i meget slet Tilstand, da Hegn om de langtfra Gaardene liggende

Græsgange saagodtsom intetsteds anvendes, og kun med Vanskelighed vilde kunne opføres og vedligeholdes. En Beretning fra dette Amt berører ogsaa den Ulempe, som Driften med Stude til Slesvig og Holsteen foranlediger, da det er vanskeligt for Vognene at holde Studene fra at beskadige Græstkanterne og at gaae ind paa tilgrænsende Agre.

Det er imidlertid ikke alene Kreaturerne, der bringe Ufred paa Markerne; men det fremhæves ogsaa fra nogle Steder, at der ofte skeer stor Ulempe, ved at Folk bryde Hegn for at skaffe sig Gjenveier over Marker, hvor ellers ingen Sti har været, og Opmærksomheden henledes i denne Henseende paa U hensigtsmæssigheden af den ved Forordn. 29de Octbr. 1794 § 22 fastsatte Møllers Ringhed og Maaden for dens Inddrivelse.

Nedens der saaledes paa forskjellige Steder omkring i Landet endnu vises kun liben Opmærksomhed for Markfreds Overholdelse, fremgaaer det dog af de forskjellige Beretninger, at Erkjendelsen af dens Nytte efterhaanden vinder mere Fremgang, og hertil synes Dyrkningen af Raps og andre Bladværter ikke libet at have bidraget; og hvor Bønderne have indseet det Hensigtsmæssige i en tidlig Nedlægning af Vinterfæden, ere de ogsaa ivrige for at værne om deres egen Afgrøde samt derved tillige om Andres Eiendom. Efterhaanden som en mere omhyggelig Dyrkning af Jorden finder større Udbredelse, tør det derfor forventes, at Bestræbelsen efter Markfred vil faae almindeligere Fremgang.

En anden væsentlig Betingelse for Agerdyrkningens heldige Udvikling er et hensigtsmæssigt Sædskifte*) i Forhold til Jordens Kraft og med bestandigt Hensyn paa dennes Vedligeholdelse. At der i denne Henseende er gjort almindelige Fremstribt, er en umistkjendelig Kjendsgjerning. Men det følger imidlertid af sig selv, at det især er paa de større Gaarde, at der lægges meest Vind paa en hensigtsmæssig Driftsplan, og at det især er den kyndigere Landmand, der erkjender Vigtigheden af denne, og indseer, at det mindre kommer an paa, hvad der kan give den største jevnlige Fordeel, end paa en Behandling af Jorden, der er istand til at bringe et varigere Udbytte, som i Tidens Længde kan svare til den anvendte Arbeidskraft.

Paa de større Gaarde overalt i Landet er Driftsmaaden derfor i Almindelighed grundet paa Erkjendelsen af det Rigtige i at tage et mindre Antal Kornafgrøder efter hverandre, og ved Jordens Hvile og Sædskiftet at virke til Kraftens Vedligeholdelse. Den almindelige Driftsmaade paa de større Gaarde, især paa Øerne, er derfor nærmest en Vexeldrift, eller kan maafee snarere betegnes som en Modification af Vexel- og Robbedrift, den saakaldte overkaarne Drift.

*) Om Sædskiftet sfr. det foran, S. 125 og 126, i den mere almindelige Udsigt over Agerbruget anførte.

Hos Bønderne er det derimod mere almindeligt at tage flere Kornafgrøder i samme Omgang efter Gjøbningen, og som oftest tages der 4 eller 5, ja endog 6 Halme, hvoriblandt der dog gjerne indstykkes en Afgrøde af Bælgsæd eller Rodfrugt, som bidrager til at gjøre denne Driftsmaade mindre ubtærende for Jorden, end den ellers vilde være. Betydelig Forskjel synes der i denne Henseende ikke at vise sig i de forskjellige Egne; kun hedder det i Indberetningerne fra Holbæk Amt, at selv hos Bønderne er den Overbeviisning tilstede, at et hensigtsmæssigt Sædskifte er nødvendigt, for at Jorden i Tidens Længde skal give et flækkeligt Udbytte, og at det derfor nu er en Sjældenhed at træffe en Bonde, som ikke har sin Mark inddeelt i Skifter, der overholdes temmelig nøje. I Almindelighed er Markinddelingen 8 à 9 Skifter; de drives med Brak, som oftest 5 Halme, og derefter nogle Skifter med Kløver og Græs. Ogsaa fra Ødense Amt vidne Indberetningerne om betydelige Fremskridt i denne Henseende. Det hedder saaledes, at Bonden her i Amtet just ikke er tilbøielig til at tage altfor mange Halme, og at Mergling er meget almindelig; man finder der hyppig overskaaren Drift med Gjøbning 2 Gange i Rotationen og 2 Gange Besaaening med Kløver eller Græsfrø.

Men om end paa den anden Side paa flere Steder Tilbøieligheden hos Bønderne til at vedblive i den gamle Vane, at tage for mange langstraaede Sædarter efter hverandre, endnu er fremherskende, og endog ofte kan afholde den Enkelte, som kunde ønske Forandring, fra at handle anderledes end Naboerne gjøre det, saa kan det dog ikke oversees, at en forbedret Dyrkningsmaade rundt om i hele Landet har vundet Fremgang, og at Brak og Mergling i det Hele synes at være bleven mere udbredt blandt Bønderne; den omhyggeligere Behandling af Jorden, som et velordnet Agerbrug fordrer, har efter de tyndligere Landmænds Exempel derfor i en ikke ringe Grad gjort sig gjeldende overalt, hvor de ydre Forhold ikke lægge Hindring iveien herfor.

Det er saaledes forklarligt, at Dyrkningen af de mange Ublodder, som findes ved mangfoldige Eiendomme, ikke kan være saa heldig, som paa de Marker, der ligge samlede, da Vanskeligheden i at udføre de nødvendige Forbedringer forsøges ved den længere Afstand. Især er denne Ulempe fremtrædende, hvor Udskiftningen har afdeelt en Eiendom i mange særskilt beliggende Lodder. Paa Bornholm findes der navnlig ved de fleste Gaarde nogle saadanne særskilte Lodder, der tildeels ere opfyldte med Steen og lide af Fugtighed, og hvor Driften derfor indskrænker sig til 2 Aars Havre-Afgrøder og derefter 2 Aars Græs; men efterhaanden som Eierne have Evne dertil, søge de ved Rydning og Udgrøftning at tage et større eller mindre Stykke under en forbedret Drift. Desuden gives der paa adskillige Steder i Landet mange skarpe

og sandede Jorder, hvis Dyrkning udfordrer store Arbejde og Bekostning, end Gierne see sig istand til at anvende, og det er derfor her ikke almindeligt, at Bønderne søge den størst mulige gæbliffelige Fordeel ved at tage saa mange Kornafgrøder efter hverandre, som Jorden formaaer at bære, uden at nogen regelmæssig Drift synes at kunne gjøre sig gjældende, førend den fornødne Kapitalkraft staffles tilveie til at indføre en forbedret Drift. I denne Henseende synes Forholdene i Ringkjøbing Amt mindst gunstige, ligesom overhovedet Hedestrækningerne i Jylland vel frembyde størst Banstielighed for Dyrkningsmaadens Regelmæssighed.

Fra flere Steder henledes isvrigt Opmærksomheden paa, at i de senere Aar er Kartoffeldyrkningen ikke libet aftagen paa Grund af Sygdommen hos denne Plante, og at dens Dyrkning tidligere dog bidrog til at styrke og rense Jorden for Ukrud; det maa derfor ansees for særdeles ønskeligt, at man lagde sig efter en regelmæssig Dyrkning af andre Rodfrugter; men dog vilde en mere almindelig Udbredelse af Heel-Brak være et endnu kraftigere Middel i denne Henseende, hvortil den nu almindelige Brug af Halv-Brak neppe kan ansees for at have tilstrækkelig Virkning til Jordens Reinsning.

Den almindelige Udbredelse af en til Jordernes Bestaaffenhed passende Dyrkningsmaade beroer vistnok væsentlig paa det Exempel, som kyndigere Landmænd give, og ligesom dette allerede paa mange Steder har havt god Virkning, saaledes tør det ogsaa antages, at Erfaringen fra de Bøndersteder, hvor et bedre Sædstifte er indført, vil have gavnlig Indvirkning i Almindelighed, skøndt det neppe vil stee anderledes end efterhaanden, og ligesom den ældre Slægt afløses af en yngre, hos hvem i Reglen findes mindre Fjendskab mod det Nyes Indførelse og mindre Væbhangen ved den gamle Bane.

Agerdyrkningens Fremstribt har i de senere Aar ogsaa lebet til en forbedret Behandling af Engene, medens disse tidligere ganske vare overladte til deres naturlige Udvikling.

Den store Forskjellighed i de enkelte Provindsers naturlige Bestaaffenhed og i Engenes Omfang i de forskjellige Egne, foraarsager naturligvis, at denne Sag paa nogle Steder er drevet med mere, paa andre Steder med mindre Iver; men i det Hele taget synes der i denne Henseende overalt at være vist større Virksomhed som Følge af en rigtigere Indsigt. Forøvrigt maa det bemærkes, at Engenes bedre Behandling hos os væsentligst kun bestaaer i Vandings-Anlæg, medens en mere ubdyet og omhyggeligere Dyrkning neppe nogetsteds er indført. Det er saaledes kun en enkelt Green af Engdyrkningen, hvis Fremme her kan omtales. Med Hensyn til Udførelsen maa det være nok at

bemærke, at begge de Fremgangsmaader, som afstilles under Benaab-
 nelsen af kunstige og naturlige Anlæg, benyttes, men at det ligger i
 Forholdenes Natur, at det især ere de saakaldte naturlige Anlæg, som
 have haft meest Fremgang. Overrislingen eller Paalebningen af Vandet
 paa Engene er vel Diemebet for begge Slags Anlæg; men de kunstige
 Anlæg udfordre ved Opstemningen af Vandet og det hele Anlæg samt
 ved den aarlige Vedligeholdelse større Beløstning end de naturlige;
 hvorimod de paa den anden Side antages at give forholdsmæssig rige-
 ligere Udbytte end de naturlige Anlæg.

De største Engstrækninger findes i Jylland; Vandet er der ogsaa
 langt gunstigere bestaaffet for Engvandingens Udførelse end Derne,
 hvor Falbet sjelden er tilstrækkeligt til Vandets henfigtsmæssige Paaleb-
 ning. Det er derfor ogsaa væsentligst i Jylland, at denne Sag er
 bleven fremmet, og fortrinlig Opmærksomhed er der viist herfor i Ring-
 skjolding og Ribe Amt, samt i Veile Amt; de mange Bække og Aaer,
 som gjenneffjære fornemlig den vestlige Deel af Jylland, have til-
 budt et beqvemt Middel til Overrisling, og de vidtstrakte Hebesletter
 egne sig fortrinlig til Vandingsanlæg for at bringe Lyngen til at vige
 for Græsdyrkingen.

Den simple eller saakaldte vilde Overrisling er den Maade, som
 har vundet meest Fremgang, da den lettest bringes i Udførelse, og dens
 Udbredelse i Ringkjolding Amt skyldes ogsaa den Omstændighed, at
 Amtets landøkonomiske Selskab aarlig lader nogle unge Menneſter op-
 lære i Engvandingen, som for en ringe Betaling assistere Beboerne ved
 nye Anlæg og føre Tilsyn med de ældre. Den store Betydning, som
 et forøget Udbytte af Engene har netop for de ydste Hebers Opdyr-
 ning, har ogsaa bevirket, at Engvandingens Anlæg ikke indskrænke sig til
 enkelte større Eiendomme, men anvendes meget almindelig af Bønderne,
 der især vise Interesse for de naturlige Anlæg, dels paa Grund af
 deres mindre Beløstlighed, dels paa Grund af den hurtigere indtræ-
 dende Virkning. I de andre Amt i Jylland findes vel ogsaa endeel
 Anlæg, men det synes imidlertid, som om den naturlige Bestaaffenhed
 her er mindre benyttet, end den kunde være; dog tør det ingenlunde
 overføres, at de allerede paa forskjellige Steder udførte Anlæg igjen give
 Anledning til nye Foretagender. Kunst-Anlæg ere væsentlig indskrænkede
 til de større Eiendomme.

Paa Derne er Natur-Bestaaffenheden mindre gunstig for denne Sag,
 som derfor her er indskrænket til enkelte Steder, hvor Leiligheden har
 tilbuddet sig til Vandets Opstemning. I det Hele er det langt fra, at
 Interessen herfor er bleven saaledes væk, at den har kunnet gjøre sig
 almindelig gjeldende, undtagen hvor just Naturholdene gave en gunstig
 Anledning hertil.

Imidlertid mangler det ikke paa Leilighed til at kunne anvende Engbandingen i et bethdeligere Omfang; der findes navnlig i Holbæk Amt ved den saakaldte Namose bethdelige Engstrækninger, der ved Blanding og anden Behandling ville kunne frugtbargjøres, og det er derfor beklageligt, at Engenes Dyrkning ikke endnu er bleven mere almindelig. Men det maa herved bemærkes, at selv hvor Leiligheden ellers kunde synes gunstig til Vandings-Anlæg, stille sig ofte Hindringer i veien, som den Enkelte ikke seer sig istand til at fjerne. En væsentlig Hindring i denne Henseende er den Benyttelsesret over et Aaløb, som den ene Jordbruger ofte gjør den anden stridig, og hvorved en Opstemning af Vandet altsaa gjøres vanstelig. Det turde vistnok fortjene Opmærksomhed, hvorvidt en mere almindelig Benyttelse af Vandløbene kunde tilveiebringes, uden at Hindring herimod skal rejse sig fra de i Anordn. af 29de Juli 1846 trufne Bestemmelser om Vands Afledning og Benyttelse til Jordens Forbedring, og den endelige Regulering af dette Forhold vilde upaatvivleligen bidrage meget ikke blot til en bedre Dyrkning af Engene, men i det Hele til Vandets Benyttelse til Jordens Forbedring.

I de senere Aar har man begyndt paa enkelte Steder her i Landet at anvende det i England meget benyttede Middel til Markernes Grundforbedring, nemlig Nedlæggelsen af drains eller underjordiske Rør, som skulle bortlede alt oversflødigt Vand. Der er imidlertid endnu kun paa enkelte større Eiendomme anstillet Forsøg hermed.

Hvor Forsøg ere anstillede, synes man i det Hele at have været særdeles tilfreds med Resultatet, men det maa beklages, at næsten overalt ere disse Anlæg endnu saa nye, at den almindelige Dom om Nytten af drains endnu ikke ved Erfaringens Bidnesshjørn har kunnet faae nogen Styrke; og der er saa langt fra, at disse Anlæg kunne siges at være almindelig udbredte, at de endog i mange af Landets Egne ere næsten ganske ukjendte. Dette maa forundre saa meget mere, som man dog allerede længe paa andre Maader har søgt at bevirke, hvad drains med mere Held tilsigte. Saaledes hedder det i en Indberetning fra Bornholm, at i dette Amt, hvor man liber saa meget af stadeligt, underjordist Vand, ere drains vistnok ubekjendte, men at man der i længere Tid i samme Siemod har brugt underjordiske Rønder, lagte af Smaasteen.

En væsentlig Hindring for Indførelsen af drains er vistnok Bekosteligheden af Rørene, der hidtil væsentligst ere indførte fra England mod høi Told, skjøndt man dog paa nogle Steder har begyndt med Forfærdigelsen af dem, saaledes paa Holmegaards og Strandmosegaards Fabrikker i Sjælland, paa Durupgaard paa Falster og Hesselagergaard

i Jhen. Men om der ved end Udbredelsen i den nærmeste Omegn er bleven fremmet, synes der endnu at mangle tilstrækkelig Leilighed til billig Anskaffelse af Mørene, som først vil kunne opnaaes, naar Concurrencyen mellem Teglbæreriene har virket til at nedsætte Prisen. Det kan derfor neppe ventes, at Anlæggelsen af drains vil blive saa almindelig udbredt, som det var at ønske, førend saavel Materialets Anskaffelse som Anlæggets Udførelse bliver bethdelig billigere, end det endnu er Tilfældet.

Jøvrigt fortjener det at bemærkes, at fra de vestlige Amter i Jylland ere i de senere Aar flere unge Mennesker affendte til England for at gjøre sig bekendte med den der brugte Fremgangsmaade ved Drainingen.

3. Om forbedrede Agerdyrkningsredskaber.

Naar det betænkes, at det for en væsentlig Deel afhænger af de dertil anvendte Redskaber, deels hvor godt Jordens Bearbejdning og alle andre til et Agerbrug hønhørende Arbeider blive udførte, deels hvor megen Tid og Kraft der udskræres til disse Arbeider, da er det indlysende, af hvor stor Betydning det er for et agerdyrkende Land, at dets Jordbrugere saavidt muligt til enhver Tid optage og anvende de fortrinligste af de indtil da opfundne og bekendte Redskaber. I denne Retning er der her i Landet gjort store Fremstribt i det sidste Decennium. Ikke blot hensigtsmæssigere Constructioner af ældre, men flere nye og særdeles nyttige Agerdyrknings-Redskaber og Maskiner ere indførte og vinde Aar for Aar større Udbredelse; thi uagtet de i Begyndelsen, indtil deres Hensigtsmæssighed er tilstrækkelig prøvet og constateret, i Reglen kun anskaffes af de større og mere intelligente Landeieendomsbesiddere, der ifølge selve Forholdets Natur ere henviste til at gaar forud, finde de givne Exempler, nu da den haardnakke Fastholden ved gamle Fordomme i denne Retning er begyndt at vige, hurtig Efterlignelse blandt de mindre Landeieendomsbesiddere og blandt Bønderne, forudsat at vedkommende Redskaber eller Maskiner med virkelig Fordeel lade sig anvende ogsaa i mindre Avlsbrug.

Gaaer man dernæst over til nærmere at betragte de mange forskjellige Agerdyrkningsredskaber, der omtales i Indberetningerne, da bør her først og fremmest udhæves Svingploven og den svenske Harve. Svingploven, der allerede for længere end en halv Sæes Aar tilbage i Tiden var almindelig udbredt i en Deel af Sjælland, paa Følland og i det nordlige Jhen endog blandt Bønderne, har nu overalt paa Øerne saagodtsom aldeles fortrængt den gamle tunge Hjulplov. Ogsaa i Jylland, hvor man længst vedblev at benytte Hjulploven, stjøndt i

færbedret Skikkelse, er denne nu forstørstedelen afføst af hensigtsmæssig konstruerede Spingplove, og selv hvor dette endnu ikke er Tilfældet, t. Ex. i de fleste Egne af Ringkjøbing og Ribe Amter, bliver Spingploven dog Aar for Aar almindeligere.

Næst Spingploven er den saakaldte svenske Harve det af nhere Agerdyrkningsredskaber, der er meest udbredt her i Landet, og intet andet Redskab har her saa hurtigt vundet den fortjente Anerkjendelse. I en stor Deel af Landet kan den allerede betragtes som almindelig indført, og det saavel blandt Bønderne som blandt de større Landeieendomsbesiddere, og i alle andre Egne af Landet finder den bestandig mere og mere Indpas. Indberetningerne omtale denne Harve som et fortrinligt Redskab, hvis Anvendelse allerede har haft og fremdeles vil have en heldig Indflydelse paa Agerbrugets Fremgang. Foruden denne Harves øvrige Fortrin anføres almindelig, at Baarsædarbeidet ved Anvendelsen af den svenske Harve, efter Nogles Mening navnlig naar man tillige benytter Scarificatorer eller Exstirpatorer, bliver udført ulige baade bedre og hurtigere samt med langt mindre Arbejde, idet man ved Hjælp af dette eller disse Redskaber, forudsat at Jorden er godt afgravet og omhyggelig vinterpløjet, kan spare en Deel af eller endog af den hidtil anvendte Foraarspløining. Som en væsentlig Fordeel ved denne Brug af den svenske Harve til Baarsædarbeidet anføres derhos, at man herved opnaaer at kunne udføre dette tidligere end ellers. Imod en saa ubstrakt Brug af denne Harve have dog enkelte Indberetninger fremført Indvendinger. Navnlig hedder det saaledes i en Indberetning fra Aarhus Amt, at den svenske Harve, benyttet ved Siden af Ploven istedetfor andre Harver, har vist sig som et overordentlig godt Redskab, men vil man benytte den istedetfor en Deel af Pløiningen, da maa man befrygte, at denne dens Anvendelse i Tiden vil drage fordærlige Følger efter sig. Paa Jorber, der, saalænge man pløiede dem tre Gange til Byg og to Gange til Havre, vare aldeles frie for Ufrud, har der nu, da Foraarsarbeidet til Havren alene udføres med svensk Harve, og man til Byg ikkun pløier Jorden een Gang om Foraaret, og derefter bringer Sæden ned med den svenske Harve, begyndt at vise sig endeel Tidsler, der synes at tiltage Aar for Aar. Det tilføies derhos, at hvor man til Forsøg to Aar i Rad ikke har pløiet om Foraaret, men alene med den svenske Harve har bragt Sæden ned, der have Tidslerne, skjøndt Jorden tilspindelende har været godt behandlet, allerede i det andet Aar taget meget stærk Overhaand.

Naar man imidlertid henfører til, hvormange og vægtige Stemmer der have løftet sig for den omhandlede Brug af den svenske Harve til Baarsædsarbeidet, turde det dog fremgaae som den almindelige Mening, at den under de ovennævnte Betingelser, naar der kan ikke er særdeles

ugunstige Omstændigheder tilføede, med Held kan træde istædet for Foraaroplysningen eller iulfsald for en Deel af denne.

Ved at omtale de tvende hidtil nævnte Redskaber, Svingploven og den svenske Harve, bør det slutteligen udhæves, at den betydelige Arbeidsbesparelse, der er opnaaet ved dem, har gjort det muligt, hvad der navnlig er af særdeles Betydning for de mindre Landbrug, at indskrænke Fæsteholdet og i Forhold dertil udvide Dvægbefætningerne.

Foruden den svenske Harve anvendes ogsaa almindelig den skotske Harve. Sacrificatorer, indrettede paa en hensigtsmæssigere Maade end de tidligere, anvendes flere Steder, navnlig paa Holland og Møen. Endvidere have flere Slags forædlede Harver, Pig- Steen- og Jern- tromler, Exstirpatorer, Hoppeløve, Vandfurepløve etc. vundet mere og mere Udbredelse, navnlig paa de større Gaarde. Muldstykken er almindelig indført i flere Egne af Landet; almindeligst synes den at være paa Bornholm, hvor den fornemmelig anvendes ved raae Jorders Opdyrkning til Planering af Diger og andre Ljævnheber. Fæsteste Indberetninger fra Frederiksborg og Viborg Amt nævnes den saakaldte underjordiske Pløj som et Redskab, der i de senere Aar er blevet endel udbredt.

Endelig spores der i de fleste Egne af Landet en forøget Sands for Anskaffelsen af forbedrede Haandredskaber, saasom Spader, Grebe, Jernstovle o. a. desl., og flere Indberetninger omtale, at mange duedige Landhaandværkere fabrikere og afsætte en betydelig Mængde af slige Redskaber.

De hidtil omtalte Redskaber ere saadanne, som bruges til selve Jordens Bearbejdning, men ogsaa af Redskaber og Maskiner til anden Bøndelse i Afsbruget ere flere i de senere Aar blevene mere eller mindre udbredte her i Landet. Korn-Rensmaskiner ere saaledes nu ikke blot almindelige paa de større Gaarde, men i en stor Deel af Landet meget udbredte endog hos Bønderne. Tærst- og Hakkelsesmaskiner ere i de senere Aar ligeledes meget udbredte i de fleste Egne af Landet; paa Øerne ere de begge, dog vistnok i Særdeleshed Tærstmaskiner, endog anskaffede af mange mindre Landeendomsbesiddere og Bønder, navnlig siden Krigsaarene, da Mandskabets Indkaldelse og den derved opstaaende Vanstielighed ved at erholde den fornødne Haandkraft medførte en saa stærk Opfordring til Anskaffelsen af arbejdsbesparende Maskiner. Tærstmaskinerne, der nu paa mange Steder bruges af en lettere og hensigtsmæssigere Construction end tidligere, ere undertiden forbundne med Raste- og Hakkelsesmaskiner, Meelqvarne og Kjernebæl o. a. desl. Enkelte Indberetninger, navnlig fra Odense Amt, omtale et Slags mindre Hakkelsesmaskiner til Haandkraft, og anbefale disse Maskiner, af hvilke der skal være affat en betydelig Mængde i de senere Aar, som

særdeles tidbesparende ved mindre Afskrug. Endvidere indberettes fra flere forskjellige Egne af Landet, at Korn-Rastemaskiner, der tidligere anvendes som Rensmaskiner, blive mere og mere almindelige paa de større Gaarde. Rjernemaskiner ere ligeledes mere udbredte og begynde i enkelte Egne endog at finde Indgang hos Bønderne. Saaemaskiner, navnlig til Frøsaaning, findes nu paa en Mængde større Gaarde rundtom i Landet; i enkelte Egne ere de endog anskaffede af flere mindre Eiendomsbesiddere og Bønder. Den mindre saakaldte Albanske Maskine synes at være den almindeligst anvendte til Frøsaaning. Saaemaskinen til Sæd er mindre udbredt, thiøndt ogsaa den findes anvendt paa mange større Gaarde. I en Indberetning fra Odense Amt hebdet det endog, at allerede ikke saa Bønder lægge Sædefornet med Saaemaskine. Fra flere af Dernes Amter, navnlig Frederiksborg, Holbæk, Præstø og Odense Amter, indberettes, at den amerikanske Hesterive begynder at vinde Anerkjendelse. Fra Odense Amt indberettes, at Hørslættemaskinen nu er i Brug paa mange Steber. Endelig anfører en Indberetning fra samme Amt, at den engelske Høkniv, Rodrenseren, den tydske Skivemaskine til at skjære Rodfrugter med og flere nye Redskaber, efter først at være indførte paa Hovedgaarden Hofmanskave, i de senere Aar ere udbredte i en videre Kreds selv blandt mindre Landbrugere.

4. Om Brugen af andre Gjødningsmidler end den almindelige Staldgjødning.

Da een af de fornemste Betingelser for at den dyrkede Jords Produktivitet kan vedligeholdes er, at den Kraft, den tilføjer ved at sin Afgrøde, erstattes den derved, at den gjødes tilstrækkelig, er det almindelig anerkjendt overalt, hvor Agerdyrkningen har naaet et blot nogenlunde Trin af Udvikling, at Gjødningens størst mulige Følgelse er en Sag af særdeles Vigtighed. Thiøndt nu Opmærksomheden i Særdeleshed bør være henvendt herpaa i et Land som Danmark, hvor Agerbruget er Hovederhvervet, staaer der ikke bestomindre her i Landet ikke Lidet tilbage at ønske i saa Henseende. Af de modtagne Indberetninger fremgaaer det saaledes, at flere i andre Lande under lignende Forhold som vore almindelig og med Fordeel anvendte Gjødningsmidler endnu kun ere saare lidet anerkjendte og benyttede af vore Landmænd, samt at mange navnlig mindre Agerbrugere behandle den almindelige Staldgjødning paa en saa ødsel og uordentlig Maade, at megen Gjødningskraft derved gaaer tilspilde.

Hvad nu den første af de her anførte Hovedbanker angaaer, da indberettes det fra alle Landets Egne, at Brugen af de saakaldte kunstige

Gjødningsmidler, saasom Patentgjøbning, Guano, Beenmeel, suur phosphorsuur Kalk, Gipsmeel, brændt Kalk etc., ikke har gjort væsentlige Fremstrid i de senere Aar. Vel ere de anvendte omkring i Landets forskellige Egne, men kun i enkelte, især større Afsætsbrug, og i mange endda kun forsøgsviis. Som de væsentligste Grunde til, at disse Gjødningsmidler ikke blive mere almindelig benyttede, anføre Indberetningerne deels, hvad flere af de nævnte Sorter angaaer, de betydelige Bekostninger ved Anskaffelsen og Transporten fra Fabrikkerne, deels at en Deel af de anstillede Forsøg ikke har havt fuldt tilfredsstillende Udsald. Selv i Kjøbenhavn's Omegn, hvor Fabrikernes og Oplagens Nærhed gjør Transporten mindre bekostelig, ere disse Gjødningsmidler ikke anvendte i noget særdeles Omfang.

I flere Egne synes Benyttelsen af de kunstige Gjødningsmidler endog at forekomme sjældnere nu end tidligere. I en Indberetning fra Bornholm hedder det saaledes, at der i de mange Misvæxtsaar, Bornholm havde i Perioden fra 1837 til 1846, blev anvendt en Deel af Owens Patentgjøbning, men at man senere ikke har fundet sig opfordret til at vedblive med et Gjødningsfurrogat, der syntes kun maadelig at svare Regning. En Indberetning fra Svendborg Amt siger, at Patentgjøbning tidligere var mere brugt end nu. Endvidere hedder det i en Indberetning fra Ringkjøbing Amt, at kunstige Gjødningsmidler anvendes saagodtsof aldeles ikke mere, efterat de meest anbefalede, saasom Guano, Patentgjøbning, Beengjøbning og Gips, for flere Aar siden efter Opmuntring af Amtets landøkonomiske Selskab ere prøvede af flere men uden lynnende Udsald. Endelig omtales det i en Indberetning fra Maribo Amt, at Patentgjøbning paa flere Gaarde er anvendt i ikke ubetydeligt Omfang, men at Brugen af dette Gjødningsmiddel synes snarere at aftage end at blive almindeligere end tidligere.

Owens Patentgjøbning er, saavidt det kan skjønnes af Indberetningerne, det kunstige Gjødningsmiddel, der hidtil hyppigst er anvendt her i Landet; men i flere Indberetninger fremføres den Formening, at den sure phosphorsure Kalk, eller Been opløst i Svovlsyre, med Liden vil blive det almindeligst udbredte, deels paa Grund af de heldige Resultater, flere af de med dette Middel anstillede Forsøg have givet, deels ogsaa af den Grund, at dets Transport formedelt dets ringe Volumen ikke er saa bekostelig.

I Tilberedningen af den saakaldte Kompostgjøbning staae vore Landmænd ligeledes endnu tilbage, navnlig paa Nerne. I Sjælland er denne Gjøbning, der fortrinlig egner sig for lette, sandede Jorder, mere almindelig anvendt. Den frembringes ved Blanding af den almindelige Stalbgjøbning navnlig med Tuer og Tørvejord, der tjener til baade at berige Jorden med Muld og at opfange de flydende Dele

af Gjødnngen; desuden anvendes ogsaa Kær og andre Jordarter til Kompost. I enkelte Indberetninger anføres imidlertid, at man ofte i Valget af den Jord, hvormed man blander Staldgjødnngen, ikke tager det tilbørlige Hensyn til Bestaffenheden af de Jorder, paa hvilke Gjødnngen agtes anvendt, samt at der ofte felles i den Maade, hvorpaa selve Blandingen foretages. Endvidere anvendes til Kompost eller Blandingsgjødnng Ryng, Asten af den i Hundeholingerne brugte Hebetørn, Dvnd, Tang, Tørvesmuld, Feiestarn og alt Slags Affald, som antages at kunne afgive nogen Næring for Vegetationen.

Foruden den almindelige Staldgjødnng benyttes der imidlertid ogsaa andre naturlige Gjødnngsmidler, og Brugen af flere af disse har i de senere Aar gjort endeel Fremstribt. Fra Kjøbenhavns Amt indberettes saaledes, at der, navnlig i Omegnen af Hovedstaden, anvendes en Deel af den saakaldte Jerichauske og Rhgindste Latringjødnng. Endvidere gjødes, naar Leiligheden dertil gives, undertiden med Oprensning af Damme og Vandsteder, med Afstrab af Veie o. a. desl. Tang bruges mange Steder som Gjødnng, navnlig paa Bornholm, enkelte Steder i Maribo Amt, i Thisted Amt i Sognene ved Riimfjorden, i enkelte Egne af Randers, Velle, Ringkjøbing og flere Amter. I flere Egne af Jylland bruger man at afgrave Hebetørnen, brænde den og benytte Asten som Gjødnng. Fra Ringkjøbing og Thisted Amter indberettes, at man flere Steder med Held har anvendt Nedpløining af Grønsl, navnlig af Spergel og af Voghebe. Endelig indberettes fra Ringkjøbing og Ribe Amter, at man i Sognene langs Vesterhavet, hvor der drives Havfiskeri, gjøder med Hoveberne og andet Affald af Fiske, og at dette Gjødnngsmiddel har viist sig særdeles frugtbargjørende for Jorden.

Da en Deel af Indberetningerne ved at besvare det fremsatte Spørgsmaal om Gjødnngsmidlerne tillige have omtalt Merglingen, de fleste dog med Tilføiende, at Mergel ikke virker som et Gjødnngsmiddel, tilføies her, at det fremgaaer af Indberetningernes Udtalelser desangaaende, at Merglingen i de senere Aar har gjort betydelige Fremstribt i de fleste Egne af Landet. Mindre gunstige lade imidlertid Beretningerne fra Bornholm, i hvilke det hedder, at Mergling er meget ualmindelig, samt fra flere Egne navnlig af det vestligere Jylland, i hvilke Merglingen vel har gjort Fremstribt, men dog endnu kun sjelden anvendes af Bønderne, tildeels som Følge af, at Mergelen paa mange Steder i disse Egne maa hentes langveisfra.

5. Om Omforgen for Saaesæden og Dyrtningen af
histil mindre almindelige Sædarter og Handelsplanter
(t. Ex. Raps og Hør.)

Vel er Omforgen for Saaesæden endnu ingenlunde saa stor og i den Grad almindelig her i Landet, som det var at ønske; dog vidne saagaadtsom alle Indberetninger fra Kongerigets forskjellige Amter om, at der i den Henseende er gjort ikke ringe Fremstribt i det sidste Decennium, idet den stigende Kultur, Jordens høiere Priis og fornemmelig de strenge Fordringer, som i Udlandet og navnlig paa det engelske Marked, gjøres til Kornet, have havt til Følge, at man ikke blot anvender mere Flid paa Kornets Rensning og Behandling, men ogsaa lægger mere Vægt paa en bedre og renere Udsæd. Saaledes fremhæves den tiltagende og omhyggeligere Brug af gode Rensmaskiner, som nu findes i alle Landets Egne, selv hos mange mindre Jordbrugere, medens Besidderne af de større Gaarde ikke sjelden, endog uden Godtgørelse, ublaane deres Maskiner til Dem, som ikke have Evne til at anskaffe sig saadanne. Ligeledes finde nu hyppigere Indkjøb Sted af reent og vægtigt Sædeform fra Udlandet eller de bedre Egne i Indlandet, t. Ex. af Provstirug, Chevalierbyg, forskjellige Arter af Hvede fra England og Skotland. Der vexles oftere Sæd mellem Landmændene indbyrdes, og en flittigere Fornælse finder Sted af de Sædarter, som lettest udarte. I enkelte Beretninger bliver det derhos udhævet, at ikke saa ved Forsøg prøve at udfinde den for deres Jord tjenligste Art af de enkelte Kornsorter, ligesom det heller ikke er usædvanligt, medens Kornet endnu staar paa Marken, at udsøge sig de Steder, hvorfra man vil tage sin Saaesæd. Til at vække denne større Interesse for Saaesæden have Landøkonomiske Selskaber, Landbforeninger og større Landmandsforsamlinger virket ikke lidet paa forskjellig Maade. Indsigtsfulde Landmænd have gjort Forsøg i det Større med gode fremmede Sædarter, som kunde antages at passe for vor Jordbund og vore klimatiske Forhold, og bestræbt sig for at udbrede disse blandt deres Standsfæller. Endvidere have enkelte Handelshuse forstaaet paa den rette Maade at færene deres egen Interesse med det Almindeliges, ved af egen Drift at lade komme fortrinlig Saaesæd fra Udlandet, og opmuntre til at anvende denne.

Men om det end heraf er umiskendeligt, at der nu i det Hele taget hersker en større Omhu for et fornuftigt Valg og en hensigtsmæssig Behandling af Saaesæden, saa er det paa den anden Side ikke mindre tydeligt, at det dog ikke er Tilfældet i samme Grad overalt i Landet eller blandt alle Klasser af Jordbrugere. Det er i denne som i saa mange andre Henseender som oftest de større Grundbesiddere, der

foregaae med Exemplet, og i de Egne, hvor disse findes i betydeligere Antal, og hvor en frugtbare Jordbund og et bedre Handelsmarked lønner den anvendte Flid og Udgift, finder Exemplet snart og let Efterfølgelse, medens dette langt vanskeligere virker, hvor Forholdene ere mindre gunstige.

Mest almindelig er Omsorg for Saaesæden paa Vorne, og navnlig findes der paa disse flere Egne af større Udstrækning, hvor den er brevet til en høi Grad af Udvikling. Dog bæres nu ogsaa i Jylland ret god Omsorg for Saaesæden i de østlige og nordlige Amter; navnlig er der gjort god Fremgang i Egnene omkring Wiimfjorden. Derimod staae de øvrige ufrugtbare Dele af Halvøen, skøndt ogsaa der spores Fremstrid, temmelig meget tilbage. Især er dette Tilfældet i Ribe Amt. Bonden bruger i disse Egne ikke sjelden det letteste Korn til Udsæd, fordi det giver mindst Meel og Gryn, og indskrænker sig som oftest til kun at befrie Saaesæden fra det værste Ukrud. Denne Egeghyldighed for Kornets Godhed ligger for en stor Deel i den besværlige Skibsfart paa Vestkysten og den næsten totale Mangel paa egentlige Kornhandlere der, saa at Høstens Overflud næsten ubeløst anvendes til Dvægfodring eller affættes til Brænderierne, som ere mindre nøie-seende med Hensyn til Kornets Kvalitet.

Det kan i det Hele taget siges, at Dyrtningen af hidtil mindre almindelige Sædarter er noget tiltagen. Dog kan det ikke paa Grund af den Almindelighed, hvori Indberetningerne herom ere holdte, nøiere angives, hvorledes Forholdet stiller sig for de forskjellige Arter enkeltviis og indbyrdes. Sammenlignet med tidligere Tid synes imidlertid Hveden at have gjort størst Fremgang. Den bliver Ar for Ar mere almindelig i Sjælland, hvor den, hvad der navnlig udbædes i Beretninger fra Frederiksborg Amt, paa mange Steder enten ganske eller tildeels har fortrængt Rugen. Ligeledes udbreder den sig mere paa Bornholm og i Jylland, t. Ex. i flere Egne af Viborg Amt, hvor Jorden er kold og leerbunden, og hvor den lykkes bedre end Rugen. Hvid engelsk Hvede finder megen Udbredelse. Ogsaa Vinter, der ligesom Hveden tidligere mest dyrkedes paa de mindre Øer, finde nu større Udbredelse i andre Dele af Landet, saaledes t. Ex. i Frederiksborg Amt, hvor de blakkede eller polste Vinter paa mange Steder have afløst Kartofler som Mellemæd, og i Viborg Amt, hvor de dyrkes temmelig almindelig, selv paa merglede lette Jorder. Provstirug har nu faaet Indpas næsten overalt; dog bliver Campinerug flere Steder foretrukket paa Grund af dens stærkere Straa og fastkibende Kjerne. I Jylland lægges nu mere Vind paa Bygavl end før, og torabet Byg, som tidligere ikke antoges at egne sig for den større Deel af denne Provinds,

forekommer stedsse hyppigere. Chevalierbyg bliver meget søgt, og gode hvide Havrearter afløse hyppigere den graa. Voghebe og Biffer dyrkes omtrent i samme Omfang som før.

Derimod har Dyrkningen af Handelsplanter i den senere Tid været i jævn Aftagende her i Landet, og navnlig gjælder dette i høi Grad om Rapsen. Naar undtages, at den i de sidste Aar udbreder sig temmelig i nogle Egne af Thisted og Hjørring Amter, begynder den saagodtsom overalt, selv i de Dele af Landet, hvor den før var almindelig blandt Bønderne, at indskrænkes til mindre Arealer paa de større Gaarde, og anvendes helst kun paa gode nypobruble Jorber. Grunden til denne Tilbagegang ligger for en væsentlig Deel i de høie Kornpriser, hvorefter navnlig Vintersæd er bleven betalt næsten ligesaa godt som Raps, og som gjøre det mindre tillokkende at dyrke denne Plante, der i de senere Aar har været mere og mere udsat for at forværres af Frostene, Orme og i Blomstringstiden af de stærkt tiltagende Insekter. Tilmed tærer den stærkt paa Jorden, uden at dens Straa er tjenligt til Foder og Gjødningsens Førgølse, og dernæst kræver den, ligesom de fleste andre Handelsplanter, en omhyggeligere Behandling og en større Arbeidskraft, end der altid er vedhaanden. Saaledes angives i flere Beretninger Grunden til, at Rapsen ikke har fundet en større Udbredelse i Jyllands vestligere Egne, hvor den faltholbige Luft og det strengere Klima ved at holde dens værste Fjender, Insekterne, borte synes at maatte begunstige dens Dyrkning, at ligge deels i Mangel paa Markfred og deels i, at Raps høsten ofte støber sammen med Høbjergningen, der netop for disse Egne er saa særdeles vigtig. I Ribe Amt er Rapsavlens flere Steder ophørt, navnlig som Følge af, at de fleste Jordbrugere paa Grund af Engenes Utilstrækkelighed og mindre gode Bestaffenhed ere nødt til at dyrke saadanne Værter, som kunne afgive mere Foder og Gjødning.

Ogsaa Dyrkningen af Hør er paa de fleste Steder i Aftagende. Den dyrkes vel næsten overalt, men meest kun i mindre Agerbrug til Producenternes eget Brug, og langtfra tilstrækkelig til selve Landets Forsyning. Det gode og billige maskinspundne Garn, som nu kan kjøbes overalt, og paa sine Steder en større Luxus, der foretrækker finere Stoffer, bidrager til at gjøre Jordbrugerne utilbøielige til at dyrke en Plante, som tærer endnu stærkere paa Jorden end Rapsen, og fra først til sidst ubfordrer en kostbar og omfattende Behandling, som kun de Ræreste tilfulde forstaae. Fra flere Amter klages over Mangel paa Hørberebningsanstalter og Folk, som kunde veilede Almuen og enten selv tillægge Frø eller opkjøbe og forarbejde Produktet. I en Beretning fra Svendborg Amt beklages Nedlæggelsen af Hørberebningsinstituttet paa Høffenssøde, idet der tillige hettres, at hvis man havde opmun-

tret de der oplærte Folk til hellere at forarbejde end til at avle Hør, vilde der have været til Grund til at vente, at den i dette Amt med Tiden vilde være bleven dyrket som Handelsplante. I flere af de østlige Egne af Jylland; navnlig i Aarhus og Randers Amter, synes derimod Høravlens at tiltage. Mæst dyrkes den dog endnu i den nordlige Deel af Odense Amt, hvor der forfærdiges mange linnebe Varer; og hvor oplærte Hørvingere med transportable Maskiner drage om fra Gaard til Gaard. Dog hebdet det i en Beretning derfra, at Høravlens ikke er saa stor som tidligere.

Hamp synes Aar for Aar at blive sjældnere og forekommer kun hist og her i større Omfang, t. Ex. paa Samø. Det samme kan antages at gjælde om Humle, der kun omtales i meget få Indberetninger.

Kartofler dyrkes ligeledes nu i langt mindre Omfang end tidligere, siden Kartoffelsygen har fordærvet Afgrøden; dog har deres Dyrkning vedligeholdt sig godt i flere Egne. I en Indberetning fra Frederiksbælt hebdet det saaledes, at den gode Affætning til høje Priser, som Kartoffelhøsten der har haft under Misværgen i de fleste andre Egne, har bidraget betydelig til at udbrede Velstand blandt Gudsens Jordbrugere. Ligeledes indberettes, at Kartoffelavlens har udveest sig temmelig meget i den nordvestlige Deel af Aalborg Amt og i den nordlige Deel af Ribe Amt, hvor nyanlagte Møller have tilvirket et ikke ubetydeligt Quantum Kartoffelmeel.

Senep avles kun paa enkelte Steder. Rømmen dyrkes hist og her, navnlig i Maribo Amt, med Hjelb af nogle mindre Jordbrugere og Skolelærere. Andre Handelsplanter findes kun dyrkede af og til, mæst forsøgsvis.

6. Om Omforgen for at gjøre den frembragte Sæd til god Handelsvare.

Korn er Danmarks Hoved-Udsørfelsartikel; selvfølgelig ligger der særdeles Bøgt paa, at der anvendes den tilbørlige Omhu paa at gjøre den frembragte Sæd til god Handelsvare.

For flere Decennier tilbage i Tiden vare de danske Kornvarer i det Hele taget endog paafaldende slet behandlede, og uagtet der allerebe for den Periode, der her høves for Die, var foregaaet endeel Forandring til det Bessere, navnlig i de frugtbare Egne af Landet, stod der dog endnu for en halv Sæes Aar siden særdeles Meget tilbage at uprette.

Spørges der nu, hvorvidt Omforgen for at gjøre Sæden til god Handelsvare har gjort Fremstribt i de senere Aar, da maa dette Spørgsmaal besvares derhen; at den uægteligen har gjort Fremstribt, men at

der ikke bestomindre endnu bestandig er Meget tilbage at ønske i saa Henseende. Det bemærkes derhos, at ligesom flere Indberetninger fra forskjellige Egne af Landet besvare det fremsatte Spørgsmaal benægtende, saaledes htre de Indberetninger, der udtale, at Fremstribt ere gjorte, sig indbyrdes høist forskjelligt om, i hvilken Grad. Herved turde det imidlertid, uden at overse, at Landets forskjellige Egne naturligvis ligesaa lidt i denne som i nogen anden Henseende staae netop paa samme Trin, være Grund til at minde om, hvor let de forskjellige Anstuelser og Fordringer, i Særdeleshed i et Punkt som det her omhandlede, lede til langt større Afvigelser i Bedømmelsen, end der i Virkeligheden finde Sted. Idet man derfor her ikke skal forsøge nærmere at afgjøre den større eller mindre Betydendighed af de gjorte Fremstribt, men fastholder, hvad der ovenfor er udtalt i al Almindelighed, at Omsorgen for at gjøre Sæden til god Handelsvare er tiltagen i de senere Aar, bør det imidlertid bemærkes, at naar det derhos tilføies, at den ikke bestomindre endnu langt fra er saa stor, som ønskeligt var, da gjælder det navnlig de mindre Landbrugere, der i denne Henseende, skjøndt med mange hæderlige Undtagelser, staae bethdelig tilbage for de større Eiendomsbesiddere.

Slettest synes Behandlingen af Kornvarerne at være i de ufrugtbare Egne af Jylland. Saaledes indberettes det fra Ringkjøbing og Ribe Amt, at denne Sag kun stænkes saare liden Opmærksomhed, og som en væsentlig Grund anføres, at Størstedelen af det Korn, der bliver tilovers fra Producenterne eget Forbrug, andendes til Dvægsedning eller sælges til de nærmeste Landbrænderier, hvorved baade Landmanden og Kjøbmanden savne den væsentligste Spore til ved omhyggelig Behandling at sørge for Sædens Forædling. Dog gaae flere Indberetninger fra disse Amt ud paa, at der er gjort ikke ubethdelige Fremstribt i den omhandlede Retning, hvorhos det indberettes, at Brænderiet paa Hovedgaarden Nørre-Vosborg i Ringkjøbing Amt strax fra dets Anlæggelse i Aaret 1845 har betalt Kornet efter Vægt.

Foruden at omtale den helbige Indskydelse, som Brugen af bedre og renere Saaesæd, en omhyggeligere Afgravning og Behandling af Brakjorden, hvorved Ukrudet formindskes, og tildeels ogsaa en forsigtigere Indhøstning har havt paa Sædevarernes Bestaafenhed, anføre Indberetningerne som det, der væsentligst har medvirket til de gjorte Fremstribt, deels det Hensyn, Kjøbmændene i Bestemmelsen af den Betaling, de give for Kornet, mere og mere tage til dets Vægt og øvrige Qualiteter, deels ogsaa Indførelsen af Rensmaskiner, der nu ere almindelige ikke alene paa de større Gaarde, men i en stor Deel af Landet ogsaa i Bøndergaardene. Endvidere indberettes fra enkelte Egne, at der navnlig paa de større Gaarde sørges for større og bedre Laderum,

og at Bonden i Reglen tæller sine Kornhæs strag, medens de tidligere stode længe, ofte endog hele Tiden, utællede. Imidlertid vidner netop Mængden af disse Kornhæs udenfor Gaardene tilfulde om, i hvor høi en Grad der til Iiden Vaade for Sæden mangler det tilstrækkelige Laderum.

Endelig omtales den større Omhu, som Kjøbmændene nu vise for Sædens Behandling, efterat den er kommen i deres Værge, som Noget der væsentlig har bidraget til, at de danske Kornvarer staae i større Anseelse paa de udenlandske Markeder end tidligere. Mange Kjøbmænd have saaledes anskaffet sig Korntørringsapparater eller benyttet dem hos Andre, ligesom Kjøbmændene nu i Reglen ogsaa anvende større Omhu paa Sorteringen og paa Rensningen og Rastningen af Kornet. Vistnok kan Kjøbmanden selv med sin bedste Villie ikke tilfulde raade Bod paa de Feil, som ere begaaede af Producenten ved Indhøstningen og den senere Behandling; men ikke desto mindre er denne de Handelendes større Omhu et vigtigt Fremstrid, og det saameget mere som de mindre Eiendomsbesiddere kun kunne levere smaa Quantiteter Korn i Forhold til det samlede Quantum, Kjøbmanden udfibber i een Ladning, og altsaa det Korn, der saaledes erholdes fra de mindre Landbrug, aldrig vil kunne afgive et egalt Handelsprodukt uden ved en særdeles omhyggelig Sortering og Behandling fra Kjøbmandens Side.

Imidlertid er det indlysende, at det, der fremfor alt Andet skal bidrage til, at vort Lands Kornvarer paa det engelske og andre udenlandske Markeder, hvor der gjøres de strengeste Forbringelser til Kornets Qualitet, opnaae den Anseelse, som de utvivlsomt kunne, er, at vore Kjøbmænd strengt overholde altid at betale Kornet nøiagtig i Forhold til dets forskjellige Vægt og øvrige Qualiteter. Egen Fordeel er den mægtigste Drivsjeer i slige Forhold, og naar Producenterne først erfare, at de hos ingen Kjøbmand kunne opnaae den Priis for mindre gode som for bedre Varer, lære de snart at levere et bedre Produkt. At det at betale Kornet efter Vægt og anden Qualitet endnu langt fra overalt har fortrængt den tidligere Maade at betale blot efter Tøndemaal, og at selv de Kjøbmænd, der betale efter hine Hensyn, dog meget ofte ikke gjøre tilstrækkelig Forskiel i Priisen paa gode og slette Kornvarer, anses derfor almindelig som Hovedgrunden til, at Landmændenes Omsorg for at gjøre Sæden til god Handelsvare endnu lader saa meget tilbage at ønske. Fra forskjellige Egne af Landet indberettes saaledes, at Kjøbmændene navnlig i Handelen med Bonden betale ligesaa Meget eller dog næsten ligesaa Meget for slet høstet og behandlet Sæd, som for den godt høstede, mere vægtige og velrensedde. Det tilføies derhos i flere Indberetninger, at dette vanstelig vil blive anderledes, saalænge Kornhandelen i de mindre Provindsbyer for en stor Deel ikke er i

Hænderne paa egentlige Kornhandlere, men drives som en Art Lusthandel af mange mindre Kjøbmænd ved Siden af deres Boutikshandel; thi af Frygt for ved en modsat Fremgangsmaade at støbe Runder fra Huset, vove de i Reglen ikke at give den Bonde, der salbyder flettere Sæd, Mindre, end de selv eller Andre have betalt for bedre Varer.

Endvidere anføres de Feil, der uagtet de i disse Retninger gjorde Fremskridt endnu hyppig begaaes i Valget af Saaesæd og i Særdeleshed ved Sædens Indhøstning, som væsentlige Grunde til, at vore Kornvarer ikke afgive bedre Handelsvarer; men imod disse som imod alle andre Feil, begaaede af Producenterne, er der intet sikkrere Middel end det nævnte, at Kjøbmændene betale Kornet nøiagtig i Forhold til dets forskjellige Kvalitet.

Endelig anføre enkelte Indberetninger, at de sidste Aars høie Kornpriser, saameget de end i det Hele taget have gavnet Landmanden, ikke særlig have fremmet denne Sag, da det mere er under noget lavere Priser og mindre ribende Affætning, at den rette Forskiel gjøres paa bedre og mindre gode Sædevarer.

7. Om Hesteopdrætning.

Hesteopdrætning finder Sted i meget forskjelligt Omfang i de enkelte Amter, og medens paa nogle Steder Landmanden kun holder det nødvendige Antal Heste, som behøves til Jordens Drift, og som ved Forbedringen af Agerdyrkningsredskaberne nu som oftest er mindre end tidligere, er det derimod i andre Egne almindeligt at tillægge Føl, for efter nogle Aars Forløb at sælge dem. Det fremgaaer imidlertid af de forskjellige Beretninger, at det væsentligst er hos Bønderne, at Opdrættet i visse Egne finder Sted, og om der end paa enkelte større Gaarde tillægges Heste, synes det dog langt fra, at Hesteopdrættet egentlig kan siges at stiles denne Art af Eienomme.

I flere Amter i Jylland er Hestetillægget vistnok betydeligt, især i Omegnen af Randers, i den nordlige og vestlige Deel af Viborg Amt, i Thyland og paa Morsø, og den største Deel af Hesteudførelsen fra Danmark stæer ogsaa fra Jylland. I Sjælland er Tillægget af Heste ligeledes almindeligt og har især i de sidste Aar været betydeligt. I Sjælland er det derimod kun i den nordlige Deel, Holbæk og Frederiksborg Amter, at Hesteavlens er af nogen Betydning. Paa de andre Steder af Landet er Hesteopdrætningen kun af ringe Omfang, og som oftest kjober Landmanden der andetsteds fra de Heste, som han behøver til sit Agerbrug. Opdrætningen foretages derhos langt fra overalt med den Omhu, man kunde ønske. Størst Interesse for gode Tillægsdyr, saavel Hopper som Hingste, vises vel i de Egne af Landet, hvorfra

Udførselen er almindeligt. Paa Morsø antages Hesteavlens saaledes at staae paa et meget høit Trin, hvortil Benyttelsen af Yorkshire-Hingste har bidraget meget. I Viborg Amts nordlige og vestlige Deel vides ogsaa megen Omhu i Valget af Tillæggsdyrene, ligesom man ogsaa i Omegnen af Randers tager meget Hensyn til at beholde de bedre Heste til Avlens Forsøgelse. I en Deel af Viborg Amt (Sallingland) er det derhos almindeligt at tilkjøbe sig 2- og 3aarige Plage fra de andre Egne af Amtet og opfodre dem til 5 Aars Alderen, for da at sælge dem til Brugsheste.

Paa Bornholm tillægges ogsaa endeel Heste, som derfra udføres til Sverrig og Tyskland. Men uagtet Hesteavlens tidligere der forbedres ved enkelte fra Frederiksborg Stutteri indførte Hingste, og der ogsaa senere er anskaffet nogle Blodheste, ere de bornholmste Heste dog ikke gode, da der ikke anvendes tilbørlig Omhu paa Opbrættets Pleie, og de lide desuden ofte af Sygdomme, især Kuller og Spat, som antages at hidrøre dels fra Bøndernes lave og urene Stalde, dels fra uregelmæssig Fodring og længere Tids Stillestaaen. Den tidligere Anvendelse af Drank til Fodring, som ogsaa virkede skadelig paa Hesteopbrættet, er derimod bleven sjældnere i den senere Tid.

Fra de fleste andre Egne anføres det ogsaa, at Opbrættet ikke behandles med sænderlig Omhu, samt at Bønden mere seer paa at faae Bedækningen udført for godt Kjøb end paa Hestens Egenstaber, og Afkommet bliver derfor mindre godt. Paa nogle Steder, saaledes i Veile Amt, har man gjort Forsøg med Arhbsninger, men herved er Hestetillægget kun blevet sammenblandet af de forskjellige Racers. En større Forædling findes vel i de Egne, hvor gode Hingste have været opstalde fra Landstutterierne, og navnlig synes den nærmeste Omegn omkring Frederiksborg og Røding at have haft gavnlig Virkning af Stutteriernes Nærhed, der har bidraget til at vække Bøndernes Interesse for et bedre Hestetillæg.

Det bemærkes derhos i næsten samtlige Beretninger, at Amternes landøkonomiske Selskaber vise megen Interesse for denne Sag, og fornemmelig antages Dyrtierne og Præmieuddelingerne at ville have stor Indflydelse paa Hestetillæggets Forbedring; dog antages det af Nogle, at det vilde være hensigtsmæssigere at uddele større, om end færre, Præmier istedetfor flere smaa, saaledes som det nu skeer. Fra enkelte Steder, navnlig fra Hjørring, Thisted og Viborg Amter og fra den østlige Deel af Randers Amt, hvor Mangelen paa gode Hingste er følelig, udtales Ønske om at faae Hingste af forædlet Race opstalde, hvorved det forventes, at Bestræbelsen for Sagens Fremme vilde blive mere almindelig.

8. Om Tillæg af Dvæg, Faar og Sviin.

Bistnok findes der i Kongeriget ikke nogen Egn af større Udstrækning, som i Ordet's egentlige Betydning kan siges at være ude af Stand til at forsyne sig selv med det fornødne Dvægtillæg; men Græsnings og Højbjergningens ulige Mængde og Beskaffenhed, Racernes Forskjellighed og den større eller mindre Fordeel, der efter de lokale Forhold er forbunden med egentligt Dvægopbræt, medføre, at dette langt fra overalt eller blandt alle Klasser af Jordbrugere drives i forholdsvis lige Omfang eller med samme Omhu, af hvilken Grund der ogsaa finder en betydelig Omsætning af Dvæg Sted mellem de forskjellige Provinser.

Nu som hidtil er Island den Deel af Kongeriget, hvor Dvægavlens har sit egentlige Hjem. Store Strækninger, som enten aldeles ikke eller kun med megen Møje og ringe Fordeel lade sig dyrke, ligge der ubelukkende til Græsning for Dvæget; en baade til Maskning og Fodning velstiftet Race har ved nogenlunde ordentlig Behandling samt god og tilstrækkelig Fodring vedligeholdt sig godt, og Dvægopbrættet, som for endeel Aar tilbage var begyndt at geraade i Forsald, har, opmuntret af de høiere Kjødpriser, som kunne erholdes, efterat den directe Forbindelse med England er bleven aabnet, taget nyt Opsving. Navnlig opbrættes der i de vestlige og nordlige Amter en betydelig Mængde Dvæg.

Paa Derne derimod, navnlig paa Sjælland og i Maribo Amt, finder Landmanden i Almindelighed bedre og sikkrere Regning ved at anvende sine frugtbare Jorder til Sædavl. Dvæget er desuden i Aarenes Løb der tildeels ubartet ved den kummerlige Fodring og den Rigeghdsighed, hvormed det er blevet røgtet, navnlig af den egentlige Bondestand. Det finder derfor vanskelig Affætning som Slagtevæg, og Køerne give som oftest forholdsvis kun lidt og mindre feed Melk.

Næst denne Forskiel, som saaledes finder Sted mellem Island og Derne, fremgaar det af mange Indberetninger, at der ogsaa i denne Henseende finder en ikke ringe Forskiel Sted mellem de større og mindre Jordbrugere. Disse Sidste, der som oftest mangle Evne og Indsigt til at forbedre deres Dvægbesætning, til at behandle den paa en mere hensigtsmæssig Maade, og til at bringe et godt og klæffeligt Udbytte ud af deres Meieri, finde det fordeelagtigt aarlig at tillægge een eller flere Kalve, hvorved de dog hyppig henfalde til den Feil, at holde flere Kreaturer, end en kraftig Udfodring kan tillade, og da det Dvæg, som de byde til Salg, saaledes gjerne er ved mindre godt Huld, maa de nøies med forholdsvis lave Priser. De større Eiendomsbesiddere derimod undgaae helst den Uleilighed og det Affavn af Melken, som følger

med Opbræt af Ungqvæg i bethdeligere Antal. Saalænge Priserne ikke ere for høie, foretrække de derfor, alt efter som de særlig lægge Vind paa Stubefedning eller Meieri, at completere deres Besætninger enten ganske eller for en Deel ved Udvalg blandt Bøndernes Tillæg eller ved Indkjøb fra bedre Egne. Dog findes der nu flere end forhen, som vedligeholde deres Besætninger ved eget Tillæg; navnlig er det Tilfældet paa saadanne større Gienomme, hvor der ved Siden af Hovedgaarden have en mindre Gaard, hvor Tillægskalvene kunne holdes for sig selv.

Betragte vi nærmere de enkelte Landsdele, falder det let i Minde, at Dvægtillæg aftager paa Sjælland jo mere vi nærme os Hovedstaden som Følge af den bethdeligere og indbringende Mælkhandel, som her drives, hvisaarsag de fleste Landmænd her købe deres Dvæg. Paa den større Deel af Den vedligeholde derimod de mindre Landeieendomsbesiddere deres Besætninger ved eget Tillæg, og i de sydlige Egne findes Mange, der opdrætte saameget Dvæg, at de endog kunne sælge. Men da den sjællandske Dvægrace er lille og mindre veldannet og sjælden over det Middelmaadige, købe de større Meierier endel Mælkqvæg fra Fyen og Jylland, og i den sydlige Deel af Den stundom ogsaa fra Angeln. Dog findes ret godt sjællandsk Mælkqvæg i Odsherred, paa Refsnæs, Samssø og paa Sorø Akademies Gods og Omegn. Fra Samssø udføres til Jylland endel smaa Stube, medens større indføres til Fedning. Bornholm vedligeholder selv sin Dvægbesætning, som ved tarveligt Foder malter forholdsvis godt. I Maribo Amt købes jævnlig til de større Gaarde af den mællrige Anglerace. Fra Fyen udføres endel Dvier og Lødekøer til Sjælland og Slesvig, medens der igjen, navnlig til Racens Forbedring, indføres endel Dvæg fra sidstnævnte Landsdeel og Jylland. Hvad Jylland angaaer, sættes det bethdelige Tillæg, som finder Sted i Hjørring Amt og den nordlige Deel af Aalborg Amt, for en stor Deel i en yngre Alder, dels til Meierierne i de østlige Amter, dels til Completering af Stubebesætningerne i de vestlige Egne. Iøvrigt drives Dvægopbræt i størst Omfang i Thy, paa Morsø, i den nordlige Deel af Viborg og Ringkjøbing Amter og overhovedet paa hele Vestkanten. Det er i disse Egne almindeligt, at hver Bonde aarlig tillægger flere Kreaturer, meest Stube, som sælges 3-4 Aar gamle til videre Fedning i Marskegnene, ligesom der ogsaa herfra udføres mange Slagtestube direkte til England eller Tillægsskyr til de andre Provindser. I en Beretning fra Vester-Han-Herred anslaaes det aarlige Tillæg der i Egnen, naar Prisen paa Dvæg er høi og Høsten god, at være mindst 1 Kalv pr. Td. Hartkorn. I de østlige Amter, navnlig i Aarhuus Amt, lægges der mindre Vind paa Kreaturtillæg, dog udføres der herfra aarlig et ikke ubethdeligt Antal

smaa Stude og Malkeqvæg til Hertugdømmerne og Verne, navnlig fra Egnen omkring Randers, fra Skanderborg Amt og fra de magre Egne og mindre Landeieendomme i Veile Amt. Paa den anden Side er det ikke ualmindeligt i de større Meierier i disse Egne at finde Dvæg fra Angeln og Holsteen. Iøvrigt turde den Bemærkning have Interesse, at Dvæget fra de østlige Egne af Jylland fornemmelig søges som Malkeqvæg, medens derimod Dvæget fra Vestlandet, sløndt ogsaa dette er meget mækket, dog fortrinnsvis er stiftet til Fødning.

Forfaabidt Spørgsmaalet foreligger: om der gjøres Noget for Dvægtillæggets Forbedring, maa navnlig for Hornqvægets Vedkommende Besparelsen tilstaae, at denne Deel af Landøkonomien endnu er den danske Bondestands svageste Side. Dog viser der sig rundt om i Landet Tegn til Fremstribt ogsaa i denne Henseende, efterhaanden som en større Indsigt udbredes blandt Bønderne, og en forsøgt Velstand tilsteder dem at bære de dermed forbundne Udgifter. Der tages nu af Mange mere Hensyn til gode Tillægs- og Springdyr end forhen, sløndt dog langt fra tilstrækkeligt, navnlig hvad de sidste angaaer. Dvæget, baade Gavnqvæg og Ungqvæg, bliver paa mange Steder ogsaa bedre behandlet og kraftigere fodret end i tidligere Tider; Staldene indrettes reentligere og luftigere o. s. v. Navnlig er det de vestlige Egne af Jylland, som i disse Henseender foregaae de andre Dele af Landet med et følgerbærbigt Exempel. I flere Indberetninger fra Sjælland ndtales den Formening, at den større Bænkelsighed, der vil være forbunden med for Fremtiden at faae fedet eller til Fødning stiftet Dvæg fra Jylland paa Grund af den bethdelige Affætning til England, vil have den gode Følge, at Dboerne ville lægge mere og mere Binde paa at opelske faabanne Racer.

De Forbedringer, der have fundet Sted, stiles væsentlig Amternes landøkonomiske Foreninger, der især ved Dyrsfluer og Præmieuddeling virke til Dvægavlens Opkomst. Præmieuddelingen bestaaer ikke altid i Penge, men t. Ex. i Randers Amt i Agerdyrkningserebstaaber, Faar og Sviin, hvorved virkes paa dobbelt Maade. Paa flere Steder, t. Ex. i Frederiksborg og Præstø Amter, uddeles Præmier for Malkeqvæg, bødmt efter den Guénonske Methode, og saavel herved som ved de Keiser, som Dvægghandler Bruhn har foretaget paa det Offentliges Foranstaltning, har Landbostanden nu lært bedre at stjelne mellem Malke- og Fodeqvæg. Endvidere indberettes, at Bortlodning af gode Tillægsdyr og Tyre har fundet Sted i flere Amter, og at det landøkonomiske Selskab i Holbæk Amt jævnlig har foranstaltet fortrinligt Dvæg indkjøbt i Jylland og Slesvig og bortsolgt det ved Auction, stundom endog med Tab. Det samme Selskab har ogsaa forsøgt at give Tillægspræmier

for Røer, hvoraf præsenteres Aflom, for derved at knytte Bondens Interesse til Kalven og forebygge, at han saaledes som hidtil letfindig skal stille sig ved sine bedste Tillæggsdyr.

Tillæggets Forædling søges nu fornemmelig fremmet ved at sammenføre udsøgte Dyr af Landets egen Race, og navnlig er det paa denne Maade, at Dvæget fra Thisted og Ringkjøbing Amt, den saakaldte Lemvigerrace, som var begyndt at komme i Misfærd, atter er i Begreb med at gjenvinde sit gamle Ry. Schweizer- og Tyroler-Racen antages nu i Almindelighed ikke at passe for vore Forhold. Engelsk Dvæg, navnlig Tyre, er indført paa flere Steder; stjødte Forsøgene hermed stundom have været heldige, er den almindelige Mening dog mindre gunstig derfor. Saaledes antages navnlig Ayrshire-Racen ikke at være tjenlig som Malkepæg, som dog er det, hvorpaa der lægges meest Vægt. Paa Vestkanten af Ribe Amt har man i den seneste Tid, som det synes med Held, krydset den gode Skjærbet-Ballummer Marksrace med Shortorn-Racen.

De Forbedringer, der i det sidste Decennium ere gjorte med Hensyn til Faareavlen, ere vel i det Hele taget ikke bethdelige, men dog i flere Egne af noget større Omfang end for Hornpægets Vedkommende, som en naturlig Følge af, at de ere mindre bekostelige og bringe en hurtigere og mere iøinefaldende Fordeel. Navnlig har Faareavlen taget et ikke lidet Opsving i Sjælland ved Blanding med Dishley-Leicester- og Southdown-Racen, og der er herved fremkommet en meget yndet Race, som baade er uldrig og kjødsfuld. De bornholmske Faar, som ere temmelig maadelige og i de seneste Aar aftagne bethdelig i Antal som Følge af Markfredens Indførelse, søges forædlede ved engelske Bædere. Ogsaa paa Volland er Interessen for Faareavlens Forbedring meget vakt ved de aarlige Auctioner over forædlede Bædere og Gimmerslam, som foranstaltes af Grevestabet Christiansfædes Besiddet. I Odense Amt benyttes nu hyppig engelske Bædere, og i Svendborg Amt lægge ligeledes flere megen Vind paa Faarenes Forædling, stjødte dog de paa Grund af ufærdigkommen Markfred omdrivende Bædere gjøre det vanskeligt at beholde en Race ublandet. I Thyland er der ligeledes gjort flere Forsøg med engelske Faar og Bædere af Dishley- Southdown- og andre Racer; men Bønderne foretrække dog som oftest deres nysomme Hebsaar, der passe saa godt til de lokale Forhold. I en enkelt Egn af Aalborg Amt have meklenborgske, mindre fine, langulbede Bølle, krydset med jydsk Faar, givet en god og meget søgt Race. I Viborg Amts nordlige Deel har en god indenlandsk Race af kjødrige og temmelig finulbede Faar vedligeholdt sig godt; derimod søges en i flere Egne af Ringkjøbing Amt tidligere meget almindelig Race af smaa finulbede Faar forandret, fornemmelig ved Hjælp af Marksbædere, da den finere

Uld ikke længere søges til Ublandets Hattfabrikation, og man desaaresag foretrækker en grovere Uld til Huusholdningsbrug.

Ervinen staaer saagodtsom overalt i Landet endnu temmelig tilbage, især hos de mindre Landbrugere. Dog beghnder en større Sands for bedre indrettede Erviner og en mere levende Interesse for Tillæggets Forbedring ved Krydsning med fremmede, navnlig engelske, eller indenlandske forædlede Orner at vise sig paa flere Steder. De engelske Erviner have især vundet Indest paa Grund af deres Trivelighed, selv ved ringe Foder, og deres lækkre Flæsk; dog er Meningen for dem paa nogle Steder mindre gunstig, t. Ex. i Aarhus Amt, hvor man foretrækker Tillæggsdyr af gode indenlandske Racer, og i de vestligere Egne af Jylland, da den almindelige lille engelske Racer Ravnenhed gjør den mindre stiftet til Driften til Hertugdømmerne, hvor det betydelige eetaarige Tillæg fornemmelig søges affat.

9. Om finuldede Faar, Meierivæsenet, navnlig hos Besiddere af mindre Landeiendomme; om Dvægets Fodring, Dyrkning af Foderværter.

Finuldede Faar holdes ikke af Mange i Kongeriget, og kun paa enkelte større Gaarde i noget betydeligt Antal. Dertil synes Grunden at være de forholdsvis store Omkostninger ved smaa finuldede Skæferier, den store Dødelighed, som en fugtig Jordbund og et raakoldt Klima medfører blandt denne kjæle Race, og det overveiende Hensyn, som tages til Rjofuldhed og Rigdom paa den grovere Uld, som foretrækkes til Huusholdningsbrug og er lettere affættelig selv i mindre Partier. Derfor ere Faar af Landets egen Race fremdeles de almindeligste, for en stor Deel i de seneste Aar, som i foregaaende Afsnit omtalt, forædlede ved engelsk Blod, og navnlig søges meget, især paa Nerne, en ved Krydsning med Dishley- og Southdown-Racen fremkommen Blanding med de anførte Egenstaber. Hyppigst forekomme de finuldede Faar i Sjælland og i Maribo Amt. Det Vercheste Skæferi, stationeret paa Verchenborg med tilliggende Afhyggergaarde samt paa Aunsøgaard og Svebøllegaard, er vel mindre i Omfang end tidligere, men dog maaskee endnu det største i Danmark, og bestaaer ligesom Skæferierne paa Refsnæsgaard, Benzonslund, Aagaard og flere, ubelukkende af spanske Faar. I Frederiksborg Amt kunne de finuldede Faar, som der findes, forbeelte paa 6 Gaarde som Hovedbesætning og paa 8 Gaarde som Bibeætning, calculeres til c. 6000, og i Sorø Amt anslaaes Antallet af dem til 4000, hvoraf c. 1200 paa Hovedgaarden Hesebe. Paa nogle større Gaarde i Præstø Amt og de fleste i Maribo Amt ytrer sig i den senere Tid Tilbøielighed til at foretrække Merinos,

navnlig mellemfine, fremfor Rødracer; hvorimod de spanste Faar paa andre Steder, t. Ex. i Odense og Viborg Amter maa vige for en Blanding med eller af Dishley- og Southdown-Racerne, af hvilke den første siges at være mere kjødrig, den sidste mere flinuldet. En Beretning fra Ribe Amt beklager Savnet af et Stamslæferi i Jylland, og der hittedes den Formening, at Oprettelsen af et saadant vilde bevirke, at Faareavlens i mange Egne af denne Landsdeel vilde tage et betydeligere Opsving.

Meierivæsenet tør anses for Liden at staae paa et temmelig høit Trin hos de større Jordbrugere, og dansk Herregaardsmør er ofte i Stand til at concurrere med det bedste Smør paa Londons Marked, om end under et andet Navn paa Grund af det Vanrhygte, hvori det tidligere var kommet. Derimod lader det endnu Meget tilbage at ønske hos de mindre Landeieendomsbesiddere, navnlig hos den egentlige Bondestand, baade med Hensyn til det quantitative Udbytte og Produktets Bestaafsenhed. Bønderne have i Reglen intet Begreb om, hvad et Meieri kan indbringe; de mangle endnu som oftest den fornødne Sagkundskab i at bestemme en Malkesko; deres Køer ere, navnlig paa Værne, af mindre mælkerig Race, og den daarlige Nøgt og kummerlige Fodring, som i Reglen bliver diøse til Deel, især i de frugtbare Kornegne, maa naturligviis bevirke, at Mælkeudbyttet, fornemmelig om Vinteren og i den første Græsningsstid, er langt mindre og ringere, end ellers ved en omhyggelig Behandling vilde være Tilfældet. Meieriet bliver i det Hele taget af Bonden betragtet som en Biting og overladt til Fruentimmerne, og Grunden til at saa mange af diøse, i denne saavel som i andre Grene af Landøkonomien, der ere stillede under deres specielle Varetægt, udvise saa stor Mangel paa Indsigt, Driftighed og Reenlighed, synes, næst i Manglen af Skrifter og Anstalter til at fremme Kundskab i denne Retning, for en væsentlig Deel at ligge deri, at den qvindelige Landalmue sjældnere faaer Leilighed til at bevæge sig udenfor Hjemmets nærmeste Omgivelser, idet navnlig Gaardmandsbøttrene i Reglen forblive hos Forældrene, enten for at forskaaes for strengere Arbejde, eller fordi de ansee det for en Skam at arbejde for Fremmede, og saaledes faaue Afgang til at lære og see til som tjenende Personer. Denne Omstændighed i Forbindelse med Rummet's Indskrænkethed i de overlevereede Boliger er navnlig Aarsag til, at saa mange mindre Landeieendomsbesiddere, selv de mere velhavende blandt diøse, endnu opbevare Mælken enten paa Hylde under Loftet i Familiens Dagligstue og Sovekammer, som jo paa de fleste Steder er Eet og det Samme, eller i mindre hensigtsmæssige, utilstrækkelig kjølige og friske Lokaler mellem Øl og Madvarer. Karrenes og Fadenes Indretning og Reenholdelse

er ligeledes hos Mange høist mangelfuld. De fleste Bønder bruge desuden endnu det groveste Salt til Smørrets Nedsaltning, og da der som oftest kun tjernes og kun kan tjernes Lidet af Gangen, forværer det Førsttjernebe det Sidsttjernebe ved Sammenæltningen.

Men om end de fleste Indberetninger i det Hele taget beklage, at Meierivæsenet hos de mindre Landeieendomsbesiddere saaledes staaer saa langt tilbage, saa er der dog ikke saa, som bekræfte, at der rundt om viser sig Tegn til Fremstribt, i enkelte Egne endog temmelig betydelige. Gjennemsnitlig taget synes det utvivlsomt, at Udviklingen har været hurtigere i Jylland end paa Øerne, og at Fremgangen navnlig der har været størst i de østlige Amter, baade ved bedre Fodring, Indretning af særskilte Mellesamre, Anvendelse af finere Salt og omhyggeligere Behandling i det Hele. Fra Præsts Amt indberettes, at Bønderne nu ikke sjælden ved Opførelsen af nye Stuehuse indrette sig en Mellestue eller Kjælber. Ligeledes udtale Beretningerne fra Svendborg Amt, at Meierivæsenet der er langt bedre end forhen, og navnlig at Mellesamre ere temmelig almindelige der, skjøndt som oftest mindre hensigtsmæssigt indrettede og benyttede. Ogsaa fra Thisted Amt omtales Smørrets Forbedring paa Grund af bedre Lokaler, skjøndt Bøndersmør der fra Egnen endnu staaer c. $\frac{1}{2}$ lavere i Priis end Herregaardsmør. Ligeledes indberettes fra Ringkjøbing Amt, at ligesom det nu er mere almindeligt at anvende finere Salt til Smørret og at nedslaae dette i Foustagerne paa eengang, saaledes kan der heller ikke klages over Produktet i kvantitativ Henseende, saasom Dvæget i Almindelighed fødes godt. Iøvrigt produceres der hos de mindre Landeieendomsbesiddere i de vestlige og nordlige Egne af Jylland, hvor Stuebesætning er prædominerende, af Smør og Ost ikke stort mere end til Husholdbrug. I Hovedstadens Nærhed lægges ikke synderlig Vind paa Meierier, da Handel med frisk Mælk og Fløde her er mere indbringende.

Hvad der forhaabentlig vil bidrage ikke Lidet til Meierivæsenets Opløst i den nærmeste Fremtid, er, næst den forsøgte Velstand og de stigende Priser paa Meieriprodukter, den Udbredelse, som den Guénonske Lære om Mælkekvægets Vedvarende ved det Offentliges og Privates forenede Bestræbelser har vundet her i Landet i de seneste Aar. I en Beretning fra Maribo Amt foreslaaes Udgivelsen af et let fatteligt, billigt Skrift om Meierivæsenet. I andre Beretninger udtales Ønskeligheden af Fællesmeieriers Oprettelse paa saadanne Steder, hvor et større Antal Bøndergaarde er samlet indenfor en snævrere Omkreds, idet herved ikke blot et større Udbytte vilde vindes, end der nu for Tiden høves, men ogsaa en større Sands og Interesse vækkes og Leilighed til praktisk Uddannelse gives den kvindelige Ungdom. Saadanne Fællesmeierier kunde da enten bortforpagtes mod en Afgift i Forhold

til det leverede Quantum, eller ogsaa kunde Bønderne contrahere med en Mand, som drev eller vilde drive Meieri, om daglig at levere ham en vis Mængde Mælk til en bestemt Priis, hvilket siges allerede at være i Brug i nogle Egne af Aarhus Amt. I Nedsættning hertil ere flere Beretninger af den Formening, at Fællesmeierier i de fleste Egne her i Landet vanskeligt vilde lade sig realisere, fornemmelig af den Grund, at Bønden ikke kan affee Synnerligt af Mælken og Ballen i Huusholdningen.

Dvægets Fodring er, som allerede antydet, i Almindelighed ingenlunde saa god her i Landet, som den burde være, og navnlig gjælder dette om de frugtbare Egne, hvor Kornavl er Hovedsagen, og hvor de høie Kornpriser afholder Landmanden fra at give sit Dvæg Kjørnesoder, medens paa den anden Side Dyrkningen af Fodervæxter endnu spiller en underordnet Rolle. Det Almindelige bliver saaledes paa Verne og i de nordlige og østlige Egne af Jylland at vinterfodre Dvæget med Hø og Halm, som mange Steder ikke engang bliver staaet til Hakkelse; og hvor det storter paa Hø, eller hvor der holdes et uforholdsmæssig stort Antal Kreaturer, bliver Dvæget som oftest udmagret, og den bedste Græsningstid gaaer hen, inden det atter kommer til Kræfter. Kun i Nødstilfælde, naar der kan befrygtes Mangel paa Mælk til Huusholdningen, anvendes lidt Korn, og da gjerne det fletteste. Dog gjøre de større Meierier samt Mælkehandlerne omkring Hovedstaden en Undtagelse herfra. I sidstnævnte Egn pleier saaledes selv Huusmanden at give sin Ko Kjørnesoder. I Præstø Amt, hvor Meierivæsenet, som bemærket, er i ret god Opkomst blandt Bønderne, anvendes ligeledes af Mange Korn til Dvægfoder. Paa enkelte Steder, t. Ex. i Frederiksborg Amt, gives ogsaa itusstaarne Kartofler paa Hakkelse. Paa mange større Gaarde i Sorø Amt, som ikke have meget stor Højbjergning, anvendes forskellige Slags Roer og enkelte Steder tilfide et Slags stor Grønkaal. Paa Bornholm bestaaer den almindelige Vinterfodring hos Bønderne af Byg, Vrtshalm og lidt flet høstet Hø. I Halsborg og Hjørring Amter er Højbjergningen i Reglen fortrinlig og fuldkommen tilstrækkelig, men det er i disse som i flere Egne af Landet en almindelig Feil at holde for mange Kreaturer. Fra Aarhus Amt anføres som Tegn paa en større Omhu for Dvæget, at dette nu indtages tidligere paa Stald og kommer tidligere paa Græs, men iøvrigt fodres her som oftest kun med Halm og Hø. I de vestlige Egne af Jylland er derimod Kjørnesfodring: Byg og Havre med Hø eller Halm og Hø at ansee som det Almindelige baade med Hensyn til Mælk- og Fedeqvæg, og navnlig anvende mange af de større Gaarde Størstedelen af den indavlede Sæd til deres Studesættning; men da Kornet

endnu som oftest gives utærsket, gaaer en stor Deel tabt som uforbøiet. Dog have de seneste Aars høie Kornpriser paa flere Steder fremkaldt en fornuftigere Økonomi i Kornets Anvendelse eller ogsaa en Indskrænkning af Dvægholdet. Flere Indberetninger udtale, at det er temmelig almindeligt at sebre det for det engelske Marked bestemte Dvæg med gruttet Vhg og Havre mellem Hakkelse og Hø og tilveels Kartoffler, ligesom ogsaa, at Dvæget i disse Egne i det Hele taget nyder en fortrinlig Pleie i lune og velindrettebe Stalde.

Dyrkningen af Foderværter, navnlig Roer, skjænktes endnu ikke sænderlig Opmærksomhed her i Landet, og er endog, forsaavidt angaaer Kartoffler, aftagen siden Kartoffelsygen. Grunden hertil angives, næst Mangel paa Indsigt i disse Værters rette Behandling og Benyttelse, alt efter de lokale Eiendommeligheeder at ligge snart i Savnet af den fornødne Arbeidskraft, snart i Kornavlens større Fordeelagtighed, der fraraader at anvende større Arealer til Foderværters Dyrkning, snart, som i Aalborg og Hjørring Amter, i Højbjergningens Godhed og Tilstrækelighed, snart, som i Maribo Amt, i den lerede Jordbund. Hertil kommer, at Dvægsejning, hvortil Roer efter Engländernes Exempel fornemmelig skulde anvendes, endnu er saa lidet almindelig i de fleste Egne af Kongeriget, og at den Opmuntring, som ligger i en særdeles Stigen af Prisen paa godt Slagteqvæg, først i den seneste Tid kan siges at have fundet Sted i større Udstrækning. I Meierierne har man ved Brugen af Roer troet at spore Affmag og Blaalighed i Melken, og paa flere Steder, t. Ex. i Ringkjøbing Amt, vil man have gjort den Erfaring, at de bedste Sorter Roer ikke godt opbevares om Vinteren, og har desaaarsag undladt eller opgivet deres Dyrkning, uagtet de for samme af Amtets Landhusholdningselskab udsatte Præmier.

Sjælland, navnlig Sorø Amt, samt Viborg og Ringkjøbing Amter synes at være de Dele af Kongeriget, hvor Roer hyppigst forekomme og fremdeles tegne til at ville udbrede sig, dog findes de her, som overhovedet i hele Landet, saagodtsom ubelukkende paa de større Gaarde og kun dyrkede i mindre Partier paa nogle Tdr. Land. Hist og her paa Øerne have i den seneste Tid nogle Huusmænd med Held lagt sig efter Dyrkning af Roer. I Thisted Amt antages Roedyrkning snart at ville træde i Stedet for den i flere Aar mislykkede Kartoffelavl, og i Ribe Amt tør man vente en gavnlig Indskydelse i samme Retning ved de Mænd, som derfra ere reiste til England i Anledning af Areaturføningen.

Alsøer synes at være bleven mere almindelig. Paa sandebe Jorder i Sjælland og Fyn findes ofte Spergel.

Skad isrigt Dvægfebningen angaaer, fremgaaer det af Indberetningerne, at den langt fra er almindelig, ja endog snarere synes at være aftagen end tiltagen, ibet den paa flere Steder i Sjælland 'er enten ophørt eller indskrænket som Følge af Kartoffelmisværgten og de høie Kornpriser, der ikke tillade Landmanden at anvende andet end det mindre gode Korn til Dvæget, og i flere Egne af Jylland, fornemmelig i Hjørring, Aalborg og Viborg Amter, har maattet vige for Meierier.

I Almindelighed kan det siges, at Dvægfebning, naar ikke henføres til det Opbræt af halvsebede 3 til 4 års Stude til Udsørsel til Marstegnene, som endnu er et Hovederhverv for ikke faa i Midten og Vesten af Jylland samt i Benschøssel, væsentlig kun finder Sted hos Møllere og Brænderieiere, eller i disses Nærhed. Dog omtales det i Beretninger fra Præsts Amt, at det ikke er ualmindeligt ved Siden af en bedre Fodring af Mallesvæget at se enkelte Kreaturer. Fra Svendborg Amt hedder det, at den ubetydelige Dvægfebning, som der finder Sted, steer om Sommeren paa Græs. Fra Frederiksborg Gods indberettes, at Dvægfebning i denne Egn af Frederiksborg Amt endnu er temmelig almindelig og paa enkelte Steder i Holbæk Amt er Fodning af Sovin i Brug blandt Bønderne, og synes at betale sig ret godt ved Udsørselen til England. I Thisted Amt er Kreaturfodning ikke ualmindelig, og Hyften dertil synes meget vakt ved den forbeelagtige og bekvemme Affætning til England, hvilken vel ligeledes maa tilskrives, at der nu lægges end mere Vind paa denne Gjenstand i Ribe og Ringkjøbing Amter; navnlig siges Dvægfebning i sibstnævnte Amt at være meget tilbage.

10. Om Skovopelskning og rationel Behandling af de private Skove.

Skjøndt Danmark langt fra er saa rigt paa Skov, som det var mindre end et Aarhundrede tilbage i Tiden, ere dog Verne og Osthjsten af Jylland i det Hele taget godt forsynede med Skov. Som bekjendt lede Skovene her i Landet meget i Slutningen af forrige og i Begyndelsen af dette Aarhundrede ved en aldeles planløs og voldsom Hugst. Navnlig var dette Tilfældet i Perioden fra 1764—1774, da en stor Deel Kronogods med tilhørende Skovarealer ved Salg overgik til privat Eiendom, og senere i den saakaldt Herregaardsslagtningsperiode, da Mange opkjøbte Gods i den Hensigt at udstykke dem og ved en hensynsløs Hugst i de tilliggende Skove søgte at drage den størst mulige Indtægt af den midlertidige Besiddelse. Men efterat Forordningen af 27de September 1805 havde standset dette Uvæsen, er Opmærksomheden, skjøndt langsomt, efterhaanden mere og mere vakt

saavel for Bevaringen og Forbedringen af de bestaaende Skove ved en omhyggeligere og planmæssig Behandling, som ogsaa for Opøstningen af ny Skov paa Steder, hvor Jorden ifølge sin Bestaaffenhed egner sig til Skovkultur fremfor til Agerbrug. Henseet til hvor væsentlig en Deel af disse Fremstribt der er steet netop i de senere Aar, er der derhos Grund til at haabe, at Meget af det, der endnu staaer tilbage med Hensyn til Skovkultur og Skovopøstning, vil blive ubrettet i en ikke altfor fjern Fremtid.

Saa godt som i alle Vernes Amter er en rationel Behandling af de private Skove i Tiltagen. Ogsaa i de jydskke Amter er en omhyggelig og forstmaessig Behandling langt almindeligere end tidligere, navnlig i de Amter, hvor der findes Skove af større Udstrækning, og selv hvor en saadan endnu ikke er synderlig kjendt, freedes og tilplantes Skovene dog i Almindelighed med større Omhu, ligesom ogsaa Hugsten foretages med mere Skaansomhed. Ligesom der imidlertid i enkelte Indberetninger fra forskjellige Egne af Landet, især fra Bornholm og enkelte jydskke Amter, klages over en mere eller mindre maadelig og uflaansom Behandling af private Skove, saaledes maa det heller ikke oversees, at det saavel paa Verne som i Jylland i Reglen kun er Skove, som høre til større Landeiendomme, der ere undergivne en egentlig forstmaessig Behandling; Behandlingen af de mindre Landeiendommers og Bøndernes Skove er endnu som oftest meget mangelfuld. Mange af disse Skove ere af saa ringe Omfang, at det vanskeligt vil kunne betale sig at stille dem under forstkyndige Mænds Behandling eller Tilsyn, navnlig forudsat, at der ikke i deres nærmere Omgivelse findes større Skovarealer under Forstkyndiges Bestyrelse, af hvilke den fornødne Veiledning og Tilsyn kan erholdes med en forholdsvis ringe Bekostning. Hertil kommer, at de hyppig eies af flere Bønder i Forening, og at disse naturligtvis vanskeligt kunne blive enige om at udrede de Omkostninger, enhver Forbedring af Skovens Kultur medfører navnlig i Overgangsperioden, saa at i Reglen Alt bliver ved det Gamle, selv hvor der af og til fremkommer Forslag om Forbedringer. Endelig er i flere Egne af Landet den Ustil, at lade Ungvæget græsse i Skovene, endnu ikke ualmindelig blandt de mindre Landeiendomsbesiddere. Fra forskellige Egne indberettes derfor ogsaa, at sliige mindre Skove forsvinde mere og mere.

• Af Verne er Bornholm den eneste, hvor man endnu ikke hender til en rationel Behandling af de private Skove. I samtlige Indberetninger fra denne Ø, hvor der i det Hele taget ikke længer findes private Skove af noget større Omfang, men mere saakaldte Skovhaver og Skovlund, hebdet det saaledes, at Behandlingen er meget mangelfuld, kun meget saa Giere frede dem, Tilplantning finder som oftest ikke Sted,

og Hugsten foretages saagodtsom intetsteds efter en fast og fornuftig Plan. Som Følge heraf forsvinde de private Smaaskove mere og mere fra Den. Som et enkeltstaaende Exempel paa en slaansom, sjøndt ikke med tilstræffelig Sagkundskab lebet, Behandling af privat Skov, anfører en Indberetning Behandlingen af Maglegaards Skovene i Østermarie Sogn.

Hvad dernæst Opveksling af Skov angaaer, da er der i de fleste af Vernes Amter i de senere Aar paa enkelte Steder foretaget ikke ubetydelige Skovplantninger, ligesom ogsaa en stor Deel af de ældre Skove har bundet bethdelig Tilvæxt ved Beplantning af hidtil aabne og øde Strækninger indenfor sammes Omkreds. Fra Kjøbenhavns Amt indberettes saaledes, at Skovene i dette Amt ikke alene ere bevarede med Omhu, men endog forsøgede med nye Kulturer, saa at Skovproduktionen er ikke ubetydelig udvidet. I Indberetningerne fra Frederiksborg Amt omtales en Beplantning ved Hovedgaarden Eggholm af circa 150 Tdr. Land, især med Naaletræ. Ligeledes indberettes fra Holbæk, Sorø og Præstø Amter, at der paa flere Steder er foretaget Skovplantninger; i Holbæk Amt saaledes under Grevskabet Samsø, paa Nykjøbing Lyng med Naaletræ, og ved Hovedgaardene Løvenborg, Kragerupgaard og Vødsstrup, ved de tvende sidste dog kun i mindre Omfang; i Sorø Amt ved Hovedgaardene Holsteinborg og Frederikslund, og paa Gunderslebholm Gods, hvor Tjustrup og Effildstrup Byers Overdrev af Godseieren ere fraacorderede Fæstene og anvendte til Skovkultur, samt bethdelige aabne Strækninger i de indfredede Skove tilplantede; i Præstø Amt under Gisselsfeld Kloster, ved Hovedgaardene Gjorslev, Lystrup og Rønnebæls-holm, paa Baroniet Gaunø og paa Møen ved Hovedgaardene Marienborg og Klintholm fornemmelig med Naaletræ. Fra Maribo Amt indberettes, at større hidtil ubevogede Arealer i flere af Amtets ældre Skove ere beplantede. Endvidere omtale Indberetningerne fra Odense Amt, at Skovopveksling i større Udstrækning navnlig har fundet Sted ved Hovedgaardene Langesø og Hindsø, meest med Naaletræ og med Eg. Deels af Langesø Hovedgaards Agerjord, deels af sammes Fæstegods er der saaledes fra 1826 til 1853 efterhaanden indtaget og kultiveret til Skov over 400 Tdr. Land. Under Grevskabet Wedellsborg og under Stamhuset Erholm ere derhos mindre Forsøg anstillede med Plantning af Naaletræ paa Jorder af saa flet Bestaaffenhed, at de ikke egne sig til Agerbrug. I Svendborg Amt ere Skovplantninger foretagne ved Holsteinhuus og Rassebølle og flere Steder, hvor temmelig bethdelige Sletter, som oftest uddrevne Agerjord eller lyngbegroede Overdrev, tilkultiveres med Naaletræ, fornemmelig Gran. En Indberetning anfører, at Naaletræ-Anlæggene i Salling Herred udgjøre c.

1200 Tdr. Land. Endvidere indberettes fra dette Amt, at man ved Fæsteforandringer og Overeenskomster har søgt at bringe ufredede Skovstrækninger under Fredning og i Bestand ved Kultur med Teg og Bøg, hvor disse manglede. Paa Bornholm er Oppløsning af Skov udenfor de kongelige Skove saagodtform aldeles ukjendt. Som et eneste Sted, hvor Skovopløsning er foretagen i nogenlunde Omfang, nævnes en Løb paa Rønne Bys Frihed, der for Communens Regning, understøttet af Etatsraabinde Roefoeds Legat, beplantes og kultiveres med Skov. Det oplyses imidlertid i en Indberetning fra denne D, at den gamle Almindings-Skov yder et ikke ringe Quantum saabel af Gabutræ som af Brænde, ligesom ogsaa nogen Tjørn; og naar den ny indtagne Almindings, der antages at udgjøre mellem 3000 og 4000 Tdr. Land, omtrent efter et halvt Seculums Forløb vil kunne yde et lignende Udbytte som det, den gamle Almindings nu yder, antages den derved at ville erholde en helbig Forsyning. Hidtil have Dens vestlige og nordlige Bys i Reglen hverken brugt Brænde eller Tjørn, men Kul, der i disse Egne er et billigere Brændsel end hine; kun til Tider, naar Kulværkerne ikke have præsteret det fornødne Quantum Kul, har Brændet fundet Efterspørgsel.

I Jylland er der i de senere Aar paa flere Steder foretaget betydeligere Skovplantninger, navnlig med Naaletræ, hvorhos mange af de ældre Skove ere udvidede ved Tilplantning af de aabne Strækninger i samme. I Hjørring Amt ere saaledes i Dronninglunds Storskov i faa Aar over 100 Tdr. Land tilplante med Naaletræ. Lignende Plantninger have i de senere Aar fundet Sted i Vaggesvogns Skov. Fra Aalborg Amt indberettes, at baade i offentlige og private Skove ere Plantninger af Naaletræ foretagne i temmelig betydelig Udstrækning, og at de i det Hele taget lykkes godt. I Indberetninger fra Viborg Amt udhæves især den for Statskassens Regning udførte og vellykkede Plantning paa Viborg Hede, til hvilket Anlæg circa 700 Tdr. ere indtagne, hvoraf allerede $\frac{3}{4}$ Dele ere tilplante. Ogsaa ved et privat Selskab af 5 Mænd i Viborg er Beplantningen af 200 à 300 Tdr. Land af samme Hede paabegyndt. Endvidere nævnes i Indberetninger fra samme Amt Grevstabet Frhsenborg, Stamhusene Thiele og Bidsrup og Hovedgaarden Halb som Eienomme, paa hvilke der er foretaget Plantninger i større Omfang. Fra Randers, Aarhuus og Skanderborg Amter indberettes ligesledes om forskellige Skovplantninger; i Randers Amt ved Hovedgaarden Rugaard og flere Steder, navnlig med Naaletræ; i Aarhuus Amt ved Gaarden Gyllingnæs, hvor circa 200 Tdr. Land ere anvendte til Skovkultur, samt ved Hovedgaarden Aakær, hvor circa 100 Tdr. Land halve Sandjorber ere beplante med Naaletræ. Fra Ribe Amt indberettes, at i de senere Aar ikke ubetydelige Plantninger af Fyr og Grau ere foretagne i Skoven til Hovedgaarden Estrup.

Som bekjendt er en meget stor Deel af Jylland, nemlig Alt, hvad der ligger vesten for den Høiberg, der danner Bandstjelslinien, saagodtsom aldeles skovløs. Tidligere ansaae man det almindelig for ugjorligt at opelske Skov i denne Deel af Haløen, deels paa Grund af Jordens flette Bestaaffenhed, deels paa Grund af det karskere Klima, navnlig de heftige og skarpe Vestenvinde. Men ligesom det er beviist, at mange af disse Egne i en tidligere Tid have været bevoxede med store Skove, er det nu i de senere Aar lykkedes at godtgjøre Muligheden af atter her at opelske Skov og at vække Interesse for denne vigtige Sag.

Flere Forsøg med Naaletræplantninger ere allerede anstillede omkring i forskjellige Egne, hvor der hidtil ikke fandtes nogen Plantning, og selv om de i Reglen kun ere af ringe Udstrækning, er det dog at vente, at det Held, der har fulgt en Deel af disse Forsøg, vil lede til flere og mere omfattende Anlæg. Derhos begynder Plantning af Træer omkring Gaardene og i Haver at blive almindeligere, navnlig i Egne, hvor Nærheden af Planteskoler letter Afdgangen til at erholde Planter. Fra Hjørring Amt indberettes saaledes, at der i de senere Aar er anlagt flere mindre Plantager, ligesom ogsaa enkelte Haver og Hstianlæg. Det ansøres derhos, at det Offentlige har bidraget til at vække Sandsen for Plantning ved at anstille Forsøg med Beplantning af Klitterne, samt at det er paatænkt at anlægge Planteskoler paa flere Steder i dette Amt. I Indberetninger fra Thisted Amt hedder det, at der i den senere Tid spores nogen Interesse for Plantning omkring Gaardene og for Haveanlæg, og at der et enkelt Sted endog er begyndt Udplantning af vilde Træer i større Omfang. De gavnlige Virkninger af Planteskolen ved Thisted, fra hvilken Amtets Beboere kunne erholde Planter endog uden Betaling, omtales med stor Anerkjendelse. I Beretninger fra Viborg Amt udhæves den ovenfor omtalte Beplantning af en Deel af Viborg Hede som en Foranstaltning, der væsentlig har medvirket til at udbrede Interessen for Plantning, og fremsøres derhos det Ønske, at det Offentlige vilde lade udføre lignende ogsaa i andre Hedeegne. Foruden paa Stamhuset Vibstrup er der paa flere Steder i dette Amt anlagt Planteskoler, hvorfra Planter kunne erholdes for en moderat Betaling. Endelig omtales det, at Amtets landøkonomiske Forening har virket for at udbrede Plantning ved at udlevere Planter for lav Betaling til Bønderne. Enkelte Indberetninger fra Ringkjøbing Amt omtale, at smaa Plantninger af Naaletræer ere anlagte hift og her til Forsøg, og at de, hvor der enten ikke er Ahi, eller hvor denne er gennembrudt, i Reglen lykkes ret godt, naar der kun sørges for gode Røstalter. Endvidere indberettes, at der i dette Amt er nedsat en Committee med det Formaal at fremme Træplantning, og at Amtets

Landøkonomiske Selskab er villigt til, saavidt dets indskrænkede Penge-
midler tillade, at bidrage til denne Sags Fremme. Af Planteskoler
nævnes en ved Hovedgaarden Sindinggaard. Endelig indberettes fra
Ribe Amt, at der hist og her anlægges smaa Plantager, ligesom ogsaa,
at enkelte Bønder begynde at plante Træer omkring deres Gaarde og
i deres Have. Som et enkelt bethdeligere Foretagende omtale flere
Indberetninger fra dette Amt, at en Gaartmand, der eier en Parcel
af Hovedgaarden Kjærgaard i Hundrup Sogn, i en ham tilhørende
Skov, der meest bestaaer af forvoksede Egetræer, har plantet circa
80,000 Naaletræplanter, og at denne bethdelige Plantage, uagtet den
ligger kun en halv Mil fra Vesterhavet, staaer i meget god Væxt.
Som Beviis for, at Lysten til at plante er ailtagen, anføres det, at
der fra Planteskolen ved Lethæk Mølle i de sidste Aar aarligen er ude-
leveret mellem 10,000 og 20,000 vilde Træer, foruden endeel foræblede
Frugttræer. Foruden de ovenanførte Planteskoler udhæves ogsaa Plante-
skolen ved Gaarden Enoghøi i Veile Amt, hvorfra forstjellige Egne af
Jylland ere blevne forsynede med Planter.

Industrielle Forhold.

Industrien er, forsaavidt der ved denne forstaaes Tilvirkning af
Producter fornemlig ved Hjælp af Maskiner, ikke meget udviklet i Konge-
riget, der i saa Henseende staaer tilbage saavel for Hertugdømmerne,
som end mere for vort Naboland Sverrig, ikke at tale om, at vor
Industri ikke taaler nogensomhelst Sammenligning med Englands og
Nordtysklands. Søger man Grundene til denne Mangel i Landets
Udvikling, vil man finde dem saavel i den Søgning efter arbejdende
Hænder, der endnu er og længe vil vedblive at være fra Landbrugets
Side, som deri, at Capitalerne endnu ikke ere saa talrige, at de have
særlig Bæmselighed ved at finde Anvendelse. Nationens Temperament
lader derhos saavel Capitalisterne sthe den Anstrengelse og Resco, der
er forbunden med industrielle Entrepriser, som lader Arbeideren fore-
trække den landlige Betskjæftigelse og Dagleierens mindre bundne Liv
for Fabrikstuens flette Luft og daglige Evang. Men ved Siden af at
Fabrikdriften saalebes i Kongeriget maa staae tilbage for alle de det nærmest
omgivende Lande og Landsdele, stille de tvende andre Grene af den
industrielle Virksomhed, nemlig Haandværksdriften og Huusfliden,
sig i flere Henseender heldigere.

Da Huusfliden ikke alene er af stor Betydning med Hensyn til dens practiske Resultat*), men ogsaa, fordi den afholder fra Lediggang og deraf følgende Under, har en betydelig Indflydelse paa Moralitets- og Sædeligheds-Forholdene, er det tilvisse glædeligt at kunne udtale, at denne Green af Industrien, især blandt Qvindekjønnen, endnu er af stor Betydning overalt paa Landet i Danmark. Som Huusflidsproduct maa først og fremmest nævnes de almindelige Beklædningsgjenstande af Lærred og Uldent for Bondestanden. Ved en i Aaret 1838 foretagne Optælling befandtes Huusflidsvævenes Antal at være i Kongeriget:

paa Landet	17,403 Stk.
i Kjøbstæderne	859 —
	<hr/> 18,262 Stk.

eller noget over $\frac{2}{3}$ Dele af samtlige Væves Antal.

Paa Landet falder herefter en Huusflidsvæv paa hver 11te Familie, i Kjøbstæderne derimod kun een paa hver 58de Familie, ja naar Bornholms Kjøbstæder fradrages kun een paa hver 157de Familie.

Paa Bornholm fandtes en Huusflidsvæv paa hver 2den Familie.

3 Island	—	—	9de	—
" Sjælland	—	—	16de	—
" Langeland	—	—	20de	—
" Fyen	—	—	22de	—
" Møen	—	—	55de	—
" Folland	—	—	77de	—

Næst Bornholm er Huusflids-Spinding og Vævning meest hjemme i følgende mindre Dele af Landet: Ods Herred, Samssø, Skam Herred i Fyen, Island nord for Liimfjorden, Salling, Egnen omkring Aarhuus, Randers og Veile. Fra flere af disse Egne afsættes saavel Lærred som Badmel og Hvergarn (Hverfengarn, deels Linned, deels Uldent) paa de nærmeste Markeder og Torve. Med Lærredsproductionen staaer Høravlens**) i nøie Forbindelse, idet en stor Deel af Huusflidslærredet forarbejdes af selvavlet Hør.

Medens den fornævnte Huusflidsvirksomhed fornemlig udøves af Qvindekjønnen, der næsten udelukkende spinner Ulden og Hørren samt for største Delen tillige væver den, er Uldbindingen i de ydste Hedeegne fælles for begge Køn. Denne Industrigrens egentlige og ældgamle Hjem er Hammerum Herred i Ringkjøbing Amt, som endnu

*) Da Arbejdslønnen ikke her kan komme i Betragtning eller saa at sige næsten maa regnes for Intet, er denne Industri især af oekonomisk Bigtighed der, hvor Arbejdslønnen spiller en Hovedrolle, især naar Materialet derhos er billigt og Fabricationen meget simpel.

**) Om den aflagne Høravl, see foran Side 143.

leverer henimod Halvdelen af sammes hele Udbytte, og det til samme stødende Eysgaard Herred i Viborg Amt, som leverer over $\frac{1}{6}$ Deel af det hele aarligen frembragte Veløb; men fra disse Herreder har Udbindingen udbredt sig videre, fornemlig til det til Eysgaard Herred stødende Midbelsom Herred i Viborg Amt og mod Vest til Bølling Herred i Ringkjøbing Amt, samt i mindre Grad til de øvrige Dele af Ringkjøbing og Viborg Amter (Sallingland dog undtagen). De forarbejdede Gjenstande bestaae især af Strømper, Soller, Vanter, Trøier og Deeneklæder, der affættes ikke alene i Danmark men ogsaa i Thykland. Der bruges til denne Huusflidsgreen henimod 300,000 Pund Uld, for største Delen af Hebeegnenes Faar.

Træskomageri er en Industrigreen, der i Regelen ogsaa henregnes til Huusflid, skjøndt den mere udøves som selvstændig Erhvervsgreen end i Forening med anden Eysfel. Den har fortrinsoviis sit Hjem i Nørre-Thyllands Stovegne og det navnlig der hvor en besværlig Transport gjør Prisen paa Bøgetræ lav. Dens Hovedsæde er saaledes de Sogne, som ligge nærmest omkring de store Skorpartier i Standerborg Amts Indre, fornemlig Them, Ry, Linaa, Alling og Tulsstrup samt Tørrild Herred i Veile Amt og Eysgaard Herred i Viborg Amt. Productionen angives til 600,000 Par Træsko om Aaret.

Nærbeflægtet med denne Industrigreen og som denne ligeledes kun henhørende til Mandsoffenes Bestjæftigelse er Forfærdigelse af Trævare. Paa Thyllands Østthst, især i Veile og Standerborg Amter, er der saaledes flere Egne, i hvilke endel Huusmænd søge en Bifortjeneste ved til Salg i de skovløse Vesteregne at forfærdige alle slags Gjenstande af Træ, saasom Vognhjul, Ågelsstofke, Skovle, Tøirepinde, Riber, Grebe, Tøndebaand m. m.; ligeledes benyttes i Træstoguen i Standerborg Amt det Savntræ, som bliver tilbage naar det til Træsko tjenlige Træ er frastaaret, til forskjellige Træarbejder af fornævnte Slags. I det sydlige Sjælland drives paa nogle Steder Forfærdigelse af Tøndebaand som Huusindustri.

Rundtomkring i Danmark drives Pottemageri navnlig for rødt Pottemagerarbejde af simpel Slags, men som Huusflidsproduct kan egentlig kun nævnes i denne Retning Forfærdigelsen af sorte Potter eller Gryder. Denne Bestjæftigelse er næsten ubelukkende forbeholdt Fruentimmerne (Grydepiger). Fra gammel Tid af har den haft sit Hovedsæde i Varde Landsfogd samt i Thystrup og Horne Sogne i Øster-Herred, men har senere udbredt sig til flere Egne i Thyllands Vestegn samt til Byen Borup ved Randers.

Brænding af Trækul drives som Bierhverv paa enkelte Steder i Frederiksborg og Standerborg Amter.

Knipplingsvirken er en Huusindustri som fornemlig tilhører

Lønder Amt i Hertugdømmet Slesvig, men dog hør ogsaa i de Districter, der sønden for Kongeaen høre til Nørre-Jylland, et ikke ringe Antal Fruentimmer, der ganske eller tildeels søge deres Erhverv ved denne Beskæftigelse.

Medens det endnu vil være at bemærke, at Tilberedelsen af Brød og Æl paa Landet fornemlig fleer i Huse selv, skal her kun tilføies de toende Industrigrene Kalkbrænderier og Teglværker, der i Almindelighed nævnes under Høusflidsproductionen og det navnlig vel fordi de som oftest drives i Forbindelse med Landbrug, skjøndt de i mange Henseende snarere nærme sig til Fabrikvirksomheden, især hvor de drives i det Større. Af Kalkbrænderier har Danmark omtrent 200, hvoraf de fleste dog ere smaa og drives i Forening med Teglværker. Productionen kan anslaaes til noget over 200,000 Tdr. aarlig (see forøvrigt foran S. 40). Naar Teglværkerne i 1854 angives til 700 med en aarlig Production af 50 Millioner Steen, da ville disse Tal nu vistnok være ikke lidet fjærne fra det Rette. Den seneste Tid med dens talrige Byggeforetagender saavel i Kjøbstæderne som paa Landet har ladet mange nye Teglværker opstaae og have hos enkelte bragt Productionen til flere Millioner Stk. forskjellige Slags Steen, deriblandt Drainrør. Naar man angiver Antallet til 800 og Productionen til henimod det dobbelte af det ovennævnte Tal, vil man vistnok have tilnærmelsesviis betegnet det rette Forhold.

Ved Siden af Høusfliden spiller Haandværksdriften en vigtig Rolle i den indenlandske Industri. Naar en anseet statistisk Forfatter har yttret sig med Hensyn til denne saaledes: „Den danske Haandværksstand, navnlig i Hovedstaden, staaer høit i almindelig Dannelse, statsborgerlig Udvikling, technisk Dygtighed og hæderlig Stræben efter videre Udvikling. Deres Producter udmærke sig ved Soliditet, Hensigtsmæssighed, Skjønhed i Formen og en i Forhold til disse Egenstaber ikke ringe Priisbillighed“*), saa maa man lægge særlig Vægt paa denne Udtalelse, da Forfatteren saavel er givet fortrinlig Leilighed til at lære den Stand at kende, om hvilken han saaledes udtaler sig, som i sine techniske Rundstaber har de fornødne Midler til at bedømme de forskjellige Haandværkeres Producter. Antallet af Mestere og Medhjælpere i samtlige Haandværker er alt i det Foregaaende under Folketællingen anført. Her vil kun være særskilt at nævne de Grene af denne Industri, hvori der produceres enten en større Qvantitet end til Stedets eget Forbrug, eller hvor Qualiteten særlig udmærker sig, ligesom og de der

*) See Grundtrækkene af den danske Stats Handels- og Industri-Statistik af B. Rothe.

paa en anden Maade maatte med Hensyn til deres Udvælgelse give Anledning til nogen særlig Bemærkning.

Vagterne i Kjøbenhavn have i de senere Aar seet dem istand til at levere Brød af fortrinlig Qualitet, medens de samtidig have nedsat deres Priser. I flere Provindsbyer staaer denne Næringsgreen paa et meget ringe Standpunct. Overalt paa Landet etablere sig nu Vagere, da Bønderne omsider begynde at indsee det lidet Oekonomiske i Huusbagning.

Blikkenslagere have især i Kjøbenhavn gjort bethdelig Fremstribt i de senere Aar, og staae navnlig med Hensyn til Valering og Decorering paa et temmeligt høit Standpunct. En Deel Halsfabrikat, navnlig henhørende til Lamper, tage de fra Ublandet.

Dreierne dele sig i to Klasser, nemlig de almindelige Trædreiere (Koffedreiere) og Kunstdreiere. De første spælsfætte sig med Tilvirkning af Koffe, Stikblokke, forskjelligt Huusgeraad o. s. v.; men de have ikke udviklet sig til at forfærdige saadanne forskjellige, deels paa fri Haand deels paa Dreierbænken udslaarne, Arbeider, som leveres af Bjergbeboerne i Tydskland og Schweiz og hvoraf Indførselen derfor er bethdelig. Kunstdreierne arbejde ikke alene i Træ, men ogsaa i Metal, Stikpaa, Horn, Elfenbeen, Fiskebeen m. m. De kjøbenhavnske Kunstdreiere staae paa et meget høit Trin og arbejde tildeels fabrikmæssig. Af deres Arbeider kjøbes en stor Mængde af tilreisende Svenske, ligesom ogsaa en Deel udføres til Forhandling.

Garverne have i de senere Aar gjort gode Fremstribt, saavel med Hensyn til Qualiteten som til Quantiteten af deres Præparat. De forarbejde væsentligst indenlandske Huder og Skind; kun til grovere Saaleleder maa Materialet indføres fra Ublandet. De ere i det Hele istand til at forsyne Indlandet med Læder.

Guldsmedene i Kjøbenhavn levere for en Deel meget smukt og fortrinligt Arbeide, men de drive deres Næringsvei næsten udelukkende ved Haandkraft og savne de Maskiner, som andetsteds benyttes til ved Presning og Trykning at tilbæne Metallerne. Deres Fabrikata kunne derfor i Regelen ikke holde Priis med fremmede, der for en Deel indtage Pladsen i vore Guldsmedes Boutiker.

Handskemagerne kunne ikke tilfredsstille alle til dem stillede Forbringer og enbeel fine Handsker indføres fra Ublandet, især fra Frankrig. Danmark har imidlertid et for samme eiendommeligt Slags Handsker at fremvise, nemlig de saakaldte „Randers Handsker,“ som forfærdiges af pillegarvet Skind og som finde Søgning ogsaa i Ublandet under Navn af „danske Handsker.“ De fabrikeres især i Randers, Horsens, Odense og Kolding (Haderslev).

Hattemagerne have lidt en ikke ringe Tilbagegang i deres Besdrift derved, at de sorte Uldhætte i de fleste Egne af Landet ere gaaede

af Brug blandt Landalmnen og ere fortrængte af Raskjetter; graae Uldhatte begynde imidlertid nu paa flere Steder atter at fortrænge disse sidste og Hattemagerne ville maaffee derved igjen indvinde det Tabte. Af finere Sillehatte indføres en Deel fra Ublandet.

Kobbersmedene indskrænke sig til Forarbejdning af farbiges, udbalsede og udhamrede Kobber- og Messingplader; de have vundet en Forsøgelse af deres Virksomhed derved, at der nu forbruges flere Fabrikredskaber af Kobber; men paa den anden Side have de lidt en Indskrænkning ved den aftagende Forbrug af Kobberkar i Huusholdningerne. I Provindserne, navnlig i Jylland, lide Kobbersmedene derhos en Afbræk i deres Afsetning ved de saakaldte Kobbersførete, der til Markeberne ombringe forskjellige Slags Kobberkar fornemlig fra Kobbertøisfabrikken ved Haraldstjør.

Kaalemagerne kunne paa Grund af manglende Maskiner kun vanskeligt concurre med Ublandet. Smaaale fabrikkes slet ikke her.

Saddelmagerne have hævet sig til et hæderligt Standpunct især i Kjøbenhavn.

I flere Provindsbyer findes Skomagerne i større Antal end vedkommende Byes og Omegns eget Behov fordrer, saasom i Randers og Kjerteminde; det overskydende Product søges affat paa de nærmeste Markeder.

Skibsbbyggernes Antal er, som den under Folketællingen givne Liste viser, tiltaget. Skibsbbyggeriet hører til de vigtigere indenlandske Industrigrene, som i de sidste Decennier har gjort meget store Fremstribt og det navnlig i og ved Svendborg, i Rønne og paa Færø med flere Steder.

Snedkerprofessionen har i Kjøbenhavn hævet sig til en høj Grad af Fuldkommenhed, og i den nyere Tid har sammes Arbeider vundet meget i Smagsfuldhed. Ikke faa Meubler gaae fra Kjøbenhavn til Provindserne samt til Sverrig og Norge.

Uhrmageriet, forsaavidt derved forstaaes Tilvirkning af nye Uhre til almindelig daglig Brug, indskrænker sig alene til den Forarbejdning af Stueuhre, som findes paa Bornholm (s. S. D. S. 507) og til Forfærdigelse af større Taarnuhre, der især drives af nogle enkelte Uhrmagere i Hovedstaden. Den største Deel af de i Ublandet forbrugende Tassel- og Commeuhre indføres derimod fra Ublandet, og vore Uhrmageres Arbeider indskrænke sig derfor til Reparationer.

At Haandværksdriften i Danmark, og det fornemlig i Hovedstaden, har hævet sig til et høiere Standpunct hos Enkelte, og ladet disse Productioner nærmere henhøre til Kunsten end til Værkstedet, er alt foran antydet; herhen vil ogsaa fortrinlig kunne regnes de udmær-

lede Chirurgiske Instrumenter og Chronometre, der udgaae fra Etablissementer i Kjøbenhavn.

Med Hensyn til Fabrikdriften vil særlig være at henvise til dette Skrifts specielle Deel, hvor de enkelte Fabrikker hver paa sit Sted findes beskrevne; det Efterfølgende vil derfor kun indeholde en mere almindelig Udsigt over Antallet og Betydningen af de forskjellige Etablissementer, der kunne henregnes til denne Green af Industrien og følger deri, ligesom ved Haandværkerne, saavidt muligt den alphabetiske Orden.

For Smedning af Ankere og Ankerfættinger gives et Etablissement i Kjøbenhavn, der leverer Arbeider af anerkjendt Godhed.

Bogtrykkeriernes Antal er c. 50, hvoraf omtrent Halvdelen i Hovedstaden; ved flere af disse sidste have Hurtigpresser. Det vil være at fremhæve, at Sættemaskinens Opfinder er udgaaet fra et Kjøbenhavnsk Bogtrykkeri.

Brændevinsbrænderier drives i større og mindre Antal i samtlige Landets Kjøbstæder samt i 30—40 dertil concessionerede Landbrænderier. Et ikke ringe Antal af samtlige Brænderier drives nu ved Damp, og dette Driftsmedium indføres Aar for Aar ved flere. Det aarlige Educt kan anslaaes til 30—40 Millioner Potter, hvoraf c. 10 Millioner falde paa de Kjøbenhavnske Brænderier.

Bruggerne i Kjøbenhavn producere deels det saakaldte Kjøbenhavnske Øl, deels bairisk Øl, dog kan dette sidste endnu ikke tilfredsstille Forlangendet, der foranlediger Indførsel saavel fra Hertugdømmerne som fra Udlandet (Tydskland og Norge), medens der dog paa den anden Side af denne Ølsort fleer Udførsel af Kjøbenhavnsk Brugning til Provindserne. Endnu for 2 til 3 Decennier siden tilvirkedes saavel i Kjøbstæderne som paa Landet næsten alt det daglige Øl i Huse selv; nu opstaaer successivt rundt omkring i Danmark, dog meest i Kjøbstæderne, selvstændige Bruggerier, paa flere Steder ogsaa for Tilvirkning af bairisk Øl.

Af Camphinfabrikker findes 2 i Kjøbenhavn og 1 i Aalborg. Med en af de nævnte Kjøbenhavnske Fabrikker er tillige forbundet Tilvirkning af Harpiz og Stangløbe.

Paa Bornholm drives 6 Cementfabrikker og i Aalborg 1.

For kemiske og electriske Kræfters Anvendelse paa Metalleres Forarbeidelse, findes et temmelig betydeligt Etablissement i Kjøbenhavn. For kemiske Præparater findes en Fabrik i Kjøbenhavn (see nedenfor under Svovlspræfabrik) og en mindre i Aalborg.

Af Chocoladefabrikker gives der i Kjøbenhavn alene 10, og ved flere anvendes Dampkraft; med et af de større er der forenet en Fabrik for Tilvirkning af Kradsulb og Farvetræ. Enkelte mindre Cho-

coladefabrikker findes i Provinds-hjæstæderne. Disse samtlige større og mindre Fabrikker forsyne i Kongeriget for største Delen Landets Behov.

Fire Eichoriefabrikker, i Kjøbenhavn, Aarhus, Veile og Randers forarbejde udenlandske Rødder; noget Eichorie indføres dog endnu.

For Malning og Bearbejdelse af Farvestoffer findes 6 Fabrikker i Kjøbenhavn og 1 i Odense, hvilke dog hver for sig ikke synes at være af stor Betydning.

En Filefabrik drives i Kjøbenhavn og leverer fortrinligt Arbejde.

Af Fineerskjererier høves 5, hvoraf 4 i Kjøbenhavn og 1 i Aarhus.

Fajance tilvirktes, dog kun af ganske simpel Sort, i 6 Fabrikker paa Bornholm og 1 paa Strandmosegaard ved Helsingør. Ogsaa ved Kjøbenhavn er nu opstaaet en Fajancefabrik, ligesom der ogsaa ved Kjøbenhavn findes et Anlæg for Terracotta-Arbejder. Det er alt foran bemærket at mindre Etablissementer for røde Pottemagerarbejder findes paa flere Steder i Landet.

Frederiksværk er Danmarks største Fabriketablisement. Det er i S. D. S. 102 nærmere forklaret, at dette omfatter et Metal- og Jernstøberi, en Maskin- og Lavetfabrik, en Sabel- og Knivfabrik, en Krudtfabrik og et Robbervalseværk.

Et Geværfabrik paa Hellebæk arbejder for Armeen. De fleste Jagtgeværer indføres fra Udlandet.

Af Glasfabrikker gives der 6 i Danmark, nemlig paa Holmegaard, Rastrup, ved Helsingør, Erikshaab (ved Faaborg), ved Aalborg og Mjlenberg (begge mellem Aalborg og Hobro). De producere fornemlig Glasfer, Medicinglas, almindeligt Binduesglas samt nogle Sorter Bordglas. De finere Glasvarer indføres fra Udlandet.

En Guttaperchafabrik med fortrinlige Præparater findes i Hovedstaden.

Jernstøberierne's Antal er omtrent 70, hvoraf 16 i Kjøbenhavn. Indførselen af fremmed Støbegods er nu, efterat denne Industrigreen i de 3 sidste Decennier betydelig er tiltaget, indskrænket til Kanoner, noget Metalarbejde og nogle finere Sager. Med Jernstøberierne ere paa flere Steder og navnlig i Kjøbenhavn, forenet Metalstøberier og Maskinværksteder.

Tilvirkning af Isenkræmvarer af Jern og Metal drives kun paa Frederiksværk, Raadvadamsfabrik ved Kjøbenhavn, paa Haraldsfjær ved Veile og i et Etablisement i Kjøbenhavn; den større Deel af disse Varer indføres fra Tyskland og England.

Kartefabrikationen drives i tvende dertil indrettede Anlæg i Viborg og i Assens. Foruden Karter produceres paa Etablisementet i Assens tillige Metalvift og Kornrensemaskiner. Disse sidstnævnte Maskiner forarbejdes ogsaa i 3 andre Anlæg i og ved Assens.

Af Klædefabriker gives 3 i Kjøbenhavn og 10 i sammes Omegn (Brede, Rymølle, Stampen, Skodsborg, Skovlyst, en større og 3 mindre ved Usserød), 1 i Rjøge, 1 i Røestilde, 1 i Næstved, 2 i Ødense, 2 i Aarhuus, 2 i Viborg, 1 i Søby, 1 paa Bruunshaab ved Viborg, 1 ved Aalborg, 1 i Greismølle ved Veile samt en Stouffabrik paa Engelskholm ved Veile. De producere for største Delen grovt og middelfiint Klæde; de finere Klædesorter indføres fra Tydskland, Belgien og England, medens der fra de nyemünsterste Fabriker ogsaa gaar nogle Partier til Danmark.

Kobberværker findes paa Frederiksbælt, Brede og Haraldskjær.

Fortrinlige Kort (Spillekort) fabrikeres i et større Etablissement i Kjøbenhavn, ligesom ogsaa i 3 mindre Etablissements i Kjøbenhavn, Viborg og Ålsens.

Af Kradsuldfabriker gives en i Kjøbenhavn (forenet med Fabrikation af Chokolade og Farvetræ) en ved Nibe og en i Viborg.

Foruden Statens fornævnte Krudtfabrik paa Frederiksbælt, findes der en privat Krudtfabrik paa Donsenord for Kjøbenhavn. Disse Fabriker tilfredsstille dog ikke Behøvet, og en Deel Krudt indføres fra Udlandet.

Maskinfabrikationen kan efter den hele indenlandske Industries Natur ikke være meget udviklet i Danmark. De fleste større og combinerede Maskiner indføres fra Udlandet. Nogle Etablissements for denne Fabrikation findes dog i Kjøbenhavn og enkeltvis i det Mindre i Provindserne; de ere i Reglen forenede med Jern- og Metalstøberier.

Danmark har henved 4000, deels Vind-, deels Vand-, deels Dampmøller. Disse sidste tiltage i Antal med hvert Aar, ligesom Mølleconstructionen i det Hele taget begynder at hæve sig fra det lave Standpunkt, hvorpaa den i Almindelighed har staaet her i Landet. Møllebygningen er nu hævet ved Lov af 14. April 1852 fra 1. Januar 1862 at regne. En friere Concurrence vil herefter vistnok lade en Mængde mindre Møllebrug forsvinde og større Etablissements opstaae. Fra en Dampmeelmølle i Kjøbenhavn, der er forenet med en Riismølle og et Bageri for Slibebrød udføres betydelige Quantiteter Meel og Brød til Udlandet.

Af Oliemøller findes 4 i Kjøbenhavn og nogle enkelte i Provindserne; men de tilfredsstille langt fra Landets Forbrug.

Papirfabrikationen drives fornemlig i tvende større Anlæg nemlig 1) Strandmøllen ved Ørholm samt Rymølle, 2) Silkeborg, i hvilke der arbeides med Papirmaskiner og leveres fortrinligt Papir af alle Slags. Af mindre Papirfabriker findes 2 i Rjøge og een paa hver af de efternævnte Steder, i Røestilde, i Vintersbølle ved Borningborg, i Viborg, ved Aalborg og i Lem ved Ringkjøbing. Disse sidste

producere især grovere Papiirsorter. Af Postpapiir indføres en Deel fra England; ogsaa importeres noget Trykpapiir fra Slesvig og Sverrig.

Fortrinlige Pianofortefabriker findes i Kjøbenhavn.

Ved Beskrivelsen af sidstnævnte By vil ogsaa være at ommelde den derværende Kongelige Porcelæinfabrik, samt et betydeligt privat Etablissement for samme Fabrication.

En Saffianfabrik findes i Kjøbenhavn.

Et Salpeteraffinaderi og to Saltraffinaderier ved Kjøbenhavn; for sidstnævnte Industrigreen gives ogsaa nogle mindre Etablissements i Provindserne.

Af Seilbugsfabriker findes 2 i Hovedstaden (Holmens og et privat).

Stibsbyggeriet er alt omhandlet under Haandværksdriften, thiøndt det efter den Intelligents bet udfordrer, og de betydelige Kræfter, det bringer i Anvendelse, ogsaa kunde være at indordne her.

Fortrinlige Stearinlys leveres fra en Fabrik ved Kjøbenhavn. Fra Altona indføres en Deel af denne Slags Lys, hvis Anvendelse mere og mere tiltager.

En Strømpefabrik findes i Hovedstaden og en ditto i Nærheden af denne. Nogle mindre Fabriker af denne Art gives i Provindserne. Betydelige Partier Bomuldsstrømper indføres fra Udlandet.

Sukkeraffinaderier. Heraf findes i Kjøbenhavn 6, alle i god og tilbeels i meget omfattende Drift. Fredericia har ogsaa et Raffinaderi, dog af mindre Omfang. Fra Raffinaderierne i Glensborg indføres nogle Partier raffineret Sukker især til Jylland, men fra Udlandet næsten aldeles Intet.

Af Svovlstikkfabriker findes i Kjøbenhavn 3, i Næstved 1, i Odense 1, og i Aalborg 1.

Svovlsyre tilvirkles i et større Anlæg paa Amager (Fredens Møller), i hvilke tillige produceres andre mineralste Syrer samt phosphorsur Kalk, Patentgjøbning, Veenkul, Sæbe og Olie.

Af Sæbefabriker gives i Kjøbenhavn 7, i Aalborg 1, i Aarhus 1, i Horsens 3, i Odense 2 og i Randers 1. I disse Fabriker samt enkelte Steder ved Hønsindustri, tilvirkles den allerstørste Deel af Danmarks Forbrug af Sæbe. Af Toiletsæbe indføres Noget fra Frankrig.

I Kjøbenhavn drives 3 Tapetfabriker, ligesom der ogsaa paa Strandmøllens Papiirfabrik produceres denne Sort farvede Papirer.

Antallet af Tobaksfabrikerne nærmer sig 100, hvoraf Hovedstaden alene har 36. Denne Industrigreen har tiltaget meget i de senere Aar. Den langt større Deel af Landets Behov indføres som raa To-

bal til videre Forarbeidning i Fabrikerne. Kun forholdsvis ringe er Landets egen Production af Tobaksblade. Fra Vestindien, Bremen og Altona indføres Cigarer og fra de tvenne sidstnævnte Steder samt fra Holland tillige Røgtobakker.

Vognfabriker findes i Kjøbenhavn; og desuden i mindre Omfang i Provindsbyerne, saasom i Slagelse, Aarhus og Nykjøbing paa Falster.

Borbugsfabriker ere i god Drift i Kjøbenhavn.

Bæverier findes som alt anført rundt omkring i Landet, og Bæven har sin Plads i et stort Antal af Bøndernes Huse til Afbenyttelse som Huusflid. Af Løifabriker gives i Kjøbenhavn 22, hvoriblandt en meget betydelig, i de andre Kjøbstæder findes c. 20 mindre Fabriker af denne Slags. I Vinterskølle ved Vordingborg er et betydeligt Etablissement for Dreiesvævning.

Angaaende Handelen, see nærværende almindelige Deel om Monarchiet II. A. d. samt den specielle Deel ved Beskrivelsen af Kjøbenhavn og de enkelte Provindsbyer.

II.

Rongeriget Danmarks Forsatning for dets særlige Anliggender.

1.

Efterat Folkets Deeltagelse i Lovgivningsmagten, der i Fortalen til højste Lov er gjort til Gjenstand for ubtørlig Anerkjendelse, senere væsentligst var gaaet over til de privilegerede Stænder, bewirke Misforholdene med Adelsens Forrettigheder Regjeringsforandringen af 1660, hvorved den af Kong Frederik den Tredie ved hans Thronbestigelse udstedte Gaandfæstning tilintetgjordes, og den souveraine Arveregjering overdroges til ham, som første Erhverver, og hans Efterkommere paa Mand- og Qvindelinien, hvorimod han tilfagde at indrette en saadan Regjeringsform, som kunde sikke Undersaatterne et mildt og Christeligt Regimente.

Til hyderligere Befæstelse af Gaandet mellem Kongehuset og Folket indførte Kong Frederik VI raadgivende Provinzialstænder, og ved Rundgjørelse af 4de April 1848 bestemte Kong Frederik VII disses Indførelse for at raadslaae om den under 7de Juli næstefter udstedte Valglov for en Rigsforsamling. Da Slesvigerne imidlertid, imod Bestemmelsen, ikke kunde komme til at deeltage i denne, vedtog Kongen under 5. Juni 1849 Danmarks Riges Grundlov i Genhold til den med Rigsforsamlingen tilveiebragte fuldstændige Overenskomst, men under Forbehold af at Ordningen af Alt, hvad der vedkom Hertugdømmet Slesvigs Stilling, skulde beroe, indtil Freden var afsluttet, og er derefter, ved Grundlovsbestemmelse af 29de August 1855, der dog først er traadt i Kraft samtidig med den under 2den October 1855 udstedte Fællesforsatning, Grundloven af 5te Juni 1849 indskrænket til at gjælde for Kongeriget Danmarks særlige Anliggender.

Efter bemeldte Grundlovsbestemmelse ere disse særlige Anliggender: Justits- og Politivæsen, med den almindelige Lovgivning vedkommende borgerlige Forhold, Forbrudelser og Rettergang;

Tilveiebringelse af Mandstab, Heste, Qvarteer og andre Naturalforødenheder for Hæren og Flaaden;

Kirke- og Underviisningsvæsen;

Communal- og Fattigvæsen;

Næringsforhold og Landvæsenssager;

Bestatning af faste Eiendomme, Formue, Indtægt og Næring;

Stempelskatten, alle med de særlige Anliggender forbundne Indtægter og Udgifter, og hvilkensomhelst ny Skat for Kongeriget alene;

Den fra Hartkornsubjævnningen hidrørende Statsgæld og enhver Gjæld, som i Fremtiden maatte stiftes for Kongerigets særlige Vedkommende;

Sundhedsvæsen;

Canal-, Havne- og Jernbanesager, Veivæsen og Frikjørselsager;

Assurance- og Strandingsvæsen;

de borgerlige militaire Corps'er;

offentlige Stiftelser, Lehn og Fideicommiss'er;

det kongelige Theater og Capel;

Coloniernes indre Anliggender.

2.

Efter Grundloven er den lovgivende Magt hos Kongen og Rigsdagen i Forening, den udøvende Magt hos Kongen, den dømmende Magt hos Domstolene.

Kongens Underskrift under Regjeringsbeslutninger ledsages af en Ministers Underskrift.

Ministrene ere ansvarlige for Regjeringens Førelse og kunne tiltales for deres Embedsførelse. Folkethinget anklager, Rigsretten dømmes.

Rigsretten bestaaer af 16 Medlemmer, af hvilke 8 vælges af og blandt Landstingets, 8 af og blandt Høiesterets Medlemmer. Forfølgningsmaaden er fastsat ved Lov af 3die Marts 1852.

Kun med Folkethingets Samtykke kan Kongen benaade Ministrene for de dem af Rigsretten idømte Straffe.

3.

Rigsdagen bestaaer af Folkethinget og Landstinget. Folkethinget tæller 101, Landstinget 52 Medlemmer.

Rigsdagen sammentræder aarlig den første Mandag i October, naar Kongen ikke har sammentaldt den forinden. Kongen kan udsætte dens Møder, dog uden dens Samtykke kun paa 2 Maanedes og ikke mere end een Gang i Aaret, og opløse hver af dens Afdelinger, i hvilket Fald den hele Rigsdag dog atter skal samles inden 2 Maanedes.

Foreløbige Love maae ikke stride mod Grundloven. Ethvert af Thingene er berettiget til at foreslaae Love, indgive Adresser og nedsætte undersøgende Commissioner. Enhver Rigsdagsmand kan med Thingets Samtykke interpellere Ministeriet.

Ethvert af Thingene vælger selv sin Formand, bestemmer Forretningsordenen og afgjør Gjældigheden af sine Medlemmers Valg, hvorefter ethvert nyt Medlem aflægger Eed paa Grundloven;

Intet Lovforslag kan endelig vedtages, forinden det 3 Gange har været behandlet af Thinget. Opnaaes ei, efter gjentagen Forhandling i hvert Thing, Enighed mellem Thingene, kan et Fællesudvalg nedsættes om Uoverensstemmelseerne, og paa dette Udvalgs Indstilling finder da endelig Afgjørelse Sted i hvert Thing.

Det aarlige Finantsforslag behandles først i Folkethinget. Forinden Finantsloven er vedtagen, maae Skatterne ei opkræves, og ingen Udgift maa afholdes, som ikke har Hjemmel i samme.

Hvert Thing udnævner to lønede Revisorer, som gennemgaae det aarlige Statsregnskab, der derefter forelægges Rigsdagen til Beslutning.

For sine Ytringer paa Rigsdagen kan intet af dens Medlemmer uden Thingets Samtykke drages til Ansvar udenfor samme. Angreb paa Rigsdagens Sikkerhed og Frihed er Højforrædderi.

4.

De positive Betingelser for Valgret, saavel til Folkethinget som Landsthinget, ere: Indfødsret, 30 Aars Alder og eet Aars fast Bopæl i vedkommende Valgkreds eller Sted. De negative Betingelser ere: uplettet Rygte; at Vedkommende ikke staaer i privat Tjenesteforhold eller i saa Fald har egen Huusstand; at han ikke har nybt urefunderet Understøttelse af Fattigvæsenet og ikke er ude af Raadighed over sit Bo.

Til Valgbarhed til Folkethinget udfordres, foruden Indfødsret og de fornævnte negative Betingelser for Valgret, kun 25 Aars Alder, men til Landsthinget 40 Aars Alder og en reen aarlig Indtægt af 1200 Rd. eller et directe Skattebeløb af 200 Rd., hvorhos dog Antallet, naar det ikke naaer 1 for hvert 1000 Indv., suppleres med de høiest Beskattede i Landsthingskredsen.

Til Valg til Folkethinget skal Vedkommende stille sig; hver Valgkreds vælger eet Medlem. Valgene til Landsthinget stee ved Valgmænd fra et større District og med absolut Pluralitet; $\frac{3}{4}$ af de Valgte skulle i det sidste Aar have haft fast Bopæl i Valgkredsen; disse Valg kunne ved Lov gaae over til Amtsraadene. Om Fremgangsmaaden ved Valgene henvises iøvrigt til Valgloven af 16de Juni 1849.

Folkethinget vælges paa 3 Aar, Landsthinget paa 8 Aar, saaledes at Halvdelen afgaaer hvert 4de Aar. Rigsdagens Medlemmer oppebære Diæter.

Antallet af Vælgere, der efter Valgloven af 7de Juli 1848, som havde frivillig Indtegning, udgjorde 86,080, eller 33 pCt. af den mandlige Befolkning over 30 Aar, steg ifølge den ved Valgloven af 16de Juni 1849 foreskrevne officielle Indskrivning saa betydeligt, at det i 1852 udgjorde 211,002 eller henved 73 pCt. af den mandlige Befolk-

ning over 30 Aar. Desuden vare paa Færgerne (Lov 29de Decbr. 1850) i 1852: 1422 Vælgere.

Af Vælgerne udgjøre de mindre Landeieendomsbesiddere den talrigste Klasse (henved 18 pCt.); derefter følge Dagleierne (over 17 pCt.), Haandværksmestrene (henved 15 pCt.), Selveierhuusmænd (over 10 pCt.), Gaardsfæstere, Huusfæstere, Aftægtsmænd, Handlende, Embedsmænd, Sømænd, Haandværksvende, Betjente og Leiehuusmænd. Af de andre Klasfer udgjør ingen een Procent af Vælgerantallet.

Udenfor de 9 kjøbenhavnske Valgkredsfe havde Kjøbstadsvælgerne, kjendt de tilsammen udgjorde 23,991, kun Overbægten i de 4 Valgkredsfe, hvortil hver af Kjøbstæderne Odense, Aalborg, Aarhus og Randers henhøre.

Valgbare til Landsthinget vare i 1852: 4229, hvoriblandt 1536 Embedsmænd, 769 Handlende, 710 mindre Eiendomsbesiddere, 415 Industribrivende og Haandværkere, 347 større Eiendomsbesiddere og 307 Pensionister og Kapitalister.*)

5.

Embedsmænd ere pensionsberettigede (Lov 5te Januar 1851). Dommere kunne kun affættes ved Dom, forsaavidt ikke de nærværende Dommere tillige have administrative Forretninger, eller en Dommer har faldt sit 65de Aar.

Retspleien skal adskilles fra Forvaltningen efter nærmere Ordning ved Lov. Domstolene ere berettigede til at paakjende ethvert Spørgsmaal om Øvrighedsmyndighedens Grændser, dog skal Øvrighedens Besfaling foreløbig efterkommes. Rævnninger skulle indføres i Misgjerningsfager og Sager om politiske Lovovertrædelser. Enhver, der anholdes, skal inden 24 Timer stilles for en Dommer, der senest inden 3 Dage skal afgive Kjendelse, hvis Fængseling skal finde Sted.

Enhver er berettiget til ved Trykken at offentliggjøre sine Tanker, under Ansvar for Domstolene (Lov 3die Januar 1851).

Ingen Forening kan ophæves ved en Regjeringsforanstaltning.

Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke. Dens Forfatning skal ordnes og de afvigende Troessamfunds Forhold nærmere bestemmes ved Lov.

Borgerne have Ret til at forene sig til religiøse Samfund, dog at Intet læres eller foretages, som strider mod Sædeligheden eller den offentlige Orden.

*) See isøvrigt nærmere om disse Forhold Statistisk Tabelværk N. N. IX.

Ingen kan paa Grund af sin Troesbekjendelse udelukkes fra borgerlige Rettigheder eller undbrage sig borgerlige Pligter.

6.

Grundlovsforandringer skulle vedtages af to ordentlige Rigsdage og bifalbes af Kongen, samt, efter Opøsning af Rigsdagen, vedtages i en ny Samling, forinden de stadfæstes af Kongen.

III.

Kongeriget Danmarks Forvaltning for dets særlige Anliggender.

1. Ministerierne.

a. Indenrigsministeriet.

Ministeriet, der væsentligst er organiseret ved Rundgjørelse af 3die Decbr. 1849, cfr. Bekjendgjørelse af 31te Octbr. 1855, bestaaer af et Secretariat, der tilligemed Ministeriets Arkiver forestaaes af Ministerens Secretair, og flere Departementer, hvert under en Directeur, som under Ansvarlighed til Ministeren og paa dennes Begne expedere de Sager, der ikke forelægges Ministeren selv.

Under Secretariatet henhører, foruden Fordeling af alle indkomne Sager, Registrering og Meddelelse af alle Indstillinger til Kongen, samt de Sager, som ikke ere henlagte under noget Departement, navnlig Kongerigets Budget og Statsregnskab; alle Sager vedkommende Ministeriets Organisation og Personale, Ministeriets almindelige Udgifter samt Understøttelseskasse, saavel som alle Indstillinger om Raadessbeviisninger og alt hvad der vedkommer Amtmandsposternes Besættelse og Gæring.

Under Ministeriets første Departement henhøre navnlig: de Rigsdagen vedkommende almindelige Sager; Communalforholdene med Indquartering *), Frikjørelser **) og Fattigvæsen; samt de Sager, som vedkomme borgerlig Næring, Industri og Omsætningsforhold, saasom Haandværks- og Fabrikdrift, Bogtrykkeriers Anlæg og de privilegerede Tidender, Patenter paa Opfindelser, Handelsnæring, Gjæstgiveri og Krohold.

Ligeledes henhører under dette Departement det ved Lov af 26de Marts 1852 til Betryggelse for Skibbrudne organiserede Redningsvæsen.

Ved industrielle Spørgsmaal af technisk Natur benytter Ministeriet Bistand dels af Fabrikdirecteuren og dels af Vestyrelsen for den polytechniske Lærestalt.

Under Ministeriets andet Departement henhøre Sager, som vedkomme Fiskeri (Bekjendt. 10de Februar 1853), og alle Landbvæsenes Sager. Under dette Departement er derhos ved Bekjendt. af 22de Novbr.

*) Lov 29. Decbr. 1850, cfr. Frd. 15. Novbr. 1816.

**) Frd. 26. Juni 1844.

1856 ligeledes Expeditionscontoiret for Skattesager henlagt tilligemed de under samme hørende ved de directe Skatteoppebørsfeler ansatte Embedsmænd.

Til Landvæsenfager henregnes alle Sager betræffende Skylsætning af Jord, i hvilken Henseende en ny Matricul ifølge Frd. 24de Juni 1840 traadte i Kraft fra 1ste Januar 1844. De Forandringer, som, navnlig ved Udstykning (cfr. Frd. 3die Decbr. 1819), indtræde heri, berigtiges i Matriculcontoiret (cfr. Pl. 21de April 1848) imod erlæggende Betaling for Copifort og Afstrifter (Bekjendtg. 13de Aug. 1853).

Til Udførelse af visse Matriculforandringer ere Stiftslandinspec-teurer ansatte. (Om Examen for Landinspec-teurer og Landmaalere see Bekjendtg. 5te August 1854).

Under dette Departement fortorer ligeledes den overordnede Tien-de-commission, der endelig afgjør paaanførte Tiendebekjendelser, men bort-falder, naar al Korntiende, ifølge Frd. 8de Januar 1810 og Lov 14de April 1852, er bestemt til et fast Vederlag.

Departementet udøver ligeledes Statens Tilsyn med de private Skove i Henhold til Frd. 27de Septbr. 1805, i hvilken Henseende Landet ved Rundgjørelse af 11te Juni 1852 er inddeelt i 7 Districter.

Om Foranstaltningerne til Afløsning af Jagtret, Høveri og Huus-mænds Pligtarbejde henvises til de følgende Affnit om de locale Auto-riteter. Om Creditforeningerne, der for Landets Vedkommende ligeledes fortore under dette Departement, see Lov af 20de Juni 1850, cfr. Lov af 21de Novbr. 1851.

Om Foranstaltningerne til Sandflugtens Dæmpning see Frd. 19de Septbr. 1792 og Lov 26de Marts 1852, cfr. Lov 4de Marts 1857.

Om Foranstaltningerne til Huusdyravlens Fremme henvises til Lov af 31te Marts 1852. Angaaende det veterinaire Sundhedsraad see Igl. Resol. af 8de Juni og Bekjendtg. af 21de Juni 1851. Den ved Fundats af 23de Juli 1777 grundede Veterinairsskole (cfr. Frd. 8de Mai 1795 § 18) skal ifølge Lov af 8de Marts 1856 ombannes til en Veterinair- og Landbohøjskole.

Under tredie Departement behandles alle under Ministeriet henhørende offentlige Arbejder, og herunder henhører saaledes det hele Veivæsen med Jernbanefager, Canal- og Havnefager, samt kongelige Bygninger og Haver.

Forsaaendte de communale Veie og Havne samt Jernbanefager ingaaer, er Ministeriets Virksomhed kun controllerende, hvorimod den og de øvrige under dette Departement hørende Sager er egentlig administrerende.

Efter Frd. 29de Septbr. 1841 er Anlæg og Vedligeholdelse af de Hovedlandeveje et fælles Anliggende for samtlige Kongerigets

Kjøbstad- og Landjurisdictioner med Undtagelse af Kjøbenhavn og Bornholm. Den umiddelbare tekniske Bestyrelse heraf er imidlertid henlagt under den Veitjenesen overbragne Afdeling af Ingenieurcorset, og det er saaledes kun Ministeriets Overbestyrelse og den dertil fornødne Bøgering for Veitassen, som udføres gennem Departementet.

I Aaret 1856 var der anlagt omtrent 150 Mil nye Hovedlande-veie. Ved Lov af 21de Marts 1855 er den Følgeorden bestemt, hvori samtlige endnu tilbagestaaende Hovedlandeveisarbejder skulle udføres.

Følge Lov 27de Februar 1852 har Staten, under visse Betingelser navnlig med Hensyn til Controllen og Bestyrelsen, garanteret en aarlig Rente à 4 pCt. af en Anlægs-capital af i det Høieste 6½ Million Rd. for Jernbanen gennem Sjælland (fra Kjøbenhavn til Halskov ved Korsør), dog først efterat Banen i sin hele Længde er aadnet, hvilket er skeet den 27de April 1856.*)

Foruden nogle mindre Landingsanlæg (ved Veddel, Humlebel og Nørvig) ere Odense-Canal, (hvilken Canal Inderregisministeriet ved Lov af 15de Februar 1857 er bemyndiget til at søge overbraget til Odense Commune imod en Godtgjærelse af 100,000 Rd.), samt Havnene ved Frederikshavn og Helsingør anlagte og vedligeholdes af Staten, hvorved de aarlige Udgifter i Almindelighed kun med mindre Summer overstige Indtægterne. Derimod ere i de senere Aar betydelige Summer bevilgede til større Opudbringinger og Vandbygningssarbejder, saavel ved enkelte af de nævnte Havne (navnlig Frederikshavn), som ved andre Farvande (Bøgestrømmen) og Strømme (Gudenaa og Indseilingen til Ribe).

Alle offentlige Havne bestyres, hver for sit Vedkommende, af locale Commissioner i Henhold til reglementariske Bestemmelser, som udsærbiges af Inderregisministeriet og med Hensyn til Taxterne ere underkastede en periodisk Revision. For de af Staten overtagne Havne voteres Budgettet paa Finantsloven, men for de andre offentlige Havne approberes det for hvert Aar af Inderregisministeriet. Havnesogderne (Instruction 19de Febr. 1814) ansættes af Ministeriet. Til Havnevesenet i Kjøbenhavn, der bestyres af Stabens Havneadministration, er henlagt Indtægten af den Kjøbenhavnske søværts Accise. Omkostningerne ved Hav-

*) Regjeringen er bemyndiget til at give Concession til Anlæggelsen af følgende Baner: en Jernbane fra Kjøbenhavn til Helsingør (Lov 16de Febr. 1856, cfr. Lov 15de Febr. 1857), en Jernbane fra Faxe Kalkbrud til et Udslibningssted ved Faxe Strand (Lov 17de Marts 1856), en Jernbane igennem Fyen fra Nyborg over Odense til et Punct ved Lille-Belt med eller uden Sidebaner (Lov 15de Febr. 1857), en Jernbane fra Aarhus over Viborg til et Punct ved Veno-Bugten eller Hølskebro, med en Forbindelsesbane til Randers (Lov 4de Marts 1857).

nens Opnuddring bæres med $\frac{7}{10}$ af Statskassen (paa Marineministeriets Budget), der ligeledes afholder Gagen til Havnecapitainen. De øvrige offentlige Havne ere med Hensyn til de ved samme foresalbende tekniske Arbejder underkastede Inspection af en Canal- og Havneinspecteur, til hvis Lønning de enkelte Havne ifølge Kongl. Resol. af 29de Novbr. 1815 udrebe Bidrag.

Vandbyggningsarbejder udenfor Havnene bestyres af en Vandbyggningsinspecteur, der tillige er Ministeriets Consulent ved saadanne hydrotekniske Undersøgelser.

Ved allerhøieste Resolution af 31de Decbr. 1849 (Depmt.-L. for 1850, S. 45) blev i Stebet for den ældre Bygningsadministration oprettet et Bygningsdirectorat, der med Hensyn til det Personelle forterede under Indenrigsministeriet, men iøvrigt under hvert vedkommende Ministerium havde den tekniske Ledelse af alle Byggearbejder ved Statens Bygninger i Kongeriget, forsaavidt de henhørte under dette Ministerium, Justits-, Kirke- og Underviisnings- eller Finansministeriet, ligesom det uden Godtgjørelse paa vedkommende Ministeriums Forlangende skulde afgive Erklæring og Betænkning over communale og andre offentlige Bygningsforetagender, der ikke vare egentlige Statsarbejder. Dette Forhold er imidlertid senere omordnet saaledes, at Bygningsdirectoratet er indbraget, og for de under de særlige Ministerier for Kongeriget henhørende Bygninger ansat 2 Bygningsinspecteurer (nemlig 1 for Nørrejylland og Fyen og 1 for Sjællands og Vollands Stifter), hvorimod de 3 andre i Kongeriget ansatte Bygningsinspecteurer ere overgaaede til de civile Fællesministerier.

De kongelige Haver udenfor Domainerne (Lov 12te Marts 1852) bestyres af en Overdirecteur. Angaaende Gartneregamen see Bekjendtg. 14de Marts 1851.

Det Revisionscontoir, som allerede forinden Bekjendtgjørelsen af 31te Octbr. 1855 forterede under Indenrigsministeriet, blev nærmest oprettet for Amtsfattigkasse- og offentlige Stiftelsers Regnskaber, ligesom der af bemeldte Fonds bidrages til de med samme forbundne Udgifter. Dette Contoir, der nu fører Navn af 3de Revisionscontoir under Generaldecisoratet for det directe Skattevæsen, reviderer dog ogsaa andre under Ministeriet hørende Regnskaber, der decideres af Generaldecisor for Kongerigets directe Skattevæsen, ligesom Amtsrepartitionsregnskaberne afgjøres i Forbindelse med Amtstuernes Oppebørselsregnskaber gennem de tvende andre under bemeldte Decisorat hørende Revisionscontoirer. Derimod revideres Havneregnskaberne i Forbindelse med Toldregnskaberne og decideres af den under Ministeriet for Monar-

hiets fælles indre Anliggender sorterende Generaldecisor for det indirecte Skattevæsen.

Foruden at Generaldecisoratet for det directe Skattevæsen (unbtagen med Hensyn til Revisioner, som angaae Fællesanliggender) ved Beskjendtg. 31te Octbr. 1855 gik over fra Finansministeriet til Indenrigsministeriet for Kongeriget, fandt ved bemeldte Beskjendtgjørelse lige Overgang Sted af Kongerigets hele særlige Skattevæsen, Statsgjæld, Assignationsvæsen, Budget og Statsregnskab (see under Secretariatet). Som en Følge heraf bleve ogsaa de tvende tidligere Expeditionscontoirer for Skatte-sager, af hvilke det ene behandler Stempelsagerne, henlagte under Indenrigsministeriet, under hvis 2det Departement det ene af dem ved Beskjendtg. af 22de Novbr. 1856 er henlagt, hvormod Stempelsagerne endnu forestaaes af en Departementsdirecteur i Finansministeriet, der for disse Sagers Vedkommende sorterer under Indenrigsministeren. Derimod behandles Kongerigets Statsgjæld og Assignationsvæsen gennem de tilsvarende Contoirer og Departementer i Finansministeriet, dog saaledes at Directeurerne for disse Sagers Vedkommende fortære under Indenrigsministeren. Kongerigets Pensionsvæsen er underlagt Indenrigsministeriet; men Expeditionerne i Pensionssager stee igjennem Finansministeriets Pensionscontoir, der i disse Sager refererer for Indenrigsministeren.

b. Justitsministeriet.

Efter Beskjendtgjørelserne af 7de Decbr. 1848 og 21de Octbr. 1854 har Ministeriet tvende Departementer, hvert under en for Ministeren ansvarlig Chef, men ved Beskjendtg. af 31te Octbr. 1855 blev tillige det islandste Departement henlagt under dette Ministerium.

Under Ministeriets første Departement henhøre (foruden Ministeriets Arkiv, Organisation og Personale, Budget og Regnskab), Justits- og Politivæsen med Fængsler og Straffeanstalter, Sager om Ægteskab (cr. Frd. 30te April 1824, Lov 13de April 1851) og Arv (cfr. Frd. 21de Mai 1845), Bestyrelsen af Umyndiges Mibler med tilhørende Revision, saavel som Revision af Ekstedesignationerne og af visse offentlige Stiftelsers Regnskaber; Strandingsvæsen, Medicinalvæsen og Quarantainevæsen (Beskjendtg. 20de Septbr. 1852).

3 Straffeanstalterne er ved Finansloven for 1856—57 forudsat et Fangeantal af 1410, nemlig 720 i Tugt-, Rasp- og Forbebringshuset paa Christianshavn, 320 i Tugthuset ved Horsens, 280 i Tugt- og Forbebringshuset i Viborg og 90 i Tugt- og Forbebringshuset i Odense. Hertil kommer endnu Slaveriet i Kjøbenhavns Fæstning med et Fangeantal af 200, men hvis Nedlæggelse vil indtræde, da siden

1ste April 1851 ingen flere deri indbømmes (Lov 29de Decbr. 1850).*) Samtlige Straffeanstalter ere derhos alene indrettede for det egentlige Strafarbejde, hvorimod de langt hyppigere Fængselsstraffe udstaaes i de locale Fængsler, ved hvilke Udgifterne afholdes af de paagjældende Jurisdictioner (Frb. 5te April 1793, Reglement 7de Mai 1846). Overbestyrelsen af de civile Straffeanstalter føres gennem Overinspecteuren for Fængselsvæsenet som Mellemautoritet mellem Ministeriet og Directionerne for de enkelte Straffeanstalter (allerhøjeste Resolution af 27de Novbr. 1849).

Af de allerhøjeste Bevillinger og Dispensationer, som i Genhold til Grundlovens § 32 udsædtes gennem Justitsministeriet, udsædtes de hyppigst forekommende gennem Amtmændene, som derfor aflægge Ministeriet Regnskab (Frb. 23de Marts 1827 §§ 19—21). Med Hensyn til den Ministeriet overdragne Dispensationsmyndighed bemærkes lgl. Resolution af 25de Mai 1844 (i Rescriptsamlingen). Efter Pl. 23de Marts 1827 meddeler Ministeriet Tilladelse til at procedere paa Prøve.

Beløbet af de Midler, der bestyres under Kjøbenhavns Overformynderi (Rescr. 12te Novbr. 1817), hvilket i Genhold til Rescr. 17de August 1842 er underkastet en vedvarende Revision, som følger Forretningernes Gang, udgjorde ved Ugangen af Aaret 1854 14,534,624 Rd., medens Overformyndersmidlerne udenfor Kjøbenhavn til samme Tid udgjorde 15,588,300 Rd.

Den egentlige Stifterevision paahviler Oversørigheberne, men de aarlige Designationer over sluttede og u sluttede Skrifter revideres af det under Ministeriet hørende Revisionscontoir, der tillige reviderer Regnskaberne for visse offentlige Stiftelser, saasom de fleste Frøstekløstre, og andre under Justitsministeriet hørende offentlige Indretninger, navnlig Straffeanstalterne. Ligeledes revideres Indberetningerne om thinglæste Anordninger i Justitsministeriet undtagen for Indenrigsministeriets Vedkommende.

Det kongelige Sundhedscollegium har ifølge Instrux af 15de Juni 1813 under Justitsministeriets Overbestyrelse Tilsyn med Medicinalvæsenet.

Af Districts- og Landphysisici samt Districtslæger have, ifølge Instructionerne af 4de Marts 1818, førstnævnte et almindeligt Tilsyn med Sundhedsforholdene i deres District og et særligt med Apothekerne (Frb. 4de Decbr. 1672, Bekjendtg. 22de Aug. 1849) og Jordemødrene (Reglement 21de Novbr. 1810, Pl. 27de April 1832, cfr. Lov 8de Marts 1856), medens Districtslægerne varetage den egentlig officielle

*) Paa Brideløse Mark i Herstedvester Sogn vil nu ifølge Finantslovene for 18^{54/55}, 18^{55/56}, 18^{56/57} og 18^{57/58} blive opført en Straffeanstalt (S. D. Side 165 nedenst).

Praxis. Angaaende Examen for Apothekere, see Frd. 2den Juni 1828 og for Læger Pl. 30te Januar 1838, cfr. Betjendtg. 21de Decbr. 1841 og 26de August 1851.

Udgifterne til Helbredelsesanstalterne for Sindssvage respective i Nørrejylland og Østifterne, af hvilke den første er oprettet i Henshold til Pl. 13de Octbr. 1847 og ordnet ved Regulativ af 14de Mai 1852, og den sidstnævnte oprettet ved Lov af 20de August 1853, dækkes ved særlig Ligning paa de paagjældende Provinbser. Desuden have en Staden Kjøbenhavn tilhørende Helbredelsesanstalt for Sindssvage paa Bidstrup, og ville større Detentionsanstalter for uhelbredelige Sindssvage blive oprettede, navnlig for Østifterne paa Halsøen Dringe i Bordingborg Landsogn i Forening med den der nu, ifølge sidstnævnte Lov, indrettende Anstalt for Sindssvage i Østifterne (S. D. Side 477) og for Nørre-Jylland i Forbindelse med Provinbsens forommeldte i Nærheden af Aarhus værende Sindssvageanstalt ifølge Lov af 16de Februar 1856.

Generalprocureuren forterer under Justitsministeriet, men er ifølge sin Instrux af 29de Novbr. 1848 tillige pligtig at meddele de andre Ministerier Betænkning over forekommende tvivlsomme Retsspørgsmaal, til hvis Besvarelse udfordres omfattende Kundskab til Lovgivningen i Almindelighed, saavel som at tiltræde Forhandlingerne eller afgive Betænkning angaaende Redactionen af Anordninger, navnlig med Hensyn til den øvrige Lovgivnings Grundsætninger. Ligeledes kan han gjennem Justitsministeriet beordres til at tiltræde Commissioner, som nedsættes til Udarbejdelsen af omfattende Lovgivningsarbejder eller Ordning af saadanne Forhold, som kræve Indsigt i den almindelige Lovgivning. Og saa kan han af Justitsministeren paalægges at foretage Reiser for at undersøge Justits- og Politivæsenet, saavel som efter de andre Ministeriers Ønske, de under disse henhørende Indretninger.

Under Justitsministeriets andet Departement henhøre Udskrivningen af Mandskab til Hæren og Flaaden, de borgerlige militaire Corps'er, de offentlige Brandforsikringer for Bygninger og Brandpolitiet, Lehn og Fideicommiss'er samt de offentlige Stiftelser, der ikke henhøre under Kirke- og Underviisningsministeriet eller, som vedkommende det almindelige Fattigvæsen, under Indenrigsministeriet.

Da Børnepligten ifølge § 3 i Børnepligtsloven af 12te Februar 1849 ikke er bleven udstrakt til Bornholm, der har sit eget Forsvarsvæsen, uden forsaabidt Bornholmerne tage Ophold andetsteds i Danmark, er Bornholm ikke indbraget under de 8 Udskrivningsdistricter, hvori Kongeriget ved Lov 23de Marts 1851 er inddeelt.

Angaaende Tilveiebringelsen af Heste til Hærens Brug, see Lov af 16de Marts 1851.

Intet Lovforslag kan endelig vedtages, forinden det 3 Gange har været behandlet af Thinget. Opnaaes ei, efter gjentagen Forhandling i hvert Thing, Enighed mellem Thingene, kan et Fællesudvalg ned sættes om Uoverensstemmelse, og paa dette Udvalgs Indstilling finder da endelig Afgjørelse Sted i hvert Thing.

Det aarlige Finantsforslag behandles først i Folkethinget. Forinden Finantsloven er vedtagen, maae Skatterne ei opkræves, og ingen Udgift maa afholdes, som ikke har Hjemmel i samme.

Hvert Thing udnævner to lønneede Revisorer, som gennemgaae det aarlige Statsregnskab, der derefter forelægges Rigsdagen til Beslutning.

For sine Yttringer paa Rigsdagen kan intet af dens Medlemmer uden Thingets Samtykke drages til Ansvar udenfor samme. Angreb paa Rigsdagens Sikkerhed og Frihed er Højforrædderi.

4.

De positive Betingelser for Valgret, saavel til Folkethinget som Landstthinget, ere: Indfødsret, 30 Aars Alder og eet Aars fast Bopæl i vedkommende Valgkreds eller Sted. De negative Betingelser ere: uplettet Rygte; at Vedkommende ikke staaer i privat Tjenesteforhold eller i saa Fald har egen Huusstand; at han ikke har nydt urefunderet Understøttelse af Fattigvæsenet og ikke er ude af Raadighed over sit Bo.

Til Valgbarhed til Folkethinget udfordres, foruden Indfødsret og de fornævnte negative Betingelser for Valgret, kun 25 Aars Alder, men til Landstthinget 40 Aars Alder og en reen aarlig Indtægt af 1200 Rd. eller et directe Skattebeløb af 200 Rd., hvorhos dog Antallet, naar det ikke naaer 1 for hvert 1000 Indv., suppleres med de høiest Betsatte i Landstthingskredsen.

Til Valg til Folkethinget skal Vedkommende stille sig; hver Valgkreds vælger eet Medlem. Valgene til Landstthinget stee ved Valgmænd fra et større District og med absolut Pluralitet; $\frac{3}{4}$ af de Valgte skulle i det sidste Aar have haft fast Bopæl i Valgkredsen; disse Valg kunne ved Lov gaae over til Amtsraadene. Om Fremgangsmaaden ved Valgene henvises iøvrigt til Valgloven af 16de Juni 1849.

Folkethinget vælges paa 3 Aar, Landstthinget paa 8 Aar, saaledes at Halvdelen afgaaer hvert 4de Aar. Rigsdagens Medlemmer oppebære Diæter.

Antallet af Vælgere, der efter Valgloven af 7de Juli 1848, som havde frivillig Indtegnning, udgjorde 86,080, eller 33 pCt. af den mandlige Befolkning over 30 Aar, steg ifølge den ved Valgloven af 16de Juni 1849 foreskrevne officielle Indskrivning saa betydeligt, at det i 1852 udgjorde 211,002 eller henved 73 pCt. af den mandlige Befolk-

ning over 30 Aar. Desuden vare paa Færserne (Lov 29de Decbr. 1850) i 1852: 1422 Vælgere.

Af Vælgerne udgjøre de mindre Landeiendomsbesiddere den talrigste Klasse (henved 18 pCt.); derefter følge Dagleierne (over 17 pCt.), Haandværksmestrene (henved 15 pCt.), Selveierhuusmænd (over 10 pCt.), Gaardsfæstere, Huusfæstere, Aftægtsmænd, Handlende, Embedsmænd, Smænd, Haandværksvende, Betjente og Leiehuusmænd. Af de andre Klasser udgjør ingen een Procent af Vælgerantallet.

Udenfor de 9 kjøbenhavnske Valgkredsse havde Kjøbstadsvælgerne, kjendt de tilsammen udgjorde 23,991, kun Overbægten i de 4 Valgkredsse, hvortil hver af Kjøbstæderne Odense, Aalborg, Aarhus og Randers henhøre.

Valgbare til Landstinget vare i 1852: 4229, hvoriblandt 1536 Embedsmænd, 769 Handlende, 710 mindre Eiendomsbesiddere, 415 Industribrivende og Haandværkere, 347 større Eiendomsbesiddere og 307 Pensionister og Kapitalister.*)

5.

Embedsmænd ere pensionsberettigede (Lov 5te Januar 1851). Dommere kunne kun affættes ved Dom, forsaavidt ikke de nærværende Dommere tillige have administrative Forretninger, eller en Dommer har fylbt sit 65de Aar.

Retspleien skal adskilles fra Forvaltningen efter nærmere Ordning ved Lov. Domstolene ere berettigede til at paafjende ethvert Spørgsmaal om Øvrighedsmyndighedens Grændser, dog skal Øvrighedens Beskaling foreløbig efterkommes. Rævnninger skulle indføres i Misgjernings-sager og Sager om politiske Lovovertrædelser. Enhver, der anholdes, skal inden 24 Timer stilles for en Dommer, der senest inden 3 Dage skal afgive Kjendelse, hvis Fængsling skal finde Sted.

Enhver er berettiget til ved Trykken at offentliggjøre sine Tanker, under Ansvar for Domstolene (Lov 3die Januar 1851).

Ingen Forening kan ophæves ved en Regeringsforanstaltning.

Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke. Dens Forfatning skal ordnes og de afvigende Troessamfunds Forhold nærmere bestemmes ved Lov.

Borgerne have Ret til at forene sig til religiøse Samfund, dog at Intet læres eller foretages, som strider mod Sædeligheden eller den offentlige Orden.

*) See isøvrigt nærmere om disse Forhold Statistisk Tabelværk N. N. IX.

Ingen kan paa Grund af sin Troesbekkendelse udelukkes fra borgerlige Rettigheder eller undbrage sig borgerlige Pligter.

6.

Grundlovsforandringer skulle vedtages af to ordentlige Rigsdage og bifalbes af Kongen, samt, efter Opøsning af Rigsdagen, vedtages i en ny Samling, forinden de stadfæstes af Kongen.

III.

Rongeriget Danmarks Forvaltning for dets særlige Anliggender.

1. Ministerierne.

a. Indenrigsministeriet.

Ministeriet, der væsentligst er organiseret ved Kundgjørelse af 3die Decbr. 1849, cfr. Bekjendtgørelse af 31te Octbr. 1855, bestaaer af et Secretariat, der tilligemed Ministeriets Arkiver forestaaes af Ministerens Secretair, og flere Departementer, hvert under en Directeur, som under Ansvarlighed til Ministeren og paa dennes Vegne expedere de Sager, der ikke forelægges Ministeren selv.

Under Secretariatet henhører, foruden Fordeling af alle indkomne Sager, Registrering og Meddelelse af alle Indstillinger til Kongen, samt de Sager, som ikke ere henlagte under noget Departement, navnlig Rongerigets Budget og Statsregnskab; alle Sager vedkommende Ministeriets Organisation og Personale, Ministeriets almindelige Udgifter samt Understøttelsesklasse, saavel som alle Indstillinger om Raadesbevisninger og alt hvad der vedkommer Amtmandsposternes Besættelse og Gæring.

Under Ministeriets første Departement henhøre navnlig: de Rigsdagen vedkommende almindelige Sager; Communalforholdene med Indquartering *), Frikjørsler **) og Fattigvæsen; samt de Sager, som vedkomme borgerlig Næring, Industri og Omsætningsforhold, saasom Haandværks- og Fabrikdrift, Bogtrykkeriers Anlæg og de privilegerede Lidenber, Patenter paa Opfindelser, Handelsnæring, Gæstgiveri og Krohold.

Ligeledes henhører under dette Departement det ved Lov af 26de Marts 1852 til Betryggelse for Skibbrudne organiserede Redningsvæsen.

Ved industrielle Spørgsmaal af technisk Natur benytter Ministeriet Bistand deels af Fabrikdirecteuren og deels af Bestyrelsen for den polytechniske Lærestalt.

Under Ministeriets andet Departement henhøre Sager, som vedkomme Fiskeri (Bekjendt. 10de Februar 1853), og alle Landbvæsenes sager. Under dette Departement er derhos ved Bekjendt. af 22de Novbr.

*) Lov 29. Decbr. 1850, cfr. Frd. 15. Novbr. 1816.

**) Frd. 26. Juni 1844.

1856 ligeledes Expeditionscontoiret for Skattesager henlagt tilligemed de under samme hørende ved de directe Skatteopbeholdelser ansatte Embedsmænd.

Til Landbvæsenfager henregnes alle Sager betræffende Styblsætning af Jord, i hvilken Henseende en ny Matricul ifølge Frd. 24de Juni 1840 traadte i Kraft fra 1ste Januar 1844. De Forandringer, som, navnlig ved Udstykning (cfr. Frd. 3die Decbr. 1819), indtræde heri, berigtiges i Matriculcontoiret (cfr. Pl. 21de April 1848) imod erlæggende Betaling for Copikort og Afstrifter (Bekjendtg. 13de Aug. 1853).

Til Udførelse af visse Matriculforandringer ere Stiftslandinspectorer ansatte. (Om Examen for Landinspectorer og Landmaalere see Bekjendtg. 5te August 1854).

Under dette Departement fortorer ligeledes den overordnede Tiendecommission, der endelig afgjør paaanførte Tiendekjendelser, men bortfalder, naar al Korntiende, ifølge Frd. 8de Januar 1810 og Lov 14de April 1852, er bestemt til et fast Veberlag.

Departementet udøver ligeledes Statens Tilsyn med de private Skove i Henhold til Frd. 27de Septbr. 1805, i hvilken Henseende Landet ved Rundgjørelse af 11te Juni 1852 er inddeelt i 7 Districter.

Om Foranstaltningerne til Afløsning af Jagtret, Høveri og Hunsmands Pligtarbejde henvises til de følgende Affnit om de locale Autoriteter. Om Creditforeningerne, der for Landets Vedkommende ligeledes fortore under dette Departement, see Lov af 20de Juni 1850, cfr. Lov af 21de Novbr. 1851.

Om Foranstaltningerne til Sandflugtens Dæmpning see Frd. 19de Septbr. 1792 og Lov 26de Marts 1852, cfr. Lov 4de Marts 1857.

Om Foranstaltningerne til Huusdyravlens Fremme henvises til Lov af 31te Marts 1852. Angaaende det veterinaire Sundhedsraad see Igl. Resol. af 8de Juni og Bekjendtg. af 21de Juni 1851. Den ved Fundats af 23de Juli 1777 grundede Veterinairskole (cfr. Frd. 8de Mai 1795 § 18) skal ifølge Lov af 8de Marts 1856 ombannes til en Veterinair- og Landbohøjskole.

Under tredie Departement behandles alle under Ministeriet henhørende offentlige Arbejder, og herunder henhører saaledes det hele Veivæsen med Jernbanefager, Canal- og Havnefager, samt kongelige Bygninger og Haver.

Foraaavidt de communale Veie og Havne samt Jernbanefager ingaaer, er Ministeriets Virksomhed kun controllerende, hvorimod den og de øvrige under dette Departement hørende Sager er egentlig bministrerende.

Efter Frd. 29de Septbr. 1841 er Anlæg og Vedligeholdelse af de Hovedlandeveje et fælles Anliggende for samtlige Kongerigets

Kjøbstad- og Landjurisdictioner med Undtagelse af Kjøbenhavn og Bornholm. Den umiddelbare tekniske Bestyrelse heraf er imidlertid henlagt under den Veijsenesten overdragne Afdeling af Ingenieurcorset, og det er saaledes kun Ministeriets Overbestyrelse og den dertil fornødne Bogsføring for Veikassen, som udføres gennem Departementet.

I Aaret 1856 var der anlagt omtrent 150 Mil nye Hovedlande-veie. Ved Lov af 21de Marts 1855 er den Følgeorden bestemt, hvori samtlige endnu tilbagestaaende Hovedlandeveisarbejder skulle udføres.

Følge Lov 27de Februar 1852 har Staten, under visse Betingelser navnlig med Hensyn til Controllen og Bestyrelsen, garanteret en aarlig Rente à 4 pCt. af en Anlægs-capital af i det Høieste 6 $\frac{1}{2}$ Million Rd. for Jernbanen gennem Sjælland (fra Kjøbenhavn til Helsingør ved Korsør), dog først efterat Banen i sin hele Længde er aabnet, hvilket er skeet den 27de April 1856.*)

Foruden nogle mindre Landingsanlæg (ved Vedbøl, Humlebe og Nørvig) ere Odense-Canal, (hvilken Canal Indenrigsministeriet ved Lov af 15de Februar 1857 er bemyndiget til at søge overdraget til Odense Commune imod en Godtgørelse af 100,000 Rd.), samt Havnene ved Frederikshavn og Helsingør anlagte og vedligeholdes af Staten, hvorved de aarlige Udgifter i Almindelighed kun med mindre Summer overstige Indtægterne. Derimod ere i de senere Aar betydelige Summer bevilgede til større Opudbringinger og Vandbyggningsarbejder, saavel ved enkelte af de nævnte Havne (navnlig Frederikshavn), som ved andre Farvande (Vægestrømmen) og Strømme (Gudenaa og Indseilingen til Ribe).

Alle offentlige Havne bestyres, hver for sit Vedkommende, af locale Commissioner i Henhold til reglementariske Bestemmelser, som udfærdiges af Indenrigsministeriet og med Hensyn til Taxterne ere underkastede en periodisk Revision. For de af Staten overtagne Havne voteres Budgettet paa Finansloven, men for de andre offentlige Havne approberes det for hvert Aar af Indenrigsministeriet. Havnefogderne (Instruction 19de Febr. 1814) ansættes af Ministeriet. Til Havnevæsenet i Kjøbenhavn, der bestyres af Stadens Havneadministration, er henlagt Indtægten af den kjøbenhavnske søværts Accise. Omkostningerne ved Hav-

*) Regjeringen er bemyndiget til at give Concession til Anlæggelsen af følgende Baner: en Jernbane fra Kjøbenhavn til Helsingør (Lov 16de Febr. 1856, cfr. Lov 15de Febr. 1857), en Jernbane fra Faxe Raskbrud til et Udskibningssted ved Faxe Strand (Lov 17de Marts 1856), en Jernbane igennem Thy fra Nyborg over Odense til et Punct ved Lille-Belt med eller uden Sidebaner (Lov 15de Febr. 1857), en Jernbane fra Aarhus over Viborg til et Punct ved Bens-Bugten eller Holskebro, med en Forbindelsesbane til Randers (Lov 4de Marts 1857).

nens Opnuddbring bæres med $\frac{7}{10}$ af Statskassen (paa Marineministeriets Budget), der ligeledes afholder Gagen til Havnecapitainen. De øvrige offentlige Havne ere med Hensyn til de ved samme foresaldende tekniske Arbejder underkastede Inspection af en Canal- og Havneinspecteur, til hvis Vønning de enkelte Havne ifølge Igl. Resol. af 29de Novbr. 1815 udrede Bidrag.

Banbygningsarbejder udenfor Havnene bestyres af en Banbygningsinspecteur, der tillige er Ministeriets Consulent ved saadanne hydrotekniske Undersøgelser.

Ved allerhøjeste Resolution af 31de Decbr. 1849 (Depmt.-T. for 1850, S. 45) blev i Stedet for den ældre Bygningsadministration oprettet et Bygningsdirectorat, der med Hensyn til det Personelle forterede under Indenrigsministeriet, men isørigt under hvert vedkommende Ministerium havde den tekniske Ledelse af alle Byggearbejder ved Statens Bygninger i Kongeriget, forsaavidt de henhørte under dette Ministerium, Justits-, Kirke- og Underviisnings- eller Finansministeriet, ligesom det uden Godtgjørelse paa vedkommende Ministeriums Forlangende skulde afgive Erklæring og Betænkning over communale og andre offentlige Bygningsforetagender, der ikke vare egentlige Statsarbejder. Dette Forhold er imidlertid senere omordnet saaledes, at Bygningsdirectoratet er indbraget, og for de under de særlige Ministerier for Kongeriget henhørende Bygninger ansat 2 Bygningsinspecteurer (nemlig 1 for Nørrejylland og Fyen og 1 for Sjællands og Lollands Stifter), hvorefter de 3 andre i Kongeriget ansatte Bygningsinspecteurer ere overgaaede til de civile Fællesministerier.

De kongelige Have udenfor Domainerne (Lov 12te Marts 1852) bestyres af en Overdirecteur. Angaaende Gartnereksamen see Beskjendtg. 14de Marts 1851.

Det Revisionscontoir, som allerede forinden Beskjendtgjørelsen af 31te Octbr. 1855 forterede under Indenrigsministeriet, blev nærmest oprettet for Amtsfattigkasser og offentlige Stiftellers Regnskaber, ligesom der af bemeldte Fonds bidrages til de med samme forbundne Udgifter. Dette Contoir, der nu fører Navn af 3die Revisionscontoir under Generaldeciforatet for det directe Skattevæsen, reviderer dog ogsaa andre under Ministeriet hørende Regnskaber, der decideres af Generaldecifor for Kongerigets directe Skattevæsen, ligesom Amtsrepartitionsregnskaberne afgjøres i Forbindelse med Amtstuenes Oppebørselsregnskaber gennem de tvende andre under bemeldte Deciforat hørende Revisionscontoirer. Derimod revideres Havneregnskaberne i Forbindelse med Toldregnskaberne og decideres af den under Ministeriet for Monar-

Giets fælles indre Anliggender sorterende Generaldecisor for det indirecte Skattevæsen.

Foruden at Generaldecisoratet for det directe Skattevæsen (undtagen med Hensyn til Revisioner, som angaae Fællesanliggender) ved Bekjendtg. 31te Octbr. 1855 gik over fra Finansministeriet til Indenrigsministeriet for Kongeriget, fandt ved bemeldte Bekjendtgjærelse lige Overgang Sted af Kongerigets hele særlige Skattevæsen, Statsgjæld, Assignationsvæsen, Budget og Statsregnskab (see under Secretariatet). Som en Følge heraf bleve ogsaa de tvende tidligere Expeditionscontoirer for Skatte-sager, af hvilke det ene behandler Stempelsagerne, henlagte under Indenrigsministeriet, under hvis 2det Departement det ene af dem ved Bekjendtg. af 22de Novbr. 1856 er henlagt, hvorimod Stempelsagerne endnu forestaaes af en Departementsdirecteur i Finansministeriet, der for disse Sagers Vedkommende sorterer under Indenrigsministeren. Derimod behandles Kongerigets Statsgjæld og Assignationsvæsen gjen-nem de tilsvarende Contoirer og Departementer i Finansministeriet, dog saaledes at Directeurerne for disse Sagers Vedkommende sortere under Indenrigsministeren. Kongerigets Pensionsvæsen er underlagt Indenrigsministeriet; men Expeditionerne i Pensionssager fløe igjennem Finansministeriets Pensionscontoir, der i disse Sager refererer for Indenrigsministeren.

b. Justitsministeriet.

Efter Bekjendtgjærelserne af 7de Decbr. 1848 og 21de Octbr. 1854 har Ministeriet tvende Departementer, hvert under en for Mini-steren ansvarlig Chef, men ved Bekjendtg. af 31te Octbr. 1855 blev tillige det islaandste Departement henlagt under dette Ministerium.

Under Ministeriets første Departement henhøre (foruden Mini-steriets Arkiv, Organisation og Personale, Budget og Regnskab), Justits- og Politivæsen med Fængsler og Straffeanstalter, Sager om Egttestab (cr. Frd. 30te April 1824, Lov 13de April 1851) og Arb (cfr. Frd. 21de Mai 1845), Bestyrelsen af Ummyndiges Vibler med tilhørende Revision, saavel som Revision af Elftedesignationerne og af visse offent-lige Stiftellers Regnskaber; Strandingsvæsen, Medicinalvæsen og Qua-rantainevæsen (Bekjendtg. 20de Septbr. 1852).

I Straffeanstalterne er ved Finansloven for 1856—57 for-udsat et Fangeantal af 1410, nemlig 720 i Tugt-, Rasp- og Forbedrings-huset paa Christianshavn, 320 i Tugthuset ved Horsens, 280 i Tugt- og Forbedringshuset i Viborg og 90 i Tugt- og Forbedringshuset i Odense. Hertil kommer endnu Slaveriet i Rjøbenhavns Fæstning med et Fangeantal af 200, men hvis Neblæggelse vil indtræde, da siden

1ste April 1851 ingen flere deri indbømmes (Lov 29de Decbr. 1850). *) Samtlige Straffeanstalter ere derhos alene indrettede for det egentlige Strafarbejde, hvorimod de langt hyppigere Fængselsstraffe udstaaes i de locale Fængsler, ved hvilke Udgifterne afholdes af de paagjældende Jurisdictioner (Frb. 5te April 1793, Reglement 7de Mai 1846). Overbestyrelsen af de civile Straffeanstalter føres gennem Overinspectøren for Fængselsvæsenet som Mellemautoritet mellem Ministeriet og Directionerne for de enkelte Straffeanstalter (allerhøieste Resolution af 27de Novbr. 1849).

Af de allerhøieste Bevillinger og Dispensationer, som i Henhold til Grundlovens § 32 udsærbiges gennem Justitsministeriet, udelæveres de hyppigst forekommende gennem Amtmændene, som derfor aflægge Ministeriet Regnskab (Frb. 23de Marts 1827 §§ 19—21). Med Hensyn til den Ministeriet overdragne Dispensationsmyndighed bemærkes lgl. Resolution af 25de Mai 1844 (i Rescriptsamlingen). Efter Pl. 23de Marts 1827 meddeler Ministeriet Tilladelse til at procedere paa Prøve.

Beløbet af de Midler, der bestyres under Kjøbenhavns Overformynderi (Rescr. 12te Novbr. 1817), hvilket i Henhold til Rescr. 17de August 1842 er underkastet en vedvarende Revision, som følger Forretningernes Gang, udgjorde ved Udgangen af Aaret 1854 14,534,624 Rd., medens Overformyndermidlerne udenfor Kjøbenhavn til samme Tid udgjorde 15,588,300 Rd.†

Den egentlige Skifterevision paahviler Oversøvrighederne, men de aarlige Designationer over sluttede og usluttede Skrifter revideres af det under Ministeriet hørende Revisionscontoir, der tillige reviderer Regnskaberne for visse offentlige Stiftelser, saafom de fleste Frøentklostre, og andre under Justitsministeriet hørende offentlige Indretninger, navnlig Straffeanstalterne. Ligeledes revideres Indberetningerne om thinglæste Anordninger i Justitsministeriet undtagen for Indenrigsministeriets Vedkommande.

Det kongelige Sundhedscollegium har ifølge Instrux af 15de Juni 1813 under Justitsministeriets Overbestyrelse Tilfyn med Medicinalvæsenet.

Af Districts- og Landphysisi samt Districtslæger have, ifølge Instructionerne af 4de Marts 1818, førstnævnte et almindeligt Tilfyn med Sundhedsforholdene i deres District og et særligt med Apothekerne (Frb. 4de Decbr. 1672, Besjæntg. 22de Aug. 1849) og Jordemødrene (Reglement 21de Novbr. 1810, Pl. 27de April 1832, cfr. Lov 8de Marts 1856), medens Districtslægerne varetage den egentlig officielle

*) Paa Bredsløse Mark i Herstedvester Sogn vil nu ifølge Finantslovene for 1854/55, 1855/56, 1856/57 og 1857/58 blive opført en Straffeanstalt (S. D. Side 165 nederst).

Praxis. Angaaende Examen for Apothekere, see Frd. 2den Juni 1828 og for Læger Pl. 30te Januar 1838, cfr. Beskjendtg. 21de Decbr. 1841 og 26de August 1851.

Udgifterne til Hælbredelsesanstalterne for Sindssvage respective i Nørrejylland og Østifterne, af hvilke den første er oprettet i Henshold til Pl. 13de Octbr. 1847 og ordnet ved Regulativ af 14de Mai 1852, og den sidstnævnte oprettet ved Lov af 20de August 1853, dækkes ved særlig Vigning paa de paagjældende Provindsfer. Desuden have en Staden Kjøbenhavn tilhørende Hælbredelsesanstalt for Sindssvage paa Bidstrup, og ville større Detentionsanstalter for uheldbrekelige Sindssvage blive oprettede, navnlig for Østifterne paa Hadsøen Dringe i Vordingborg Landsogn i Forening med den der nu, ifølge sidstnævnte Lov, indrettende Anstalt for Sindssvage i Østifterne (S. D. Side 477) og for Nørre-Jylland i Forbindelse med Provindsens forordnede i Nærheden af Aarhus værende Sindssvageanstalt ifølge Lov af 16de Februar 1856.

Generalprocureuren forterer under Justitsministeriet, men er ifølge sin Instrux af 29de Novbr. 1848 tillige pligtig at meddele de andre Ministerier Betænkning over forekommende tvivlsomme Rets-spørgsmaal, til hvis Besvarelse udfordres omfattende Kundskab til Lovgivningen i Almindelighed, saavel som at tiltræde Forhandlingerne eller afgive Betænkning angaaende Redactionen af Anordninger, navnlig med Hensyn til den øvrige Lovgivnings Grundsætninger. Ligeledes kan han gennem Justitsministeriet beordres til at tiltræde Commissioner, som nedsættes til Udarbejdelsen af omfattende Lovgivningsarbejder eller Ordning af saadanne Forhold, som kræve Indsigt i den almindelige Lovgivning. Og saa kan han af Justitsministeren paalægges at foretage Reiser for at undersøge Justits- og Politivæsenet, saavel som efter de andre Ministeriers Ønske, de under disse henhørende Indretninger.

Under Justitsministeriets andet Departement henhøre Udskrivningen af Mandskab til Hæren og Flaaden, de borgerlige militaire Corps'er, de offentlige Brandforsikringer for Bygninger og Brandpolitiet, Lehn og Fideicommiss'er samt de offentlige Stiftelser, der ikke henhøre under Kirke- og Underviisningsministeriet eller, som vedkommende det almindelige Fattigvæsen, under Indenrigsministeriet.

Da Børnepligten ifølge § 3 i Børnepligtsloven af 12te Februar 1849 ikke er bleven udstrakt til Bornholm, der har sit eget Forsvarsvæsen, uden forsaavidt Bornholmerne tage Ophold andetsteds i Danmark, er Bornholm ikke indbraget under de 8 Udskrivningsdistricter, hvori Kongeriget ved Lov 23de Marts 1851 er inddeelt.

Angaaende Tilveiebringelsen af Heste til Hærens Brug, see Lov af 16de Marts 1851.

Efter Børnepligtslovenes § 40 vedbliver Rjbstadsbeboernes Forpligtelse til Tjeneste i Rjbstadens Borgervæbning eller Brand- og Politicorps som Communalbyrde til Overholdelse af indre Orden under den civile Øvrigheds Overbefaling. Dog kunne de borgerlige Corps'er i faste Pladser i Krigstid sættes under Krigsbestyrelsens Befaling.

Ifølge Anordningen af 17de Juli 1795 udreder Statskassen Lønning til de Directeurer for Rjshenhavns Brandforsikring, som udnævnes af Kongen. Vsf. isvrigt Pl. 20de Mai 1829 og 12te Febr. 1840 samt S. D. S. 61.

Efter Brandforsikringsanordningen for Rjbstæderne af 26de Febr. 1792 skulle alle Rjbstadsbhgninger udenfor Rjshenhavn forsikkes i en fælles Brandforsikring, der bestyres af Justitsministeriet og ved Ugangen af Regnskabsaaret 1855—56 eiede en Capital af 531,895 Rd., (cfr. Pl. 5te Mai 1841, Beskjendtg. 22de Januar 1851 og 26de Januar 1857). Forsikringssummen udgjorde den 30te September 1855: 53,577,650 Rd.

Brandforsikringen for Landet beroer derimod, efter Anordningen for Landet af 29de Februar 1792, paa frivillig Forsikring, og havde ved Ugangen af Regnskabsaaret 1854—55 en Underballance af 22,000 Rd., Forsikringssummen udgjorde omtrent 181 Mill. Rd. Om Contingentets Opkrævning m. m. see nu Lov af 4de Marts 1857. (Pl. 5te Septbr. 1827 og Circul. 12te Septbr. 1854, cfr. Pl. 27de Septbr. 1839). Om Branddirecteurerne henvises til det følgende Affnit om den locale Forvaltning.

Ifølge Grundlovens § 98 kan intet Lehn, Stamhus eller Fideicommissgods for Fremtiden oprettes.

Ifølge § 32 i Octroi for Nationalbanken i Rjshenhavn af 4de Juli 1818 skulle den kongelige Bankcommissairs Forretninger altid være forenede med Justitsministerens Embede.

Ved Beskjendtgjørelsen af 31te October 1855 ere samtlige de Island og Færøerne vedkomme Sager, forsaavidt de tidligere havde hørt under Indenrigsministeriet, overgaaede til Justitsministeriet, under hvilket det islandske Departement derfor er henlagt.

Under bemeldte Departement henhøre ifølge Rundgjørelse af 24de Novbr. 1848 samtlige islandske, færøske og grønlandske Sager, derunder indbefattet den dem vedkomme Regnskabsrevision og Decission, dog saaledes at de af disse Sager, der henhøre under noget andet Ministerium, navnlig Cultusministeriet, af Departementets Chef foredrages vedkomme Minister.

Med allerh. Rundg. af 12te Mai 1852 ere de tidligere indleiede Forhaandlinger om Islands forfatningsmæssige Stilling i Monarchiet stillede i Bero, hvorimod den ved Frd. 8de Marts 1843 under Navn af Althing oprettede raadgivende Forsamling fortsætter sin ved bemeldte Forordning bestemte periodiske Virksomhed. Budgettet voteres paa Finantsloven for Kongeriget, der udbreder det aarlige Tilskud, som udfordres til Landets Administration, navnlig efterat meget offentligt Forbegrebs til forskjellige Tider er bortfulgt til Indtægt for Statskassen. Fra den islandske Randsverret appelleres til Høiesteret. Opholdet ved Kjøbenhavns Universitet er ved særlige Begunstigelser lettet Islænderne. For- saavidt der paa Island ansættes Embedsmænd, som ikke ere fødte sam- steds, maae de godtgjøre Kjendskab til det islandske Sprog. Naar de for Kongeriget givne Love udbibes til Island, skulle de ifølge Frd. af 21de Decbr. 1831 kundgjøres saavel i det danske som islandske Sprog. Ved Lov af 15de April 1854 er der aabnet fremmede Undersaatter og Skibe almindelig Afgang til Handel og Skibsfart paa Island.

Efterat Færøerne vare indbragne under Grundloven af 5te Juni 1849, erholdt de ved Lov af 26de Marts 1852 et Lagthing, der ifølge Lov af 15de April 1854 bestaaer af Amtmanden, Provsten og 18 valgte Medlemmer, som, foruden den det i Eghed med Amtsraadene tilbeelte Mynbigheid i communale Anliggender, skal afgive Betænkning over for Landet vigtigere Gjenstande og alle Lovforslag, der forelægges det af Regjeringen, ligesom det selv kan fremlægge Forslag til Love og ind- give Besværinger. Ifølge Lov af 21de Marts 1855 staaer Handelen paa Færøerne aaben saavel for Fremmede som Indlændige.

c. Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet.

Ifølge Bekjendtg. af 2den April 1855 bestaaer Ministeriet af 3 Departementer, af hvilke hvert forestaaes af en for Ministeren ansvarlig Departementschef. Hos Ministeren er ansat en Secretair.

Under Ministeriets første Departement henhøre de kirkelige Anlig- gender og de afvigende Troessamfunds Forhold.

Under den nærværende Chef for Ministeriets første Departement sortere tillige Theatret, Capellet, Kunstacademiet og Kunstsamlingerne.

Under andet Departement henhører den videnskabelige Underviis- ning med Hjælpebidler, saavelsom Regnskabsafgjørelsen ogsaa for Almue- skolevæsenets Vedkommende. Under dette Departement findes derfor, foruden Expeditionscontoiret, et Revisionscontoir.

De fleste videnskabelige Stiftelser ere i Besiddelse af egne Midler og Indtægter, hvoraf de dem vedkommende Udgifter væsentligst afholdes. Saaledes anslaaes Universitetets egne Indtægter i Finantsaaret

1857—58 til omtrent 168,000 Rb., hvorhos det dermed forbundne Communitet udbviste et Overskud over Udgifterne af c. 54,000 Rb. Universitetet bestod tidligere af 4 Faculteter, nemlig det theologiske, rets- og statsvidenskabelige, lægevidenskabelige og filosofiske, men ved Beskjendtg. 18de Septbr. 1850 er sidstnævnte Facultet deelt i et matematisk-naturvidenskabeligt og et egentlig filosofisk, samt Bestemmelser givne om den academiske Lærersforsamling og Constitoriums Stilling. Foruden Universitetets egentlige Formaal afholdes de fleste Embedsexamina ved samme. (Om Afgangsexamen, filosofisk Examen og den almindelige Forberedelsesexamen, see Beskjendtg. af 13de Mai og 10de Octbr. 1850; om theologisk Embedsexamen Beskjendtg. af 18de Mai 1847 og 23de Decbr. 1849, om juridisk Embedsexamen Frd. 26de Januar 1821 og 30te Decbr. 1839, og om den statsvidenskabelige Examen Beskjendtg. 10de Juni 1851).

Sorø Academi er nu indskrænket til en Skole og Opdragelsesanstalt, men udbreder Tilflugt til forskjellige andre Formaal — derunder indbefattet Refusionen til Statsklassen for Overbestyrelsen — og har derhos et meget betydeligt årligt Overskud. (Om Sorø jfr. S. D. S. 295—99.)

Herlufsholms Stiftelse sorterer ikke under Cultusministeriet, men bestyres af en ifølge allerh. Resol. af 25de Juli 1851 Geheime-Statsraadet underlagt Forstander. (Om Herlufsholm jfr. S. D. S. 367—372.)

De øvrige lærde Skoler bestaae i det Væsentlige ved deres egne Midler, der tildeels ere forenede i et almindeligt Skolefond.

Om Vønningerne for Lærerne ved de lærde Skoler see Lov af 28de Marts 1855, og om den historisk-philologiske Skoleembedsexamen Anordn. af 2den Februar 1849, samt om Underviisningsinspectøren allerh. Resol. af 22de Juli 1848; cfr. iøvrigt Frd. 7de Novbr. 1809 og Beskjendtg. 13de Mai 1850. Om den videnskabelige Realunderviisning henvises til Beskjendtg. af 18de September 1855.

Under Ministeriets tredie Departement henhører Borger- og Almue-skolevæsenet med Skolelærerseminarierne og Døbstummeinstituttet. *) Departementschefen er tillige Overdirecteur for Borger- og Almue-skolevæsenet (Beskjendtg. af 2den April 1855 og Instrux af f. D.) og deeltager, som saadan, i Forhandlingen af den årlige Virksomhedsplan for Skolefondene (Lov 8de Marts 1856 § 6).

Seminariifondens Indtægter, der, foruden Renter af Fondens Capitaler (1810 Rb.) og Indtægten af dens libet betydelige Forbehold, væsentligst bestaae i en Afgift af det kongetiendehavende Hartkorn,

*) Grundtats 17de April 1807.

anvendes til Bestribelse af Udgifterne ved Seminarierne paa Jonstrup, i Skaarup, Lyngby i Randers Amt, Jellinge og Ranum, men ere ikke tilstrækkelige til Dækning af det hertil medgaaende Beløb, hvorfor Underballancen (for 18^{97/98} calculeret til 14,350 Rb.) afholdes af Sorø Academi. Om Dimissionsexamen ved Seminarierne see Bl. af 10de April 1841; om Lønninger for de ved Seminarierne ansatte Lærere, om Underviisningen ved disse samt om en ny Skolelærer-Examen see Lov af 15de Februar 1857.

Efter Børnepligtslovens § 6 er Enhver, der har modtaget den geistlige Ordination eller er fast ansat som Skolelærer, fritagen for al Børnepligt.

Iøvrigt henvises med Hensyn til Almueskolevæsenet til de følgende Afsnit om den locale Administration.

2. Finantsloven.

a.

Ved Finantsloven for Aaret fra 1ste April 1857 til 31te Marts 1858 ere Kongerigets særlige Indtægter beregnede til 5,785,800 Rb., hidrørende fra følgende Indtægtskilber:

1. Directe Skatter	3,878,000 Rb.
nemlig a) Gammelstat	2,174,249 Rb.
b) Landstat og Vigningsstat af Jorder	813,035 —
c) Vigningsstat af Rjæbstæ- berne	107,414 —
d) Veistat	269,063 —
e) Bygningsafgift	514,470 —
2. Indirecte Skatter	1,462,000 —
nemlig a) Stempelskat	825,000 —
b) Afgift af Arv og over- bragne Eiendomme . . .	285,000 —
c) Departements- og Rets- sportler	352,000 —
3. Islandske og færøske Intrader . .	40,800 —
4. Afskillige Indtægter	405,000 —

Landstat, Vigningsstat af Jord og Veistat erlægges efter Tønder Hartkorn. Om Hartkorn af Ager og Eng see foran Side 119. Skovskat blev ikke inddragen under den sidste Matriculering, men er ved Matriculen af 1690 ansat efter Olden. Møllestylden blev ifølge Rescript af 22de August 1687 ansat efter Møringen, men bort-

falder ifølge Lov af 14de April 1852 § 9 fra 1ste Januar 1862, fra hvilken Tid Møllenæringen bliver fri. Af Skov- og Møllestybl svares i Almindelighed halvt imod Ager og Eng. Ogsaa Konge- og Kirke-Tiende er ved den ældre Matricul ansat til Hartkorn, og erlægger Tiendebeieren derhos en navnlig efter Tiendens Oppebørselsmaade modificeret særlig Landstat af mindre Beløb for hver Tb. tiendeydende Hartkorn. Ifølge Frd. af 15de April 1818, Frd. af 24de Juni 1840 og Lov af 20de Juni 1850 udgjør Landskatten, affect fra Bornholm, for hver Tønde af den nye Matricul Ager og Engs Hartkorn 44 Sk., men af Møllestybl og af Fredstovsstybl, da herfor Intet af den ældre Landstat er overgaaet til Gammelstat, 3 Rd. 62 Sk. pr. Tb. I Forbindelse med Landskatten opkræves den ved Lov af 20de Juni 1850 paabudne Ligningsstat af Jorber, der traadte i Steedet for flere særlige Repartitioner og udgjør 1 Rd. 24 Sk. pr. Tb. Hartkorn Ager og Eng (paa Bornholm 44 Sk.), men af Skovstybl og Møllestybl det Halve. Den tilsvarende Ligningsstat af Kjøbstæderne fastsættes til 53,000 Rd. af Kjøbenhavn og 62,000 Rd. af de andre Kjøbstæder, mellem hvilke dette Beløb fordeles efter Folkemængde og Bygningernes Assurance, hvorhos et Afdrag finder Steb for den paa de respective Kjøbstæders Jorber, samt Skov- og Møllestybl falvende Ligningsstat, nemlig med 1 Rd. 8 Sk. for hver Tb. Hartkorn Ager og Eng.

Ved Frd. af 24de Juni 1840 vedblev derhos den største Deel af den ældre Landstat (6 Rd. 80 Sk. pr. Tb. gammelt Hartkorn og for Bornholm 2 Rd.), forsaavidt den hvilede paa Ager og Eng, fremdeles at hvile paa Eiendommene efter den ældre Styblsætning under Benævnelse Gammelstat, hvilken udgjør et aarligt Beløb af 2,502,300 Rd., men hvoraf 328,000 Rd. ved aabent Brev af 4de Decbr. 1838 ere henlagte til Forrentning og Afdrag paa Finantsernes Gjæld til Banken, saa at indtil denne Gjæld er afgjort, hvilket senest vil indtræde i 1876, kun det ovenansførte Beløb kommer til Indtægt for Statskassen.

Veiskatten udredes deels med det i Frd. af 29de Septbr. 1841 § 17 c fastsatte højeste Beløb af 32 Sk. pr. Tb. Hartkorn Ager og Eng, deels med $\frac{1}{3}$ af Udgifterne til Hovedlandebeiene i hvert Amt (§ 15) og deels med et særligt Bidrag af Kjøbstæderne for Landeveisgadernes Brolægning.

Den ved Frd. 1ste Octbr. 1802 paabudne, men senere (Pl. 17de April 1816 og for Kjøbenhavn Pl. 4de Septbr. 1809, cfr. Lov 4de Marts 1857) bethdelig forsøgede Bygningsafgift beregnes for Kjøbenhavn efter Quadratinholdet, hvorimod i Provindskjøbstæderne og paa Landet tillige tages Hensyn til Assurance. Paa Landet ere de Bygninger, der benyttes af Landboere, som leve af Jordbrug, Fiskeri og de paa Landet ved Loven tilladte Haandværk, fritagne for Afgiften,

som derfor af Landbhgninger i Finantsloven kun er opført med 75,581 Rd., medens den for Kjøbenhavn udgjør 213,453 Rd. og for Provindsstjæderne 225,436 Rd.

Samtlige disse Skatter forfalde med Halvdelen til hvert Aars 1ste April og 1ste October.

Stempelskatten erlægges gennem Forbrugen af det stemplede Papir, hvis Anvendelse er forestrebet ved Udfærdigelsen af de fleste juridiske Documenter (Frb. 3die Decbr. 1828) og controlleres af Retsbetjentene, medens Forhandlingen stæer ved Stempelpapirsforvalteren og de i Provindserne antagne Commissionairer.

Foruden de Retsportker, der navnlig ved Overdomstolene directe indflyde i Statskassen, som afholder Lønningerne, tilfalder denne en Afgift af 20 pCt. af de Sportler, der ere tillagte vedkommende Embedsmænd selv (Sp. Rgl. 22de Marts 1814 § 156), saavel som en Andeel af Stiftesalairer og Promillegebyr. Derhos erlægges til Statskassen $\frac{1}{2}$ pCt. af alle Eiendomsoverdragelser og af al Arv (Frb. 8de Februar 1810), samt 4 pCt. af Collateralarv (Frb. 12te Septbr. 1792), foruden visse ældre Afgifter af Arv, som i enkelte Tilfælde blive at erlægge. Forsaavidt samtlige disse Afgifter erlægges til Retsbetjentene, indbetales de af disse kvartalsviis til Amtstuerne.

b.

Foruden at Kongeriget, som ovenfor anført, af sine særlige Indtægter ubreder $\frac{2}{3}$ af den Deel af Monarchiets Fællesudgifter, som ikke bæftes ved de fælles Indtægter, andrage Kongerigets særlige Udgifter efter Finantsloven for 18⁵⁷/₆₈ 3,270,460 Rd.

Af disse Udgifter er til Rigsdagen bevilget 60,000 Rd.

Til Indenrigsministeriet er bevilget 1,591,008 Rd., hvilke ere fordeelte paa følgende Conti:

a) Lønninger og andre Udgifter ved selve Ministeriet	77,640 Rd.
b) Overørrigheds personer	84,700 —
c) Oppebørfselen af directe Skatter	92,320 —
d) Kammeradvocatens Forretninger	1,200 —
e) Magistrats personer m. m.	14,202 —
f) Refusioner m. m. til Fattigvæsenet i Kjøbenhavn	27,672 —
g) Forskjellige andre Refusioner	8,287 —
h) Rebningvæsenet	6,105 —
i) Fabrikdirecteurens Forretninger	600 —
k) Industriens Fremme	4,000 —
l) Fiskeri	3,200 —

m) Overtienbecommissionen	1,000 Rb.
n) Matriculen	6,000 —
o) Landinspecteurer og forstjellige Foranstaltninger vedkomende Landbvæsenet	26,362 —
p) Dæmningen ved Agger-Canal	3,500 —
q) Sandflugtens Dæmpning	19,876 —
r) Veterinairskolen	15,345 —
s) Stutterierne	32,084 —
t) Dyrstuer	8,600 —
u) Veivæsenet og Jernbanevæsenet	990,393 —
(hvoraf 65,000 Rb. eventuelt Tilskud ifølge Rentegarantien for den sjællandske Jernbane.)	
v) Canal- og Havnevæsen	77,763 —
x) Kongelige Bygninger	15,110 —
y) Kongelige Haver	5,655 —
z) Godtgjærelse for Indquartering	60,094 —
æ) Befordringsudgifter	2,000 —
ø) aa) og bb) Forstjellige Udgifter	7,300 —

Til Justitsministeriet er bevilget 674,162 Rb., hvilke ere for-
beelte paa følgende Conti:

a) Lønninger og andre Udgifter ved selve Mini- steriet	49,317 Rb.
b) Overdomstolene, Straffeanstalterne og! nogle andre Udgifter ved Justits- og Politivæsenet . .	352,668 —
c) Udskrivningsvæsenet	40,450 —
d) Medicinal- og Qvarantainevæsen	89,264 —
e) og f) Forstjellige Udgifter	70,562 —
g) Island	62,728 —
h) Færøerne	9,173 —

Til Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet
er bevilget 289,640 Rb., hvilke ere forbeelte paa følgende Conti:

a) Lønninger og andre Udgifter til selve Mini- steriet	30,750 Rb.
b) Refusioner og Tilskud til kirkelige Diemed . .	49,423 —
c) Det høiere Underviisningsvæsen	27,715 —
d) Almueskolevæsenet og beslagtede Instituter . .	69,210 —
e) Kunstanstalter og Samlinger	96,907 —
f) Tilskud til Videnskaber og Kunster i Almindelighed	15,635 —

Til Forrentning af Kongerigets særlige Statsgjæld, der i Hen-
hold til Lov af 20de Juni 1850 §§ 4 og 5 er stiftet som Weberlag for

den det tidligere privilegerede Hartorn forhen tilkommende Skattefættelse, er bevilget 52,600 Rd.

Til Kongerigets særlige Pensionsvæsen er bevilget 19,900 Rd.

Til afstillelige og overordentlige Udgifter er opført 583,150 Rd., hvoraf 223,500 Rd. ere Forstrib, som refunderes, 40,000 Rd. ere bestemte til Bøgestrømmens Opvaskning, 25,700 Rd. til Gudenaars Seilbargjorelse, 135,000 Rd. til Anlag af en Stibsfartscanal udenom Sogstors Grunde, 54,250 Rd. til Opsorelse af en Veterinair- og Landbohospitale, 100,000 Rd. til Opsorelse af et Forbedringshus i Sjælland.

3. Overdomstolene.

Kongerigets øverste Domstol er Høiesteret, der bestaaer af en Justitiarius og 12 Assessorer. Efter Patent 10de Novbr. 1774 og Kjøendtg. 21de Februar 1850 skal Retten holdes i Kjøbenhavn og begynde den første Torsdag i hvert Aars Marts Maaned, ligesom alle til hvert Aar indstævne Sager ifølge Rettens Instruction af 7de Decbr. 1771 saa vidt muligt skulle søges tilendebragte i Løbet af Aaret i Henshold til den ved dets Begyndelse kjøendtgjorte Orden, og forsaavidt ikke Undtagelse hjemles ved særlig Bevilling, eller det er Delinquent-sager, som fremfor alle andre skulle befordres. Retten maa ikke holdes uden at i det mindste 9 af de Tilforordnede ere tilstede og have fulgt Sagen fra dens Begyndelse af. Offentlighed og Mundtlighed har steds været gennemført ved Retspleien for Høiesteret, der har udviklet sig af de ældre Herrebage, og skriftlig Behandling er kun indført som en Undtagelse, for at ikke for mange Sager skulle henstaae uafgjorte i længere Tid. Ved Lov af 8de Marts 1856 er det paalagt Høiesteret at angive Grundene for dens Domme. I Livsager forfatte Protocoll-secretairene efter Sagens Paakjendelse en Relation, som gennem Justitsministeriet foredrages Kongen, forinden Straffen fuldbyrdes. Angaaende Lønningerne for Høiesteret, see Lov af 3die Marts 1854 a og Lov af 21de Januar 1857.

Ved Frd. 25de Januar 1805 bleve de ældre Landsthing og de for visse Kjøbstæder bevilgede Raadstueretter nedlagte og i Stedet derfor oprettede Landsoverretter, af hvilke Landsoverretten i Viborg blev oprettet for Nørrejylland 4 Stifter (undtagen Samsø). Ifølge Pl. 2den Juni 1847 skal denne Overret bestaae af en Justitiarius og 6 Assessorer, af hvilke Tilforordnede altid 5 skulle tage Deel i enhver Kjendelse eller Dom. Om Lønningerne see Lov af 10de April 1855.

For Overretterne er Retspleien skriftlig.

Landsover- samt Hof- og Stadsretten er Overret for Stifterne og første Instants i civile Sager for Kjøbenhavn. Retten

tæller, foruden Justitiarius, 14 Assessorer, om hvis Bønning see Lov af 10de April 1855, og 5 Medlemmer votere i hver Sag, i hvilken den samlede Ret affiger Dom, men forsaavidt Retten fungerer som Underret, forestaaes flere af dens Afdelinger af enkelte Assessorer, ligesom der bestilles tvende Assessorer for hvert enkelt Aar til at behandle de i dette forekommene Stifter. Om Bønningerne for de under Retten ansatte Embedsmænd see Lov 3die Marts 1854.

Om Forligelsesvæsenet i Kjøbenhavn see Frd. 10de Juli 1795 Cap. I, og om Hof- og Stadsrettens Virksomhed som Underret for Kjøbenhavn Frd. og Reglement af 15de Juni 1771.

Umiddelbart under Høiesteret staaer Aageledes Kjøbenhavns Criminal- og Politiret, der ifølge Frd. 28de Februar 1845 bestaaer af en Justitiarius og 8 Assessorer. Om Bønning for disse see Lov 10de April 1855, og for de under Retten ansatte Embedsmænd Lov 3die Marts 1854. Assessorerne dele sig i 7 forskjellige Undersøgelsesretter, dog saaledes at 5 Tilforordnede skulle tage Deel i hver af Rettens Kjendelser eller Domme. Umiddelbart under Høiesteret staaer og Kjøbenhavns Sørret (Frd. 6te Decbr. 1793, cfr. Lov 15de Febr 1857), der foruden Justitiarius bestaaer af 5 sø- og handelskyndige Medlemmer.

De øvrige Domstole beklædes af Dommere, hos hvilke de administrative Forretninger ere overveiende, og hvis Embedsvirksomhed derfor vil blive nærmere betegnet i de følgende Affnit. Her bliver saaledes endnu kun at bemærke, at de offentlige Sagsførere, thiendt de ikke ere lønnebe, dog ere Embedsmænd, og at Tillæbelse til at procedere paa Prøve meddeles af Justitsministeriet (cfr. Pl. 23de Marts 1827). 3 Justits- og beneficerede Sager bestilles Sagsførerne for Høiesteret af Justitsministeriet, for Overretterne af Justitiarius, for Criminal- og Politiretten af Politidirecteuren. Fri Proces for Høiesteret og Overretterne meddeles af Justitsministeriet. Med Hensyn til Underretterne henvises i disse Henseender til Affnittet om Amtene.

4. Kirkelige Forhold. Stiftsøvrighederne. Tienden. Afvigende Troessamfund.

a.

Efter Grundlovens 3die Artikel er den evangelisk-lutherske Kirke den danske Folkelirke og understøttes som saadan af Staten. Efter den 80de Artikel ordnes dens Forsatning ved Lov.

Grundlaget for Kirkeforsatningen danner Kirkesognet, hvorved forstaaes det District, hvis Beboere søge samme Kirke. Ved Lov af 4de April 1855 om Løsning af Sognebaandet er der dog aabnet Sogne-menighedens Medlemmer Afgang til at slutte sig til en anden Menig-

heds Præst end Sognets, men de fornødne Ansørelser om kirkelige Handlinger (cfr. navnlig Frd. 30te Mai 1828 og Lov 4de Marts 1857 om Daaben) blive da at gjøre i Sognets Kirkebøger og de kirkelige Afgifter, navnlig Tienben, der at erlægge.

Under Catholicismen var Præsternes Antal større end nu, men da Coelibatet ophævedes ved Reformationen, bleve til Geistlighedens bedre Underholdning, navnlig ved de saakaldte Klemmebreve, flere nærliggende Landsogne hyppig forenede til eet Præsteskald, saaledes at de derved overflødige Præstegaarde som oftest bevaredes som Annexgaarde, af hvilke dog atter senere adskillige ere bortfolgte.

Efter Lovens 2—9 skulde Præsterne have Medhjælpere blandt Sognemændene til „christelig Skik og Nyttighed at erholde,“ men da denne Institution er geraadet i Forsald, er Oprettelsen af Menighedsskole ved Kultusministerens Circulaire af 24de Septbr. 1856 henstillet til velvillig Samvirken af Præsten og Menighederne.

I hvert Herred efter den geistlige Inddeling, der ikke falder ganske sammen med den verdslige Herredsinddeling og navnlig tillige omfatter Rådskæderne, var efter Loven en Provst, der skulde være Superintendentens Medhjælper og valgtes af denne i Forening med og blandt Herredets Præster (see Lovens 2—16). Disse Herredsprovster afløstes senere, navnlig til Fremme af Skolevæsenets forbedrede Indretning, af Amtsprovster (Frd. af 5te Decbr. 1806), til hvis Lønning Præstetienden af 19,000 Tdr. Hartkorn skulde henlægges, men da Sognegeistlighedens Aar under de lave Kornpriser være meget forringede, blev det atter (ved allerh. Resol. af 17de Juli 1822) bestemt, at Amtsprovstierne ved indtrædende Vacance skulde neblægges og for hver 2, 3 eller 4 Herreder bestilles Districtsprovster, som skulde være ansatte i et af de bedste og beqvemest beliggende Præsteskald i Districtet og foruden dettes Indtægter kun nyde 1½ Td. Vng af hver Kirke i Districtet.

De catholske Bispestole bleve ved Reformationen neblagte, og deres betydelige Godser og væsentligste andre Indtægter indbragne under Kronen. Derimod beholdt Bispedømmerne, under Navn af Stifter, deres gamle Grændser, og i hvert ansattes en Superintendent, der, efter Lovens 2—17, „ere de rette Bisper i Kirkerne,“ ligesom de snart atter erholdt den officielle Benævnelse af Biskop og som Lønning anvistes enkelte Tienber, hvilke sidste dog senere, med Undtagelse af Aarhuus Biskops Tienber, ere indbragne under Statens Administration, og Biskopperne tillagte en Pengeløn.

Forsaaendte de Biskoppen overdragne Forretninger fordre verdslig Deeltagelse, blev denne efter Reformationen overdragen en kongelig Lehnsmænd i hvert Stift under Benævnelse Stiftslehnsmænd, Stiftsbe-

salingsmand eller Stiftamtmand, der med Biskoppen danner Stifts-
øvrigheden.

Geistlige Retsfager paakjendes i første Instants af Provsten i For-
ening med den civile Dommer og Skriver som Provsteret (Frd. 5te
Decbr. 1806 § 5), og i 2den Instants af Stiftamtmand og Biskop paa
Provstemode (1-6-8), hvorfra appelleres til Højesteret. Med
Hensyn til Als og Vro, cfr. Frd. 7de Novbr. 1832 § 11.

Paa Provstemode („Landemøde“) fattes tidligere Capitelstax-
terne, hvorved forstaaes en, oprindelig af Domcapitulerne, aarlig
sat Priis paa Korn og visse andre Naturalier, naar de i dem fastsatte
Afgifter erlægges med Penge, men efter Rescript af 9de Decbr. 1699
sættes disse Taxter nu inden Ryndelmisse af Stiftamtmand og Biskop,
som Gjennemsnit af de Priser paa sidste Høsts Afgrøde, der for dem
ere opgivne saavel igjennem Geistligheden som gjennem de verdslige
Autoriteter. (Kgl. Resol. 30te Juli 1812.)

Stiftsøvrigheden bestyrer flere offentlige Midler og fungerer som
Direction saavel for flere Frøkenklostre som for de Hospitaller,
der omfatte hele Stiftet.

Ligeledes udgjør den et Ephorat for de lærde Skoler (Frd. 7de
Novbr. 1809 § 7), navnlig med Hensyn til biskes Pengevæsen (§ 112).

b.

Efter en haardnakket Kamp med den modstridende Folkeaaend lykkedes
det Middelsalderens Hierarchie at gennemføre Oppehørselen af Tienden,
fra hvilken dog efter Reformationen Adelen og de fleste Rigsstæder atter
vidste at frigjøre sig. Tienden skulde saaledes efter Landsloven (2-23)
svares af al Bondejord og deelees under Catholicismen i 3 lige Dele,
mellem Sognelirken, Præsten og Biskoppen, men ved Reformationen
blev denne sidste Tredeleel indbragen under Kronen og er under Navn
af Kongetiende senere atter derfra deels overdraget visse Embeder og
Stiftelser, deels afhændet til Private.

Ved Frd. 8de Januar 1810 blev Tiendevæsenet ordnet, og Tiende-
væsenet tillagt Ret til at erholde Kornetienden fastsat til en bestemt aarlig
Afgift i Korn eller Penge gennem de for hvert Amt eller Dele af et
saadant oprettede Tiendecommissioner, hvis Forretninger kunne
paaankes for den overordnede Tiendecommission (see under Indenrigs-
ministeriet og Pl. 12te Marts 1828). Den egentlige Qvægtiende
var allerede ved Frd. 7de April 1740 fastsat til en Pengeafgift, og
Smaarebselstienden er ved Pl. 17de Juni 1812 § 2 fastsat til $\frac{1}{16}$ Skp.
Øhg aarlig for hver Tønde Hartkorn og hver Tiende. Endelig skulde
efter Lov af 14de April 1852 al Kornetiende bestemmes til faste aarlige

Afgifter inden 1ste Januar 1856, inden hvilken Frist det dog ikke har været Tiendecommissionerne muligt at fuldføre de i saa Henseende fornødne Forretninger.

Præstetienden, i Stedet for hvilken i de fleste Kjøbstæder Præstepenge træde, udgjør i Forbindelse med Brugen af de paa Landet udlagte Præstegaarde med Tilhørende, Smaarebsei (Maaest, cfr. Frd. 29de Decbr. 1721, Begjæres s. f. v.) samt Offer og Accidenter Præsternes sædvanlige Indtægter. Til Grundlag navnlig for visse Præsteladene paahvilende Afgifter ere vises Indtægter efter Grundsætninger, der dog for Høens Stifts Vedkommende have været noget afvigende fra de andre Stifter (Nyh. Colleg. Livende f. 1847 S. 648), ansatte til visse saakaldte Reguleringssummer, der ved Division respective med 3 for de kjøbenhavnske Kald, 4 for de sjællandske og Aarhus Stift, $4\frac{1}{2}$ for de fynske, $4\frac{1087}{13675}$ for Aalborg Stift, $3\frac{5}{12}$ for Viborg Stift og $3\frac{2}{3}$ for Ribe Stift ere reducerede til en i muligt Lighed med Kaldenes ældre Angivelse affattet nye Angivelse. Efter Kgl. Resol. 28de Mai 1851 kunne Candidater og personelle Capellaner med næstbedste Charakter kun søge Kald med en Reguleringssum af indtil 900 Rd., og med fjerde Charakter kun indtil 700 Rd.

Efter Lovens 2—22—1 skulde der i Almindelighed afslægges Regnskab for Anvendelsen af Kirkerne Indtægter til vises Bedste, forsaavidt ikke Noget havde jus patronatus til Kirken eller var benaadet med dens Indtægter (Frd. 2den April 1701), i hvilket Fald den Paagjældende var berettiget til at nyde Indkomsterne med „ei at lade Kirken forfalde.“ I Livernes Lov er imidlertid, navnlig gennem et stort Antal Afhændelser fra Kronen, det sidste Forhold blevet det, som udelukkende finder Sted undtagen ved de saakaldte Stiftslandsbykirker i Sjælland (see under Roskilde Domkirke) og Kirkerne i Kjøbstæderne, der under Stiftsborghederne (Frd. 23de Febr. 1748) bestyres ved locale Kirkeinspektioner.

c.

Blandt de fra Folkekirken afvigende Troessamfund — hvis Forhold efter Grundlovens Art. 83 nærmere skal ordnes ved Lov — have navnlig de Reformerte, der dog kun have Menigheder i Kjøbenhavn og Fredericia, og de mosaiske Troesbekjendere Betydning, saavel ved deres Antal som ved den gavnlige Indflydelse, deres Indvandring har udøvet paa flere Slags Virksomhed. Ved Lov af 5te April 1850 ere de tidligere Indskrænkninger i fremmede Føders Afgang til at tage Ophold i Kongeriget ophævede, og ere isvrigt denne Troes Bekjendelses Forhold ordnede ved Anordning af 29de Marts 1814 samt Reglement af samme

Dato for Kjøbenhavn (cfr. Rundgisrelse af 18de Februar 1849 og Reglement af 29de Septbr. 1832 for Randers). Om den i Kjøbenhavn ansatte mosaiske Præst see Pl. 14de October 1828, og om Catecheterne i Provinserne, der dog kun ere blevne ansatte i Odense for Fyens Stift og i Fredericia for Ribe og Aarhus Stifter, hvorhos den i Kjøbenhavn ansatte Catechet fungerer for Sjælland, see lgl. Resolution af 14de Decbr. 1810 (i Canc. Circ. af 11te Januar 1817) og Rescr. af 9de Juli 1817.

Efter Grundlovens Art. 82 er Ingen pligtig at yde personlig Bidrag til nogen anden Gudstjeneste end den, som er hans egen, hvorimod Enhver, der ikke godtgjør at være Medlem af et i Landet anerkendt Troessamfund, til Skolevæsenet skal svare de til Følletirken lødbefalede personlige Afgifter.

5. Amtene.

Efter Souverainitetens Indførelse blev Oppebørselen af de kongelige Indtægter afsluttet fra de andre Lehnsmændene hidtil i Forbindelse dermed overdragne Forretninger og henlagte til særlige Amtsforvaltere, der opkræve de directe Skatter og lignende Indbetalinger af Landdistricterne, modtage Indbetalingerne fra Kjøbstæderne og de indirecte Skatter fra Retsbetjentene samt foretage Udtællinger for Statskassen, saavel for Kongerigets som for Fællesstatens Regning, hvorhos de fungere som Kasserede og Regnskabsførere for Amtsrepartitionsfondene og Amtsfattigkasserne (see Frb. af 8de Juli 1840 om Amtstueoppebørseler og Lov om Amtsforvalternes Lønning af 25de Februar 1851, cfr. Lov om Contoirholdsgodtgjørelse for Amtsforvalterne af 8de Marts 1856).

Derimod bibeholdt Amtmændene, som „Kongens Befalingsmænd,“ Lehnsmændenes øvrige Myndighed, og efterat den nuværende Amtsinddeling, navnlig ved Sammenlæggelse af flere ældre Amter, i det Væsentligste var ordnet ved Pl. 21de Juni 1794, og Kjøbstæderne, der tidligere havde hørt under Stiftamtmandene, derved vare indbragne under Amtene, forestaae Amtmændene nu, udenfor Kjøbenhavn, som overordnede Localembedsmænd den almindelige civile Forvaltning. Da Kjøbstæderne imidlertid med Hensyn til de fleste Forhold staae udenfor den almindelige Amtsgemeinde og der ogsaa i andre Henseender finder væsentlig Forskjel Sted mellem Kjøbstad og Land, vil Udsigten over Amtmændenes Embedsforhold og de andre efter Amter ordnede offentlige Forhold være at dele saaledes, at først de Forhold angives, med Hensyn til hvilken Amtmændenes Virksomhed er den samme for Kjøbstad og Land, og dernæst de egentlige Landvæsenforhold og de for

Landet særegne Forhold omtales, samt endelig de for Hjøbstederne særegne Forhold, Alt forsaavidt disse Forhold staae i Forbindelse med Amtsinndelingen.

a.

Ligesom Amtmændene ifølge L. 1—26—1 skulle afgive Erklæring over alle fra Beboere i deres Amt indkommande Ansøgninger (cfr. Frd. af 15de Decbr. 1820), der ikke henhøre under affondrede Forvaltningsgrene eller af dem selv kunne afgjøres (1—26—2), saaledes meddele de overhovedet og forsaavidt Sagen ikke henhører under andre særlige Autoriteter, Ministerierne de til Administrationens Førelse fornødne Oplysninger og Betænkninger, og blive de af Regjeringen afgivne Resolutioner gennem dem (cfr. 3—1—1) meddeelte de underordnede Øvrigheder og af disse de Paagjældende.

Da de derhos ifølge L. 3—1—2 „skulle have Indseende med, at Kongens Lov, Forordninger og Befalinger, saavidt deres Amt strækker sig, i alle Maader holdes og efterkommes,“ udøve de deels et almindeligt Tilsyn med Retspleien og deels have de selv at iværksætte Forsøgningen af Lovovertrædelser.

De foranstalte saaledes Lovene thinglæste (Canc. Circ. 21de Septbr. 1802) og afgive derom hvert Kvartal Beretninger, som revideres respective i Justitsministeriet eller Indenrigsministeriet.

De autorisere Underretternes Protocoller (1—8—2) og Sporetjournaler, hvilke de i det mindste een gang aarlig skulle eftersee (Frd. 20de October 1819 § 4, Frd. om Cancelliets Regnskabsvæsen 8de Juli 1840 § 4, cfr. Spt.-Regl. 22de Marts 1814 § 166 og Canc. Str. 28de April 1798). Ligeledes skulle de aarlig eftersee Pantebøgerne (Frd. 7de Februar 1738 § 4) og ved Udarbejdelsen af nye Realregistre gennemgaae disse (Frd. 28de Marts 1845 § 18). De revidere aarlig Skifteprotocollerne (Frd. 12de Februar 1790 § 9) samt sammenholde dem saavel med de aarlige Skiftedesignationer (Resc. 13de og 21de April 1764, Canc. Str. 30te April 1768), der tilligemed Præsternes Fortegnelser over jordejede Personer indsendes til Revision i Justitsministeriet, som med de befalede Hoved- og Rassebøger for Skiftesæsenet og de foreskrevne Anmeldelser og Regnskaber over de Afgifter, som erlægges af myndige Arvinger eller oppebæres af Skifteforvalterne. Endvidere modtage og indsende de Retsbetjentenes Kvartalsextracter og paategne deres Regnskaber, samt foretage aarlig summarisk Rasseundersøgelse hos Retsbetjentene, Overformynderne og Havnecommissionerne (Frd. om Cancelliets Rasse- og Regnskabsvæsen af 8de Juli 1840).

De bestille Sættedommere (3—4—4) og udfærdige Constitu-

tioner i Retsbetjentenes lovlige Forfald (Frb. 19de August 1735 § 2 og Pl. 25de Juli 1820), navnlig til Retsbetjentenes Fuldmægtige og paa disses An- og Tilbaar. Efter Pl. 14de Septbr. 1830 afgjøre de Tvistigheder om Delingen af Embedsindtægter under Constitutioner (Pl. 23de April 1813).

Efter Frb. 5te April 1793 (cfr. Pl. 7de Januar 1819 og Reglement 7de Mai 1846) have de Tilsyn med Fængslerne.

De have Overopsyn med Politivæsenet (Frb. 25de Marts 1791 § 32) og afgjøre Politiklassernes Regnskaber (Pl. 19de Februar 1819). Deres Bestemmelse bør have forinden Domme i offentlige Politisager fuldbehæres, og de approbere mindelige Tilbud i saadanne Sager (Pl. 12te Januar 1821).

I Justitsager beordre de Tiltale og udnævne Actor og Defensor ved Underretterne (Frb. 3die Juni 1796 § 28, cfr. Frb. 13de Octbr. 1819). De indbælte saabel Justitsager som offentlige Politisager for Overretterne (Frb. 31te Mai 1805) og Høiesteret (Frb. 7de Juni 1760), hvorhos dog Underdommerne ifølge Pl. 29de Novbr. 1837 § 7 kunne udsærdige Indankningen, hvor enten nødvendig Appel finder Sted (Frb. 16de Decbr. 1840), eller Domsældte, forsaavidt han dertil er berettiget (cfr. Pl. 23de Mai 1840 og Frb. 25de Januar 1805 § 18), selv begærer Appel. Ligeledes foranstalte de Dommiene i Justitsager fuldbehærede (Frb. 3die Juni 1796 § 33, cfr. Frb. 12te Juni 1816 § 8) og anvise de dertil medgaaende Omkostninger. Ogsaa bestemme de Selvmorderes Begravelsesmaade (Rescr. 14de Juni 1754).

Forsaavidt Vedkomnende ere ude af Stand til at udrede Mulcter eller fuldbestgjøre andre Pengeforpligtelser, der ere Gjenstand for Afsoning, fastsætte Amtmændene denne (Frb. 16de Novbr. 1836, cfr. Frb. 12te Juni 1816, Pl. 23de Mai 1840 og Justitsministeriets Skr. 18de Juni 1855).

Efter Frb. 2den Juni 1830 og Pl. 2den Novbr. 1836 approbere Amtmændene alle Udpantninger. Navnlig modtage de Oppebørselsbetjentenes Restancelister over Skatter og Afgifter til Approbation af Udpantningen, tilstille Fogderne dem til Inddrivelse, indsende de endelige Rister over uerholdelige Restancer med Fogdernes Erklæringer til Ministeriet og foretage den aarlig efter Regnskaberne Afslutning stedfindende Restanceexamination, ved hvilken Leilighed de tillige isvrigt skulle sammenholde Restancebragernes Skattequitteringsbøger med Oppebørselsbetjentenes Rassebøger og over Udsalbet i det Hele meddele Ministeriet Beretning (Frb. om Amtstueoppebørseler af 8de Juli 1840). De foretage ogsaa aarlig summarisk Rasseundersøgelse hos Oppebørselsbetjentene (ibidem § 46), og skulle ved disses Rassebetjentes Død træffe foreløbig Foranstaltning til For-

retningernes ustandsebe Fremme (Frb. om Rasse- og Regnskabsvæsenet i Almindelighed af 8de Juli 1840 § 52).

Amtmændene meddele i eget Navn Bevilling til fri Proces for Underretten (Frb. 23de Marts 1827 §§ 1—6), dog kun i Sager, der behandles ved den ordinaire Ret, hvorimod i Politisager Bevillingen meddeles af Justitsministeriet, ligesom de paa Justitsministeriets Bøgne ulevere Oppreisninger paa Domme, Bevillinger til ved Proclama at indkalde Creditorer og Protectorier.

Paa bemeldte Ministeriums Bøgne ulevere de endvidere Vielsesbreve, Skilsmisse- og Myndighedsbevillinger (Frb. 23de Marts 1827 § 19), hvorhos de i eget Navn under de løbbestemte Betingelser, bevilge Separation fra Bord og Seng (Frb. 23de Mai 1800 § 5) og meddele Tilladelse til at sidde i uskiftet Bo (Frb. 21de Mai 1845 § 18).

De foretage derhos verbodlig Mægling imellem Ægtefolk, som attraae Separation eller Skilsmisse (Res. 22de Januar 1792, Frb. 18de Octbr. 1811).

De bestemme i Almindelighed Straffen for Hoer, forsaavibt Paa-gjældende renoncerer paa Dom (Frb. 24de Septbr. 1824 § 4, Justitsministeriets Skr. 27de Januar 1854), og tilholde dem, som føre forargeligt Samliv, at fjerne sig fra hinanden (Pl. 12te Juni 1827).

De fastsætte Underholdningsbidrag saavel til uægte Børn (Frb. 14de Octbr. 1763, Pl. 6te Decbr. 1839 og Pl. 28de Mai 1825), forladte eller frastilte Hustruer og ægte Børn — hvilke Bidrag alle ere Gjenstand for Afsoning (Frb. 10de Decbr. 1790, Frb. 10de August 1798, cfr. Igl. Resol. 14de Mai 1828 i Canc. Circ. 10de Juni s. N.) —, som til affindige Forældre eller Børn (Pl. 19de Novbr. 1828) og dødstumme Børn (Indenrigsm. Skr. 31te August 1849).

De afgive Decret om Umyndighed (B—17—1) og have Tilsyn med Overformynderne (Frb. 12te Februar 1790 § 12), hvis aarlige Regnskaber de gennemgaae, sammenholde med Activerne og indsende til Revision i Justitsministeriet (Ublast-Anord. 7de Febr. 1794 § 23), ligesom de autorisere og eftersee Overformynderiproto-collerne (Circ. 15de April 1826), forpne Umyndiges Obligationer med Forbudspaategning (Canc. Circ. 20de August 1825, cfr. Canc. Skr. 19de Aug. 1826), og bevilge Udbetaling af Umyndiges Midler for at anvendes til bløses Bedste, dog kun forsaavibt Børgen og Overformynderen deri ere enige (Ublast-Anord. 7de Febr. 1794 § 20 og Frb. 23de Mai 1800 § 6). Ligeledes bedømme de den Sikkerhed, der skal stilles for Ublaas af Umyndiges Midler (Frb. 7de Juni 1827).

De have Indseende med Strandinger, bestemme i fornødent Fald Bjergelønnen, indkalde de Eiendomsberettigede (Frb. 28de Decbr.

1836) og fastsatte Strandingsscommissionairenes Salair (Frd. 2den Decbr. 1825).

Amtmændene have Overopsyn med de illegrundforbedrede Hovedlandbeveie, de mindre Landbeveie og de offentlige Biveie i Amtet (Frd. 13de Decbr. 1793 §§ 68 og 72, cfr. Anordn. 13de Aug. 1841 § 17) og ere bemyndigede til at dictere og til Udpantning at approbere Mulcter for forstømt Veiarbeide (Frd. 13de Decbr. 1793 § 33, Pl. 25de Novbr. 1829 § 3). De have derhos navnlig Tilsyn med Sneekastningen paa alle offentlige Veie (Regl. 20de Decbr. 1799 §§ 12—14).

Efter Frd. 27de Januar 1804 § 78 approbere Amtmændene Taxter for Gjæstgivere.

Amtmændene bestille Districtsjordemødre (Regl. 21de Novbr. 1810 § 23, cfr. §§ 31 og 32) og ere, naar disse gjøre sig skyldige i et saadant Forhold, at Bestillingen ei længere kan betroes dem, bemyndigede til, efter indhentet Betænkning fra Physicus og eventuelt Sundhedscollegiet, at afskedige dem og forbyde dem Praxis (Pl. 27de April 1832). Ligeledes afgive de aarlig Beretning om Jordemødrevæsenets Tilstand (Regl. 21de Novbr. 1810 § 9).

De autorisere og gennemsee Vaccinationsprotocollerne (Frd. 3die April 1810 §§ 4 og 6, Pl. 19de Novbr. 1811 § 7). De beordre „færlige og anstiftende“ Sygdomme blandt Landalmuen (Frd. 17de April 1782) saavel som alle Tilfælde af Syphilis (Rescr. 14de Marts 1788) tagne under offentlig Behandling. Efter Overlæg med Physicus kunne de udnævne visse Medlemmer af de overordentlige Sundhedscommissioner (Frd. 19de Juni 1831 § 7, cfr. Frd. 8de August 1832). Ligeledes kunne de constituere Dvarantaineopsynsmænd paa Landet til Understøttelse for de i Rjebstæberne indbrettebe Dvarantaineocommissioner (Frd. 8de Februar 1805 §§ 1—3 og 7, cfr. Lov 10de Marts 1852 § 2 og Canc. Skr. 21de Juli 1835).

Efter Anordn. 30te Novbr. 1778 (cfr. Pl. 21de Octbr. 1785) paa-ligger det Amtmændene at træffe Foranstaltninger mod den almindelige Dværgsyge, naar denne maatte yttre sig: Ved Canc. Circ. 7de Octbr. 1815 ere de bemyndigede til at sætte Pl. 4de Octbr. 1815 Sitr. A. i Kraft, hvor Sundesyggen yttir sig. Efter Frd. 8de Mai 1795 § 18 bestille de Hestestjærere og efter Frd. 28de Novbr. 1806 §§ 14 og 15 skulle de foranstalte, at Dyrlægerne møde paa Markederne, og at i fornødent Fald Hestesygn affholbes.

Amtmændene have Forsædet paa de anordnede Sessjoner, ved hvilke Udskrivning til Hæren foregaaer, (Lov 12te Februar 1849 § 13, Circ. 23de August 1855), og som tiltræbes respective af et Medlem af Amtsraadet eller af vedkommende Rjebstads Communalbestyrelse. Lige-

ledes kunne de med Udskrivningschefen (see Justitsministeriet) den vedvarende Session for hvert Amt, ligesom til Amtmandens Foranstaltning overbrages alle Udskrivningsvæsenet vedkommende Sager, hvori Noget bliver at fremme ved andre administrative Autoriteter end selve Udskrivningsvæsenet eller ved Domstolene (saasom Undersøgelse af Børnepligtiges Opholdssted, cfr. Circ. af 26de Juli 1855, Tiltale for Overtrædelse af Børnepligtslovgivningen, Foranstaltninger til Børnepligtiges Cuur o. s. v.) Endvidere bliver Alt hvad der udenfor Sessionen vedkommer Hesteudbredningen at foranstalte af Amtet (Lov 16de Marts 1851). Amtmændene have ligeledes Forsædet paa Sæssionerne (Frb. 8de Januar 1802 § 74).

Efter Anordningen af 29de Juli 1814 føres det locale Overopsyn med Almueskolevæsenet af Skoledirectionen, der skulde bestaae af Amtmanden og vedkommende Amtsprovst, men i hvilken sidste Sted nu Districtsprovsterne træde, hver for sit Provsti (cfr. navnlig Anordningen for Landet §§ 34 og 35 og Bilag C, Anordn. for Kjøbstæderne § 5). Efter Lov 8de Marts 1856 § 6 danne samtlige Skoledirectioner i Amtsradskredsene Amtsskoledirectionen og er ved Siden af denne oprettet et Skoleraad, der bestaaer af Amtsradsmedlemmerne og to eller flere Medlemmer, der vælges af Borgerrepræsentanterne i Kjøbstæderne efter Befolkningsforholdene. Naar Skoleraadet maatte ønske det, skal derhos i hver Skoledirection indtræde et af Skoleraadet valgt Medlem. For hver Amtsradskreds og de deri beliggende Kjøbstæder er oprettet en Skolefond, der udreder Alverstillaag, Pensioner og andre Understøttelser til Skolelærerne og disses Efterladte, ligesom deraf kan ydes Bidrag til Aften-skoler, Søndagsskoler, Haandgjerningskoler og andre Foranstaltninger, der ere af Nødvendighed for Kredens Skolevæsen. Skoleraadet paaligner Kredens Landdistrict og Kjøbstæder Bidrag til Skolefondet indtil 24 Sk. pr. Td. Hartkorn og med en vis Deeltagelse af Statskassen foruden dennes Bidrag til Skolelærernes Pensionering. Raadet bestyrer Skolefondens Capitaler, antager en Kassere og deciderer Udsættelserne ved Regnskabet; uden dets Samtykke kan ingen Udgift af Skolefondens finde Sted udenfor Alverstillaag og de løbbestemte Pensioner. Ved Hensyn til Anvendelsen af dens Midler bestyres Skolefondens af Amtsskoledirectionen, som aflægger aarlig Beretning om dens Virksomhed.

b.

Afløsningen af Huusmænds Pligtarbejde og Jagtretten er ved Lovene af 4de Juli 1850 og 25de Marts 1851 ordnet efter Amter, men særlige Formænd for Afløsningen udnævnes af Kongen, hvilket

ogsaa efter Lov af 4de Juli 1850 er Tilfælsbet med Hensyn til Afslø-
ningen af Høveri, der er ordnet efter Landsthingskretsene.

Ligesom Amtmændene efter Frd. 13de Mai 1769 § 4 skulde søge at
forhjelpe Selveierbønderne til deres Ret og mægle Forlig i de Sager, som
maatte anlægges imod dem, saaledes skulle de efter Lov af 4de Marts 1857
autorisere enhver Forligscommissions Forhandlingsprotocol, og i for-
nødent Fald afgjøre hvem af Forligsmæglerne, der skal besørge Skriver-
forretningerne.

Efterat der i Henhold til Instrux 6te Mai 1768 i hvert Amt vare
bestillede 2 eller flere Landvæsencommissairer, der skulde virke
til Landvæsenets Fremme og navnlig meddele de Erklæringer, som derom
maatte affordres dem, blev det ved Forordningen om Fælledsskabets
Ophævelse af 23de April 1781 §§ 31 og 32 bestemt, at alle Landvæsenet
efter denne Forordning vedkommende Tilfælde, og navnlig de, som
angaae Udstiftning eller Deling, Veies Anlæg, Hegns Tagelse, Aaers
og Mosers Udgravning, skulle, efter Forhandling paa Aastebet og for-
søgt Mægling, afgjøres ved Eragtning af Amtmanden og Landvæsen-
commissairerne under eventuel Paaanke til Indenrigsministeriet. I
Overensstemmelse hermed er ogsaa ved senere Lovhuds lignende Land-
væsensspørgsmaal henlagte under Afgjørelse af Landvæsencommissionen,
der i hvert mødende Tilfælde sammensættes af Amtmanden ved Til-
kaldfelse af toende af de i Amtet ansatte Landvæsencommissairer.
Saaledes afgjør Commissionen efter Frd. 8de Juni 1787, om Jord
uden Fæsterens Vinde kan fratages en Fæstegaard til Opelkning af
Jordstov eller Huusmændslobder, og fastsætter Beberlaget. Den udviser,
i Provstens Overværelse, Bygge- og Haugeplads til Skoler (Anord.
29de Juli 1814 § 53) og udlægger Skolelobder (Pl. 25de Novbr. 1801,
cfr. Pl. 7de Octbr. 1784). Ved Udstiftning af Skovfælledsstab har
den en lignende Stilling som ved Ophævelse af Markfælledsstab (Frd.
27de Septbr. 1805, navnlig § 13). Den bestemmer, om og hvo der
efter Aldebrand i Landsbyerne skal tvinges til Udstiftning (Pl. 8de
Decbr. 1809). Den afgjør om Jordeieren, paa Grund af økonomiske
Indretninger, kan forbre Viseie omlagte (Frd. 13de Decbr. 1793 § 12),
ligesom ogsaa om der paa Grund af Jordsmonnets Befæstethed (Frd.
29de Octbr. 1794 § 26) eller Lodders Figur (Frd. 9de Juli 1817 § 6)
bør tilstaaes Undtagelse fra den almindelige Hegnspligt, hvorimod
isvrigt Tvistigheder om Hegn og Jord henhøre under Politiretterne
(Frd. 26de Octbr. 1794 § 50), forsaavidt de ikke kunne afgjøres ved
Amtmandens Kjendelse (ibid. § 27). Landvæsencommissionen afgjør
i sidste Instans de til den indkomne og af de for de mindre Vandløb
bestillede Synsmænd affagte Kjendelser, ligesom den, i fornødent Fald
efter foretagen Rivellation (Pl. 10de Novbr. 1791), og under sædvanlig

Afgang til Aaankke for Indenrigsministeriet, fastsætter de til Reguleringsen af større Vandløb fornødne Forandringer og Vedtægter (Aarb. 29de Juli 1846). Endelig benytttes Landvæsencommissionen oftere til Optagelse af Klostesforretninger, som i Eiendomstrætter forelægges Domstolene.

Efter Frd. 23de April 1781 § 26 skulle Beregninger, hvorefter geistlige Beneficiarer ville fordrø Erstatning af deres Eftermænd for Grundforbedringer, forevises Amtmanden, Provsten og Landvæsencommissairerne til eventuel Moderation og Approbation. Amtmanden og Provsten føre ogsaa i andre Henseender et vist Tilsyn med disse Eiendomme. Saaleeds approbere de efter Pl. 19de Marts 1812 Contracter om Vortforpagtning af Præstegaardes Jorber paa Embedstid og afgive Betænkning over de af saadanne Forpagtninger, som attraaes for længere Tid. Efter Frd. 9de Februar 1831 kunne de meddele Tillabelse til Salg af Jorber fra Præstegaarde og Skolelodder. Efter Pl. 26de Octbr. 1831 kunne de approbere Vortfæstelsen af beneficeret Bøndergods under en Tid. Hl. eller Leiemaal deraf udover Embedstid. Endelig approbere de eller foretage Valg af Kirkeværger, hvor en Kirke eies af de tjendepligtige Sognebeboere eller et andet lignende Interessentskab (Pl. 13de Novbr. 1829), hvorimod Amtmanden efter Pl. 18de April 1828 afgjør Tvistigheder om Kirkearbejde.

Efter Frd. 3die Decbr. 1828 § 48 skulle alle Jordbrotter, der have Fæstegods, aarlig forevise deres Fæsteprocoller og Hovedbøger med modtagne Redersjæfæstebreve for Amtmanden, som ved Eftersynet ikke blot skal paasee Overholdelsen af Lovgivningen om det stemplede Papir, men ogsaa om Protocollernes Indretning og Fæstegaardes Vortfæstning, og om Udfaldet afgive Indberetning til Indenrigsministeriet. Ligeledes afgive Præsterne, ifølge Frd. 6te Juni 1769 § 6 og Frd. 9de Februar 1820 § 6, aarlig Attest til Amtmanden om fæsteleblige Bøndergaarde og uløblik Disposition over Bønderjord (cfr. Circ. 10de August 1850 om Huse).

Efter Frd. 27de Septbr. 1805 § 18, cfr. Indenrigsministeriets Circulaire af 17de Febr. 1857, skal Amtmanden aarlig afgive Indberetning om Skovenes Behandling i Amtet.

Amtmændene udnævne Sognefogder (Frd. 11te Novbr. 1791 §§ 1, 2, 4, cfr. Lov af 4de Marts 1857), Brandfogder (Frd. 29de Febr. 1792 § 16) og Liigsynsmænd (Pl. 18de Januar 1832 § 2 — disse sidste ogsaa i de Ridskæder, hvor ingen Røge maatte være ansat).

Efter Frd. 29de Februar 1792 § 15 have Amtmændene Overopsyn med Brandvæsenet paa Landet. Ifølge Frd. 26de Marts 1800 skulde i hvert Amt bestilles en Branddirecteur, der under Amtmandens Tilsyn (§§ 4 og 5) saavel skulde udføre de aarlige Brandsyn og have Commando ved Udebrand; som navnlig, med de af Amtmanden

udnævnte Taxationsmænd, udføre alle Brandtaxationer og affatte Beregninger over Brandcontingentet. Elgesom imidlertid Branddirecteurernes Forretninger allerede ved Pl. 15de April 1828 § 6 paa de mindre Der bleve underlagte Politimestrene, saaledes blev det ved allerhøieste Resol. af 6te Decbr. 1837 bestemt, at ved Vacance Deling af Branddirecteurdistricterne skulde tages under Overveielse, og endelig ved allerh. Resol. af 17de Decbr. 1851 fastsat, at ved indtrædende Vacance Branddirecteurembederne skulde holdes ubesatte, og Forretningerne, under passende Deling af Districterne, bestyres af Constituerede Branddirecteurerne foretage Eftersyn, saavel i det mindste hvert 4de Aar af ethvert forfikkret Sted og hvert Aar af de betydeligste, som med Hensyn til Brandmangler og Brandrebstaber (Frh. 29de Februar 1792 § 17, Frh. 26de Marts 1800 § 7, Pl. 15de April 1828 § 3), hvorefter Amtmændene afgive aarlig Indberetning om Mangelernes Forsølgelse og Afhjælpning. Amtmændene paasee Anvendelsen af Brandersatningen (Pl. 15de April 1828 § 1). De skulde brage Omsorg for Anlæggelsen af de fornødne Vandsteder (Frh. 29de Febr. 1792 § 12, Canc. Skr. 30te Septbr. 1823). Paa Politimesterens og Branddirecteurens Forslag kunne de bevilge Undtagelse fra den lovbestemte Afstand af 50 Alen mellem nye Gaarde og Huse (Frh. 23de Marts 1827 § 17).

Af de i Lovens 3—13—23 nævnte Haandværkere kunne Grovsmede, Hjulmænd og Bøvere fremdeles nedsatte sig paa Landet uden Bevilling (Pl. 29de Novbr 1822 § 1), hvilket ogsaa antages om Pottemagere og Teglbændere. Derimod skulde de øvrige i L. 3—13—23 nævnte Haandværkere, nemlig Tømmermænd (cfr. Pl. 29de Novbr. 1822 § 4), Bødlere, Muurmestere, samt Skræbere og Skomagere, som arbejde for Landalmuen, dertil have Bevilling (Pl. 3die April 1816), der meddeles af Amtmanden uden Hensyn til Afstanden fra Rådstab, men ikke let til Andre end Personer af Bondestanden eller saabanne, som ere oplærte hos Landhaandværkere (Frh. 23de Marts 1827 § 8, cfr. Canc. Skr. 26de Januar 1830). Elgesodes kunne Amtmændene meddele Grovsmede Tilladelse til Kleinmedarbejde (Frh. 23de Marts 1827 § 10). De meddele ogsaa Sadelmagere, Glarmestere, Bøgere, som bage smit Brød, Koffedreiere, Malere og Uhrmagere, som reparere Stue- og Slaguhre, Bevilling til at nedsatte sig paa Landet, dog kun i 1½ Miils Afstand fra Rådstab, og hvor særdeles Omstændigheder tale derfor, samt til de fornævnte Personer (Frh. 23de Marts 1827 §§ 7 og 8). Endelig meddele de samtlige fornævnte Haandværkere Tilladelse til at holde i det høieste 1 Erend og 1 Dreng (Pl. 29de Novbr. 1822).

Ifølge Anordn. 13de August 1841 § 1 bestyres paa Landet Bøernes communale Anliggender af et Sogneforstanderskab i hvert Sognedistrict og et Amtsråd i hvert Amt. I Kjøbenhavn og

Odense Amt ere dog tvende Amtsråad, hidsørende fra den ældre Amtsinbæling (Anordn. 13de Aug. 1841 § 25), men isvrigt falder Amtsråadskrebsen sammen med Amtet. Efter Lov af 22de Marts 1855 § 8 bestaaer Amtsråadet af Amtmanden, som Formand, og 7, 9 eller 11 valgte Medlemmer (nemlig, efter allerh. Resol. af 10de Novbr. 1855, af 9 Medlemmer i Sorø, Holbæk, Præstø, Maribo, Hjørring, Randers, Veile og Ringkøbing Amter, samt paa Bornholm, derunder indbefattet de i dette Amtsråad efter Loven § 9 for Rjbstæderne indtrædende 3 Medlemmer, og af 7 Medlemmer i hvert af de andre Amtsråad. Intet Amtsråad har saaledes for Tiden det ovennævnte Antal af 11 Medlemmer). Af disse vælges den større Halvdeel af Sogneforstanderskaberne gennem indirecte Valg (ved een Valgmand for hvert Sogneforstanderskab), og den mindre Halvdeel ved directe Valg af et ligesaa stort Antal af de til Folkethinget valgbare Glendomsbesiddere, som svare høiest Bidrag til Amtsrepartitionssondet og have haft fast Ophold i Districtet i det sidste Aar før Valget. Valgbar er Enhver, som er valgbar til et af Districtets Sogneforstanderskaber (Lov 22de Marts 1855 §§ 8 og 11).

Amtsråadet forestaaer Amtets eller Amtsråadsdistrictets fælles kommunale Anliggender og bærer den overordnede Instants for de mindre Landcommuner. Forsaavidt enkelte af de førstnævnte Anliggender, foruden Skolesager, hvorom ovenfor, tillige angaae Rjbstæderne (see under disse), maa herom særlig forhandles med enkelte af disse (Frd. 26de Juni 1844 § 11), naar ikke en fælles Samvirkelse ved Lov er ordnet (Lov 16de Marts 1851 § 4 om Udredning af Heste til Hæren), eller Rjbstædernes Andeel af de paa gjældende Udgifter, uden nogen forudgaaende Forhandling med dem, lignes paa deres Hærforn i Forhold til Landbdistrictets (Lov 26de Marts 1852 om Sandflugtens Dæmpning § 2, cfr. Lov af 4de Marts 1857, Frd. 29de Septbr. 1841 § 22). Amtsråadsdistrictets kommunale Udgifter afholdes af Amtsrepartitionssondet, hvis Indtægter tilveiebringes ved halvaarlig Vigning paa Hærfornet (Pl. 31te Decbr. 1819, cfr. Frd. 5te April 1793, Anordn. 13te Aug. 1841 § 32 Nr. 1, Frd. 29de Septbr. 1841 §§ 22 og 25). De væsentligste Udgifter, som udredes af Amtsrepartitionssondene, udenfor disses lovbestedte Bidrag til de nye Hovedlandebye og Anstalter for Sindssvage, medgaae til Befolkningens kostninger og beneficerede Sager, til epidemiske Sygdomme, veneriske Patienter, Vaccinationer og Jordensdrenes Pengeløn, samt til Regulering af de større Vandløb og i Særleshed til Amtets Veibæsen. Efter Anordning af 29de Juli 1846 § 5 ere nemlig de større Vandløb underkastede offentlig Control, og Overtilsynet med samme for Landets Vedkommende overbraget Amtsråadet. Hvilke Vandløb, der skulle henføres til de større, bestemmes af Indenrigsministeriet (§ 6),

og Amtsrådet affatter Regulativer for hvert enkelt Vandløb (§ 23), i forudsænt Fald i Genhold til afholdte Landvæsencommissionsforretninger. Egeledes har det at søge Fortlig tilveiebragt om Vandingsanlæg til Engvanding og lignende Brug (§ 63), samt om Reblæggelse eller Foranbring af Møller og lignende Anlæg ved de større Vandløb (Lov 16de Marts 1851). Hvilke Veie i hvert Amt, der skulle betragtes som mindre Landeveie (Frb. 13de Decbr. 1793 § 1), bestemmes ligeledes, paa Amtsrådets Forslag, ved Regulativer, der approberes af Indenrigsministeriet (Frb. 29de Septbr. 1841 § 21), og kan det herved tillige bestemmes, at visse større Broer og Steentister paa de offentlige Biveie overtages af Amtsrepartitionsfondet (§ 28). Anlæg og Grundforbedring af de mindre Landeveie, samt Vedligeholdelsen af de grundforbedrede Strækninger paahviler Amternes Landdistricter og Rjøbstæder efter Hartkornet (§ 22). Paa de ikke grundforbedrede mindre Landeveie og Hovedlandeveie blive Broer og Steentister, for Landets Vedkommende, at vedligeholde af Amtsrepartitionsfondet, men iøvrigt skal Vedligeholdelsen stee ved Naturalarbeide (§ 27), men med Indenrigsministeriets Samtykke ere, i de fleste Amter, tildeels efter foretagen Grundforbedring ved de Beipligtige, ogsaa væsentlige Strækninger af disse ældre Veie, navnlig af Hovedlandeveiene, overtagen af Amtsrepartitionsfondet. Amtsrådet kan antage kyndige Mænd til Bistand ved Regulering af Vandløb og Anlæg af de mindre Landeveie („Vand- og Betinspecteurer“, Anord. 29de Juli 1846 § 27, Frb. 29de Septbr. 1841 § 29).

Amtsrådet vælger i Landkredsene begge og i Rjøbstadkredsene den ene af de 2 Medlemmer hvoraf enhver Forligscommission ifølge Lov af 4de Marts 1857 skal bestaae.

Ifølge Anordn. 13de August 1841 § 35 træde Amtsrådene tildeels i Stedet for de ældre Amtsfattigdirectioner (Regl. 5te Juli 1803 § 3) og bestyre navnlig Amtsfattigkasserne, der have deres væsentligste Indtægter af Mulcter og $\frac{1}{4}$ Procent af Løssreauctioner, og hvoraf hdes Hjælp til Sognekasserne i overordentlige Tilfælde, navnlig til Affindiges Bevogtning, ligesom deraf udredes Lærepenge til Transportanter og Betaling for fattige Døvstummes Ophold paa Døvstummeinstituttet (Regl. 5te Juli 1803 §§ 47—49, Pl. 14de Decbr. 1810 § 9, Fundats. 17de April 1807 § 11). Gjennem Amtsfattigkasserne frugtbergiøres ogsaa Capitaler, som tilhøre Sognebistricternes Fattigkasser og Legater (Circ. 7de Juli 1832).

Forinden: Amtsrepartitionsfondenes og Amtsfattigkassernes Regnskaber indsendes til Revision og Decision i Indenrigsministeriet, blive de af Amtsrådene at gennemsee, ligesom disse bekendtgjøre Extracter af Regnskaberne (Anord. 13de August 1841 § 32).

Amtsrådets Betænkning bliver at indhente over enhver Øen-

saarh, der paa nogen betydnende Maade griber ind i Amtets Oekonomi, ligesom over andre Amtets Anliggender, og navnlig ved Foranstaltninger, der medføre Udgifter for flere Sognedistrikter, saasom Opførelse af Arbeids- og Byggehuse samt Thing- og Arresthuse (Anord. 13de August 1841 § 32).

Amtsraadet approberer de af Sogneforstanderskaberne trufne Valg af Synsmænd for de mindre Vandløb (Anord. 29de Juli 1846 § 38), Jordboniteringsmænd (Lov 4de Juli 1850 § 1) og Forligsmæglere i Tjendefager (Lov 10de Mai 1854 § 66), hvorhos det blandt Jordboniteringsmændene udnævner en Formand i hvert Herred (eller passende Afdeling eller Forening deraf).

Det afgjør Anker over Valg til Sogneforstanderskaberne og i forrødent Fald Undskyldninger for at modtage disse og lignende Valg (Anordn. 13de August 1841 § 9 og 10, Lov 10de Mai 1854 § 66), og kan afstøbe Jordboniteringsmændene.

Amtsraadet afgjør ligeledes andre Besværinger over Sogneforstanderskabernes Beslutninger, saasom over Ansættelse til Communeafgifter (Anordn. 13de August 1841 § 32 Nr. 9), over Jords Udlæg til Fattighuse og lignende Byggepladse (Lov 4de Juli 1850 § 2), over Beslutninger om Gangstier (Lov 4de Juli 1850 § 3) og over Jords Afgivelse til offentlige Biveie (Lov 20de August 1853 § 2).

Det approberer Regulativerne over de offentlige Biveie (Frb. 29de Septbr. 1841 § 28) og har Indseende med disse Veies Anlæg og Vedligeholdelse (Anord. 13de August 1841 § 17), samt afgjør Tvistigheder om Materiale dertil (Pl. 4de Juni 1845 § 4).

Det gjør Forslag til Regulativerne for Sandflugtens Dæmpning, der approberes af Indenrigsministeriet, og det approberer selv de aarlige Arbeidsforslag (Lov 26de Marts 1852).

Det gjør Forslag til Regulativer for Amtsreiser, der approberes af Indenrigsministeriet (Frb. 36de Juni 1844 § 12), og afgjør, under Appel til bemeldte Ministerium, Tvistigheder om Sognereiser (Frb. 26de Juni 1844 § 47, cfr. Lov 20de Juni 1850 § 17).

Det affatter Regulativer for Retsvidnerne (Frb. 9de Juni 1847 § 2) og udnævner disse Vidner (§ 5).

c.

Ligesom Amtmanden efter Værnepligtsloven af 12te Februar 1849 § 40 og Regl. 4de Juni 1802 § 2 har Overbefalingen over Borgervæbningen i Kjøbstæderne, har han efter Frb. 24de Januar 1761 Tilfyn med Brandvæsenet og udnævner en Chef for Brandcorpsset eller Brandinspecteur, forsaavidt dette ikke er Byfogden (Cap. II § 1). Efter Frb. 6te April 1832 § 14 approberer Amtmanden Bygningss-

commissionens Forslag til de Bestemmelser, hvorefter nye Bygninger maae opføres eller ældre forandres.

Efter Frd. 23de Marts 1827 kunne Amtmændene, for Kjøbstædernes Vedkommende, tillade Forening af flere Næringsveie (§ 11) samt meddele Fruentimmer Bevilling til Robehandelen og Fruentimmerstrædbeskyndning (§§ 13 og 14), ligesom de i visse Tilfælde kunne eftergive eller nedsætte Bøder for uberettiget Næringsbrug (§ 16). Efter Rescript 14de April 1820 meddele de Tilladelse til at drive borgerlig Næring som Høker, Bærtshuusholder, Oltapper, Kaffe- og Theestjænter, Billardholder, Marqvetenter, Spisevært, Auctionsholder og Marschandiser; ligeledes meddele de Tilladelse til at nedsætte sig som Barbeer (Canc. Skr. i G. T. for 1820 S. 641). De kunne ogsaa meddele dem, der ere straffede med offentligt Arbejde, Tilladelse til borgerligt Erhverv (Pl. 29de October 1824). Ifølge Pl. 26de April 1826 kunne de moderere de anordnede Prøvestykker (G. T. f. 1830 S. 228), hvorimod den dem ved Frd. 23de Mai 1800 § 9 (cfr. Pl. 23de October 1822 § 4) tillagte Bemyndigelse til at meddele Frimesterbevillinger i det Væsentlige er bortfalden ved Pl. 3die Novbr. 1832.

I Forening med Bisdommen danner Amtmanden Directionen for Amtets Kjøbstæders Fattigvæsen (Regl. 5te Juli 1803 § 2), der navnlig deciderer Kjøbstædernes Fattigregnskaber og fører Tilsyn med Bestyrelsen af Fattigvæsenets Midler.

Efter Pl. 23de Marts 1827 deciderer Amtmanden de enkelte Kjøbstæders af Ræmneren aflagte Hovedregnskaber. Ligeledes afgjør han de Punkter med Hensyn til Ræmnerbestillingens Besættelse, hvorom Forening ei kan tilveiebringes mellem en Kjøbstads Magistrat og Borgerrepræsentanter (Anord. 24de October 1837 § 24).

Men isvrigt fører Amtmanden kun Tilsyn med de enkelte Kjøbstæders økonomiske Forvaltning, hvorimod Overbestyrelsen beroer hos Indenrigsministeriet (Anord. 24de Octbr. 1837, navnlig § 1), og i Overensstemmelse hermed blive de Anker og Besvælinger over Communalbestyrelsens Beslutninger, som for Landets Vedkommende afgjøres af Amtsrådet, for Kjøbstædernes Vedkommende at afgjøre af bemeldte Ministerium. Derimod er med Hensyn til Baudsynsmænd og Jordboniteringsmænd, samt Affattelsen af Regulativer for de offentlige Vibeie givet Amtmanden samme Stilling for Kjøbstæderne som Amtsrådet for Landet (Anordn. 29de Juli 1846 §§ 38 og 39, Lov 4de Juli 1850 § 5, Frd. 29de Septbr. 1841 § 28).

Endelig blive de Udgifter, der efter Frd. 8de Januar 1830 skulle indredes af et Amts samtlige Kjøbstæder, og hvoriblandt Delinquentskostninger og visse Medicinaludgifter ere de væsentligste; af Amtmanden aarlig lignede paa Amtets Kjøbstæder efter Folkemængden,

saaledes som denne for hvert 10de Aar bekendtgjøres (Frø. 7de Juni 1843).

6. Landjurisdictioner og Sognedistricter.

a.

Den almindelige gamle Landsinddeling i Danmark var efter Herreder, der i Reglen vare afskilte ved naturlige Grændser, og hvoraf hvert ikke blot bannede et særligt Thinglag med sin særskilte Foged og Skriver, men ligeledes med Hensyn til Skatteforhold, Veie og Broer, samt Udskrivning udgjorde en Enhed. Men ligesom Rjbstæderne ved Oprettelsen af Bythingene udgik fra Herredsjurisdictionen, var det Samme ved særlig Benaadning Tilfælbet med andre bevilgede Jurisdictioner (Birk), og den ældre eller saakaldte almindelige verdslige Herredsinddeling, der endnu følges i Matriculen og tillige indbefatter Rjbstæderne, har derfor nu kun umiddelbar Betydning i ganske enkelte Tilfælde, saasom ved Bestikkelsen af Formænd for Jordboniteringen efter Lov af 5de Juli 1850, med Hensyn til Bevillinger til Oppebørsel af Broørn (hvilket, i Henhold til de ældre Loves Bestemmelser om Herredsbøndernes Forpligtelse til Vedligeholdelse af Broerne, i Almindelighed paahviler det eller de Herreder, hvori Broen ligger, eller som den forbinde), og forsaavidt de nærmeste Sogne i Herredet skulle yde Hjælp til Grundforbedring af de offentlige Vibeie, der danne Communicationen mellem flere Sogne i et Herred (de saakaldte „Herredsvibeie“, Frø. 29de Septbr. 1841 § 28).

Da de ældre Herredsjurisdictioner saaledes, navnlig ved fortsat Oprettelse af Birker, meget formindskedes, og Herredsfogderne, der tidligere bleve bestiktede af Lehnsmændene blandt Herredets Beboere, efter Souverainitetens Indførelse bleve kongelige Embedsmænd med større Dannelsen (cfr. Frø. 10de Februar 1736) og Livsforbringere, blev det paa de fleste Steder fornødent at forene flere af de ældre Herredsjurisdictioner, og der opstode saaledes nye Herredsjurisdictioner, bestaaende af flere ældre Herreder eller Dele af saadanne.

Endelig blev det ved Frø. 18de Novbr. 1791 bestemt, at der med Hensyn til Justits- og Politivæsen kun skal være een Jurisdiction i hvert Sogn, saa at, medens Jurisdictionerne i civile Sager bleve uforandrede, den Herredsfoged eller Birkedommer, som har det meste Hartørn i Sognet, skal være Politimester og Dommer i alle Justits- og Politisager; samt at hvor en By ligger i forskellige Sogne, skal den i disse Henseender høre til det Sogn, som har den største Lod i Byen, og Dommeren sammesteds have Bestikkelsen af alt det, som vedkommer

Justits- og Politibæsen samt de offentlige Foranstaltninger i den hele By. De herefter opstaaende Politijurisdictioner danne navnlig ved deres nogenlunde arronderede Grændser den meest fremtrædende Underafdeling af Amternes Landdistricter. De forestaaes af en Retsbetjent, der efter Jurisdictionens historiske Oprindelse fører Navn af Herredsfoged eller Birkedommer og, da Retspleien paa dette Standpunkt ikke er afsluttet fra Forvaltningen, og Skriverembederne paa de fleste Steder ere blevene forenede med Dommerembederne, i Reglen (og navnlig hvor ikke den ovennævnte Afskillelse mellem Civil- og Politijurisdictionen modificerer Forholdet, cfr. Lov 28de April 1850 og Bekjendtg. 21de Novbr. s. A. med tilhørende Motiver) bestyrer den hele Retspleie og ikke under andre særlige Embedsmænd henlagte locale Forvaltning. Som en Følge heraf er Herredsfogdens Embedsvirksomhed saa omfattende, at en fuldstændig Overfugt over samme ikke vil kunne gives uden at gennemgaae alle Dele af Retspleien og de almindelige administrative Forhold, men den vil ogsaa være saa meget mindre nødvendig, som Forholdet til Amtmanden allerede ovenfor er fremstillet; og ligeledes Amtsforvalternes og Branddirecteurernes fra den almindelige Forvaltning sondrede Forretningsstilling ovenfor er angivet, saa at det foruden Herredsfogdens Stilling til de communale Forhold kun ere ganske enkelte af hans Embedsforhold, der endnu behøve en nærmere Angivelse. Skjøndt Jurisdictionen nemlig ikke banner nogen Commune med selvstændig Bestyrelse, har den dog visse fælles Udgifter, der dækkes ved Ligning paa Hartkornet, saasom til Thing- og Arresthuse, Retsvibner og Realregistre til Pantebøgerne efter Frd. 28de Marts 1845 § 18, og med Hensyn til hvilke Amtsrådet, navnlig i Henhold til Anordn. 13de August 1841 § 32 Nr. 6, fremtræder som Districtets Repræsentation, dog at med Hensyn til Retsvibner efter Frd. 9de Juni 1847 §§ 2 og 5, foruden Herredsfogden, Delegerede fra Sogneforstanderskaberne skulle gives Leilighed til at høre sig.

Herredsfogden kan derhos tiltræde de enkelte Sogneforstanderskabers Samlinger, men uden Stemmeret (Anordn. 13de Aug. 1841 § 2, cfr. Lov af 22de Marts 1855 § 2). Han paaseer navnlig Udførelsen af det Sognene paahvilende Veiarbejde (Frd. 13de Decbr. 1793 § 69), og drager, i Forbindelse med Sogneforstanderskabet og under Recurs til Amtsrådet ved opstaaende Meningsforskjel, Omsorg for de offentlige Veiene (Anordn. 13de August 1841 § 17), ligesom han og Sogneforstanderskaberne affatte Forslagene til Regulativerne for bemeldte Veiene (Frd. 29de Septbr. 1841 § 28). Ligeledes paaseer han Forretningen og Udførelsen af Sneekastningsarbejdet (Regl. 20de Decbr. 1799 §§ 4 og 13).

Efter Pl. 14de Decbr. 1810 §§ 22 og 23 skal Herredsfogden deel-

kage i Afgivelsen af de Resolutioner, hvorved et Sogneforstanderskab anvender Fængselsstraf for de af Fattiglemmer begaaede Forseelser. Efter Regl. 21de Novbr. 1810 § 7 (cfr. Canc. Str. 15de Octbr. 1844) fører Herredsfogden det umiddelbare Opsyn med Jordmøderbæsenet.

Efter Frd. 3de Juni 1825 § 9 afgives Skjøn om Mølletrang af en Commission, bestaaende af Herredsfogden med toende af Amtmanden dertil udnævnte Landvæsencommissairer.

b.

Amtsrådsdistriktets communale Underafdeling er Sognebistriktet, hvorved forstaaes det eller de Søndstiftfogde, hvoraf et Præstetal bestaaer, forsaavidt de have samme Fattigvæsen (Anord. 13de August 1841 § 1, cfr. Regl. 5te Juli 1803 § 1). Sognebistriktets Repræsentation er Sogneforstanderskabet, der tæller et ulige Antal (mindst 5) valgte Medlemmer, af hvilke den mindre Halvdeel vælges af de til Folkethinget valgbare Beboere og den større Halvdeel af den høistbesatte Fjerdedeel af samme. Valgbarheden er den samme som til Folkethinget, i Forbindelse med eet Aars Ophold i Kommunen. Sognepræsten har i Fattig- og Skolesager Stemme i Sogneforstanderskabet og er forretningsførende Medlem for disse Sager (Anord. 13de August 1841, cfr. Lov 22de Marts 1855), der ved Siden af Sognenes Veivæsen udgjøre den væsentligste Gjenstand for Sogneforstanderskabets besluttende Virksomhed. Sogneforstanderskabets Betænkning skal indhentes over de af Sognebistriktets Anliggender, der ligge udenfor hvad der umiddelbart hører til de gjældende Loves Overholdelse, saavel som over Ansøgninger om Bevillinger til Næringsdrift, samt Forandringer i Løge- og Jordmøderbistricterne (Anord. 13de August 1841 § 18). Sogneforstanderskabet gjør Forslag til Besættelse af Skolelærereembederne (Lov 16de Marts 1855 § 9).

Udgifterne til Fattigvæsenet lignedes paa Hartkornet (Bl. 5te Decbr. 1815) samt Beboernes Formue eller Leilighed (Regl. 5te Juli 1803 § 35). Det Samme er efter Anord. 29de Juli 1814 § 56, cfr. Anord. 13de August 1841 § 15 Tilfældet med de egentlige Byguingsudgifter til Skolerne og Udgifterne til Skolelærernes i Korn (væsentligst at betale efter Capitelstarten, Anord. 29de Juli 1814 § 55 a, cfr. Lov 8de Marts 1856 § 18) fastsatte Lønning, saavel som med Betalingen for det efter Frd. 27de Mai 1848 § 1 bortfaldende Pligtarbejde, hvorimod Udgifterne i Anledning af den ved Lov 16de Marts 1851 paabudne Udbredning af Heste lignedes paa Hartkornet (§ 4). Udsættelserne

i de communale Regnskaber decideres af Amtsrådet (Anord. 13de August 1841 § 15).

Udbedelsen af Naturalarbejder er i Almindelighed ordnet i Sognevise (2—22—75, Frb. 29de Septbr. 1841 § 28, Frb. 26de Juni 1844 § 5, cfr. Frb. 27de Mai 1848 § 1 in f.), men da Skoledistricterne ifølge Anord. 29de Juli 1814 § 1 ere ordnede efter Veilængden til Skolen ($\frac{1}{4}$ Mil), uden Hensyn til Sogne eller Communer, blive, foruden Brændsel og Foder (§ 55 b og c), ogsaa Naturalarbejde til Skolerne at yde efter disse Districter (§ 54). Hvert Skolelærerembedes Indtægter skulle ansættes til en af Cultusministeriet for 10 Aar bestemt Reguleringssum (Lov 8de Marts 1851 § 19). Efter Lov 8de Marts 1856 § 9 gjør Sogneforstanderskabet Forslag til Skolelærerembeders Besættelse, respective af Skoledirectionen eller Biskoppen.

c.

Efter Frb. 11te Novbr. 1791 er der i hvert Sogn ansat en Sognefoged, der skal udføre Øvrighedens og Rettens Betjentes Befalinger og Foranstaltninger til den kongelige Tjenestes Fremme eller Justitiens og Politiets Haandhævelse, ligesom han selv skal vaage over god Orden. Sognefogden foretager Udpantninger (cfr. Canc. Skr. 5te Juni 1838), og kan benyttes til Registreringer i mindre Boer, ligesom han i Reglen skal være Skiftevidne og Burderingsmand, samt Taxationsmand ved Synsforretninger over Fæstesteder og Ublaas af offentlige Midler (Rescr. 6te Juni 1794), saavelsom Stævningsmand (Frb. 3die Juni 1796 § 18). Ligeledes foretage Sognefogderne Auctioner over optagne Kreaturer (Frb. 29de Octbr. 1794 §§ 37—39) og skulle mægle i Hegnsviftigheder mellem Selveiere (§ 27). De skulle anholde og opbringe Forbrydere, der gribes paa fersk Gjerning, samt Dmøløbere, Betlere og Bispekæmmere (Pl. 27de Novbr. 1839), og overhovedet anmelde Lovovertrædelser, der høre under Forsøgning af det Offentlige. Ravnlig skulle de haandhæve Veipolitiet og have Tilsyn med det Sognet paahvilende Veiarbejde og Sneekastning. De besørge offentlige Ordre affendte og tilsiige i Almindelighed til Sognekjører, samt føre Riste herover. De afgive Indberetning om farlige Sygdomme blandt Hestene (Frb. 28de Novr. 1806) og have, i Forening med Sogneforstanderskabet, at drage Omsorg for Helbredelsen af Faareflaas (Pl. 3die April 1844).

Efter Frb. 29de Febr. 1792 § 16 skal Sognefogden være Brandfoged i den By, hvori han boer, og igrødt er en saadan ansat i hver Landsby eller for større Samlinger af Udslyttergaard. Ligeledes træder Sognefogden, efter Frb. 28de Decbr. 1836 § 2, hvor ingen særlig Strandfoged er ansat, i dennes Sted.

Om Sognefogdernes Lønning see Lov af 4de Marts 1857.

Sognefogden er hyppig tillige Lægdsmand, ligesom Lægdsindbefalingen i Reglen falder sammen med Sognet, men ligesom enkelte meget store Sogne ere deelte i flere Sognefogdebistricter, saaledes er stundom et Sogn deelt i flere Lægder, og stundom to Sogne forenede til eet Læg, som oftest uden at dette synes at hidsøre fra Sognenes Størrelse, men snarere fra ældre Godsforhold. Efter Lægderne føres Rullerne over det værnepligtige Mandskab, og Lægdsmanden udstæder Følgesedler til Flytninger samt varetager, under Herredsfogdens Tilsyn som Lægdsforstander, de øvrige Forrifter vedkommende Udskrivningen.

Oldermændene i Landsbøyerne ere aarlig væxlende Formænd for Bylangene, og det paaligger dem navnlig at paasee Landsbyggernes Reenligholdelse (Sneefastningsregl. 20de Decbr. 1799 § 9, Frd. 31te Januar 1794 § 4, Frd. 13te Decbr. 1793 § 87).

7. Rjøbstæderne.

De fleste af Kongerigets Rjøbstæder stulde deres Oprindelse enten den Havn, hvorved de ligge, og hvilken hyppig er anlagt paa det inderste Punkt i en Fjord, hvor Skibsfarten fra Søen ophører og Op-landets Producter ansamle sig, eller til Nærheden af et ældre større Kloster eller en kongelig Borg. Den Handel og Haandværksdrift, som her udviklede sig, og som fremmedes ved den lettere Ketspleie, hvilken det særlige Bytning afgav, ved det engere Samliv og ved tilbeels autonome Foranstaltninger til fælles Beskyttelse og Opretholdelse af indre Orden, beskyttedes senere ved kongelige Privilegier, ligesom Communerne Velstand ofte forsøgedes ved Gaver og andre Benaadninger af Kronen. Navnlig ved Commerce-Anordningen af 16de April 1681 og Lovens 3—13—23 til 26 blev Handel og Haandværksdrift kun undtagelsesviis tilladt paa Landet, og Bønderne forpligtede til at føre deres Varer til Axtorvet i Rjøbstæderne, og ved Frd. 28de Januar 1682 blev al borgerlig Mæring bunden til Rjøbstæderne egentlige Begreb, hvis Grunde og Pladser undtoges fra Hartkornsbetalingen og sattes i Grundtaxt, eftersom de ligge beleilig for Mæring og Brug, hvorhos dog efter Frd. 18de Octbr. 1811 § 2 Haandværksdrift, men ei Handel eller Brændeviisbrænding, ligeledes er tilladt paa Rjøbstæderne Jorder.

Derimod erlægges, som allerede oven anført, Bygningsafgift af alle Rjøbstadbygninger, og Provinsrjøbstæderne danne en tvungen Assurancesforening, ligesom Bygningsmaaden i samme, navnlig ved Frd. 6te April 1832, er underkastet strengere Regler end paa Landet.

Efter Frd. 28de Januar 1682 og L. 3—4—2 er i de mindre Rjøb-

stæder Byfogden, der som oftest tillige er Bystriver, saavel Dommer som Øvrighed og har saaledes i de fleste Henseender og udenfor Communalforholdene, hvorom særlig nedenfor, en lignende Stilling, som Herredsfogden paa Landet, hvorhos han tillige optræder de directe Afgifter, som af Kjøbstadens Beboere erlægges til Statskassen, saavel som Bankrenter og Brandcontingent. Derimod forestaaes Overformynderi i Kjøbstæderne ikke, saaledes som paa Landet, umiddelbart af Øvrigheden, men ifølge L. 3—18 under dennes Tilsyn af tvende dertil udnævnte Borgere.

I nogle af de Kjøbstæder, der tidligere have haft en særlig Borgermester, er dette Embede blevet forenet med Byfogedembedet, men i de større Kjøbstæder bestaaer Magistraten af en Borgermester, som Formand, med en eller flere Raadmænd, blandt hvilke ofte Byfogden og Bystriveren, ligesom i hvert Fald efter L. 5—2—80 Skifteretten dannes af Borgermester og Raad med Byfoged og Raadstue- eller Bystriver. Forretningsfordelingen er da i Almindelighed saaledes, at Borgermesteren, foruden de under Magistraten i dens Heelhed hørende Forretninger, er Auctionsdirecteur og har Skatteoppebørselen, hvorimod Byfogden, foruden sin Dommerstilling, stedsse er Politimester og efter Frd. 24de Januar 1761 C. II. § 1 i Almindelighed skalde være Brandinspecteur, forsaavidt ikke en Borger dertil af Amtmanden befitles. Ligeledes udsæres efter Regl. 4de Juni 1802 § 2 Amtmandens Befaling over det borgerlige Militair ved Undersøvrigheden paa Stedet, hvorimod Officererne udnævnes af Amtmanden (Regl. 4de Juni 1802 § 7, cfr. Rescr. 28de Febr. 1801 § 1 og 12). Efter L. 3—4—9 skalde Byens smaa Bestillinger besættes af Borgermester og Raad, men ved Igl. Resol. af 18de Mai 1804 ere de af bisse, som overstige 100 Rd. Indkomst, forbeholdte veltjente Underofficerer.

Efter Anordn. 24de Octbr. 1837 tilkommer Kjøbstædernes økonomiske Bestyrelse, under Indenrigsministeriets Overbestyrelse, Magistraten — i hvilken for bisse Anliggender, i de større Kjøbstæder, een eller 2 af Borgerrepræsentanterne valgte, ulønne de Raadmænd indtræde — i Forening med Borgerrepræsentanterne. Antallet af bisse sidste er fra 5 til 18, og de vælges af Borgerne paa 6 Aar, saaledes at $\frac{1}{3}$ aarlig udtræder. Saavel Antallet som Valgbarhedsbetingelserne ere, tilligemed de andre Punkter Communalbestyrelsen vedkommende, der efter Anordningen ere overladte til en saadan nærmere Modifikation efter de locale Forhold, bestemte ved det af Indenrigsministeriet approberede særlige Regulativ for hver Kjøbstad.

Borgerrepræsentanternes Samtykke udfordres i alle Anliggender Kjøbstadens Eiendomme og Indretninger, Indtægter og Afgifter vedkommende, der ikke ved særlig Bestemmelse ere undtagne den alminde-

lige communale Forvaltning, men Meningsforskiel mellem Repræsentationen og Øvrigheden afgjøres af Indenrigsministeriet (§ 17), hvis Samtykke derhos udfordres til vigtigere og mere indgribende Foranstaltninger (§ 25), ligesom det i overordentlige Tilfælde kan indhente det samlede Borgerstabs Erklæring.

Rådbyernes Udgifter lignedes, af Communalbestyrelsen eller en særlig Rigningscommission, efter forskjellige Grundlag, men navnlig forsaavidt den egentlige Rådby-Communes Udgifter angaaer, halvt paa Grundtaxten og halvt paa Røring, hvorimod de i Almindelighed langt betydeligere Udgifter til Fattig- og Skolevæsenet, samt Delinquent- og Medicinalomkostninger lignedes paa Formue og Leilighed, Vejudgifterne paa Hartkornet o. s. v.

Rådbyens Hovedregnskab revideres af tvende af Borgerstabet valgte Revisorer og decideres af Amtmanden, samt, forsaavidt der er Spørgsmaal om Ansvar for Communalbestyrelsen, af Indenrigsministeriet (§ 26).

Borgerrepræsentanterne udvæbne efter Anordningens § 19 de bürgerlige Medlemmer af de afsondrede Bestyrelser, navnlig af Havnecommissionen, Indkvarteringscommissionen, Kirkeinspectionen, Bygningscommissionen, Fattigcommissionen og Skolecommissionen, i hvilke sidste Sognepræsten er Formand og forretningsførende Medlem (cfr. Regl. 5te Juli 1803 og Anordn. 29de Juli 1814). Skolecommissionen deltagere med Borgerrepræsentanterne i Forslaget til Besættelse af ledige Skolelærerembeder (Lov 8de Marts 1856 § 9).

Om Bestyrelsen af de communale Anliggender i København henvises til den specielle Deel Side 53 og 54, hvortil dog vil stee gjen-nemgribende Forandringer ifølge Lov af 4de Marts 1857.

8. Udskrivningsvæsenet.

Almindelige Bestemmelser.

Alle de Mandspersoner, der have Indfødsret i Kongeriget, ere uden Hensyn til Stand eller Herkomst Børnepligten underkastede. Den samme Forpligtelse paahviler i Reglen ogsaa Ublændinge, der have erhvervet fast Hjem i Riget.

De Mandspersoner, der ere fødte paa Island, Færøerne og de danske Colonier udenfor Europa, blive ligeledes Børnepligten under-givne, naar de erhverve fast Hjem i Kongeriget.

Sjøndt Bornholm har sit særegne Forførselsvesen, blive dog de, der ere fødte der, Børnepligtig underkastede, saafremt de tage Ophold ansteds i Danmark i en saadan Alder, at Børnepligtens Opfyldelse endnu kan fordræ.

De, der vare fritagne for Børnepligt, forinden Loven af 12te Febr. 1849 om almindelig Børnepligt udkom, bleve ved denne Lov Børnepligten underkastede, forsaavidt de ere fødte i Aaret 1826 eller senere.

Enhver, der har modtaget den geistlige Ordination eller er fast ansat som Skolelærer, er fritagen for al Krigstjeneste. Den samme Fritagelse gjælder og alle af Staten anerkjendte Religionsfamfunde Geistlige.

De, der ere dømt paa Vren eller have lidt Straf af offentlig Arbejde, ere udelukkede fra at tjene i Armeen eller paa Flaaden, men kunne anvendes til særlige Arbejdscommandoer, hvilket dog hidtil ikke er skeet.

Enhver Mandsperson bliver, saasnart han er confirmeret, at indføre i Lægdsrullen, til hvilken Ende Sognepræsten har at gjøre Anmeldelse for Lægdsforstanderen (i Reglen Stedets Underdommer) om de confirmerede Drengene. Væsenbere af andre Confessioner end den evangelisk-lutheriske og reformeerte bør, naar de fylde det 15de Aar, anmeldes for Lægdsforstanderen til Indførelse i Rullen.

Børnepligten opfyldes enten i Armeen eller paa Flaaden; men ifølge Grundloven kan ingen Mand udskrives uden isølge Lov.

Bestemmelser vedkommende de Landbørnepligtige.

Udskrivning til Armeen skeer paa de anordnede Landsessioner, der i ethvert af Kongerigets 8 Udskrivningsdistrikter paabegyndes aarligt den 1ste October og som bestaae af Amtmanden, Udskrivningschefen, en Cavalleri- eller Artilleri-Officer, en Infanteri-Officer og et Medlem af vedkommende Amtsråd eller af Communalbestyrelsen i den Rådskabs, hvor Sessionen afholdes.

Med 22 Mars Alderen indtræder den almindelige Forpligtelse til Landkrigstjenesten, til hvilken Ende i Reglen enhver Landbørnepligtig har med den Alder, uden Tilføjelse, personlig at fremstille sig for Sessionen.

For den almindelig anordnede Undersøgelse af Sessionslægerne (en Overlæge af Armeen og vedkommende Distrikt- eller Stads-Læge) ere de fritagne, som medbringe til Sessionen en autoriseret Læges Attest om at de ere fuldkommen tjenstdygtige.

I Fredstid kan Enhver, naar han med den sædvanlige Udskrivnings-

alder derom fremsætter Begjæring for Sessionen, erholde Udsættelse med at behandles til Udskrivning indtil hans 25de Aar.

Enhver, der er 18 Aar gammel eller derover, kan behandles til Udskrivning, forsaavidt han har det fornødne Maal af 61 Tommer og ellers er fuldkommen tjenstdygtig; men han kan først med 21 Aars Alderen stedes til Rødtækning.

I Almindelighed udsørbres, med Undtagelse af Høiden, samme Tjenstdygtighed til alle Vaabenarter. Til den Kongl. Livgarde tilhæft ligesom til Livgarden tilføds udtages Føll med en Høide af 67 Tommer og derover; — til Cavalleriet i Almindelighed samt til Artilleriets Train-constabler udtages Føll med en Høide af ikke under 64 og ikke over 67 Tommer; — til Artilleriets Constabler og Haandværkere samt til Pontonnercompagniet udtages Føll med en Høide af ikke under 63 og ikke over 67 Tommer; — til Ingenieurcorpslet, med Indbegreb af Haandværkerne, udtages Føll med en Høide af 63 Tommer eller derover; — og til Jægercorpsene og Infanteriet udtages Føll med en Høide af 61 Tommer eller derover.

Forsaavidt den tjenstdygtige Udskrivningsmasse er større end det Antal, som skal udskrives, bliver det afgjort ved Rødtækning hvo der skal udskrives og hvo der skal forbigaaes indtil videre.

Den, der paa Grund af sit udtrukne høiere Nummer ei strax udtages til Soldat, kan i Løbet af Aaret indkalbes til Dækning af opstaaede Vacancer. De, der ei i Løbet af Aaret ere blevne anvendte, ansættes, naar 2 Aar ere forløbne, efterat de ere mødte til Rødtækning, endelig i Forstærkningen.

Enhver, der er udstreben til den staaende Hær og ei endnu er indtraadt i militair Tjeneste, er berettiget til at stille for sig. Den, som vil lade sig stille for en Anden, maa være endelig ansat i Forstærkningen, maa være fuldkommen tjenstdygtig, maa ved Attester kunne bevise sit gode Forhold, maa ordentligvis være ugift og ikke af høiere Alder end 28 Aar. Naar Stillingen er endelig berigtiget, ansættes Stillingmanden i Forstærkningen.

Nummerbytning kan ske mellem Børnepligtige, der ere behandlede til Udskrivning og have erholdt Rødtækningsnummer ved Sessionen for samme Aar, forudsat at de Paagjældende ere erkjendte tjenstdygtige til samme Vaabenart.

I Forstærkningen ansættes: 1) De, som have tjent 8 Aar ved den staaende Hær, hvorfra dog undtages de, der med 18 Aars Alderen eller derover have paataget sig en 8 Aars stadig Tjeneste i Armeen som nu er udtjent, samt Mandslabet af begge Garberne; 2) de, som ved Rødtækning have trukket de høiere Nummere og ikke i Løbet af Aaret ere blevne indkaldte til Tjeneste; 3) de, som have stillet for sig

til den staaende Hær; og 4) de Ublændige, Isændene m. Fl. og Bornholmere, som blive Børnepligten underkastede, forsaavidt de ba ere over 24 men under 30 Aar.

Forstærkningsmandslabet er pligtigt til at lade sig vaabensøve, men har igrigt i Fredstid ordentligviis ingen Tjeneste at forrette, hvorimod det hver tredje Aar har at møde ved Sesssionerne for at mhnstres. I Krigstid anvendes dette Mandslab som Omstændigheberne kræbe; men den yngre Alversklasse skal ba i Reglen indkalbes fremfor den ældre.

I Almindelighed er det udskrevne Mandslabs Tjenestepligt indstrænket til 16 Aar, saa at enhver, der med 22 Aars Alderen er behandlet til Udskrivning, med det 38te Aar udslettes af Rullen.

De Børnepligtige, som enten formeblest Mangel paa det anordnede Soldatermaal eller paa Grund af nogen mindre betydelig Svagbed eller Legemsfeil ei ansees stikke til at tjene i Linien eller Forstærkningen, men paa den anden Side ei heller kunne erklæres for aldeles utjenstdygtige, blive at udskrive som Militairarbejdere til Infanteri-Pionerer og Ambulancesoldater eller til Kjøresvende eller Hestebartere eller til andet militairt Brug, hvortil de maatte findes stikke. De forblive staaende i Rullen til deres 38te Aar, ligesom i Reglen er Tilfældet med alle andre Børnepligtige, men ansættes ikke i Forstærkningen.

Bestemmelser vedkommende de Søværnepligtige.

Udskrivning til Flaaden sker paa de anordnede Sesssioner, der i ethvert af Udskrivningsdistrikterne paabegyndes aarligt den 1ste Februar, og som bestaae af Amtmanden og Udskrivningschefen. I de senere Aar overværes Sesssionerne derhos af en Søofficer.

I Sørullen optages Sø-Etatens Officerer, Mandslabet af Sø-Etaten, deres Sønner samt alle Børnepligtige, som have fast Ophold indenfor Sølimitdistrikternes Grændser paa den Tid, de skulle optages i Rullerne.

De Landværnepligtige kunne, naar de forinden deres 18de Aar have erhvervet Sø-Interimspatent og dernæst have, forinden de indtræde i det 22de Aar, faaret saameget, at de mindst kunne forfremmes til Søvante, overføres fra Land- til Sørullen.

De, der ere endelig ansatte i Forstærkningen, eller henhøre til Militairarbejderklassen, ere berettigede til at blive overførte i Sørullen for derefter at kunne ernære dem paa den Maade, der er forbeholdt de Søværnepligtige, nemlig ved at fare med Coffardistibe og drive Jiskeri i aabent Hav.

Dersom nogen Søværnepligtig ikke, inden han indtræder i sit 22de Aar, har saaledes bestjæstiget sig med Søfart og Jiskeri, at han kan

gives Befarenhedscharakter mindst af Søvant, behandles han til Udskrivning til Landkrigstjenesten og befindes han der fuldkommen tjenstdygtig, overføres han i Landrullen. Er dette ikke Tilfældet, forbliver han staaende i Sørullen til sit 38te Aar.

Enhver Søværnepligtig er indtil sit 18de Aar, og hvis han ikke inden det 22de Aar er bleven udstreven til Flaaden, da indtil denne Alder, berettiget til at blive overført i Landrullen.

De Søværnepligtige, der ikke bestjæftige sig med Søfart, udslettes af Rullen med det 38te Aar, hvorefter de af dem, der bestjæftige sig med Søen, først med det 50de Aars Alder udslettes af Rullen.

De Søværnepligtige ere fra deres 16de til deres 38te Aars Alder forpligtede til aarlig uden Tilfælde at møde ved Sessjonen, saafremt de ikke ere i Fart eller ved andet lovligt Forsalb forhindrede fra at møde.

I Reglen skeer Udskrivning til Flaaden af det søværnepligtige Mandstabs mellem 18 og 38 Aars Alderen. Indenfor disse Grænser tages der ved Udskrivningen ikke Hensyn til de Paagjældendes Alder, men derimod til om de tidligere have gjort Togter samt om de ere gifte og have Børn.

For Undersøgelse af Sessjonslægen (Distrikts- eller Stads-Lægen) ere de fritagne, som medbringe til Sessjonen en autoriseret Læges Attest, om at de ere fuldkomne tjenstdygtige.

Det er tilladt Enhver, der er udstreven som Styrmand, Heelbefaren, Halvbefaren, Søvant eller Usovant, men endnu ikke er commenderet til nogen bestemt Tjeneste, at stille en Anden af samme Befarenhed og Tjenstdygtighed for sig.

IV.

Kongeriget Danmarks Administrativ-Inddelinger.

En Inddeling af Landet i større og mindre Kredse til Udsøvelse af Administrationens Virksomhed har allerede været tilstede i den tidligste historiske Tid. De enkelte Administrationsgrenes særlige historiske Udvikling medførte imidlertid efterhaanden betydelige Forandringer i den oprindelige Territorial-Inddeling, idet dels de allerede bestaaende Kredses Omfang omdannedes, dels nye Kredse fremstode. I Tidernes Løb har der saaledes egentlig udbannet sig en forskjellig Landsinddeling for hver af de særegne administrative Retninger, og disse Inddelinger have igjen ved mangfoldige særskilte Bestemmelser modtaget flere indbyrdes Afvigelser fra hinanden. Det sælles Udgangspunkt for de nuværende Inddelinger maa dog i det Hele taget søges i den ældre Territorial-Inddeling.

De tidligste i Historien bekendte Inddelinger ere Herreder og Søsler. Den oprindelige Grund-Inddeling synes Herredet at være. Navnet uledes nemlig af det islandske her (hundrede), hvoraf herad, Herred, og thder saaledes egentlig hen paa en Forening af et vist Antal (100 eller rettere 120, „et Storhundrede“) Familier, der sluttede sig sammen til sælles Religionssøvelse, Rets sikkerhed og Forsvar. Ethvert Herred, der oprindelig indeholdt ligemange (120) Bol eller Jordeiendomme, som ved den tiltagende Befolkning naturligtvis snart deledes i flere, havde allerede fra Oldtiden af sit eget Rettergangs-Ting (maaskee oprindelig tillige Dffersted), ligesom det dannede Grundlaget for Levedingsbyrdenes Fordeling eller Udbedelsen af Mandstak til Krigstjenesten. Det større eller mindre Omfang af de enkelte Herreder bestemtes rimeligvis fra først tildeels ved naturlige Grændser, og vedligeholdte sig temmelig usorandret indtil langt ind i Middelalderen, fra hvilken Tid der haves paalidelig Oplysning om alle de fra gammel Tid af bestaaende Herreder i den saakaldte Valdemar den 2dens Fordebog. Dette for Landets ældre Topografi høist vigtige Aftstykke er egentlig en Fortegnelse over de kongelige Fordebogser og Indtægter af hele Riget, affattet c. 1231, (trykt paa Latin med Anmærkn. af Langebek og Suhm i Scr. rer. Dan., Tom. VII., S. 507). Ifølge denne Rilde indbefattede det gamle Danmarks Rige, altsaa Slesvig samt Slaane, Halland og Bleking medregne, ialt 191 Herreder, nemlig Sjælland 27, Møen 1, Bornholm 4, Falster 2, Laaland 4, Fyen 12, Langeland 2, Nørre-Jylland 70, Sønder-Jylland 33, Als 2, samt Slaane 22, Halland 8

og Blesing med Byster 4; foruden en Deel Distrikter udenfor Herredsinddelingen, saasom Hindsholm i Thyen, Mols i Thyland, Verne Taasing, Samss, Vro og Femern, Sundebod og Landet mellem Elisen og Eideren. Alene i de Landsdele, der nu høre til det egentlige Kongerige, fandtes der altsaa i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede iaft 122 Herreder. (Angaaende Herrederne's ældste Underafdelinger, Vol, Havn (höfn) og Skibredde (skipæn), som Grundlag for Udbredelsen af Mandstaf til Land- og Sø-Krigstjenesten henvises til D. E. Mussen, Bidrag til Oplysning om Danmarks indvortes Forfatning i ældre Tider (Landvæsenet, især i det 13de Aarhundrede) i Vidensk. Selskabs histor. philos. Afhandlinger, 1ste Bind, særst. afr., Kbhvn. 1821, og fornemmelig H. M. Velschow, Commentatio de institutis militaribus Danorum, regnante Valdemaro secundo, Pars I, Kbhvn. 1831).

Den anden ældgamle Landsinddeling, et Søsæl, betegnede en større Kreds, der indbefattede flere Herreder. Rimeligviis har Søsælinddelingen omfattet hele Landet, men den synes dog at være meest fremtrædende i Thyland, hvor Søsælingene ved Tydske Lovs Bestemmelse længe opretholdt deres fra Arilds Tid hævede retslige Betydning; paa Verne synes den derimod at have fundet mindre praktisk Anvendelse og har maaskee væsentligst bestaaet her som en geistlig Inddeling, (jfr. isvrigt om Søsælingenes Betydning Rosob-Anchor, om vore gamle Retterthing, i „Samlede Skrifter," 2det Bind, og navnlig J. E. Larsen, Bidrag til de gamle danske Provindsialloves Historie, i Juridisk Tidsskrifts 13de, 14de og 15de Bind). I Valdemar den 2dens Fordebog er alene Thyland og Slesvig inddeelt i Søsler, hvoraf der nævnes 11 i Nørre-Thyland og 3 i Sønder-Thyland; medens kun enkelte Dokumenter omtale Søsler paa Verne, hvorefter der synes at have været 3 Søsler (Øst-, Vest- og Mellem-Søsæl) i Sjælland, 2 i Thyen, og 1 paa hver af de mindre Øer (Langeland, Laaland og Falster), ligesom 3 (Øst-, Vest- og Mellem-Søsæl) i Skåne, 1 i Halland og 1 i Bleking. Søsælinddelingen bevarede sig derfor ogsaa i Thyland længe i Grindringen efterat den praktiske Betydning egentlig var ophørt, og i Arnt Bernthsens Danmarks og Norges fructfulde Herlighed, 1ste Bog, S. 3, 123 og 189 ff., Kbhvn. 1655, anføres den endog som en almindelig Landsinddeling i denne Provinds; til hvert Søsæl henføres følgende Herreder: Vend Søsæl (Vandløbsæl); Herrederne Horns, Vennebjerg, Børglum, Jerlev (nu Dronninglund), Hvetbo, Rjær og Han (nu Øster- og Vester-Han; i ældre Dokumenter nævnes Han Herred dog steds udenfor Søslerne, ligeledes Den Læsø); Thy Søsæl (Thytsæl): Herrederne Hvideborg, Høllerslev, Høsting og Høst med to Herreder udenfor Søslerne); Hør Søsæl (Hørtsæl): Herrederne Hvidebø, Hvidebørg,

Hjern, Gindby, Hammerum, Ulvborg, Hing (nu Hånd), Bølling, Nørre-Horne og Øster-Horne; Salling Syssel (Sallingssyssel): Herrederne Hindborg, Rødding, Hørre og Nørre (Den Fuar hørte ikke til noget Syssel); Himmer Syssel (Himmerssyssel): Herrederne Flestum, Hornum, Høllum, Hindsted, Mars, Stet og Gislum; Ommer Syssel (Ommergaardssyssel): Herrederne Rinds, Rørhøj, Tjends, Sønderhøj og Nebelsum; Aab Syssel (Aabssyssel): Herrederne Dalsb, Gjerlev, Nørre-Halb, Støvring, Galt, Røgsb, Sønder-Halb, Nørre (Diurting), Sønder (Diurting), Mols, Øster-Vishbjerg, Vester-Vishbjerg, Hasle, Ring, Hads, Framlev, Sabro, Houlbjerg, Gjær, Hjelmslev, Bor og Thyrting; Løfver Syssel (Løfvergaardssyssel): Herrederne: Løfsgaard, Hids, Brads, Nim, Hattling og Djerger; Telling Syssel (Tellingssyssel): Herrederne Rørvang, Thyrilb og Slangsb; Almind Syssel (Almindssyssel): Herrederne Elb (nu Elbo), Holmans, Jerlev, Brust og Aast; Var Syssel (Varssyssel): Herrederne Vester-Horne, Elads, Gjording og Malt. — Enkelte Dele af Landet have lige indtil Nutiden beholdt Navn efter de gamle Syssler.

Efter Christendommens Indførelse fremstod ved Kirkenes Opbyggelse i 10de og 11de Aarhundrede en ny Lands-Inddeling i Sogne, der betegne Indbegrebet af de Beboere i en vis Egn, der søge til en bestemt Kirke. I det en saadan mindre Kreds af Landet oprindeligt udgjorde en egen afluttet Menighed, hvis Medlemmer tillige stode i et kommunalt Forhold til hinanden, bleve Sognene, hvis Omfang og Antal isvrigt paavirkedes af forskjellige historiske Forhold lige indtil den nyeste Tid, som Underafdelinger af Herredet det egentlige Grundlag for de senere administrative Inddelinger. (Angaaende Antallet af Sognene og deres Fordeling til hvert Herred i ældre Tid, sammenlignet med Nutiden, findes en udførlig Fortegnelse for Sjællands Vedkommende i H. Knudsens Danmark i Middelalderen, 1ste H., Kbhvn. 1832.)

Ved Ordningen af Danmarks Kirkevæsen under Svend Estridsen (c. 1065) danneedes en større geistlig Inddeling ved Oprettelsen af Stifter. Grundboenden for disse Kreds af Landet afgav i det Væsentlige den gamle Sysselinndeling, og deres Omfang har i det Hele taget vedligeholdt sig indtil vore Dage paa nogle Forandringer nær, blandt hvilke fremhæves: Henlæggelsen af Aalborg Bys med tilgrænsende Annex-Landsfogne i 1554 fra Viborg Stift til det daværende Vendsbo eller Børglum (nu Aalborg) Stift; Afstiftelsen fra Fyens Stift i 1803 af Salsland og Falster som et eget Stift og i 1819 af Als og Vro som et eget Bispedømme.

Den oprindelige verbodlig-administrative Inddeling i Herreder og Syssler blev efterhaanden trængt tilbage ved den Omvæltelse, som Rets-

pleien undergik i det 13de, 14de og 15de Aarhundrede. Geistlighedens tiltagende Magt staffede først dens Medlemmer personlig Uafhængighed fra den verbørlige Jurisdiction, som senere gik over paa dens Besiddelser, af hvilke Virker dannedes med et eget Rettergangs-Thing. Egeledes oprettedes kongelige Virker paa Kronens Gods, og ved Salg, Mageskifte eller Panteforlehnning af kongelige Virker, samt ved kongelige Benaadninger, opstod igjen adelige Virker, der vedblev at bestaae indtil de seneste Tider. (Jfr. isvrigt Dr. G. E. Vaden, Virkerettigheden i sin Grund, Fremgang og Følger, i „Afs handlinger i Fædrelandets Kulturhistorie,“ 2det Bind, Kbhvn. 1821).

Udbannelsen af Lehnsvæsenet i 13de Aarhundrede og Lehnssabelens Overgang i 14de Aarhundrede til Arveadel bragte ved de givne Forlehnninger en stor Deel af Kronens Gods i Adelsens Besiddelse eller Bestyrelse og bidrog derved ogsaa til at svække Herredstingenes retslige Betydning. Efterhaanden erholdt Adelen ved sin stigende Indflydelse Bestyrelsen af Retspleien og den indre Forvaltning i Omkretsen af de Gods, som vare den overladte, og de tidligere i hvert Herred ansatte kongelige Fogder gik over til at blive Lehnsmænd paa et kongeligt Slot, hvorunder et eller flere Herreder henlagdes i alle administrative Forhold, medens Herredsfogden nu kun var Lehnsmændens private Fuldmægtig. Landet deelttes saaledes i et Antal Lehn (hvoraf der i det 14de Aarhundrede skal have bestaaet c. 80), der vel vare Lehnsmændene overladte paa forskjellige Betingelser, men i det Hele danne de egentlige Oversøvrighedsdistrikter, der vedligeholdt sig lige indtil Souverainitetens Tid.

Efter Enevoldsmagtens Indførelse ophørte Lehnvindretningen, og ved en kongl. Ordre til Statsramret af 19de Februar 1662 befalede at bruge i Expeditionerne herefter Amter istedetfor Lehn, ligesom Lehnsmændene skulde kaldes Befalingsmænd (Amtmænd); tillige bleve særegne Amtstuer oprettede for Indtægternes Oppebørsel og Regnskabs Aflæggelse, hvis Embedsmænd benævnedes Amtsskrivere, senere Amtsførvaltere (jfr. Rosob-Anchers Lehnret i „Samlede Skrifter,“ 3die Bind, S. 401). Af de da bestaaende 52 Lehn danne de derefter 49 Amter, hvis Antal egentlig vedblev usforandret, skøndt efterhaanden flere lagdes sammen under een Amtmand, saa at der tilsidst kun fandtes 25 Amtmandsskaber. Da imidlertid ofte enkelte Dele af Amtterne laae spredte imellem hinanden og Omfanget og Udstrækningen af Amtmandsskaberne saaledes var meget uhensigtsmæssig, indførtes ved kongl. Resol. af 4de Septbr. 1793 og Rentekammer-Plakat af 21de Juni 1794 en ny Amtsinddeling i 18 Amter, med i det Hele taget nogenlunde vel arronderede Grændser, hvori der senere foretoges nogle mindre

Forandringer med Hensyn til Omfanget af Thisted, Ringkjøbing, Viborg og Randers Amter, hvorhos ved Igl. Resol. af 1de Marts 1824 det daværende Aarhus Amt deelees i Aarhus og Skanderborg Amter. Efter disse Forandringer bestaae der nu i Kongeriget 19 Amter, der som Overskriftsdistrikter omfatte saavel Kjøbstæderne som Landdistrikterne alene med Undtagelse af Hovedstaden Kjøbenhavn, der danner en egen Administrationskreds i verbilig Henseende.

Medens flere af de gamle Amter vel heelt sammenlagdes til et nyt Amt, blev dog visse Dele af nogle lagte til et Amt og andre til et andet, hvorom Rentelammer-Plakaten af 21de Juni 1794 (i Dvart-Udg. af Forordn.) indeholder udsørlig Oplysning. Her bemærkes kun de enkelte Forandringer, der senere end den nævnte Plakat ere foretagne i de nuværende Amters Omfang, nemlig: Galten, Hids og Brabs Herreder, først henlagte til Aarhus Amt, nu respective til Randers, Viborg og Ringkjøbing Amter: Bandfuld, Skodsborg og Hjerm Herreder, først henlagte til Thisted Amt, nu til Ringkjøbing Amt.

Af den følgende Sammenstilling vil fremgaae, hvilke Amter og Amtmandsskaber der bestod ved Overgangen til den nye Inddeling, samt det Væsentligste af de gamle Amters Omordning til de nuværende Amter, nemlig:

Efter den forrige Inddeling:

Efter den nuværende Inddeling:

Sjælland og Røen.

1) Kjøbenhavns Amt.	1) Kjøbenhavns Amt.
2) Roskilde og 3) Jægerspris Amter.	
4) Frederiksborg, 5) Kronborg og 6) Hirschholm Amter.	2) Frederiksborg Amt.
7) Holbæk, 8) Dragsholm, 9) Rallundsborg og 10) Søbygaard Amter.	3) Holbæk Amt.
11) Sorø og 12) Ringsted Amter.	
13) Antvorskov og 14) Korsør Amter.	4) Sorø Amt.
15) Tryggevælde og 16) Bordingborg Amter.	
17) Røens Amt.	5) Præstø Amt.

Falster og Laaland.

18) Ringkjøbing Amt.	
19) Malmholms, 20) Mariibo Klosters og 6) Mariibo Amt.	
21) Høsteds Klosters Amt.	

(Amternes Navne)

efter den gamle Inddeling.

efter den nye Ind-
deling.

Bornholm.

22) Bornholms Amt.

7) Bornholms Amt.

Fyen.

23) Odense og 24) Rugaards Amt.

8) Odense Amt.

25) Assens og 26) Hvidegaards Amt.

27) Nyborg og 28) Tranekjær Amt.

9) Svendborg Amt.

Sjælland.

29) Aastrup, 30) Børglum og 31) Seil-
strup Amt.

10) Hjørring Amt.

32) Aalborghus Amt.

11) Aalborg Amt.

33) Drum, 34) Vestervig Klosters og

35) Dueholms Klosters Amt.

12) Thisted Amt.

36) Skivehus og 37) Hals Amt.

13) Viborg Amt.

38) Dronningborg, 39) Mariager Klosters
og 40) Silleborg Amt.

14) Randers Amt.

41) Rals Amt.

42) Havrehallegaards og 43) Stjernholms
Amt.

15) Aarhus Amt.

44) Skanderborg og 45) Aakjær Amt.

16) Skanderborg Amt.

46) Bøbling og 47) Lundens Amt.

17) Ringkjøbing Amt.

48) Kolbinghus Amt.

18) Veile Amt.

49) Riberhus Amt.

19) Ribe Amt.

Med Hensyn til de nu bestaaende Inddelinger i Kongeriget kan i Almindelighed bemærkes, at de i det Væsentlige have et fælles Grundlag i Sognene, hvis Omfang og Grændser som oftest beroe paa gammel Vedtægt, medens derimod Mellem-Inddelingerne og Over-Inddelingerne efter de forskellige administrative Retninger ved talrige historiske Forhold have erholdt betydelige Afvigelser fra hinanden. En fuldstændig Fortegnelse over alle Enkelthederne i hver af disse Inddelinger vilde det være altfor vidtløftigt her at levere, og kun Hovedpunkterne kunne berøres med Henblikning til, hvor den hele Detail vil være at søge, medens enkelte af de mere fremtrædende Inddelinger turde blive Gjenstand for større Udførlighed.

1) **Matrikel-Inddelingen.** Ved Affattelsen af Fortegnelserne over Jordeiendommenes Eftidsætning benyttedes Sognene som Grundlaget for Landets Inddeling og disse ordnedes igjen efter Herrederne, der atter henførtes under Amtene. Anledningen hertil laae nærmest i, at ved Opmaalingen til den ældre Matrikels Ansættelse bleve Commissarierne befalede at henvende sig gennem Herredsprobsterne til Præsterne, der paalagdes at give de fornødne Oplysninger hver for sit Sogn (jfr. Instruction for Commissarierne over Landmaalingen i Danmark af 16de April 1681 og Reskr. af 27de Mai s. A. med flere andre.) Med Hensyn til den ved Frdn. af 24de Juni 1840 til Indførelse fra 1ste Januar 1844 af paabudte nugældende Matrikel fulgtes ogsaa den samme Inddeling i Sogne, Herreder og Amter.

Den her benyttede Herredsinddeling er saaledes egentlig den geistlige Inddeling saaledes som den bestod i 1681—1690 (da den ældre Matrikel ubarbejdedes og approberedes); men ved at sammenligne de ældre og nyere Matrikel-Fortegnelser over Herrederne sees det dog, at der paa nogle Steder er taget Hensyn til senere foretagne Forandringer med Herredernes Omfang af Sogne, men ikke paa andre. Forsaavidt denne Inddeling derfor ikke sjældent i topografiske Skrifter og paa Kort fremhæves som en saakaldet almindelig Inddeling, der skulde have bevaret sig uforandret fra den ældre Tid af, synes dette mindre grundet, da den uagtet sin historiske Karakter egentlig kun er bleven en vilkaarlig Inddeling, der i mange enkelte Punkter afviger fra andre Inddelinger og neppe har nogen selvstændig Betydning i administrativ Retning. Saa længe den imidlertid bibeholdes i Matriklens Bøger, er det vel naturligt at følge den ved Angivelser af Hartkorns-Angivelserne for større Dele af Landet; den er derfor ogsaa bleven optaget i Statistisk Tabelværk (jfr. navnlig Ny Række, 4de og 5te Bind), og er ligeledes benyttet i dette Skrifts specielle Deel.

2) **Den geistlig-administrative Inddeling.** Grundlaget er her oprindelig Sognet; men efter at siden Reformationens Indførelse flere mindre Sogne ere sammenlagte under een Præst, maa Pastoraterne nærmest betragtes som Grundlag; disse ere igjen fordeelte efter Herreder og Provstier, der siden Ophævelsen af Amtsprovstierne, ifølge fgl. Resol. af 17de Juli 1822, almindeligviis bestaae af to Herreder (undertiden dog eet, sjældent af tre); og over disse staae atter Stifterne som øverste Inddeling.

Med Hensyn til denne Herredsinddeling, der selv indenfor Provstiets Omraade endnu har nogen administrativ Betydning, maa erindres, at den i det Hele grunder sig paa ældre historiske Forhold, men ved fgl. Resol. af 24de Decbr. 1802 ungergif den Forandring, at Annexsognet stedsse skal henhøre til det Herred, hvortil Hovedsognet hører,

hvorfra dog ere undtagne de enkelte Pastorater, af hvilke hvert Sogn hører til sit Amt.

Omfanget af Stifterne, der har bevaret sig temmelig usforandret siden deres Oprettelse under Svend Estridsen, er nu følgende: Sjællands Stift indbefatter de 5 Amter i Sjælland undtagen Den Samse af Holbæk Amt og Den Bogø af Præstø Amt, samt Bornholm; Fyens Stift: de to Amter i Fyen; Laaland-Falsters Stift: Maribo Amt samt Den Bogø af Præstø Amt; Aalborg Stift: Hjørring og Thisted Amter, samt Rør Herred og Aalborg By med sine Anneksfogne Nørre- og Sønder-Tranders af Aalborg Amt; Viborg Stift: Viborg Amt undtagen Lysgaard, Hids og Houlbjerg Herreder, og Aalborg Amt undtagen Rør Herred samt Aalborg By med Anneks; Aarhus Stift: Randers, Aarhus og Skanderborg Amter, samt Lysgaard, Hids og Houlbjerg Herreder af Viborg Amt, Hatting og Bjerger Herreder af Veile Amt, og Den Samse af Holbæk Amt; Ribe Stift: Ringkøbing og Ribe Amter og Veile Amt undtagen Hatting og Bjerger Herreder. (Endvidere tilføies, at Tørningelehns Provsti af Haderslev Amt i geistlige Sager hører under Ribe Bispedømme, medens Amtmanden i Haderslev ubøder Stiftamtmands-Forretningerne, og at Als og Frø danne et eget Bispedømme under Kongerigets Omraade).

Herredernes Omfang af Sogne og Pastorater vil kunne sees af Skriftets specielle Deel, ligesom ogsaa af Statshaandbogen.

3) De civil-administrative Inddelinger:

a) Communal-Inddeling. Ifølge Frdn. af 24de Octbr. 1837 banner enhver Rådskab en selvstændig Commune (Allinge og Sandvig dog kun tilsammen een Commune); og ifølge Frdn. af 13de August 1841 udgjør i Reglen ethvert Landsby-Pastorat en Land-Commune, under Benævnelse af Sognedistrict; undtagelsesviis danne dog af nogle Pastorater hvert Sogn en Commune, hvorefter see „Rebvelelser fra det statistiske Bureau," 1ste Samling. Over-Inddeling for Land-Communerne er Amtsrådsdistrictet, der i Reglen falder sammen med Amtet; kun i de Amter, hvor to Amtrepartitionsfond bestaae, findes to Amtsrådsdistricter, nemlig i Rjøbenhavns Amt Rjøbenhavns og Roeskilde Amtsråd, og i Odense Amt Odense og Assens Amtsråd; altsaa i Kongeriget 19 Amter og 21 Amtsrådsdistricter.

b) Skole-Inddeling. Ifølge Skoleloven af 8de Marts 1856 banner ethvert Amtsrådsdistrict tillige et Amtsskolebistrict, hvorunder de enkelte Skolebistricter fortære som Underafdelinger, men forsaavidt de tillige ere Dele af Sognet, kunne de ogsaa betragtes som en Art geistlig Inddeling. Skolebistricterne stemme isøvrigt ikke overalt med Sognegrænserne, (If. den specielle Deel).

c) **Øvrigheds-Inddeling.** Som ovenfor bemærket er Kongeriget ifølge Igl. Resol. af 4de Septbr. 1793 og Plakat af 21de Juni 1794 deelt i 19 Amter, foruden Hovedstaden Kjøbenhavn, der danne de egentlige Øversøvrighedsdistrikter i Landet. Omfanget af Amtene er vel bestemt ved Herrederne med dertil hørende Sogne, men Herredsinddelingen kan her kun betragtes som en geografisk Underafdeling; i administrativ Henseende maa derimod Jurisdiktionerne betragtes Amtenes Underafdelinger, da de danne Øversøvrighedsdistrikterne saavel for Civil-Administrationen som for Politiforvaltningen. Grundlaget for Jurisdiktionsinddelingen udgjøre igjen Sognene, hvilket fornemlig er af Betydning i de Jurisdiktioner, der ligge i forskjellige Amter. Som en mindre Politinddeling kan isørigt nævnes Sognesogeddistrikter, der dog i Reglen falde sammen med Sognene; dog ere nogle større deelte i to og andre mindre samlede til eet Distrikt, hvorom henvises til Skriftets specielle Deel.

Endnu maa her erindres, at ifølge Lov om Forligelsesvæsenet af 4de Marts 1857 ere nye Forligskredsse anordnede oprettede i hvert Amt efter nærmere Beslutning af Amtsraadet, istedetfor de hidtil bestaaende Forligelsescommissionsdistrikter. Ligeledes ville ifølge Lov af f. D. om Forandring i Brandforsikringsanordningen nye Branddirectorater blive indrettede.

d) **Indiciel-Inddeling.** Med Hensyn til Retspleiens Overholdelse er Høiesteret øverste Instant for hele Kongeriget. Derimod bestaaer Mellem-Instanten af to Lands-Overretter, af hvilke den ene i Kjøbenhavn (forenet med Hof- og Stadsretten som eneste Underinstant i civile Sager for denne Stab) gælder for Dernes Amter, den anden i Viborg for Nørre-Jyllands Amter. Forsaavidt det imidlertid i Frdn. af 25de Januar 1805, der indstiftede disse Overretter istedetfor de ældre Landsting, i Cap. I. 2 b. hedder, at Overretten i Viborg bestilles „for Nørre-Jyllands 4 Stifter,“ er dette et mindre nøiagtigt Udtryk, idet herfra maa undtages Den Samsø, der vel hører til Aarhus Stift, men danner et eget Virl under Holbøl Amt; thi medens denne D som et greveligt Virl vel ikke med Hensyn til Appel af Retsager havde hørt under noget af de ældre Landsting, men umiddelbar under Høiesteret, var dog Rætsningen af Skjøde- og Pantebreve for dette Virl hidtil foretaget ved Sjællands og Møns Landsting (jfr. Canc. Prom. af 28de Decbr. 1805), og den kom derfor som en naturlig Følge af den administrative Forbindelse med Holbøl Amt til at sortere under Dernes Lands-Overret i Kjøbenhavn.

Den almindelige Underinstant dannes af Jurisdiktionerne, der i Forbindelse med de til dem henlagte administrative Forretninger ere

de ordinære Underretter for visse bestemte Kredse af Landet, hvoraf hver Ridsstad udgjør et særskilt Bytting (Allinge og Sandvig dog kun altsammen eet Bytting). Land-Jurisdiktionerne bære almindeligvis Navn af Herreder, men benævnes ogsaa Varker, efter den forskjellige historiske Oprindelse. De fleste af de tidligere adelige eller private Varker ere isørrigt efterhaanden inddragne, navnlig siden Frdn. 3die Juni 1809 om Indskrænkning af Varkerettigheden, og de eneste tilbageværende ville i Henhold til Loven af 28de April 1850 om Patrimonialjurisdiktionens Ophævelse (sfr. Justitsministeriets Beskjendtgj. af 21de Novbr. 1850) ved paafølgende Vacance ligeledes blive nedlagte eller ombannede hvorved tillige den paa de ældre Godsforhold hvilende blandede Jurisdiktion i civile Sager ganske vil bortfalde. Omfanget af de eneste Jurisdiktioner har imidlertid lige til den nyeste Tid hyppigt været Gjenstand for hensigtsmæssigere Arrondering, der dog endnu ikke kan siges at være fuldstændig gennemført. Grundlaget for Inddelingen er saaledes nærmest Sognene, om de end ikke udgjøre nogen selvstændig retslig Kreds. Herredsinddelingen bestaaer derimod i denne Retning kun af Navn og er kun en geografisk Betegnelse af Sognenes Beliggenhed efter Matriklens Inddeling.

Land-Jurisdiktions-Inddelingen er følgende:

Sjælland

med tilhørende Der.

Risboenhavns Amts søndre Vark: Sognene Frederiksberg, Hvidovre og Rødovre i Søkkelunds Herred; Brøndbyvester, Brøndbyøster, Glostrup, Herstedøster, Herstedvester, Vallensbæk, Thorshunde, Ishøj, Høje-Taastrup og Sengeløse i Smørum Herred.

Risboenhavns Amts nordre Vark: Sognene Brøndshøj, Gladsaxe, Herlev, Gentofte, Lyngby og Søllerød i Søkkelunds Herred; Ledø, Smørum, Vallerup, Maalev og Værløse i Smørum Herred.

Amager Vark: Sognene Taarnby og Magleby paa Den Amager i Søkkelunds Herred.

Leire Herreds og Grevskabet Ledreborgs Varks forretnede Jurisdiction: Sognene Roeskilde Jomfruløster, St. Jørgens (og St. Jbs), Herlev, Kornerup, Svogerslev, Glim, Himmelev, Hvedstrup, Fløng, Agerup, Kirkerup, Byllinge, og Gundslemagle i Sømme Herred; Dufteb, Alleslev, Hvalsø, Særløse, Saaby, Ridsrup, Gjedninge, Rye, Sonnerup og Lyndby i Boldborg Herred, Rorup i Ramsø Herred. (Heraf udgjøre Sognene Kornerup, Alleslev, Ridsrup og Rorup Ledreborg Vark).

Tune og Ramsø Herrebers Jurisdiction: Roeskilde Frue Sogn i Sømme Herred, samtlige Sogne i Tune Herred; Sognene Gadstrup, Egn, Ørsted, Daastrup og Ølfemagle i Ramsø Herred.

Hirschholm Birk: Sognene Hirschholm, Bloustrød, Birkersø og Karlebo i Lyngø-Kronborg Herred.

Kronborg østre Birk med Hellebæk Birk: Sognene Tilfjød med Hornbæk og Hellebæk, Asminderød og Grønholt i Lyngø-Kronborg Herred; Røbbebo i Holbo Herred. (Heraf udgjør Hellebæk Sogn Hellebæk Birk.)

Kronborg vestre Birk: samtlige Sogne i Holbo Herred med Undtagelse af Røbbebo Sogn.

Frederiksborg Birk (forenet med Hillerød Rådstads Jurisdiction): Sognene Tjæreby, Allsønderup, Skjævinge, Strø, Lille-Lyngby og Ølsted i Strø Herred; samtlige Sogne i Ølstykke Herred samt i Lyngø-Frederiksborg Herred med Undtagelse af Udesundby Sogn i fibstnævnte Herred.

Halsnæs og Frederiksværk Birk: Sognene Kregome, Vinde-rød, Melby og Torup i Strø Herred.

Horns Herreds Jurisdiction (forenet med Frederiksfund Rådstads Jurisdiction, til hvilken er henlagt Udesundby Sogn i Lyngø-Frederiksborg Herred): samtlige Sogne i Horns Herred (i Frederiksborg Amt); Hylkinge, Sæby og Gjersbøi Sogne i Boldborg Herred (i Rigsenshavns Amt).

Merløse og Tusse Herrebers Jurisdiction: samtlige Sogne i Merløse og Tusse Herreder med Undtagelse af Nibløse, Tersløse og Steenlille i Merløse Herred.

Løve Herreds Jurisdiction: samtlige Sogne i Løve Herred med Undtagelse af Havrebjerg.

Arts og Skippinge Herrebers Jurisdiction: samtlige Sogne i Arts og Skippinge Herreder med Undtagelse af Følleslev i fibstnævnte Herred.

Øds Herreds Jurisdiction (forenet med Nykøbing Rådstads Jurisdiction): samtlige Sogne i Øds Herred og Følleslev Sogn i Skippinge Herred.

Samsø Birk: samtlige Sogne paa Den Samsø med Røholm (i Holbæk Amt) samt Den Tunø under Ring Herred (i Aarhus Amt).

Ringsted Herreds samt Skjoldenesholm og Svenstrup Birkers forenede Jurisdiction (forenet med Ringsted Rådstads Jurisdiction): Ringsted Landcommune, Sognene Deenløse, Bringsstrup, Sigersted, Harrested, Allindemagle, Iydsstrup, Valsøllille, Vigersted, Røværteby, Nordrup, Farringløse, Vetterløse, Hømb, Sneslev og Ørs-

lev i Ringsted Herred (i Sorø Amt); Vorup, Rimmerslev og Dalby Sogne i Ramsø Herred (i Rjøbenhavns Amt). (Heraf udgjøre Sognene Harrested, Allindemagle, Iydsrup og Balslille (i Sorø Amt), Skoldenesholm Birk, og Sognene Vigersted (i Sorø Amt), Vorup, Rimmerslev og Dalby (i Rjøbenhavns Amt), Sørenstrup Birk.)

Sorø Birk og Baroniet Holbergs Birk (forenet med Sorø Kjøbstads Jurisdiction): samtlige Sogne i Alsted Herred (i Sorø Amt); Sognene Tersløse, Nibløse og Steenlille i Merløse Herred og Hærebjerg i Løve Herred (i Holbæk Amt).

Antvorskov Birk: samtlige Landsogne i Slagelse Herred (med Undtagelse af Voslunde og Taarnborg), Sognene Skjorpinge, Faarstrup, Sørbymagle, Kirkerup og Gimlinge i Vester-Flakkebjerg Herred.

(Ifølge lgl. Resol. af 18de August 1852 skulle Sognene Bemmelev og Hemmeshøj i Slagelse Herred forenes med Korsør Kjøbstads- og Land-Jurisdiction ved indtrædende Vacance.)

Korsør Land-Jurisdiction (forenet med Kjøbstaden): Taarnborg Sogn i Slagelse Herred.

Vester-Flakkebjerg Herreds Jurisdiction (forenet med Skjelskør Kjøbstads Jurisdiction): Sognene Egeslevmagle, Flakkebjerg, Tjæreby, Magleby, Ugersø og Omø af Vester-Flakkebjerg Herred; Voslunde Sogn i Slagelse Herred.

Holsteinborg Birk: Sognene Hyllested, Venslev, Holsteinborg, Ørslev, Bjerre, Høve, Haaslev og Tingelinge i Vester-Flakkebjerg Herred, Kvistlemark, Bjurendal og Marbeke i Øster-Flakkebjerg Herred.

Øster-Flakkebjerg Herreds Jurisdiction: Sognene Thstrup, Haldagerlille, Krummerup, Fuglebjerg, Førslev, Sunderslev, Ballensvøb, Hylinge, Karrebæk og Fodby i Øster-Flakkebjerg Herred.

Bjeverflov Herreds og Ballø Birk's Jurisdiction (forenet med Rjøge Kjøbstads Jurisdiction): Rjøge Landsogn (i Rjøbenhavns og Præstø Amter), Sognene Vellinge, Rødemark, Bjeverflov, Vollerølev, Gjorslev, Herfølge, Søder, Balløby, Taarnby, Himlingsø, Endeslev og Braaby Sogne i Bjeverflov Herred (i Præstø Amt); Eiby og Hvielse Sogne i Ramsø Herred (i Rjøbenhavns Amt). (Heraf udgjøre Vollerølev og Gjorslev Sogne tilligemed Rjøge Landsogn alene Bjeverflov Herreds Jurisdiction, hvortil alle de øvrige Sogne høre til Ballø Birk.)

Stevns og Faxe Herreders Jurisdiction (forenet med Storehøbinge Kjøbstads Jurisdiction): samtlige Sogne i Stevns Herred

med Undtagelse af Hellested Sogn, Sognene Faxe, Spjellerup (med Bømmetofte), Øster-Egebe og Røholte af Faxe Herred.

Bregentved-Gissselfeld Birk: Haarlev Sogn i Bjeverskov Herred, Hellested Sogn i Stevnø Herred, Sognene Dalby, Tureby, Rørise, Alslev, Ulsø og Rønsted i Faxe Herred, Vester-Egebe, Aversø og Jensmark i Tybjerg Herred, Tølsværd, Næstelsø og Olstrup i Hammer Herred (i Præstø Amt); Sognene Jørslev, Terslev, Høslø, Freerølev, Braabj og Tøstrup i Ringsted Herred (i Sorø Amt).

Tybjerg Herreds Jurisdiction (forenet med Næstved Kjøbstads Jurisdiction): Næstved Sogns Landdistrikt, Sognene Herlufsmagle, Tybjerg, Alslev, Skjelby, Glumsø, Bavelse, Næsbj, Tyvelse, Sandby og Brangstrup i Tybjerg Herred, Rønnebøl Sogn i Hammer Herred (i Præstø Amt); Herlufsholm Sogn i Øster-Flakkebjerg Herred (i Sorø Amt).

Vordingborg nordre Birk (forenet med Præstø Kjøbstads Jurisdiction): Præstø Sogns Landdistrikt, Sognene Skibbinge, Jungshoved, Eversdrup, Snesere, Baarse, Velbringe, Allerslev, Mørn og Kallehave i Baarse Herred. (Af Kallehave Sogn høre dog Verne Tærø, Rangs og Rilles til Møns Herreds Jurisdiction.)

Vordingborg søndre Birk med Gaunø Birk (forenet med Vordingborg Kjøbstads Jurisdiction): Sognene Mogenstrup, Veilsø, Vester-Egesborg, Hammer, Lunby, Rjøng, Eversborg og Rastup i Hammer Herred; Udbj, Ørølev, Øster-Egesborg og Vordingborg Landsogn i Baarse Herred. (Heraf udgjøre Veilsø og Vester-Egesborg Sogne Gaunø Birk, der antages ved indtrædende Vacance at ville blive indbraget og henlagt under Tybjerg Herreds Jurisdiction.)

Møns Herreds Jurisdiction (forenet med Stege Kjøbstads Jurisdiction): samtlige Sogne i Mønbo Herred samt Verne Tærø, Rangs og Rilles under Kallehave Sogn i Baarse Herred.

Bornholm.

Vester-Herreds Jurisdiction: Landsognene i Vester-Herred.

Nørre-Herreds og Hammershuus Birk's Jurisdiction (forenet med Høslø Kjøbstads Jurisdiction). Til Herredet ligge Landsognene i Nørre-Herred; til Birket høre Kjøbstæderne Allinge og Sandvig samt Hammershuus Slotsgrund, Slotslyngen og Hammeren i Allinge Sogns Landdistrikt.

Øster-Herreds Jurisdiction (forenet med Svaneke Kjøbstads

Jurisdiction): Landsfognene i Øster-Herred samt Christianss. Sønder-Herreds Jurisdiction (forenet med Næs og Aakirkeby Rådsherders Jurisdictioner): Landsfognene i Sønder-Herred.

Byen

med tilliggende Der.

Ødense Herreds Jurisdiction: samtlige Landsfogne i Ødense Herred; Aasum Sogn i Aasum Herred.

Aasum og Bjerge Herreders Jurisdiction: samtlige Sogne i Aasum Herred med Undtagelse af Aasum Sogn; Sognene Drigstrup, Munkebo, Rjølstrup, Agebrup, Marslev, Birkenbe, Rynkeby og Revninge i Bjerge Herred.

Hindsholms Herreds og Friherstabet Schelenborgs Birk forenede Jurisdictioner (forenet med Hjerteminde Rådsherders Jurisdiction): til Herredet Sognene Viby og Vestinge, til Birket Sognene Dalby og Stubberup, alle fire paa Halsøen Hindsholm i Bjerge Herred. (Birket antages bestemt til Inddragelse under Herredet.)

Lunde og Stam Herreders samt Grevsstabet Røepstorffs Birk forenede Jurisdictioner: samtlige Sogne i Lunde Herred; Sognene Uggerslev, Høirup, Stamby, Krogebølle, Nørre-Næraa og Vederslev i Stam Herred, (de 3 sidstnævnte Sogne danne særlig Røepstorffs Birk); Sognene Vigerslev og Sønderfjeld i Skovby Herred. (Birket antages bestemt til Inddragelse under Herredets Jurisdiction).

Skovby Herreds Jurisdiction (forenet med Bogenfjeld Rådsherders Jurisdiction): Sognene Skovby, Dre, Sandager, Guldbjerg, Eiby, Melby, Sørsløv, Haarsløv og Vestinge i Skovby Herred; Sognene Rinte og Grindløse i Stam Herred.

Vends Herreds Jurisdiction (forenet med Middelstert Rådsherders Jurisdiction): Middelstert Landcommune, Sognene Røslunde, Veilby, Asperup, Røsløv, Brænderup, Hjelsted, Hærdrup, Eiby, Nørre-Næby og Indsløv i Vends Herred.

Webellsborg Birk: Sognene Hjelsted, Rørup, Palsløv, Gamsborg, Ubbby, Jøns, Ørsløv og Hushby i Vends Herred; Sognene Sandager, Tanderup og Hjerte samt Afsens Sogns Landcommune (Den Baag) i Baag Herred. (Til Birket skal ifølge kongl. Resol. af 16de Juli 1856 ved indtrædende Vacance i Baag Herred herfra henlægges Børsløse Sogn.)

Baag Herreds Jurisdiction (forenet med Afsens Rådsherders Jurisdiction): Sognene i Baag Herred med Undtagelse af Sandager,

Landerup, Hjerte og Afsens Sogns Landcommune (Den Vaags).

Vinding Herreds Jurisdiction: samtlige Sogne i Vinding Herred med Undtagelse af Herrested S.

Ravnholts Virl: Herrested Sogn i Vinding Herred. (Virket antages bestemt til Inddragelse under Vinding Herred.)

Sunds og Gudme Herreders Jurisdiction: samtlige Sogne i Gudme Herred; Sognene Slaarup, Tved, Stenstrup, Lunbe, Avernstrup, samt Verne Turs og Dreis i Sunds Herred.

Baroniet Lehn's Virl: Sognene St. Jørgens, Sørup, Egense, Øster-Skjerninge, Ollerup og Kirkeby i Sunds Herred. (Virket vil ved indtrædende Vacance undergaae Forandring i Forbindelse med de tilgrænsende Jurisdictioner, Sunds-Gudme og Salling Herreder.)

Taastrup Virl (forenet med Svendborg Kjøbstads Jurisdiction): Sognene Bregninge, Landet og Bjerrebhy paa Den Taastrup i Sunds Herred.

Salling Herreds Jurisdiction (forenet med Faaborg Kjøbstads Jurisdiction): Sognene Aastrup, Vester-Skjerninge, Ulbølle, Hundstrup, Krarup, Herringe, Gjestlev, Espe, Heben, Alsted, Beile, Nørre-Broby, Vester-Hæsing, Lyndelse, Jordløse, Haastrup, Svaninge, Horne samt Den Avernals i Salling Herred.

Grevskabet Muckabells, Baroniet Brahetrolleborgs og Baroniet Holstenhuus's forenede Virker. Hertil høre følgende Sogne i Salling Herred: Sønder-Broby, Bantinge, Øster-Hæsing og Hillerslev, (Muckabells B.), Brahetrolleborg (Brahetrolleborg B.), Diernisse, Vester-Nabhy og Den Lys samt Faaborg Landdistrict (Den Bjørn), Holstenhuus B.) (Disse tre Virker vil ved indtrædende Vacance undergaae Forandring i Forbindelse med Salling Herreds Jurisdiction).

Langelands Herreders Jurisdiction (forenet med Rudbøbing Kjøbstads Jurisdiction): samtlige Sogne i Langelands Sønder- og Nørre-Herreder samt Den Strøms Sogn under Sunds Herred.

Lolland-Falster.

Lollands Nørre-Herreds Jurisdiction: samtlige Sogne med Undtagelse af Hålsted Sogn i Nørre-Herred.

Lollands Sønder-Herreds Jurisdiction: samtlige Sogne med Undtagelse af Stokkemarke Sogn i Sønder-Herred; Hålsted Sogn i Nørre-Herred.

Fuglse Herreds Jurisdiction (forenet med Rødbhy Kjøbstads

Jurisdiction): Sognene Ringsbølle, Taagerup, Torstunbe, Errindlev, Olstrup, Fuglse, Krønge, Høleby, Dursø, Nebbelunde, Sædinge, Tristed, Skjærringe og Veileby i Fuglse Herred.

Fæjs Birk, Sognene Fæjs, Fæms og Afs af Fuglse Herred.

Maribo Birk (forenet med Maribo Rådsheds Jurisdiction): Stokkemærke Sogn i Sønder-Herred; Sognene Hillested og Østøfte i Fuglse Herred; Maribo Sogns Landdistrikt og Hunsby Sogn i Musse Herred.

Nysted Birk (forenet med Nysted Rådsheds Jurisdiction): Nysted Sogns Landcommune, Sognene Herridslev, Rjettinge, Bregninge, Døllehjelbe, Musse, Øster-Ulslev, Godsted og Vester-Ulslev i Musse Herred.

Musse Herreds Jurisdiction (forenet med Sørløbing Rådsheds Jurisdiction): Sognene Engestøfte og Toreby i Musse Herred.

Baroniet Guldborglands og Grevskabet Hardenbergs østre Districts forenede Birker: Sørløbing Landcommune, Sognene Taars, Vigsnæs, Maibølle (Guldborgland B.), Baabensted, Rødsted, Slemminge og Hjelbe (Hardenberg B.) af Musse Herred. (Birkerne ville ved indtrædende Vacance undergaae Forandring i Forbindelse med Musse Herreds Jurisdiction.)

Falsters Birk: samtlige Landsogne i Sønder- og Nørre-Herreder paa Falster.

Nørre-Jylland.

Horns Herreds Jurisdiction (forenet med Frederikshavn Rådsheds Jurisdiction): samtlige Landsogne i Horns Herred med Undtagelse af det til Slagens Rådsheds Jurisdiction henlagte Slagen Sogns Landdistrikt.

Vennebjerg Herreds Jurisdiction (forenet med Hjørring Rådsheds Jurisdiction): samtlige Landsogne i Vennebjerg Herred.

Dronninglund Herreds Jurisdiction (forenet med Søby Rådsheds Jurisdiction): samtlige Landsogne i Dronninglund Herred.

Læsø Birk: samtlige Sogne paa Den Læsø under Dronninglund Herred.

Børglum Herreds Jurisdiction: samtlige Sogne i Børglum Herred.

Hvetbo Herreds Jurisdiction: samtlige Sogne i Hvetbo Herred, (herunder ogsaa indbefattet den Deel af Aaby Sogn, som ligger vesten for Ny-Aa, den gamle Herredsgrænse mellem Hvetbo Herred og Rjær Herred i Aalborg Amt).

Øster-Han og Vester-Han Herreders Jurisdiction:

samtlige Sogne i Øster-Han Herred (i Hjørring Amt) og i Vester-Han Herred (i Thisted Amt).

Hillerslev og Hundborg Herreders Jurisdiction (forenet med Thisted Kjøbstads Jurisdiction): samtlige Sogne i Hillerslev Herred og i Hundborg Herred, Snebsted Sogn i Hassing Herred.

Hassing og Refs Herreders Jurisdiction: samtlige Sogne i Hassing Herred med Undtagelse af Snebsted S. og i Refs Herred med Undtagelse af Den Jægensø.

Morsø Nørre- og Sønder-Herreders Jurisdiction (forenet med Rykjøbing Kjøbstads Jurisdiction): samtlige Sogne i Morsø Nørre- og Sønder-Herreder, Jægensø S. af Refs Herred.

Rjær Herreds Jurisdiction: samtlige Sogne i Rjær Herred (dog med Undtagelse af den Deel af Aaby Sogn, som ligger i Hvethø Herred vesten for Ry-Aa, der er den gamle Grænse mellem disse Herreder).

Aalborg Birk og Flesskum Herreds Jurisdiction (forenet med Aalborg Kjøbstads Jurisdiction): Bubolft Landsogn i Hornum Herred (Aalborg Birk); Sognene Nørre-Tranders, Sønder-Tranders, Nøbling, Klarup, Storbørde og Møb i Flesskum Herred.

Hornum Herreds Jurisdiction (forenet med Ribe Kjøbstads Jurisdiction): samtlige Sogne i Hornum Herred med Undtagelse af Bubolft Landsogn; Sognene Ferslev, Dal og Volsted i Flesskum Herred.

Hellum og Hindsted Herreders og Lindensborg Birk's forenede Jurisdiction: samtlige Sogne i Hellum og Hindsted Herreder, samt Sognene Gunderup, Romdrup, Gubum, Vilsøvorde og Seilflod i Flesskum Herred. (Heraf udgjøre de 5 sidstnævnte Sogne tilligemed Sognene Frær, Brøndum, Sim, Torup, Gjerding og Blensstrup i Hellum Herred Lindensborg Birk).

Slet og Mars Herreders samt Løgstør Birk's Jurisdiction: Løgstør By (Løgstør Birk), samtlige Sogne i Slet Herred; Sognene Vester-Hornum, Hyllebjerg, Fleisborg, Ulstrup, Mars, Haubro, Blære, Eibrup, Skibum og Giver Sogne i Mars Herred; Sognene Strandby og Farsø i Gislum Herred.

Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (forenet med Hobro Kjøbstads Jurisdiction): samtlige Sogne, undtagen Strandby og Farsø i Gislum Herred, Sognene Brorstrup, Ravnkilde og Haverslev i Mars Herred (i Aalborg Amt); samtlige Sogne i Rinds Herred (i Viborg Amt).

Saltinglands Jurisdiction (forenet med Skive Kjøbstads

Jurisdiction): samtlige Sogne i de 4 Herreder, der udgjøre Sallingland, nemlig: Hindborg Herred, Nørre-Herred, Hørre Herred og Rødding Herred.

Nørhøng og Fjends Herreders Jurisdiction: samtlige Landsfogne i Nørhøng Herred med Undtagelse af Viborg Graabrødre Landsfogn (der hører under Viborg Kjøbstads Jurisdiction), Åsmild og Tapdrup Sogne; samtlige Sogne i Fjends Herred, herunder ogsaa indbefattet den Halvdeel af Frederiks Sogn, der er beliggende i dette Herred.

Sønderhøng og Mibbelsom Herreders Jurisdiction: samtlige Sogne i Sønderhøng og i Mibbelsom Herreder; Sognene Åsmild og Tapdrup i Nørhøng Herred.

Lysgaard og Hids Herreders Jurisdiction: samtlige Sogne i Lysgaard Herred (herunder ogsaa indbefattet den Halvdeel af Frederiks Sogn, der er beliggende i dette Herred); samtlige Sogne i Hids Herred; Sognene Sal og Gullev i Houlbjerg Herred.

Frøslevborg-Faurstov Virl: samtlige Sogne i Houlbjerg Herred (i Viborg Amt) med Undtagelse af Sal og Gullev Sogne; samtlige Sogne i Sabro Herred (i Aarhuus Amt) med Undtagelse af Sabro og Faarup Sogne; Sognene Hammel, Søby, Solbby, Skorup, Røgen og Sporup i Gjern Herred (Skanderborg Amt).

Onsild og Gjerlev Herreders Jurisdiction (forenet med Mariager Kjøbstads Jurisdiction): samtlige Landsfogne i Onsild Herred og i Gjerlev Herred; Glenstrup og Vester-Tørslev Sogne i Nørre-Halb Herred.

Støvring, Nørre-Halb og Galten Herreders Jurisdiction: samtlige Sogne i Støvring Herred, og i Nørre-Halb Herred med Undtagelse af Glenstrup og Vester-Tørslev Sogne, samt i Galten Herred med Undtagelse af Randers St. Mortens Sognsøndre Landcommune (Borup Sogn), der ifølge Igl. Resol. af 17de Januar 1840 er underlagt Randers Kjøbstads Jurisdiction.

Rougsø, Sønder-Halb og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction: samtlige Sogne i Rougsø Herred, og i Øster-Lisbjerg Herred, samt i Sønder-Halb Herred med Undtagelse af Ristrup Sogn, der ifølge Igl. Resol. af 17de Januar 1840 er underlagt Randers Kjøbstads Jurisdiction.

Nørre Herreds og en Deel af Sønder Herreds Jurisdiction (forenet med Grenaa Kjøbstads Jurisdiction): samtlige Landsfogne i Nørre-Herred; Sognene Aalsø, Høb, Veulby, Homs, Spangby og Albøge i Sønder-Herred.

Mols Herreds og en Deel af Sønder Herreds Juris-

dtiction (forenet med Ebeltoft Kjøbstads Jurisdiction): samtlige Landsfogne i Mols Herred; Sognene Hølested, Rosmas, Tirstrup, Fuglslev, Felballe, Nødager, Rolind og Ebbstrup i Sønder-Herred.

Hasle, Vester-Lisbjerg, Framlev og Sabro Herrebers Jurisdiction: samtlige Sogne i Hasle, Vester-Lisbjerg og Framlev Herreder, samt Sognene Sabro og Gaarup af Sabro Herred.

Ring Herreds Jurisdiction: samtlige Sogne i Ring Herred med Undtagelse af Den Tunø, samt Hvilsted Sogn i Hads Herred.

Hads Herreds Jurisdiction: samtlige Sogne i Hads Herred med Undtagelse af Hvilsted Sogn.

Hjelmslev og Gjern Herrebers Jurisdiction (forenet med Skanderborg Kjøbstads Jurisdiction): samtlige Sogne i Hjelmslev Herred; Sognene Dallerup, Raasby, Alling og Tufstrup i Gjern Herred.

Silleberg Birk: Silleberg Handelsplads, Sognene Vinnaa, Tvillum, Gjern og Skandrup i Gjern Herred; Ry Sogn i Thyrsling Herred; Tem Sogn i Brads Herred.

Thyrsting og Brads Herrebers Jurisdiction: samtlige Sogne i Thyrsting Herred med Undtagelse af Ry Sogn; samtlige Sogne i Brads Herred med Undtagelse af Tem Sogn.

Vor og Nim Herrebers Jurisdiction: samtlige Landsfogne i Vor og Nim Herreder.

Skodborg og Bantfuld Herrebers Jurisdiction (forenet med Lemvig Kjøbstads Jurisdiction): samtlige Sogne i Skodborg og Bantfuld Herreder.

Hjerm og Ginding Herrebers Jurisdiction: samtlige Landsfogne i Hjerm Herred; samtlige Sogne i Ginding Herred med Undtagelse af Vording Sogn; Ibom, Nørre-Felbing, Binding og Bind Sogne i Ulfborg Herred; Tvis Sogn i Hammerum Herred.

Hammerum Herreds Jurisdiction: samtlige Sogne i Hammerum Herred med Undtagelse af Tvis Sogn; Vording Sogn i Ginding Herred; Timring Sogn i Ulfborg Herred.

Hind og Ulfborg Herrebers Jurisdiction (forenet med Ringkjøbing Kjøbstads Jurisdiction): samtlige Landsfogne i Hind Herred; Sognene Husby, Sønder-Nisum, Staby, Madum, Ulfborg og Raasteb i Ulfborg Herred; Sognene Lem og Ølstrup i Bølling Herred.

Bølling og Nørre-Horne Herrebers Jurisdiction: samtlige Sogne i Bølling Herred med Undtagelse af Lem og Ølstrup; samtlige Sogne i Nørre-Horne Herred.

Vester- og Øster-Horne Herrebers Jurisdiction (for-

enet med Varde Rådsheds Jurisdiction): samtlige Landsfogne i Vester-Horne Herred, dog med Hensyn til Varde Sogns Landcommune alene den større Deel af denne Commune, der efter Matriklen er beliggende i Vester-Horne Herred; samtlige Sogne i Øster-Horne Herred; Østø Sogn i Skads Herred.

Skads Herreds Jurisdiction: samtlige Sogne i Skads Herred (herunder indbefattet den mindre Deel af Varde Sogns Landcommune, der efter Matriklen er beliggende i Skads Herred), men med Undtagelse af Østø Sogn samt af Nørreby og Sønderho Sogne paa Den Fens.

Fens Birk: Nørreby og Sønderho Sogne paa Den Fens under Skads Herred.

Malt og Gjording Herreders Jurisdiction: samtlige Sogne i Malt Herred og i Gjording Herred med Undtagelse af de søndre for Kongeaen beliggende Byer Hillerup og Jæstved af Vilslev Sogn.

Ans, Slaugs samt en Deel af Jerlev og af Brust Herreders Jurisdiction, (Ans og Slaugs Herreder i Ribe Amt, de to sidstnævnte Herreder i Veile Amt): samtlige Sogne i Ans Herred og i Slaugs Herred; Egtved og Østved Sogne i Jerlev Herred; Kolbing Landsogn, Sognene Harte, Bramdrup, Alminde, Starup og Nebel i Brust Herred.

Bjerger Herreds Jurisdiction: samtlige Sogne i Bjerger Herred med Undtagelse af Ut, Urlev og Drum Sogne.

Hatting Herreds Jurisdiction: samtlige Sogne i Hatting Herred, (dog saaledes at Stjernholm Slotsgrund i Hatting Sogn, der efter Matriklen ligger til Hatting Sogn, regnes til Horsens Rådsheds), samt Sognene Ut, Urlev og Drum Sogne i Bjerger Herred.

Nørreby og Thrylde Herreders Jurisdiction: samtlige Sogne i Nørreby Herred og i Thrylde Herred, samt Høien og Jerlev Sogne i Jerlev Herred.

Elbo og Holmans Herreders Jurisdiction: samtlige Landsfogne i Elbo Herred og i Holmans Herred; samt Sognene Eltang, Vilstrup, Herslev og Viuf i Brust Herred.

Ribebyens Birk (forenet med Ribe Rådsheds Jurisdiction). Det ældre Ribebyens Birk blev ifølge Rescr. 15de Juli 1735 oprettet paa samme Maade som det allerede tidligere havde eksisteret indtil den saakaldte Roldingske Aftale af 24de Jan. 1576, og sammensat af Ribebyens Rådsgaards Tjenere, som tilhørte Kronen, saavel som af de Beboere, der svarede Contribution til Ribe Amtstue, og hvis Gaardsparter, ligesom andre danske Undersaatters, vare matrikulerede, hvilke Beboere, der dengang sorterede under fæstningske Autoriteter, for det meste hørte til

Rongelige Domainer eller Ryttergods, men tildeels ogsaa til adskillige offentlige Stiftelser i Ribe, saasom Hospitalet, Skolen, Domkirken m. fl., samt endelig af Tveed og Lange Byer, der forhen havde hørt under Ribe Byting, hvortil endnu kommer en Deel til Østerbygaard hørende Bøndergods, beliggende sønden for Kongeaaen. Under det i Aaret 1676 oprettede Grevskab Schackenborg henhørte i sin Tid 3 Birkter, nemlig Møgeltønder, Ballum og Rysrup Birkter, hvilket sidste Birk, der var oprettet for nogle til Grevskabet henhørende Allodialgods, beliggende i Nærheden af Ribe, og ligesom tildeels det ældre Riberhuus Birk, i de tilgrænsende Frøs og Ralslund samt Hvidding og Nørre-rangstrup Herreder under Haderslev Amt, ifølge Resc. 7de Juli 1812 indgik og henlægges under det ældre Riberhuus Birk, hvorved da det nuværende Riberhuus Birk fremkom, der, efter at det til Østerbygaard hørende Bøndergods i Ødbis og Bamdrup Sogne ifølge Resc. af 3die Juni 1843 er overgaaet til Amt Herred, nu bestaaer af 1,528 Tdr. Hfl., beliggende: 1) i Frue eller Domkirkens Landsogn, kaldet Østerbedsted Fogderi, hvori nogle Gaarde høre under Haderslev Amt; 2) i St. Katharina Kirkes Landsogn bestaaende af Rysrup samt Tveed-Lange Fogderier, hvori alle Beboerne høre under Riberhuus Birk; 3) paa Mandø, som i det Hele ligeledes hører under Birket; 4) i Seem Sogn, hvor enkelte Beboere høre under Haderslev Amt; 5) i Hillerup og Fedsted Fogderi af Bilslev Sogn; 6) i Frøs og Ralslund Herreder under Haderslev Amt og navnlig i Nørre-Farstrup Sogn, Hjortlund, Ralslund, Vintrup og Øster-Hjerting, Skodborg, Rødding og Hygum Sogne; 7) i Gram og Nibel Godsdistrikt, navnlig i Føl Sogn (Øbbekær Fogderi) og i Gram Sogn; 8) i Hvidding og Nørre-Rangstrup Herreder navnlig i Vesterbedsted, Hvidding, Reisby, Brøns, Roager, Bødder, Spandet, Høirup, Arrild og Tostlund Sogne.

Ls Herred samt Møgeltønder og Ballum Birkter. Til Ls Herred høre Sognene Bisby, Brede, Døstrup, Medolben og Randrup samt af Ballum Sogn 2 Gaarde i Kringelum, og af Høist Sogn under Tønder Amt 2 Gaarde, Lundsøgaard kaldede. De 5 førstnævnte Sogne ere blandede med flensvigiske Beboere, som dog ere tingpligtige til Ls Herreds Ret, ligesom der ogsaa i Brede, Døstrup, Medolben og Randrup Sogne ere mange Beboere, som høre til Møgeltønder og Ballum Birkter. Disse bestaae forøvrigt af: hele Ballum Sogn med Undtagelse af fornævnte Gaarde, største Delen af Møgeltønder og Daler Sogne samt nogle Enclaver i Emmerlev, Høier, Abild, Verpsted, Skabs og Skjærbæl Sogne. Endvidere ere Indvaanerne paa Sønderland-Romø og List paa Sylt, der have en fælles Landfoged, tingpligtige til Birkerne.

Vesterlandssøer og Amrum Birkter, hvortil høre Sognene

St. Laurentius og St. Johannes paa Fær og St. Clemens paa Den Amrum.

4) Medicinal-Inddeling. Allerede i det 16de og 17de Aarhundrede oprettedes vel i nogle af Landets Stifter faste Læge-Embeder, almindeligviis i Forbindelse med de dengang endnu bestaaende Canonicer under de gamle Domcapitler, og efterhaanden dannedes der et eget Pphficat for hvert Stift, der fremfor den ældre indviklede Amtsinddeling tidligere betragtedes som en almindelig Hoved-Inddeling af Landet i alle administrative Retninger. Siden Midten af forrige Aarhundrede, paa hvilken Tid Sjællands Stifts Pphficat deelttes i to Landpphficater, har der saaledes bestaaet en almindelig Over-Inddeling i Medicinalforhold i Pphficatsdistricter, under hvilke der igjen bestaae forskjellige Lægedistricter, hvis Antal og Omfang tilveels indtil den allerfæneste Tid have været Gjenstand for meget hensigtsvarende Arronderinger, og af hvilke enkelte ere beliggende i to Pphficater. Det oprindelige territoriale Grundlag for denne Inddeling maa saaledes antages at være Sognene, paa hvis Grænser og Omfang ethvert Districts Omraade beror.

Ved Siden af de nu bestaaende Pphficatsdistricter danner imidlertid Staden Kjøbenhavn et eget Stadspphficat og er med Hensyn til de Fattiges Sygepleie deelt i 14 Lægedistricter, ligesom Den Bornholm udgjør (siden 1822) et eget Landpphficat, hvorunder dog ingen særskilte Lægedistricter bestaae. Grænserne for de af disse overordnede Medicinaldistricter, der hencævnes Stiftspphficater, er ialmindelighed den samme som for Stifterne, dog med Undtagelse af Laalands-Falsters, Aalborg og Viborg Stiftspphficater. Hvert Pphficat har følgende Omraade: Sjællands nordre Landpphficater: Kjøbenhavns Amt med Undtagelse af Kjøbstaden Kjøge, Frederiksborg Amt og Holbæk Amt; Sjællands søndre Landpphficat: Sorø og Præstø Amter samt Kjøbstaden Kjøge; Fyens Stifts Pphficat: Odense og Svendborg Amter (eller Fyens Stift); Laalands-Falsters Stifts Pphficat: Maribo Amt (eller Laaland-Falsters Stift undtagen Den Voge); Aalborg Stifts Pphficat: Hjørring Amt, Vester-Han Herred i Thisted Amt, og Aalborg Amt med Undtagelse af Gislum Herred; Viborg Stifts Pphficat: Viborg Amt med Undtagelse af Lyegaard, Hids og Houlbjerg Herreder, Thisted Amt med Undtagelse af Vester-Han Herred, og Gislum Herred i Aalborg Amt; Aarhus Stifts Pphficat: Randers, Aarhus og Skanderborg Amter, Lyegaard, Hids og Houlbjerg Herreder i Viborg Amt, samt Hatting og Bjerre Herreder i Veile Amt (eller Aarhus Stift undtagen Den Samsø); Ribe Stifts Pphficat: Ribe og Ringkøbing Amter,

samt Veile Amt med Undtagelse af Hattling og Bjerge Herreder (eller Ribe Stift).

Medens Lægedistricterne danne den egentlige administrative Underafdeling af Byhysicaterne, bestaaer der dog en endnu mere speciel Inddeling i Forbodemoder-Districter, hvis Sammensætning er meget indviklet, idet ofte forskjellige Støtter af et Sogn høre til forskjellige Districter. (En udførlig Fremstilling af alle de herhenhørende Enkeltheber samt de ældre historiske Forhold findes i Dr. F. Bremers „Medicinal-Personalet og Medicinal-Anstalterne i det egentlige Danmark udenfor Kjøbenhavn“ (med et Kort); Kbhvn. 1840.)

Randet er isvrigt deelt i følgende Lægedistricter, (Omfanget af Herreder bestemt efter Matrikel-Inddelingen):

Sjælland og Møen.

Kjøbenhavns Amts nordre District: Sognene Lyngby, Gentofte, Søllerød, Herlev og Gladsaxe i Søkkelunds Herred og Værløse Sogn i Smørum Herred.

Kjøbenhavns Amts søndre District: Sognene Vallø, Maalev, Smørum, Vedø, Brøndbyvester, Brøndbyøster, Herstedøster, Herstedvester, Glostrup, Vallensbæk, Ishøj, Thorslund, Høje-Taastrup og Sengeløse i Smørum Herred og Sognene Brøndshøj, Frederiksberg, Hvidovre og Rødovre i Søkkelunds Herred.

Amager District: Den Amager med Saltholm.

Frederiksborg District: Lyngby-Frederiksborg og Ølstykke Herreder, samt Strø Herred med Undtagelse af Halsnæs Virk. Under Districtet hører tillige Sygehuset og Hospitalet i Hillerød.

Helsingørs Stadsbyhysicat og Lægeembedet ved Hospitalerne sammesteds.

Hirschholm District: Hirschholm Virk i Lyngby-Kronborg Herred.

Kronborg District: Holbo Herred og Lyngby-Kronborg Herred med Undtagelse af Kjøbstaden Helsingør og Hirschholm Virk.

Jægerspris District: Jægerspris Gods og Horns Herred.

Roeskilde District: Kjøbstaden Roeskilde og Sømme og Boldborg Herreder samt Sognene Bindinge, Rørslø, Snoldelev, Tune, Rørup, Galsstrup, Søb og Daastrup af Ramsø-Tune Herreder.

Frederiksbærg District: Frederiksbærg Etablissement samt Halsnæs og Frederiksbærg Virk.

Kallundborg District: Kallundborg Kjøbstad samt Arts og Skjpinge Herreder.

Holbæk District: Kjøbstaden Holbæk samt Tusse Herred og Mersløse Herred med Undtagelse af Ridløse, Tersløse og Steenlille Sogne.

Nykjøbing District: Nykjøbing Kjøbstad og Ods Herred.

Rjøge District: Kjøbstaden Rjøge og Ramsø-Tune Herreder med Undtagelse af de under Roeskilde District anførte Sogne, samt af Sognene Bøllerslev, Gjerslev, Lellinge, Rødemarck og Bjeverskov af Bjeverskov Herred.

Ringsted District: Ringsted Kjøbstad, Ringsted Herred og Sognene Næsbj, Lybelse, Sandbj og Brangstrup i Lybjerg Herred.

Sorø District: Alsted Herred, Rindertofte Sogn af Slagelse Herred og Sognene Rødløse, Tersløse og Steenlille af Mersløse Herred.

Skjelskør District: Kjøbstaden Skjelskør og Vester-Flakkebjerg Herred med Undtagelse af Sognene Faarstrup, Skjorpinge, Sørbymagle og Kirkerup, og af de Sogne af Slagelse Herred, som ikke høre til Sorø, Slagelse og Korsør Districter.

Slagelse District: Slagelse Kjøbstad, Løve Herred og Sognene Søndrup, Nordrup, Ottestrup, Gudum, Heininge, Stillinge, Slotsbjergbj, Sludstrup, Rundsforlund og Gjerslev af Slagelse Herred, samt af Sognene Faarstrup, Skjorpinge, Sørbymagle og Kirkerup af Vester-Flakkebjerg Herred.

Nestved District: Nestved Kjøbstad, Øster-Flakkebjerg Herred, med Undtagelse af Sognene Vester-Egebe, Næsbj, Lybelse, Sandbj og Brangstrup, samt Hammer Herred med Undtagelse af Sognene Rjøng, Rundsbj, Sverborg og Rastrup.

Korsør District: Korsør Kjøbstad og Sognene Taarnborg, Bemmelev og Hemmesløvi af Slagelse Herred.

Præstø District: Præstø Kjøbstad, Faxe Herred med Undtagelse af Sognene Rarise, Alslev, Dalbj og Turebj, Baarse Herred med Undtagelse af Sognene Kallehave, Øster-Egesborg, Ørslev og Udbj, af Vester-Egebe Sogn i Lybjerg Herred samt af Rundsbj Sogn i Hammer Herred.

Vordingborg District: Vordingborg Kjøbstad og Landsogn, samt Kallehave, Øster-Egitsborg, Ørslev og Udbj Sogne i Baarse Herred, og af Rastrup, Sverborg og Rjøng Sogne i Hammer Herred.

Trykgevelde District: Stevnø Herred, Sognene Dalbj, Turebj, Rarise og Alslev i Faxe Herred, samt af de Sogne i Bjeverskov Herred, der ikke høre til Rjøge District.

Ballø District: Ballø Stifts Gods.

Bemmetofte District: Bemmetofte Kloster og Høistrup Gods.

Møns District: Derne Møen og Vogø med mindre Øer.

Samsø District: Den Samsø.

Paa Den Rhyholm er en Quarantainelæge ansat.

Fyen og Langeland.

Odense Rjæbstads District: Rjæbstaden Odense.

Odense Landdistrict: Odense og Runde Herreder samt Sognene Aasum, Seben, Fraugde, Højby, Lyndelse og Søby af Aasum Herred.

Rjærteminde District: Rjærteminde Rjæbstad samt Bjerger Herred med Hindsøholm.

Bogense District: Bogense Rjæbstad samt Slam og Skovby Herreder.

Ryborg District: Ryborg Rjæbstad, Vinding Herred, og Sognene Sønder-Næraa, Rønninge, Rolfssted, Allerup og Davinde af Aasum Herred.

Svendborg District: Svendborg Rjæbstad, samt Sunds og Gudme Herreder.

Faaborg District: Faaborg Rjæbstad og Salling Herred.

Aasens District: Aasens Rjæbstad og Baag Herred.

Midbelfart District: Midbelfart Rjæbstad og Benbs Herred.

Langelands District: Den Langeland.

Lolland-Falster.

Mariibo District: de 4 Rjæbstæder Mariibo, Sørljæbving, Rødby og Nysted, samt Fuglse og Musse Herreder.

Malskov Rjæbstads District: Rjæbstaden Malskov.

Malskov Landdistrict: Nørre og Sønder-Herreder.

Fælss-District: de 3 Øer Fælss, Fælss og Als med tilliggende mindre Holme.

Nyljæbving District: Nyljæbving Rjæbstad, Sønder-Herred med Undtagelse af Sognene Aastrup, Hørbelev og Falterslev, samt Sognene Tingsted, Ønslev, Eftildstrup, Ståbager og Nørre-Kirkeby af Nørre-Herred.

Stubbekjæbving District: Stubbekjæbving Rjæbstad, Nørre-Herred med Undtagelse af Sognene Tingsted, Ønslev, Eftildstrup, Ståbager og Nørre-Kirkeby, samt Sognene Aastrup, Hørbelev og Falterslev af Sønder-Herred.

Nørre-Lylland.

Slagens District: Rjæbstaden Slagen samt Raabjærg Sogn i Horns Herred.

Frederikshavns District: Frederikshavns Rjæbstad og Horns Herred med Undtagelse af Slagen og Raabjærg Sogne.

Hjørring District: Hjørring Kjøbstad, Vennebjerg Herred samt Børglum Herred med Undtagelse af Sognene Brensted, Lise, Tolstrup og Stenum.

Hvetbo District: Hvetbo Herred og Sognene Brensted, Lise, Tolstrup og Stenum i Børglum Herred.

Rjær District: Rjær Herred.

Sæby District: Sæby Kjøbstad og Dronninglund Herred.

Han-Herredernes District: Øster- og Vester-Han-Herred.

Thisted District: Thisted Kjøbstad og sammes Hospital, Hillerslev og Hundborg Herreder samt Snebsted Sogn af Hassing Herred.

Hassing og Refs Herrederes District: Hassing og Refs Herreder med Undtagelse af Snebsted Sogn og Thyborøn.

Nykjøbing District: Nykjøbing Kjøbstad, Morsø og Begindø.

Aalborg District: Aalborg Kjøbstad med sammes Hospital, Budolphi Landfogn af Hornum Herred og Sognene Nørre- og Sønder-Tranders af Flessum Herred.

Nibe District: Kjøbstaden Nibe, Ladeplassen Røgstør, Hornum Herred med Undtagelse af Budolphi Landfogn, Mars og Slet Herreder og Sognene Strandby, Farsø, Ullits, Føvium, Louns og Alstrup af Flessum Herred.

Aalborg søndenfiordste Landdistrict: Flessum Herred med Undtagelse af Nørre- og Sønder-Tranders Sogne, Flessum Herred, af Sognene Alå, Stelund og Bisborg i Hindsted Herred og den i dette Herred beliggende Deel af Søelberg Sogn.

Ræsø District: Den Ræsø.

Viborg District: Kjøbstaden Viborg med sammes Hospital, Nørhng Herred, Sognene Brou, Resen, Gammelstrup, Daugbjerg, Mønsted, Smøllerup, Taarup, Kvols og Borris af Fjends Herred, Lysgaard Herred, Sognene Skjern, Bindum, Bjerring, Mammen, Vinkel, Rind, Hjerminde, Lee og Hjorthede af Riddelsø Herred, Sognene Veirum, Bistum, Drum, Vorning, Kvorning, Hammerhøj, Tjele og Vinge af Sønderhng Herred, Sognene Sal og Gulleb af Houlberg Herred, samt Sognene Baastrup, Skals, Bjerggrav og Rynderup af Rinds Herred.

Skive District: Kjøbstaden Skive,allinglands 4 Herreder, samt Sognene Dommerby, Høislev, Lunds, Ørslevkloster, Drum, Brigsted, Fly, Røggerup og Felbingberg af Fjends Herred.

Hobro District: Kjøbstaden Hobro, Sognene Snæbum, Hovnum, Nørre- og Sønder-Onsild og Skjellerup af Onsild Herred, Glenstrup Sogn af Nørre-Halb Herred, Sognene Als, Hørby, Østrup, Rold, Vebbestrup, Åstrup, Røstrup, Stor-Ården, Vibe, Dve og Balsgaard af Hindsted Herred, Sognene Nørkel, Stenild, Grøn-

rup, Tisted, Vindeby, Durup, Bognild og Gislum af Gislum Herred, samt Sognene Teftrup, Østerbølle, Vesterbølle, Gjedsted, Hjelbø, Ulbjerg, Simsted, Hvam, Hvilsom, Toftrup, Roum, Hørsom og Meitrup i Rinds Herred.

Mariager District: Mariager Rådskabs, Gjerlev Herred, Dannebrog Herred med Undtagelse af Sognene Snæbøl, Hvornum, Nørre- og Sønder-Dannebrog og Skjellerup, samt Sognene Vester-Larslev og Gassum i Nørre-Halv Herred.

Randers District: Randers Rådskabs med sammes Hospital, Støvring og Rougsø Herreder, Haslund og Borup Sogne af Galteng Herred, Sognene Kristrup, Gessenbøl, Birring, Fausing, Hørning og Marslev af Sønder-Halv Herred, Nørre-Halv Herred med Undtagelse af Glenstrup, Gassum og Vester-Larslev Sogne, samt de Sogne af Sønderlyng, Middelfart og Houlberg Herred, der ikke høre under Frysenborg og Viborg Districter.

Grenaa District: Grenaa Rådskabs, Nørre-Herred, Sognene Gjesing, Nørager, Bivild, Vellby, Auning, Marie-Malene og Røed af Sønder-Halv Herred, samt af Sognene Alsø, Høed, Vellby, Homs, Lyngby, Alsø og Rolind af Sønder-Herred.

Randers Amts Landdistrict: Galteng Herred med Undtagelse af Haslund og Borup Sogne, Sognene Øster- og Vester-Auning, Lime, Hvilsager, Mygind, Krogsbøl, Skjerring, Søby, og Glader af Sønder-Halv Herred, Øster-Lisbjerg Herred med Undtagelse af Skarresø, Thorsager og Bregnet Sogne.

Edeltoft District: Edeltoft Rådskabs, Mols Herred, Sognene Hyllested, Rosmus, Tirstrup, Fuglsø, Fjeldballe, Nødager og Ebbstrup i Sønder Herred, samt af Skarresø, Thorsager og Bregnet Sogne i Øster-Lisbjerg Herred.

Aarhus District: Aarhus Rådskabs med sammes Hospital, Hasle, Vester-Lisbjerg, Sabro og Framlev Herreder med Undtagelse af de Sogne, der høre til Frysenborg District, samt Ring Herred med Undtagelse af Alstrup og Tufstrup Sogne.

Slanderborg District: Slanderborg Rådskabs, Hjelmslev Herred, Sognene Dallerup, Laasby, Allinge og Tufstrup af Gjær Herred, samt Sognene Borlabegaard, Yding, Taaning, Hylle og Vedslet af Bor Herred.

Hads District: Hads Herred samt af Alstrup og Tufstrup Sogne i Ring Herred.

Horsens District: Horsens Rådskabs, Rim og Bjerre Herred, Hatting Herred med Undtagelse af Engom Sogn, Bor Herred med Undtagelse af de Sogne, som ligge under Slanderborg District, samt Hantved Hospital.

Silleborg District: Handelspladsen Silleborg, Sognene Lem og Linaa i Silleborg Birk, samt Hids Herred.

Brædstrup District: Ny Sogn i Silleborg Birk, Tyrfing og Brads Herreder, samt Sognene Brande, Tyregod og Vester i Nørvang Herred.

Fryksenborg District: Sabro Herred med Undtagelse af Sabro og Faarup Sogne, Vorum Sogn i Framlev Herred, Gjern Herred med Undtagelse af Dallerup, Linaa, Laasby, Alling og Tullstrup Sogne, samt Houlbjerg Herred med Undtagelse af Sal, Gulle og Grandslev Sogne.

Beile District: Beile Rådskab, Holmans, Jerlev og Tyrlid Herreder, Nørvang Herred med Undtagelse af Sønderomme, Ringgive, Give, Brande, Tyregod og Vester Sogne, samt Engom Sogn af Hatting Herred.

Rolbing District: Rolbing Rådskab, samt Brust og Anst Herreder.

Fredericia District: Fredericia Rådskab og Elbo Herred.

Ribe District: Ribe Rådskab med sammes Hospital, Ribershus Birk, Lø og Møgeltonder Herreder samt Gjørbing og Malt Herreder.

Varde District: Varde Rådskab, Vester-Horne og Slads Herreder, Øster-Horne Herred med Undtagelse af Andsager Sogn, og Nørre-Horne Herred med Undtagelse af Houen Sogn.

Fans District: Den Fans.

Grindsted District: Slaugs Herred, Houen Sogn af Nørre-Horne Herred, Andsager Sogn af Øster-Horne Herred, Sønderomme, Ringgive og Give Sogne af Nørvang Herred.

Herning District: Hammerum Herred og Timring Sogn af Ulvborg Herred.

Ringkjøbing District: Ringkjøbing Rådskab, samt Vølling og Hind Herreder.

Holstebro District: Holstebro Rådskab, Ginding Herred, Ulvborg Herred med Undtagelse af Timring Sogn og Hierm Herred med Undtagelse af de til Lemvig District henlagte Sogne.

Lemvig District: Lemvig Rådskab, Skodborg og Vandfuld Herreder, Sognene Gjørbing, Bemb, Buur, Asp, Olby og Fausing af Hierm Herred og Thyborøn i Thisted Amt.

5) Amtstue-Inddeling. Ifølge den foran omtalte kongl. Ordre til Statskamret af 19de Febr. 1662, hvorved de hidtil bestaaende Lehn ombaanedes til Amter, oprettedes tillige særegne Amtstuer for Oppehørselen af de offentlige Skatter og Afgifter. Den historiske Forbindelse mellem Lehnene eller Amterne og Amtstuerne medførte derfor ogsaa, at Amtstue-distrikternes Grændser fra Begyndelsen af i det Væsentlige bleve afpassede efter Amterne, og ved den nye Amtind-

belig i Slutningeen af forrige Aarhundrede stete kun heri den Forandring, at Roeskilde Amtstues Distrikt kom til at høre under to Amter, idet nemlig den større Deel ligger i Rjøbenhavns Amt, medens Horns Herred er beliggende i Frederiksborg Amt. Omfanget af de enkelte Amtstuebistrikter er imidlertid temmelig forskjelligt, idet nogle have samme Udstrækning som Amterne, andre kun udgjøre en Deel deraf. Antallet af Amtstuer blev isvrigt i Aaret 1848 forøget ved Oprettelsen af Dbs Herreds Amtstue (for det daværende Domainegods).

Det territoriale Grundlag for Distrikternes Omraade er egentlig Sognene, og forsaavidt man almindeligviis anfører Herrederne som en geografisk Betegnelse for Indbegrebet af et vist Antal Sogne, maa hertil dog bemærkes, at Herredernes Omfang vel i de fleste Amtstuebistrikter stemmer overeens med Matrikel-Inddelingen, men derimod for Ringløbing og Holstebro Amtstuers Vedkommende retter sig efter den Grændse, som ved Igl. Ræstr. af 29de Novbr. 1822 (jfr. Igl. Ræstr. af 25de Januar 1843) fastsattes for Herreds-Jurisdiktionerne i dette Amt.

I Henhold til denne Antydning, og under Henvisning til Skriftets specielle Deel for de enkelte Sognes Vedkommende, meddeles i Kortfæd Omfanget for hvert af de i Kongeriget nu bestaaende 32 Amtstuebistrikter, af hvilke Rjøbenhavns Amt indbefatter Rjøbenhavns og Roeskilde Amtstuer; Frederiksborg Amt: Frederiksborg, Kronborg og Hirschholm Amtstuer; Holbæl Amt: Holbæl, Dbs Herred og Rallunborg Amtstuer; Sorø Amt: Ringsted og Korsør Amtstuer; Præstø Amt: Tryggevælde, Vordingborg og Møns Amtstuer; Bornholms Amt: Bornholms Amtstue; Odense Amt: Odense og Assens Amtstuer; Svendborg Amt: Nyborg Amtstue; Maribo Amt: Maribo og Rykløbing Amtstuer; Hjørring, Ålborg, Thisted, Viborg, Århuus, Skanderborg og Veile Amter hver een Amtstue af samme Navn; Randers Amt: Randers og Ebeltøft Amtstuer; Ringløbing Amt: Holstebro og Ringløbing Amtstuer; og Ribe Amt: Varde og Ribe Amtstuer.

Sjælland, Møen og Bornholm.

Rjøbenhavns District: Søkkelunds og Smørum Herreder.

Roeskilde District: Sømme, Løse, Rømsø og Voldborg Herreder af Rjøbenhavns Amt, samt Horns Herred af Frederiksborg Amt.

Frederiksborg District: Lynge-Frederiksborg, Østykke og Strø Herreder.

Kronborg District: Holbo Herred samt Helsingør, Grønholt, Åsminderød og Tilst Sogne af Lynge-Kronborg Herred.

Hirschholm District: Hirschholm, Bloustrød, Karlebo og Virke-
rød Sogne af Lynge-Kronborg Herred.

Holbæk District: Merløse og Tusse Herreder.

Ods Herreds District: Odden, Rørvig, Højby, Asminderup,
Blig, Egeberg, Grevinge og Asnæs Sogne i Ods-Herred.

Rallundborg District: Skippinge, Arto og Løve Herreder
samt Samø, og endvidere Faareveile, Hørbe og Vassekilde Sogne af
Ods Herred.

Ringsted District: Ringsted og Alsted Herreder.

Rorsør District: Vester- og Øster-Flakkebjerg samt Slagelse
Herreder.

Tryggevælde District: Bjeverskov, Stevnø og Faxe Herreder.

Vordingborg District: Vaarsø, Lybjerg og Hammer Herreder.

Møns District: Mønsbo Herred.

Bornholms District: Bornholms Land.

Fyen og Langeland.

Odense District: Odense, Aasum, Bjerge, Runde, Slam og
Slagby Herreder.

Assens District: Baag og Bends Herreder.

Nyborg District: Vinby, Gudme, Sunds og Salling Herreder.
samt Langeland.

Lolland og Falster.

Mariibo District: Møse og Fuglse Herreder, samt Nørre-
og Sønder-Herreder paa Lolland.

Nykjøbing District: Falsters Nørre- og Sønder-Herreder.

Nørre-Jylland.

Hjørring District: Horns, Vennehøj, Dronninglund, Borg-
lum, Hvetbo og Øster-Han Herreder, samt Røss.

Aalborg District: Hjør, Hornum, Fjellum, Høllum, Hindsted,
Aars, Slet og Gislum Herreder.

Thisted District: Vester-Han, Høllerslev, Hundborg, Hassing
og Røss Herreder, samt Nørre og Sønder Herreder paa Morsø.

Viborg District: Nørlyng, Rinds, Sønderlyng, Midbøllom,
Houlberg, Lysgaard, Hids, Hjends, Hundborg, Nørre, Hare og Rød-
ding Herreder.

Randers District: Onsb, Gjerlev, Nørre-Halb, Rougs, Galten, Støvring og Sønder-Halb Herreder.

Ebeltoft District: Nørre, Øster-Lisbjerg, Mols og Sønder Herreder.

Narhuus District: Hasle, Vester-Lisbjerg, Sabro, Framlev, Hads og Ring Herreder.

Skanderborg District: Hjelmslev, Gjern, Bor, Rim, Thyfing og Brabs Herreder.

Holstebro District: Hjerm, Ulborg, Ginding, Sandfuld og Skodborg Herreder.

Ringljøbing District: Hind, Hammerum, Bølling og Nørre-Horne Herreder.

Veile District: Hætting, Bjerge, Nørvang, Thyrb, Jerlev, Brust, Elbo og Holmans Herreder.

Varde District: Vester-Horne, Øster-Horne, Slaugs og Skabs Herreder samt Fars Birk.

Ribe District: Anst, Malt og Gjørding Herreder, samt de Districter, hørende til Nørre-Jylland, som ligge sønden for Kongeaen.

6) **Udskrivnings - Inddeling.** Efterat Loven af 12te Febr. 1849 havde indført almindelig Værnepligt saavel med Hensyn til Land-Krigstjenesten som til Sø-Krigstjenesten, omordnedes ogsaa Udskrivningsvæsenet ved Lov af 23de Marts 1851, idet nemlig de hidtil bestaaende Sø- og Land-Krigscommissariater samt Sø-Indrulleringsdistrikter ophævedes og i deres Sted dannebes for Kongeriget, undtagen Bornholm, 8 Udskrivningsdistrikter, hvoraf hvert erholdt følgende Omfang:

1ste Udskrivningsdistrikt: Staden Kjøbenhavn med dens Forstæder og Grunde;

2det Distrikt: Kjøbenhavns, Frederiksborg og Holbæk Amter;

3de Distrikt: Sorø, Præstø og Maribo Amter;

4de Distrikt: Odense og Svendborg Amter;

5te Distrikt: Hjørring og Aalborg Amter;

6te Distrikt: Thisted, Viborg og Ringljøbing Amter;

7de Distrikt: Randers, Narhuus og Skanderborg Amter;

8de Distrikt: Veile og Ribe Amter.

Med Hensyn til Kulleføringen over det værnepligtige Mandskab er hvert Udskrivningsdistrikt eller rettere hvert Amt deelt i Lægb, betegnebe med særskilt Løbenummer for hvert Amt. Foraaavdt denne Inddelings Benævnelse isvrigt findes benyttet fra den ældre historiske Tid af, skal her kun erindres om, at den oprindelig betegnebe Indbegrebet af de Forbeidenomme, hvoraf der stilledes een Mand til Krigstjenesten, og hvis Størrelse under Landbosforholdenes Forandring til forskjellig Tid har været meget afvejlende, indtil Frd. af 20de Juni

1788 overførte Benævnelsen paa de mindre Kreds, hvorigjennem Efter over det værnepligtige Mandskab i hele Landet affattedes. Omfanget af de nuværende Lægd stemmer i det Væsentlige med Sognene, i det dog enkelte af de større ere deelte i to Lægd, og enkelte mindre sammenlagte til eet, hvorom fuldstændig Oplysning for hvert Sogns Vedkommende vil findes i dette Skrifts specielle Deel.

7) **Balg-Inddeling.** I Henhold til Grundloven af 5te Juni 1849 og ifølge Valgloven af 16de Juni s. A. er Kongeriget inddeelt i forskellige Balgkreds med Hensyn til Valgrettens Udøvelse til Folke-tinget og til Landstinget; nemlig:

a) 100 Folketingskreds, hvoraf 9 i Staden Kjøbenhavn, 5 i Kjøbenhavns Amt, 5 i Frederiksborg Amt, 5 i Holbæk Amt, 5 i Sorø Amt, 6 i Præstø Amt, 2 i Bornholms Amt, 7 i Odense Amt, 6 i Svendborg, 5 i Maribo Amt, 5 i Hjørring Amt, 5 i Aalborg Amt, 4 i Thisted Amt, 5 i Viborg Amt, 5 i Randers Amt, 3 i Århus Amt, 3 i Stenderborg Amt, 5 i Veile Amt, 5 i Ringkjøbing Amt og 5 i Ribe Amt;

og b) 11 Landstingskreds, hvoraf 1ste Kreds indbefatter Staden Kjøbenhavn; 2den Kreds: Kjøbenhavns, Frederiksborg og Holbæk Amter; 3die Kreds: Sorø og Præstø Amter; 4de Kreds: Bornholms Amt; 5te Kreds: Maribo Amt; 6te Kreds: Odense og Svendborg Amter; 7de Kreds: Hjørring og Aalborg Amter; 8de Kreds: Thisted Amt, samt af Viborg Amt: Kjøbstaden Skive med Nørre, Rødding, Harre, Hindborg og Tjends Herreder, og af Ringkjøbing Amt: Kjøbstæderne Holstebro og Lemvig samt Skodborg, Vandfuld, Hjerm, Vinby og Uluborg Herreder; 9de Kreds: Århus og Randers Amter, samt af Viborg Amt: Kjøbstaden Viborg tilligemed Rinds, Nørhng, Sønderhng, Middelsum, Lysgaard, Hids og Houlbjerg Herreder; 10de Kreds: Stenderborg og Veile Amter, og 11te Kreds: Ribe Amt, og af Ringkjøbing Amt: Kjøbstaden Ringkjøbing med Hammerum, Hind, Bølling og Nørre-Horne Herreder.

Grundlaget for begge disse Inddelinger dannes vel paa en Maade af Sognene, men nærmest af Communerne, igjennem hvilke Kreds Balgisterne optages og den navnlig Afstemning ved Folketingsvalg, ligesom Valget af Valgmænd til Landstingsvalgene afholdes. Om de til hver Folketingskreds hørende Sogne indeholdes fornøden Underretning i det Valgloven tilføiede Regulativ, ligesom i dette Skrifts specielle Deel; hertil maa imidlertid bemærkes, at forsaavidt der i dette Regulativ for Ringkjøbings Amts Vedkommende er nævnt Herrederne, fremgaaer det af det tilføiede Folketal, at disses Omfang af Sogne er, ligesom ved Amtstue-Inddelingen foran bemærket, overeensstemmende

med Jurisdiktions-Inddelingen og ikke med Matrikel-Inddelingen, (jfr. Statistisk Tabelværk, Ny Række, 2det og 9de Bind).

c) Endelig er i Henhold til Forfatningsloven for det danske Monarkies Fællesanliggender af 2den October 1855 samt ifølge den foreløbige Valglov af samme Dato Kongeriget med Hensyn til de umiddelbare Valg til Rigsraadet inddeelt i 3 Rigsraads kredse, hvoraf 1ste Kreds indbefatter Amtene i Sjælland og paa Bornholm; 2den Kreds: Amtene i Fyen, Baaland og Falster; og 3die Kreds: Amtene i Nørre-Jylland. Underafdelingerne af hver af disse Valgkredse danne Jurisdiktionerne, der i Valgloven ere betegnede som de Valgdistrikter, hvorigjennem Listerne over de Valgberettigede skulle affattes (jfr. iøvrigt Bekendtgj. fra Ministeriet for Monarkiets fælles indre Anliggender af 17de Decbr. 1856).

Kongeriget har endvidere i forskellige Administrativforhold, der tillige omfatte Monarkiets andre Dele, følgende Inddelinger, saasom for Toldvæsenet: 3 Overtoldinspektorer (Toldstederne i Kjøbenhavn med Dragør og Vebbel, paa Verne og i Jylland), Postvæsenet: 2 Postinspektorer (Poststationerne paa Verne udenfor Kjøbenhavn, tillige i Slesvig, og i Jylland), Forstvæsenet: 4 Overførsterdistrikter (nordre og søndre sjællandske Skovdistrikt, de øvrige spredte Skove paa Verne, og Skovene i Jylland), Armeevæsenet: 2 Generalcommandodistrikter (Brigaderne og Garnisonerne paa Sjælland med Falster og Baaland, i Nørre-Jylland og i Fyen samt tillige i Slesvig), Lodsvæsenet: 2 Overlodsdistrikter (Lodsstationerne paa Sjælland med Falster og Baaland, i Nørre-Jylland og i Fyen). Imidlertid kunne disse Inddelinger neppe siges at danne særegne Kredse af Landet, da de navnlig med Hensyn til Underafdelingerne nærmest ere indskrænkede til de Steder, hvor vedkommende Administration udsøver sin Virksomhed.

Anhang.

Fortegnelse over samtlige Skolelærerembeder i Danmark,
med Angivelse af disses Reguleringsummer.

Frederiksborg Amt.		Rb.	§		Rb.	§
Helsingør Rådskole.						
Helsingørskolen:						
Overskolen	490	"		Borsholm	522	4
En Lærer	764	"		Hornbæk	422	89
En do.	684	32		Hellebæk	503	28
En do.	370	"		Halegaard	237	88
En do.	423	"		Frederiksborg	521	"
En do.	631	"		Åsminde	546	6
Borgerkolen:				Vegebo	514	36
Catecheten	1240	"		Langstrup	487	54
6 Lærere, hver	370	"		Daglykke	530	15
Hillerød Rådskole.				Sletten	492	46
Catecheten	699	16		Grønholm, Grønholm S.	533	27
2den Lærer ved Borger-	830	"		Karlebo	424	75
skolen	249	"		Åndersb	504	42
3die do. do. do.	400	"		Veienb	487	90
En Lærer ved Realskolen	300	"		Bloustrup	437	28
En do. do. do.	400	"		Grønnegade	445	31
Frederiksfund Rådskole.				Birkersb	446	56
Lyngby-Kronborg Herred.				Ravnshæ	642	92
Tilføj	517	63		Usserb	447	24
Gurre	386	10		Hirschholm, Hirschholm S.	579	82
Nyrup	474	12		Holbo Herred.		
Snekkersteen	480	84		Esbønderup	477	16
Havreholm	455	21		Billingerb	425	54
				Røddebo, Røddebo S. . .	372	4
				Søborg	551	93
				Hedeberg	402	62
				Gilleleie, Gilleleie S. . .	556	72
				Græsted	534	60
				Ålume	543	17
				Maarum	450	42
				Ragerup	406	39

	Rd.	§		Rd.	§
Åsminderup } Helsingø S.	529	15	Uggeløse . . }	550	10
Reilinge . . }	394	25	Bassingerød } Uggeløse S.	460	1
Balbby, Balbby S. . . .	550	87	Slangerup . . }	446	79
Blidstrup . . }	580	92	Dvinderup . . }	519	11
Smidstrup . . }	337	47	Høirup . . }	543	"
Veibby . . . }	635	88	Uvelse, Uvelse S. . . .	638	7
Underup . . }	433	24	Gjorløse, Gjorløse S. . .	585	93
Tidsvilde, Tibirke S. . .	474	3	Græse, Græse S. . . .	662	82
Ramløse . . }	554	33	Hjørlande . . }	534	88
Nagerup . . }	573	52	Skjænkelse . . }	528	39
Annise, Annise S. . . .	626	13	Udesundby, Udesundby S.	616	59
			Oppefundby, Oppefund-		
			by S.	624	32
Strø Herred.			Ølstykke Herred.		
Harløse . . }	408	76	Store-Nørhæ, Snod-		
Gaderangen } Tjæreby S.	314	84	strup S.	590	86
Tuelstrup, Allønderup S.	490	10	Ølstykke . . }	546	8
Skjævinge, Skjævinge S.	615	24	Svedstrup . . }	477	70
Eigerslevøster, Strø S.	705	43	Steenløse . . }	594	21
Store-Øyngby } Øyngby S.	508	70	Søsum . . }	479	81
Meeløse . . }	558	15	Bægs, Bægs S.	498	33
Ølsted . . . }	504	78	Slagslunde, Slags-		
Havelse . . }	541	3	lunde S.	552	57
Kregome . . }	368	41	Gandløse . . }	501	54
Bredersb. . . }	436	63	Rnarstrup . . }	407	83
Bindersb. . . }	500	34	Farum . . . }	577	54
Frederiksværk } 1ste Værer	470	"	Staunsholt } Farum S.	461	2
do. } 2den Værer	500	"			
Meelby . . . }	505	14			
Hanehøved . . }	422	1			
Torpmagle . . . }	473	72			
Store-Carlsminde } To-	400	92			
Rithavn }	405	38			
Øyng - Frederiksborg Herred.					
Nyhusene, Frederiksborg			Gjerlev . . }	404	66
Slotssogn	649	10	Landeslev . . }	391	51
Herlev }	509	88	Krabbedam . . }	407	"
Freerslev . . }	408	58	Skoven . . }	362	10
Hammerholt } Herlev S.	435	73	Skuldelev, Skuldelev S.	928	27
Villersb, Villersb S. . .	359	20	Sønderby, Selsø S. . .	632	10
Øyng . . . }	520	91	Skibby, Skibby S. . . .	743	69
Røllersb . . }	477	53	Ryndby, Ryndby S. . .	451	74
			Ørdrup, Krogstrup S. .	487	62
			Ferslev . . }	571	2
			Benslev . . }	476	52
			Øybjerg . . }	489	34
			Næsby . . }	354	1

Kjøbenhavns Amt.

Købstad.

Borger-skolen:

Catechet og 1ste Lærer	953	72
2den Lærer og Klokker	1311	22
3die Lærer	500	60
4de Lærer	500	60

Friskolen:

1ste Lærer	350	"
2den Lærer	345	"

Kjøge Kjøbstad.

Catechet og 1ste Lærer	710	"
2den Lærer	871	16
3die Lærer	407	16

Søkkelunds Herred.

Taarnh.	494	2
Sundbyvester } Taarn-	503	2
Sundbyøster } by S.	533	2
Tømmerup	623	2
Rastrup	543	2
Store-Magleby	733	27
Dragør, Drenges- } Store-		
skolen	473	21
— Pigeskolen } Mag-	473	21
Frederiksberg, Frederiks-		
berg S.	1560	75
Hvidovre	714	15
Balb. } Hvidovre S.	773	21
Brøndshøj	725	3
Utterslev	534	78
Rødovre, Rødovre S.	574	45
Gladfaxe	585	69
Buddinge	489	5
Bagtvær	536	69
Herlev	556	80
Hjortefring	421	63
Gjenteft	638	19
Vangebe	606	90
Jægersborg	656	53
Hvidøre (Ørdrup) } S.	626	19

Lyngby	786	5
Birum	569	37
Brebe	563	69
Raadvad	532	80
Taarbæk	492	37
Søllerød	551	83
Tryggerød } Søllerød S.	548	51
Nærum	554	8

Smørum Herred.

Brøndbyvester, Brøndby-		
vester S.	598	45
Brøndbyøster, Brøndby-		
øster S.	574	1
Hvijsinge	484	79
Eib.	525	49
Nvedøre	437	73
Herstedøster, Hersted =		
øster S.	553	53
Herstedvester, Hersted =		
vester S.	648	54
Vallensbæk, Vallens =		
bæk S.	463	13
Thorslunde, Thors =		
lunde S.	399	53
Jeshøj	428	5
Tranegilde. } Jeshøj S.	355	2
Høj-Taastrup	565	63
Taastrup-Balb. } Taa-	472	46
strup S.		
Sengeløse	570	49
Bridsløsemagle } Løse S.	553	9
Ledø, Ledø S.	478	5
Smørumovre, Smø =		
rum S.	594	41
Ballerup	727	45
Stobslunde } Ballerup S.	627	6
Maalev, Maalev S.	558	81
Kirke-Værløse } Vær-	580	69
Ville-Værløse } løse S.	557	53

Somme Herred.

Ramstrup, Vor Frue S.	582	79
St. Jørgensbjerg, St.		
Jørgens S.	534	64

	Rd.	§		Rd.	§
Herslev, Herslev S. . .	1082	37	Ramsø Herred.		
Kornerup, Kornerup S.	705	79	Højby, Korup S.	458	19
Glim . . . }	502	46	Gadstrup, Gadstrup S.	725	37
Gjødstrup . }	476	68	Bibb, Ebb S.	676	7
Himmelev, Himmelev S.	611	67	Ørsted, Ørsted S.	518	62
Herringsløse, Hvedstrup S.	700	84	Daastrup, Daastrup S.	590	86
Fløng, Fløng S. . . .	775	32	Borup . . }	553	87
Nagerup, Nagerup S. .	456	76	Borup S.	480	27
Taagerup }	419	38	Gammeløb }	547	31
Østrup . }	301	12	Gibb, Gibb S.	473	93
Øylinge, Øylinge S. .	560	10	Dalbby, Dalbby S. . . .	512	43
Gundsømagle, Gundsø-			Høielse . }	448	62
magle S.	562	55	Ølbby . }	452	41
			Ølsemagle, Ølsemagle S.		
Voldborg Herred.					
Østeb, Østeb S.	596	4	Holbæk Amt.		
Allerslev, Allerslev S. .	728	33	Holbæk Rådskab.		
Kirke-Hvalsø, Hvalsø S.	527	57	Borgerstolen:		
Stovhøst, Stovhøst S.	539	88	Catechet og 1ste Lærer .	795	"
Kirke-Saaby . }	842	82	Chorbeegn og 2den Lærer	1051	4
Vester-Saaby }	390	81	3die Lærer	344	"
Gjævninge, Gjævninge S.	554	25	Friskolen:		
Nye, Nye S.	718	95	1ste Lærer	524	"
Sønnerup, Sønnerup S.	702	2	2den Lærer	320	"
Kirke - Øylinge, Øyl-					
linge S.	888	24	Kallundborg Rådskab.		
Øyngby, Øyngby S. . . .	631	65	Borgerstolen:		
Sæby . . }	459	70	Catecheten	630	"
Viltris . }	326	33	Chorbeegnen	740	"
			3die Lærer	310	"
Tune Herred.			4de Lærer	360	"
Greve, Greve S.	862	78	Friskolen:		
Rildebrønde } Rilde-	586	33	1ste Lærer (tillige Organist)	450	"
Hundie . }	402	82	2den Lærer	310	"
brønde S.	593	60			
Herslev, Herslev S. . .	731	24	Nykjøbing Rådskab*).		
Bindinge, Bindinge S.	781	19	Mørløse Herred.		
Snoldelev, Snoldelev S.	572	2	Mørløse, Mørløse S. . .	501	87
Tune, Tune S.	718	75	Butterup, Butterup S.	486	58
Karlslunde, Karlslunde S.	465	15			
Karlstrup, Karlstrup S.	456	72			
Haudrup, Haudrup S.	580	49			
Solrød, Solrød S. . . .	526	93			
Versfi, Versfi S.	469	63			
Kirke-Øjensvæd, Øjens-					
væd S.					

*) Reguleringssummerne ere endnu ikke fastsatte og ville derfor senere blive meddeelte i Supplementet.

	Rd.	§		Rd.	§
Skippinge Herred.			Soro Amt.		
Følleslev, Følleslev S. . .	614	45	Soro Rådskab.		
Sørsløv, Sørsløv S. . .	616	67	1ste Lærer	630	"
Bregninge . . . } Breg-	487	82	2den do.	347	48
Alleshøbe . . . } ninge S.	391	42			
Eslebjerg . . .	555	13	Slagelse Rådskab.		
Bjergsted, Bjergsted S.	442	42	1ste Underlærer	817	89
Holmstrup } Holmstrup S.	460	84	2den do.	827	5
Brofjød . . .	403	16	3die do.	472	95
Vistinde, Vistinde S. . .	621	89	4de do.	400	"
Svebølle, Aunso S. . .	518	12	5te do.	400	"
Værsløv, Værsløv S. . .	491	83	6te do.	300	"
Vordløse, Vordløse S. . .	655	46			
Seiersø, Seiersø S. . . .	523	58	Korsør Rådskab.		
Øds Herred.			1ste Underlærer	501	77
Kørvig . . . } Kørvig S.	544	65	2den do.	559	66
Nakkebø . . .	487	70	3die do.	300	"
Øverbø, Øbden S. . .	691	5	4de do.	250	85
Høibø, Høibø S. . . .	590	47			
Lumbøsaas . . . } Høibø S.	528	30	Skjelskør Rådskab.		
Sønnerup . . .	527	62	Catecheten	542	48
Staarp . . .	545	56	Chorbegnen	395	11
Big	572	18	Organisten	362	48
Esildstrup . . . } Big S.	564	10	4de Lærer	325	"
Hyderup . . .	536	27			
Åsmindrup, Åsmindrup S.	587	26	Ringsted Rådskab.		
Egebjerg } Egebjerg S.	581	41	Overlæreren	665	"
Braabø . . .	617	64	2den Lærer	669	56
Grevinge . . . } Grevinge S.	747	67	3die do.	300	"
Herrestrup . . .	644	92	4de do.	300	"
Åsnæs . . . } Åsnæs S.	562	41			
Høve . . .	503	57	Ålsted Herred.		
Faarevølle . . . } Faare-	516	24			
Veddinge . . . } vølle S.	417	42	Pedersborg } Peders-	538	8
Ørdrup . . .	408	54	Borø . . . } borg S.	343	91
Valløskilde . . . } Vallø-	505	45	Lyngø . . . } Lyngø S.	755	76
Stærreklint } kilde S.	413	3	Topshøj . . . } Topshøj S.	478	19
Hørve, Hørve S. . . .	480	68	Brøby, Brøby S. . . .	560	22
Roldbø, Roldbø S. . . .	504	11	Ålsted . . . } Ålsted S.	583	66
Brundby . . . } Trane-	429	22	Hjølstrup . . . } Hjølstrup S.	432	20
Ørbø . . .	410	34	Fiennesløv, Fiennesløv S.	517	12
Villemark . . . } bjerg S.	412	67	Slaglille, Slaglille S.	641	95
Besser . . . } Besser S.	391	95	Fuldbø, Bjernede S. . .	583	94
Torup . . .	431	31	Munkø-Bjergby } Munkø-	487	76
Ønsbjerg . . . } Ønsbjerg S.	395	86	Øvringe . . . } Øvringe S.	374	55
Tastebjerg . . .	412	58			
Nordbø, Nordbø S. . .	513	51			

	Rd.	§		Rd.	§
Frederiksminde } Fuiren-	473	24	Bordingborg Kjøbstad.		
Skasterup. . . } dal S.	429	67	Catechet og 1ste Lærer .	810	19
Karrebæk. . . } Karre-	535	75	2den Lærer	643	"
Karrebækstorp } bæk S.	489	68	3die do.	422	"
Eng	368	84			
Fobbb.	489	23	Nestved Kjøbstad.		
Bibstrup. . . } Fobbb S.	390	43	Borger skolen:		
Alle-Nestved } Herlufs-	576	58	Catechet og 1ste Lærer .	732	"
Radebb. . . . } holm S.	526	"	2den Lærer	377	"
Holsted. . . . }	576	58	3die do.	600	"
			4de do.	305	"
Kingsled Herred.			Friskolen:		
Tollstrup } Kingsled Land-	370	39	1ste Lærer	652	42
Torped. } sogn.	358	16	2den do.	574	52
Deenløse, Deenløse S. .	479	3	3die do.	136	"
Ørslev, Bringsstrup S. .	429	4			
Sigersted, Sigersted S.	637	48	Store-Nedinge Kjøbstad.		
Haraldsted. . . } Harald-	435	78	Borger skolen:		
Balsømagle. } sted S.	374	56	1ste Lærer	680	24
Allindelelle. . . }	479	76	2den do.	804	24
Allindemagle, Allinde-			Friskolen:		
magle S.	489	20	Ældste Lærer	547	"
Hydstrup, Hydstrup S. .	428	1	Yngste do.	324	"
Balsølle, Balsølle S. .	443	90			
Vigersted, Vigersted S. .	593	69	Djeverskov Herred.		
Kværkebb, Kværkebb S. .	466	32	Vellinge, Vellinge S. . .	434	48
Nordrup, Nordrup S. .	578	27	Vibemark, Vibemark S. .	513	25
Farringløse, Farring-			Djeverskov, Djeverskov S.	626	83
løse S.	442	75	Vollerslev, Vollerslev S.	499	79
Betterølev, Betterølev S.	343	82	Gjorslev. . . } Gjorslev S.	520	68
Hømb, Hømb S. . . .	382	14	Slimminge. } Gjorslev S.	457	85
Førslev, Førslev S. . .	754	93	Herfølge. . . } Herfølge S.	583	34
Hjelmømagle, Sneslev S.	616	1	Eggø.	415	51
Førslev.	796	15	Nashøi. . . . } Herfølge S.	427	10
Tollerød. . . } Førslev S.	268	54	Vidstølle. . . } Sæder S.	397	10
Ørslev, Ørslev S. . .	639	77	Sæder	517	10
Hasle	421	89	Kingsbjerg. } Sæder S.	371	46
Lysholm. . . . } Hasle S.	320	68	Alfestrup. . . } Sæder S.	445	57
Frerslev, Frerslev S. .	356	14	Balsøby, Balsø S. . . .		
Braab, Braab S. . . .	436	18	Store-Taarnby, Taarn-		
Testrup.	416	63	by S.	432	41
Stubberløse. } Testrup S.	430	17	Haarlev. } Haar-	521	57
			Haarlev Overbrev } lev S.	363	25
Praesto Amt.					
Praesto Kjøbstad.					
Catechet og 1ste Lærer .	585	"			
2den Lærer	551	56			

	Rd.	§		Rd.	§
Himlingøie, Himlingøie S.	382	59	Koholte, Koholte S.,		
Endeslev, Endeslev S. .	615	17	1ste Lærer	504	66
Braabhy . . } Braabhy S.	381	58	2den Lærer	215	"
Strosbjerg . . }	374	50			
Stevens Herred.					
Bjellerup } St. Hedinge	469	47	Bester-Egede, Bester-		
Sigerslev } Landsogn.	512	64	Egede S.	541	2
Høirup, Høirup S. . .	447	39	Averfi, Averfi S. . . .	409	82
Wagleby, Wagleby S.	977	"	Herlufmagle } Herluf-	605	26
Holtug, Holtug S. . .	792	21	Herlustille . } magle S.	469	59
Strøbhy, Strøbhy S. . .	898	52	Gjellesteb . . }	513	1
Varpelev, Varpelev S.	480	32	Tybjerg . . . }	484	12
Hellested } Hellested S.	635	8	Tybjergstille . }	373	60
Arnsie . . }	532	"	Fensmark, Fensmark S.	403	90
Emmerup }	386	13	Rislev, Rislev S. . . .	514	32
Store-Taarsie . . }	382	89	Skjelby . . }	448	54
Lille-Taarsie . . }	345	39	Ragstrup . . }	493	52
Eyderslev } Eyderslev S.	630	47	Glumfs, Glumfs S. . .	562	36
Lund . . }	398	74	Regerup, Bavelse S. .	426	19
Froslev, Froslev S. . .	502	74	Næssby, Næssby S. . .	484	11
Lille-Hedinge, Lille-Hedinge S.	365	44	Tyvelse, Tyvelse S. . .	474	78
Havnelev, Havnelev S.	379	95	Sandby, Sandby S. . .	550	66
Faxe Herred.					
Faxe }	591	94	Toksværb } Toksværb S.	526	17
Hobby . . }	476	38	Dysted . . }	504	56
Vallebo . . }	470	46	Rønnebæk, Rønnebæk S.	557	84
Stubberup . . }	450	2	Holme-Olstrup, Ol-		
Risfendrup . . }	424	42	strup S.	632	50
Bærløse . . }	421	92	Nestelsø, Nestelsø S.		
Epjellerup, Epjellerup S.	502	80	1ste Lærer	571	30
Karise }	493	72	2den Lærer	194	"
Store-Rinde } Karise S.	396	38	Pederstrup, Mogen-		
Alslev, Alslev S. . . .	428	81	strup S.	519	8
Dalbhy . . }	521	18	Beils, Beils S., 1ste Lærer	598	45
Rode . . . }	457	42	2den Lærer	176	"
Høsten . . }	367	88	Bester-Egesborg, Bester-		
Rjæderup, Tureby S. . .	525	43	Egesborg S.	425	61
Ulsø, Ulsø S.	533	52	Hammer } Hammer S.	429	42
Atterup, Øster-Egede S.	457	13	Ring . . }	435	68
Rongsted . . }	542	91	Faarup . . }	436	70
Rorup }	363	54	Rundby, Rundby S. . .	523	2
Taarnemark } Rongsted S.	376	31	Rjæng . . }	537	56
Redstrup . . }	371	1	Sallerup . . }	477	54
			Evins . . }	464	52
			Rostræde . }	383	77

	Nb.	§		Nb.	§
Everborg . } Everborg S.	407	63	Moenbo Herred.		
Rastelsev . }	410	50	Evensmark . } Stege Land-	361	80
Snerthinge . }	439	73	Udbb }	352	38
Rastrup, Rastrup S. . .	554	15	Tjørnemark . } sogn.	364	78
Baarfe Herred.			Rjelbbhymagle . }	462	39
Ekibbinge . } Ekibbinge S.	478	23	Rjelbbhylille . }	431	84
Endegaarde . }	453	7	Speilshb . . }	383	31
Stavrebh . }	524	8	Elmelunde . } Elmelunde S.	443	85
Steenstrup . }	426	7	Hjertebjerg . }	434	93
Fuglsang . }	483	78	Borre . . . }	500	54
Flintemose . }	534	66	Raabymagle . }	382	60
Engelstrup . }	511	84	Magleby . . }	546	41
Snefere	561	49	Ranbemart . }	511	36
Sjølte	529	30	Ebbelnæs . }	578	77
Baarfe, Baarfe Sogn			Eprove . }	501	91
1ste Lærer	497	7	Hjelm . }	466	9
2den Lærer	186	"	Damme . }	379	2
Dyrlev, Velbringe S. .	557	86	Haarbølle . }	408	84
Alleslev . }	622	56	Afseby . }	427	95
Ræfkinde . }	491	71	Tofstencæs . }	417	18
Udbb . . . }	606	53	Bogø, Bogø S., 1ste L.	635	94
Grumløse . }	186	"	2den Lærer	180	"
Drølev, Drølev S. . .	645	6	Børnholm.		
Oster-Egesborg . }			Rønne Rjbstad.		
1ste Lærer . . }	534	6	Catecheten	926	82
2den do. . . }	212	"	2den Lærer	465	48
Storhuse . . }	445	56	3die do.	318	"
Mern . . }	524	90	4de do.	300	"
Rindvig . }	478	95	5te do.	335	"
Kallehave . }	572	94	6te do.	300	"
Viemoose . }	444	34	7de do.	300	"
Langebæk . }	463	43	8de do.	300	"
Stensby . }	519	25	Sable Rjbstad.		
Nyraad . . . }	440	59	1ste Lærer	343	68
Bakkebølle . . }	357	62	2den do.	266	"
Rnudsby . . }	367	79	Allinge Rjbstad	348	14
Rnudsby Viksøle . }	186	"	Sandvig	299	39
Moen.			Evancke	268	"
Stege Rjbstad.			2den Lærer	347	48
Catechet og 1ste Lærer .	833	90	Ners Rjbstad, 1ste Lærer	422	48
2den Lærer	890	35	2den Lærer	243	"
3die do.	320	"	Vester Herred.		
4de do.	256	64	Rnudsfer, Rnudsfer S. .	307	12
5te do.	236	64	Nyfer, Nyfer S. 1. Lærer	538	39
			2den Lærer	310	57

	Rd.	§		Rd.	§
Ny-Larster, Ny-Larster S.	427	14	Kjerteminde Kjobstads.		
B. Maria, nord. } B.	459	2	Catecheten	742	67
søndre } Maria	411	21	2den Lærer	535	66
S.			3die Lærer	849	81
			4de Lærer	257	"
Norre Herred.			Bogensø Kjobstads.		
Kuister, Kuister S. . .	305	9	Catecheten	589	"
Klemensker, Degn . . .	560	31	2den Lærer	368	"
Sønder Skole	337	53	3die do.	320	"
Dister, Dister S. . . .	402	49	4de do.	262	"
Ns, Ns S.	353	74	5te do.	250	"
Øster Herred.			Middelfart Kjobstads.		
D. Larster, østre } D. Lar-	400	4	Realskolen:		
vestre } ster S.	261	29	1ste Lærer	370	"
Gubhjem, Gubhjem S.	222	34	2den do.	220	"
D. Maria, nord. } D.	223	52			
østre } Maria	200	"			
søndre } S.	629	94	Borgerstolen:		
3bster, nordre } 3bster S.	506	59	1ste Lærer	541	"
søndre }	263	8	2den do.	707	59
Sønder Herred.			Fristolens Lærer	220	"
Bobilster, Bobilster S.	512	62	Fæns Bistole	200	"
Bobelster, Bobelster S.	356	6			
Pederster, Pederster S.	481	33	Næsens Kjobstads.		
Aaser, nordre } Aaser	390	68	Borgerstolen:		
søndre } Lands-	341	46	1ste Lærer	1075	66
østre } sogn	347	88	2den do.	533	"
			3die do.	353	"
			4de do.	273	"
Odense Amt.			Realskolen:		
Odense Kjobstads.			1ste Lærer	884	48
En Chordeg.	943	"	2den do.	598	"
En do.	800	"	3die do.	393	"
En do.	722	38	4de do.	343	"
En Lærer	600	"			
En do.	560	"	Odense Herred.		
En do.	540	"			
En do.	500	"	Hunderup, St. Knuds		
En do.	450	"	Landsogn	470	12
En do.	442	82	Eibh, Vor Frue Landsogn	422	77
En do.	350	"	Skibhusene, St. Hans		
En do.	300	"	Landsogn	222	43
En do.	300	"	Snestrup, Paarup S. . .	576	20
En do.	522	79	Næsbhøjved-Broby, Næs-		
En do.	522	79	bhøjved-Broby S.	559	16
En do.	522	79			

	Nb.	§		Nb.	§
Skovby Herred.			Drølev, Drølev S. . . .	447	31
Stovby . . }	622	89	Huusby, Huusby S. . . .		
Harritslev } Stovby S.	521	38	1ste Lærer	718	28
Dre, Dre S.	548	43	2den do.	257	90
Smidstrup, Guldbjerg S.	531	13	Baag Herred.		
Elby, Elby S.	651	1	Baagøby, Afsens Land-		
Ærslev . }	490	58	sogn	352	50
Maderup } Ærslev S.	482	11	Gbberup . }	456	26
Haarslev . . }	472	60	altofte . }	Rjærum S.	510
Stovgaard . }	257	18	Gamtofte }	Gamtofte S.	641
Hindevad . . }	502	64	Aborre. . }	600	85
Veslinge . }	548	70	Kirkesøby, Søby S. . .	519	12
Stillebæk . }	534	36	Turup, Turup Sogn,		
Vigerslev }	500	47	1ste Lærer	513	1
Haurehed }	515	22	2den Lærer	216	72
Ønderfø, Ønderfø S.			Varløse, Varløse S. . .	707	88
1ste Lærer	504	3	Sandager, Sandager S.	665	81
2den do.	223	9	Tanderup, Tanderup S.	603	2
Vends Herred.			Rjerte, Rjerte Sogn,		
Ravslunde }	657	39	1ste Lærer	655	24
Strillinge } Ravslunde S.	547	75	2den Lærer	204	83
Veilby . }	578	95	Skjdebjerg, Skjdebjerg S.	855	86
Taarup . }	572	93	Orte . . }	695	49
Staurby }	580	87	Frøbjerg . }	Orte S.	217
Asperup }	490	51	Ørsted, Ørsted S. . . .	685	31
Baaring }	497	32	Søllested, Søllested S. .	659	50
Blanke, Rørslev S. . .	576	11	Søholm . }	409	70
Brenderup . . }	587	42	Gummerup }	Rjøng S.	542
Frederiksminde } rup S.	517	15	Flemløse . }	534	85
Fjelftgd . . }	708	74	Voldtofte . }	Flemløse S.	646
Fjellerup . }	249	76	Haarby . . }	566	3
Harndrup, Harndrup S.	516	86	Afferup . . }	221	72
Gjelfted, Gjelfted Sogn,			Sarup . . }	Haarby S.	564
1ste Lærer	659	30	Strandby . }	221	72
2den Lærer	212	72	Snave . . }	700	30
Rørup, Rørup S. . . .	689	68	Mullerød . }	Dreslette S.	359
Balslev, Balslev S. . .	546	78	Ønderby, Ønderby S.	730	23
Elby, Elby S.	558	91	Helnæs, Helnæs S. . .	573	73
Nørre-Nab, Nørre-Nab-			Svendborg Amt.		
by S	581	66	Svendborg Rjæbstad.		
Indslev, Indslev S. . .	689	72	Catedet og Førstelærer .	692	37
Gamborg, Gamborg S.	559	60	Lærer og Kirkesanger ved		
Rolund, Uddy S.	478	84	St. Nicolai Kirke . . .	550	"
Føns	476	84			
Fønsstovgaard } Føns S.	289	95			

	Rd.	§		Rd.	§
Lærer og Kirkesanger ved			Frørup . . . }	810	"
Frue Kirke	596	"	Taarup . . . }	597	"
En Lærer	316	80	Ørbæk, Ørbæk S. . . .	640	"
En do.	455	"	Ellested, Ellested S. . .	543	"
En do.	329	56	Herrested . . . }	769	"
En do.	262	88	Maarestov } Herrested S.	426	"
En do.	296	24	Søllinge, Søllinge S. . .	716	"
En do.	258	72	Sønder-Høirup, Sønder-		
En do.	326	24	Høirup S.	454	"
En do.	296	24	Aarslev, Aarslev S. . .	467	"
Ryborg Kjøbstad.					
Realskolen:					
Forstander og 1ste Lærer	984	"	Gudme Herred.		
2den Lærer	388	"	Ringe, Organist-		
Borgerskolen:					
Catechet og 1ste Lærer .	800	"	skolen	Ringe	515
Chordegn og 2den Lærer	610	"	Kirkesangerstolen } S.	531	"
Friskolen:					
1ste Lærer	523	"	Brangstrup . . . }	485	"
2den Lærer	340	"	Rybslinge, Rybslinge S.	570	"
3die Lærer	340	"	Gislev . . . }	660	"
Faaborg Kjøbstad.					
Catecheten	716	80	Gislev 1ste L.	222	"
2den Lærer	565	8	S. 2den L.	523	"
3die do.	410	"	Sandager } S.	706	"
4de do.	340	"	Svindinge, Svindinge S.	481	"
5te do.	300	"	Långaa, Långaa S. . .	485	"
6te do.	300	"	Drendrup, Drendrup S.	857	"
Vjørns By	164	77	Hesfelager } Hesfel-	545	"
Vinding Herred.					
Munslev, Munslev S.		"	Boermarf } ager S.	580	"
1ste Lærer	722	"	Dure, Dure S.	515	"
2den do.	222	"	Beistrup }	288	"
Bovense, Bovense S. .	552	"	Caroline Amalies } S.	612	"
Langtved, Flødstrup S.	537	"	Guldme, Guldme S. . .	509	"
Ullerslev, Ullerslev S.	545	"	Brudager, Brudager S.	607	"
Skjellerup, Skjellerup S.	643	"	Guldbjerg . . . }	560	"
Ellinge, Ellinge S. . .	510	"	Ellerup . . . }	210	"
Kullerup, Kullerup S. .	618	"	Brændestov } bjerg S.		
Refsvindinge, Refsvin-		"	Sands Herred.		
dinge S., 1ste Lærer	595	"	Skaarup }	681	87
2den Lærer	173	"	Christian Frede- } Skaa-	613	73
Bindinge. } Bindinge S.	565	"	riks Skole . . . }	574	22
Rogsbølle } Bindinge S.	570	"	Lved, Lved S., 1ste Lærer	228	"
		"	2den Lærer	741	"
		"	Sørup, Sørup S. . . .	649	88
		"	Egense, Egense S. . . .	568	11
		"	Øster-Skjerninge, Øster-	639	22
		"	Skjerninge S.		
		"	Øllerup, Øllerup S. . .		

	Nb.	§		Nb.	§
Rirkeby, Rirkeby S. . .	349	38	Sønder-Broby, Sønder-		
Steenstrup, Steenstrup S.			Broby, 1ste Lærer	588	50
1ste Lærer	646	62	2den Lærer	210	40
2den Lærer	190	"	Øster-Hæsinge } Ø. Hæsin-	584	30
Runde, Runde S.	640	70	Kristrup Huse } ge S.	313	45
Rverndrup, Rverndrup S.			Hillerslev, Hillerslev S.		
1ste Lærer	740	"	1ste Lærer	678	66
2den do.	165	"	2den Lærer	227	86
Turs, Turs S., 1ste L.	674	13	Bester-Hæsinge, Bester-		
2den Lærer	238	"	Hæsinge S.	570	30
Taaasinge.			Ryndelse, Ryndelse S. .	513	80
Breguinge	529	94	Jordløse.	632	18
Frederik Juels } Breg-			Trunderup } Jordløse S.	184	39
Skole	546	9	Haastrup, Haastrup S.	575	82
Troense	678	74	Evanninge } Evanninge	604	30
Landet	573	38	Willinge } S.	608	13
Bernæs	486	19	Falsted	246	"
Bjerrebby	526	77	Horne Degneft.	600	70
Søby	500	74	Orgnftst. } Horne	662	94
Bemmenæs	430	24	Bjerne	401	35
Dreissby, Dreis S. . . .	475	73	Boiden	566	3
Strynsby, Stryns S. . .	532	19	Rhøby, Rhø S.	633	81
			Munkesby } Avernals S.	526	84
			Korsbarn }	159	77
Salling Herred.			Langeland.		
Diernisse, Diernisse S.	662	48	Rudkjøbing Kjøbstad.		
Bester-Nab, Bester-Na-			1ste Lærer	650	"
by S.	632	29	2den Lærer	850	"
Nastrup, Nastrup S. . .	586	13	3die do.	350	"
Bester-Ekjerninge, Bester-			4de do.	350	"
Ekjerninge S., 1ste L.	473	39	5te do.	300	"
2den Lærer	150	"			
Ulbølle, Ulbølle S. . . .	542	75			
Hundstrup, Hundstrup S.	549	85			
Ludvigsminde } Brahe-	695	53			
Gjerup	704	83	Ry-Skrøbelev, Skrøbe-		
Grønderup	640	23	lev S.	780	21
Krarup, Krarup S. . . .	657	44	Simmerbølle, Simmer-		
Herringe, Herringe S. .	479	58	bølle S.	542	74
Gjestelev, Gjestelev S. .	531	64	Tranefjær, Tranefjær S.		
Espe, Espe S.	588	67	1ste Lærer	808	35
Bantinge, Bantinge S. .	586	94	2den Lærer	215	"
Allested, Allested S. . .	418	52	Tullebølle, Tullebølle S.		
Beile, Beile S.	218	77	1ste Lærer	608	54
Norre-Broby, Norre-			2den Lærer	282	52
Broby S., 1ste Lærer	609	75	Bødstrup, Bødstrup S.		
2den Lærer	210	40	1ste Lærer	825	50
			2den do.	210	"

	Rd.	§		Rd.	§
Engde, Engde Cogn,			Friskolen:		
1ste Lærer	652	90	Chordegns og 1ste Lærer	841	79
2den Lærer	245	42	2den Lærer	310	"
Stoenſe	578	43	Cartjøbing Kjøbstad.		
Hov	457	46	1ste Lærer og Kirkeſanger	624	27
Nørre = Kongeſe, Kon-			2den Lærer og Organist	433	48
geſe S.	648	14	3die Lærer	336	"
Fugleſebølle, Fugleſebølle S.	511	77	Nedby Kjøbstad.		
Kindelſe	671	89	Catecheten	713	79
Hennetved	470	77	2den Lærer	653	79
Allebølle	583	28	3die Lærer	380	"
Humble	623	90	Udflytterſkolen	375	"
Riſtinge	284	65	Nyſted Kjøbstad.		
Kjædeby	556	77	Catecheten	660	7
Hvertenbjerg			2den Lærer og Organist	431	24
(Hornbjerg)	498	54	3die Lærer og Chordegns	482	11
Trøggelev, Trøggelev S.	325	73	Lollands Sønder-Herred.		
Fodſlette, Fodſlette S. .	777	19	Beſtenſkov, Beſtenſkov S.	594	26
Magleby	545	"	Rappel, Rappel S. . . .	556	95
Nordenbro } Magleby S.	485	"	Arninge, Arninge S. . .	590	90
Søndenbro }	475	"	Dannemare	447	60
			Charlottenlund } mare S.	361	60
			Lillige, Lillige S. . . .	555	66
			Gloſunde, Gloſunde S.	519	55
			Græſhave, Græſhave S.	431	30
			Aſto	512	67
			Opager	699	37
			Nøbølle, Ryde S. . . .	517	37
			Hjireby, Solleſted S. . .	436	15
			Gurreby, Gurreby S. . .	482	"
			Utterslev, Aunebe S. . .	442	93
			Stoffemærke	546	48
			Blands	434	"
			Kjeldernæs	432	88
			Abødby	498	16
			Lollands Nørre-Herred.		
			Branderslev, Branders-		
			lev S.	595	10
			Sandby	535	47
			Horsmærke	500	94
			Kjøbelev	514	56
			Veſterbo	504	56

	Rd.	§		Rd.	§
Bandtore . . . } Nysted	383	47	Vester = Rippinge, Rip-	483	43
Taagense . . . } Landsogn.	386	47	pinge S.	476	23
Falster.			Brarup, Brarup S. . .	403	37
Nykjøbing Kjøbstad.			Sundby, Stadager S. .	377	64
Catecheten	842	"	Nørre-Kirkeby, Nørre-	419	12
2den Lærer	390	"	Kirkeby S.	331	44
3die Lærer	685	32	Ønslev . . } Ønslev S.	409	15
4de Lærer	388	"	Klobstov . . } Ønslev S.	396	74
5te Lærer	340	"	Østildstrup, Østildstrup S.	414	33
6te Lærer	300	"	Øverup . . } Tingsløb S.		
Stubbekjøbing Kjøbstad.			Kraghave . . } Tingsløb S.		
Catechet og 1ste Lærer .	585	"	Falkers Sønder-Herred.		
2den Lærer og Organist	290	44	Øystofte, Øystofte S. .	379	74
3die Lærer	260	"	Ibestrup . . . } Ibe-	603	62
Falkers Nørre-Herred.			Ellengrø . . . } Ibe-	436	16
Maglebrænde, Magle=	395	5	Sønder-Vebby } strup S.	423	89
brænde S.			Beggerløse } Begger-	585	42
Torkildstrup, Torkild =	587	11	Høiet . . } løse S.	433	62
strup S.			Votø	246	71
Lillebrænde, Lillebræn =	479	26	Hasselsø	291	51
de S.			Skjelhø . . } Skjelhø S.	433	"
Gundslev } Gundslev S.	481	37	Stavreby . . } Skjelhø S.	420	5
Skovby . . } Gundslev S.	475	44	Gjedesby, Gjedesby S.	471	58
Nørre-Vebby } Nørre-	449	82	Sønder-Kirkeby, Sønder-	487	74
Egelev . . . } Vebby S.	457	12	Kirkeby S.	451	87
Nytkølen . . . } Vebby S.	458	86	Sønder-Alslev, Sønder-	457	26
Nørre = Alslev, Nørre-	462	92	Alslev S.	484	33
Alslev S., 1ste Lærer	222	"	Karleby, Karleby S. .	532	34
2den Lærer	172	46	Horreby, Horreby S. .	475	66
Baalfe, Baalfe Sogn,			Nørre-Drølev, Drølev S.	448	72
1ste Lærer	542	46	Horbelev . . } Horbelev S.	602	18
2den Lærer	172	"	Bregninge . } Horbelev S.	394	26
			Falkerslev, Falkerslev S.	502	42
			Lunde	535	93
			Moseby . . } Nastrup S.		
			Veiringe . . } Nastrup S.		

Norre-Jylland.

Hjørring Amt.

Hjørring Kjøbstad.

Betalingskolen:

Catecheten	1101	49
2den Lærer og Organist	732	36
3die do.	328	"
4de do.	328	"

Friskolen:

1ste Lærer	353	"
2den do.	293	90

Sæby Kjøbstad.

1ste Lærer	452	45
2den do.	240	"

Frederikshavn Kjøbstad.

Catecheten	571	61
2den Lærer og Kirkesanger	443	6
3die Lærer	300	"
4de Lærer	230	"

Stagen Kjøbstad.

Osterby	317	80
Vesterby	374	48
Høien (Gammel-Stagen)	228	8

Horns Herred.

Altitude, Raabjerg S.	272	61
Toersted, Tversted S. .	373	9
Sønder Vindsløb } Vinds-	415	21
Norre-Vindsløb } lev S.	146	91
Mosbjerg } Mosbjerg S.	336	6
Boger	145	78
Hørneste, Hørneste S.	305	38
Elling	294	56
Strandby } Elling S.	262	86
Ferup	173	12
Tolne, Tolne S. . . .	199	66
Pendum, Pendum S. . .	227	79
Asteb	313	66
Reberholt } Asteb S.	242	5

Oster-Skjærum, Skjæ-		
rum S.	282	20
Flade	283	76
Bangsbo } Flade S.	298	2
Gjerum, Gjerum S. .	262	92

Vennebjerg Herred.

Bagterp	251	24
Tonstrup	288	85
Høiene, St. Olai S. .	320	50
Ugilt	300	18
Linderum	267	13
Jilbjerger	293	53
Sindal, Sindal S. . .	356	61
Astrup, Astrup S. . .	349	23
Bjergby, Bjergby S. .	429	12
Rygdal, Rygdal S. . .	349	43
Uggerby, Uggerby S. .	297	19
Horne, Horne S. . . .	356	42
Åsbal, Åsbal S. . . .	305	72
Sønder-Tornby, Torn-		
by S.	369	55
Bidstrup, Bidstrup S.	294	12
Sønderlev, Skallerup S.	382	42
Vennebjerg	335	58
N.-Harridslev } bjerg S.	227	30
Raiholm, Rubjerg S. .	265	74
Tonstrup, Maarup S. .	189	70
Telstrup, Telstrup S. .	345	43
Sønder-Harridslev, Har-		
ridslev S.	314	58

Dronninglund Herred.

Dal	273	64
Bang	252	62
Rarup, Rarup S. . . .	252	9
Bolstrup	303	23
Ortofte	227	19
Grønheide	216	69
Hørby	357	28
Babstjær	198	4
Braa	236	17
Højstrup	235	13
Stoven	208	21
Hugdrup	260	56
Karmesholt } Skjæve S.	238	56
Sponheden	206	24

Hassing Herred.

	Rb.	§		Rb.	§
Snedsted } Snedsted S.	460	22	Flade, Flade S. . . .	389	60
Narup } Snedsted S.	370	19	Sønder-Draabhy, Draa-	287	26
Sønderhaa, Sønder-			hy S.	341	85
haa S.	326	62	Alsted, Alsted S. . . .	361	21
Hørsted, Hørsted S. . .	302	81	Vjergbhy, Vjergbhy S. .	370	9
Harring, Harring S. . .	242	47	Solbjerg, Solbjerg S. .	368	85
Stagsstrup, Stagsstrup S.	414	65	Sundbhy, Sundbhy S. .		
Ekhom, Ekhom S. . . .	394	16	Vester-Jølbhy, Drag-	353	14
Oster-Hørbum, Hør-			strup S.	323	20
bum S.	459	58	Torup, Stallerup S. . .	351	91
Hassing, Hassing S. . .	232	54	Løving, Galtrup S. . .	259	67
Villerslev, Villerslev S.	353	67	Oster-Jølbhy, Jølbhy S.	414	26
Vibbhy, Vibbhy S. . . .	297	13	Tobse, Tobse S. . . .	392	47
Vedsted, Vedsted S. . .	415	94	Erølev, Erølev S. . . .		
Grurup, Grurup S. . . .	323	87			
Evankjær, Hvidbjerg S.	430	3			
Drum, Drum S.	348	"			

Ness Herred.

Lindahlsminde } Vester-	562	32	Lodderup } Lodderup S.	390	46
Foghsminde.	374	62	Fredsfø } Lodderup S.	284	74
Svintheshminde } vig S.	363	90	Frøslø, Frøslø S. . . .	394	79
Taael	134	79	Tæbring, Tæbring S. . .	381	62
Vester-Agger } Agger S.	351	9	Outrup, Outrup S. . . .	372	92
Røn	140	43	Karby	471	22
Hurup, Hurup S.	418	39	Nees (Bistole) } Karby S.	140	70
Heltborg, Heltborg S. .	426	65	Ager (Bistole) } Agger S.	129	91
Boddum, Boddum S. . .	374	28	Oster-Hvidbjerg, Hvid-		
Tvølm	514	88	bjerg S.	357	31
Dover	208	73	Kedsted, Kedsted S. . . .	306	78
Helligsø, Helligsø S. . .	392	95	Veierslev, Veierslev S. .	329	95
Gjettrup, Gjettrup S. . .	427	38	Emb, Bliedstrup S. . . .	302	22
Hvidbjerg } Hvid-	380	90	Ljørslev, Ljørslev S. . .	182	79
Barslev	397	54	Ørving, Ørving S. . . .	291	93
Helligkilde } bjerg S.	303	94	Oster-Åsfels } Øster-	331	66
Lhngs, Lhngs S.	371	76	Sillerslev . } Åsfels S.	301	3
Søndbjerg, Søndbjerg S.	383	33	Vester-Åsfels, Vester-		
Øbbhy, Øbbhy S.	371	95	Åsfels S.	376	34
Jegindø, Jegindø S. . .	365	36			

Norre-Herred paa Mors.

Seierslev, Seierslev S.	422	59	Aalborg Amt.		
Eierslev, Eierslev S. . .	341	6	Aalborg Rådskab.		
Jordbhy, Jordbhy S. . . .	290	48	Catecheten	700	"
			Cantoren	1046	"
			Overlæreren	900	"
			En Lærer	500	"

	Rd.	§		Rd.	§
En Lærer	500	"	Neslum Herred.		
En do.	400	"			
En do.	400	"	Nørre-Tranbers } Nørre-	523	39
En do.	400	"	Uitterup } Tran-	355	70
En do.	300	"			
En do.	300	"	Sønder-Tran- } Sønder-		
En do.	300	"	bers } Tran-	380	15
En do.	300	"			
Eventuel ny Lærer . . .	300	"	Ferslev, Ferslev S. . .	321	14
			Dal, Dal S.	341	27
Ribe Kjøbstad.			Vollsted, Vollsted S. . .	320	40
Catecheten	480	"	Gunderup } Gunderup S.	373	92
2den Lærer	387	48	Fjeldbrab } 386	60	
3die Lærer	227	"	Skovstrup } 355	94	
			Vaarst.	323	10
			Nøvling, Nøvling S. . .	388	39
Rjær Herred.			Romdrup, Romdrup S. .	438	69
Nørre-Sundby } Nørre-	542	75	Storvorde, Storvorde S.	367	5
2den Lærer } Sundby	280	"	Gudum	512	42
Lindholm	346	79	Gudumlund } Gudum S.	437	68
Hvorup, Hvorup S. . .	330	70	Fabritskole } 220	14	
Torpet	334	95	do. Vistole } 364	46	
Oster-Holme } Vadum S.	336	7	Villevorde, Villevorde S.	373	47
Halbager	258	29	Seglflod, Seglflod S. .	296	80
Aaby	403	49	Mov	238	50
Vedsted	337	45	Egenfe	126	76
Friftrup	406	42	Doffedal		
Bjergsted	306	26	Hornum Herred.		
Nørre-Holme } Bjer-	274	63	Hasferiis, Aalborg Bu-		
Sulsted	357	81	bolphi Landfognd . .	299	80
Vestbjerg	319	9	Sønderholm, Sønder-		
Aistrup	351	6	holm	361	42
Lylstrup	331	6	Freilev, Freilev S. . .	305	80
Grindsted	283	77	Nørholm	299	74
Bobstov	267	36	Alitgaard	227	6
Horsens, Horsens S. .	332	54	Ellidshøj, Ellidshøj S.	284	74
Vester-Hasling } Vester-	425	52	Evensstrup, Evensstrup S.	336	50
Staa	301	20	Oster-Hornum, Oster-		
Hamdrup	316	88	Hornum S.	399	41
Oster-Hasling } O. Has-	336	5	Narestrup, Narestrup S.	376	91
Gaaseby	279	50	Gravlev, Gravlev S. .	346	19
Ulsted, Ulsted S. . . .	372	10	Støvring } 293	85	
Hals, 1ste L.	620	57	Sørup	252	63
2den L.	200	"	Sønderup, Sønderup S.	331	65
Hou	317	59	Suldrup, Suldrup S. .	314	9
			Beggerby, Beggerby S.	389	87

Vislev, Vislev S. . . .	Rd.	89	Als, Als S.	Rd.	59
Voxlev . . . } Voxlev S.	346	46	Hørby, Hørby S. . . .	232	26
Gråsted . . . }	282	37	Døstrup, Døstrup S. .	282	81
	323			237	

Hellum Herred.

Sønder-Kongerslev, S.					
Kongerslev S. . . .	305	93			
Nørre-Kongerslev, N.					
Kongerslev S. . . .	317	94			
Romdrup, Romdrup S.	307	41			
Bælum, Bælum S. . .	396	41			
Solbjerg, Solbjerg S.	334	84			
Skibsted, Skibsted S. .	371	16			
Lyngby . . . } Lyngby S.	286	74			
Terndrup . . . }	268	48			
Store-Brøndum, Brøn-					
dum S.	477	45			
Hellum, Thorup S. . .	328	30			
Gjerding, Gjerding S.	333	66			
Vlenstrup, Vlenstrup S.	448	27			
Skjorping . . . }	397	71			
Rebbilb . . . }	230	53			
Frær, Frær S.	421	84			

Gindsted Herred.

Als }	445	95			
Helberstov . . . }	239	92			
Hurup . . . }	225	13			
Skelund . . . }	316	78			
Bebbum . . . }	388	63			
Visborg . . . }	354	56			
Glerup . . . }	234	30			
Vibe, Vibe S.	387	8			
Ove }	403	66			
Rjølstrup . . . }	301	93			
Balsgaard, Balsgaard S.	351	87			
Astrup . . . }	348	61			
Listed . . . }	193	42			
Rostrup, Rostrup S. .	354	10			
Store-Arden, Store-					
Arden S.	256	53			
Kold, Kold S.	256	70			
Bebbestrup, Bebbe-					
strup S.	232	42			

Slet Herred.

Løgstor, 1ste Lærer . . .	458	32			
2den Lærer.	237	48			
Løgsted, Løgsted S. . .	259	23			
Kornum, Kornum S. . .	282	83			
Ranum . . . } Bjørns-	360	15			
Overlade } holm S.	335	24			
Bilsted, Bilsted S. . . .	332	94			
Vindblæs, Vindblæs S.	294	15			
Næsborg, Næsborg S.	368	23			
Calling, Calling S. . . .	377	59			
Dutrup, Dutrup S. . . .	237	60			
Gundersted, Gundersted S.	267	79			
Farstrup . . . }	288	61			
Stavn . . . }	236	86			
Lundby, Lundby S. . . .	234	27			
Cebber, Cebber S.	328	57			
Store-Mistrup, Mistrup S.	222	64			

Aars Herred.

Vester-Hornum, Vester-					
Hornum S.	206	16			
Hyllebierg, Hyllebierg S.	192	58			
Ulstrup, Ulstrup S. . .	280	51			
Aars, Aars S.	356	33			
Haubro, Haubro S. . . .	263	81			
Blære, Blære S.	246	24			
Stjorbaek, Edrup S. . . .	269	42			
Skivum, Skivum S. . . .	293	80			
Giver, Giver S.	218	32			
Brorstrup, Brorstrup S.	329	54			
Haverslev, Haverslev S.	284	50			
Ravnkilde, Ravnkilde S.	323	51			

Gislum Herred.

Strandby, Strandby S.	308	51			
Farso . . . }	328	18			
Gjottrup . . . }	206	20			
Ullits, Ullits S.	241	5			

	Rd.	§
Føvulum, Føvulum S. . .	243	77
Louns, Louns S. . .	259	38
Alstrup, Alstrup S. . .	251	86
Gislum, Gislum S. . .	211	67
Vonsild, Vonsild S. . .	284	77
Tisted, Tisted S. . .	299	60
Vinderup, Vinderup S. .	298	86
Durup, Durup S. . .	286	84
Rørbæk, Rørbæk S. . .	300	38
Stenild, Stenild S. . .	263	64

Viborg Amt.

Viborg Kjøbstad.

1ste Lærer	806	34
2den do.	747	64
3die do.	665	92
4de do.	407	62
5te do.	266	90
6te do.	274	11
7de do.	239	"

Stive Kjøbstad.

Catechet og 1ste Lærer .	619	90
2den Lærer	715	71
3die do.	304	90

Gindborg Herred.

Jægerriis, Stive Landsfogt	160	12
Kefen, Kefen S. . .	260	18
Hem, Hem S.	307	51
Dølby, Dølby S. . .	309	38
Øddenfse, Øddenfse S. .	316	78
Brøndum, Brøndum S. .	290	78
Hvidbjerg, Hvidbjerg S. .	329	26
Volling, Voling S. . .	149	46

Norre Herred.

Selbe, Selbe S.	510	9
Junget og Torum, Torum S., 1ste Lærer . .	365	60
2den Lærer	128	3
Rybjerg, Rybjerg S. . .	393	15

Grinderslev, vestre } Grin-	250	43
do. østre } ders-	164	72
lev S.		
Grønning, Grønning S. .	306	40
Tise, Tise S.	331	35
Tebjerg, Tebjerg S. . .	337	80
Lyby, Lyby S.	339	57

Harre Herred.

Aasted, Aasted S. . . .	270	9
Durup og Tøndering, Durup S.	336	40
Roslev, Roslev S. . .	193	75
Hjert, Hjert S.	297	44
Harre, Harre S. . . .	339	9
Nautrup, Nautrup S. .	239	88
Vile og Søby, Vile S. .	196	70
Fuur og Hvirp } Fuur-	435	76
Fuur Debel. } land S. .	210	23

Rødding Herred.

Rødding. } Rødding S. .	328	20
Gistrup. }	121	48
Kreibjerg, Kreibjerg S. .	365	43
Valling, Valling S. . .	338	72
Haasum, Haasum S. . .	314	90
Ramsing, Ramsing S. .	303	27
Norre-Lem } Lem S. .	399	30
Sønder-Lem }	98	59
Lime. } Lime S. .	325	32
Aalbæk. }	145	48

Sjends Herred.

Høislev } Høis-	330	91
Staarup og Vinkel } lev S. .	87	81
Dommerby, Dommer-		
by S.	160	25
Lunds, Lunds S. . . .	236	33
Heilskov. } Drølev-	312	47
Halb. }	98	42
Drum, Drum S. . . .	247	5
Vorup, Taarup S. . .	307	56
Rvøls, Rvøls S. . . .	283	31
Vorris, Vorris S. . .	132	37

	Nb.	§		Nb.	§
Søby, Robberup S. . .	264	2	Løvel, Løvel S.	324	31
Felbingbjerg og Gammel-			Bederstup, Bederstup S.	273	82
strup, Felbingbjerg S.	295	11	Bammen, Bammen S.	278	57
Daugbjerg, Daugbjerg S.	355	8	Bigum, Bigum S. . .	231	12
Mønsted, Mønsted S. .	148	74	Bindum, Bindum S. . .	273	77
Emøllerup, Emøllerup S.	148	74			
Bridsted, Bridsted S. .	295	29	Sønderlyng Herred.		
Flø, Flø S.	340	21	Foulum, Thiele S. . .	346	2
Brou, Brou S.	236	68	Nørre-Binge, Binge S.	254	30
Kesen, Kesen S. . . .	159	74	Drum, Drum S. . . .	325	16
			Over-Bistum } Bistum S.	238	59
Kinds Herred.			De }	200	61
Vesterbølle . } Vester-	278	92	Veirum, Veirum S. . .	242	45
Svingelbjerg } bølle S.	182	84	Borning } Borning S.	341	53
Osterbølle og Tøstrup,			Snibbing } Snibbing S.	272	18
Osterbølle S. . . .	289	27	Korning, Korning S.	300	80
Gjedsted, Gjødsted S. .	322	27	Hammershøi, Hammers-		
Fjeldsø, Fjeldsø S. . .	267	58	høi S.	262	29
Simested } Simested S.	299	29	Nørbæk, Nørbæk S. . .	292	80
Torup . }	286	40	Sønderbæk, Sønderbæk S.	321	80
Hvam, Hvam S. . . .	304	56	Læsten, Læsten S. . . .	40	45
Hvilsom, Hvilsom S. .	311	61	Bjerregrav, Bjerregrav S.		
Tøstrup, Tøstrup S. . .	287	78	1ste Lærer	342	4
Roum, Roum S. . . .	284	6	2den Lærer	174	69
Herfom og Bjerregrav,			Nalum, Nalum S. . . .	379	60
Herfom S.	294	63	Tanum, Tanum S. . . .	300	10
Kleitrup, Kleitrup S. .	307	4	Hornbæk, Hornbæk S. .	355	59
Laastrup, Laastrup S. .	316	78			
Skals }	281	24	Middelfom Herred.		
Springstrup } Skals S.			Vinkel, Vinkel S. . . .	389	15
Gjølpestole)	96	26	Rind, Rind S.	288	75
Ulbjerg . } Ulbjerg S.	291	45	Bindum. . } Bindum S.	272	60
Gjørup . }	150	67	Brandstrup } Brandstrup S.	295	56
Rind, Rinderup S. . .	371	88	Bjerring, Bjerring S. .	304	43
			Mammen, Mammen S.	378	51
Nørlyng Herred.			Hjerminde, Hjerminde S.	301	78
Overlund, Nømlund S.	424	14	Pee, Pee S.	321	76
Lapdrup, Lapdrup S.	363	62	Hjorthede, Hjorthede S.	260	84
Dollerup, Dollerup S.	91	41	Bester-Belling } B. Bel-	376	8
Finderup, Finderup S.	167	72	terp. }	169	24
Ravnstrup, Ravnstrup S.	253	20	Løvstal . } Løvstal S.	321	40
Borbe, Borbe S. . . .	319	9	Lindebæk } Lindebæk S.	169	24
Fistbæk og Romlund,			Oster-Belling, Oster-		
Romlund S.	296	53	Belling S.	391	54
Rødning, Rødning S. .	329	56	Helfstrup, Helfstrup S. .	138	"

	Rbd.	§		Rbd.	§
Grensteen.) Gren-	387	63	Gjerning, Gjerning S.	340	74
Stavnstrup } steen S.	142	64	Velleb, Velleb S. . . .	507	11
Langaa, Langaa S. . .	339	85	Veierslev, Veierslev S.	400	78
Taarup, Taarup S. . .	226	6	Aidt, Aidt S.	318	89
Sønder-Vinge, Vinge S.	335	37	Torsø, Torsø S.	279	18
			Houlbjerg, Houlbjerg S.	455	33
			Granslev, Granslev S.	442	36
			Haurum, Haurum S. . .	414	32
			Call, Call S.	387	22
			Stjøb, Stjøb S.	372	83
Lysgaard Herred.					
Bium, Bium S.	318	90			
Almind, Almind S. . .	321	12	Randers Amt.		
Sjørølev, Sjørølev S.	368	38	Randers Kjøbstad.		
Højbjerg, Højbjerg S.	334	83	Borger skolen:		
Elsborg, Elsborg S. .	240	31	1ste Lærer	1297	18
Grønbej } Grønbej S.	373	21	2den do.	515	90
Ands . . . }	338	20	3die do.	547	18
Levring, Levring S. . .	323	85	4de do.	570	90
Kjellerup, Hørup S. . .	346	86	5te do.	365	90
Hinge, Hinge S. . . .	278	42	6te do.	293	57
Vinderslev } Vinders-	464	18	7de do.	293	57
Haugby. } lev S.	140	11			
Torning. } Torning S.	318	21	Friskolen:		
Ungstrup. }	262	30	1ste Lærer	629	66
Lysgaard, Lysgaard S.	314	84	2den do.	571	90
Grønhoi. } Frederiks S.	240	71	3die do.	384	66
Havrebal. }	219	26	4de do.	293	57
Karup, Karup S. . . .	149	73	5te do.	293	57
			6te do.	293	57
			7de do.	502	34
Hids Herred.			Sobro Kjøbstad.		
Seerup, Seerup S. . .	273	66	Catecheten	580	"
Lemming, Lemming S.	360	60	2den Lærer	567	25
Svofstrup, Svofstrup S.	363	54	3die do.	308	72
Gjødvaad, Gjødvaad S. .	271	50	4de do.	258	72
Valle, Valle S.	330	47			
Seiling, Seiling S. . .	304	77	Mariager Kjøbstad.		
Sinding, Sinding S. . .	301	71	1ste Lærer	376	88
Kragelund . . . }	260	9	2den do.	336	84
Christianshøi. } Krage-	180	41			
Engesvang. } lund S.	299	57	Grenaa Kjøbstad.		
Funder, Funder S. . .	247	73	Catechet og 1ste Lærer .	576	67
			Chorbegn og 2den Lærer	454	40
			3die Lærer	273	48
Hovelberg Herred.					
Sahl, Sahl S.	368	77			
Gullev, Gullev S. . . .	361	43			
Hvorslev } Hvorslev S.	381	8			
Ribstrup }	252	62			

	Rd.	§		Rd.	§
Øbeltoft Kjøbstad.			Gassum, Gassum S. . .	434	24
Catechet og 1ste Lærer .	651	36	Halb, Halb S.	460	" 1
2den Lærer og Chorbegn	579	54	Glenstrup } Glenstrup S.	326	" 1
3die Lærer og Organist	336	68	Handest . }	326	1
			Lvebe, Lvebe S. . . .	406	48
			Linde, Linde S.	275	18
Ønsild Herred.			Støvring Herred.		
Hov . . . } Mariager	380	55	Borup . . . } Borup S.	399	70
Lhestrup . } Landsfog. .	279	12	Hølsted . . }	375	90
Falslev, Falslev S. . .	360	92	Kaafted, Kaafted S. . .	386	80
Strødsrup, Hem S. . .	415	56	Gimming, Gimming S.	506	52
Svenstrup, Svenstrup S.	363	11	Lem, Lem S.	441	92
Skjellerup, Skjellerup S.	413	26	Harridslev, Harridslev S.	470	19
Sønder-Ønsild, Sønder-Ønsild S.	354	30	Albæk, Albæk S. . . .	529	46
Nørre-Ønsild, Nørre-Ønsild S.	192	10	Støvring, Støvring S.	436	94
Hvornum, Hvornum S.	291	23	Møllerup, Møllerup S.	401	52
Snæbum, Snæbum S.	100	60			
Øjerlev Herred.			Galten Herred.		
Vindblæs } Vindblæs S.	462	72	Borup, St. Mortens		
Hadsund. } søndre Landsfog. .	170	"		396	61
Vinstrup, Dalbhovre S.	425	3	Haslund, Haslund S. .	423	28
Udbhneider . } Udbh-	393	82	Ølst, Ølst S.	499	24
Udbhvoer. . } neder S.	352	6	Bærum, Bærum S. . .	460	66
Rastbjerg, Rastbjerg S.	398	18	Drum, Drum S. . . .	463	66
Dalbhneider, Dalbhneider S.	342	35	Laurbjerg, Laurbjerg S.	358	"
Søbring, Søbring S. . .	325	6	Lerbjerg, Lerbjerg S. .	310	64
Kaaby, Kaaby S. . . .	356	84	Galten, Galten Sogn,		
Østertørslev } Østertørs-	575	"	1ste Lærer	470	30
2. Lærer } lev S.	190	"	2den do.	178	73
Øjerlev, Øjerlev S. . .	537	81	Visling, Visling S. . .	474	82
Enslev, Enslev S. . . .	421	33	Volbum, Volbum S. . .	622	31
Kjærby, Kjærby S. . .	174	51	Rub, Rub S.	593	15
			Ørum, Ørum S.	523	24
			Højbjerg, Højbjerg S.	435	51
			Halling, Halling S. . .	397	81
Nørreherred Herred.			Rongssø Herred.		
Vester-Tørslev, Vester-Tørslev S.	197	82	Holbæk, Holbæk S. . .	563	37
Asfærg, Asfærg S. . .	371	"	Udby, Udby S.	396	85
Faarup, Faarup S. . .	343	"	Boer, Boer S.	432	72
Rousted, Rousted S. . .	364	51	Tørslev, Estruplund S.	384	43
Spentrup, Spentrup S.	431	30	Ørsted . . . }	583	41
			Høllensbjerg } Ørsted S.	307	6
			Høde . . . }	289	24
			Høvring . . }	300	19

Sønderhald Herred.

Kristrup . . }	Kristrup S.	540
Romalt . . }	Romalt S.	211
Munkdrup . . }	Munkdrup S.	211
Birring . . . }	Birring S.	376
Lang-Rastrup . }	Lang-Rastrup S.	325
Asfentoft, Esenbæk S.		452
Fausing }	Fausing S.	469
Filtved-Hjelsestole . }	Filtved-Hjelsestole S.	173
Auning, Auning S. . .		366
Bivild . . . }	Bivild S.	476
Lystrup . . . }	Lystrup S.	469
Weilby, Weilby S. . .		387
Gjesfing, Gjesfing S. .		453
Nørager }	Nørager S.	458
Nygaards Strand- huse }	Nygaards Strand- huse S.	204
Steenbergholt . . . }	Steenbergholt S.	181
Marie-Magdalene, Marie Magdalene S. . .		428
Rod, Rod S.		416
Oster = Alling, Oster = Alling S.		419
Vester = Alling, Vester = Alling S.		399
Narslev, Narslev S. . .		464
Hørning, Hørning S. .		547
Lime, Lime S.		371
Hvilfager, Hvilfager S.		451
Karlby, Krogsbæk S. .		495
Søby, Søby S.		384
Skader, Skader S. . .		397

Norre Herred.

Nastrup, Grenaa Landsogn	418
Hammelev, Hammelev S.	451
Enslev, Enslev S. . .	264
Boldby . . . }	Boldby S.
Saugstrup . }	Saugstrup S.
Vegerslev, Vegerslev S.	438
Gjerrild, Gjerrild S. .	503
Hemmed, Hemmed S. .	379
Kimso, Kimso S. . . .	475
Kastbjerg, Kastbjerg S.	328
Hjellerup, Hjellerup S.	321

Glesborg. . . }	Glesborg S.	385
Hebegaardby . }	Hebegaardby S.	271
Drum . . . }	Drum S.	466
Ramten . . . }	Ramten S.	226
Ginnerup, Ginnerup S.		394
Nimtofte, Nimtofte S.		357
Tøstrup, Tøstrup S. . .		396

Sønder Herred.

Nalsh . . . }	Nalsh S.	456
Nalsrode . . . }	Nalsrode S.	453
Glatved, Glatved S. . . .		420
Weilby, Weilby S. . . .		368
Homo, Homo S.		411
Lyngby, Lyngby Sogn, 1ste Lærer		477
2den Lærer		166
Albøge, Albøge S. . . .		392
Hyllested }	Hyllested S.	520
Stovgaardby . . . }	Stovgaardby S.	159
Rosmus, Rosmus S. . .		434
Tirstrup, Tirstrup S. .		490
Fuglslev, Fuglslev S. .		323
Feldeballe, Feldeballe S.		522
Nøbager, Nøbager S. . .		384
Krærup, Krærup S. . . .		300
Rolind, Rolind S. . . .		432

Mols Herred.

Elsegaaarde og Stovgaardby Bistole, Ebeltoft Land- sogn		169
Draaby . . . }	Draaby S.	314
Holme . . . }	Holme S.	283
Boeslum . . . }	Boeslum S.	318
Handrup . . . }	Handrup S.	253
Agrie . . . }	Agrie S.	343
Grønfeld . . . }	Grønfeld S.	279
Egens, Egens S. . . .		307
Rnebel, Rnebel S. . . .		470
Brinders, Rolse S. . .		502
Tved . . . }	Tved S.	372
Fillerup . . . }	Fillerup S.	353
Deigret . . . }	Deigret S.	372

	Rb.	§		Rb.	§
Vistofte . . }	382	69	Næstældste Lærer d . . .	350	"
Strands . . }	310	13	Yngste Lærer a	400	"
Esby, Helgenæs S. . .	415	6	do. do. b	384	"
			do. do. c	300	"
Oster-Sisbjerg Herred.					
Astrup, Starresø S. . .	490	72	Hasle Herred.		
Thorsager } Thorsager S.	585	55	Aaby, Aaby S.	342	70
Rostved . . }	421	89	Veilby, Veilby Sogn,		
Vjødstrup } Bregnet S.	373	33	1ste Lærer	449	48
Rønne . . }	457	26	2den Lærer	174	"
Mørke, Mørke Sogn,			Hasle, Hasle S.	297	94
1ste Lærer	488	88	Ekibby, Ekibby S. . . .	331	57
2den Lærer	190	"	Braband } Braband S.	416	3
Ugelbølle, Mørke S. . .	407	6	True . . }	346	93
Hornstet . . }	954	9	Narslev, Narslev S. . .	374	35
Rodstov . . }	436	70	Tilst . . }	393	87
Ekjødstrup } Ekjød-	649	25	Gjebing . }	338	1
Segalt . . }	342	12	Lyngby, Lyngby S. . .	120	14
Hjortshøj, Hjortshøj S.	510	69			
Egaa . . . }	397	12	Vester-Sisbjerg Herred.		
Ekjerring . }	402	43	Grundfør, Grundfør S.	443	72
Tøbbjerg } Tøbbjerg S.	438	65	Spørring, Spørring S.	295	81
Valle . . }	325	38	Søften, Søften S. . .	403	81
Meilby, Meilby S. . .	450	24	Trige, Trige S.	395	67
			Ølsted, Ølsted S.	245	72
			Sisbjerg, Sisbjerg S. . .	462	93
			Ølsted, Ølsted S.	477	9
Aarhuus Amt.					
Aarhuus Hjøbstad.					
Overlæreren ved den			Sabro Herred.		
høiere Borger =			Lyngaa, Lyngaa S. . .	431	66
drengestole	1073	"	Bitten, Bitten S. . . .	297	33
do. ved anden Borger =			Habsteen, Habsteen S. .	354	58
drengestole	534	"	Halbium, Halbium S. . .	405	26
do. ved Borgerpige =			Folby }	428	35
stolen	773	"	Norring Hjelpe- }		
do. ved Fristolen . . .	613	"	stole }	146	51
Læreren i Tybst og Engelt			by S.	324	79
ved den høiere			Lading . . . }	279	10
Borgerdrengestole	450	"	Skjoldbelev . }	376	70
do. i Mathematisk do. do.	435	"	Sabro, Sabro S.		
Ældste Lærer a	474	"			
do. do. b	435	"	Framlev Herred.		
Næstældste Lærer a . . .	400	"	Sjelle, Sjelle S.	343	31
do. do. b	425	"	Ekjerring, Ekjerring S.	319	38
do. do. c	460	"			

	Rd.	§		Rd.	§
Blegind, Blegind S. . .	237	6	Brads Herred.		
Hørning, Hørning S. .	360	16	Tem. } Tem S.	393	68
Ieren, Abslev S. . . .	302	18	Birklund . . . } Birklund S.	345	51
Mefing, Mefing S. . .	261	48	Brads, Brads S. . . .	135	30
Sveistrup . . . } Svei-	344	14	Nørre-Snebe	302	19
Jirgaarde . . } strup S.	245	26	Nortvig - Boest } Nørre-		
Venge } Venge	313	52	Hjelpstole . . . } Snebe	150	"
Haarby } S.	219	64	Friisbæ - Glud- } S.	140	"
Nørre-Bisping . . }	217	73	sted do. }	306	36
Gjern Herred.			Gistrup } Gi-		
Hammel, Hammel S. .	497	57	Rønslunde = Hal- } strup	100	"
Evensstrup, Søby S. .	365	13	lundbælstole } S.	234	32
Boldby, Boldby S. . .	334	18	Kløvborg, Kløvborg S.	235	94
Skorup, Skorup S. . .	264	43	Hjortvang, Linnerup S.	154	1
Faarvang . . . }	311	71	Hammer, Hammer S. .	371	25
Truust . . . } Trulsum S.	158	36	Hale, Hale S.	441	82
Boel }	224	56	Lørring, Lørring S. .		
Gjern, Gjern S.	418	3			
Holmstøel, Skandrup S.	380	90	Nor Herred.		
Røgen, Røgen S. . . .	354	64	Ostbirt . . . } Ostbirt S.	357	55
Farre, Sporup S. . .	361	80	Sattrup . . . } Sattrup S.	325	25
Linaa }	431	41	Ybing, Ybing S. . . .	388	84
Silleborg }	455	"	Ybstrup . . . } Ybstrup S.	385	69
Skjellerup = Ry- } S.			Riis }	453	84
gaarde }	277	90	Taaning, Taaning S. .	410	39
Laasby, Laasby S. . .	381	18	Hylle }	369	26
Loustrup . . . } Dallerup S.	410	"	Brørup }	152	12
Sorring }	323	65	Ringkloster . . . }	142	80
Lørring }	309	54	Vebslet }	271	37
Javngbde . . . }	205	29	Grumstrup . . . }	434	7
			Overbj, Rattrup S. . .	357	73
Lørking Herred.			Orridslev }	223	53
Ry, Ry S.	414	85	Toingstrup . . . } Orrids-	355	56
Sønder-Bisping, Sønder-			Ørskov }	182	53
Bisping S.	366	93	Gjebved, Tolstrup S. .	354	48
Dørup, Borladegaard S.	344	49	Lundumstov, Lundum S.	380	23
Vinding, Vinding S. .	271	65	Hansted, Hansted S. . .	433	84
Brørup, Brørup S. . .	274	12	Steenballe }	360	45
Græbstrup . . . }	316	44	Halstrup }	304	78
Buurgaarde- } Græbstrup			Serridslev, Serridslev S.		
Halle }	100	"	1ste Lærer	561	"
Thrøsting, Thrøsting S. .	255	32	2den Lærer	248	64
Ring, Ring S.	346	82	Gangsted, Gangsted S.	387	58
Føvling, Føvling S. . .	259	4	Søvind }	437	47
Lønning, Lønning S. .	321	31	Nas }	349	34

	Rd.	§		Rd.	§
Nim Herred.					
Neber-Bronding } Tam-	438	4	3die Lærer	483	"
Lund } drup	483	48	4de do.	279	"
Vinten-Enner } S.	330	87	5te do.	278	48
Nim, Nim S.	339	19	Friskolen:		
Underup, Underup S. .	324	63	1ste Lærer	664	"
Hvirring }	345	54	2den do.	361	70
Honum } Hvirring S.	331	13			
Boring }	174	24	Njerger Herred.		
Hornborg }	362	21	Uth . . . } Uth S.	471	48
Haurum } Horn-	171	24	Zeilde . . }	410	48
Kalohave } borg S.	368	30	Rebsager, Rebsager S.	506	"
Endelave, Endelave S.	342	90	Sønber-Njerger, Njerger S.	514	"
			Beftestov, Urlev S. . .	413	78
			Drum, Drum S. . . .	434	76
			Gammelby }	602	78
			Hyrup . . } Stoub S.	171	72
			Belle . . }	256	90
			Stoubstov }	176	9
			Hornumfær, Hornum S.	379	12
			Nver-Barrit } Barrit	553	60
			Barrit-Stoub } S.	361	66
			Bret	266	2
			Brigsteb, Brigsteb S. .	418	24
			Nverby, Nfens S. . . .	431	78
			Klating, Klating S. . .	536	78
			Kaarup	528	78
			Kastrup	366	66
			Kleis } Kaa-	349	30
			Vindveb } rup S.	395	30
			Ornsvig Bistole }	172	56
			Skjolbe . . } Skjolbe S.	385	18
			Brund . . }	371	12
			Glud } Glud S.	424	"
			Nstrup . . }	340	6
			Njarns, Njarns S. . .	279	25
Veile Amt.					
Veile Njbstad.					
Borgerfkolen:					
1ste Lærer	902	"	Friskolen:		
2den do.	576	"	1ste Lærer	542	"
3die do.	376	"	2den do.	376	"
4de do.	282	"	3die do.	282	"
Fredericia Njbstad.					
Trinitatis Borger-					
fkole:					
Cateketen	705	"	Hatting Herred.		
2den Lærer	811	"	Hatting . } Hatting S.	469	66
3die do.	635	80	Erifnaur }	201	37
			Torfted, Torfted S. . .	373	6
Michaeli Borger-					
fkole:					
Cateketen	700	"	Thrifted, Thrifted S. .	544	78
2den Lærer	620	"	Stenderup, Stenderup S.	523	62
3die Lærer	674	48	Nlfted, Nlfted S. . . .	547	"
			Stobberup, Nsning S.	388	6
Kolding Njbstad.					
Borgerfkolen:					
2den Lærer	639	19			

	Rd.	§		Rd.	§
Korning, Korning S. .	484	"	Jelling . . }	461	94
Hedensted, Hedensted S.			Hørup . . }	381	23
1ste Lærer	482	18	Høber, Høber S., 1. Lærer	470	78
2den do.	170	"	2den Lærer	178	"
Daugaard, Daugaard S.	477	68	Hygum, Kollerup S. .	504	83
Engom . . . }	462	6	Gabbjerg, Gabbjerg S.	479	81
Bredal. . . }	200	56	Vindballe, Vindballe S.	349	76
Saterode Vi- } Engom S.			Nørup }	489	22
stole. . . . }	161	24	Alhme. . . . }	343	82
			Vimstøb . . . }	242	29
			Nørup-Tørrild } S.	157	61
			Randsbøl . . . }	416	24
			Frederikshaab } Rands-	227	14
			Almstoft-Vinde- } bøl S.		
			balle }	44	67

Norvang Herred.

Kirkeby . . . }	Horn-	489	57				
Bredballe . . }	strup S.	440	54				
Kragelund. . }	Øster-	512	71				
Gammelsole. }	Snebe S.	452	71				
Greis . . . }	Greis S.	438	65				
Holtum . . }		375	38				
Sindhjerglund }	Sind-	469	17				
Drum . . . }	bjerg S.	272	49				
Ulbum, Ulbum S. . .		464	84				
Langstøb, Langstøb S. .		475	64				
Vindelev, Vindelev S. .		491	72				
Hveisel . }		569	94				
Ilbved . }	Hveisel S.	521	94				
Gibstøb, Gibstøb S. . .		385	46				
Bonge . . }		354	80				
Tinnet . . }	Nykirke S.	272	22				
Kollemorten. }		313	22				
Give-Farre . . . }	Give	359	86				
Hedegaard-Allerup }	S.	252	74				
Enkelund, Tyregod S. .		382	63				
Vesterlund, Vester S. .		370	23				
Brande . . }		362	25				
Ure . . . }	Brande S.	376	47				
Sønder-Omme }	S. Om-	378	63				
Filstøb. . . }	me S.	202	88				
Ringgive, Ringgive S.		339	14				

Jerlev Herred.

Nordre Skole }	Høien S.	529	76
Søndre — }		331	1
Jerlev, Jerlev S. . . .		560	57
Egtved. . . . }	Egtved	377	42
Vork. . . . }	S.	295	42
Taa gelund. . }		380	72
Almstiftbøl }	Øbsted S.	484	82
Tubbød. . }		174	68

Holmans Herred.

Gauerslund }	Gauers-	470	"
Andfjær . . }	lund S.	550	"
Brøndsted . }		445	20
Vinding, Vinding S. .		472	86
Smidstrup }		497	21
Tuftfjær . }	Smidstrup S.	388	"
Haafstrup . }		439	74
Stjærup, Stjærup S. .		548	76
Pjedsted, Pjedsted S. .		572	91
Gaarslev, Gaarslev S.			
1ste Lærer		596	43
2den do.		159	"

Elbo Herred.

Bredsten, Bredsten S.					
1ste Lærer	614	6			
2den do.	174	"			
Vilstrup . . }	457	12			
Stelbe . . }	478	26			
			Stoustrup, Igum, Ull-	200	67
			rup S.		

Igestov . . . }	Velby S.	Rd.	606	17
Trelbe . . . }			506	71
Erridsø, Erridsø S.				
1ste Lærer			476	83
2den do.			222	83
Bredstrup, Bredstrup S.			622	79
Taulov . . . }	Taulov S.		545	40
Skjærbæk . . . }			358	57

Brask Herred.

Harte, Harte S.			668	31
Bramdrup, Bramdrup S.			557	35
Eltang			532	57
Strandhuse . . . }	Eltang S.		242	34
Nørre-Vjert . . . }			502	57
Sønder-Vilstrup, Vil-				
strup S.			515	15
Herslev . . . }	Herslev S.		499	76
Høirup . . . }			411	1
Alminde . . . }	Alminde S.		574	65
Dons			257	7
Biuf, Biuf S.			481	54
Starup			531	79
Brakken . . . }	Starup S.		439	76
Nagaard . . . }			589	76
Vester-Nebel, Nebel S.			544	76

Ringkjøbing Amt.

Ringkjøbing Kjøbstad.

1ste Lærer	575	80
2den do.	400	13
3die do.	197	48

Sølstebro Kjøbstad.

2den Lærer	555	49
3die do.	250	"

Lemvig Kjøbstad.

Catecheten	546	"
2den Lærer	287	48

Skodsborg Herred.

Nørlem, Nørlem S. . .	336	52
Østre Skole) Nørre-	353	41
Vestre — { Nissum S.	242	80
Lørring og Helsum, Lør- ring S.	386	12
Romberg, Romberg S. .	418	3
Romb, Romb S. . . .	275	8
Bøvling, Bøvling S. .	417	12
Flynder, Flynder S. .	324	89
Møborg, Møborg S. .	346	13
Nees, Nees S.	293	28
Gudum, Gudum S. . .	489	23
Fabjerg, Fabjerg S. . .	382	35
Kesen, Kesen S. . . .	366	69
Humlum, Humlum S. .	298	50

Vandsfald Herred.

Nordre Skole . . . }	Harbo-	380	42
Søndre — . . . }	øre S.	275	7
Engbjerg, Engbjerg S.		357	75
Hygum, Hygum S. . .		398	34
Høve, Høve S.		337	20
Vandborg, Vandborg S.		382	30
Ferring, Ferring S. . .		366	86
Dybbe, Dybbe S. . . .		403	65
Ramme, Ramme S. . .		340	50
Fjaltring, Fjaltring S.		287	74
Trans, Trans S. . . .		252	53

Hjerm Herred.

Maabjerg, Maabjerg S.	315	8
Meirup, Meirup S. . .	414	18
Vorbjerg, Vorbjerg S.	430	"
Haubjerg, Haubjerg S.	367	40
Vestre Skole } Hjerm S.	376	53
Østre — }	324	79
Gjemfing, Gjemfing S.	425	66
Veirum, Veirum S. . .	404	67
Olby, Olby S.	379	2
Fausing, Fausing S. . .	221	51
Asp, Asp S.	146	28
Naur, Naur S.	327	82

	Nb.	§		Nb.	§
Sir, Sir S.	330	42	Ulborg Herred.		
Nørre-Gjording, Gjor- ding S.	309	82	Husby, Husby S. . . .	401	17
Ginding Herred.			Østre Skole } Sønder-	286	9
Estvad, Estvad S. . . .	416	21	Vestre — } Nisjum S.	159	91
Rønbjerg, Rønbjerg S.	162	35	Søndre Skole } Stab S.	354	20
Sahl, Sahl S.	456	79	Nordre — }	334	45
Gising, Gising S. . . .	391	37	Madum, Madum S. . .	317	58
Ryde, Ryde S.	361	14	Ulborg, Ulborg S. . .	466	71
Sevel Hovedskole } Mogenstrup = Sevel	400	41	Raastrup, Raastrup S. .	334	52
Trandum	326	80	Idom, Idom S.	387	61
Nørstoftes Skant } Hodsager, Hodsager S.	175	80	Nørre-Felding, N. Fel- ding S.	349	56
Haderup-Feldberg, Hade- rup S.	293	21	Vinding, Vinding S. . .	480	31
Vording.	273	47	Vind, Vind S.	200	8
Vodholt = Chri- } stianshede	340	12	Gind Herred.		
	141	92	Rindom, Rindom S. . .	322	32
Gammertum Herred.			Vesttarp, Velling S. . .	410	1
Tvis, Tvis S.	323	64	Haarby . . . } No	376	23
Aulum, Aulum S. . . .	409	57	Hee S.	355	18
Vildbjerg, Vildbjerg S.	365	90	Rodal, Nørre-Dumme S.	309	38
Nøvling, Nøvling S. . .	248	"	Torsted, Torsted S. . .	286	44
Ørre	262	31	Toustrup, Høver S. . .	273	69
— Vistole } Ørre S.	105	81	Stadil, Stadil S. . . .	391	26
Sinding, Sinding S. . .	293	78	Tim Hovedskole } Tim S.	357	30
Lundby. . . } Gjellerup S.	355	55	— østre Skole }	146	"
Birk	327	33	Vedersø, Vedersø S. . .	362	8
Sunds, Sunds S. . . .	340	94	Nysogn . . . } paa Holms-	416	6
Ikast	433	46	Gammelsogn } land.	331	78
Lulstrup . . . } Ikast S.	262	85	Volling Herred.		
Rind	294	62	Borgob, Borgob S. . .	355	16
Rokund . . . } Rind S.	243	6	Nørre-Bium, N. Bium S.	136	88
Herning, Herning S. . .	370	32	Breining, Breining S.	369	90
Sneibjerg, Sneibjerg S.	407	85	Lemb, Lemb S.	364	28
Tjørring, Tjørring S.	260	66	Ølstrup, Ølstrup S. . .	278	1
Felding, Nebelby, Sønder- Felding S.	349	17	Deibjerg, Deibjerg S.	266	9
Skarrild, Skarrild S. . .	376	18	Hanning, Hanning S. . .	110	15
			Øster-Stavning } Stav-	341	19
			Vester-Stavning } ning S.	283	73
			Skjern, Skjern S. . . .	732	58
			Vølling . . . } Vølling S.	289	69
			Skædding }	310	17
			Borris, Borris S. . . .	355	42
			Faster, Faster S. . . .	311	55

	Rd.	§		Rd.	§
Norre-Horne Herred.					
Sønder-Vort, Sønder-Vort S.	388	78	Dutrup, Dutrup S. . .	391	68
Norre-Vort, N. Vort S.	357	31	Obong, Obong S.	273	45
Hemmet, Hemmet S.	300	61	Præstbøl, Norre-Nebel S.	378	74
Sønder-Vium, Sønder-Vium S.	272	3	Lydom, Lydom S.	316	2
Vnborg, Vnborg S.	548	44	Henne, Henne S.	329	43
Tarm, Tarm S.	441	48	Vønne, Vønne S.	274	32
Lyne, Lyne S.	323	67	Orbøl	371	26
Strelef, Strelef S.	257	71	Brøsum	136	"
Nadum, Nadum S.	374	49	Borsmose	147	90
Houen, Houen S.	291	68	Norballe, Ho S.	285	23
			Orby, Orby S.	312	34
Ribe Amt.					
Ribe Kjøbstad.					
Borgerstolen:					
1ste Lærer	691	"	Øster-Horne Herred.		
2den do.	675	"	Torstrup, Torstrup S. . .	363	45
3die do.	771	"	Horne, Horne S.	245	73
4de do.	289	"	Hobbe, Hobbe S.	193	3
5te do.	240	"	Tirstrup, Tirstrup S. . .	401	18
6te do.	240	"	Olgeb	548	53
			Agersnap, Grønfeldt	191	56
			Ballund-Bestfjer	145	56
			Andsager, Andsager S. . .	372	23
Varde Kjøbstad.					
Borgerstolen:					
1ste Lærer	704	"	Skads Herred.		
2den do.	440	"	Døse, Døse S.	352	51
3die do.	440	"	Næsborg, Næsborg S. . . .	244	"
4de do.	220	"	Bestterp og Hassels, Starup S.	177	3
5te do.	220	"	Grimstrup, Grimstrup S. .	344	67
			Narre, Narre S.	312	30
			Nykirke, Nykirke S.	300	38
			Faaborg, Faaborg S.	290	31
			Eneum, Eneum S.	339	7
			Tjæreborg, Tjæreborg S. . .	394	36
			Jerne, Jerne S.	493	76
			Skads, Skads S.	365	62
			Brøndum, Brøndum S. . . .	386	51
			Bestter = Nebel, Vester-Nebel S.	316	82
			Alslev, Alslev S.	357	78
			Hoftrup, Hoftrup S.	351	4
			Guldager	397	1
			Hjerting	211	57
			Sædding	137	82
Vester-Horne Herred.					
Varde Landfogd	119	88			
Fandrup	292	23			
Hyllerslev-Kjærup } Sandrup S.	165	48			
Villum, Villum S.	343	6			
Lunde, Lunde S.	322	79			

	Rd.	§		Rd.	§
Sønderho, 1. Lærer	484	"	Borbasse, Borbasse S.	275	60
2. Lærer	220	"	Heinsvig, Heinsvig S.	324	1
Odden, 1ste Lærer } paa	608	72			
2den Lærer } Fang	200	"			
3die Lærer	160	"			
Øyens	220	"			
			Aast Herred.		
Gjording Herred.			Verst, Verst S.	338	72
Gleiborg, Aastrup S.	297	29	Bække, Bække S.	295	56
Nørre-Gjording } Gjør-	296	34	Leirflov	346	68
Tilsted-Lourup . } ting S.	190	"	Egholt	191	66
Nørre-Beirup, Beirup S.	277	65	Feerup	244	50
Store-Darum, Darum S.			Braa	399	48
1ste Lærer	412	81	Forderup, Forderup S.	316	44
2den Lærer	66	50	Store-Anst	527	54
Noraa, Bramminge S.	195	7	Lille-Anst	184	85
Bilslev	344	17	Gjesfing	184	85
Tedsted	134	48	Gamst	184	85
Hunderup, Hunderup S.	333	3	Vester-Gjesten } Gjesten	254	15
Jernved, Jernved S.	368	94	Øster-Gjesten } S.	398	54
			Standerup	396	42
			Gjelsballe	239	55
			Dollerup	248	78
			Seest	516	6
Malt Herred.			— vestre Skole } S.	194	87
Estelund	439	58	Hjarup, Hjarup S.	350	53
Gjerndrup og } Brø-			Vandrup Hoved- } Vam-		
Geislund } rup S.	127	32	stole	251	55
Lindknud, Lindknud S.	254	47	Horstfær og Holt } S.	223	30
Bobøl	398	34			
Stenderup og } S.					
Tobøl	258	1	Øster-Bevsted } Ribe	200	"
Sønder-Holsted, Hol-			Lustrup	190	"
sted S.	298	11	Tved og Tange } Land-	155	"
Maltbæk	350	60			
Østrupsmark } Malt S.	175	16			
Nørhølling, Fjelding S.	309	4	Lø Herred.		
Veien	355	87	Døstrup	457	7
Skobborghuus } Veien S.	143	84	Laarup	180	"
Løborg, Løborg S.	307	39	Drengsted	180	"
			Nedbolden, Nedbolden S.	384	60
Slange Herred.			Randrup, Randrup S.	490	78
Grinsted-Løft } Grin-	372	61	Viabhy, Viabhy S.	495	95
Vestre Skole } sted S.	124	36	Vesterende	532	62
Antelbo, Ørene S.	222	13	Bodsbøl	260	"
			Nørhuus	230	"

	Rb.	§		Rb.	§
Rongsmart } paa Roms	164	94	Mogeltønder Herred.		
Toftom . . }	160				
Nebel . . }	332	81	Daler, Daler S. . . .	398	72
Norrbørf } paa Amrum	145	32	Mogeltønder } Mogel-	388	19
Olsum . }	477	24	Toppale . . } tønder S.	300	"
Utersum } paa Føhr	362	88	Sønder-Seierslev } Em-	361	9
Tuftum . }	322	88	Nørre-Seierslev } mer-	297	76
			Emmerlev } levS.	275	14

Siben vedkommende Arts Trykning ere følgende Forandringer i nærværende Affnit foregaaede:

Pag. 255. Reguleringssummen for en Lærer ved Helsingørs Friskole 684 Rb. 32 St. er forandret til 782 Rb. 44 St.

— Reguleringssummen for Lærerembedet i Frederiksbund Kjøbstad 400 Rb. er forandret til 550 Rb.

Pag. 256. Gandsløse Skole i Ølstykke Herred 501 Rb. 54 St., læs 501 Rb. 56 St.

Pag. 257 tilføies: Baldersbrønde i Høie-Taastrup Sogn, Smørum Herred, 488 Rb. 19 St.

Pag. 258. For Kjøbsing Kjøbstad i Sjælland ere Reguleringssummerne fastsatte saaledes:

1ste Lærer ved Betalingsstolen . . . 629 Rb. 84 St.

2den — — tillige Organist 455 — 84 "

Læreren ved Friskolen, tillige Klokker

og Chorbegn 821 — 84 "

Pag. 259. Reguleringssummerne for 1ste og 2den Lærer ved Hyderup Skole i Tusse Herred ere resp. 766 Rb. 90 St. og 223 Rb.

Pag. 265. Reguleringssummerne for Lærerembederne i Klemenster Sogn i Nørre Herred ere forandrede saaledes:

indtil Udgangen af 1861. efter Udgangen af 1861.

Nordre Skole 383 Rb. 80 St. 438 Rb. 16 St.

Søndre — 463 — 29 " 518 — 29 "

Vestre — 368 — 21 " 421 — 53 "

— Reguleringssummen for Øster-Mariæ søndre Skole i Øster Herred er forandret fra 629 Rb. 94 St. til 508 Rb. 88 St.

— For 3die Lærer-Embedet i Bogense Kjøbstad er Reguleringssummen forandret fra 320 Rb. til 685 Rb.

— Ligeledes for 2den Lærer ved Middelbart Borgerstole fra 707 Rb. 59 St. til 769 Rb.

— Ligeledes for 2den Lærer ved Afsens Borgerstole fra 583 Rb. til 594 Rb.

Pag. 267. Indslev Skole i Vends Herred 689 Rd. 72 St., læs 689 Rd. 64 St.

Pag. 268. For 1ste og 2den Lærer ved Nyborg Friskole ere Reguleringssummerne forandrede fra 523 Rd. og 340 Rd. til resp. 593 Rd. og 470 Rd.

Pag. 270. Utterslev, Annebe Sogn, læs Ullerslev.

De ovenstaaende Rister vise, at af de deri ommeldte Skoler, nemlig Borger- og Almueskoler i Rigsstæderne udenfor Rjøbenhavn samt almindelige Landsbyskoler, findes der i Kongeriget Danmark 2384 med 2691 Lærere, hvoraf i Rigsstæderne 110 Skoler med 337 Lærere og paa Landet 2274 Skoler med 2354 Lærere.

Tages Hensyn til Skolernes Antal i Forhold til Folke- mængden, da viser Risterne at der i Rigsstæderne paa hver Skole kommer 1677 Indvaanere, deraf igjen i Sjælland 1527 Indv., paa Bornholm*) 1583 Indv., paa Fyen og Langeland 1559 Indv., paa Volland og Falster 1080 Indv., i Nørrejylland 2059 Indv.; paa Landet kommer paa hver Skole 515 Indv., deraf igjen i Sjælland 591 Indv., paa Bornholm 810 Indv., paa Fyen og Langeland 626 Indv., paa Volland og Falster 508 Indv., i Nørrejylland 451 Indv.

Tages Hensyn til Lærernes Antal i Forhold til Folke- mængden, hvilket i Rigsstæderne er det egentlig oplysende, da Ind- delingen efter Skoler er meget vag, da kommer der i Rigsstæderne 548 Indv. paa hver Lærer; paa Landet 498 Indv. paa hver Lærer.

Med Hensyn til Størrelsen af Skolelærerembedernes Reguleringssummer, da findes blandt Embederne i Rigs- stæderne**) 2 Embeder af imellem 1—200 Rd., 50 af 2—300 Rd., 99 af 3—400 Rd., 43 af 4—500 Rd., 47 af 5—600 Rd., 35 af 6—700 Rd., 21 af 7—800 Rd., 20 af 8—900 Rd., 7 af 9—1000 Rd., 4 af 10—1100 Rd., 1 af 11—1200 Rd., 2 af 12—1300 Rd., og 1 af 13—1400 Rd.; paa Landet 10 Embeder under 100 Rd., 148 af 1—200 Rd., 401 af 2—300 Rd., 652 af 3—400 Rd., 535 af 4—500 Rd., 421 af 6—600 Rd., 129 af 6—700 Rd., 42 af 7—800 Rd., 11 af 8—900 Rd., 3 af 9—1000 Rd., 1 af 10—1100 Rd. og 1 af 15—1600 Rd.

*) Med Hensyn til Bornholm maa dog bemærkes, at Aalirkeby Skole, som er fælleds for Rigsstaden og Landdistriktet, er her regnet til Landdistriktet. Denne Rigsstads Indvaanere ere derfor ogsaa i nærværende Overfugt regnet med blandt Landbeboerne, hvortil de ogsaa med Hensyn til deres Erhverv for første Delen høre.

**) Det bemærkes at for Embederne ved Epiiskop Rigsstads-skoler ere Regulerings- summerne endnu ikke fastsatte og have saaledes ikke her kunnet medregnes.

Kongeriget Danmarks Inddeling i Forligskredse

i Henhold til Lov af 4de Marts 1857.

Frederiksborg Amt.

1. (Mødested i Hillerød): Hillerød Rådskabs, Karlebo Overbrev af Karlebo Sogn, Asminderød og Grønholt Sogne i Lynge-Kronborg Herred, Røddebo Sogn i Holbo Herred, Sognene Tjæreby, Allønderup, Ryndby, Ølsted, Skjævinge og Strø i Strø Herred, Frederiksborg Slots-sogn og Sognene Gjørlose, Slangerup, Uvelse, Herlev, Villerød, Lynge og Uggeløse i Lynge-Frederiksborg Herred, samt Sognene Farum, Slagslunde, Sandløse, Steenløse og Vexø i Ølstykke Herred;

2. (Mødested i Frederiksfund): Frederiksfund Rådskabs, Sognene Udesundby, Oppesundby, Græse, Sigerslev og Hjørslunde i Lynge-Frederiksborg Herred, og Sognene Snobstrup og Ølstykke i Ølstykke Herred;

3. (Mødested i Skibby) samtlige Sogne i Horns Herred;

4. (Mødested i Frederiksbærf): Frederiksbærf By og Sognene Kregome, Binderød, Melby og Torup i Strø Herred;

5. (Mødested i Helsingør): samtlige Sogne i Holbo Herred med Undtagelse af Røddebo Sogn;

6. (Mødested i Helsingør): Helsingør Rådskabs og Tiljøb Sogn med Hornbæk og Hellebæk i Lynge-Kronborg Herred;

7. (Mødested i Hirschholm): Sognene Hirschholm, Bloustrup og Birkerød, samt Karlebo Sogn med Undtagelse af Karlebo Overbrev, i Lynge-Kronborg Herred.

Kjøbenhavns Amt.

Gamle Kjøbenhavns Amts Forligskreds: (Mødested i Amtets Thinghus paa Blegdamsveien ved Kjøbenhavn): samtlige Sogne i de til Gamle Kjøbenhavns Amt hørende Herreder Søkkelund og Smørum;

Gamle Roeskilde Amts 1ste Forligskreds, forenet med Præstø Amts 1ste Kreds, bestaaende af samtlige Landfogne i Bjeverskov Herred, (Mødested i Rjæge): Rjæge Rjæbstad og Landfog samt Sognene Olfemagle, Høielse, Eibh og Dalbh i Ramsø Herred;

Gamle Roeskilde Amts 2den Forligskreds (Mødested i Roeskilde): Roeskilde Rjæbstad og Landfogne, samtlige Sogne i Sømme, Boldborg og Tune Herreder, samt i Ramsø Herred med Undtagelse af de under 1ste Kreds anførte Sogne.

Holbæk Amt.

1. (Mødested i Holbæk): Holbæk Rjæbstad og samtlige Sogne i Merløse Herred med Undtagelse af Steenlille, Nidløse og Tersløse, samt i Tusse Herred med Undtagelse af Evinninge, Hjembæk og Iyderup;

2. (Mødested i Nykjøbing): Nykjøbing Rjæbstad og samtlige Sogne i Dbs Herred med Undtagelse af Faareveile, Ballekilde og Hørve;

3. (Mødested i Rallundborg): Rallundborg Rjæbstad, og samtlige Sogne i Arts Herred, samt Sognene Værsløv, Bistinde, Aunsø og Jordløse i Skippinge Herred;

4. (Mødested i Faverbo Kro): Skippinge Herred med Undtagelse af Værsløv, Bistinde, Aunsø og Jordløse Sogne samt Den Seiers; Sognene Faareveile, Ballekilde og Hørve i Dbs Herred og Sognene Evinninge, Hjembæk og Iyderup i Tusse Herred;

5. (Mødested paa Thingstedet i Høng): samtlige Sogne i Røve Herred, og Sognene Steenlille, Nidløse og Tersløse i Merløse Herred;

6. (Mødested paa Samssø Thinghuus): samtlige Sogne paa Den Samssø og Den Ryholm;

7. (Mødested i Seiersøbh): Den Seiersø.

Sorø Amt.

1. (Mødested i Korsør): Korsør Rjæbstad og Taarnborg Sogn af Slagelse Herred;

2. (Mødested i Skjelslø): Skjelslø Rjæbstad og Landfog samt Sognene Agersø, Omø, Egeslevmagle, Tjæreby, Magleby og Flakkebjerg i Bester-Flakkebjerg Herred, og Boeslunde Sogn i Slagelse Herred;

3. (Mødested paa Thingstedet i Rude): Sognene Høllested, Bentslev, Holsteinborg, Ørsløv, Bjerre, Høbe, Haaslev og Tingjællinge i

Vester-Flakkebjerg Herred, og Sognene Kvistemark, Fuirendal og Marvede i Øster-Flakkebjerg Herred;

4. (Mødested paa Thingstedet i Førslev): Sognene Tystrup, Halbagerlille, Krummerup, Fuglebjerg, Førslev, Gunderslev, Ballensved, Hylinge, Karrebæl og Fobdy i Øster-Flakkebjerg Herred;

5. (Mødested i Ringsted): Ringsted Rådskab og Landsogn, Sognene Beenløse, Bringsstrup, Sigersted, Hørsted, Allindemagle, Tybstrup, Ballelille, Vigersted, Kværkeby, Nordrup, Farringløse, Vettelslev, Hømb, Snelev og Ørlev i Ringsted Herred;

6. (Mødested i Sors): Sors Rådskab og samtlige Sogne i Alsted Herred;

7. (Mødested i Slagelse): Slagelse Rådskab og samtlige Sogne i Slagelse Herred med Undtagelse af Korsør Rådskab, samt Sognene Taarnborg og Boeslunde; Sognene Skjorpinge, Gaardrup, Sørbymagle, Kirkerup og Gimlinge i Vester-Flakkebjerg Herred.

Sognene Førslev, Terslev, Hasle, Frerslev, Braabj og Tistrup i Ringsted Herred høre til Bregentved Forligskreds (3) i Præstø Amt, og den Deel af Herlufsholms Sogn, som ligger i Øster-Flakkebjerg Herred til Røstved Forligskreds (7) i samme Amt.

Præstø Amt.

1. (Mødested i Rjøge): samtlige Landsogne i Bjeverskov Herred (hermed er som foranført Gamle Nøstilde Amts 1ste Forligskreds forenet);

2. (Mødested i Storeheddinge): Storeheddinge Rådskab og samtlige Sogne i Stevnø Herred samt Spjellerup Sogn med Vemmetofte i Faxe Herred;

3. (Mødested paa Bregentved Thinghus): Sognene Faxe, Kongsted, Alslev, Rarise, Dalby, Tureby, Ulsø og Øster-Egede i Faxe Herred, Vester-Egede Sogn i Tybjerg Herred; endvidere er herunder, som foranført, henlagt Sognene Førslev, Terslev, Hasle, Frerslev, Braabj og Tistrup i Ringsted Herred, Sors Amt.

4. (Mødested i Præstø): Røholte Sogn i Faxe Herred, Præstø Rådskab og Landsogn samt Sognene Skibbinge, Jungshoved, Everdrup, Snefere, Baarse, Velbringe, Allerslev og Mørn i Baarse Herred;

5. (Mødested i Stege): Stege Rådskab, samtlige Sogne i Mønbo Herred med Undtagelse af Verne Bogø og Færø; Verne Langø og Tærø under Rallehave Sogn i Baarse Herred;

6. (Mødested i Bordingborg): Bordingborg Rådskab og Landsogn, Sognene Rallehave med Undtagelse af Verne Langø og Tærø,

Øster-Egesborg, Ørslev og Ubbh i Baarse Herred samt Sognene Rastrup, Sverborg, Rjæng og Lundbh i Hammer Herred;

7. (Mødested i Røstved): Røstved Rjøbstad og Landsogn. Herlufholm Sogn (tilligemed den Deel af samme, som ligger i Øster-Flakkebjerg Herred i Sorø Amt) og Sognene Fensmark, Aversø, Herlufsmagle, Tybjerg, Rislev, Skjelby, Glumsø, Bavelse, Ræsbh, Tyvelse, Sandbh og Brangstrup i Tybjerg Herred, samt Sognene Mogenstrup, Beilsø, Vester-Egesborg, Hammer, Torværd, Rønnebæk, Røstelsø og Ølstrup i Hammer Herred.

Derne Bogø og Farsø af Møenbo Herred høre til Stubbeltjebing Forligskreds (Maribo Amt 7).

Bornholms Amt.

1. (Mødested i Rønne): Rønne Rjøbstad og samtlige Sogne i Vester Herred;

2. (Mødested i Hasle): Hasle Rjøbstad og Sognene Rutsker og Klemensker i Nørre Herred;

3. (Mødested i Sandvig): Rjøbstederne Allinge og Sandvig samt Sognene Rø og Øster i Nørre Herred;

4. (Mødested i Svaneke): Svaneke Rjøbstad og samtlige Sogne i Øster Herred.

5. (Mødested i Nexø): Nexø Rjøbstad og Sognene Bobilsker og Povlsker i Sønder Herred;

6. (Mødested i Aakirkeby): Aakirkeby Rjøbstad og Sognene Aaker og Pedersker i Sønder Herred.

Ødense Amt.

Gamle Ødense Amt (Ødense Amtstue-distrikt).

1. (Mødested i Ødense): Ødense Rjøbstad, St. Knuds, Vor Frue og St. Hans Landsogne;

2. (Mødested i Ødense): Samtlige Sogne i Ødense, Aasum og Lunde Herreder, samt i Skam Herred med Undtagelse af Klinte og Grindløse Sogne; Sognene Munkebo, Agedrup, Marslev og Birkende i Bjerger Herred og Sognene Vigerslev og Sønderlø i Skodby Herred;

3. (Mødested i Kjerteminde): Kjerteminde Rjøbstad, og Sognene Bibb, Mestinge, Dalby, Stubberup, Drigstrup, Rjølstrup, Rynkeby og Rønninge i Bjerger Herred;

4. (Mødested i Bogense): Bogense Rjøbstad, Sognene Skodby,

Dre, Sandager, Guldbjerg, Gilby, Melby, Særsløv, Haarsløv og Bøffinge i Skovby Herred, samt Sognene Klinte og Grindløse i Slam Herred;

Gamle Åsøens Amt (Åsøens Amtstuedistrikt).

1. (Mødested i Åsøens): Åsøens Rådskab og Baag Herred med Undtagelse af Sandager, Tanderup og Kjerte Sogne samt Den Baags (Åsøens Landsogn).

2. (Mødested i Middelbørg): Middelbørg Rådskab og Landsogn, Sognene Ravslunde, Veilby, Åsperup, Rørsløv, Brønderup, Hjelsted, Hørndrup, Gilby, Rørre-Ålbø og Indsløv i Venbø Herred;

3. (Mødested paa Wedellsbørg): Sognene Hjelsted, Rørup, Bøsløv, Gumborg, Udby, Føns, Ørsløv og Husbø i Venbø Herred, og Sognene Sandager, Tanderup og Kjerte, samt Den Baags (Åsøens Landsogn) i Baag Herred.

Svendborg Amt.

1. (Mødested i Nybørg): Nybørg Rådskab og samtlige Sogne i Binding Herred;

2. (Mødested i Svendborg): Svendborg Rådskab og samtlige Sogne i Sunds og Gubme Herreder;

3. (Mødested i Faabørg): Faabørg Rådskab og samtlige Sogne i Sølling Herred;

4. (Mødested i Rudbørg): Rudbørg Rådskab og Langelands Rørre og Sønder Herreder.

Mariibo Amt.

1. (Mødested i Rasklov): Rasklov Rådskab, samtlige Sogne i Lollands Rørre Herred og Sønder Herred med Undtagelse af Stokkemarke Sogn;

2. (Mødested i Rødbø): Rødbø Rådskab og samtlige Sogne i Fuglse Herred med Undtagelse af Hillested og Østøfte Sogne samt Derne Fejs, Fæms og Ålsø;

3. (Mødested i Mariibo): Mariibo Rådskab og Landsogn samt Hønselø Sogn i Ruse Herred, Stokkemarke Sogn i Sønder Herred, og Sognene Hillested og Østøfte i Fuglse Herred;

4. (Mødested paa Fejs): Derne Fejs, Fæms og Ålsø;

5. (Mødested i Sørlø): Sørlø Rådskab og Land-

fogn, Sognene Loreby, Baabensted, Engestofte, Taars, Vigsnæs, Malbølle, Rødsted, Slemminge og Hjelbe i Musse Herred;

6. (Mødested i Nysted): Nysted Kjøbstad og Landsogn, samt Sognene Herridslev, Rjettinge, Breininge, Dølleffjelde, Musse, Øster-Uslev, Godsted og Vester-Uslev i Musse Herred;

7. (Mødested i Stubbekjøbing): Stubbekjøbing Kjøbstad, Sognene Maglebrænde, Lillebrænde, Torkildstrup, Gundslev, Nørre-Bebbh og Nørre-Uslev i Falsters Nørre-Herred, samt Sognene Aastrup, Hørbelev og Falkerslev i Falsters Sønder-Herred; endvidere er hertil, som foransøgt, henlagt Verne Vogn og Fars i Mønsbo Herred (Præstø Amt).

8. (Mødested i Nykjøbing): Nykjøbing Kjøbstad og Landsogn, Sognene Sydstofte, Ibestrup, Beggeløse, Skjelby, Gjedebbh, Sønder-Rirkeby, Sønder-Uslev, Karleby, Hørreby og Ørslev i Falsters Sønder-Herred, samt Sognene Baalse, Rippinge, Brarup, Stabager, Nørre-Rirkeby, Ønslev, Estildstrup og Tingsted i Falsters Nørre-Herred.

Hjørring Amt.

1. (Mødested i Hjørring): Hjørring Kjøbstad, samtlige Sogne i Vennebjerg Herred og Sognene Taars, Breilev, Hæstrup, Rasseby, Seilstrup, Børglum, Fureby, Veiby, Lyngby, Brensted og Braa i Børglum Herred;

2. (Mødested i Frederikshavn): Frederikshavn Kjøbstad og Landsogn, samt Sognene Elling, Tolne, Aasted, Skærum, Flade, Gjerum, Lendum, Raabjerg og Hirtsholmene i Horns Herred;

3. (Mødested i Sæby): Sæby Kjøbstad, og Sognene Volstrup, Hørby, Rarup, Understed, Albæk, Boer, Torslev og Skjæve i Dronninglund Herred;

4. (Mødested i Skagen): Skagen Kjøbstad og Landsogn;

5. (Mødested i Vester-Brønderslev Kro): Sognene Vester-Brønderslev, Øster-Brønderslev, Jerslev, Lise, Tolstrup, Stenum, Emb og Serridslev i Børglum Herred;

6. (Mødested i Mosbjerg Kro): Sognene Mosbjerg, Tversted, Vindslev og Hørmested i Horns Herred;

7. (Mødested i Hjallerup Kro i Dronninglund Sogn): Dronninglund Sogn (med Undtagelse af en Deel af Meelholt eller Udslytterne af Dronninglund Sogn, som høre til Rjær Herred i Aalborg Amt), og Sognene Hallund, Hellevad, Høllum og Drum i Dronninglund Herred, samt den Deel af Horsens Sogn, som hører til dette Herred;

8. (Mødested i Blokkhus i Hune Sogn): Samtlige Sogne i

Hvetbo Herred med Undtagelse af Aulsgaarden Tostegaard i Jetsmark Sogn; samt den Deel af Aaby Sogn, som hører til Hvetbo Herred;

9. (Mødested i Svenstrup Kro i Svenstrup Sogn): Samtlige Sogne i Øster-Han Herred;

10. (Mødested i Thinghuset paa Læssø): Den Læssø.

Gaarden Tostegaard i Jetsmark Sogn, Hvetbo Herred, hører til Nørre-Sundby Forligskreds (Aalborg Amt 2).

Thisted Amt.

1. (Mødested i Torup): samtlige Sogne i Vester-Han Herred;

2. (Mødested i Thisted): Thisted Rådskab, samtlige Sogne i Willerslev og Hundborg Herred, og Sognene Herring, Stagstrup, Thyum og Hørdum i Hassing Herred;

3. (Mødested paa Vestervig Thingsted): samtlige Sogne i Refs Herred med Undtagelse af Den Jægensø; og Sognene Snebsted, Sønderhaa, Hørsted, Hassing, Willerslev, Bisby, Vedsted, Grurup, Hvidbjerg, Drum og Lødbjerg i Hassing Herred;

4. (Mødested i Nylsøbing paa Mors): Nylsøbing Rådskab og samtlige Sogne i Mors Nørre og Sønder Herreder, samt Den Jægensø af Refs Herred.

Aalborg Amt.

1. (Mødested i Aalborg): Aalborg Rådskab, Budolphi og Frue Landsfogde, Sognene Freilev, Ellidshøj, Svenstrup, Aarestrup, Gravlev og Buderup i Hornum Herred, og samtlige Sogne i Flestum Herred;

2. (Mødested i Nørre-Sundby): Sognene Nørre-Sundby, Hjørup, Bådum, Bjergsted, Sulsted, Aistrup og Hammer i Rør Herred, samt de Dele af Aaby og Horsens Sogne, som høre til Rør Herred; endvidere hører hertil Gaarden Tostegaard i Jetsmark Sogn, Hvetbo Herred, i Hjørring Amt;

3. (Mødested i Hals): Sognene Vester-Hassing, Øster-Hassing, Ulsted og Hals i Rør Herred, og den Deel af Meelholt eller Udfløtterne af Dronninglund Sogn (i Dronninglund Herred i Hjørring Amt), som høre til Rør Herred;

4. (Mødested i Bælum): Sognene Sønder-Rongerslev, Nørre-Rongerslev, Røndrup, Bælum, Solbjerg, Skibsted, Lyngby, Gjerding og Blensstrup i Høllum Herred, og Sognene Als, Skelund og Bisborg i Hvidebø Herred;

5. (Mødested i Åstrup): Sognene Skjorping, Frær, Brøndum, Siem og Thorup i Høllum Herred, samt Bive, Dve, Åstrup, Røstrup og Stor-Ården Sogne i Hindsted Herred;

6. (Mødested i Høbro): Sognene Balsgaard, Kolb, Vebbestrup, Als, Hørby og Døstrup i Hindsted Herred, Sognene Tisted, Binderup, Durup, Rørbaek, Grønnderup og Stenild i Gislum Herred, og Sognene Brorstrup, Haverslev og Ravnkilde i Aars Herred; endvidere er til denne Kreds, der er forenet med Forligskreds 1 i Randers Amt, henlagt af Viborg Amt: Sognene Østerbølle, Hjelsø, Tøstrup, Simested, Hvam, Hvilsom, Tøstrup, Roum, Hørsom og Kleitrup i Rinds Herred;

7. (Mødested i Ribe): Ribe Kjøbstad, Sognene Vøglev, Nørholm, Sønderholm, Øster-Hornum, Bislev, Væggerby, Sønderup og Suldrup i Hornum Herred, Sognene Sebbø og Åstrup i Slet Herred og Sognene Blære, Eibrup, Skivum og Giver i Aars Herred;

8. (Mødested i Løgstør): Løgstør By, Sognene Løgsted, Kornum, Bjørnsholm, Malle, Vilsted, Windblæs, Næssborg, Sølling, Døtrup, Gundersted (tilligemed den Deel af dette Sogn, som hører til Aars Herred), Farstrup og Lunby i Slet Herred, samt Sognene Vester-Hornum, Hyllebjerger, Hølsborg og Åstrup i Aars Herred;

9. (Mødested i Farsø): Sognene Strandby, Farsø, Ullits, Høvlum, Vouns, Åstrup, Gislum og Vonsild i Gislum Herred, samt Sognene Aars og Haubro i Aars Herred; endvidere af Viborg Amt Sognene Vesterbølle og Gjældsted i Rinds Herred.

Viborg Amt.

1. (Mødested i Tøndering): Sognene Aasted, Durup, Tøndering, Roslev (tilligemed den Deel af dette Sogn, som ligger i Nørre Herred), Naurup, Vlle og Sæby samt Den Fuur af Harre Herred, og Sognene Selbe, Junget, Torup og Ryberg i Nørre Herred;

2. (Mødested i Skive): Skive Kjøbstad, samtlige Sogne i Hønborg og Rødding Herreder, Sognene Grinderslev, Grønning, Tise, Tøbjerg og Ryby i Nørre Herred, Sognene Hjerl og Harre i Harre Herred, Sognene Høislev, Dommerby, Lunds, Ørølevkloster, Drum, Røggerup, Bredsted, Fly og Vro i Hjends Herred; endvidere høre hertil Sognene Eftvad og Rønbjerg i Gindby Herred, Ringkjøbing Amt;

3. (Mødested i Viborg): Viborg Kjøbstad, samtlige Sogne i Nørhøng Herred, Sognene Taarup, Røls, Borris, Følbingbjerg, Gammelstrup, Daugbjerg, Mønsted, Smøllerup, Nesen og Frederiks i Hjends

Herred, Sognene Tjele, Binge, Drum, Bistum, Veirum, Borning og Kvorning i Sønderlyng Herred, Sognene Winkel, Rind, Bindum, Bjer-ring, Mammen, Hjerminde, Le og Hjorthede i Middelborg Herred, samt Sognene Bjerregrav, Laastrup, Skals, Ulbjerg og Lynderup i Rinds Herred;

4. (Mødested i Hørup): Sognene Sal og Gullev i Houlbjerg Herred og samtlige Sogne i Rysgaard Herred.

Sognene Vesterbølle og Gjedsted af Rinds Herred høre under Farsø Forligskreds (Aalborg Amt 9); Sognene Østerbølle, Bjelsø, Tjestrup, Simested, Hvam, Hvilsom, Tøstrup, Roum, Hersom og Kleit-rup af Rinds Herred under Hobro Forligskreds (Aalborg Amt 6, Randers Amt 1); Sognene Hammershøj, Nørbæk, Sønderbæk, Læsten, Bjerregrav, Alrum, Tanum og Hornbæk i Sønderlyng Herred, samt Sognene Vester-Velling, Skjern, Øster-Velling, Hjelstrup, Grensten, Rangaa, Torup og Binge af Middelborg Herred høre under Randers Forligskreds (Randers Amt 3); samtlige Sogne af Hids Herred høre under Silkeborg Forligskreds (Skanderborg Amt 4) og samtlige Sogne af Houlbjerg Herred med Undtagelse af Sal og Gullev til Hammel Forligskreds (Aarhus Amt 3, Skanderborg Amt 5).

Randers Amt.

1. (Mødested i Hobro): Hobro Rådskabs, Sognene Skjellerup, Sønder-Onsild, Nørre-Onsild, Hvorum og Snærum i Onsild Herred og Glenstrup Sogn i Nørre-Hald Herred; endvidere er hermed, som foranført, forenet Forligskreds 6 i Aalborg Amt, samt af Viborg Amt Sognene Østerbølle, Bjelsø, Tjestrup, Simested, Hvam, Hvilsom, Tøstrup, Roum, Hersom og Kleitrup i Rinds Herred;

2. (Mødested i Mariager): Mariager Rådskabs og Landsogn, Sognene Falslev, Hem, Sem og Enderstrup i Onsild Herred, Sognene Bindblæs, Dalbhøver, Udbynder, Rastbjerg og Rjærby i Gjerlev Herred, samt Vester-Tørslev Sogn i Nørre-Hald Herred;

3. (Mødested i Randers): Randers Rådskabs, samtlige Sogne i Støvring, Galten og Rougsø Herreder, i Nørre-Hald Herred med Undtagelse af Glenstrup og Vester-Tørslev Sogne, i Sønder-Hald Herred med Undtagelse af Hvilsager og Roed Sogne; Sognene Tøbbjerg og Meilby i Øster-Vibjerg Herred og Dalbhøver, Sødring, Raaby, Øster-Tørslev, Gjerlev og Ensløv i Gjerlev Herred; endvidere høre hertil af Viborg Amt: Sognene Hammershøj, Nørbæk, Sønderbæk, Læsten, Bjerregrav, Alrum, Tanum og Hornbæk, samt Sognene Vester-

Belling, Skjern, Øster-Belling, Hjelstrup, Grensteen, Langaa, Torup og Vinge af Middelborg Herred;

4. (Mødested i Grenaa): Grenaa Rådskabs, samtlige Landsogne i Nørre-Herred med Undtagelse af Den Anholt, og Sognene Halsø, Høed, Veilby, Homs, Lyngby og Albøge i Sønder Herred, samt Røed Sogn i Sønder-Halb Herred;

5. (Mødested i Ebeltoft): Ebeltoft Rådskabs og samtlige Landsogne i Mols Herred, Sognene Hyllested, Rosmus, Tirstrup, Fuglslev, Felballe, Rødager, Rolind og Ebbstrup i Sønder Herred;

6. (Mødested paa Anholt): Den Anholt af Nørre Herred;

7. (Mødested i Hornslet): Sognene Skarresø, Thorsager, Bregnet, Mørke, Hornslet og Skjoldstrup i Øster-Viborg Herred og Hvilsgager Sogn i Sønder-Halb Herred.

Sognene Hjortshøj og Egaa af Øster-Viborg Herred høre under Aarhus Forligskreds (Aarhus Amt 1).

Aarhus Amt.

1. (Mødested i Aarhus): Aarhus Rådskabs, samtlige Sogne i Hadsle, Vester-Viborg og Framlev Herreder, Sognene Sabro og Faarup i Sabro Herred, samtlige Sogne i Ring Herred, samt Hvilsted Sogn i Hads Herred; endvidere høre hertil af Randers Amt Sognene Hjortshøj og Egaa i Øster-Viborg Herred;

2. (Mødested i Odby): samtlige Sogne i Hads Herred med Undtagelse af Hvilsted Sogn;

3. (Mødested i Hammel i Gjern Herred, Skanderborg Amt): samtlige Sogne i Sabro Herred med Undtagelse af Sabro og Faarup Sogne; endvidere er hermed forenet Forligskreds 5 af Skanderborg Amt og af Viborg Amt samtlige Sogne i Houlbjerg Herred med Undtagelse af Sal og Gullev.

Skanderborg Amt.

1. (Mødested i Skanderborg): Skanderborg Rådskabs, samtlige Sogne i Hjelmslev Herred, Sognene Alling, Tilstrup, Dallerup og Raaabhy i Gjern Herred, samt Sognene Taaning og Hylke i Voer Herred;

2. (Mødested i Horsens): Horsens Rådskabs, samtlige Sogne i

Nim Herred*) og i Boer Herred med Undtagelse af Taaning og Hylle; endvidere er hermed forenet Forligskreds 6 af Veile Amt.

3. (Mødested i Brædstrup i Thyfing Sogn): samtlige Sogne i Thyfing Herred og i Bræds Herred med Undtagelse af Lem Sogn;

4. (Mødested i Silkeborg): Handelspladsen Silkeborg, Sognene Vinnaa, Gjern, Skandrup og Tvillum i Gjern Herred, samt Lem Sogn i Bræds Herred; endvidere høre hertil samtlige Sogne af Hids Herred i Viborg Amt;

5. (Mødested i Hammel): Sognene Hammel, Søby, Voldby, Skorup, Røgen og Sporup i Gjern Herred; endvidere er hermed, som foranført, forenet Forligskreds 3 i Aarhus Amt og af Viborg Amt samtlige Sogne af Houlbjerg Herred med Undtagelse af Sal og Gullev.

Veile Amt.

1. (Mødested i Veile): Veile Kjøbstad og Sognene Hornstrup, Øster-Snebe, Greis, Sindbjerg, Ulbum, Langskov, Vindelev og Hveisel i Nørvang Herred; Veile Landsogn og Sognene Bredsten, Skibet, Jellinge, Høver, Røllerup og Nørup i Thyrlø Herred; samtlige Sogne i Jerlev Herred med Undtagelse af Egtved Sogn; Sognene Engom, Daugaard og Hedensted i Hatting Herred, samt Binding og Skjærup i Holmans Herred;

2. (Mødested i Rølding): Rølding Kjøbstad og samtlige Landsogne i Brust Herred med Undtagelse af Vilstrup, Herslev og Smidstrup Sogne; og Egtved Sogn i Jerlev Herred; hermed er forenet Forligskreds 1 af Ribe Amt.

3. (Mødested i Fredericia): Fredericia Kjøbstad, samtlige Sogne i Elbo Herred, Sognene Vilslev, Herslev og Smidstrup i Brust Herred, samt Sognene Gaverøslund, Pjebsted og Gaarøslø i Holmans Herred;

4. (Mødested i Give): Sognene Give, Thyregod, Vester, Brande, Sønder-Ømme, Ringgive, Nykirke og Givstød i Nørvang Herred, samt Sognene Gadhjerg og Lindballe i Thyrlø Herred;

5. (Mødested i Bjerge): samtlige Sogne i Bjerge Herred med Undtagelse af Ut og Den Hjørns; Sognene Stenderup og Dalby i Hatting Herred;

*) Den Endeløve af Nim Herred, hvilken foreløbig hører under Horsens Forligskreds, vil efter Justitsministeriets Resolution i sin Tid, efter Amtets nærmere Bestemmelse af Tiden, danne en egen Forligskreds.

6. (Mødested i Horsens): Sognene Hatting, Thorsted, Thyrted, Løsning, Korning og Ølsted i Hatting Herred, og Ut Sogn samt Den Hjørns af Bjerge Herred; endvidere er hermed forenet Forligskreds 2 af Slesderborg Amt.

Ringkjøbing Amt.

1. (Mødested i Ringkjøbing). Ringkjøbing Rådskab, samtlige Landsogne i Hind Herred, Sognene Husby, Sønder-Nissum, Staby, Madum, Ulvborg og Raasted i Ulvborg Herred, samt Sognene Lem og Ølstrup i Bølling Herred;

2. (Mødested i Lemvig): Lemvig Rådskab og samtlige Sogne i Skodborg og Bandfuld Herreder;

3. (Mødested i Holstebro): Holstebro Rådskab, samtlige Landsogne i Hjerm Herred, og i Ginding Herred med Undtagelse af Bording, Østvad og Rønberg Sogne; Sognene Ibom, Nørre-Felbing, Binding og Bind i Ulvborg Herred, og Tvis i Hammerum Herred;

4. (Mødested paa Thinghuset i Herning): samtlige Sogne i Hammerum Herred med Undtagelse af Tvis Sogn; Bording Sogn i Ginding Herred og Timring Sogn i Ulvborg Herred;

5. (Mødested paa Thinghuset i Skjern): samtlige Sogne i Nørre-Horne Herred, og i Bølling Herred med Undtagelse af Lem og Ølstrup.

Sognene Østvad og Rønberg af Ginding Herred høre, som foransørt, under Skive Forligskreds i Viborg Amt.

Ribe Amt.

1. (Mødested i Rølding): samtlige Sogne i Andst Herred, og Bjerne Øddis-Brændrup og Bastrup (af det blandede Distrikt); endvidere er hermed, som foransørt, forenet Forligskreds 2 af Veile Amt;

2. (Mødested paa Thinghuset i Holsteb): samtlige Sogne i Malt Herred, Sognene Gjørding, Veirup og Aastrup i Gjørding Herred, samt Skodborg (Riberhuus Birk) Sogns danske Beboere;

3. (Mødested i Ribe): Ribe Rådskab med Riberhuus Birk, med Undtagelse af Skodborg Sogn, og Sognene Fernøb, Bilslev, Hunderup, Darum og Bramminge i Gjørding Herred;

4. (Mødested i Varde): Varde Rådskab og samtlige Sogne i Skabs Herred (deri indbefattet den mindre Deel af Varde Sogns Landcommune) med Undtagelse af Døse Sogn og Den Fens;

5. (Mødested i Varde): samtlige Landsfogne i Vester-Horne Herred (deri indbefattet den større Deel af Varde Sogns Landcommune), og samtlige Sogne i Øster-Horne Herred, samt Østse Sogn i Skabs Herred;

6. (Mødested i Heinsvig): samtlige Sogne i Slaus Herred;

7. (Mødested i Nordby): Den Fjans;

8. (Mødested i Bisby): Løve Herred, Møgelstønder og Ballum Birker;

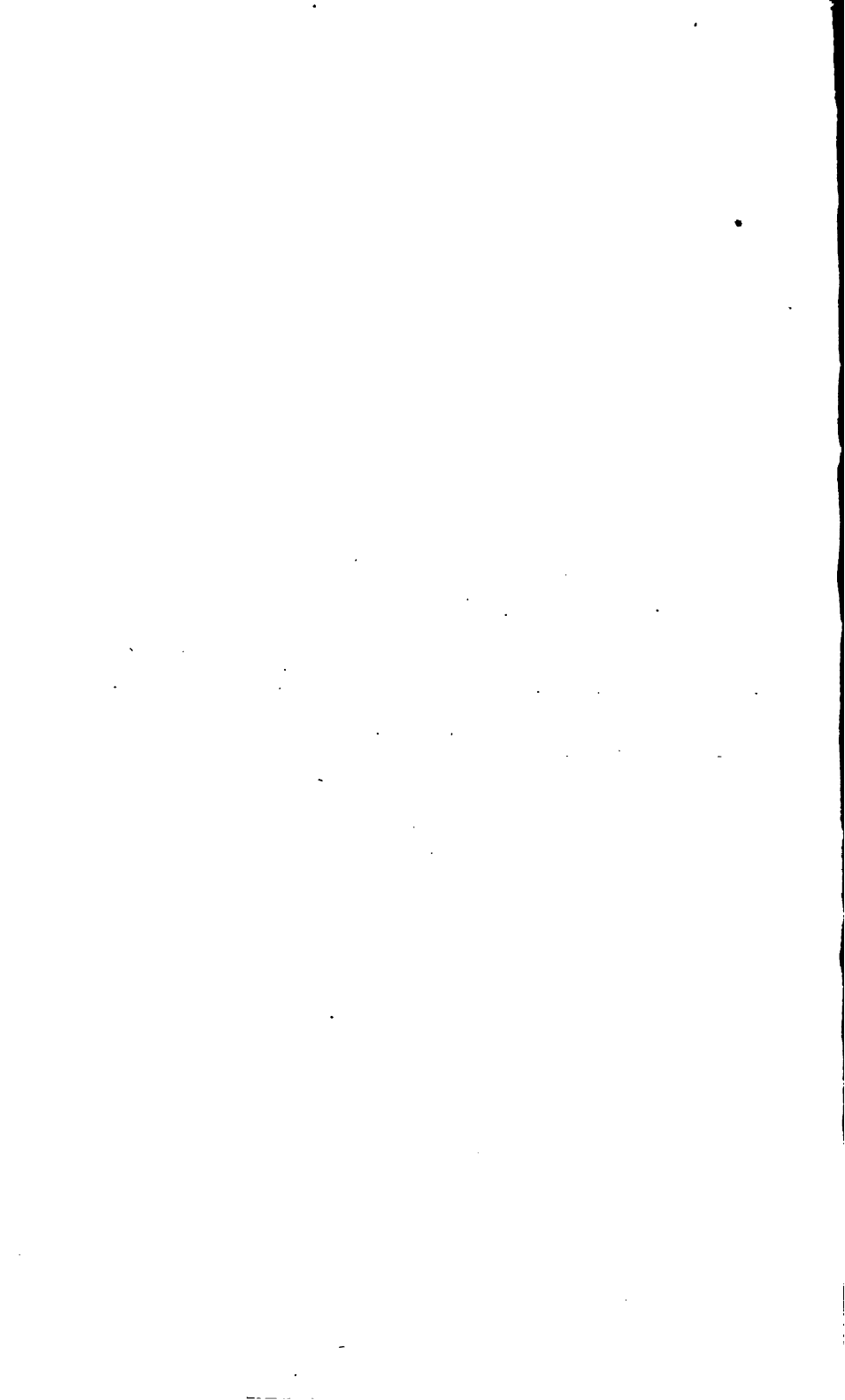
9. (Mødested paa Romø): Sønderland-Romø;

10. (Mødested i Nieblum): Vesterlandsfær Birk.

Dm

Bgningsformerne i Danmark

**med specielt Hensyn til de i de skildrende Bilage til Statistisk-topographisk
Beskrivelse af Kongeriget Danmark afbildede Bygninger.**

Der er endnu ikke nogen Forfatter, som har gjort Bygningskonstens Udvøvelse i Danmark til Gjenstand for et særligt Skrift. Havde dette været Tilfældet, skulde jeg med Hensyn til de i Bilagene afbildede Bygninger have kunnet henvise til dette eller i hvert Fald kunnet knytte nogle Bemærkninger til samme. Om enkelte Bygninger eller om enkelte Retninger i Bygningskonsten havees tilvisse høist værdifulde Monographier, men disse Arbejder, spredte i forskjellige Tidsskrifter, ville kun med Besvær være tilgængelige for Mængden af dem, der benytte nærværende Haandbog; og har Professor Brunius i Lund end skrevet det gamle danske Land Skaanes Konsthistorie, hvilken er af stor Betydning ogsaa for det nuværende Danmark, saa angaae hans specielle Beskrivelser dog alene skaanske Bygninger, og kunne derfor ikke være anvendelige for Danmarks Topographie. At lade udgaae Afbildninger i stort Antal af ældre og nyere Bygninger, saavel uden Paavisiſning, af Grundene til deres Valg som uden sammenfattende Oversigt med Hensyn til de Tidsaffnit og de Stilarter, hvortil de høre, vil man vistnok med mig finde at være stridende mod hvad jeg skulde de Mange, der have viist dette Skrift Interesse og Velvillie. For mit i de efterfølgende Blade indeholdte ringe Forsøg, paa at forene i en kortsatt Chronologisk Fremstilling Uddrag af Andres Meddelelser om Bygningerne i Danmark med de af mig selv samlede Notitser, troer jeg derfor i de angivne Forhold at kunne finde en Anbefaling til skaansom Bedømmelse. Min bundne Embedsstillings har ikke tilladt mig ved

Reiser i Udlandet at danne mig en selvstændig Mening om de Forbilleder i Bygningskonstens Anvendelse, der have været benyttede her i Landet. Jeg tør kun sige, at jeg altid med Opmærksomhed har søgt at gjøre mig bekendt med hvad vi havde her hjemme, og at jeg ikke har unbladt, saavidt min Tid tillod det, at søge Kundskab gjennem nogle af de vigtigste Skrifter, som angaae Udlandets Bygningsværker.

Kjøbenhavn, den 31te Mai 1860.

J. P. Crag.

I.

Aarhundreder vare forløbne, siden græst og romersk Kunst ydede sine Former til Syd-Europas Bygningsværker; barbariske Slarers ødelæggende Haand havde alt labet mange af disse synke i Gruus, og Tidens Tand nagede alt stærkt paa de tilbageblevne, medens man endnu her i Danmark boede i simple Træboliger, og medens saavel Gubernes Helligdomme som Høvdingernes Haller kun vare ringe Sammensøininger af Bjælker, sparsomt prydede med Snitværk*).

Da Christendommen først spredte sit Lys over Landet, bragte den vistnok med de indvandrede Geistlige Overleveringer med Hensyn til Bygningsmaaden af Datidens Steenkirker. Længe varede det imidlertid inden Begeistringen kunde bringe Landets Beboere til at fravige det lettere Materiale, som de vidtstrakte Skove i riig Maade tilhød, og i over to Aarhundreder vare de talrige Kirker, rundt om i Landet, opførte alene af dette, og det omtrent i Former, som endnu ere overleverede i enkelte ældgamle norske Kirkebygninger. Disse ligne vel i deres Hovedtræk Nabolandenes Kirker fra den første christelige Periode i Norden, men erindre derhos i deres Detailler ved Prydsels af Drager og underlige i hverandre slyngede Dyrefigurer om Runestenenes og vore ældste Døbefonters Zirkler**).

Det var henimod Slutningen af det 11te Aarhundrede, at Steenkirker først begyndte at opføres i Danmark***). Disse henhørte alle

*) Om de ældste Trækirker see „Den danske Kirkes Historie til Reformationen“ af Dr. L. R. Helveg, S. 255—57, jfr. Pontoppidans Annaler I. S. 87—90. At endogaa lettere Materiale end Træ, nemlig Rør og Grene, har været benyttet, seer man af Saguet om St. Thogers Kirke i Bøstervig (II. S. 137). Om de ældste Bygninger see „Danmarks Historie i Hedenold“ af N. M. Petersen. Andet Dplag, III. S. 328—334.

**) Om disse Kirker see J. E. Dahls „Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbaukunst aus den früheren Jahrhunderten in den inneren Landschaften Norwegens“ og de af Foreningen til norske Fortidsmindeværkers Bevarelse udgivne Tegninger.

***) „Den danske Kirkes Historie til Reformationen“ af Dr. Helveg, S. 183. I Rynstinga Saga siges udtrykkelig til Eend Skrifvets Roes, at han har opført 5 Steenkirker. „Nogle Bemærkninger om Roeskilde Domkirkes Alder og Stil“, af N. Sørensen, i Ny Kirkeh. Saml. II. S. 340—351. Om Sandsynligheden af, at nogle af raa Kampesten i Nørre-Jylland opførte Kirker ere fra det ellevte Aarhundrede, see „Luffteenskirkerne i Omegnen af Ribe“ af J. Helms. S. 55—56.

til en Stiilart i Bygningskonsten, der vedligeholdte sig her i Landet indtil Midten af det 13de Aarhundrede, i de affides Dele af dette, og forøvrigt undtagelsesviis i enkelte Bygninger vel endog noget længere *). Var denne Periode end ikke lang, saa var den i sin sidste og større Deel en af de lykkeligste for vort Fædreland, medens samtidigt dermed Catholicismen og det catholske Hierarchie hævede sig til sit højeste Standpunct. Det er derfor let forklarligt, at ikke alene de største og interessanteste, men ogsaa de fleste af vore Kirker skrive sig fra det i vor Historie bethydningsfulde Tidsaffnit, som hos os, efter de to daadrige Konger af Navnet Valdemar, gives Benævnelsen Valdemarernes Periode.

Betragte vi Kirkerne fra denne Tid og navnlig de i Bilagene afbildede, finder man, at den overalt fremtrædende Form er den runde *Bue* eller *Rundbuen*: denne har derfor ogsaa givet denne Stiil i Architecturen, hvis bethydningsfuldeste og fleste Bygninger her i Landet, som foranført, skriver sig fra Valdemarernes Tid, Navn af **Rundbuestiilen**, medens den efter sin Oprindelse ogsaa kaldes den *romanske Stiil* **).

I den første Tid af Truf og Forsølgelse maatte de nye christelige Menigheder holde deres Gudstjeneste paa skjulte Steder, og til denne Tid kunde der ikke være Tale om en egen Architectur; men da Christendommen i det fjerde Aarhundredes Begyndelse ved den romerske Keiser Constantin den Store havde erholdt Anerkjendelse som Statsreligion, maatte dermed nødvendigviis følge, at Opmærksomheden blev rettet, ikke alene paa strax at skaffe de fornødne Bygninger til den nu offentlige Gudsbetyrskelses Afholdelse, men ogsaa paa den Form, der vilde være at give de nye Bygninger, hvilke det stedse tiltagende Antal af Tilhængere til den af Staten anerkjendte Lære mere og mere fordrede. Der fandtes rundt om i de romerske Lande en Klasse af anseelige Bygninger, som tjente til Retsforhandlinger, til offentlige Anliggendes Afgjørelse, vel ogsaa til Rigs- og Salgs Afslutning m. m., og som med et græst Ord kaldtes *Vasiliker* ***). Disse afgave ikke alene den fornødne Plads for Gudstjenestens Afholdelse, men fandtes ogsaa i en modificeret Form at

*) See Helms S. 54, see og „Stånes Konsthistoria för Medeltiden“ af E. G. Brunius. S. 23—24., hvor det anføres, at Borre Capel i Staane endnu 1314 er opført i Rundbuestiil.

**) Tidligere var „byzantinsk Stiil“ den herskende Benævnelse, medens „romansk Stiil“ er af nyere Oprindelse, under hvilken sidste man da lader byzantinsk Stiil være en Underafdeling til Betegnelse af den specielle Retning, der uddanne sig i Byzanz og havde sin Oprindelse fra den gammel-romerske Ruppel-Bygningsmaade. See „Die architectonische Stilarten“ von A. Rosengarten. S. 186 ff., jfr. „Geschichte der Architectur“ von Dr. W. Lübke S. 184 ff.

***) Af βασιλική: Konge. Om Basilikaens ældste Form see „Geschichte der Architectur“ von Dr. W. Lübke, S. 173 ff.

indeholde passende Forbilleder for nye, til Christelig Religionsøvelse bestemte, Bygningers Opførelse*). En saadan Basilika bestod af en aflang retvinklet Bygning med en for den ene Smalside af samme beliggende halvkredsformig Nische, hvori Sæde for Dommeren eller Øvrighedspersonen; paa begge Sider Rækker af Colonner og ovenover disse som oftest Gallerier; Midtrummet i de større ubedækket. I de efter Basilikernes Form nhopførte Christne Kirker, der, for at vende de Bedendes Blikke mod den opgaende Sol, gaves en øst-vestlig Retning, tilbækkedes altid Midtrummet med Tag; fladt Loft af Bjælker lagdes sædvanligviis under Taget; Rummet mellem Søilerækkerne, ofte ogsaa mellem disse og Ydremurene, forandrede til lavere Sideskibe, og Søilerne selv forbandtes med halbrunde Buer; Halvkredsruningen (Apsis, concha, tribuna) bibeholdtes; umiddelbart foran samme anbragtes ofte, for at tilbeiebringe den betydningsfulde Korsform, et Tværstib; foran Apsis eller i samme stod Alterbordet, hyppig dækket af en af Søiler baaren Valbachin; bagved dette, i Apsis selv, fandtes Biskoppens ophøiede Sæde, Cathedra**), og til begge Sider af samme i en Halvkreds Sæder for den høiere Geistlighed; foran Alteret var Plads for den lavere Geistlighed, der dannede Choret, efter hvilket ogsaa selve Stebet fik Navn.

Da Christendommen fæstede Fod i Danmark, og endnu mere da de første Steenkirker fortrængte de ældre Trækirker, var for Kirkebygninger Basilikaens oprindelige Form i flere Henseender forandret. Søilerne, som deelte Kirken i 3 eller flere Skibe, maatte vige Pladsen for sværere Piller, enten firkantede eller forsynede med Halvsøiler; man forlængede det midterste Langstib paa den anden Side af Tværstibet, og denne forlængede Deel afgav Plads for Choret, medens man derved tillige opnaaede en større Udbannelse af Korsformen; under Choret, eller Langstibets paa den anden Side af Tværstibet forlængede Deel, som man til den Ende anlagde i en større Hvide fra Jorden (hvoraf Benævnelsen Hvidchoret), anbragtes ofte en mindre underjordist Kirke eller Kryptkirke***); den af fire paa Piller hvilende Gjordbuer omgivne Firkant i Korsets Midte, kom stundom til at udgjøre en Deel af Choret; Sideskibene fortsattes paa den østlige Side af Tværstibet omkring Choret og

*) Ligesom Basilikerne kaldtes efter *basileus* : Konge, saaledes kaldtes de nye gudelige Bygninger efter det græske Ord *κυριος*, : Herre eller Gud, *κυριακα*, deraf igjen Ordet Kirke.

**) Deraf Benævnelsen Cathedrakirke for de Kirker, hvor Biskopperne havde deres Sæde. Altertavle blev dengang endnu ikke anvendt.

***). Af det græske Ord *κρυπτος* : Skult. I Danmark findes kun een Kryptkirke, nemlig i Viborg (H. S. 287 med tilhørende Tegning.) I Staane findes Kryptkirker i Lund og Dalby.

bannebe den saakaldte Choromgang*); i denne og ved Enden af Sideskibene samt flere Steder anbragtes Altare; rigt ubarbejdede rundbuede Portaler bannebe Indgangene, og buesformede Gesimsfer prydede udvendig saavel Hovedskibet som Choret. Paa denne Tid havde man ogsaa enkeltviis begyndt at opføre Taarne ved Kirkens vestlige Ende**), ligesom man ogsaa enkelte Steder havde forladt det flade Loft og ladet Krydshvælvinger træde i sammes Steb***). Som eiendommelig dansk fremtræder i flere Kirkebygninger, navnlig sjællandske og slaanske, Capitælsformer med afslaarne Hjørner istedetfor de sædvanlige Terningsformer med afrundede Hjørner†).

En egen Klasse af rundbuede Kirker danne de saakaldte Rundkirker. Saavel i Grækenland som i Italien bleve ved Siden af aflange, firkanterede Templer og Gravsteder ogsaa opført runde og mangekantede. Rundformen blev senere ikke blot anvendt til Kirker, men fornemmelig til Døbe- og Gravcapeller. I denne Form findes kun 7 Kirker i Danmark, nemlig 4 paa Bornholm: Nyker (I. S. 532—33), Ny Karster (I. S. 534), Øster Karster (I. S. 543—44, 1 Pl.) Øster (I. S. 540), hvilke 4 alle synes tillige at være indrettede ikke alene til Gudstjeneste, men ogsaa til at afværge Angreb††), samt endvidere Bjær-

*) See Tegning og Plan af Roestilde Domkirke (I. S. 186.)

**) Ofte to Taarne eller et Dobbelttaarn; mellem eller under disse opstod en Slags Forhalle og ovenover denne igjen en særskilt Afdeling (Empore), hvori ansatte Personer havde Plads. Saaledes i Hjenneslevs Kirke (I. S. 323). See om de to Kirketaarne i Hjenneslevs Kirke i „Minde fra Baldemarenes Tid“ af J. J. A. Worsaae. Af Merløse Kirke med to Taarne findes Afbildning I. S. 224; Lirke Kirke, afbildet I. S. 846, synes at have erholdt sit Taarn samtidig med selve Kirkens Opbygning.

***) Krydshvælvingen maa man tænke sig opstaaet ved at tvende Tøndehvælvinger (halvbuede Hvælvinger) Hænge hverandre saaledes at fire Hvælvingstrekanter opstaae. Den hviler altsaa ikke, saaledes som Tøndehvælvingen, paa Sidemurene; men gaaer ved et kvadratisk omsluttet Rum ud fra Hjørnerne eller fra de til disse sig sluttende Piller. Buen mellem Pillerne kaldes Gjordbuen. De ældre Krydshvælvinger ere i Almindelighed uden Ribber, saaledes i Kryptkirken i Viborg. Det er kun faa Kirker her i Norden, hvor man kan bestemt paavise, at Hvælvingerne ere oprindelig indfatte; enkeltviis kan det oplyses, at Hvælvinger ere tilføiede allerede i Rundbueperioden, t. Ex. Uby Kirke (I. S. 261, Spl. S. 79); Esbern Snare har nemlig ikke, som Sagnet beretter, oprindelig bygget denne, men indsat sin hvælvede Kirke i en ældre Kirkebygning af raa Kampsteen. See „Om gamle Forandringer i nogle af vore Landsbykirker“ af N. Høyer i Dansk Maanedsskrift IV. 3. S. 170 ff. Gumlösa Kirke i Slaane, indviet 1191 af Erkebiskop Absalon, er oprindelig opført med Taarn og Hvælvinger. See „Slånes Konsthistoria för Medeltiden“ af E. G. Bruniüs. S. 204 ff.

†) See „Kongegravene i Ringsbø Kirke“ S. 15.

††) See „Konstantindkingar under en resa til Bornholm år 1857“ af E. G. Bruniüs, S. 209—11.

nebe Kirke (I. S. 324, 1 Pl.), Horne Kirke (I. S. 769) og Thorsager Kirke (II. S. 560, 2 Pl. *)

Af de ikke-architectoniske Prydelser for disse ældgamle, saavel af-lange som runde, Kirker maa nævnes: Kalkmalerierne, forestillende Scener af Bibelen og Billeder af hellige Mænd, bragte i Apsts, omkring Chorbuen, over Vinduerne, samt flere Steder paa Væggene, og i de enkelte Kirker, hvor Hvalvinger fandtes, vel ogsaa paa disse **); under-

*) Ved Selsø Kirke (I. S. 126) findes ogsaa Resten af en Rundbygning. Som bekendt har St. Michaels Kirke i Slesvig ogsaa endnu Dele af en saadan Bygning. Om Rundkirken i Schlammersdorf i Hertugdømmet Holsteen see „Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg“ II. 3. S. 375.

**) „Hovedgangens lange Sider indeholde ovenover Sæilerne een eller flere Rækker af bibelske Billeder; det var den Eids Fattigmands Bibel for den fromme, men utynde Troende. Han kunde ikke selv læse Skriften, men han hørte den forelæst og forklaret paa Lærskolen, han saa de samme Begivenheder og Personer tydeligt fremstillede i Malerierne, og disse bleve ham nu som en hellig Bog, hvor han selv kunde søge Veiledning og Trøst. Var der herved sørget for Belæring, saa maatte heller ikke det glemmes, som værdigen kunde forlynde Kirkens Føitid, thi Indtrykket af de gamle Templer var ingenslunde udslettet, og stærkt var Trangen til at den nye Lære skulde fremtræde med Seierherrens Glæde. Men Billedskøtten, saadan som de store Gudstiftelser af Marmor og Metal, havde ikke længer sit Sted i Helligdommen, den var nu engang fortrængt af Alteret og vilde have vakt Forargelse som en hedens Bederskyggelighed; Maleriet derimod, denne tilskyndende Virkelighed, som griber Blikket og dog ikke kan fattes med Haanden, det var Midlet, som maatte anvendes og som ogsaa blev anvendt netop der, hvor det kunde frembringe den meest slaaende Virkning. Muurfladen ovenover og paa Siderne af den store Bue, som man gik igennem til det Helligste, fik derfor Billeder med større Figurer og dybere Betydning, men fremfor Alt blev Tribunens Halvkuppel udsmykket paa det Prægtigste. Denne krumme Flade kunde sees heelt ned i Kirken, men den udfoldede sig bestandigt mere og mere, alt eftersom man nærmede sig til Alteret, og paa den saa man nu Kristus, Alherkeren, med Englene, de stavsørende Perolber, ved Siden, eller Kristus, Verdens Lærer, opstøiet midt imellem Apostlerne; og disse stille, alvorlige Skikkelser, Frelserens ofte i colossale Forhold, omgaves af den gyldne Grund som af en luende Glorie. Dersom disse Mosaiskbilleder i vore Dage endnu formaae at gjøre et dybt Indtryk, hvilken Virkning maa de da have uøvet paa Menigheden i hine Tider, da Diet var for løvt til at søle for en renere fuldendt Kunst.“ Disse interessante Linier ere udtagne af Prof. N. Høyens Afhandling om kirkelig Kunst i Kirkehistoriske Samlinger II. S. 56 fig. Det sees let, at Forfatteren her nærmest havde en endnu ældre Tid og Syd-Europas Kirker for Øie, men Meget vil dog passe paa vore kirkelige Forhold i det 12te og 13de Aarhundrede. Om Kalkmalerierne fra Rundbuetiden i Roeskilde Kirke see „Beretning om Restaurationsarbejderne i Roeskilde Domkirke“ af Kammeraad Steen Friis; om lignende Malerier i Skibby Kirke (I. S. 126) og i Hiennelevlille

tiden Glas malerier i Binduerne; Altersflabe med indsatte Figurer, i den ældste Tid vistnok ofte af Metal*); de endnu i stort Antal bevarede Steenbøbefonter med eiendommelige Figurer af Dyr og barokke Slyn-ninger, men ogsaa (saaledes som den ene af de paa det omstaaende Blad af- billedede) med rundbuede Jirater. Sphærme de Kysfestager og Kys- troner af Metal, glimrende Monstranser og gylde Kalke have vistnok ogsaa været almindelige i de større Kirker, ligesom de ogsaa af og til have fundet Plads i Landsbykirkerne.

De fleste Kirker fra denne Periode ere opførte af ubrændte**) Steen, enten raa, vistnok henhørende til de ældste, eller hugne. Almindelige Kampesteen var det sædvanligste Materiale, i Omegnen af Roskilde fore- kommer Ralkuf***) (Fragsteen, Fraabsteen, Vællesteen), paa Stevns findes Kridtsteen†), i Omegnen af Grenaa atter Kridtsteen††), i Ribeegnen rhin- landst Luf†††), flere Steder paa Jyllands Vestkyst Ahl, i Jpen enkeltvis

Kirke (I. S. 322) see: „Om gamle Forandringer i vore Landsbykirker“ af Prof. R. Høyer i Danst Maanedsskrift IV. 3. See og „Monuments schandinavi- ques du moyen âge“ af Mandelgren, hvori er meddeelt de gamle Bægma- lerier i Bjersjö Kirke i Skaane fra det 13de Aarhundredes første Halvdeel.“

*) Gamle Altertavler af Metal findes i Vist Kirke (II. S. 481), i Rishjerg Kirke (II. S. 600), i Sal Kirke (II. S. 737) og i Stadil Kirke (II. S. 796). I Museet for nordiske Oldsager findes ogsaa en Metalaltertavle fra den ned- lagte Tvenstrup Kirke.

**) Det maa dog ved denne Benævnelse bemærkes, at man, under en anden Møbsætning, ogsaa kalde de formede soltørrede Steen, der findes anvendte til de ældgamle Bygninger i Ninive og Babylon, ubrændte.

***) Af dette Materiale er saaledes ganste eller tildeels opført følgende Kirker: Eskiby (I. S. 126), Vor Frue (I. S. 174), St. Jørgens (I. S. 176), Son- nerup (I. S. 190), Svogerslev (I. S. 179) Hylinge (I. S. 191), tildeels Meerløse (I. S. 224).

†) Saaledes følgende Kirker: Bollerslev (I. S. 414), Hørsølge (I. S. 415), Søder (I. S. 416), Haarlev (I. S. 420), Høirup (I. S. 423), Magleby (I. S. 424), Høstung (I. S. 425), Strøby (I. S. 427), Pøllested (I. S. 428), Smerup (I. S. 429), Lyderslev (I. S. 429), Frøslø (I. S. 430), Lille- Hedinge (I. S. 431), Høynelev (I. S. 431), Spjellerup (I. S. 434), Thoret af Store-Hedinge Kirke (I. S. 407 ff.)

††) Enslø (II. S. 521), Karleby (II. S. 522), Bøldby (II. S. 523), Gjerrild (II. S. 524), Rødager (II. S. 550), Hammelsø (Epl. S. 130).

†††) Billum (II. S. 954), Sneum (II. S. 968), Tjæreborg, tildeels (II. S. 971), Darum (II. S. 982), Vilsø (II. S. 984), Hunderup (II. S. 984), Jernved (II. S. 985). Desuden syb for Kongeaaen i Hertugdømmet Slesvig: Reibby, Hvidding, Bester-Redsted, Jarup, Bodder, Roager, Høierup, Spandet, Sem, Ralslund, Hjortlund og Lintrup. See om disse Kirker: „Lustteenskirkerne i Om- egnen af Ribe“ af J. Helms, og „Gamle Kirkebygninger paa den sydske Halv“ i Ny Kirkeh. Saml. II. S. 299—322 af samme Forfatter, tvende archæologiske Af- handlinger, der ogsaa ere af stor Bigtighed med Hensyn til Bestemmelsen af vore

Segeberg Gips. Muurstenen blev kun anvendt for enkelte Kirker og i Nørre-Jylland maaſtee ſørſt i Slutningen af Rundbueſtilens Periode*). Til at beſtemme Forholdet mellem Muurſtenens og den ubrændte Steens Anvendelſe i de forſkjellige Dele af Landet gives her en Liſte over 1385 Landsbykirker for hvilke der foreligger Beretninger om deres Byggemateriale. Det maa bemærkes, at hvor der anføres blandet Materiale, har den ubrændte Steen viſtnok været det oprindelige.

	Muur- ſteen.	Rampe- ſteen.	Kridt- ſteen.	Kalktuffell. Nbinlandſk Tuf.	Muur- og Rampeſt.	Muur- og Kridtſt.	Talt.
Sjælland	124	26	14	6	150	18	338
Byens Stift.	39	25	"	"	95	"	159
Folland og Falſter	46	8	"	"	17	"	71
Nørre-Jylland.	89	480	7	10	231	"	817
							1385.

Idet der med Henſyn til de enkelte Kirker henviſes til Beſkrivelſerne, ſkal her til en Overſigt kun nævnes de af diſſe, der ere afbildede i Bilagene, og ſom ſaa vel efter den oprindelige Stil, hvori de ere byggede, ſom efter de endnu tilbageværende Bygningsformer afgjort maae henregnes til rundbuede Kirker fra den her omhandlede Periode: **Roeskilde Domkirke** (I. S. 136 ff., 4 Planer); **Uveſe Kirke** (I. S. 113, Spl. S. 60, 1 Plan); **Kallundborg Kirke**, (I. S. 215, 1 Plan, findes ogſaa afbildet i ſin tidligere Form med 5 Taarne, paa Planen over Byen efter Reſen); **Merløſe Kirke** (I. S. 224, 1 Plan); **Uby eller Udby Kirke** (I. S. 261, 2 Planer, Spl. S. 79); **Sorø Kirke** (I. S. 291 ff., 2 Planer, ſamt en Afbildning af Kirkens Ydre paa Sorø Byes Plan); **Ringſted Kirke** (I. S. 316, 2 Planer); **Bjærne Kirke** (I. S. 324—25, 1 Plan); **Borre Kirke** (I. S. 491,

ældſte Kirkes Alder. I ſidſtnevnte Afhandling meddeles, at der i Viborg Domkirke findes Kalktuf, ſamt at dette Byggemateriale ogſaa forekommer i flere Kirker omkring Viborg, hvilke dog ikke opgives, ſamt endvidere i Løsning Kirke (II. S. 874) og i Jellinge Kirke (II. S. 899). Vrridslev Kirke i Skanderborg Amt (II. S. 698) angives at være bygget af Graabſteen.

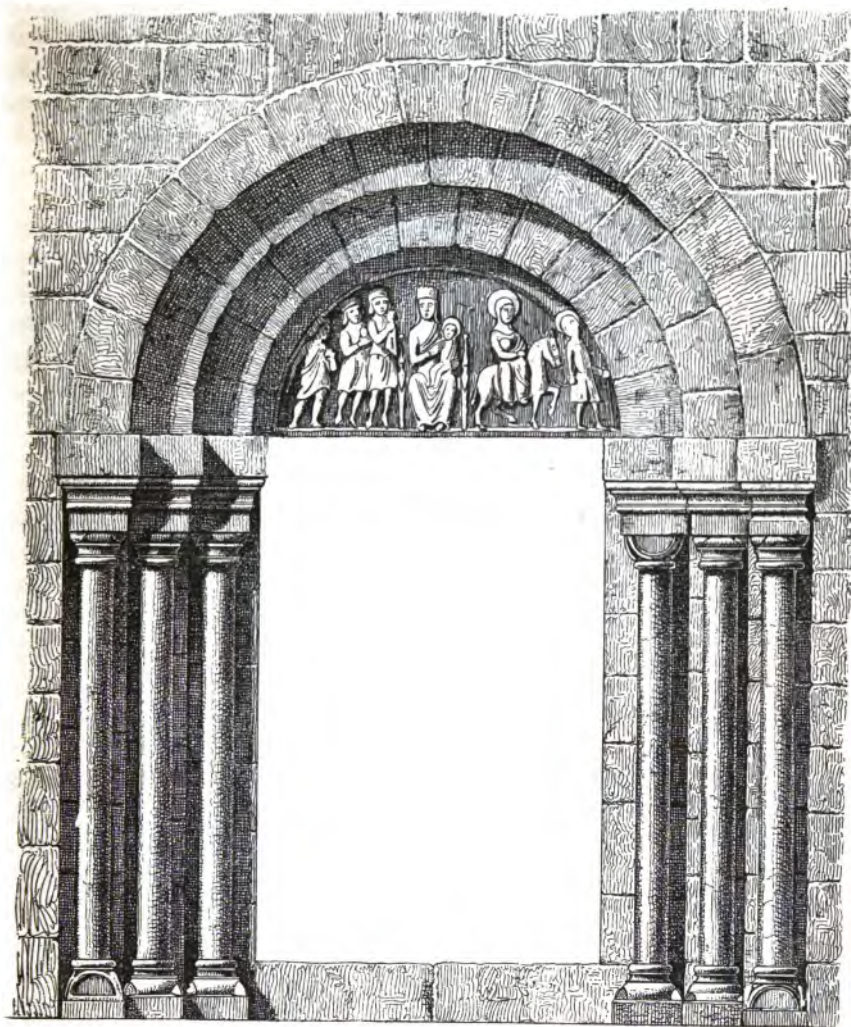
*) Prof. Pøysen foran citerede Afhandling om Roeskilde Domkirkes Alder og Stil er nu af megen Bigtighed med Henſyn til Spørgsmaalet om Tiden, da Muurſteen ſørſt er anvendt til Kirkebygninger. Pøysen antager ikke, at den under Svend Eſtridsen paabegyndte Kirke har været af Muurſteen, men formener iøvrigt, „at Sjælland med Henſyn til Anvendelſen af brændte Steen er gaaet i Spidsen for de danſke Lande, og ſkal der nævnes et beſteemt Udgangspunkt, da taler alt for, at det har været Abſalons Stiftelſe i Sorø, der har udsædet en betydelig Indflydelse.“

1 Plan, Spl. S. 149); **Ofter Lars Kirke** (I. S. 543—44, 1 Plan); **Lirked Kirke** (I. S. 846, 2 Planer); **Stubbeljøbing Kirke** (I. S. 877, Spl. S. 110, 1 Plan); **Vestervig Kirke** (II. S. 136—37, 2 Planer, Spl. S. 119); **Viborg Domkirke** (II. S. 287 ff., 4 Planer); **Næsdager Kirke** (II. S. 550, 2 Planer); **Thorsager Kirke** (II. S. 560, 2 Planer); **Staby Kirke** (II. S. 782, 1 Plan); **Nibe Domkirke** (II. S. 941 ff., 3 Planer).

Aarhus Domkirke (II. S. 585 ff. 2 Planer) har vel fra først af været opført i Rundbuestil, men er i Tivens Løb saaledes forandret, at det Vilde af Kirkens Ydre, som i Vilagene er medbeelt, giver Charakteren af en Spidsbuekirke; **St. Mikkel's Kirke** i Slagelse, der er afbildet paa Byens Plan, er vel efter Hvitfeldts Vidnesbyrd opført 1082 af Biskop Svend Norbagger og hører saaledes til Danmarks allerældste Steenkirker, men den har nu intet fremtrædende Mærke om en saa gammel Tid. Om Oprindelsen af Frelserens, tidligere **St. Jbs Kirke**, i Horsens, af hvis Ydre en Tegning findes paa Kortet over Horsens, habes ingen historisk Beretning, men den synes ved sin halbrunde Chorasslutning og ved Frisen paa Chormuren, ligesom og ved de i Beskrivelsen ommeldte Zirkater ved den nu tilmurede Indgang i Taarnet, at tilhøre det her nævnte Tidsaffnit for Kirkebygninger. **Storeheddinge Kirke** (I. S. 407 ff., 2 Pl.) er i sit Chorparti vistnok henhørende til de rundbuede Kirker; den ottekantede Bygning i Midten, der tidligere har ladet Kirken med Urette blive henvørt til Rundkirkerne, er derimod fra den tidlige Spidsbuetid.

Det var ikke alene saadanne større Kirker, som i Vilagene med særlig Udvalg ere afbildede, men man tør sige, at det var de allerfleste af de endnu den Dag idag eksisterende Landsbykirker, der bleve opførte i Valdemarernes Tid *); dog kun ganske enkeltviis, som alt foran bemærket, med Taarn og Hvælvinger. Den runde Chorasslutning, smaa, ofte tilmurede, runde Vinduer, anbragte høit oppe paa Murene, ligeledes ofte tilmurede, eller af Vaabenhuse og andre Tilbygninger dækkede Indgangsbøre med Sideløkker og runde Buer af Granit (see Afbildningen paa hofspiede Blad), Zirkater i buede Former omkring paa Skibets og Cho-

*) Man overtødes bedst om, hvor overveiende de rundbuede Landsbykirker ere i Antallet fremfor de spidsbuede, ved at lægge Mærke til de enkelte Grupper af Kirker, om hvis Bygningemaade der habes Beretninger. Seer man saaledes E. G. Brunius's Meddelelser om de bornholmste Kirker udenfor Rjodskæderne, erfarer man deraf, at alle disse Kirker paa een nær henhøre til Rundbuetiden. Landskabsmaler Kornerup har i Forbindelse med Prof. Worsaae undersøgt en Gruppe af Kirker paa Lolland; af endel i den Anledning optagne Tegninger samt af flere Tegninger, som findes i Dr. Burman-Beders interessante Samling, seer man, at de allerfleste Kirker i den østlige Deel af Lolland henhøre til de rund-

— 4 — 4 — 3 ft. —

Aulm Kirkes Portal.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

R

L

rets Mure, samt raat udbugne Dyre- og Menneſtefigurer omkring Dørene og paa Murene — vidne endnu ved de fleſte af diſe om deres Elde, medens deres Taarne og ſpidsbuede Hvalvinger, hvilke ofte overſkjære de gamle Vinduespladſer, bære Udtryk af en ſenere Periodes Retning i kirkelig Bygningskonſt.

Det er ene og alene Kirkebygninger, der ſom endnu beſtaaende Monumenter ere tilovers fra Valdemarernes Tid; af verdslige Bygninger eksistere kun Ruiner, og diſe tilhøre endogsaa ikke ubeluffende denne Tid, ſaaledes Ruinerne af **Søborg Slot** (I. S. 90, 1 Plan), **Borlingborg Slot** (I. S. 397, 1 Plan og en Afbildning paa Borlingborg Væſ Plan).

Hvorvidt Kjøbenhavn, Kallundborg og Slanborg Slottes Bygninger, afbildede førſtnævnte paa Planen over Kjøbenhavn fra det 17de Aarhundrede (I. S. 6) og de tvende ſiſtnævnte ſærſilte (I. S. 220, 2 Planer, II. S. 644 2 Planer), deelsviis kunne henføres til denne Periode, fra hvilken deres førſte Oprindelse forøvrigt er at regne, ſtaaer næppe nu til at afgjøre; dog tør man paa ingen Maade anſee det for ſandſynligt*).

Vil man benytte ſtriftlige Beretninger om hiin Tids Form og Materiale for ikke-kirkelige Bygninger i Danmark, da vil man, ſaavidt vides, i vore ældre Skrifter ikke finde nogen almindelig Fremſtilling herom. Hos Snorro findes en Beretning om Krigen mellem Magnus den Gode og Svend Eſtribſen, hvori det ved Aar 1043 udtrykkelig ommeldes, at Huſene i Thy vare af Teg med Tag af Bark. Det berettes, at Biſkop Svend Norbagger omtr. Aar 1081 lod opføre i Roekilde et Kloſter af Steen**); ligeledes berettes, at Biſkop Peder af Roekilde ved Aar 1124 lod paa ſine Gaarde opføre ſaavel Steen- ſom Træhuſe***). Da Biſkop

buede. Kaſter man et Blik paa Kortet over Eggen nord og ſyd for Kongeaaen, da bemærker man, hvor tæt ſluttet den af J. Pelms beſtrebne Gruppe af rundbuede Kirker er beliggende.

*) Som ikke afbildede Ruiner af Bygningsværker fra denne Tid, dog tildeels kun beſtaaende i Subſtructioner, kan nævnes: Dronningholm (I. S. 101), Badſtrup Taarn (I. S. 112), Eſtilds Kloſter (I. S. 125), Gamleborg (I. S. 536, ſfr. Spl. S. 96, hvor der findes et Grundrids af Borgen), Lilleborg (I. S. 536 med Tegning), Dragsmøur (II. S. 558.)

**) *Scriptores rerum danicarum*, I. S. 378, Suhms Danmarks Hiſtorie IV. S. 621.

***) *Scr. rer. dan.* I. S. 380, Suhms D. H. V. S. 257.

Otto af Bamberg Aar 1128 sendte Gesandter til Erkebiskop Absen af Lund, berette disse, at Stæder og Slotte i Danmark vare uden Mure og Taarne, Kirkerne og Almuens Huse vare lave og slet byggede*). Om trent paa denne Tid eller noget efter var det dog at Prinds Erik, siden kaldet Emund, omgav Lund med Mure og Volde**). At Valdemar den Første opførte Mure ved Dannevirke, derom vidner, foruden Sægs og Svend Aagesens Udsagn, den i hans Grav i Ringsted Kirke fundne Table, og naar det tillige af Datiden udtrykkelig fremhæves, at Muren blev opført af Muursteen (de lateribus coctis), da tyder dette paa, at dette Byggemateriale dengang endnu var meget sjældent. Svend Aagesen bemærker ogsaa udtrykkeligt om det Taarn, som Valdemar opførte paa Sprogø, at det var af brændte Steen. Naar det i Absalons Testamente udtales, at Erkebønnen skal gjøre vel mod Abo Muurmester (magister laterum) og mod Steenhuggeren af samme Navn, saa seer man deraf, hvilket Materiale Absalon sandsynligvis, i det mindste i sine senere Aar, har brugt til sine talrige Bygninger***). Det staaer vistnok heller ikke til at tvivle om, at ved Periodens Slutning har Danmark haft flere Borge og Klostre af Muursteen, hvormod Træbygninger endnu vare de sædvanlige saavel i Kjøbstæderne som i Landsbyerne. At en Kongsgaard imidlertid endnu i det 12te Aarhundrede kan have savnet al Steenbygning, derom høves et Vidnesbyrd i den af Hs. Majestæt Kongen i 1850 udgravede Borgplads ved Grønholt, der aldeles ikke viste Spor af Steensubstructioner, og dog var det fra denne Borg („Gronolt“ eller „Brunolt“), at Kong Knud den Sjette i Aarene 1194 og 1196 har udstedt Breve.

*) Udsendingen Sefrid meddeler (Suppl. D. S. V. S. 342): „Erkebiskopen var en god og jevn Mand, begjærlig efter at høre nyttige Ting, af anseelig Rundskab, meget andægtig, men i det Udvortes var han usleben, ligesom Slaverne, og saaledes vare alle Folk der i Landet, saa at de midt i den største Overflodighed og Rigdom syntes dog ved en vis Slags Paardbhed, som hang ved dem, at være uslebne og bondeagtige; Stæder og Slotte der vare uden Mure og Taarne og alene beskæftede med Træ og Grave; Kirkerne og Almuens Huse vare lave og slet byggede; Folkets Beskæftigelse bestod i Jagt, Fiskeri og Dvargavl, deri bestod al deres Rigdom, saasom der var kun liden Agerdyrkning. Deres Bord og Dragt var hverken overflodig eller smuk, og derfor syntes vi og, beretter Sefrid, endsskøndt vi ikkun vare middelmaadige, at være prægtige mod dem“.

**) Ser. rer. dan. I. S. 382, Suppl. D. S. V. S. 431.

***) Absalons paa en Landtunge i en Indsø i Slaane beliggende fæste Slot Sigurksdal (Sigoftha) bestod efter Bruntius, Slaanes Konsthistorie S. 375, af et Teglskeenshuus, der beskyttedes mod Landsiden af en Tværmur med Grav. Bagerst af Steen ved Sore Kloster og desuden 3 Steenhuse i anden Borggaard nævnes specielt hos Suhm i D. S. IX. S. 55. Arild Hvitfeldt be-

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

R

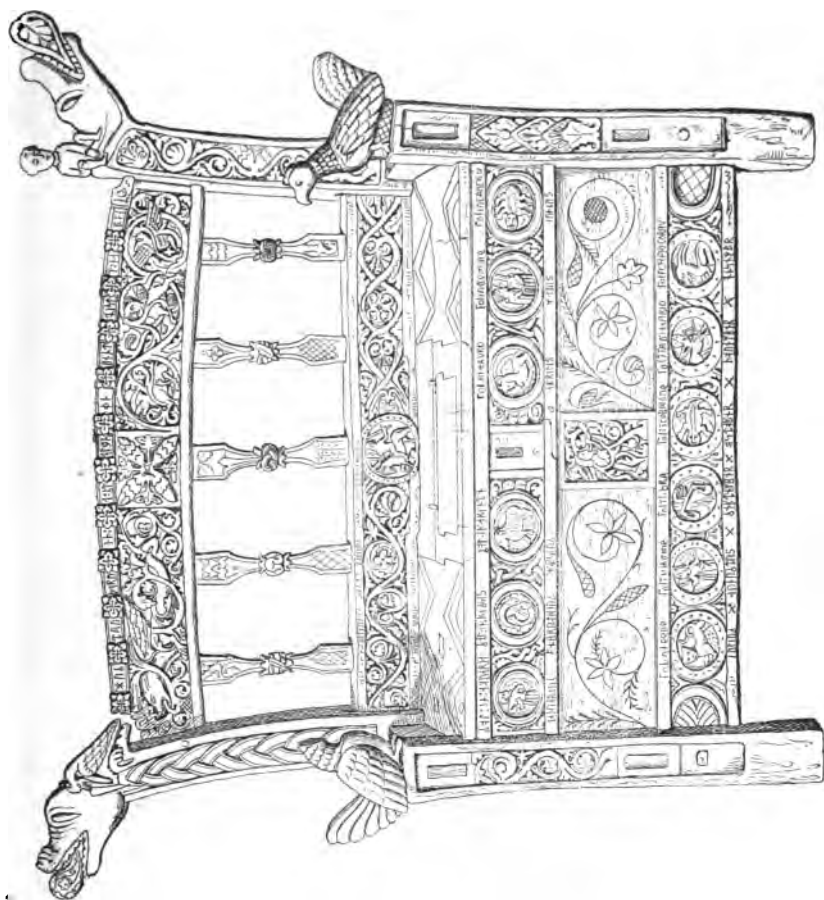
L

Døbefond i Kristrup Kirke.

Døbefond i Baarse Kirke.

Træstol fra Island.
(Fundes i oldnordisk Museum).

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

R

L

Borgene have næppe bestaaet af mere end en enkelt Bygning eller et enkelt Taarn af Rampesteen eller Muursteen (de Franstes donjon), de øvrige Bygninger af Træ; om det Hele er sædvanligviis Muur eller Plankeværk, og desuden næsten altid Grave.

Nærværende Skrifts indskrænkede Plan tillader ikke at dvæle ved Skilbringen af Bygningernes indre Dele eller af de enkelte Gjenstande i samme. Som Prøve paa den Konst og den Smag for Forjiringer, der i saa Henseende fremtræder i forskjellige Perioder og hyorigjennem den gjældende Bygningsstil ogsaa mere eller mindre kommer tilsyne, vil her blive meddeelt nogle enkelte Afbildninger. Fra Rundbueperioden saaledes paa foranstaaende tvende Plade: 2 Steendøbefonter og et Sæde med Træsnitsfigurer.

II.

Medens den runde Bue endnu herskede overalt i de skandinaviske Landes Kirker og øvrige Steenbygninger, havde allerede i nogen Tid en nyere Bygningsform gjort sig mere eller mindre gjældende i det øvrige kristelige Europa. Det var i det 12te Aarhundredes Midte at man i Frankrig, navnlig mellem Loire og Garonne, især i Auvergne, havde i Kirkebygningen anvendt den spidse Bue istedetfor den runde og det saavel for Portaler og Vinduer som for Hvælvinger. Snart udbredte denne Bygningsmaade sig saavel over Normandiet til England som over Rhinlandene til det øvrige Tyskland, fra disse Lande igjen over det hele kristelige Europa, dog saaledes at Epistøbuen steds vedblev i højere Grad at have sit Hjem hos de germaniske end hos de romaniske Folkstammer. (Spidsbuen*), der gav Navn til en heel Stilart i Archi-

retter i sin Krønike (Folcloubgaven S. 187) om Abfalons Efterfølger paa Erkebispesædet, Andreas Suneson, at det Steenhuus paa Jffus, „huor han hafte udvalgt sig it enlig Sæde“ og hvor han 1228 døde, findes endnu paa denne Dag. Af H. Gyltræus (Lagerbrings monumenta scan. S. 302) seer man, at dette Huus var af Muursteen (domus lateritia). Kjælderer af dette Huus, af Rampesteen, findes endnu og er afbildet hos Brunius.

*) Vil man forene tvende Piller eller Søiler med hinanden ved en Rundbue, saa bliver Midten af deres Afstand ogsaa Midtpunktet for den Halvkreds, man har at faae. Tager man derimod en større Radius og beskriver med samme fra en af Støtterne en Kreds, saa ville begge Linier skjære hinanden, inden de naae Hjørdebeelskredsen, og der vil danne sig en Bue, bestaaende af tvende Segmenter: denne kaldes en Epistbue.

tekturen, **Episbuestilen**, ogsaa kaldet den gothiske Stil*), og det navnlig i Mødsætning til den romaniske Stil, gjorde det muligt at gjøre Hvalvingerne høiere; man stræber bestandig at give Bygningen et lettere Udseende; mægtige Piller, der som oftest forenes som Bunder af smaa Stiler, fortsættes i Krydshvalvingernes Linier; Murens Masse forsvinder mere og mere; høie og brede Vinduer træde, og det i større Antal, istedetfor de smaa rundbuede; spidsopløbende Hvalvinger blive en væsentlig Deel af Bygningsformen**). Den ældre Anordning af Kirken vedbliver dog i sine Hovedpuncter at beholde sin Anvendelse, ei heller træde de spidse Vuer pludselig i ubeelt Brug; en Overgangsstil med mindre spidse Vuer, med væglende runde og spidse Former, findes overalt, ogsaa her i Danmark. Episbuestilen, der i Mellem-Europa fremtræder med en stor Righed af Forziringer, med colossale Taarnbygninger, som opløbe i rigt prydede Spiir, med ziirligt udstaarne Vinduer og talrige andre Udsmykninger, viser sig hos os kun i simplere Former og sammenligningsviis i ringere Forhold end Rundbuestilen. Ogsaa de rigt udarbejdede Gavlformer, der især i Tydskland fandt megen Anvendelse, saavel paa Kirker som paa Klostre og reent verdslige Bygninger***), manglede næsten ganske her i Danmark, sjelden kom man

*) En anseet dansk Forfatter kaldet denne Bygningsmaade den tydske Stil (en Benævnelse, han dog senere igjen synes at have frasat), og angiver dens Hovedopgave at være, saaledes at bedække Rum af en betydelig Udstrækning i alle Retninger, at det indvendigt blev saa frit og tilgængeligt som muligt for Lyset og udvendigt ikke røbe de Midlerne (Frederiksborg Slot af R. S. i Dansk Ugekrift I. S. 160-61). Jfr. St. Knuds Kirke betragtet som et Monument i Episbuestil af R. Høyen i Cantor Mummies Beskrivelse af St. Knuds Kirke.

**) I Episbuestilens Bygninger opløstes den strenge Muromslutning, som efter alle tidligere Stilarter i Bygningskonsten omgav det indre Rum. Istedetfor Mure ordnede sig et Antal enkeltstaaende Piller, der, kun tildeels forenede ved tynde Pylbinger, afgav Ramme for store Vinduer. Samme System anvendtes paa det indre Rums Overhvalving; ogsaa her lagdes tynde Rapper ind mellem kraftige Ribber. „I denne Stræben efter at opløse Masserne, at forandre Bygningens Genhed til en Mængde fri og selvstændige Enkeltheder, at fornægte Horizontalismen, denne Architecturens ufravigelige Grundbetingelse, og fortrænge samme ved en til Yderlighed drevne Verticalismus, ja, ligesom til Trods mod Naturlovene, ved en til den yderste Spids drevne Calcul at fremtrylle et som ved et Under opstigende Bygningsværk — i hele denne ubegrænsede Aandeliggjøreelse af Materien kommer Middelalderens naturfjendske Spiritualismus til architectonisk Fremtræden“ („Geschichte der Architectur“ von Dr. W. Lübke, S. 378). Man seer let, at disse Linier betegne et Standpunkt af Gothiken, hvortil vore Kirkebygninger ingenfinde have hævet sig.

***) See Gesenwein „Norddeutschlands Backsteinbau im Mittelalter.“ Skrifter, der er ledsaget af Tegninger, findes i den københavnske Industriforenings Bibliothek.

vitere end til Trappegable med Riser og blinde Bueer samt retlineede Udsnit*). De uslykkelige indre og ydre Krige, der samtidigt med Stridigheder mellem den verdslige og geistlige Magt efter Valdemar den Andens Død i over et Aarhundrede ødelagde Landet, samt en uheldig Handelspolitik, som derefter, medens Kalmarunionen vel gav Landet Anseelse udadtil, deels standse dets indre Udvikling, deels lod dets Rigdomme gaae over til Datidens mægtige Hansestæder, have væsentlig bidraget til at Bygningsværkerne fra Episkopbuestilens Periode i Danmark, som omtrentlig kan ansættes at naae fra Midten af det 13de til Midten af det 16de Aarhundrede, langt staae tilbage for hvad Nabolandene Tyskland og England i denne Henseende have at fremvise.

Ligesom de fleste af vore Landskyrker stulde Kumbueperioden deres første Oprindelse saaledes ere den overveiende Deel af vore Kjøbstadkirker fra Episkoptiden, navnlig stride sig flere af de nuværende Sognekirker fra dette Tidsafsnits Klostre, saasom: St. Marie Kirke i Helsingør (I. S. 67), tidligere Sortebrødreloftret; Holbæk Kirke (I. S. 210), ligeledes en Sortebrøderkirke; Slagelse Hospitalskirke (I. S. 300), sandsynligvis tidligere Helligaands Klosterkirke; Præstø Kirke (I. S. 394), tidligere St. Antonii Klosters Kirke; St. Knuds Kirke i Odense (I. S. 576 ff.), forhen Benedictineres; St. Hans Kirke i Odense (I. S. 563), forhen Johanniternes; Faaborg Kirke (I. S. 696), forhen Helligaands Klosterkirke; Mariibo Kirke (I. S. 795 ff.), tidligere henhørende til det Nonnekloster, der har givet Byen Navn; Nykjøbing Kirke paa Falsler (I. S. 872—73), tidligere Graabrødrenes; St. Marie Kirke i Søby (II. S. 15), forhen henhørende til Mariested Kloster, efter hvilket Byen en Tid lang bar Navn; St. Mortens Kirke i Randers (II. S. 408 ff.), tidligere forbundet med Helligaands Kloster; Mariager Kirke (II. S. 438—39), en Deel af Kirken til det Kloster, der grundlagde Byen; Vor Frue Kirke i Aarhus (II. S. 574), tidligere Sortebrødrenes; Klosterkirken i Horsens, tidligere Graabrødrenes (II. S. 632 ff.), der dog nu ikke benyttes som Sognekirke; St. Catharinæ Kirke i Ribe (II. S. 927), tidligere Sortebrødrenes. Disse Kirker henhøre alle til Landets betydeligste næst Domkirkerne og Klosterkirkerne i Sorø og Ringsted. Endvidere have efternævnte Kirker i Kongerigets Kjøbstæder efter historiske Vidnesskyrd og Bygningernes Form deres Oprin-

*) Biskop Oluf Mortensens Baabenhuss ved Roestilde Domkirke, hvoraf er meddeelt en Tegning (I. S. 139), viser en mere fremtrædende Gavlform med udadgaaende Forskringer. Man erindres om disse Former ved det i Aarene 1854—55 opførte Raadhuus i Helsingør (I. S. 71, 1 Pl.) og ved den 1861—62 opførte Kirke i Hobro (II. S. 438, Afbildning paa Byens Plan).

delse fra denne Periode: St. Olai Kirke i Helsingør (I. S. 67), Rjøge Kirke (I. S. 144), Vordingborg Kirke (I. S. 397), St. Peders Kirke i Næstved (I. S. 402—3), St. Mortens Kirke i Næstved (I. S. 403), Rønne Kirke (I. S. 519), Hasle Kirke (I. S. 522), Allinge Kirke (I. S. 524), Svaneke Kirke (I. S. 526), Nørø Kirke (I. S. 527), Hjerteminde Kirke (I. S. 579), Bogenfse Kirke (I. S. 581—82), Middel-fart Kirke (I. S. 584), Afsens Kirke (I. S. 587), Nyborg Kirke (I. S. 690), Nysted Kirke (I. S. 813), Rudolphi Kirke i Aalborg (II. S. 168—69), Thisted Kirke (II. S. 108), Nthjøbing Kirke paa Mors (II. S. 147). Foruden disse Rjøbstadkirker høre vistnok endnu flere mindre til Spidsbuestilens Tid, men der foreligge, saavidt bekjendt, ikke Meddelelser om samme, hvorpaa der kan støttes en Formodning i saa Henseende. De nyere Rjøbstæder have i Reglen spidsbuebe Kirker; i de ældre ere flere Steder mindre rundbuebe Bygninger under Byernes Tilvæxt blevne fortrængte af større spidsbuebe, der bedre kunde rumme de voksende Menigheder; ogsaa har man ved Catholicismens Ophør, hvor flere Kirker habdes, foretrukket at nedlægge de ældre og at bibeholde de yngre*).

Foruden de talrige Rjøbstadkirker fra Spidsbuetiden habes ogsaa fra samme endnu nogle Landsbykirker, der deels have henhørt til Datidens Klostre, deels ere opførte af Landets mægtige Adel og Geistlighed. De allerfleste Landsbykirker have dog, som oftere nævnt, deres Oprindelse fra en ældre Tid**) og have oprindelig været opført

*) Som Rjøbstadkirker fra Rundbueperioden ere alt foran nævnt: Roeskilde Domkirke, Kalundborg Kirke, Sorø Kirke, Ringsted Kirke, Stubbejøbing Kirke, Viborg Domkirke, Aarhus Domkirke, Grelfers Kirke i Horsens, Ribe Domkirke; hertil kan endnu ses Aakirkeby Kirke. Vi skulle være tilbøielige til at antage, at efternævnte Kirker ogsaa i deres oprindelige Del henhøre til denne Tid: Nthjøbing Kirke i Ddsøherred (I. S. 222), Skjelskør Kirke (I. S. 309—10), Vor Frue Kirke i Dbenfse (I. S. 568), St. Nicolai Kirke i Svendborg (I. S. 683), Vor Frue Kirke sammesteds (I. S. 683—84), Rudfjøbing Kirke (I. S. 775), Rastflov Kirke (I. S. 801), Sarkfjøbing Kirke (I. S. 807), Vor Frue Kirke i Aalborg (II. S. 169), tidligere Kirke for vor Frue Nonnekloster, Vejle Kirke (II. S. 826), Varde Kirke (II. S. 947). Alle disse sidstnævnte Kirker ligesom ogsaa, som foran bemærket, Storeheddinge, St. Mikels i Slagelse og Vor Grelfers i Horsens, have imidlertid senere modtaget saadanne Bygningsforandringer, navnlig ved Indlægning af spidsbuebe Hvælvinger og nye Vinduer, at de i deres Form kun i ringe Grad adskille sig fra de spidsbuebe Kirker.

**) Ogsaa udenfor Rjøbstæderne habes endnu foruden den foran nævnte Bektærvig Kirke endel Kirker, der have tilhørt Klostre. Disse Landklostre gaar næsten alle tilbage til Baldemarernes Tid, og deres Kirker maa derfor, naar ikke modsat Vidnesbyrd foreligger, i deres Oprindelse antages at høre til denne Tid, om de endog senere endnu mere end de simple Landsbykirker have

i en saadan Mængde, at der rundt om i Landet, men dog navnlig i Jylland, findes Spor af og Sagn om nedlagte Kirker*).

Medens man under denne, saa at sige, Overflod af Kirker, der fornemmelig gav sig tilkjennde, da indre Uroligheder og senere endnu mere den sorte Død bethydelig havde formindsket Folketallet, tog i Betænkning at opføre nye Kirker, udbviste man sin Gudsfrugt og Fromhed ved at forbedre, udvide og smykke de gamle. Man opførte Taarne**), man indlagde Hvalvinger, tilføiede Capeller og Baabenhuse, skjænkede nye Hælgenskilder og Alterstabe, samt lod Hvalvingerne overdrage med Kalkmalerier***). Det Hele blev ofte ligesom en ny Bygning, for hvilken den gamle kun afgav et ydre Dække.

Ligesom der foran er fremhævet de Kirker af Rundbuestilen, der ere afbildede i Bilagene, saaledes skulle ogsaa her nævnes de spidsbuede Kirkebygninger eller Dele af saadanne, som i disse ere gjen-
 givne: **Bispe Duf Mortensens Baabenhuse ved Roeskilde Domkirke**

modtaget Forandringer, navnlig ved spidsbuede Overhvalvinger. Til den nævnte Tids Klostre hørte saaledes: Dalum Kirke (I. S. 596), Brædtrolleborg Kirke (I. S. 753), oprindelig Holmekloster, Hælsed Kirke (I. S. 833) Børglum Kirke (II. S. 68), Breilø Kirke (II. S. 65), Dronninglund Kirke (II. 62), tidligere Kirke for Hundslund-Kloster, Mlands Kirke (II. S. 94), tidligere Kirke for Mloster, Sebbel Kirke (II. S. 248), Næsmild Kirke (II. S. 349), Grinderslev Kirke (II. S. 305), Mølevkloster Kirke (II. S. 326), Veierslev Kirke (II. S. 400), Glensrup Kirke (II. S. 470), Es-senbøl Kirke (II. S. 500), Tvilum Kirke (II. S. 663).

*) Det fortælles saaledes (II. S. 426), at Valdemar Atterdag lod opbygge et Slot i Randers af 11 nedbrudte Landsbykirker.

**) Det kunde være af nogen Interesse efter de foreliggende Beretninger at seer, i hvilket Forhold taarnløse Kirker forekomme i de forskjellige Egne af Landet. I Sjællands Stift ere af 319 Kirker 333 med Taarn, i Fyens Stift af 159: 151, i Volland-Falsters Stift af 71: 54, i Hjørring Amt af 69: 31, i Thisted A. af 83: 38, i Aalborg A. af 92: 74, i Viborg A. af 126: 104, i Randers A. af 111: 94, i Aarhus A. af 56: 43, i Skanderborg A. af 64: 42, i Ringkøbing A. af 103: 66, i Vejle A. af 65: 49, i Ribe A. af 67: 49. Man seer, at Thisted, Hjørring og Ringkøbing Amter have forholdsvis det største Antal taarnløse Kirker; i Thisted og Hjørring Amter er Antallet endog større end de taarnprydede Kirkers.

**) Den kirkelige Konst tog i de foran Reformationen nærmest liggende Aarhundreder en ny Retning. I de ældre Basklaer udtørkede Maserierne rundt omkring i Kirken, men især i Alterrundingen og om denne: Faderen herliggjort i Sønnen og denne thronende forklaret som sin Kirkes Lærer og Frelser; i Domkirkerne finder man, at Christi Førelse hører til de nærmeste, mest gribende Forestillinger. „Man kunde ikke være opfindsom nok i at afbilde de grufulde Pinsler, den mest hjertesjærende Vanære, eller i at stille den lidendes Sagtmodighed og Bøvlernes Raseri i det mest sjærende Lys, eller i at afbilde den Smerte, den Sorg og den Dødelighed og Erbhødsighed, hvormed det døde Legeme omgives. Korset, som Seirens Tegn, er forsvundet af Kon-

(I. S. 139, 1 Plan); **St. Knuds Kirke i Odense** (I. S. 576—78, 1 Plan forestillende Kirkens Indre, desuden Afbildning af dens Ydre paa Odense Vyplan); **Mariibo Kirke** (I. S. 795—97, 1 Plan forestillende Jernfruchtoret, samt et Prospect paa Mariibo Vyplan); **Mariager Kirke** (II. S. 438—39, 1 Plan); **Vor Frue Kirke i Aarhus** (II. S. 574, 2 Planer); **det Ydre af Aarhus Domkirke** (II. S. 585—90*), 2 Planer.)

Desforuden findes paa forskjellige Vyplaner Billeder af efternævnte Kirker og kirkelige Bygninger fra Episcopatiden, eller i ethvert Fald i deres væsentlige ydre Form fra denne Tid: **St. Laurentii Laarn paa Roskilde Vyplan** (I. S. 131), **St. Peders Kirke**, **St. Mikkel's Kirke** og **Hospitalskirken paa Slagelse Vyplan** (I. S. 299), **Vor Frue og St. Hans Kirke paa Odense Vyplan** (I. S. 562), **St. Nicolai og Vor Frue Kirke** samt den nedbrudte **Klosterkirke paa Svendborg Vyplan** (I. S. 682), **Nakstov Kirke paa Nakstov Vyplan** (I. S. 800), **Nysted Kirke paa Nysted Vyplan** (I. S. 813), **Nykjøbing Kirke paa Falster paa Nykjøbing Vyplan** (I. S. 872), **St. Rudolphi og Vor Frue Kirke paa Aalborg Vyplan** (II. S. 168), **St. Mortens Kirke paa Randers Vyplan** (II. S. 407), **Vor Frelsers og Klosterkirken paa Horsens Vyplan** (II. S. 631), **Kolbing Kirke paa Kolbing Vyplan** (II. S. 843), **St. Catharinæ Kirke paa Ribe Vyplan** (II. S. 926).

I Valdemarernes Tid var der opstaaet talrige Klostre i Danmark, af hvis Bygninger dog nu vel næppe synderligt mere end enkelte Kirker staae tilbage. Af de Klostre, som det heromhandlede Tidssrum lod fremstaae, have derimod ikke ubetydelige Levninger i Hospitaller og

sten, den Rorsfæstede derimod er, og det ikke blot for Måleren, men mærkeligt nok, ogsaa og fortrinsois for Billedhuggeren et særdeles yndet Emne. Vi see det i alle Størrelser, lille og giitligt i ædle Metaller eller Effenbeen, læmpetstort og forfærdeligt, udhugget i Træ, og Tidens og Dødens Mærker paa det Mægtigste angivne ved Farver. Piint mindre Crucifix see vi paa Alteret mellem Blomster og blanke Lysestager, dette større kunne vi finde paa det Sted, hvor det i den gotiske Kirke maa falde stærkest i Øinene, oppe over Skillerummet mellem Chor og Langhuus, og det danner altsaa her Sideskiftet til Frelseren som Alherker, thronende paa Mosaiskens Guldguld i Basilikaen." („Om kirkelig Kunst" ved Prof. N. Høyen i Kirkehistoriske Samlinger II. S. 60). Som foran anført, har man i Stibby Kirke Spor af begge Tidssrum's Bagmalerier; Tegninger af disse interessante Levninger af ældre Kunst, udførte ved Zeuthen, have i det historisk-topographiske Archiv i Prindsens Palais. Om Kalkmalerierne fra Episcopatiden i Roskilde Domkirke, see St. Friis's nu trykte Beretning om Restaurationsarbejderne i denne Kirke.

*) Det er alt tidligere bemærket, at Domkirkens Anlag begynder under Rundbuetiden; ligesom dog de spidsbuede Former i det Hele ere de overvejende i Kirken, saaledes gjælder dette fornemmelig om Kirkens Ydre.

Herrekaarbe samt enkeltvils ogsaa i anden Anvendelse. Til hvert Kloster hørte vistnok altid en egen Kirke. Ved Siden af denne laae de øvrige Klosterbygninger og dannede med Kirken i Regelen en Firkant. Omkring den indesluttede Gaard gik en ud imod samme aaben hvælvet Vegang, Omgangen eller Korsgangen. Sors Kloster, der fortæres af Luerne paa St. Servatii Dag Aar 1247, havde da ifølge Beretningen om Branden*): Kirken, Munkenes og Conversernes Soverum, den større og den mindre Gæstestue, Klosteromgangen, Sygehuset, Bagerstet, Brøggeriet, Klæbekammeret, Underkjælvermesterens Baaning, Dispens Capel Sacristiet, Kjælvermesterens Kammer, Haandværks- og Hæbuse, Bæverhuset, Hæstestalden, den kunstige Vandbygning, en Mølle med 4 Hjul og en Hæstemølle. I de senere Klostre fandtes særlig Velig for Abbeden, særskilte Celler for Munkene, i Almindelighed hvælvede, et anseeligt hvælvet Refectorium. Ved de større Klostre, navnlig hvor Bygningerne ikke kunde indskrænkes til en afluttet Firkant, var der draget en Muur udenom det hele Complex af Bygninger**). Næsten alle Klosterbygninger vare i tvende Stokværk foruden Kjælber, byggede af røde Muursteen i Munkeverband***); Trappegange prydede med Nischer bidroge til at give Bygningerne Anseelse, hvilken de dog fornemmelig modtog fra Kirken, der kobber- eller blåtækt, men dog i Reglen taarnløs, hævede sig høit over det øvrige Kloster.

Den bedst conserverede Klosterbygning i Danmark er den nuværende Hospitalsbygning i Helsingør, tidligere **Sortebrødrenes Kloster** (I. S. 68), som tilligemed den ældre Klosterkirke, nu St. Marie Kirke, danner en sluttet Firkant. Klostergangen, der er afbildet i 2 Tegninger (I. S. 68), er for den større Deel bevaret, kun ere Nabningerne ud mod Gaarden (nu Have) tilsmurede. Ligeledes er **Sortebrødrenes Klosterbygning i Aarhus** i flere Henseender vel bevaret, (i Særbeleshed det smukke hvælvede Refectorium); en Grundtegnning af denne tilligemed den helliggende Frue Kirke er meddeelt i II. S. 574. Stokkloster, nu **Herlufsholm**, indeholder ogsaa mange interessante Enkeltheder af det forrige Kloster, navnlig flere hvælvede Celler. — Prospectet af Herlufs-

*) Ser. rer. dan. IV. S. 535, Suhms Danmarks Hist. X. S. 82.

**) Ved Sors findes endnu Levninger af en saadan Muur; see og Tegningen efter Resen af Maribo Kloster paa Maribo Byplan.

***) Den saakaldte Munkeverband var en Maade at sammenføie Teglskeensmure paa, der gik gennem hele Catholicismens Tid og en kort Tid udover samme, omtrent til Frederik den Andens Tid. Ligesom den nuværende Maade at mure paaviser ulige Skifter: at Stenene i den ene Rad ligger paa langs (Løbere), i den anden paatvers (Bindere), saaledes havde den ældre Maade lige Skifter, i Reglen med 2 Stene paalangs og 1 paatvers (2 Løbere og 1 Binder).

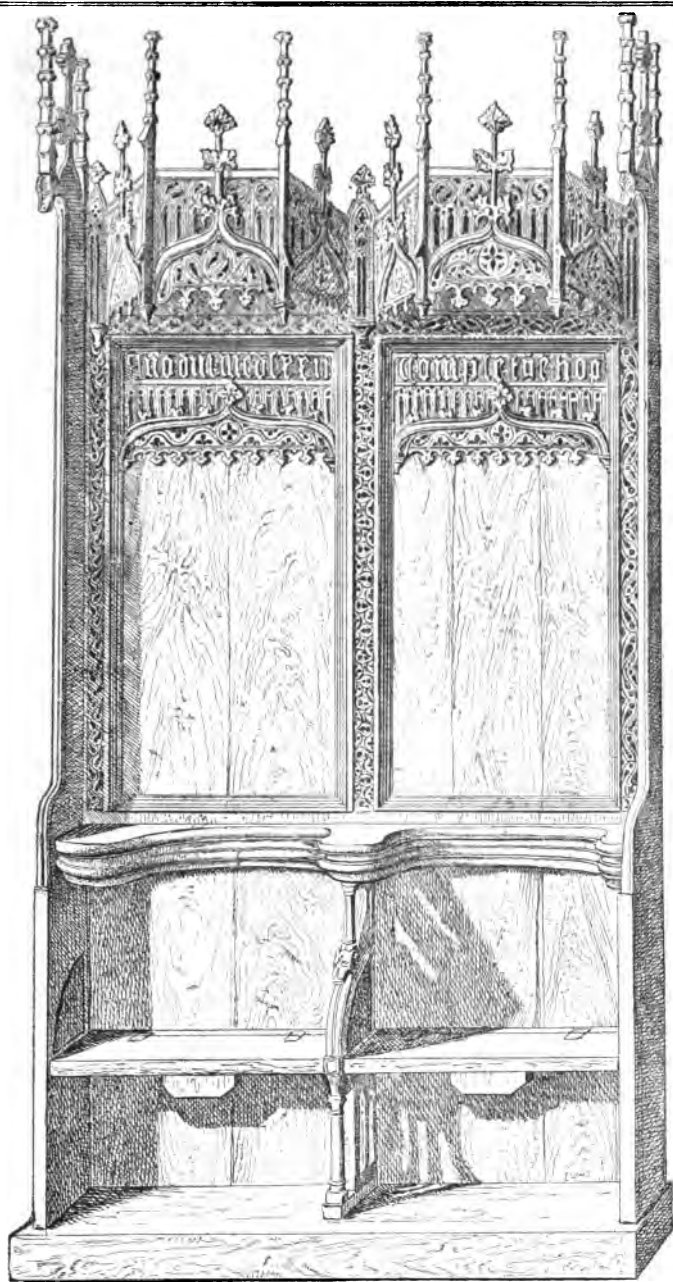
holm viser dog Bygningen i en i flere Henseender forandret Form (I. S. 361); ligeledes gjengive Skilbringerne af Brabetsløseborg, tidligere Holmekloster (I. S. 753), og af Dronninglund, tidligere Hundsland Kloster (II. S. 61), kun saare lidt af de gamle Klosterbygninger. Paa forskjellige Byplaner findes endvidere mindre Afbildninger af Klosterbygninger: **Sors Kloster** efter Resen paa Sors Byplan (I. S. 289), **Maribo Kloster** efter Resen paa Maribo Byplan (I. S. 795), samt endvidere **Helligaands Kloster** i Aalborg, nu Hospital (II. S. 168), **Frue Kloster** i Randers, (I. S. 407), **Sortebrødre-Kloster** i Ribe, nu Hospital (II. S. 926), hvilke ere afbildede paa Planerne over de nævnte tre Byer.

Paa hofstaaende Blad er givet en Afbildning af en Abbedstol fra Esrom Kloster. Hensigten hermed er eksempelvis at vise Datidens Anvendelse af Spidsbuen og den dermed forenede Verticalisme paa Forsiringer i Træsnit.

Antallet af Slotte og Borge var ved den forrige Periodes Udgang vistnok ikke stort, men deres Mængde voksede under den paafølgende urolige Tilstand indtil Dronning Margretes Tid i en saadan Grad, at de ulykkelige Bønder, der maatte afgive Arbejde til disse Anlæg, derved førtes end dybere ind i Elendighed, ja endogsaa bevægedes til Oprør*). Den fornemste Kongeborg var vistnok Vordingborg (I. S. 400, 1 Pl., afbildet paa Vordingborg Byplan). Gaasetaarnet og den Deel af Ringmuren, der ligger ud mod Søen, skriver sig fra Baldemar Atterdag, medens en Deel af den østlige Ringmuur, maa antages at skrive sig fra en fjernere Tid. Samtidig med at Vordingborg var de danske Kongers fornemste Borg, havde de mægtige Erkebisper af Lund et anseeligt og stærkt Fæste i det af Jacob Erlandsen opførte **Hammershuus**)** (I. S. 542, 2 Planer). Det mindre Slot **Gurre** eller **Gurrehuus** (I. S. 80, 1 Pl.), som Baldemar Atterdag opførte, havde, efter hvad man af Ruinerne kan slutte, et stort firkantet Midttaarn, hvilket igjen omgaves af Mure, der forbandt 4 mindre firkanter Hjørnetaarne. I Midten af den søndre Muur, ligesom og paa den nordre Muur, viser sig Spor af Port-

*) I Baldemar Atterdags Historie siger saaledes Arrild Hvittfeldt, S. 519: „De Jyder ogsaa seindes, at hand med Tyrannie regerede offuer de Sielandsfar, oc at mange af dennem under Steen oc Kalk oc saadan Byrde forsmactides, oc singe intet igjen, vilde heller ds end see saadan Forsmædelse paa deris Gold“.

**) Brunius anfører i sit nyeste forænciterede Skrift om Bornholm (S. 96 ff.) saa vægtige Grunde for at Opførelsen af Hammershuus maa henføres til Jacob Erlandsen, at man ikke tør drage saadant længere i Tvivl. Om Slotets Ruiner, saaledes som de fandtes i 1857, see Brunius S. 177—84.

Abbedsol fra Esrom Kloster.
(F findes i oldnordisk Museum).

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

taarne. Midttaarnet har vistnok været i flere Stokværk og tjent baade som Bolig og som det egentlige Fæste (donjon); udenom det Hele en Grav. Ogsaa paa **Kalls Borgplads** (II. S. 561, 1 Pl.) og paa **Søborg Borgplads** (I. S. 90, 1 Pl.) viser sig Spor af et saadant Hovedtaarn, der synes at være gennemgaaende for den tidligere Epidsbuetids Borge*).

Fra Begyndelsen af det 15de Aarhundrede antog Borgene, saavel Kongernes som den da mægtige Adels, enten i deres første Opførelse eller ved Ombygning, andre Former, og synes med Hensyn til disse Datidens Klostre ikke at have været uden Indflydelse**). Borgene fremstode enten som firfløiede Bygninger, der ved sin sluttede Beliggen-

*) „Stockholms, Kalmar oc Helsingborgs Slot, som undar Medeltiden räknades bland de starkaste i Norden, samt Visborg, hvarfrån Erik XIII oc Severin Norby flere År plundrade å Östersjön, och Gurrehus, hwarest Valdemar Atterdag 1375 slutade sin krigerska bana, hade till sin hufvudsakliga anordning mycken likhet med Hammarhus. I alla dessa fästningar höjde sig midt- eller hufvudtorn och deromkring lågo förråds och boningshus å borggårdar, hvilka omgäfvos af sträck- eller ringmurar med småtorn eller af mellanbyggnader, med sido- eller hörntorn, och derutånför utbreddes sig lägre förskansningar, som skyddades af torra eller våta grafvar.“ (Brunius S. 188.)

At Steentaarne endnu ikke har været sædvanlig paa Adels Gaarde, turde man maaskee slutte af den Klage, at de Adelige bemægtigede sig Kirke-taarnene, og benyttede samme til Casteller, for derfra at beseide og plyndre hinanden, hvilket gik saa vidt, at Aar 1342 Bispen af Aarhus, og kort efter Erkebyspen af Lund maatte sætte dem i Bånd, der gjorde sigt. Om Kirke-taarnenes Anvendelse som Forsvarsværker og det allerede i en tidligere Tid, derom har Prof. Brunius foruden i Staaens Kunsthistorie nu ogsaa vidtløftigere ytret sig i „Konstantendningar under en resa till Bornholm“ S. 126—33. Aar 1373 nævnes Slottet Åkersborg, som af Nicolaus Erikson overdroges Kongen, med Forskaden (Forsborgen), alle Bygninger, Huse (disse synes at have været brændte), Forskandsninger, kaldte Varfret, Planter, Broer over Grave, Søe kaldte Bæle, alt med Løfte om Istandsættelse inden et Aar (Suhms D. S. XIII. S. 713), og samme Aar forbinde Magnus Mattiison sig og Arvinger til Kongen at tilbagegive og igjen lade opbygge Gaarden Drum lige saa god og stærk og med Bygninger, Grave, Huse, Gårder og Forskandsninger kaldte Varfret, Planter (Smids. S. 714). Disse Istandsættelser efter Brand og Adelsæggelse, for Åkersborg inden et Aar og for Drum inden næste Pinte, tyde paa ingen Maade paa faste Bygninger; det turde vel ogsaa være at antage, at saadanne udtrøffelig vilde være nævnte.

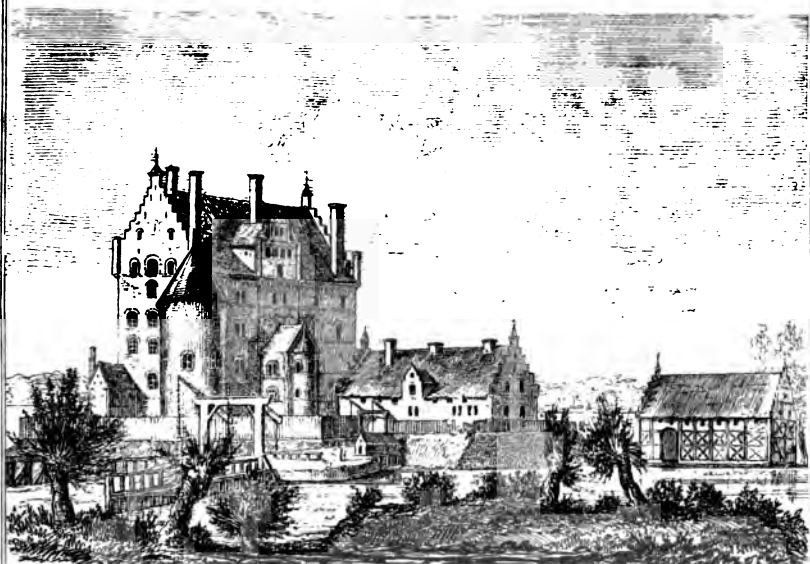
**) Munkene, som kom fra de rige engelske Klostre og senere fra de franske, vare vant til bekvemme og faste Boliger. „De opførte deres Klostre af god Grundmuur, stærke og varige. Og vistnok bleve da Munkeboliger siden Mønstre, ikke blot for Herregaarde, men ogsaa for kongelige Slotte.“ (Daugaard, Om de danske Klostre i Middelalderen, S. 101; jfr. Brunius, Staaens Kunsthistoria S. 301.)

hed gave en større Modstandskraft udadtil, eller som enkelte med stærke Mure forsynede Huse, de saakaldte „Faste Steenhuse“.

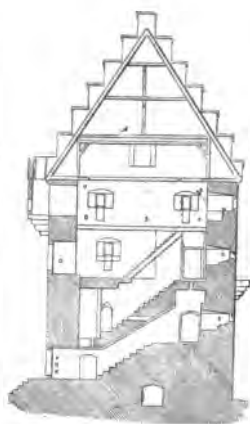
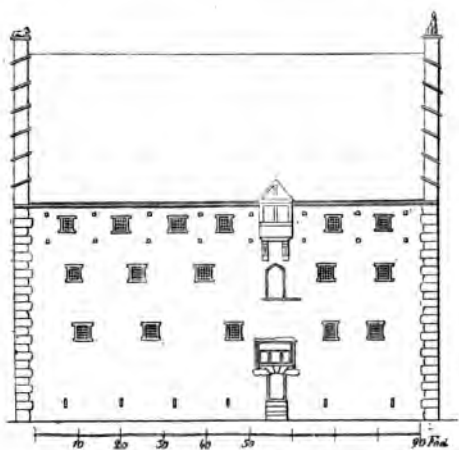
Herhen maa henføres følgende i Bilagene afbildede Kongeborge, som dog maa antages at have modtaget Ombygninger forinden de fremstode i de her givne Former: **Kallundborg** (I. S. 219, 2 Pl.), **Dragsholm** (I. S. 278—79, 1 Plan med 2 Afbildninger efter tvende Blade, der findes i Resens Atlas), **Alholm** (I. S. 867, 1 Pl.), **Skanderborg** (II. S. 647, 2 Pl.). Hvorledes de viborgske Bispestes Borg **Salb**, tidligere Ridder Niels Bugges (II. S. 351, 2 Pl.) af denne sidste oprindelig har været opført, derom er det vanskeligt efter den Resens Tegning at gøre sig noget rigtigt Begreb. En anden Borg, der ogsaa i Catholicismens sidste Tid var under Bispevælden, og som endnu blandt Andet har bevaret Levninger af hvælvede med Midterfjiler prydede Haller, er det af Biskop Peder Rodhegt ved Aar 1400 byggede **Gjorslev** (I. S. 425, 2 Pl.). Efter Resen er der endvidere givet 4 mindre Afbildninger af **Næstved** (I. S. 592, 1 Pl.), **Hugaard** (I. S. 645, 1 Pl.), **Hindsgaul** (I. 650, 1 Pl.) og **Hagenstov** (I. S. 678, 1 Pl.).

Foruden disse særstilt afbildede Borge findes paa Byplanerne Billeder af følgende: **Kjøbenhavns Slot** (hvoraf en Deel dog fra en senere Tid), før Frederik den Fjerdes Ombygning af samme, paa Plan 1 af Kjøbenhavn (I. S. 62, Spl. 43), **Antvorskov Slot** paa Planen af Slagelse (I. S. 329), Ruiner og Voldplads af **Orskil** paa Planen af Svendborg (I. S. 689), **Ålborghus** paa Planen af Ålborg (II. S. 169), **Dronningborg** paa Planen af Randers efter Resen (II. S. 429), **Stjernholm** paa Planen af Horsens efter Resen (II. S. 634), **Roldinghus**, vel oprindelig fra denne Periode, men dog senere for største Delen ombygget, paa Planen over Rolding (II. S. 843), **Riberhus** efter theatrum urbium paa Planen af Ribe (II. S. 937).

Ingen af de Adelsborge i Danmark, der i Bilagene til nærværende Skrift ere afbildede, gaae længere tilbage i Tiden end til det 16de Aarhundrede, ei heller have andesteds Afbildninger af saadanne Borge fra det nuværende Kongerige Danmark; derimod finder man Gjengivelser af tvende i det gamle danske Land Skaane beliggende ældre Fæster eller faste Steenhuse, hvoraf det ene endnu i dette Dieblis staaer usorandret og endnu længe vil kunne trodses Tidens fortærende Tand. **Lills** eller **Lillshus**, paa en Holm i Helgeaa, blev bygget ved Aar 1400 af Axel Thott, ødelagt 1469, igjen istandsat, forgjæves beleiret af de Svenske 1612, indtaget og afbrændt af disse 1658. Erik Dahlberg besøgte i sidstnævnte Aar dette Slot, hvilket han i sin Dagbog kalder Lills faste Steenhus, og har

Lillo.

Glimminge fæste Steenhuus.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

R

L

deraf taget en perspectivisk Tegning, som blev udgivet af S. Pufendorff*) og i formindstet Maalestok af T. de Hofman**). Disse Tegninger, jevnførte med de Grundvælde, som endnu findes af Lilløhuus, give et nogenlunde Begreb om denne Borg fra Grændsen mellem det 14de og 15de Aarhundrede: et fem Stokværk høit Steenhuus, prydet med Ramgavle og Buegesimsen samt forsynet med et rundt Hjørnetaarn, et mindre Steenhuus med Ramgavle i 2 Stokværk, om Bygningerne Pallisader og Grav med Vindebro. Medens Lillø forlængst er sunket i Gruus, staaer, som anført, den anden af de nævnte Fæster, Glimminge faste Steenhuus, endnu temmelig uforstyrret, skjøndt ikke benyttet til Beboelse. Aar 1489 grundlagdes Glimminge af Jens Holgersen Ulfstand paa en Halvø i en ved Opdæmning og Gravning dannet Sø; mod Landfiden bebyggede Ulfstand sin Borg ved dobbelte med Vindebroer forsynede Grave. Hele Bygningen danner kun een Masse i aflang Firkant, i hvorefter Længde 100 Fod, i Brede 40 Fod, i Høide 50 Fod. Dette har — bemærker Borgens Beskriver Professor Brunius***) — været en uden Tvivl ofte forekommende Hovedcharakter ved de ældre Herregaardes faste Steenhuse fra det 15de Aarhundrede og vel endnu tidligere indtil henved Midten af det 16de†). Af Lillø og Glimminge meddeles her Tegninger efter Pufendorf og Brunius.

Kort efter Reformationens Indførelse byggedes flere anseelige Borge, der vel afvige i flere Puncter fra Spidsbuens Former, ja end ikke alle have dennes takkede Gavl, medens deres Bygherrer heller ei endnu synes at have modtaget nogen Paavirkning af den udenfor Danmark dengang allerede herskende Renaissance; til disse høre Peder Dres Giselsfeld, opført 1547 (I. S. 388, 1 Pl.) og Johan Friis's Borreby, opført 1550††) (I. S. 356). Samtidig med disse er ogsaa den mærkelige Bispeborg Spøttrup

*) De rebus a Carolo Gustavo gestis, S. 378.

**) Danske Adelsmænds Historie I. S. 131.

***) See „Glimminge faste Steenhuus, i Christiansk Lehn i Slaane“, beskrevet af Professor E. G. Brunius (Med 3 arkitektoniske Tegninger). Hist. Tidsskr. V. S. 565—612.

†) Jfr. Bemmetostes Historie som Herregaard, Slot og Kloster af E. H. Brasch I. S. 40—41, hvor meddeles et Skiftebrev, dateret Mandagen næst efter St. Dionysii 1529, mellem Niels Brod til Estrup og Truid Ulfstand til Thorup angaaende Bemmetoste. Naar Prof. Dussen i „Nogle Bemærkninger om de danske Herregaarde“ i det Scandinaviske Literaturforsels Skrifter XXII. S. 171 har anført, at Herregaarden Skjoldemoses Bygning er fra Aar 1400, da er dette aldeles urigtigt, see S. 149.

††) Sædvanligviis nævnes 1556 som det Aar da Borreby er opført. 1550 synes dog at være rigtigere, see Indskriften paa Bygningen i Hofmans Danske Adelsm. I. S. 25.

(II. S. 315, 1 Pl.) med sine hvælvede Rum, sin Vægtergang samt dobbelte Volde og Grave. Riget il henimod Slutningen af det 16de Aarhundrede ja endnu senere opførtes derhos rundtomkring i Landet, uagtet at nyere Former samtidig gjorde sig gjældende, Herregaarde, der havde baade tallede Gavl og Rundbuefriser*). Da disse Herregaarde imidlertid paa en eller anden Maade erindre om nyere Indvirkninger, saasom ved Taarne med gennembrudte Spiir, vilke de blive omtalt i det næste Afsnit.

Gaaer man over til at betragte de øvrige Bygninger i Landet, da indeholder Pontoppidans Origines hafnienses S. 71 følgende Skildring af Kjøbenhavns Tilstand, forinden den af Christoffer af Bavern blev hævet til Residensstad: „Husene vare gemeenlig smaa og af Bindings-Værk, til en Deel med flinte Leer-Vægge, men et grundmuret Huus gaaſte rart at finde, saa vare og Tagene for den største Deel af Straa.“ „Mange Gader“, tilføier han, „bestode mere i Plant-
verker og Torngjærder end i Huse, og midt i Qvartererne vare store Raal-Gaarde og Frugt-Haver“. Det turde dog maaskee være sandsynligere, at Kjøbstadhusene endnu til den Tid fornemmelig vare af Træ alene. I Erik af Pommerns Privilegier for Helsingør indeholdes nemlig en Opmuntring for Nybygggerne til at bygge af Steen, idet der for Steenhuse gives 20 Aars Skattefrihed, medens der for Træhuse kun gives 10 Aars**); at opføre Huse af Træ var altsaa dengang endnu ikke ualmindeligt. Om trent 100 Aar senere seer man derimod af et Brev (Origines S. 125) fra Kjøbenhavns Magistrat til Hr. Anders Wille, at Kongen 1520 har befaleet, at de som eie Gaarde og Huse ud til Gaden, der ere klædte med Leer, skulle lade nedtage Leer-Vægge og Leer-Gavl og mure dem op igjen med Muursteen mellem Stolper (Bindingsværk). Aar 1524 bestemmes i et Document, at endeel Borgere i Kjøbenhavn, der havde nogle af Træ Kirkes Jorder, skulle beholde disse, „dog at de skulle bygge og forbedre fornævnte Gaarde og Jorder med et Steenhuus ud ad Gaden eet Loft høi, eller hvo det ikke formaaer, med et andet Huus, byggt mellem Stolper og udi Gaarden med god Kjøbstadsbygning med Steentag.“

*) Denne Anvendelse af rundbuede Zitater paa Bygninger var heel almindelig i Slutningen af Perioden. Brunius seer heri en Htring af en Overgangsstil, samt gjør opmærksom paa, at det i Reglen er meget tryffede Buer, der paa denne Tid anvendes. See Skaanes Kunsthistorie S. 26.

**) Naar Hovedgaden i Helsingør hedder Steengaden, da minder det vistnok om de Steenhuse, som der i sin Tid bleve opførte.

Klosteret i Odense paa Odense Byplan, Kong Hans's Gaard og Steenhuset med Gavlsfacade paa Aalborg Byplan, Bispegaarden og Raadhuset paa Ribe Byplan ere Rjbstadsbygninger fra den heromhandlede Periode.

Under den stedske mægtigere Abels Trøst paa Bønderne, hvis Tilstand end yderligere forværredes ved mislykkede Oprør, er vistnok disses Boliger i dette Tidsrum snarere blevne flettere end bedre, idet Veer og thndt Sparreværk fra de nu alt aftagende og i hvert Fald for Bønderne mindre tilgængelige Skove næppe kunde give Erstatning for den ældre Tids tykke Bjælker. *)

III.

Spidsbuestilen eller Gothiken havde sit Hovedsæde i Mellem-Europa og England. I Italien gjorde den sig mindre gjældende. Man havde her stadig Antiken for Øie og vendte alt tidlig tilbage til denne**). Det er derfor ogsaa at man maa henseere til dette Land Oprindelsen af den Stiilart i Bygningskonsten, der har taget Navn efter Gjenføbelsen af ældre Kunst og saaledes almindelig er bekjendt som **Renaissancen**. De antike Ornamente bleve bragte i Forbindelse med Gothikens Hovedformer***), dog paa forskjellig

*) Cornelius Pamsfort giver følgende mørke Skildring af Bondens Tilstand i det 16de Aarhundrede: „Den ringeste Stand i Danmark indbefatter dem, som boe paa Landet i Byer og Torper og med Hustru og Børn have Bolig tilfælleds med Kvæget; Bytter med Leervægge og Straataag ere deres Bolig; Grovbrød, Mælk, Flæsk, Byggbrød og Raal deres Føde; Valle og Al af Havremalt deres Drik, og en Kofte af Barmel eller Lærred, to (Træ-) Stole og en luslidt Hue eller Hætte deres Dragt. Derefter slibres Foveriet og Straffene derved. (Scr. rer. dan. III. S. 286.)

**) Man nævner Florentineren Filippo Brunelleschi (1377—1444) som den, der først gjenoptog romerske Former. Af hans Bygningsværker nævnes især Kuppelen over Domen i Florens og Palazzo Pitti sammefæds. Dette skiste blev af Indflydelse paa den tidligere Renaissances Stiil for Slots- og Paladsbygninger (Florentinsk Stiil), og af denne Stiils maassive Former med Bosjager findes maaskee Spor i et Parti af Kronborgs indre Slotsgaard.

***) Denne Bibeholdelse af Hovedformerne har endog ladet den tidligere Renaissances Bygninger i Danmark sædvanligviis i Tale og Skrift beholde Navnet af gothiske Bygninger.

I Beskrivelsen af Frederiksborg i „Danst Ugeskrift“ af N. S. fremhæves det gjentagende, hvor lidt af de gamle Former der fra først af blev fortrængt af den nye Stiil. „Decorationen var ny, Constructionen blev den gamle, og Korshvalvinger, Piller, Taarne, Bindeltrapper, Spidsgaave o. s. v. vedbleve endnu i mere end et Aarhundrede at være Indlingsgjenskaade for Architecterne. I den antike Bygning vare Forbringerne saadanne, at selve Construc-

Maade i de forskellige Lande, og der opstod Underarter af Renaisancen med Navn efter de Lande, hvor de havde uddannet sig. Sin fremtrædende Charakter modtog Renaisancen i Danmark paa den Tid, som en nyere Historiker med Rette kalder Abelsvældens Periode: et Tidsaffnit, da den danske, ved Catholicismens Fald berigede og i politisk Magt styrkede Adel under tvende Konger, der selv vare Landets første Adelsmænd, fremtraadte med ikke ringe Dygtighed og med en Dannelsse, der i Regelen var erhvervet ved Studier og Reiser i Udlandet. Over det ganske Land blev da bygget, ikke som i de to første Valdemarers Dage paa Kirker og Klostre, men paa verdslige Pragtbygninger*). Den af Johan Friis 1538 opførte Hesselagergaard (I. S. 723, 1 Pl.) bærer de første Spor af den nye Stiils Indflydelse; ogsaa det nærliggende af Frants Brokkenhuus 1554 byggede EgeTor (I. S. 738, 1 Pl.) viser i sine dobbelte Gavle Former af nyere Indvirkning. Frederik den Anden byggede selv kort efter det ældre Frederiksborg**) samt den nærliggende, nu smukt restaurerede Badstue (afbildet paa Planen over Hillersøb), sidstnævnte med Trappegavle, men i Spirens gennembrudte Form og paa andre Maader erindrende om

tionens Hovedled (Colonner, Bjælkeværk o. s. v.) i dens Grundformer indeholdt Motiver, der paa en langt simplere Maade lode sig uddanne til skønne architectoniske Lemmer end det kunde være Tilfældet med de samme Partier i den tydske Bygning (Støttepiller, bærende Piller, Svælvingsflader), der trængte til en ganske anden Mangfoldighed af Ornamentter. Da nu altsaa den gamle Constructionsmaade vedblev, saa fulgte deraf, at den nye Stil blot blev betragtet som en rig prægtig Klædning, der maatte tilføjeres saa godt som muligt for at passe til et Legeme af en ganske anden Form end det, som den var vant til at beklæde." „Som en Følge heraf brugtes kun Soiler af smaa Dimensioner; thi de skulde, som oftest, enten blot tjene til at give Pillen eller Muren et rigere Udseende, eller opstillede over hverandre i flere Rader og bærende prægtige Frontoner, give Hovedindgangene, hvis Væbninger bebolst de gamle smaa Forhold, Omfang og Anseelse; Krandsgesimsen mistede sin kraftige karakteristiske Udsadning, thi ikke den, men Spids-gavlene med deres Statuer og smaa Obelisker og Taarnspirene skulde krone Bygningen. Gavlsfladerne bleve nu ei længer prydede med spidsbuede Nischer eller deres Sider afbrudte ved retliniede Udsnit. Boluter og Cirkelspytler traadte istedetfor de firkantede, og flade Pilastre med deres Gesimser, eller andre fladt udførte Ornamentter decorerede Gavlsfladens forskellige Afdelinger. Horizontale Baand og Karniser brugtes nu istedetfor de verticale lette Forbygninger, hvorved man før bragte Afverking ind i Muursfladerne; Festsøns, Maffier, Atlanter, Billedskotter paa Kragstien foran smaae Nischer, gave en rigtig Erstatning for den ældre tydske architectoniske Billedpragt."

*) „Danmark under Abelsvælden" af F. Hammerich, S. 118.

**) Af det ældre Frederiksborg har man kun Restens Afbildning samt Billedet paa et Tapet i oldnordisk Museum. Efter disse er Skildringen (I. S. 106) taget.

Renaissancens Indvirkninger. Imod Slutningen af sin Regjering byggede Kongen af hugne Steen det stolte **Kronborg***) (I. S. 73, Spl. S. 48, 2 Pl.), under en stedse stigende Indflydelse af Datidens Smag, saavel i Taarn- som i Gavlformer. Det er ved denne Tid og med saadanne Forbilleder at Jørgen Rosenkrands opførte **Rosenholm** (II. S. 565, 1 Pl.) og **Slassøgaard** (II. S. 516), Mette Rosenkrands **Balls** (I. S. 417, 1 Pl.), Eiler Grubbe **Lystrup** (I. S. 440, 1 Pl.), Este Brod **Gammel Estrup** (II. S. 502, 1 Pl.), Thomas Fasti **Katholm** (II. S. 437, 1 Pl.), Ludvig Munk **Nørlund** (II. S. 255, 1 Pl.), Ingeborg Steel **Boergaard** (II. S. 56, 1 Pl.), Christen Steel **Ulstrup** (II. S. 377, 1 Pl.), Knud Brahe **Engelsbholm** (II. S. 897, 1 Pl.) og Henrik Bylle **Roffedal** (II. S. 89, 1 Pl.). Af disse anseelige og forholdsvis karakteristiske Gaarde indeholde Bilagene til nærværende Skrift Afbildninger, medens foruden disse et endnu større Antal Herregaarde fra denne Tid findes afbildede efter F. Richard's Tegninger i det først af Professor T. Weder og senere af Cand. mag. E. E. Secher udgivne fortjenstfulde Skrift „Prospecter af danske Herregaarde.“ Det staaer til at antage, at det ogsaa er omtrent i det 16de Aarhundredes sidste Decennium, at Entebronning Sophia af Mecklenborg lod ombygge **Rykjøbings Slot** (I. S. 876, 1 Pl.). Om den ældre Deel af Jægerspris Slot, dengang **Abrahamstrup** (I. S. 124) skal henføres til denne Periode eller til den foregaaende er vistnok tvivlsomt.

Det var dog først Frederik den Andens og Dronning Sophias livskraftige og ridderlige Søn, Kong Christian den Fjerde, hvem en gavmild Natur havde skænket Sands ogsaa for architectonisk Skjønhed, at det blev givet ikke alene at gennemføre en bestemt Form for de talrige Bygninger, han med praktisk Sands og ofte under egen Ledelse opførte, men ogsaa at lade denne Form blive optaget saavel af Landets pragteligste Adel, som af dens formuende Borgerstand. Man har kaldet denne Stil efter de benyttede Forbilleder den **nederlandste Renaissance****).

*) „Paa en Øde, der styder ud i Øresund, kom Kronborg til at staa som Sundets Bogter isædves for det gamle brødsfaldne Krogen. Et uhyre Klippefjeld paa Lappen blev ifølge et Bæddemaal af Kongen med nogle Adelsmænd, hvori han var den vindende Part, flæbt afsted ligeud til Pynten og tjente til at bryde Bølgerne og styrke Grunden. Og nu steg Slottet med sine høje Taarne og Tinder og den inderste kassematterede Vold ligesom frem af Havet, et Sindbillede paa Danmarks Høihed, en stolt og mægtig Borg i den yndigste Egn, vidt synlig for de Søfarende, der besøgte Kattegat og Øresund.“ („Danmark under Adelsvælden“ S. 113).

) Kaldes ogsaa med Hensyn til det Meget, der var bibeholdt af Gothiken: den **gotiske Renaissance.

Naar denne efter dens Begrunder her i Danmark ogsaa af og til kaldes Christian den Fjerdes Stil, saa er dette tilvisse feet med Rette, thi det er ubestrideligt, at det var denne Kongelige Bygmester givet at paatrække alle sine Bygninger en Eiendommelighe^d, Noget som strax giver sig tilkjende som Karakteristisk for Bygherrens Smag, „med eet Ord som en Stil, der vel har sit Fundament i en vis Tids udenlands herstende Bygningsart, men dog saaledes at Stilen tillige har et vist Slags individuelt Præg, hvori man gjenfjender særegne Modificationer, og en Frihed i at anvende de fremmede Motiver, der er ligesaa Karakteristisk for Christian den Fjerdes Bygninger, som Frugtbarhed og Mangfoldighed i den architectoniske Opfindsomhed“*). Kong Christians betydeligste Bygningsværk og et af de første, han efter at have overtaget Regeringsmagten paabegyndte, var Frederiksborg (I. S. 105—9, Spl. 53. 147), som endnu i vor Tid benævnes „den skønneste Borg, som det nordlige Europa eier“**), og som de, der vare Samtidige med dets Fremstaaen, heller ikke toge i Betænkning at betegne som Landets Stolt^{hed}***). Næsten samtidig med dette fremstod det mindre Slot Rosenborg (I. S. 38, Spl. 31). Hvormeget disse endog synes at have og virkelig have tilfælles — i gjenembrudte Taarne, i de spidse Tage, i de eiendommelige Gable, i Sandstenens og Muurstenenes Anvendelse m. m., ere de dog i Anlæg, Plan og Udførelse saa meget forskellige, at det første fuldkommen har Charakteren af en grandios Kongeborg — imponerende nok til at kunne beherske en i sin Tid endnu langt mere storartet, for Danmark og Sjælland eiendommelig Naturomgivning af stolte og mægtige Skove, medens Rosenborg, der i denne vilde tabe sig som lille og uanseelig, passede godt ind i de Haveanlæg, der, i Overeensstemmelse med Bygningens Charakter, kom til at omgive den til alle Sider. Heel eiendommelig og dog med Præg af den samme Stil er den i Decoration og Construction saa vel sammenpassede Værkbygning (paa Plan I. over Kjøbenhavn). Naar her er fremhævet

*) „Anmærkninger over nyere Tiders Architectur, særdeles i Danmark“ af C. Holbech, i Oversigt over det Kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger i 1855, S. 59.

**) „Det vilde være tungt, om den skønneste Borg, som det nordlige Europa eier, før Tiden skulde laane sin Interesse af det maleriske Syn, som en Ruin frembyder, („Frederiksborg Slot“ af R. P. i Dansk Ugeskrift I. S. 172.)

***) Adam Berg, Slotsforvalter paa Frederiksborg, skriver i den til Christian IV. henvendte Dedication til sin i det tydske Sprog affattede Beskrivelse over Slottet: „Hispanien zeigt fremdden Leuten seine Laurentius Kirche; Frankreich seinen Blau Brunnen; Venedig und Ehurjaschen ihre Kunst und Schatzkammern, Dänemark diese Burg.“

Kong Christians trende vistnok interessanteste Bygninger i Danmark, maa som den fjerde særlig nævnes Trefoldigheds-Kirken i Christianstad i Slaane (opført i Aarene 1618—21), med sine rummelige, lustige og lavt spændte Hvalvinger og med sin dristige Søilebygning*); den afgiver tilvisse et fuldgjeldigt Bidnesbryd om Kong Christians store Talent og dristige Tanke i den Bygningskonst, som han fremmede ved en Række af store Bygningsværter, Ombygninger, Stæders og Fæstningers Anlæg, hvis Antal, Storhed, Omkostning og Tiden trodsende Varighed sætter os i stigende Forundring, jo flere af dem vi lære at kende**).

At Christian den Fjerdes Stil og saa fandt Efterlignere blandt Datidens Herremænd ved Opbyggelsen af deres Gaarde, derom vidne Malle Juuls Birkholm, nu Løvenborg (I. S. 225), Børge Trolles Trolholm, nu Holsteinborg (I. S. 351) og Ellen Marsvins Ellensborg, nu Holdenhavn (I. S. 708). Støvringgaard, opført 1622—23 af Mogens Raas (II. S. 478), er vel ogsaa fra den Tid, men denne anseelige og særlig stjønt beliggende Gaard mangler nu arkitektonisk Udstyrelse, der kunde betegne den som henhørende til Renaissance.

Af Kjøbstadbygninger af Steen fra Christian den Fjerdes Tid og byggede i dennes Stil findes i Bilagene meddeelt trede, nemlig paa Kjøbenhavns Byplan I. (fra den sidste Halvdeel af det 17de Aarhundrede) efter en ældre Tegning den Schoustruppe Gaard, ofte efter en urigtig Tradi-

*) Om Trefoldigheds-Kirken see „Konstanteekninger under en Resa i Sverige år 1849“ af C. G. Brunius S. 695—720. Forfatteren ytrer deri: „Iblandt Christian den Fjerdes mangfoldige Bygningsværter, der alle udmærke sig ved en sikker Anordning og ualmindelig Fæsthed, og hvorefter endel fortjene Bygningsforskerens hele Opmærksomhed, synes den her omhandlede Kirke ved sin Dristighed i Plan og Reenbed i Forskning at indtage den første Plads. Naar man seer disse smukke, høie Colonner at bære saa vidtstrakte og lavspændte Buer med libet opspringende Hvalvinger, sættes man i Forundring over, at Nogen har vovet sig til at udføre en saadan Bygning, og at denne allerede har faaet sin Prøve i to Aarhundreder.“

**) Foruden de nævnte 4 Bygninger opførte Kong Christian IV. det store Taarn paa Slottet i Kjøbenhavn, Rundetaarn med hosliggende Kirke, Holmens Kirke, Frelserens Kirke (den ældre), den forlængst nedbrudte Kirke Anna rotunda, Regentens, Tugthuset, Nyboder, en Navigationskole, Proviantgaarden, Løihuset, det saakaldte Silkehuus, Anatomitheatret, alle i Kjøbenhavn; Jægersborg Slot; et Capel ved Roeskilde Domkirke, Slottet Glücksburg i den nye anlagte Stad Glückstadt. Foruden denne grundede han Stæderne Christianopol, Christiansstad, Christiania, Kongsborg og Christianssand, samt Fæstningerne Christianspries og Christiansø; anlagde en Havn og et Baabendepot i Altona, forstærkede Krempe, Kongsvinger og de fleste øvrige Fæstninger, gjenopbyggede den ødelagte Hals Fæstning ved Liimfjorden og befæstede Palmstad.

tion kaldet Dyvels Gaard, opført Aar 1616 af Raadmand Mathias Hansen (oprindelig med et Trappetaarn ud mod Gaarden), 1852 smukt restaureret i den oprindelige Stil af den nuværende Eier *); ligeledes paa Kjøbenhavns Byplan I. efter „Hafnia hodierna“ **Ellen Marsviins Gaard** med Trappetaarn ud mod Gaarden, afbrændt i Ildbranden 1795, samt paa Aalborg Byplan **Evanapotheket** eller **Jens Bangs Steenhuus**, opført i Aarene 1623—24 af Kjøbmand Jens Bang **).

Som et Udtryk af den af Christian den Fjerde anvendte Stil i indre Forjiringer meddeles paa det ligeoverfor staaende Blad et Parti af **Befamret paa Frederiksborg**.

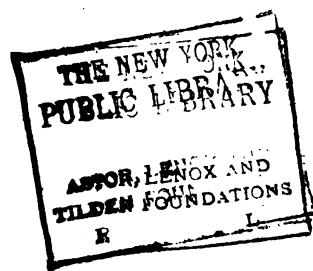
Neppe et Decennium efter den Kongelige Bygmesters Død forlob man alt hans Forbilleder i Bygningskonsten. Den for Danmark ulukkelige Tid, der berøvede det nogle af dets skønneste Provindsler, og bragte Armød om i alle Stænder, tillod ikke Bygningskonsten, denne lykkelige Samfundsforholds ædle Blomst, at udvide sig i riig Maade. **Bibliotheket** (det nuværende store Kongelige) og det **ældre Amalienborg** ***) (afbildet paa Planen II. af Kjøbenhavn), bestemt til Enkesæde for Dronningen; ere de betydeligste Bygninger fra Frederik den Tredies Tid. Under de to følgende Konger Christian den Femte og Frederik den Fjerde var det kun Kongerne selv og biskops begunstigede Yndlinger, der kunde have Raad til at bygge; de kostbare Krige udsuge Landet i høi Grad, og det er i denne Periode, at de fleste Slægter af Landets gamle Adel, som foran ere nævnte som Bygherrer til stolte Adelsæder, enten uddøde eller tabte sig blandt de andre Stænder †). **Charlottenborg** (afbildet paa Kjøbenhavns Byplan II.) opførtes Aar 1672 af Grev Ulrik Frederik Gyldenløve, Kong Frederik den Tredies naturlige Søn, „en Herre, som i alle sine Anlæg var magnifique og stormobig“). Dette Palais,

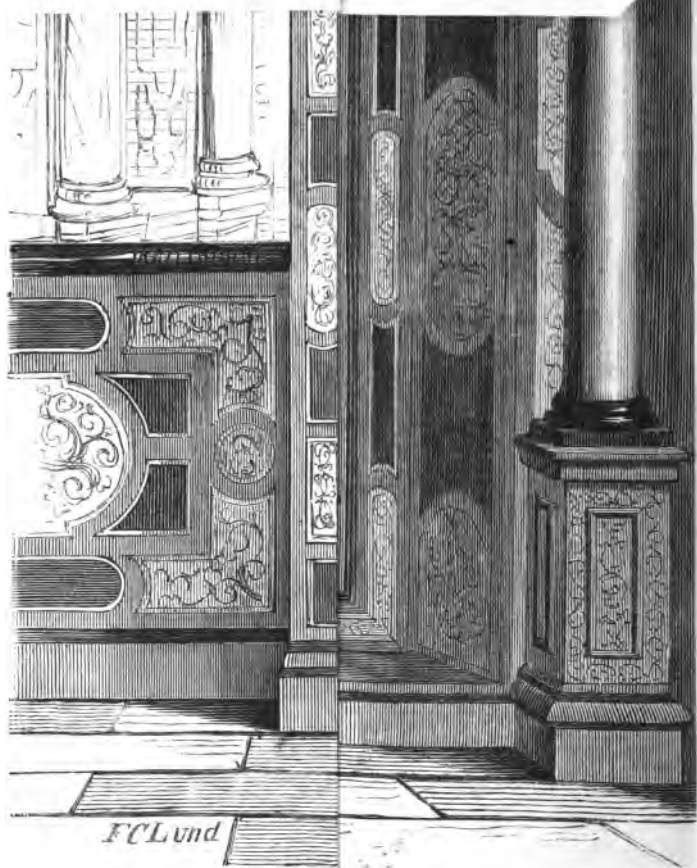
*) See „Den Bederste og den Schoustruppe Gaard i Kjøbenhavn, et Bidrag til Stadens Huuseiendoms- og Bygningshistorie“ i Ryt Historisk Tidsskr. V. S. 249 ff.

**) See Artiklen „Gamle Huse i Aalborg“ af Adjunct E. Erslev i Danmarks illustrerede Almanak for 1856.

***) Det ældre Amalienborg nedbrændte 1689. 3 Origines hafnienses betegner dette som et „regulaire, med et glat italiensk Tag, samt smukke Valuste, prydet Slot.“ Naar samme er afbildet paa Kjøbenhavns Byplan fra Midten af det 18de Aarhundrede, sees det let, at dette er seet alene med Hensyn til Bygningens Stil, der samstemmer med de øvrige paa denne Plan afbildede Bygningers.

†) Jfr. det I. S. 64 ovenfor Anførte.

der har beholdt sit oprindelige Ydre næsten uforandret*), viser et heelt Omfang i den arkitektoniske Smag: de gjennembrudte Taarne, Rarnapperne, de spidse Tage og tilhørende Gable med slingende Ornamenter, Nischerne med Villedstøtter, indlagte Vinkler og Baand af Sandsteen; Alt er opgivet for det Proportionelle samt en symmetrisk Anordning; flade Tage, undertiden med Ballustre, ere her karakteristiske, ligesaa Pilastre og Eisener. Sædvanligviis kaldes hos os denne Stil den italienske Renaissance. Til denne henhører endvidere Vor Frelseres Kirke**) (I. S. 25, Afbildning paa Plan II. af Kjøbenhavn), Kjøbenhavns af Frederik den Fjerde opbyggede Slot, Frederiksberg Slot (I. S. 151, 1 Pl.), Fredensborg Slot (I. S. 81, 1 Pl.), Odense Slot (I. S. 565, Afb. paa Odense Byplan) og Prinds Jørgens Palais (I. S. 481, 1 Pl.)

De bestedne Former med ringe Forziring kunde dog ikke tiltale de Mægtige i en Tidssalder, hvor Alles Blikke vare henvendte til Frankrigs hyppige Hof. Da Christian den Sjette efter sin pragtelskende Dronnings Tilskyndelse vilde ombygge og udvide Kjøbenhavns Slot og skjænke det sit eget Navn, søgte han sit Forbillede i Frankrig og dette Lands Hovedstad. Her herskede alt fra Ludvig den Fjortendes Tid den saakaldte Rococo-Stil i al sin Pomp og Hyppighed: Ornamenterne vare hævede til Hovedformaal, uafhængig af den arkitektoniske Anordning; en hyppig Elegance udviklebes i Bærelsernes Decorering; krumme Linier af de forskjelligste Sammensætninger træde istedetfor lige Linier; Conchylier, Guirlander, Mafler, Efterligninger af hængende Stoffer danne væsentlige Dele af Decorationen, medens Søiler, Pilastre og Gesimser, disse sidste paa mange Maader afbrudte, ere paa vilkaarlig

*) Holbech fremhæver særdeles S. 65 i fornævnte Afhandling denne Bygningsskik: „Dette Slots skønne Hovedsagade er og vil altid blive ikke alene en Hovedprydelse for den ved sin sjældne Størhed og ved de omgivende Bygningers Anseelighed udmærkede Plads, der i et Aarhundrede har været Kjøbenhavns Centralpunkt; men det vil tillige være et iøinefaldende Beviis paa, at Arkitekturens kunstige Skønhed, Betydning og Virkning ikke ligger alene i en Bygningsskik, Pragt, Colonnader og andre udvortes Ornamenter. Charlottenborg har intet af saadant; det har sin oprindelige Form og Stempelhed, sin alvorlige Charakter i de brunnede Mure, som hidtil ingen destruerende Slots- eller Stadsbygmeister har vovet at forgrise sig paa; det har sine gode rene og ædle Forhold, der indtage Diet, uforstyrrede ved nogen fremmed eller overflødig arkitektonisk Pynt, og vinde i deres Virkning paa Synet, jo længere de betragtes“.

**) Dens Taarn dog senere tilbygget.

Maade kastebe imellem hverandre. Den italienske Renaissances Hovedanordning af Facaden bibeholdtes i Reglen; paa Ballustraderne anbragtes Vaser, ofte omslængede med Guirlander. Det var i denne Stil, at Christian den Sjette og Sophie Magdalene opførte det colossale, i sin Heelhed stolte og imponerende Christiansborg (I. S. 37, Kjøbenhavns Pl. II.), samt det vistnok mindre, men i Enkelthederne ikke mindre rigt udstyrede Hirschholm (I. S. 87, 1 Pl.). Af Kongelige Boliger høre ogsaa Prindsens Palais (I. S. 39, Pl. II. af Kjøbenhavn), Christian den Sjettes Sommerpalais (I. S. 107, Plan af Hüllersb.) og det lille Jagtslot Eremitagen (I. S. 159, Pl. af Kjøbenhavns Omegn) til denne Tid og til denne Stil.

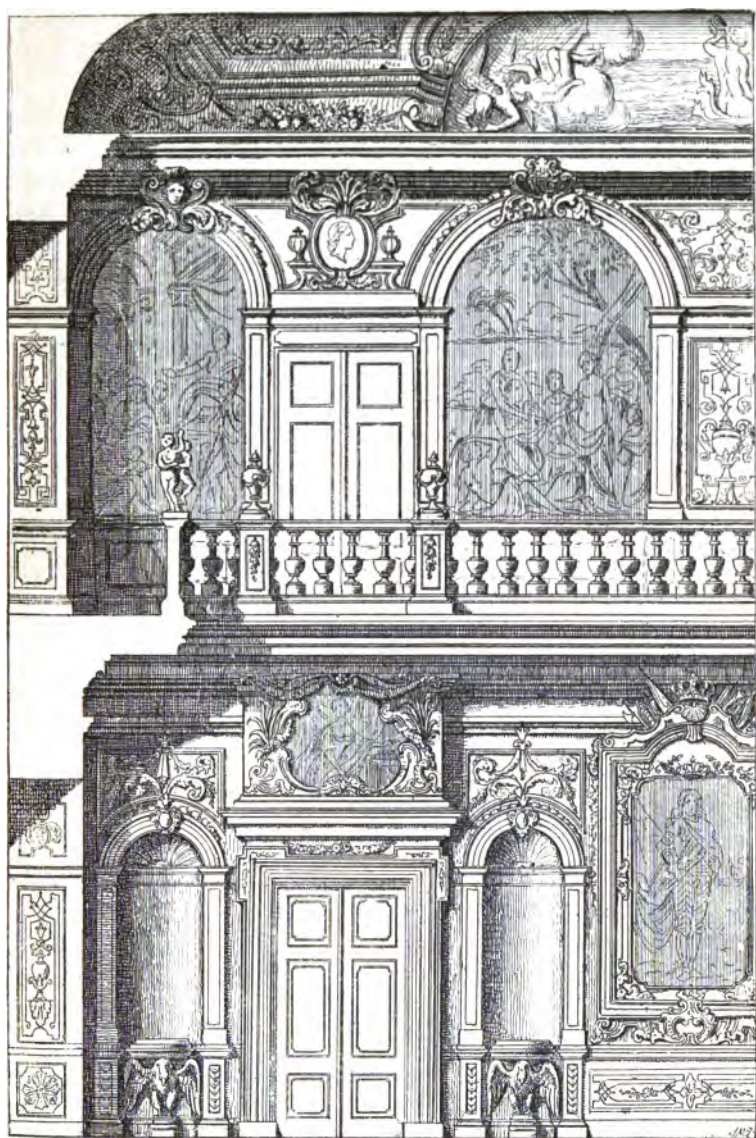
Der er her valgt et Parti af Ridder salen paa Hirschholm til at vise Rococoens Anvendelse i Pragtgemakkers Udstyrelse.

I Origines hafnienses*) er det ommeldt, at i det 16de Aarhundredes Slutning og det 17de Aarhundredes Begyndelse havde flere adelige Familier bygget anseelige Gaarde i Kjøbenhavn, og, til Tegn paa deres Fortrin, jiret disse med et eller flere smaa Taarne, saasom Henrik Kantzau's Gaard, Christen Friis's Gaard i Kannikestræde, Fru Ellen Marsviins Gaard ved Gammelstrand (afbildet paa Kjøbenhavns Byplan I.), Christoffer Valkendorfs Gaard ved Enden af Amagertorv og mange flere. Sammensteds nævnes c. 110 Gaarde, som i Midten af det 16de Aarhundrede have tilhørt Familier, henhørende til Landets gamle Adel**).

Da Souverainiteten indførtes, fjernede disse Familier sig næsten ganske fra Kjøbenhavn, hvor deres Medlemmer ikke mere havde Sæde i det mægtige Rigsraad, og hvor nu en nhere, for største Delen tydt Adel, med moderne Adels titler, flokkede sig om den enevældige Konge. Christian den Sjettes bigotte Hof opfordrede ikke til Glæde og Livsnødvendelse; uagtet sin prunkende Pypighed har det vistnok endog afstræffet den mere uafhængige Adel fra at tage Ophold i Kjøbenhavn; men da Christians livsglade Søn, den 23aarige Frederik den Femte, med sin yndige unge Dronning, ødslede med Fester, spredte Glæde og For-

*) S. 338.

**) Saasom Rosenstrands 5, Vilde 6, Rosengaard 1, Hardenberg 2, Grubbe 1, Skouggaard 1, Trolle 2, Brade 4, Valkendorf 2, Gyldenstjerne 2, Parshberg 1, Slave 2, Gøye 2, Trolle 1, Krumpen 1, Pøffe 1, Gløb 1, Thott 1, Ulfeld 2, Lange 1, Danisch 1, Dre 2, Trudsen 3, Skram 1, Friis 2, Brylle 2, Vel 2, Rud 3, Urne 4, Pors 1, Basse 1, Hvittfeld 2, Brokkenhus 1, Børnetov 1, Marsviin 1, Lunge 1, Skinkel 1, Glambæk 1, Barby 1, Rønnoy 1, Daac 1, Banner 1, Krafte 1, foruden endel mindre bekendte Familier.

Parti af Hirschholm Slots Ridderfal.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

R

L

lystelser omkring sig*), da han opfordrede til at bebygge den nye Deel af Hovedstaden og udbeelte med rundellig Haand Byggepladser omkring den prunkende Marmorkirke, som hans Fader havde befalet der at skulle hæve sig, da flede Landets Adel til Hovedstaden for i samme at grunde sig Palaier og Hoteller, fra hvilke de kunde deeltage i Frederiks lette Glæder og udbille den Luxus, der kun altfor meget stemte med deres Tilbøieligheder. Men det var ikke mere de gamle danske Slægter, der nu mødte om Kongen; de vare, berøvede deres politiske og exclusive Rettigheder, næsten alle i Løbet af et Aarhundrede uddøde, og kun en enkelt ældre Familie eiede Adelsgaard i Residentsen. Det var Medlemmer af tydske Familier, t. Ex. Moltke, Schack, Brodthorff, Levetzau, Bernstorff, Dehn, Reventlow, Gram, Knuth, Bertentin, Holstein, og kun enkelte af nære danske Slægter, t. Ex. Danneskiold, Lerche, Lindenkrone, der opbyggede til den Tid, foruden flere andre store Bygninger, den Række af pragtfulde Palaier i Landets Hovedstad, „som endnu banner dens architectoniske Glansparti, der paa den fordeelagtigste Maade modtager den Fremmede, hvis Ankomst stæer fra Søfiden.“ De fire af Grev Bertentin, Enkegrevinde Schack, Generallieutenant Grev Levetzow og Geheimeraad Baron J. Brodthorff opførte Palaier, der omgive den Plads, som har reddet det gamle Amalienborgs Navn, udgjøre i Forening med Salys herlige Monument over Frederik den Femte og den talentfulde Harsdorffs senere tilføiede Colonnade en af Hovedstadens æbleste Prydelser. Disse fire Palaier ere nu alle Statssejendom, og end ikke en eneste af disse talrige Pragtbygninger, som Datidens Adel i en forbausende kort Tid opførte, er nu mere i de oprindelige Familiens Eie. Det synes, som om selve Opførelsen af disse Bygninger og den med Livet i Residentsen forbundne Luxus for de fleste har oversteget deres Resourcer.

Paa Plan II. af Kjøbenhavn er afbildet **Marmorkirken** (efter det Bygningsudkast, som forelaae, da Jordin Aar 1749 paabegyndte Opførelsen) i Forening med et Parti af **Amalienborg** (I. S. 39) med Salys Statue, samt det **Bernstorffske Palais** (nu Arveprindsens) og det **Dehnske Palais** (nu Prinds Frederik af Hessens). Ligeledes er paa denne Plan, til Oplysning om Rococoens Anvendelse paa Datidens Palaier, afbildet det **Bertentinske Palais** (nu Schimmelmannske**).

*) Om Stemningen ved Christen den Sjettes Død og Frederik den Femtes Brondebefælgelse see: „Den danske Stueplads i dens Historie fra de første Spor af danske Stuepæl indtil vor Tid“ af Th. Overkou, II. S. 1—7.

**) Om det Bertentinske Hotel pttres Molbech S. 70: „Dette Palais kan nævnes som et hidtil uhørt Bidnesbyrd om, at man i hiin Tid havde en Herrestand

Det **Lhotste Palais** (tidligere tilhørende Greverne af Danneberg-Samsø) ligeledes afbildet paa Plan II., bærer Præg af en Obergangsstil mellem den italienske Renaissance og Rococoen. Da Alt til den Tid concentrerede sig i Hovedstaden og omkring Høffet, var det kun enkeltvis at der paa Landet opstod Herregaarde i denne Stil. Derhen høre dog Ledreborg (I. S. 184, 1 Pl.) og Lerchenborg (I. S. 259, 1 Pl.). Den Lichtenbergiske Gaard i Horsens (afbildet paa Byens Plan) giver Exempel paa en Adelsgaard fra den Tid i en Provindsby. Der kunde foruden disse fremstilles en heel Række af adelige Hoteller og andre udmærkede Huusbygninger fra Christian den Sjettes og Frederik den Femtes Tid, som mere eller mindre dele Fortrin og Mangler ved denne Periodes herskende Bygningsmag. Sammentagne danne de med Christian den Sjettes grandiose og med hyppig Pragt udstyrede Christiansborg og samme Konges ikke mindre pragtfulde Hirschholm en architectonisk Periode, der egentlig er den sidste, som fremtræder i Danmark med en afgjort og bestemt Charakter.

I det Tidrum af noget over to Arhundreder, i hvilket Renaissanceen først kun sporvis viste sig, derefter fremtraadte som herskende Stil, paatrøft en enkelt Mandts Eiendommelighed, pludselig gif over til en heel ny Genre, der i Slutningen af Perioden antog en ydre Forzirksmaade, som truede med at blive det Hovedsagelige, havde for borgerlige Bygninger, tilbeels vel ogsaa for Herregaarde, gjort sig en egen Stil gjældende ved Anvendelsen af **Bindingsværk**. Denne Stil, som man med et moderne Navn har kaldet Consolstil, havde sine Forbilleber i Nordtyskland, fornemmelig i Harzegen. Det Eiendommeligste ved Stilen er, hvad man ogsaa har søgt at udtrykke i det nysopfundne Navn, at de enkelte Støbværk ikke ere anbragte lodrette over hverandre, men at ethvert øvre springer frem over det nedre. Paa de fremspringende Bjælkedøder, over Portene og Dørene samt flere Steder anbragtes Sniitværk. Eiendommelig for den Tids Rijkstad-

i Danmark, der hverken fattedes Evne, Sands eller Smag for Opførelsen af private Huusbygninger, som i architectonisk Betydning og Værdighed, og i en til Bygningens hele Charakter svarende storartet Stil endnu i vore Dage prise Bygmesterens Konst. Hans Navn er maaskee for længe siden glemt; men saalænge hans Værk faar Lov at staa urørt, vil det vidne om hans rigtige Blik for det Edle og Passende i en Palaisbygning, uden at lade sig forvirre af Tidens Svagbed eller Unaturlighed. Man vil endnu den Dag i Dag kunne gaae lige fra det nye Christiansborg til det henved 100 Aar gamle Schimmelmannske Hotel, uden i dette at faa noget i den mindre og mindre pragtfulde Bygnings Charakter og Anordning, og uden at stødes ved en os nu ganske fremmed Stil i Architecturen".

bygninger vare Svælerne, som oftest ind mod Gaarden, undertiden ogsaa ud mod Gaden, Karnapperne og de nu forlængst forbundne Bislag eller Udbygninger foran Dørene*).

Ved Periodens Slutning var i Kjøbenhavn de grundmurede Huse de aldeles overveiede, i Kjøbstæderne, hvor man forøvrigt til den Tid begyndte at bygge Bindingsværksbygninger med lige opløbende Vægge, vare for alle to- eller treetages Huse Consolformen den fremtrædende; grundmurede Bygninger hørte endnu til den Tid til Undtagelserne; i de større Kjøbstæder havde overveiede Tegtag, i de mindre fornemmelig Straatag**). Bøndernes Boliger vare leerklinede med Straatag; om der ved Periodens Begyndelse endnu maaskee enkeltviis har været Træbygninger, ere disse overalt successive forbundne; formuende Selveiere have vel ogsaa af og til bygget Bindingsværk med Muur, men næsten aldrig Grundmuur. Paa Jyllands Vestkyst har Mangelen paa Bygningstømmer dog alt tidlig ført til Anvendelsen af sluttet Muur; Leer har dog som oftest traadt istedetfor Ralk som Bindingsmiddel.

Allerede i Periodens Slutning ere nogle gamle Herregaardsbygninger, der enten vare forfaldne, eller som formedelst deres Størrelse ikke convenerede de uadelige Besiddere, bleve substituerede med nye Bygninger, hvilke i Almindelighed have været i een Etage med Kvist, snart af Grundmuur og snart af Bindingsværk.

I Bislagene er givet flere Afbildninger af Bindingsværksbygninger, hvoraf dog ingen er ældre end det 16de Aarhundredes Slutning, saaledes (Plan I. over Kjøbenhavn) Gaardpartiet med Svæle af Gaarden Nr. 14 bag Børsen, som den endnu befindes***); paa samme Plan den for saa Aar siden nedrevne Collinske Gaard foran

*) Bislag forbydes i flere Lovgivninger; senest befalede Kong Christian den Femte under 4de Januar 1681, at der skulde gives bedre Indseende med Kjøbenhavns Bygninger ud til Gaden, og de mange Stuer, Bislag, Kjælderhalve aflæsses ic. See E. Pontoppidans oeconomicke Ballance (1759) S. 172 om, hvorledes borgerlige Huse i Kjøbenhavn vare indrettede i det 17de Aarhundrede; S. 199 om Indretningen af disse efter Ildbranden 1728. See og i Extraordinaire Avertissements til Danske Posttjende 1754 Nr. 52; Holbergs Epistler V. 2, S. 127; Jonges Kjøbenhavns Beskrivelse S. 9.

**) Det var først ved Jrdn. 6te April 1882, at det blev forbudt at have Straatag i Kjøbstæderne.

***) Denne Gaards Fagade til Gaden, omtrent saaledes som de endnu findes, er afbildet paa Heimbachs Maleri af Arvehyfningen, der opbevares paa Rosenborg. Noget ældre end 1660 kan Gaarden dog ikke være. Feldimarshall Schads Gaard, som ligger ved Siden af, og endnu over Porten bærer dennes Baaben, er noget yngre.

i Bredgaden *); en Gaard med Svale ud til Gaden i Aalborg, afbildet paa Byens Plan, en consoldbygget Gaard i Randers paa Byens Plan **), en lignende Gaard i Aarhus paa denne Byes Plan, en Gaard i Horsens fra 1718 med Karnap, hvorpaa Spiir og en mindre udbygget Consol, paa Byens Plan, en Gaard i Kolding med Gavlbbygning og Consoler ***) paa Byens Plan.

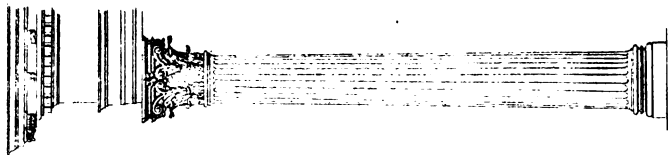
IV.

Perioden fra 1770 til 1800 frembyder næsten ingen bethdelige Bygninger; det var en tung Tilskikkelse for den talentfulde Harsdorff

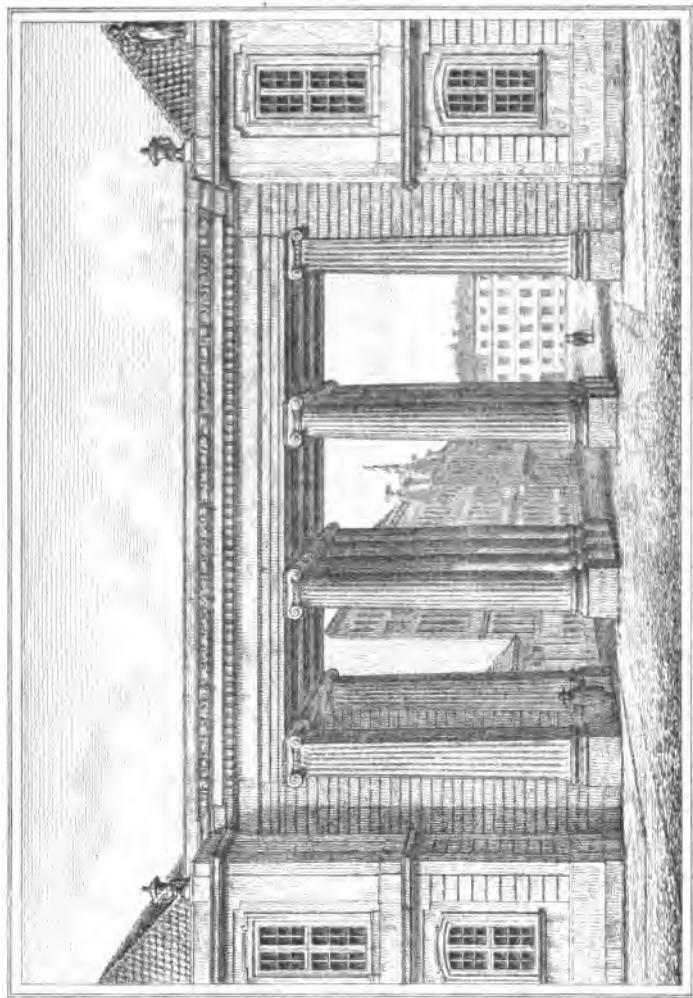
*) Carl Bernhard begynder sine „Kroniker fra Kong Christian den Andens Tid“ saaledes: „I Norgesgaden, eller, som den ogsaa kaldes, Bredgaden i Kjøbenhavn, strax foran paa høire Haand, naar man kommer fra Kongens Nytorv, ligger en uregelmæssig Bygning indenfor en lav Muur, som et gammelt Træ hælter sine Grens ud over. Man behøver ikke engang at kaste et Blik indenfor Porten, der næsten altid staaer aaben, for at overbevise sig om, at dette uanseelige Huus med sine mange Pjorner, sin aadne Svalegang og sin hele uregelmæssige Sammensætning tilhører en længst forsvunden Tid. Det vender med Dagfiden ud til Strandstræde, hvor endnu sees et gammelt Baabensfjold, Indmuret under den øverste Etages Binduer, som sidde tæt sammen mellem Bindingsværks Stolper. Denne Bygning er den ældste, ikke alene i hele Bredgaden, men i hele denne Deel af Staden. I vore Dage har den i en lang Række af Aar været beboet af en høitstaaende Embedsmand, der her har tilbragt den største Deel af et langt og virksomt Liv. Indenfor disse Mure have Statsmænd søgt Erfaring, Videnkabsmænd og Kunstnere Naad, Enker og Faderløse Trøst og Hjælp, og hvad de søgte, det have de fundet, saa at vistnok denne Mands Navn endnu vil være knyttet til dette uanseelige Huus, naar Beboerne af mangt et Palais forlængst ere glemte.“ Det gamle Huus, som Carl Bernhard har meent i lang Tid at skulle bære sin forrige Eiers høit hædrede Navn, er nu for nogle saa Aar siden nedrevet, og en anseelig Bygning indtager dets Plads saavel imod Bredgaden som mod Strandstræde. Det steenhugne Baabensfjold, der fandtes ud mod Strandstræde, er nu anbragt ind imod Gaarden; der læses paa samme „Gonde de Rebovedo“. Grev Rebovedo eller Rebolledo var under Frederik den Tredie spanskt Gesandt ved det danske Hof. See om ham „Efterretninger om Kong Frederik den Tredie“ af N. Nyerup, S. 408 ff. Da han her har ladet sit Baaben indsatte i Muren, skulde man have antaget at han har været Gaardens Eier, de ældre Etager synes dog at modsiges dette.

**) Denne Gaard er nu i October Maaned 1860 afbrændt.

***) Bygninger med Gavlen mod Gaden ere meget sjældne i Kongeriget Danmark. I Aalborg findes fra gammel Tid enkelte; en saadan er afbildet paa Byens Plan.

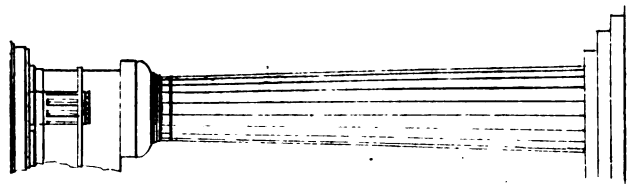
Corinthisk Söle

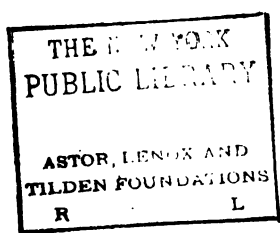
En 16. september 1840. i det. inst.

COLONADEN PAA AMALIENBORG.

Joniske Söler.

Dorisk Söle

(Professor, Hofbygmester 1735—1798), at det ikke faldt i hans Lod, at udføre noget større Bygningsværk end enkelte af de prunkende Handelsgaarde, som gunstige Conjunctioner tillode Datidens Handelsfirmaer at opføre*). Lykkeligere var hans Elev Chr. Fr. Hansen (Overbygningsdirecteur, Directeur for Konstacademiet, Conferentsraad, Professor, 1756—1845), efter hvem en Forfatter i den nyere Bygningskonsts Historie i Danmark ikke har taget i Betænkning at kalde et Tidsaffnit af samme **den Hansenske Architectur-Periode**. Ligesom Harsdorff anvendte Hansen Antiken; overalt gjenfinde vi hos ham det græske Tempels Proportioner, dets Søiler, saavel doriske som joniske og corintiske, dets svagt skraanende Tag over den pyntelige Gesims, de lave triangulaire Gable m. m., ved Siden heraf dog ogsaa Kuppeler, Kaskaturer og andre Former af den senere romerske Bygningskonst.

Da **Frue-Kirke** (I. S. 18—21) den 5te September 1807 var falden for de engelske Bomber, overdroges det Hansen med Benyttelse af de endnu staaende Mure at gjenopføre Kirken; han forlod ganske dennes ældre gothiske Form og valgte en græsk-romersk Stil med en dorisk Spilhalle som Indgang, et Skib i gammel-christelig Basilikaform, omgivet af tvende paa gjennembrudte Mure stillede Søilerækker af dorisk Orden, samt med buet og halvkuppelformet Loft. Har denne Bygningens Ydre, med Undtagelse af det med Thorvaldsens Basrelief „Johannes der prædiker i Ørkenen“, samt med Bisens og Jerichaus Statuer, Moses og David, prydede Indgangsparti (afbildet paa Plan III. af Kjøbenhavn), ikke kunnet vinde nogen Anerkjendelse, saa har Kirkens Indre (I Pl., I. S. 21) naaet sin sammensatte Stil — „en blandet Mellemting af et

*) Blev det end ikke Harsdorff forundt at fuldende noget ret betydeligt Arbejde, har han dog givet Planer til større Bygningsværker, saaledes til en ny Banbygning, til Fuldbendelsen i en mindre betydelig Stil af den paabegyndte, men standsede Marmorkirke, til Christian den Sjettes og Frederik den Femtes Capel ved Roeskilde Domkirke. Han udvidede 1774 det Kongelige Theater og opførte den endnu eksisterende Gavlfacade ud mod Kongens Rytov; med tilsvarende Forside opførte han sin egen Gaard paa den anden Side af Gjetshuset; Erichsens Palais med sine joniske Søiler, Peshiers (nu Industriforeningens) Gaard, oprindeligt i 2 Etager med corintiske Pilastre, Mantheys Gaard (nu Løveapotheket) tilskrives alle ham, ligeledes Hercules-Pavillonen i Rosenborg Have og det grevelig Molteske Begravelsescapel i Karise. Harsdorffs skønneste Bygningsværk er dog Colonnaden paa Amalienberg, af hvilken ligeoverfor findes en Afbildning. („Om den ufuldbendte Frederiks-Kirke ved Amalienborg“ i Tidsskrift for Historie og Statist. II. S. 273—302; „Christian den Sjettes og Frederik den Femtes Gravkapel i Roeskilde Domkirke.“ Syn Afdelinger af E. Sonne efter E. F. Harsdorffs egne Tegninger. Udgivet af Selskabet for nordisk Kunst; jfr. Molbeck S. 71—74).

græft Tempel og en kristelig Basilika" — været heldigere, navnlig efterat den har optaget Thorvaldsens Mesterværker; det bliver af Alle indrømmet, at det første Indtryk, som Besøgen modtager, er et mægtigt og opløftende, medens det dog derhos ogsaa fremhæves, at dette høie mægtige Rum med sine imponerende Villedstøtter til en vis Grad fornægter vort Begreb om en kristelig Kirkes Charakter*).

Alt forinden det paalagdes Hansen at restituere Hovedstadens første Kirke, var det ham overdraget at opbygge et ganske nyt Raad- og Domhus (I. S. 40, Afbildning paa Kjøbenhavns Byplan III.), istedetfor det i Ibebranden 1795 ødelagte. Den 28de September 1805 blev Grundstenen lagt hertil, og 10 Aar efter stod Bygningen færdig med en imponerende Entree-Colonnade af 6 joniske Søiler, der vækker en Forventning om det bagved denne liggende Rum, hvori man fuldkommen slufes med Hensyn saavel til Størrelse som til hensigtsmæssig Anordning**). Den høiliggende Fængselsbygning bærer i sit Ydre et Udtryk af Aldor og massiv Styrke, der vel synes at passe til dens Bestemmelse.

Hadde Hansen været mindre heldig i at give sin Kirkebygning den til den religiøse Stemning svarende Charakter, havde han i sit Raadhus offret altfor meget af det praktiske Formaal og i det Hele

*) „Det er ikke den kirkelige Stil, der ligesom Mittelaltersens gigantiske Cathedraler og deres med den høieste Forvovenhed og Sikkerhed opmurede gotiske Taarnspit indtil vore ligesaa bestedne som eieendommeligt-nationale Landsbykirker har gjort os fortrolige med en Bygningsmaade, ved hvilken vi hverken spørge, hvorfra den er udgaaet, eller hvilken Tidssalder den tilhører; thi vi søle os fra Barndommen af hjemme i dens Værk.“ Molbech S. 83; jfr. „Die Architectur und ihr Verhältniß zur heutigen Malerei und Sculptur“ von H. Hübsch.

**) Det er meget naturligt, at Molbech S. 78 til Beskrivelsen af denne Bygning knytter den Bemærkning: „Man vil her og oftere i de Hansenske Værker komme til klar Overbeviisning om, at enhver Bygning, i hvis hele Construction man vil gennemføre en for vore Tidsforhold fremmed Stil, meer eller mindre vil komme til at lide under væsentlige og uundgaelige Mangler; at opføre en offentlig Bygning, hvis Hovedformaal, eller hvis herskende Idee maa forekomme os at være den, at tilfredsstille Architectens individuelle Tilbøielighed og Smag, kan ikke være nok for at opfylde Alt, hvad vi fordrer af en Byggesker. — I nærværende Tilfælde, ligesom i Frue Kirkes Forside og Peristyl, fremtræder Kunstnerens Pensigt, at ville reproducere en reen antik Stil i enkelte grandiose Partier, som i og for sig selv vil kunne indtage og nære den architektoniske Synslyst og Skønhedsfølelse, men som hverken kunne gennemføres i fuldstændig Helted, eller indgaae en harmonisk Forbindelse med Folkets ubevidste Smag og Følelse, der vil, at en Bygnings ydre og indre Charakter fremfor Alt maa svare til dens Bestemmelse og til en aandelig Harmoni.“

for lidt holdt til Raade med Rummet, saa gaves ham i Gjenopførelsen af det indtil Murene Ratten til 27de Febr. 1794 afbrændte Christiansborg (I. S. 37—38, 2 Afbildninger paa Kjøbenhavns Byplan III.) en Opgave, der laae den hos ham herstende Konstsmag og hans Kjærlighed til det Antike nærmere, om der endog blev paalagt hans Ibeer en Indstrækning, ibet Bygningens Masse og dens Rumforhold vare ham forudgivne. Han løste sig imidlertid forsaavidt fra disse Vaand, at han gjennembrød den sydlige Slotsfæi ud mod Ridebanen og forenede de saaledes afstilte Sidesfæie ved en pragtfuld og colossal (i Enkeltheederne dog ikke vel gennemført) Colonnade af 32 doriske Søjler; han opnaaede derved en Façade for Slottet, som paa eengang indeholder en helbig Afbrydelse i Slottets overleverebe massive Former og giver et Indblik i den anseelige indre Slotsgaard. Om Opgaven end med Hensyn til Façaden ud mod Slotspladsen er mindre helbig løst end til den modsatte Side, saa er den dog med sine 6 fritstaaende corintiske Søjler, sine skønne Statuer og Vasreliefs af et mægtigt og i det Hele gunstigt Indtryk paa Besueren. Ogsaa i Slottets Indre gjorde Hansen Antiken gjælden, og navnlig bærer den skønne Ridderhal med sine 16 corintiske Søjler dennes Præg. Slotskirken, der alt blev taget i Brug 1826, uagtet selve Slottet først to Aar senere blev, dog kun for nogle Dage, benyttet som Residens, har i sin Portal med 4 Søjler af jonisk Orden fornemlig et græsk Præg, medens dens kuppelbækkende Indre nærmest vil finde sine Forbilleber i romerske eller byzantinske Bygninger. Da Antiken hersker i selve Slottet, er det let at fatte, at den ogsaa blev anvendt i den til samme hørende Kirke. Betragtes denne som kirkelig Bygning alene, kan den, uagtet sin noble Stil og med al det Storartede i sin Anordning, endnu mindre end Frue-Kirke siges at bidrage til at henseere Sjælen til den for religiøse Indtryk modtagelige Stemning.

Blandt de øvrige af Hansen opførte Bygninger maa nævnes: Kirkerne i Hirschholm, Hufum, Neumünster, Krempe og Bongsbld, Metropolitanstolen i Kjøbenhavn, Herregaarden Perbøl i Holsteen, flere Privatbygninger i Palmaillen i Altona, nogle Landsteder ved Elben (hvoriblandt Conferentsraad Bauer's maa nævnes som det skønneste), Landstedet Vilhelmsdal paa Strandveien*). I alle disse Bygninger har han anvendt Antiken: alle bære Præg af Bygmesterens Talent og store Formaal, samt af hans grundige Kjendskab

*) Enkel af disse Bygninger findes tilligemed Christiansborg, Frue-Kirke og Raadhuset afbildebe i detaljerede Tegninger. („Samling af forskellige offentlige og private Bygninger, tegnede og under specielt Tilsyn udførte af Christian Frederik Hansen“. 14 Hefter, 1815—1836, 85 Planer, stor Folio.)

til den græske og romerske Stil; men mere eller mindre lade de i Detaillen noget tilovers at ønske med Hensyn til det Praktiske og Hensigtsmæssige, eller i hvert Fald ere disse Hensyn fuldestgjorte med altfor store Opoffrelser.

Man har i Almindelighed ikke regnet Harsdorff og Hansen til Renaisancesens Periode; men saavist som denne Stil har sit Navn af Gjenføðelsen af græsk og romersk Kunst, saavist maatte disse to end talentfulde Mænd, der havde viet deres Ungdom til disse Kunstretningers Studium og derefter med Varme stræbt hen til at bringe dem til Anvendelse i deres Føðeland, kunne gjøre Krav paa at nævnes fremmeligt blandt dem, der i Danmark have virket for de antike Formers Anvendelse i Bygningers Opførelse, og man tør tilføie, at de, fremfor Andre, gennem Antiken have udbredt Smagen for en æblere Stil i Bygninger.

Naar herefter henvises til de i Bilagene afbildede Bygninger, der alle henhøre til de bethdeligere, som den nyere Tid har at paavise i Danmark, saa vil det let sees, at disse ikke saaledes som de Hansenske kunne betegnes som udelukkende antike i deres Former; ei heller have de samme Bygmestere altid benyttet den samme Stil til deres forskellige Bygninger; ofte findes i een og samme Bygning anendt en Blanding af Stiilarter. I enkelte af den nyere Tids Bygninger findes ogsaa, enten efter deres særlige Bestemmelse eller af ydre Grunde, benyttet Former, der i Tiden gaar længere tilbage end Antiken*).

Foruden de foran citerede tre nye Bygninger, Frue-Kirke, Raad- og Domhuset i Kjøbenhavn og Christiansborg Slot, ere i Bilagene følgende nyere Bygninger afbildede: paa Plan III. af Kjøbenhavn St. Johannes Kirken paa Nørrebro (Epl. S. 24), catholsk Capel (I. S. 30), Universitetet med Universitetsbibliotheket (I. S. 30, Epl. S. 26), Kjøbenhavns nye astronomiske Observatorium (Epl. S. 26—29); paa særskilte Blade Dokken (I. S. 13, Epl. S. 19), Raadhuset i Helsingør (I. S. 71); paa Roeskilde Byplan Capellet paa Graabrødre Kirkegaard og Stiftsbibliotheket (Epl. S. 66); paa særskilte Blade Straffeanstalten paa Brøndsløse-lillemark (Epl. S. 73) og Helbredelsesanstalten for Sindssyge paa

*) Den af Prof. Petsch i 1833 opførte Synagoge, hvis Former ere betingede af den jødiske Rituaal, og det af Prof. G. Vindesbøll 1839—47 opførte Thorvaldsenske Museum, hvortil er benyttet en dertil henhørende Sædebygning af Christiansborg Slot, høre herhen. Sidstnævnte Bygning, der udmærker sig ved en fortrinlig indre Anordning, har i sit Ydre saavel ægyptisk-etruriske som reent græske Motiver. Bygmesteren har aabenbart tilsigtet ved denne usædvanlige Combination af Former og ved en stærk Decoration at frigjøre denne mindre Bygning fra, eller veie op imod, det høiliggende colossale Slots trykkende Masse.

Bidstrup (I. S. 177, Epl. S. 76); paa særskilt Blad samt paa **Sors** Byplan **Sors Academi** (I. S. 295); paa **Slagelse** Byplan den nye **Klosterbygning i Slagelse** (Epl. S. 81); paa **Vordingborg** Byplan **Helbredelsesanstalten for Sindssyge paa Dringe** (Epl. S. 92); paa **Odense** Byplan **Cathedralskolen, Amtsugehuset, Thing- og Arresthuset** (I. S. 564, Epl. S. 14); paa særskilte Blade **Pederstrup** (I. S. 836, Epl. S. 109) og **Lungholm** (I. S. 849); paa **Slagens** Byplan det nye **Tyrtaarn** (II. S. 24, Epl. S. 113); paa **Aalborg** Byplan det nye **Thing- og Arresthuus** (II. S. 172); paa **Randers** Byplan **Norre-Jyllands Ishuus** (II. S. 412); paa særskilt Blad det nye **Thing- og Arresthuus i Randers**, opført 1860; paa **Hobro** Byplan **Kirken** (II. S. 433); paa **Aarhus** Byplan det nye **Raadhuus** (II. S. 575), **Cathedralskolen** (II. S. 575); paa tvende særskilte Blade den **nærrøystte Helbredelsesanstalt for Sindssyge** samt dermed forenede **Pleieanstalt** (II. S. 592); paa **Horsens** Byplan det nye **Raadhuus** (II. S. 636); paa særskilte Blade **Straffeanstalten ved Horsens** (II. S. 637) og det nye **Raadhuus i Fredericia**, indviet 1860 (Epl. S. 141)*).

Valdemarernes Tid har efterladt et Minde om sin religiøse Begeistring og om Landets lykkelige Vilkaar i de anseelige rundbuede Kirker, der den Dag idag tælles blandt vore betydeligste Mindesmærker; ved Siden heraf frembære talrige Klosterbygninger og forhenbærende Klosterkirker, med spidsbuede Hvælvinger og Trappegable, til vor Tid Vidnesbyrd om Munkesænenets store, gennem Aarhundreder vedligeholdte Betydning i Danmark. Den gamle, ved politiske Rettigheder og store Rigdomme mægtige Adel har overleveret sin Tids Præg i talrige taarn- og gavlprydede Herregaarde, hvilke kun bleve

*) Da der ved nogle af de fornævnte Bygninger paa sit Sted ikke er anført, af hvilke Architecter Planerne til samme ere lagte, skulde dette her, saavidt det er kommet til min Kundskab, være at anføre: det katolske Capel, Petch; Raadhuset i Helsingør, B. Seibelin; Kapellet paa Graabrødrekirkegaard og Stiftsbiblioteket, Melbøl og Volf; Straffeanstalten paa Bredløselillemark, Zimmermann, Nebelong sen. og Dumont; Helbredelsesanstalten paa Dringe, Vindebsøll; Den nye Klosterbygning i Slagelse, Nebelong sen.; Slagens Tyrtaarn, Nebelong sen.; Hobro Kirke, Vindebsøll; Raadhuset i Aarhus, Thielemann; Cathedralskolen i Aarhus, Koch; Helbredelsesanstalten ved Aarhus, Vindebsøll; Pleieanstalten sammesteds, Melbøl; Raadhuset i Horsens, Zeltner; Straffeanstalten ved Horsens, Friis.

overtrufne ved tvende ridderlige og dygtige Kongers Borge; den hjemmebaarne Adel tabte sin Magt og fortrængtes for største Delen af en tydt Hofadel, hvis prunkende Spor findes i de pyntelige Palatier, hvormed man omgav Landets nyreiste pompeuse Kongeslot. Luerne ødelagde dette og Aaret efter en stor Deel af Hovedstaden, — snart blev samme atter hærjet af Fjendens Bomber: store Bygninger vare efter disse nationale Ulykker at gjenopføre, og det blev anbeføet en dygtig Architect at bygge saavel Kongens Slot som Hovedstadens første Kirke og dens vigtigste Communalbygning. I disse som i flere Bygningsværker gjorde han en bestemt Stil gjældende: en Stil, der mere eller mindre fandt Efterligning over hele Landet.

Vor Tid har ligesaa lidt en Architect, der ved sin Stilling er sat istand til i større Kredse at udbrede en bestemt Stil, som en almindelig anerkjendt Stil, hvortil Architecten med sit Talent kan slutte sig. Den religiøse Begeistring slaaer ikke til at opføre Kirker; nye Slotte reise sig ikke, og det er endog kun med Vanskelighed at man finder Mibler til at gjenreise Christian den Fjerdes ved Luerne ødelagte Borg; — men vor Tid har labet fremstaae en Række af store offentlige Bygninger, næsten alle med en fortrinlig indre Ordning, hvilke vidne om ædel Humanitet, om Agtelse for Videnskaber og Bestræbelse for Rundskaabets Udbredelse, om Villien til at see Lovene hævede gennem hensigtsmæssige Straffe; vor Tid har det været befløjet, i sky for Landet lykkelige Aar, der fulgte paa en treaarig blodig Krig til Værn for dettes Selvstændighed, at see, ikke een begunstiget Stand, men alle Stænder og i alle Dele af Landet opføre talrige nye Bygninger; saavel Stamgodsbesidderen har gjenbygget sit Arvesæde som Bonden sin firfløiede Gaard, saavel Røjmanden sin Handelsgaard og sit pyntelige Landsted som Haandværkeren sin rummelige Bolig; til ingen Tid har den almindelige Velstand gjort saadanne Fremskridt i vort Fædreland som i disse sky Aar, og til ingen Tid har der været bygget flere offentlige og private Bygninger end i disse.

I Forerindring til det 7de Hefte af statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark har jeg meddeelt, at det vilde være min Bestræbelse at see dette Skrifts Betydning, som Bidrag til at give et Billede af Landet paa den Tid da det udkom, forsøget derved, at det ledsagedes af Grundtegninger af samtlige Kjøbstæder samt af Afsildninger af de vigtigste Bygninger m. m. Idet jeg nu forelægger det første Hefte af disse Skildringer, hvis Tilveiebringelse vilde have oversteget mine Kræfter, saafremt Regjeringen og Rigsdagen ikke til Opmaalning af Byerne med stor Liberalitet havde bevilget et anseeligt Beløb, skal jeg tillade mig nærmere at yttre mig saavel om de Motiver, der have bestemt mig til dette Foretagende, som om den Plan, der ved Udgivelsen vil være af følge.

Det er snart 200 Aar siden, at Præsident i Kjøbenhavn Dr. Peder Resen, i Erkjendelse af Kjøbstædernes Vigtighed for Landets Udvikling og af den Betydning, der i historisk Henseende maa tillægges disse, bestemte sig til, med den Beskrivelse over Danmark, som han havde foresat sig at udgive, at lade følge perspectiviske Grundtegninger af Byerne. Det er bekendt, at den Resenske Beskrivelse eller Atlas aldrig udkom i Trykken, og at af de Kobberplader, som Forfatteren havde ladet stikke til sine Byprospecter, kun enkelte fuldstændige Exemplarer, der vare uddeelte til Venner og Belyndere, endnu ere tilovers og gemmes som en Skat i Bibliothekerne, medens selve Pladerne fordærvedes i Kjøbenhavns Ildbrand 1728.

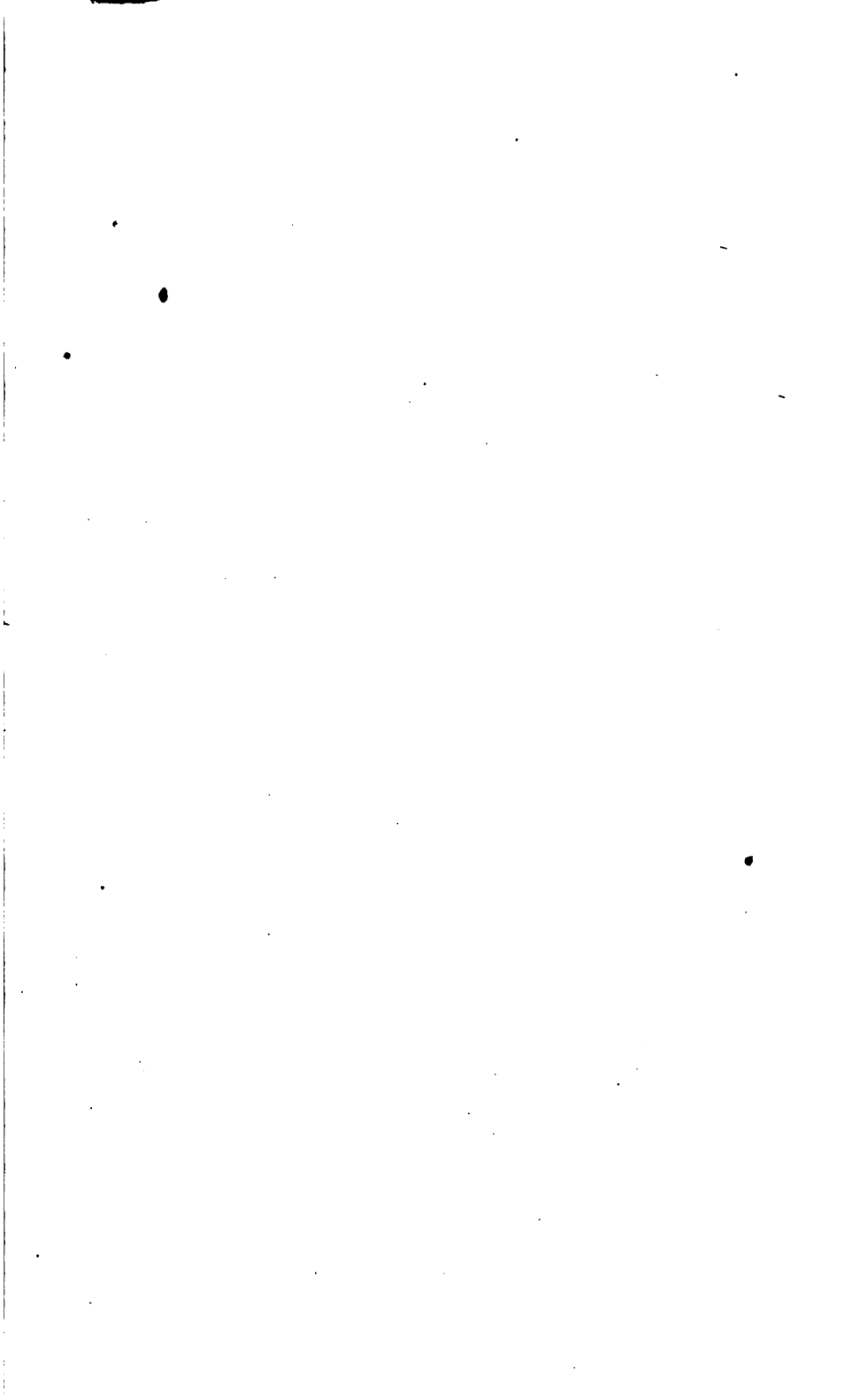
Det var henimod 100 Aar efter at Resen havde ladet sine Kobberstik udføre, at Proczler ved Kjøbenhavns Universitet Dr. Erich Pontoppidan og efter dennes Død Præsident i Frede-

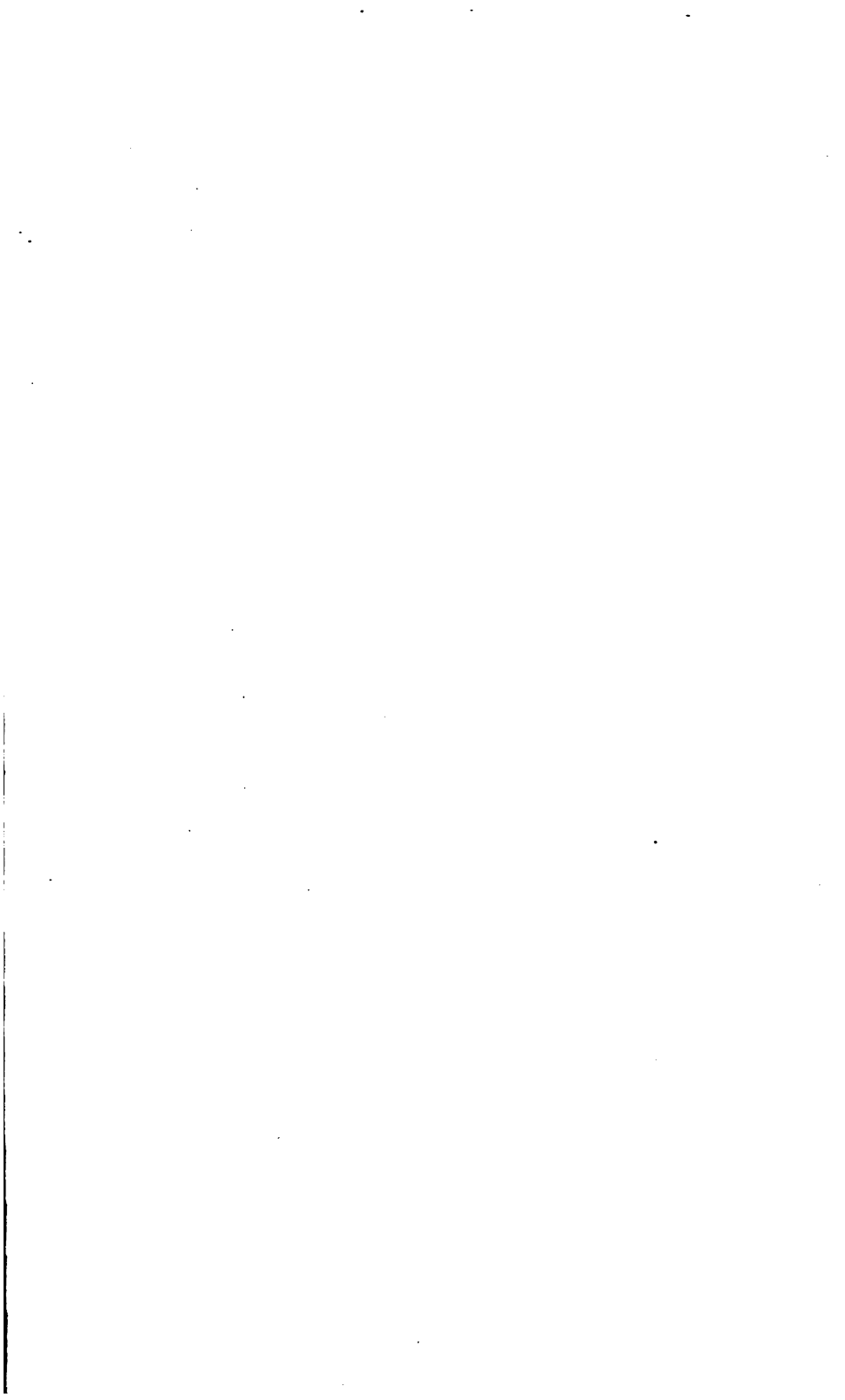
Kærværende sjette Hefte indeholder deels det endnu Tilbage-
staaende af dette Skrifts almindelige Deel, hvis fluttelige Affattelse,
saaleeds som alt forhen forklaret, har maattet beroe indtil
Resultaterne af den i 1855 foretagne Folketælling nærmere vare
blevne bekjendte, deels den topographiske Beskrivelse af de tvende
nordligste Amter i Nørre-Jylland, hvormed Skriftets andet Bind
tager sin Begyndelse. I næste Hefte vil følge Beskrivelsen af
Maribo Amt, der har maattet opsættes efter flere forventende Op-
lysninger. Med denne slutter første Bind. Det er min For-
ventning i Løbet af næste Aar at see det hele Skrift tilendebragt;
alt i det snart udløbende Aar skulde dette være færdigt, saafremt ikke
den stigende Interessé for dette Foretagende havde ladet mig tilhænde-
komme et Materiale af saa stort Omfang, at dette's Bearbejdelse og
Ordning stedse har krævet større Anvendelse af min Tid, medens min
Disposition over denne ved forandrede Embedsforhold betydelig er
bleven indskrænket. Det være mig tilladt her at gjentage min
Anmodning til Alle, der dertil maatte see sig istand, om at sende
mig Berigtigelser saavel til det allerede Udkomne, som fremtidig
ogsaa til de Dele, der endnu staae tilbage.

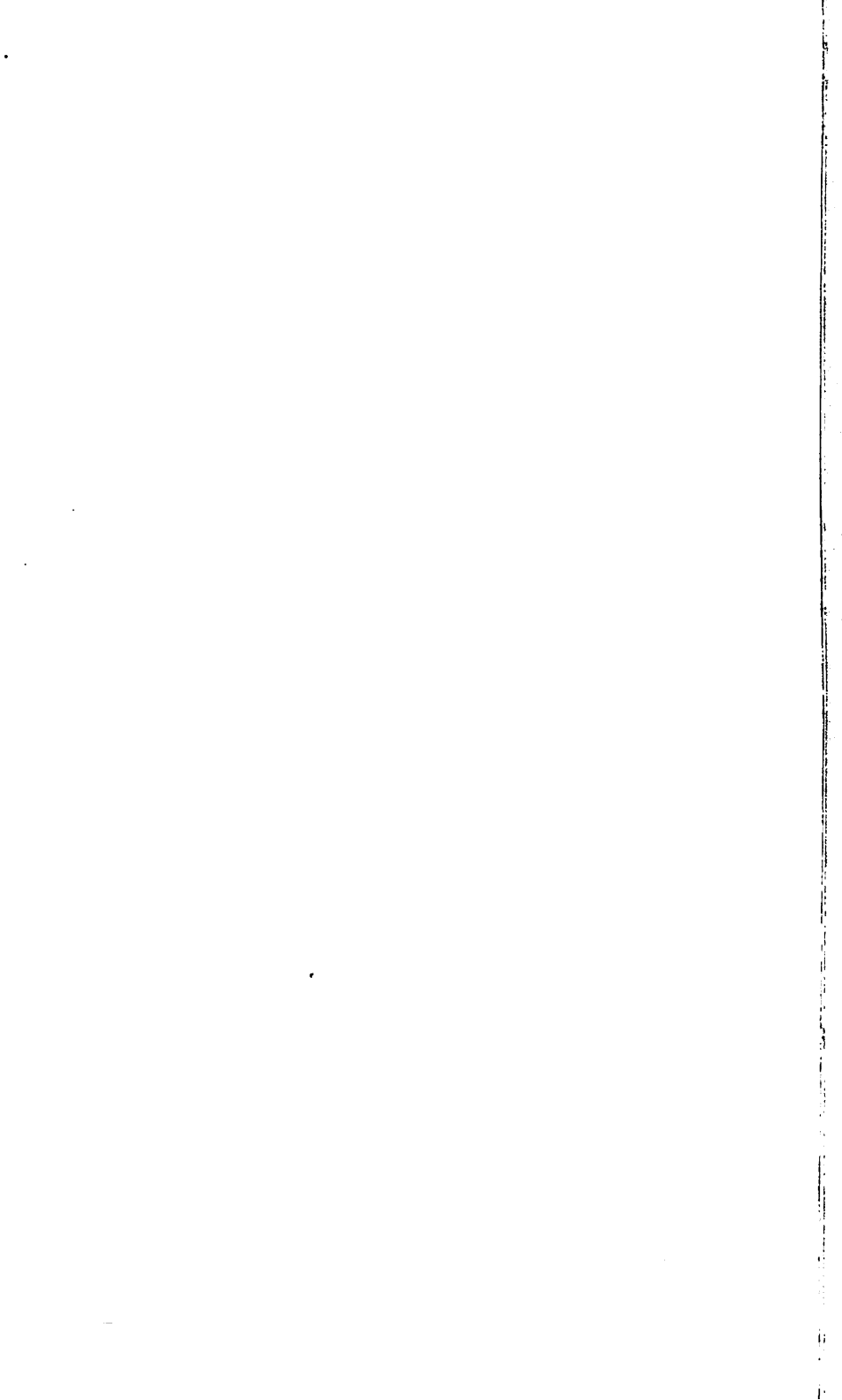
Kjøbenhavn, den 16de December 1857.

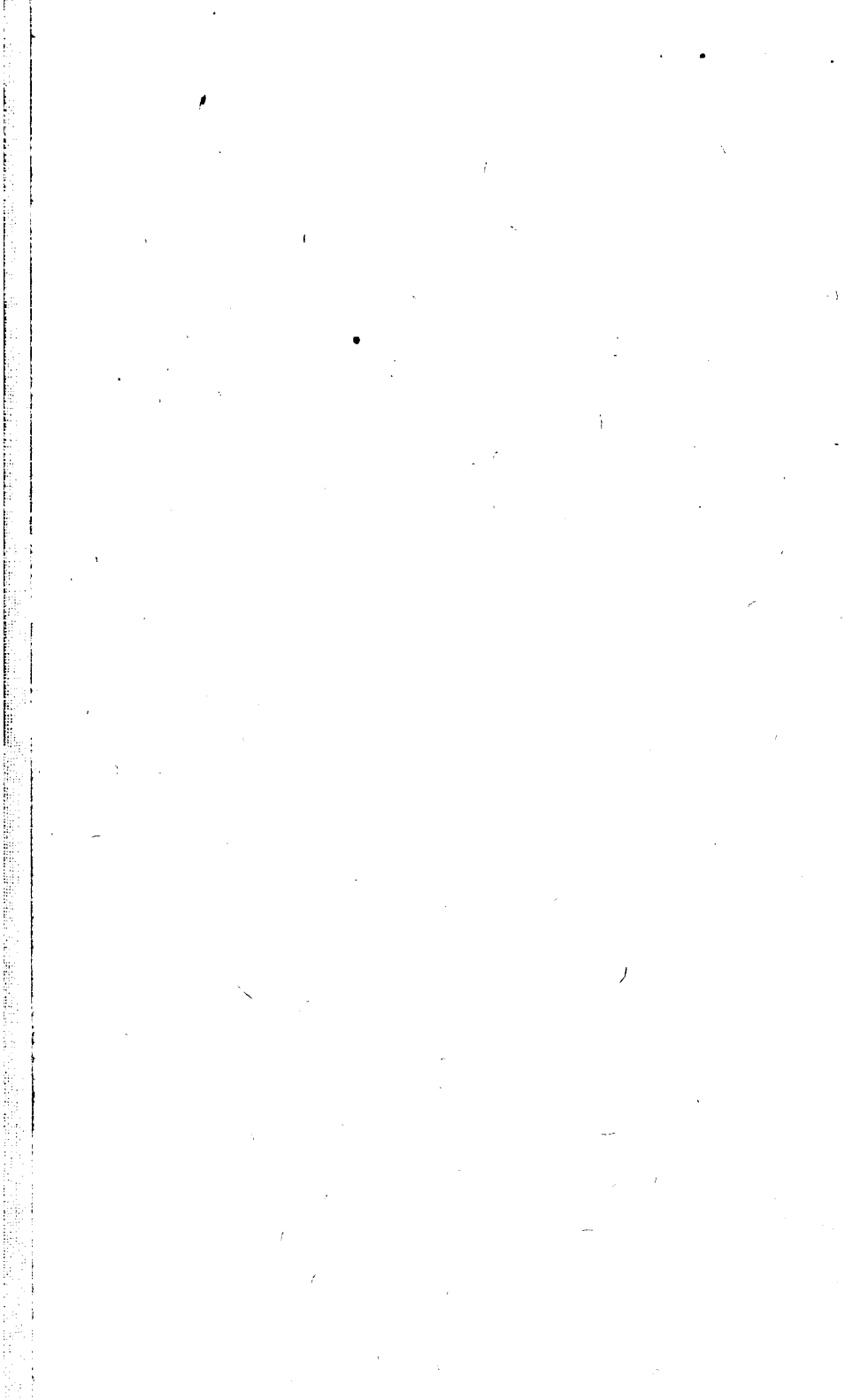
J. P. Trap.

mom
K

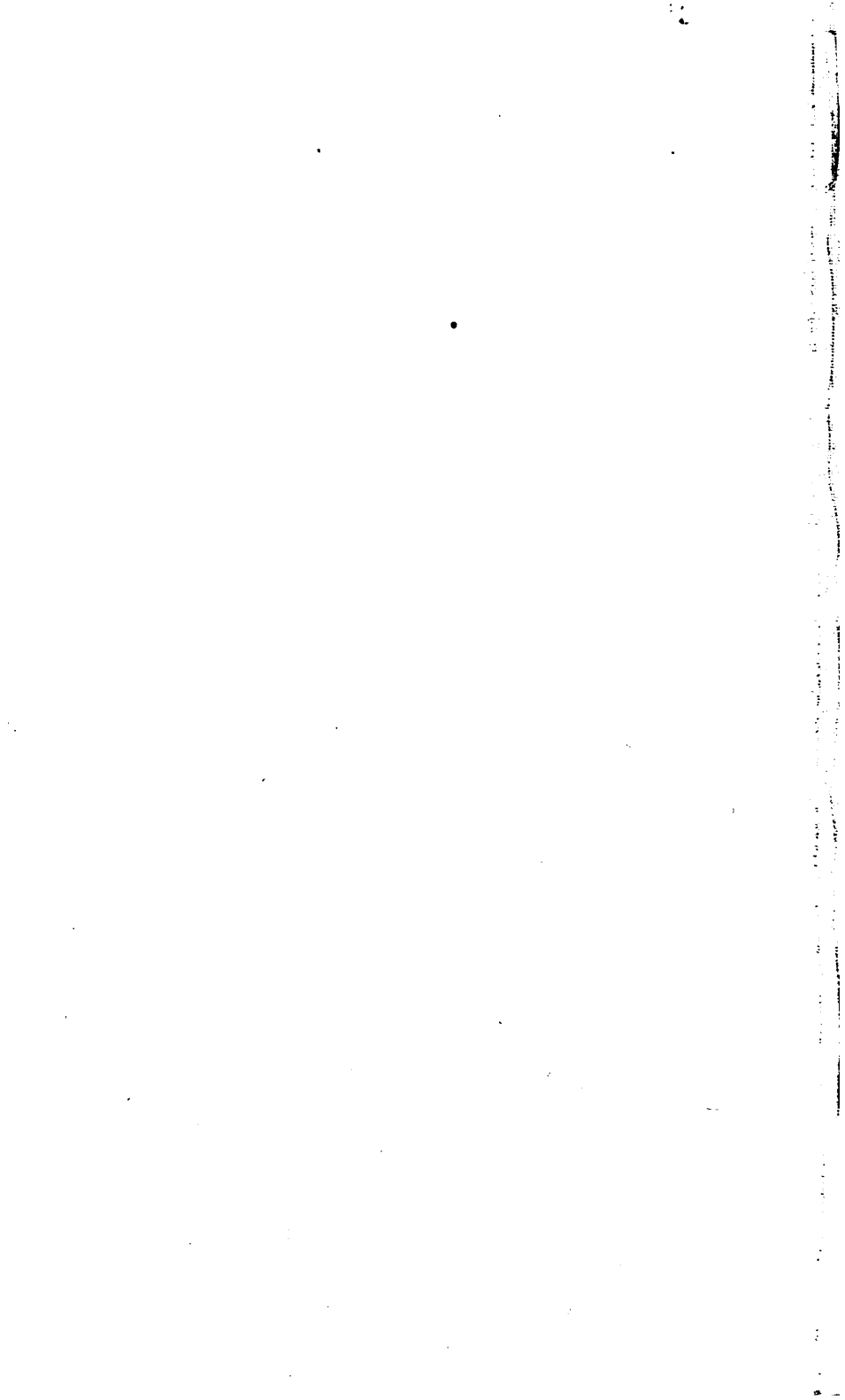

OCT 1 4 1935

OCT 1 4 1935

